

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.ghaemiyeh.com
www.ghaemiyeh.org
www.ghaemiyeh.net
www.ghaemiyeh.ir

زیر نظر

محدث می می شری

بہ اہتمام

محدثی مہرزئی، رضا پائیانی مجتہد قبری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشنامه ری

نویسنده:

محمد محمدی ری شهری

ناشر چاپی:

موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۴۲	دانشنامه ری جلد ۱
۴۲	مشخصات کتاب
۴۳	آ
۴۳	آب انبار آراد
۴۳	آبه غار
۴۴	آپامه آ (Apamea/ āpāme)
۴۴	آتشکده بهرام ۸۵۹۲ تپه میل
۴۴	آتشکده ری ۸۵۹۲ تپه میل
۴۴	آخر رستم
۴۴	آراد/ اراد
۴۵	آراد، روستا ۸۵۹۲ آب انبار آراد
۴۵	آرساسیا ۸۵۹۲ تاریخ ری
۴۵	آرساکیا ۸۵۹۲ تاریخ ری
۴۵	آزادمهران ۸۵۹۲ زامهران
۴۵	آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)
۴۵	تاریخچه آستان عبدالعظیم حسنی (ع)
۵۵	آثار و بناهای آستان حضرت عبدالعظیم
۵۵	صندوق عتیق
۵۸	ضریح مطهر
۶۲	گنبد
۶۴	مناره ها
۶۵	حرم مطهر
۶۶	درهای حرم

۷۰	صحن ها
۷۴	ایوان ها
۷۶	رواق ها
۷۹	مجموعه آستان و متعلقات آن
۷۹	اشاره
۸۰	یک. کتابخانه:
۸۱	دو. مدرسه و حوزه علمیه:
۸۳	سه. مسجد جامع (عتیق):
۸۳	چهار. موزه:
۸۴	تولیت آستان
۸۷	تولیت آستان از عصر صفوی (شاه طهماسب) تا عصر قاجار
۸۸	تولیت آستان از عصر قاجار تا انقلاب اسلامی
۹۰	تولیت آستان پس از انقلاب اسلامی
۹۲	نصب تولیت جدید
۹۳	تحولات عمرانی و فرهنگی آستان در زمان تولیت آیه الله ری شهری
۹۳	اشاره
۹۴	۱. رواق ها و شبستان های جدید
۹۴	اشاره
۹۵	۱-۱. رواق بین الحرمین
۹۷	۱-۲. رواق امامزاده حمزه (ع)
۹۷	۱-۳. رواق امامزاده طاهر (ع)
۹۷	۱-۴. رواق ابوالفتح رازی
۹۷	۱-۵. رواق اسماعیل رضایی
۹۹	۲. مصلائی بزرگ ری
۱۰۰	۳. ساختمان اداری آستان مقدس (دارالتولیه)
۱۰۱	۴. صحن مصلا

۵. صحن امامزاده حمزه (ع) ۱۰۲
۶. دانشکده علوم حدیث = دانشگاه قرآن و حدیث (پردیس تهران) ۱۰۳
۷. تالارها ۱۰۵
۸. صحن امامزاده طاهر (ع) ۱۰۶
۹. تخت گاه ها و راهروها ۱۰۷
۱۰. بست های جنوبی و شمالی ۱۰۹
- اشاره ۱۰۹
- ۱۰-۱. بست جنوبی و نگارخانه عترت ۱۰۹
- ۱۰-۲. بست شمالی ۱۱۱
۱۱. موزه آستان مقدس ۱۱۱
۱۲. دارالشفاء کوثر ۱۱۲
۱۳. بازسازی و احیای حوزه علمیة برهان ۱۱۲
۱۴. کتابخانه ری ۱۱۲
۱۶. ساختمان روابط عمومی ۱۱۵
۱۷. حیاط شیخ ابوالفتح رازی ۱۱۶
۱۸. ضریح جدید امامزاده طاهر (ع) ۱۱۶
۱۹. مجموعه مدارس حکمت ۱۱۸
۲۰. بازار بزرگ ری ۱۱۹
۲۱. مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث ۱۲۰
۲۲. حسینیه اثنی عشری/ حسینیه قرائت قرآن ۱۲۱
۲۳. مسجد بافقی ۱۲۲
۲۴. زائرسرای کوثر در مشهد مقدس ۱۲۲
۲۵. احداث واحدهای مسکونی ۱۲۲
- آسمان ری ۱۲۲
- آسیاب ری ۱۲۴
- آل دوریستی ۱۲۵

- ۱۲۵ آل رازی کیسکی
- ۱۲۷ آوه (aavah)
- ۱۲۷ آوینی، سید مرتضی/ کامران
- ۱۳۰ الف
- ۱۳۰ ابراهیم آباد
- ۱۳۰ ابراهیم بن ابوبکر رازی، ابومحمد
- ۱۳۰ ابراهیم بن احمد بن اسماعیل خَواص بغدادی، ابواسحاق ۸۵۹۲ ابراهیم خَواص
- ۱۳۰ ابراهیم بن احمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق
- ۱۳۱ ابراهیم بن بشیر رازی
- ۱۳۱ ابراهیم بن خالد رازی
- ۱۳۱ ابراهیم بن سفیان رازی، ابواسحاق
- ۱۳۱ ابراهیم بن عَلیان کلینی
- ۱۳۲ ابراهیم بن علی بن عیسی رازی
- ۱۳۲ ابراهیم بن علی بن محمد مقری رازی، ابومنصور
- ۱۳۲ ابراهیم بن عمر علاف رازی
- ۱۳۲ ابراهیم بن عیسی سَتی رازی
- ۱۳۲ ابراهیم بن قاسم بن علی
- ۱۳۳ ابراهیم بن محمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق
- ۱۳۳ ابراهیم بن محمد بن مسلم بن عثمان رازی، ابواسحاق/ ابن واره
- ۱۳۳ ابراهیم بن مختار تیمی رازی، ابواسماعیل
- ۱۳۴ ابراهیم بن مصعب رازی
- ۱۳۴ ابراهیم بن موسی بن یزید تمیمی رازی، ابواسحاق
- ۱۳۴ ابراهیم بن نصر بن عبدالعزیز رازی، ابواسحاق
- ۱۳۵ ابراهیم بن هلال رازی
- ۱۳۵ ابراهیم بن یحیی رازی، ابواسحاق
- ۱۳۵ ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق

- ۱۳۵ ----- ابراهیم بن یوسف بن خالد رازی هِسِنجانی، ابواسحاق
- ۱۳۶ ----- ابراهیم خَوَاص
- ۱۳۷ ----- ابراهیم رازی
- ۱۳۸ ----- ابراهیم، امامزاده اندرمان
- ۱۴۰ ----- ابراهیم و اسحاق، امامزاده آراد
- ۱۴۲ ----- ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه دولت آباد
- ۱۴۳ ----- ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه شیخ
- ۱۴۶ ----- ابروهه
- ۱۴۶ ----- ابن ابی بکر رازی عجلی جرجانی ۸۵۹۲ معروف بن محمد بن زیاد بن معروف، ابومحمد
- ۱۴۶ ----- ابن ابی حاتم رازی ۸۵۹۲ عبدالرحمن بن محمد بن ادريس بن منذر تمیمی حنظلی رازی، ابومحمد
- ۱۴۶ ----- ابن ابی کامل ۸۵۹۲ احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس
- ۱۴۶ ----- ابن اقلیدس ۸۵۹۲ ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق
- ۱۴۷ ----- ابن بابویه، گورستان
- ۱۵۱ ----- ابن بقشلام ۸۵۹۲ علی بن حمزة بن طلحة بن علی رازی، علم الدین، ابوالحسین
- ۱۵۱ ----- ابن خاموش رازی
- ۱۵۲ ----- ابن خیاط بغدادی ۸۵۹۲ حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی / ابوصالح
- ۱۵۲ ----- ابن رازی، جعفر بن احمد قمی ایلاقی
- ۱۵۳ ----- ابن رازی ۸۵۹۲ محمد بن صالح بن جعفر رازی، ابوالحسن
- ۱۵۳ ----- ابن رزین
- ۱۵۳ ----- ابن سَیّی ۸۵۹۲ احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر
- ۱۵۳ ----- ابن صینی محمد بن عبدالله بن ابراهیم رازی ۸۵۹۲ ابوالحسن
- ۱۵۳ ----- ابن عمید، ابوالفتح
- ۱۵۳ ----- ابن عمید، ابوالفضل
- ۱۵۴ ----- ابن فارس
- ۱۵۵ ----- ابن قیبه رازی
- ۱۵۶ ----- ابن قصار ۸۵۹۲ علی بن محمد بن عمر قصار رازی، ابوالحسن

- ۱۵۶ ابن کابلی ۸۵۹۲ علی بن مجاهد بن مسلم بن رفیع کابلی رازی، ابومجاهد
- ۱۵۶ ابن کربویه رازی
- ۱۵۷ ابن مسکویه رازی
- ۱۵۹ ابن مظفر رازی ۸۵۹۲ احمد بن محمد بن مظفر بن مختار رازی حنفی، بدرالدین ابوالعباس
- ۱۵۹ ابن وارث ۸۵۹۲ محمد بن حسن بن عبدالرحمن رازی خراسانی، ابوبکر
- ۱۵۹ ابن واره
- ۱۶۰ ابواسحاق دولابی رازی
- ۱۶۰ ابوالحسن، امامزاده آب اندرمان
- ۱۶۴ ابوالحسن علی بن حمزه ۸۵۹۲ کسائی
- ۱۶۴ ابوالحسین احمد بن فارس بن زکریا بن حبیب ۸۵۹۲ ابن فارس
- ۱۶۴ ابوالفتح رازی
- ۱۶۵ ابوالفتوح رازی
- ۱۶۹ ابوالفتوح، مدرسه
- ۱۶۹ ابوالقاسم، امامزاده - غار
- ۱۷۲ ابوالمفاخر رازی
- ۱۷۳ ابوبکر بن احمد بن معاذ رازی
- ۱۷۳ ابوثابت رازی
- ۱۷۳ ابوحاتم رازی، احمد
- ۱۷۷ ابوحاتم رازی، احمد
- ۱۷۹ ابوحسین رازی / موسی بن ابوحسین رازی
- ۱۷۹ ابوحصین بن یحیی بن سلیمان رازی
- ۱۸۰ ابوحمد رازی
- ۱۸۰ ابوخالد رازی
- ۱۸۰ ابوزرعہ رازی
- ۱۸۱ ابوطیب رازی
- ۱۸۲ ابوعلی رازی

- ۱۸۳ ----- ابومحمد رازی
- ۱۸۳ ----- ابوهلال رازی
- ۱۸۳ ----- ابویحیی رازی
- ۱۸۳ ----- اثنا عشری، سید حسین حسینی شاه عبدالعظیمی
- ۱۸۵ ----- اجاق، بقعة عبدالله آباد
- ۱۸۵ ----- احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس
- ۱۸۶ ----- احمد بن ابراهیم بن علان کلینی رازی
- ۱۸۶ ----- احمد بن ابراهیم نرمقی رازی
- ۱۸۶ ----- احمد بن ابی شریح رازی
- ۱۸۷ ----- احمد بن احمد بن ابراهیم رازی
- ۱۸۷ ----- احمد بن ادريس رازی، ابوعلی اشعری قمی
- ۱۸۷ ----- احمد بن اسحاق رازی
- ۱۸۸ ----- احمد بن اسماعیل بن ابی ضرار رازی
- ۱۸۸ ----- احمد بن اسماعیل رازی
- ۱۸۸ ----- احمد بن ثابت بن عتاب رازی فرخوی
- ۱۸۸ ----- احمد بن جعفر رازی
- ۱۸۸ ----- احمد بن جهنم کوفی رازی، ابوعلی
- ۱۸۹ ----- احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس
- ۱۸۹ ----- احمد بن حسن بن احمد، جلال الدین، ابوالمفاخر
- ۱۸۹ ----- احمد بن حسن بن بُندار رازی، ابوالعباس
- ۱۹۰ ----- احمد بن حسن بن حیده رازی
- ۱۹۰ ----- احمد بن حسن رازی
- ۱۹۰ ----- احمد بن حسن رازی، ابوعلی
- ۱۹۰ ----- احمد بن حسن/ حسین بن اسحاق بن عتبه رازی مصری، ابوالعباس
- ۱۹۱ ----- احمد بن حسن مادرانی / مادرایی
- ۱۹۱ ----- احمد بن حسین بن احمد نیشابوری خزاعی، ابوبکر

- ١٩١ احمد بن حسين بن ابوالقاسم بن بابا رازی قصرانی، ابوالعباس
- ١٩٢ احمد بن حسين بن علي ابراهيم بن حكم رازی، ابوزرعۀ رازی صغير
- ١٩٢ احمد بن حسن بيلي رازی
- ١٩٢ احمد بن حسين فتّاکي رازی، ابوالحسين
- ١٩٢ احمد بن حمدان بن احمد ٨٥٩٢ ابوحاتم رازی، احمد
- ١٩٢ احمد بن خالد رازی حروري
- ١٩٣ احمد بن خليل رازی، ابوالعباس
- ١٩٣ احمد/ حسن بن داود صيدناني رازی، ابوالحسين/ ابوالعلاء
- ١٩٣ احمد بن سعيد رازی
- ١٩٣ احمد بن عبدالرحمن بن خالد قلانسی رازی، ابوالعباس
- ١٩٤ احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد بن عثمان دشتکی رازی، حمدون رازی
- ١٩٥ احمد بن عبدالعزيز رازی
- ١٩٥ احمد بن عبدالله بن سليمان رازی، ابوالحسن
- ١٩٥ احمد بن عبدالله بن علي فرائضي رازی، ابوالعباس
- ١٩٥ احمد بن عجلويه بن عبدالله كرجی رازی، ابوالعباس
- ١٩٦ احمد بن علي بن ابراهيم بن هاشم قمی، ابوعلی
- ١٩٦ احمد بن علي بن احمد رازی، ابوحامد
- ١٩٦ احمد بن علي بن اسماعيل رازی اسفذنی، ابوالعباس
- ١٩٧ احمد بن علي بن عباس خَضيب الأيادی رازی، ابوالعباس
- ١٩٨ احمد بن علي بن عمر بن حبيش رازی اشعري، ابوسعيد
- ١٩٨ احمد بن علي بن عيسى بن مالك رازی، ابوعبدالله
- ١٩٨ احمد بن علي بن محمد بن عبدالرحيم رازی، ابوعلی
- ١٩٨ احمد بن علي حافظ رازی اسفرايني، ابوبكر
- ١٩٩ احمد بن علي رازی، ابوبكر ٨٥٩٢ جصاص
- ١٩٩ احمد بن علي رازی، ابوالفتاح
- ١٩٩ احمد بن عمر غلاف رازی، ابوجعفر/ ابوسعد

- ١٩٩ احمد بن عيسى بن علي بن ماهان رازی، ابوجعفر
- ٢٠٠ احمد بن فرات رازی، ابومسعود
- ٢٠١ احمد بن محمد بن ابی سلمة رازی، ابوالحسين
- ٢٠١ احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر
- ٢٠٢ احمد بن محمد بن جمان جوالیقی رازی، ابوسهل
- ٢٠٢ احمد بن محمد بن حسن بن زیاد رازی، ابوبکر
- ٢٠٢ احمد بن محمد بن حسين بن حمک رازی، ابوبکر
- ٢٠٢ احمد بن محمد بن حسين رازی ضریر/ بصیر، ابوالعباس
- ٢٠٣ احمد بن محمد بن حمزه، فرائضی رازی
- ٢٠٣ احمد بن محمد بن ذراج قطان، ابوجعفر
- ٢٠٣ احمد بن محمد بن سهل لحيانی رازی، ابوبکر
- ٢٠٣ احمد بن محمد بن صالح رازی
- ٢٠٣ احمد بن محمد بن عاصم رازی، ابوبکر
- ٢٠٤ احمد بن محمد بن عبدالله بجلی رازی، ابومسعود
- ٢٠٤ احمد بن محمد بن عتبة رازی، ابوالفوارس
- ٢٠٤ احمد بن محمد بن عمر ناطقی طبری، ابوالعباس
- ٢٠٥ احمد بن محمد بن عمرو رازی، ابوالحسين
- ٢٠٥ احمد بن محمد بن عيسى رازی
- ٢٠٥ احمد بن محمد بن فضل هاشمی رازی، ابوالعباس
- ٢٠٥ احمد بن محمد بن مظفر بن مختار رازی حنفي، بدرالدین ابوالعباس
- ٢٠٦ احمد بن محمد بن معاوية كاغذی رازی، ابوالحسين
- ٢٠٦ احمد بن محمد بن مقاتل رازی، ابوبکر
- ٢٠٦ احمد بن محمد بن مهران رازی
- ٢٠٦ احمد بن محمد بن نصر، سمسار رازی
- ٢٠٦ احمد بن محمد بن هيثم عجلي
- ٢٠٧ احمد بن محمد بن يحيى شحام رازی، ابوالعباس

- ۲۰۷ احمد بن محمد بن يعقوب بن مسكويه، ابوعلی ۸۵۹۲ ابن مسكويه رازی
- ۲۰۷ احمد بن محمد رازی، ابوالحسين
- ۲۰۷ احمد بن محمد رازی، ابوزرعه
- ۲۰۷ احمد بن محمد بن ابی بكر رازی، ابوبكر
- ۲۰۸ احمد بن مدرک بن زجله رازی بیستی، ابو عبدالله
- ۲۰۸ احمد بن مظفر رازی کردی
- ۲۰۸ احمد بن موسی رازی کنانی قرطبی، ابوبكر
- ۲۰۹ احمد بن يعقوب رازی
- ۲۰۹ احمدخان بیگ افشار
- ۲۰۹ احمدچه رازی
- ۲۰۹ ادریس بن علی رازی
- ۲۰۹ ادریس بن محمد رودی رازی، ابواحمد
- ۲۱۱ ادهم رازی
- ۲۱۱ ارازی ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۱۱ اربابی، خانه
- ۲۱۱ ارساگیا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۱۱ ارشکيه ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۱۱ ازدان، صحرا
- ۲۱۲ اَزْدَوَرْقَان / اَزْوَرْقَان
- ۲۱۲ اساتکین
- ۲۱۲ اَسَامَه بن علی بن سعید رازی، ابورافع
- ۲۱۲ اسپندیاد، خاندان
- ۲۱۳ استاد مختص ۸۵۹۲ علی بن احمد نسوی، ابوالحسن
- ۲۱۳ استاد خرد
- ۲۱۳ استپانوس مقدس
- ۲۱۴ استخر

- اسحاق بن ابراهيم بن محمد مروزی طویل، ابویعقوب ----- ۲۱۴
- اسحاق بن ابراهيم رازی ----- ۲۱۴
- اسحاق بن احمد بن یعقوب رازی ----- ۲۱۵
- اسحاق بن اسماعیل بن یزید رازی حَبَوِيه/ حیویه، ابویزید ----- ۲۱۵
- اسحاق بن بشیر رازی ----- ۲۱۵
- اسحاق بن حجاج رازی طاحونی، ابویعقوب ----- ۲۱۵
- اسحاق بن حمزه رازی ----- ۲۱۶
- اسحاق بن خراز رازی ----- ۲۱۶
- اسحاق بن سلمان رازی، ابویعقوب ----- ۲۱۶
- اسحاق بن سلیمان کوفی رازی، ابویحیی ----- ۲۱۶
- اسحاق بن عاصم رازی ----- ۲۱۷
- اسحاق بن عمرو بن حصین رازی ----- ۲۱۷
- اسحاق، قصر ----- ۲۱۸
- اسدآباد ----- ۲۱۸
- اسد السنه ۸۵۹۲ منصور بن محمد بن عیینه رازی، ابوالسری ----- ۲۱۸
- اسعد بن سعد بن محمد، حمامی رازی ----- ۲۱۸
- اسلام آباد ----- ۲۱۸
- اسماعیل بن بهرام بن یحیی همدانی حَبَدَعی و شاء خراز کوفی ----- ۲۱۸
- اسماعیل بن توبه ثقفی قزوینی رازی، ابوسلیمان / ابوسهل ----- ۲۲۰
- اسماعیل بن حمدون مزکی رازی، ابوالقاسم ----- ۲۲۱
- اسماعیل بن سلیمان رازی ----- ۲۲۱
- اسماعیل بن عتّاد بن عباس بن عتّاد طالقانی، ابوالقاسم ۸۵۹۲ صاحب بن عتّاد ----- ۲۲۱
- اسماعیل بن علی خطیب نیشابوری، ابوبکر ----- ۲۲۲
- اسماعیل بن محمد ضریر زعفرانی، ابوبکر ----- ۲۲۲
- اسماعیل و عبدالله، امامزاده - کریم آباد ----- ۲۲۲
- اسماعیل، امامزاده - زیوان ----- ۲۲۳

- ۲۲۵ ----- اِشْتِهَازان
- ۲۲۵ ----- اشرف آباد/ اسلام آباد
- ۲۲۵ ----- اصفهانیان، کوی
- ۲۲۶ ----- اعین رازی، ابومعاذ
- ۲۲۶ ----- اقدسیه
- ۲۲۶ ----- اکبری، قاسم
- ۲۲۷ ----- الپ ارسلان
- ۲۲۷ ----- اَلکای ری
- ۲۲۷ ----- امیدی طهرانی رازی
- ۲۲۸ ----- امیر اقبالی، خانقاه و مدرسه
- ۲۲۸ ----- امین آباد
- ۲۲۸ ----- امین احمد رازی
- ۲۳۱ ----- اندرمان/ آندرمان
- ۲۳۱ ----- اندرمانی رازی، محمد
- ۲۳۲ ----- اندرمانی، محمود
- ۲۳۲ ----- انیس آباد
- ۲۳۲ ----- اوحالدین رازی
- ۲۳۶ ----- اورپایا اوریس
- ۲۳۶ ----- اورپا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۳۶ ----- اورپس ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۳۶ ----- اورپوس ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۳۶ ----- اوشانی ها، خانه
- ۲۳۶ ----- ایاس بن قتاده عبشمی بکری نمیری
- ۲۳۷ ----- ایرین
- ۲۳۷ ----- ایلمان/ الیمان
- ۲۳۷ ----- اینانج، حسام الدین

- ۲۳۸ اینانج خاتون
- ۲۳۸ اینانج، گنبد
- ۲۴۰ ایوب بن عروہ قرجی کوفی
- ۲۴۰ ایوب و یوشع، امامزاده - کوشک
- ۲۴۰ ائوروپوس ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۴۲ ب
- ۲۴۲ باب الجبل / دروازه کوهک / کوهین / کوهکین
- ۲۴۲ باب الحرب / دروازه آهنین
- ۲۴۳ باب سین / باب الصین
- ۲۴۳ باب الصین ۸۵۹۲ باب سین
- ۲۴۳ باب طاق ۸۵۹۲ باطان
- ۲۴۳ باب الطبریین
- ۲۴۴ باب ماطاق ۸۵۹۲ باطان
- ۲۴۴ باب هشام / دروازه خراسان
- ۲۴۵ باروت کوبی / شهدها، محله ۸۵۹۲ شهادت / گود عرب هاء، محله
- ۲۴۵ باروی ری
- ۲۴۸ بازار شهر ری
- ۲۴۹ باطاق ۸۵۹۲ باطان
- ۲۴۹ باطان
- ۲۵۰ باغ توتی / طوطی
- ۲۵۱ باغ ملک
- ۲۵۱ باقر بن محمد کاظم طهرانی رازی
- ۲۵۲ بالغ آباد
- ۲۵۲ بانک
- ۲۵۲ بت رازیکیاه ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۲۵۲ بدرالدین قوامی رازی ۸۵۹۲ قوامی رازی

- ۲۵۲ ----- بدر بن ثابت رازی، ابوالرجاء -
- ۲۵۲ ----- بدرکیا بن شرف شاه بن محمد حسینی رازی -
- ۲۵۲ ----- بدر، گروه توحیدی -
- ۲۵۴ ----- براء بن عازب، ابوعماره -
- ۲۵۴ ----- بُزْکیازُق -
- ۲۵۵ ----- برج طغرل -
- ۲۵۹ ----- برهان، علی اکبر -
- ۲۶۰ ----- برهان الدین رازی هروی -
- ۲۶۰ ----- برهانیه / برهان -
- ۲۶۲ ----- بزرجمید (بزرگ امید)، استودان -
- ۲۶۲ ----- بسا ۸۵۹۲ فشاپویه -
- ۲۶۲ ----- بست نشینی ۸۵۹۲ تاریخ معاصر ری -
- ۲۶۲ ----- بکر بن صالح رازی ضَبْتی -
- ۲۶۳ ----- بکر بن عبدالله بن حبیب مزنی -
- ۲۶۳ ----- بکیر بن حسن بن عبدالله رازی، ابوالقاسم -
- ۲۶۳ ----- بوالقیطاس -
- ۲۶۳ ----- بلنکومی، صحرا -
- ۲۶۳ ----- بلیسان -
- ۲۶۶ ----- بند کردن -
- ۲۶۶ ----- بندار بن احمد بن عبدالله رازی بزار -
- ۲۶۶ ----- بندار بن ابونصر خاطری رازی، ابوالفتح ۸۵۹۲ بندار رازی -
- ۲۶۷ ----- بُندار رازی -
- ۲۶۹ ----- بهاءالدوله رازی -
- ۲۷۰ ----- بهاءالدین رازی -
- ۲۷۱ ----- بهرام بن بهرام ۸۵۹۲ بهرام چوبین -
- ۲۷۱ ----- بهرام چوبین / چوبینه -

- ۲۷۲ بهزان
- ۲۷۲ بهنام ۸۵۹۲ بهزان
- ۲۷۲ بهنان ۸۵۹۲ بهزان
- ۲۷۲ بهشت زهرا
- ۲۷۳ بهشتی
- ۲۷۳ بهشتی، محله
- ۲۷۴ بیت شاه عبدالعظیمی
- ۲۷۴ بیچین
- ۲۷۴ بیچین بالا
- ۲۷۴ بیچین پایین
- ۲۷۴ بیست
- ۲۷۴ بی بی رقیه، امامزاده - تباین
- ۲۷۷ بی بی زبیده، بقعه
- ۲۸۱ بی بی شهربانو، کوه
- ۲۸۱ بی بی شهربانو، بقعه
- ۲۸۶ بی بی مریم
- ۲۸۸ پ
- ۲۸۸ پالایشگاه تهران
- ۲۸۹ پردیس شهید مفتح، دانشگاه فرهنگیان
- ۲۹۰ پژوهشگاه صنعت نفت
- ۲۹۱ پهلوان محمد
- ۲۹۲ ت
- ۲۹۲ تاجکی / باجکی
- ۲۹۲ تاریخ حدیث در ری
- ۲۹۳ محدثان شیعی ری
- ۲۹۵ محدثان سنی ری

- تاریخ کلام در ری ۲۹۸
- تاریخ ری ۳۰۴
۱. پیدایی ۳۰۴
۲. پیش از اسلام ۳۰۶
۳. فتح ری به دست مسلمانان ۳۰۷
۴. پس از اسلام ۳۰۷
۵. اهمیت تاریخی ری ۳۱۴
۶. ری در متون کهن و گذشته ۳۱۶
۷. اوصاف جغرافیایی ری قدیم ۳۱۹
۸. موقعیت اقلیمی ری ۳۲۱
۹. زبان مردمان ری ۳۲۱
۱۱. دانش و فرهنگ ری ۳۲۳
۱۲. وابستگی منطقه ای ری ۳۲۴
۱۳. مرکزیت سیاسی و اداری تاریخی ری ۳۳۱
۱۵. تغییر مرکزیت اداری و اسمی سرزمین ری ۳۳۸
- تپه سیف ۳۳۹
- تپه گبری ۸۵۹۲ کوه طبرک ۳۳۹
- ترسناباد ۳۴۲
- ترشنبه ۳۴۲
- تقی آباد ۳۴۲
- تقی بن طاهر بن هادی حسنی، نقیب رازی ۳۴۳
- تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر بجلي رازی، ابوالقاسم ۳۴۳
- تمام رازی ۸۵۹۲ تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر بجلي رازی، ابوالقاسم ۳۴۴
- حسنی (ع) ۸۵۹۲ آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) ۳۴۴
- ث ۳۴۶
- ثابت بن یحیی بن یسار رازی، ابوعباد ۳۴۶

- ٣٤٦ ثعلبۃ بن سهیل طُھوی، ابومالک
- ٣٤٨ ج
- ٣٤٨ جاجرود
- ٣٤٨ جاروب بندان
- ٣٤٩ جال کولی / چال کولی
- ٣٤٩ جامع جدید
- ٣٤٩ جامع طغرل
- ٣٤٩ جامع عتیق / جامع مهدی
- ٣٥٠ جبار بن علی بن جعفر حدقة رازی، ابومحمد
- ٣٥٠ جریر بن عبدالحمید بن جریر ضبی کوفی رازی، ابوعبدالله
- ٣٥١ جضاص
- ٣٥٢ جعفر بن احمد بن خلیل رازی
- ٣٥٢ جعفر بن احمد بن علی قمی، ابومحمد ٨٥٩٢ ابن رازی
- ٣٥٢ جعفر بن احمد بن عیسی رازی، ابوالفضل
- ٣٥٢ جعفر بن احمد بن محمد صوفی رازی، ابوالقاسم
- ٣٥٢ جعفر بن احمد بن وندک رازی، ابوعبدالله
- ٣٥٤ جعفر بن حیان رازی، ابومحمد
- ٣٥٤ جعفر بن عبدالله بن یعقوب فناکی رازی، ابوالقاسم
- ٣٥٤ جعفر بن علی ادک خواری رازی
- ٣٥٤ جعفر بن غازی قزوینی رازی
- ٣٥٤ جعفر بن محمد بن ابی زید رازی
- ٣٥٤ جعفر بن محمد بن احمد دوریستی رازی، ابوعبدالله
- ٣٥٧ جعفر بن محمد بن حسن بن زیاد رازی زعفرانی، ابویحیی
- ٣٥٨ جعفر بن محمد رازی خواری، ابوعبدالله
- ٣٥٨ جعفر بن منیر مدائنی قطان، ابومحمد
- ٣٥٨ جعفر بن میسرۃ اشجعی رازی، ابوالوفاء

- ۳۵۹ جعفر بن یحیی بن علاء رازی، ابومحمد
- ۳۵۹ جغرافیای ری
- ۳۶۱ ۲. نام های قدیم ری
- ۳۶۳ ۳. جغرافیای تاریخی توابع ری
- ۳۶۵ ۴. آب و هوا
- ۳۶۵ ۵. ناهمواری ها
- ۳۶۶ ۶. رودخانه ها
- ۳۶۷ ۷. پوشش گیاهی
- ۳۶۷ ۸. جغرافیای اقتصادی
- ۳۷۰ ۹. جغرافیای انسانی
- ۳۷۱ ۱۰. جغرافیای سیاسی
- ۳۷۴ جلال آباد غار ری
- ۳۷۴ جلالیه
- ۳۷۴ جمال رازی ۸۵۹۲ حسن بن عباس بن ابی مهران رازی، ابوعلی
- ۳۷۴ جوانمرد قصاب رازی
- ۳۷۷ جوانمرد قصاب، قریه/ محله
- ۳۷۷ جوسق
- ۳۷۷ جوسق خلیفه
- ۳۷۸ جیلاباد/ گیلاباد
- ۳۷۸ جیلان
- ۳۷۸ جیلانی
- ۳۷۹ چ
- ۳۷۹ چال طرخان
- ۳۷۹ چراغ گردانی
- ۳۸۰ چشمه علی
- ۳۸۵ چوبینه ۸۵۹۲ بهرام چوبین

- ۳۸۵ چهار سوق / چارسوق / چهار بازار
- ۳۸۶ چیت سازی ری
- ۳۸۹ ح
- ۳۸۹ حاجی آباد
- ۳۸۹ حارث بن بُسْخْتَر
- ۳۹۰ حارث بن مسلم روذی رازی
- ۳۹۰ حاکم رازی
- ۳۹۱ حامد بن محمود بن علی اطاور فهری رازی، ابونصر
- ۳۹۱ حبال رازی ۸۵۹۲ عبدالله بن محمد بن خالد رازی، ابوبکر
- ۳۹۱ حبیب رازی
- ۳۹۲ حبله رود
- ۳۹۲ حجاج بن حمزة خُشابی عجلی رازی، ابویوسف
- ۳۹۲ حدیث در ری ۸۵۹۲ تاریخ حدیث در ری
- ۳۹۲ حسکا، شمس الاسلام
- ۳۹۳ حرش بن احمد بن حریش رازی
- ۳۹۳ حسن آباد فشافویه
- ۳۹۴ حسن بن ابی حلیمه
- ۳۹۴ حسن بن احمد بن انوشروان رازی حنفی، حسام الدین، ابوالفضائل
- ۳۹۴ حسن بن احمد بن لیث رازی، ابوعلی و ابوفاطمه
- ۳۹۵ حسن بن احمد بن محمد بن هیثم عجلی رازی، ابومحمد
- ۳۹۵ حسن بن احمد بن محمد رهوردی رازی، ابومحمد
- ۳۹۶ حسن بن اسحاق بن عبید قاضی رازی، ابومحمد
- ۳۹۶ حسن بن اسماعیل رازی، نصره الدین
- ۳۹۶ حسن بن جعفر بن محمد دوریستی رازی
- ۳۹۷ حسن بن خُذّان رازی
- ۳۹۷ حسن بن حسین بن حسن، ابن بابویه قمی رازی ۸۵۹۲ حسکا، شمس الاسلام

- ۳۹۷ حسن بن خزیمه رازی
- ۳۹۷ حسن بن عاصم رازی
- ۳۹۸ حسن بن عباس بن ابی مهران رازی، ابوعلی
- ۳۹۸ حسن بن عباس بن حریش رازی، ابوعلی/ ابومحمد
- ۳۹۹ حسن بن عبدالله رازی تمیمی، ابومحمد
- ۳۹۹ حسن بن علی بن احمد رازی تمیمی واعظ، ابوالفرج
- ۳۹۹ حسن بن علی بن زنجویه قطان قزوینی رازی، ابوالحسن
- ۳۹۹ حسن بن علی بن زیاد رازی، ابومحمد
- ۴۰۰ حسن بن علی بن محمد بن جعفر جمیری ۸۵۹۲ حسن صباح
- ۴۰۰ حسن بن علی بن مهران متوئی
- ۴۰۰ حسن بن علی خیاط رازی
- ۴۰۰ حسن بن عمر بن شقیق جرمی بصری رازی، ابوعلی
- ۴۰۱ حسن بن عیسی بن میسره حارثی رازی
- ۴۰۱ حسن بن محمد بن احمد استرابادی، ابومحمد
- ۴۰۱ حسن بن قاسم رازی، ابوعلی
- ۴۰۱ حسن بن محمد بن حسن ازرق رازی، ابومحمد
- ۴۰۱ حسن بن محمد بن حسن، موفق الدین خواجه ابی رازی
- ۴۰۱ حسن بن محمد بن سلمه رازی
- ۴۰۳ حسن بن مظفر بن ابراهیم رودی رازی، ابوعلی
- ۴۰۳ حسن بن یحیی رازی
- ۴۰۳ حسن بن یوسف بن ابی المنتاب رازی
- ۴۰۳ حسن صباح
- ۴۰۷ حسین آباد
- ۴۰۷ حسین آباد گردنه
- ۴۰۷ حسین بن ابراهیم بن احمد مؤدب رازی، ابومحمد
- ۴۰۸ حسین بن ابی الحسین هموسه، رشید الدین ورامینی رازی

- ۴۰۸ حسین بن احمد بن محمد بن سعید رازی، ابوعبدالله
- ۴۰۸ حسین بن تمیم اصفهانی
- ۴۰۸ حسین بن جهم بن بکیر بن اعین رازی
- ۴۰۹ حسین بن حسن حسنی رازی اسود
- ۴۰۹ حسین بن حسن رازی، ابومعین
- ۴۱۰ حسین بن خلیل بن علی رازی تهرانی
- ۴۱۱ حسین بن خزیمه بن مجیب بجلی رازی، ابوعبدالله
- ۴۱۱ حسین بن داود صیدنانی رازی، ابوالحسین/ ابوالعلاء
- ۴۱۱ حسین بن شاهمیر حسینی رازی
- ۴۱۱ حسین بن عاصم رازی
- ۴۱۱ حسین بن عبدالرحیم طهرانی رازی اصفهانی
- ۴۱۱ حسین بن علی بن حماد بن مهران ازرق رازی، ابوعبدالله
- ۴۱۳ حسین بن علی نیشابوری رازی خزاعی، جمال الدین ۸۵۹۲ ابوالفتوح رازی
- ۴۱۳ حسین بن عیسی بن میسرۀ حارثی رازی
- ۴۱۳ حسین بن عیسی خلال رازی، ابوعلی
- ۴۱۳ حسین بن قعاره مزروح حسینی رازی
- ۴۱۳ حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی/ ابوصالح
- ۴۱۵ حسین بن محمد اُشنانی رازی، ابوعبدالله
- ۴۱۵ حسین بن محمد، ابوعبدالله ۸۵۹۲ عمید خراسانی
- ۴۱۵ حسین بن محمد بن بکر رازی، ابوعلی
- ۴۱۵ حسین بن محمد بن حسین بن مهلب رازی، ابوعلی مؤدب
- ۴۱۵ حسین بن محمد بن عبدالله نجار رازی، ابوعبدالله
- ۴۱۶ حسین بن محمد رازی
- ۴۱۶ حسین بن محمد رازی، ابوعبدالله
- ۴۱۶ حسین بن هیثم بن ماهان رازی کسائی، ابوریع
- ۴۱۷ حسین بن یزید بن محمد نَوْفَلی

- ۴۱۷ حسین بن محمد بن ابراهیم عطار رازی، ابومحمد
- ۴۱۷ حسین رازی
- ۴۱۸ حسین، امامزاده - قلعه نو
- ۴۱۸ حسین، امامزاده - کلین
- ۴۲۰ حسین و یارحسین، امامزاده - پاکدشت
- ۴۲۰ حسینی میلانی، سید نورالدین
- ۴۲۱ حسینیه های قدیم شهر ری
- ۴۲۳ حصار چوپان
- ۴۲۳ حصین بن مجاهد رازی
- ۴۲۳ حفص بن ثابت رازی
- ۴۲۳ حفص بن عمر بن عبدالرحمن مهرقانی رازی، ابوعمر
- ۴۲۴ حفص بن عمر رازی، ابوعمران نجار
- ۴۲۴ حقی رازی، مولانا
- ۴۲۴ حکّام بن سلم رازی کنانی، ابو عبدالرحمن
- ۴۲۵ حکمی، حسین
- ۴۲۵ حلیمی طهرانی رازی، میر محمد
- ۴۲۵ حماد بن نجیح رازی
- ۴۲۵ حمد الله رازی
- ۴۲۷ حمدان بن اعین رازی
- ۴۲۷ حمزه آباد، محله
- ۴۲۷ حمزه بن اسماعیل رازی
- ۴۲۷ حمزه بن حسین عباسی رازی
- ۴۲۷ حمزه بن علی بن طلحه بن یوسف رازی بغدادی، کمال الدین
- ۴۲۸ حمزه، امامزاده / شاهزاده
- ۴۳۱ بقعه امامزاده حمزه
- ۴۳۵ جنّسی رازی، سدیدالدین ۸۵۹۲ محمود بن...

- ۴۳۵ حمیدآباد
- ۴۳۵ حمید بن محمد رازی
- ۴۳۵ حنظله
- ۴۳۵ حوزه علمیه ری (قدیم)
- ۴۴۵ حوزه علمیه ری (جدید)
- ۴۴۶ حیری ۸۵۹۲ سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان
- ۴۴۷ خ
- ۴۴۷ خالد بن عتاب بن ورقاء ریاحی
- ۴۴۷ خاله حسنی ۸۵۹۲ صادقی، حسنیه
- ۴۴۷ خانلق
- ۴۴۸ خانه ایرانی
- ۴۴۸ خانه ملک شهرری
- ۴۴۸ خاورشهر
- ۴۴۸ خجندی رازی، حامد بن خضر، ابومحمود
- ۴۴۹ خضر بن محمد بن علی رازی حبله رودی نجفی، نجم الدین
- ۴۴۹ خلاد بن خالد رازی احول، ابوعیسی
- ۴۵۰ خلقی طهرانی رازی، میرزا علی
- ۴۵۰ خلیل بن علی بن ابراهیم بن علی رازی تهرانی
- ۴۵۱ خلیلی رازی، حسین
- ۴۵۱ خموشی طهرانی رازی
- ۴۵۱ خواجه امام رشید رازی، مدرسه و کتابخانه
- ۴۵۱ خواجه شرف مرادی، مدرسه و خانقاه
- ۴۵۲ خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه
- ۴۵۲ خانقاه ریان/ زنان
- ۴۵۲ خواجه لهراسب
- ۴۵۲ خورایین

- ۴۵۴ خوی رازی / خوی ری
- ۴۵۴ خیرآباد ۸۵۹۲ مبارک آباد
- د - ذ ۴۵۶
- ۴۵۶ دارالإماره
- ۴۵۷ دارالبطیخ
- ۴۵۷ دارایی رازی، میرزا محمدباقر
- ۴۵۷ دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری
- ۴۵۸ دانگه استره، مزرعه
- ۴۵۸ داهر بن یحیی احمري رازی، ابوجعفر
- ۴۵۸ درِ رشکان/ دز رشکان/ در رشقان
- ۴۶۵ درِ شهرستان ۸۵۹۲ باب المدینه
- ۴۶۵ دُرسون آباد ۸۵۹۲ تُرسناباد
- ۴۶۵ درِ عابِس
- ۴۶۵ درِ کنده
- ۴۶۶ درِ مصلحگاه/ درِ مصلحکان/ درِ مصلی گاه/ درِ مسلخگاه/ درِ مصلحت گاه
- ۴۶۸ دروازه آهنین ۸۵۹۲ باب الحرب
- ۴۶۸ دستبَی / دشتبَی / دشتوه ری
- ۴۶۹ دماوندی رازی
- ۴۶۹ دورا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۶۹ دوریست/ درست/ دَرشت/ طَرشت، آبادی
- ۴۶۹ دوریستی، خاندان ۸۵۹۲ حسن بن جعفر بن محمد دوریستی
- ۴۶۹ دولت آباد، خانه فرهنگ
- ۴۶۹ دولت آباد قیصریه
- ۴۷۰ دوتوهه پایین
- ۴۷۰ ده توهه بالا
- ۴۷۰ ده خیر ۸۵۹۲ آبه غار

۴۷۰ ده نو

۴۷۰ دهقانی رازی

۴۷۰ دِهک

۴۷۲ دیرینه قبه

۴۷۲ دینار

۴۷۲ ذوالمنقب بن طاهر بن ابی طالب حسینی رازی

۴۷۳ ر

۴۷۳ راجیس ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راجیش ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راجیک ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راز ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ رازوک ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ الرازی ۸۵۹۲ احمد بن اسحاق رازی

۴۷۳ رازی ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ رازی، خانه فرهنگ

۴۷۳ رازس ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راک ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راکس ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راکیا ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راگ ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راگا ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راگای ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راگز ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راگس ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راگو ۸۵۹۲ تاریخ ری

۴۷۳ راگیا ۸۵۹۲ تاریخ ری

- ۴۷۴ راگیانا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۴ رام اردشیر ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۵ رام فیروز ۸۵۹۲ فیروز بهرام
- ۴۷۵ راوژپس ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۵ رای ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۵ رائی ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۵ ربیعی، ملامحمد
- ۴۷۵ رحیمی طهرانی رازی
- ۴۷۵ رشیدالدین رازی دعوی
- ۴۷۵ رشیدالدین بن عباس بن علی رازی ورامینی
- ۴۷۵ رغه ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۵ رقاشی، فضل بن عبدالصمد
- ۴۷۷ رقی ۸۵۹۲ عباس بن اسماعیل رازی طیالسی
- ۴۷۷ رگ ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۷ رکن الدین ابوالمظفر ۸۵۹۲ برکیاروق
- ۴۷۷ رکن الدین رازی
- ۴۷۷ رگ ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۷ رگا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۷ رگس ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۷ رگه ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۴۷۷ روح بن محمد بن احمد رازی شافعی، ابوزرعه اصغر
- ۴۷۸ روحی رازی
- ۴۷۸ رود شور / شور فشاپویه
- ۴۷۸ روده / روژه
- ۴۷۹ روغنی، سید داوود ۸۵۹۲ شاطر داوود
- ۴۷۹ رویان

۴۸۰	الژی / ری ۸۵۹۲ تاریخ ری
۴۸۰	ری اردشیر ۸۵۹۲ تاریخ ری
۴۸۰	ری برین / ری علیا
۴۸۱	ری در شعر کهن فارسی
۴۹۴	ری در امثال و حکم
۴۹۶	ری در تاریخ معاصر
۴۹۷	۱. تحصن سید جمال الدین اسدآبادی
۴۹۸	۲. ترور ناصرالدین شاه
۴۹۹	۳. تحصن علیه مسیو نوز
۵۰۵	۵. تحصن آیه الله شاه آبادی در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)
۵۰۷	۶. نهضت ملی شدن نفت و قیام سی تیر
۵۱۰	۷. انقلاب اسلامی ایران
۵۱۳	ری در تاریخ کهن ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۳	ری زیرین / ری سفلا
۵۱۴	ری شناسی، مرکز
۵۱۴	ری شهر ۸۵۹۲ تاریخ ری
۵۱۶	ز
۵۱۶	زادمهران ۸۵۹۲ زامهران
۵۱۶	زارع، عبدالله
۵۱۶	زامهران / زادمهران
۵۱۸	زبیده خاتون، بقعه ۸۵۹۲ بی بی زبیده، بقعه
۵۱۸	بهرام یزدو
۵۱۸	زعفران جای
۵۱۹	زکریا بن مسعود اشقر خواری رازی، ابویحیی
۵۱۹	زکریا عبدی کوفی رازی
۵۱۹	زلف آباد / دُلف آباد

- ۵۱۹ زمان آباد
- ۵۲۰ زیاد بن علی سُری رازی
- ۵۲۱ زید بن واقد بصری ابوعلی سمتی
- ۵۲۱ زیدیان
- ۵۲۱ زینبیدی / زین پدی
- ۵۲۲ زیوان
- ۵۲۳ س
- ۵۲۳ ساریاتان / سربانان / سرابان / سَرَبان
- ۵۲۴ ساسان
- ۵۲۴ سالم بن صالح رازی
- ۵۲۴ ساوتکین
- ۵۲۴ سائلی طهرانی رازی
- ۵۲۶ سایل همدانی رازی
- ۵۲۶ سحری طهرانی رازی
- ۵۲۶ سدید الدین محمود بن... حمصی رازی ۸۵۹۲ محمود بن...، سدید الدین -
- ۵۲۶ سرتخت
- ۵۲۷ سُری
- ۵۲۷ سرای ایالت
- ۵۲۸ سردابیه
- ۵۲۸ سرداب ری
- ۵۲۸ سرهنگ ساوتکین ۸۵۹۲ ساوتکین
- ۵۲۸ سعد الحق، میرنصیبی طرشتی رازی
- ۵۲۹ سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، معین الدین، ابوالمکارم
- ۵۲۹ سعد بن احمد بن عبدالعزیز رازی، ابوالمعالی
- ۵۲۹ سعد بن سعید بن مسعود بزاز حنفی رازی، ابوالفتوح
- ۵۲۹ سعد بن عثمان رازی دشتکی

- ۵۳۰ ----- سعد بن محمد بن محمود مشاط رازی، ابوالفضائل
- ۵۳۰ ----- سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان
- ۵۳۱ ----- سعید بن جبیر
- ۵۳۲ ----- سعید بن داوود بن ابی زنبر
- ۵۳۳ ----- سعید بن ربیع رازی
- ۵۳۳ ----- سعید بن سعد بن ایوب بخاری رازی، ابوعثمان
- ۵۳۴ ----- سعید بن سنان برجمی شیبانی کوفی قزوینی رازی، ابوسنان
- ۵۳۴ ----- سعید بن عباس رازی، ابوعثمان
- ۵۳۴ ----- سعید بن محمد بن حسن نیشابوری، ابورشید
- ۵۳۵ ----- سعید بن محمد حمامی رازی، ابونجیب
- ۵۳۵ ----- سعید بن وجیه بن طاهر، ابو عبدالرحمن
- ۵۳۶ ----- سفلا ۸۵۹۲ تاریخ ری
- ۵۳۶ ----- سِکَّةُ المَوالی
- ۵۳۶ ----- سلطان محمد، مدرسه
- ۵۳۶ ----- سلمان آباد
- ۵۳۷ ----- سلم بن میمون خَواص رازی
- ۵۳۷ ----- سلمة بن بشیر نیشابوری، ابوالفضل
- ۵۳۷ ----- سلمة بن خطاب براوستانی آزدورقانی قمی رازی، مجدالملک
- ۵۳۸ ----- سلمة بن فضل ایرش رازی انصاری، ابو عبدالله
- ۵۳۹ ----- سلیک بن مسحل رازی
- ۵۳۹ ----- سلیم بن ابراهیم رازی
- ۵۳۹ ----- سُلَیم بن ایوب بن سُلَیم شافعی رازی، ابوالفتح
- ۵۴۰ ----- سلیمان بن عمر بن ابی هوذة بلخی رازی
- ۵۴۰ ----- سین
- ۵۴۰ ----- سندی بن عبدویه دهکی رازی، ابوهیثم
- ۵۴۱ ----- سنگ تراشان

- سورن / سورنا ----- ۵۴۱
- سورین ۸۵۹۲ چشمه علی ----- ۵۴۲
- سورینی ۸۵۹۲ چشمه علی ----- ۵۴۲
- سه برادران، امامزاده ----- ۵۴۲
- سه دختران، امامزاده ----- ۵۴۳
- سهل بن ابراهیم بن هشام رازی ----- ۵۴۴
- سهل بن زنجلة رازی اشتر خیاط، ابو عمرو ----- ۵۴۵
- سهل بن زیاد آدمی رازی، ابوسعید ----- ۵۴۵
- سهل بن عبدالرحمن رازی، ابوالهیثم ----- ۵۴۷
- سهل بن عبدویه رازی ----- ۵۴۸
- سهل بن عثمان عسکری کندی، ابومسعود ----- ۵۴۸
- سهل بن موسی رازی ----- ۵۴۸
- سیاوخش رازی ----- ۵۴۸
- سیدآباد ----- ۵۴۹
- سیدآباد ----- ۵۴۹
- سید ابوالعباس هاشمی ۸۵۹۲ احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس ----- ۵۴۹
- سکی، مدرسه ----- ۵۴۹
- سید جعفر بن محمد نوربخش، خواجه اصغر ----- ۵۵۰
- سید طاهر ۸۵۹۲ طاهر، امامزاده - قلعه نو ----- ۵۵۰
- سید عبدالله ابیض، مزرعه ----- ۵۵۰
- سیده ملکه خاتون ----- ۵۵۰
- سیروان ----- ۵۵۲
- سیزده آبان، خانه فرهنگ ----- ۵۵۲
- سیمان ری ----- ۵۵۲
- سین ----- ۵۵۴
- سینزین ----- ۵۵۴

۵۵۴	سینک
۵۵۶	ش
۵۵۶	شاپور طهرانی رازی، ابوبکر
۵۵۶	شاطر داوود
۵۵۷	شافعیه، محله
۵۵۸	شامی رازی
۵۵۸	شاه رضا
۵۵۸	شاهزاده حسین ۸۵۹۲ حسین، امامزاده - پاکدشت
۵۵۸	شاه عبدالعظیمی، آخوند ملا رضاقلی
۵۵۸	شاه عبدالعظیمی، سید حسن
۵۵۸	شاه عبدالعظیمی، سید زین العابدین
۵۶۰	شاه عبدالعظیمی، علی
۵۶۰	شاه عبدالعظیمی، سید محمدباقر
۵۶۰	شاه عبدالعظیمی، سید محمدتقی
۵۶۱	شاه عبدالعظیمی، سید محمدحسین
۵۶۱	شاه عبدالعظیمی، سید محمدرضا
۵۶۱	شاه عبدالعظیمی، سید محمدعلی
۵۶۴	شاه عبدالعظیمی، شیخ جواد
۵۶۴	شاه عبدالعظیمی، شیخ محمدطاهر
۵۶۴	شاه عبدالعظیمی، شیخ محمدعلی
۵۶۴	شاه عبدالعظیمی، مُلّا علی
۵۶۵	شاه غازی، مدرسه و کتابخانه
۵۶۶	شاهک، ام اسحاق
۵۶۶	شاهی / شهی
۵۶۶	شاهی
۵۶۶	شجره

- ۵۶۸ شروانشاه بن محمد رازی، موفق الدین -
- ۵۶۸ شرف مرادی -
- ۵۶۸ شریف آباد -
- ۵۶۸ شریف رازی، محمد -
- ۵۷۰ شریف محمد طهرانی رازی -
- ۵۷۰ شعیب بن خالد رازی بجلی -
- ۵۷۱ شعیب بن سهل بن کنیر رازی، ابوصالح -
- ۵۷۱ شعیب بن عبدالله بن احمد رازی -
- ۵۷۱ شعیب، امامزاده - خمارآباد -
- ۵۷۲ شعیب، امامزاده - فیروزآباد -
- ۵۷۴ شغال تپه -
- ۵۷۴ شمس آباد -
- ۵۷۵ شمس الاسلام حسکا، مدرسه -
- ۵۷۵ شمس الائمه ۸۵۹۲ احمد بن مظفر رازی کردری -
- ۵۷۵ شهاب الدین رازی، علی -
- ۵۷۶ شهاب الدین شافعی رازی -
- ۵۷۶ شهرستان / شارسنان / مدینه -
- ۵۷۷ شهردان بن ابی الخیر رازی مستوفی -
- ۵۸۰ شیخ البلاد ۸۵۹۲ تاریخ ری -
- ۵۸۰ شیخ حیدر مکی، مدرسه -
- ۵۸۱ ص - ض -
- ۵۸۱ صابر رازی، مولانا -
- ۵۸۱ صاحب الصومعه ۸۵۹۲ محمد بن اسماعیل بن احمد برمکی رازی، ابوعبدالله -
- ۵۸۱ صاحب بن عباد -
- ۵۸۷ صاحب بن عباد، سرا -
- ۵۸۹ صاحبی، کتابخانه -

- ۵۹۱ صادق آباد
- ۵۹۱ صادقی، حُسنیه
- ۵۹۲ صاعد بن محمد بن احمد بن ابی بکر حنفی رازی
- ۵۹۲ صالح آباد
- ۵۹۲ صالح بن سلمة بن ابی حماد رازی، ابوالخیر
- ۵۹۳ صالح بن شعیب قاری رازی، ابوبکر
- ۵۹۳ صالح بن ضریس بجلی
- ۵۹۳ صالح بن محمد رازی، ابوالفضل
- ۵۹۴ صباح بن محارب تیمی کوفی
- ۵۹۴ صباح، حسن ۸۵۹۲ حسن صباح
- ۵۹۴ صحرائی رازی
- ۵۹۴ صدوق / شیخ صدوق، ابن بابویه
- ۵۹۹ صفرا آباد
- ۵۹۹ صوفی، کوچه
- ۶۰۰ صیدی طهرانی رازی
- ۶۰۰ صیقل رازی ۸۵۹۲ مخد بن موسی رازی، ابوالقاسم
- ۶۰۰ ضراب، امیره
- ۶۰۱ ط
- ۶۰۱ طائری رازی
- ۶۰۱ طالب آباد
- ۶۰۱ طالب آباد، تپه
- ۶۰۲ طاهر بن احمد بن حمدان رازی لاسکی، ابوعبدالله
- ۶۰۲ طاهر بن اسماعیل خثعمی رازی
- ۶۰۲ طاهر بن حسن رازی، ابوالعلاء
- ۶۰۲ طاهر بن حسن رازی، ابوبکر
- ۶۰۲ طاهر بن حسن، شحام رازی

- طاهر بن محمد بن طاهر شیبانی مقدسی رازی، ابوزرعہ ----- ۶۰۳
- طاهر، امامزادہ ----- ۶۰۴
- طاهر، امامزادہ - قلعه نو ----- ۶۱۰
- طاهر نیشابوری ۸۵۹۲ عبدالصمد بن احمد بن علی سلیمی، ابومحمد ----- ۶۱۱
- طاهریہ، مدرسہ ۸۵۹۲ برہانیہ ----- ۶۱۱
- طبرک / طبرق ----- ۶۱۱
- طرائفی ۸۵۹۲ عبدالرحمن بن محمد بن یوسف طرائفی رازی، ابومحمد ----- ۶۱۳
- طرزی رازی ----- ۶۱۳
- طورقوزآباد / تورقوزآباد ----- ۶۱۴
- طغرل اول ----- ۶۱۴
- طغرل بن محمد بن ملکشاہ بن ارسلان ۸۵۹۲ طغرل سوم ----- ۶۱۵
- طغرل بن میکائیل بن سلجوق ۸۵۹۲ طغرل بیک ----- ۶۱۵
- طغرل سوم ----- ۶۱۵
- طلحہ بن اعلم جیانی حنفی رازی، ابوالہیثم ----- ۶۱۷
- طیبہ ----- ۶۱۷
- ع ----- ۶۱۸
- عارفی رازی ----- ۶۱۸
- عاصم بن ابراہیم رازی ----- ۶۱۸
- عاصم بن محمد بن عاصم رازی ----- ۶۱۸
- عاصم بن مضر نصری ----- ۶۱۸
- عافل خان رازی ہندی بلخی ----- ۶۱۹
- عافل ہندی ۸۵۹۲ عافل خان رازی ہندی بلخی ----- ۶۱۹
- عباد بن احمد کیلینی رازی، ابوصالح ----- ۶۱۹
- عباد بن شاذ بن عثمان بن عباد مروزی، ابوعمر ----- ۶۱۹
- عباس آباد ----- ۶۱۹
- عباس آباد علاقہ بند ----- ۶۲۰

- عباس آباد، محله ۶۲۰
- عباس بن اسماعیل رازی طیالسی ۶۲۰
- عباس بن حسین بن احمد صفار رازی، ابوالفضل ۶۲۰
- عباس بن عبیدالله اقطع رازی ۶۲۱
- عباس بن علی بن علویه ورامینی رازی، رشید الدین ۶۲۱
- عباس بن فضل بن شاذان بن عیسی رازی، ابوالقاسم ۶۲۱
- عبدالباقی بن احمد بن عبدالله خومینی رازی، ابوطیب ۶۲۱
- عبدالجبار بن احمد بن عبدالجبار اسدآبادی معتزلی ۶۲۲
- عبدالجبار بن عبدالله بن ابراهیم اردستانی جوهری رازی، ابوالفتح ۶۲۴
- عبدالجبار بن عبدالله بن علی رازی ۸۵۹۲ مفید رازی، ابوالوفاء ۶۲۴
- عبدالجبار بن عبدالله بن یزده رازی ۶۲۴
- عبدالجبار بن عبدالوهاب رازی ۶۲۵
- عبدالجبار بن علی بن منصور نقاش رازی، ابومسعود ۶۲۵
- عبدالجلیل بن ابی الحسین بن ابی الفضل قزوینی ۸۵۹۲ عبدالجلیل قزوینی رازی ۶۲۵
- عبدالجلیل بن مسعود بن عیسی رازی، رشیدالدین، ابوسعید ۶۲۵
- عبدالجلیل قزوینی رازی ۶۲۶
- عبدالجلیل رازی، مدرسه ۶۳۳
- عبدالحسین بن عبدالعزیز رازی ۶۳۴
- عبدالحسین بن مهدی بن حسن بن خلیل بن علی رازی حلی ۶۳۴
- عبدالرحمن بن ابراهیم رازی ۶۳۴
- عبدالرحمن بن ابی بکر رازی ۶۳۴
- عبدالرحمن بن ابی حازم رکاب رازی، ابوالقاسم ۶۳۴
- عبدالرحمن بن احمد بن حسن بن بندار عجلی رازی، ابوالفضل ۶۳۵
- عبدالرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی رازی، ابومحمد ۶۳۵
- عبدالرحمن بن حسین بن حسن رازی ۶۳۶
- عبدالرحمن بن سعد بن یحیی رازی ۶۳۶

- ۶۳۶ ----- عبدالرحمن بن سنان مقری رازی، ابویحیی
- ۶۳۶ ----- عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد دشتکی رازی، ابومحمد
- ۶۳۷ ----- عبدالرحمن بن عمر سهل صوفی رازی، ابوالحسین
- ۶۳۷ ----- عبدالرحمن بن محمد بن ادريس بن منذر تمیمی حنظلی رازی، ابومحمد، ابن ابی حاتم
- ۶۳۹ ----- عبدالرحمن بن محمد بن سلم رازی اصفهانی، ابویحیی
- ۶۳۹ ----- عبدالرحمن بن محمد بن یوسف طرائفی رازی، ابومحمد
- ۶۳۹ ----- عبدالرحمن بن مغراء بن عیاض بن حارث دوسی رازی، ابوزهیر
- ۶۴۰ ----- عبدالرحیم بن سلیمان کوفی رازی، ابوعلی
- ۶۴۱ ----- عبدالرحیم بن مظفر بن عبدالرحیم بن علی حمدونی رازی، ابومنصور
- ۶۴۱ ----- عبدالسلام بن عاصم جعفی هسنجانی رازی
- ۶۴۲ ----- عبدالسمیع یزیدی رازی حائری
- ۶۴۲ ----- عبدالصمد بن احمد بن علی سلیطی، ابومحمد
- ۶۴۲ ----- عبدالصمد بن عبدالعزيز مقری رازی
- ۶۴۲ ----- عبدالصمد بن محمد الدوعی، رشیدالدین رازی
- ۶۴۳ ----- عبدالعزيز بن ابی عثمان رازی
- ۶۴۳ ----- عبدالعزيز بن عبدالله بن عبدالرحمن اصفهانی رازی، ابوالقاسم
- ۶۴۳ ----- عبدالعزيز بن عبدالله قرشی نرمقی رازی، ابویحیی
- ۶۴۳ ----- عبدالعزيز بن محمد نصرآبادی رازی
- ۶۴۴ ----- عبدالعزيز بن مغیره بن امی (امیه) منقری صفار، ابوعبدالرحمن بصری
- ۶۴۴ ----- عبدالعزيز بن یحیی بن عبدالعزيز بن سعد مدائنی، ابومحمد/ ابوعبدالرحمن
- ۶۴۵ ----- عبدالعزيز رازی
- ۶۴۵ ----- عبدالعظیم حسنی (ع) / شاه عبدالعظیم
- ۶۴۵ ----- اشاره
- ۶۴۵ ----- ۱. تبار و فرزندان
- ۶۴۸ ----- ۲. تاریخ تولّد و وفات
- ۶۴۹ ----- ۳. درک محضر امامان

۶۵۴ آثار ۵
۶۵۷ بررسی روایات حضرت عبدالعظیم (ع) ۶
۶۵۸ ۱-۶. بررسی موضوعی روایات عبدالعظیم حسنی (ع) ۶-۱
۶۶۲ ۲-۶. انواع احادیث حضرت عبدالعظیم حسنی ۶-۲
۶۶۲ ۳-۶. مسانید حضرت عبدالعظیم حسنی ۶-۳
۶۶۳ ۷. توثیق حضرت عبدالعظیم حسنی ۶-۷
۶۶۹ ۱۰. سبب وفات ۶-۱۰
۶۷۰ ۱۱. مدفن عبدالعظیم حسنی ۶-۱۱
۶۷۲ فهرست مدخل های جلد ۱ ۶-۱۲
۷۱۲ درباره مرکز ۷-۱۲

سرشناسه: محمدی ری شهری، محمد، 1325-1401.

Mohammadi Reyshahri, Mohammad, 1946-2022.

عنوان و نام پدیدآور: دانشنامه ری / زیر نظر محمد محمدی ری شهری؛ به اهتمام مهدی مهریزی، رضا بابایی، محمد قنبری؛ تهیه کننده مرکز همایش های علمی و پژوهش های آزاد دارالحدیث؛ [برای] آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام.

مشخصات نشر: قم: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، 1398.

مشخصات ظاهری: 2 ج.؛ 22×29 س م.

شابک: 400000 ریال: دوره: 9-996-493-964-978؛ ج. 1: 6-997-493-964-978؛ ج. 2: 3-998-493-964-978

وضعیت فهرست نویسی: فاپا

یادداشت: ج. 2 (چاپ اول: 1398).

موضوع: ری -- دایره المعارف ها

Rey (Iran) -- Encyclopedias

شناسه افزوده: مهریزی، مهدی، 1341 -، گردآورنده

شناسه افزوده: Mahrizi, Mahdi

شناسه افزوده: بابایی، رضا، 1353 -، گردآورنده

شناسه افزوده: قنبری، محمد، 1350 -، گردآورنده

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث. مرکز همایش های علمی و پژوهش های آزاد

شناسه افزوده: آستان حضرت عبدالعظیم (ع)

شناسه افزوده: موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث. سازمان چاپ و نشر

رده بندی کنگره: DSR2089 / 2 م 3 1397

ص: 1

آ

آب انبار آراد

محلی برای ذخیره آب، بازمانده از دوره قاجار، واقع در روستای آراد، در منطقه حسن آباد فشافویه. روستای آراد در ده کیلومتری جنوب خاوری حسن آباد واقع شده و حدود 26 خانوار در آن سکونت دارند.

آب انبار آراد، دو بادگیر و یک گنبد خشتی دارد و در بالای گنبد، نورگیری فانوسی شکل و مشبك نصب شده است. شکل گنبد، کله قندی است و ارتفاع آن به ده متر می رسد. مدخل آجری آب انبار با طاق خوابیده، در ضلع جنوبی است و دهانه آن با پله های آجری به پاشیر می رسد که در عمق دوازده متری قرار دارد. بادگیرها، شمالی - جنوبی است و از مقطع مربع شکل بالا آمده اند و هوای خنک را از چهار جهت به انبار آب منتقل می کنند. روزنه های بادگیر به گونه ای طراحی شده اند که دهانه قیفی آنها در انتها تنگ می شود و با توجه به قوس بالای روزنه، هوا از طریق فضای خالی بدنه به طور مستقیم به داخل انبار انتقال می یابد. سازمان میراث فرهنگی شهر ری، این گنبد را در سال 1381 سنگ فرش و مرمت کرد. در مرمت دوم به سال 1390، فضای پیرامون آن نیز آزاد شد.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385؛ روزنامه ایران، ش 4489، پنج شنبه 2/9/1389.

آبه غار

مزرعه، روستا، مشهور به ده خیر. در دهستان قلعه نو قرار دارد و اکنون به شهر ری متصل است. تپه میل، از آثار دوره ساسانی، در جنوب آن واقع است. دو دانگ مزرعه آبه غار را سید شرف الدین حسین، متولی آستان در عصر سلجوقی وقف آستان کرده و تولیت آن را به اولاد ذکور خود سپرده است. نام این مزرعه

ص: 1

به همین صورت در فرمانی از شاه طهماسب درباره موقوفه های آستان عبدالعظیم حسنی (ع)، به سال 961 ق. آمده است. این مزرعه و روستا، هنوز آباد و حاصل خیز است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت روستا 2542 نفر در 645 خانوار بوده است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 531 و 487؛ آستانه ری، ص 32؛ آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در گذشته و حال، ص 211؛ لغت نامه دهخدا، ذیل ده خیر؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

آپامه آ (Apamea/ āpāme)

قلعه باستانی. این قلعه را سلوکوس نیکاتور (Selucos Nicator)، سردار یونانی اسکندر و سرسلسله پادشاهان سلوکی، به نام همسر ایرانی خود (آپامه آ) در حوالی ری بنا کرد. آپامه آ، دختر سردار ایرانی، شپی تارمن بود. سلوکوس، پس از غلبه بر آنتیگون، لقب نیکاتور، به معنی فاتح، را برای خود برگزید و در سال 312 قبل از میلاد در بابل بر تخت نشست. سال جلوس او، مبدأ تاریخ سلوکی یا تاریخ اسکندری است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 477.

آتشکده بهرام 8592 تپه میل

آتشکده ری 8592 تپه میل

آخر رستم

از محلات یا شهرک های مهم در حومه ری قدیم که اکنون اثری از آن نیست. به گزارش سلجوقنامه، «سلطان [مسعود بن محمد] از انبٹ کوچ کرد و به ری رفت، و به آخر رستم فرود آمد.» در راحة الصدور نیز آمده است: «سلطان [مسعود بن محمد بن ملکشاه] از انبٹ برفت و در ری به آخر رستم فرود آمد.» از این دو قول چنین برمی آید که آخر رستم در جنب ری واقع بوده و چون «انبٹ» از قریه های همدان بوده است، معلوم می شود که مسعود بن محمد بن ملکشاه از راه همدان به ری رسیده است. بنابراین آخر رستم باید در حوالی خیابان قم باشد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 354.

آراد / اراد

کوه، واقع در مرکز شهرستان ری، حد فاصل بخش های کهریزک و فساپویه، در 9 کیلومتری شمال شرقی حسن آباد. ارتفاع آن، 1428 متر است. در نقشه ای متعلق به سال 1307 ق. در دوره ناصر الدین شاه قاجار که دو مهندس ایرانی، آن را کشیده اند، از این کوه با نام کوه «اراد» یاد شده است. نام های دیگر آن، که در برخی آثار آمده است، «کوه حسن آباد» و «کوه کناره گرد» است.

منابع: فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 248؛ کوه ها و

کوهنامه ایران، ص 55؛ جغرافیای مفصل ایران، ج 1، ص 164-165.

آراد، روستا 8592 آب انبار آراد

آرساسیا 8592 تاریخ ری

آرساکیا 8592 تاریخ ری

آزادمهران 8592 زامهران

آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)

مقبره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و بناهای پیرامون و متعلقات آن در شهر ری.

تاریخچه آستان عبدالعظیم حسنی (ع)

آستان و بنای مقبره عبدالعظیم حسنی (ع)، طی قرن ها و سال های متمادی تحولات بسیاری را شاهد بوده است؛ به ویژه در چند دهه اخیر. بنای نخستین آستان، قبر ساده ای مانند سایر قبرها بود؛ زیرا در زمان حیات و موت حضرت عبدالعظیم (ع)، بیشتر ساکنان شهر ری، خاصه دروازه باطان یا باطاق، اهل سنت بودند (الکامل فی التاریخ، ج 2، ص 324-329). تا چند دهه قبل، به دلیل وجود تاریخ 725 ق. بر روی صندوق آستانه مبارک، تصور می شد که بنای حرم مطهر مربوط به عصر خوارزمشاهیان، یعنی آغاز سده هفتم هجری است. بعضی نیز براساس قرائن دیگر، چنین می اندیشیدند که قدیمی ترین زمان احداث بنا، عصر سلجوقی

ص: 3

است، اما چون اثری خاص و مستند از عصر سلجوقی وجود نداشت، تاریخ قطعی بنای آستانه مطهر را عصر خوارزمشاهیان می دانستند. در سال 1348 ش. کارشناسان هنگام مرمت و تعمیر سردر ورودی سمت شمال حرم مطهر، کتیبه ای کوفی با تزیینات آجری یافتند که نشان می داد نخستین بنای حرم حضرت عبدالعظیم (ع)، حدود بیست سال پس از دفن او احداث شده است؛ یعنی سال ها جلوتر از زمانی که قزوینی رازی می پنداشته است (نقض، ص 588). در آن هنگام محمد بن زید، داعی علوی، حکومت علویان طبرستان را در شمال تشکیل داد و به اعزاز و بزرگداشت خاندان و بازماندگان اهل بیت و سادات و به ویژه اموات و قبور آنان پرداخت. او مشاهد و مقابری را که متوکل از بین برده بود، از جمله زیارت گاه امام علی (ع) و امام حسین (ع) را بازسازی و احیا کرد.

حاصل تحقیقات کارشناسان، به صورت کتیبه ای با خط نستعلیق برجسته بر پایه های طرفین همان در، با این عبارت ماندگار شد: «بر اثر بررسی کارشناسان روشن شد که

ساختمان نخستین بقعه مطهر در نیمه دوم قرن سوم هجری توسط محمد بن زید داعی علوی تعمیر اساسی یافت و درگاه این بنا نخست به امر پادشاهان آل بویه و سپس به همت مجدالملک قمی (وزیر برکیارق) در فواصل چهارصد و هشتاد تا چهارصد و نود قمری، متجاوز از نهصد سال پیش از این ساخته شده است. 1348 ش.»

آل بویه (320 تا 448 ق.) به لحاظ توجه به فرهنگ و تمدن اسلامی و شیعی اشتهاری تام دارند و در بازسازی و شکوه مقابر و زیارت گاه های خاندان عصمت و طهارت، بسیار کوشیدند. «آنان بر قبور خود نیز گنبد های باشکوه و مستحکمی می ساختند.» (احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ص 178). یکی از مزاراتی که به دستور رکن الدوله دیلمی، بازسازی شد و توسعه یافت، حرم عبدالعظیم حسنی (ع) بود. در دوران فخرالدوله، به سبب حضور وزیری دانشمند و اهل فرهنگ، یعنی صاحب بن عبّاد، توجهی ویژه به توسعه و بازسازی حرم و آستان شد. کارشناسان و متخصصان، پس از پژوهش در اطراف دیوار آجری درگاه اصلی حرم، که دارای کتیبه ای از عصر سلجوقی است، یادآور شده اند قسمت هایی از زیر و کنار دیواره های آن کتیبه در اطراف درگاه ورودی، از آثار آل بویه است. از این رو می توان حدس زد که دست کم همه این بخش از حرم، ساخته دوره آل بویه بوده و سپس در روزگار سلاجقه نوسازی شده است (دیوانسالاری در عهد سلجوقی، ترجمه یعقوب آژند، ص 88).

دومین بازسازی و مرمت آستان را باید به عصر سلاجقه بازگرداند که در این مورد مدارک و اسناد فراوانی در دست است. سلجوقیان که از 422 تا 552 ق. در عراق، ایران و آسیای صغیر حکومت می کردند، اگرچه مذهب اهل سنت داشتند، اما گاهی از وزرا و اندیشمندان شیعی در دستگاه حکومتی خود بهره می گرفتند که سید مجدالملک قمی براوستانی، از این جمله است. سلطان برکیارق، او را که شیعی مذهب و بسیار دیندار و اهل علم بود، به وزارت خود برگزید و او مشاهد و مزارات اهل بیت را در نقاط مختلف، به ویژه در عتبات عالیات عراق، بازسازی کرد. بنای مجللی نیز برای عبدالعظیم حسنی (ع) ساخت. بر اساس کتیبه ای که در آستان کشف شد، نام او این گونه ثبت شده است: «سید شمس الدین مجدالملک مشیدالدوله ابوالفضل اسعد بن محمد بن موسی ثقة امیر المؤمنین.» (نشریه معارف اسلامی، ص 88). او غیر از وزارت، وکیل مظالم سادات قم نیز بود و در دستگاه

ملکشاه، منصب استیفا داشت، و سپس به دستیاری زبیده خاتون همسر ملکشاه و با حمایت او به وزارت برکیارق رسید (دیوانسالاری در عهد سلجوقی، ص 57، 61 و 62). ولی پس از چندی با توطئه فرزند خواجه نظام الملک، که قبل از او وزیر بود، به قتل رسید (همان، ص 112). مجدالملک با حمایت برکیارق در سال 465 ق. بر فراز قبر عبدالعظیم حسنی (ع) گنبد و قبه ای ساخت (تاریخچه وقف در اسلام، ص 67؛ جولة فی الأماكن المقدسه، ص 218). عبدالجلیل قزوینی رازی، اشاره ای به اقدامات این وزیر شیعی دارد: «وزیر سعید شهید مجدالملک اسعد محمد بن موسی البراوستانی القمی - قدس الله روحه - با بزرگی رفعت و قبول و حرمت، خیرات بسیار فرمود، چون قبه امام حسن بن علی و علی زین العابدین و محمدالباقر و جعفر صادق - علیهم السلام - به بقیع، که هر چهار معصوم در یک حفیره مدفونند و عباس بن عبدالمطلب و مشهد سید عبدالعظیم حسنی (ع) به شهر ری و بسی از مشاهد سادات علوی و اشراف فاطمی با آلت و عدت و شمع و اوقاف که همه را دلالت است بر صفای اعتقاد او و در مقابل تربت حسین بن علی (ع) در کربلا مدفون است.» (نقض، ص 220). کجوری مازندرانی نیز به اقدامات مجدالملک در این زمینه اشاره دارد: «بنای چهارم مرحوم مجدالملک، قبه مبارکه حضرت عبدالعظیم لازم التکریم است که در زمانی که متوقف در ری بود و کمال استیلاء در استیفاء وزارت خود داشت امر به بنای قبه عظیم این بزرگوار نمود و معلوم است در آن زمان هم که نزدیک به غیبت صغری بود و علما هم بسیار بودند از عامه و خاصه، مزار آن بزرگوار اشتهاری داشت ولیکن بقعه و بارگاهی نداشت، سپس همتی گماشت و منتی بر عجم گذاشت و این قبه سامیه را بنا کرد.» (جنة النعیم، ص 390-391). قاضی نورالله شوشتری نیز مشهد سید عبدالعظیم حسنی (ع) را از آثار مجدالملک می شمارد (مجالس المؤمنین، ج 2، ص 458).

از آثار بازمانده از عصر سلجوقی در آستان حضرت عبدالعظیم، کتیبه ای است که بالای در ورودی بقعه را پوشش داده و حاکی است که بانی بقعه، مجدالملک است. این کتیبه که مربوط به سال های 480-490 ق. است، این عبارات را در خود دارد: «بسم الله الرحمن الرحیم امر ببناء هذه القبة المطهرة علی ساکنها السلام صاحب... سید شمس الدین مجدالملک مشیرالدوله ابوالفضل اسعد بن محمد بن موسی ثقة امیرالمؤمنین اطال الله بقیه وکیل مظالم علی یدی عبدالله [المحتاج]

الى رحمة الله. زرین كفش ابى الفوارس.»

كتیبه فوق در سال 1348 ش. كشف شد (دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران در دوره اسلامی، ص 367). هنگامی كه در رواق شمالی مشغول تزیین و تعمیر بودند، آثار سردر قدیمی با كتیبه كوفی و زیبایی با آجرکاری عصر سلجوقی در جوانب سردر پدیدار شد. این كشف، نشان داد كه الحاقات و

ص: 7

متصرفات و تزیینات و روسازی ها در اعصار بعد انجام شده است. کاشف کتیبه، مهندس کریم پیرنیا، ماجرای کشف کتیبه را این گونه شرح می دهد: «پس از برداشتن اندود گچ، چهره زیبای دیاماندی از گوهرها و نگین های خشت پخته و سفال با نقش های نغز و دلنشین نمایان گشت و نیز پيله و زعزه نیم گرد گوشه درگاه و چند حرف از کتیبه کهن کوفی آن نیز از زیر توده گل بیرون آمد. پی کاوی در پیرامون سردر و دوسو و فراز آن دنبال شد و پس از چندی در سرتاپای سردر و دیوار نوشته بسیار زیبایی چهره گشود که تنها دوجا که جای داربست بوده و آغاز و پایان آن متأسفانه با سیمان اندود شده، افتادگی دارد.» (همان).

پدیدار شدن کتیبه قدیمی به هنگام تعمیر ورودی حرم مطهر در سال 1348

ص: 8

پس از دوران سلجوقی، ملوک آل باوند نیز تلاش هایی برای حفظ و حرمت این بقعه مبذول داشتند؛ از جمله حسام الدوله اردشیر شاه فرزند علاء الدوله حسن، از پادشاهان طبقه دوم آل باوند، که همگی شیعه بودند و در مازندران بین سال های 567 تا 601 ق. حکومت می کردند، همه ساله دوپست دینار برای این مزار می فرستاد (تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، ص 120؛ یادداشت های قزوینی، ج 6، ص 26). در عصر خوارزمشاهیان نیز این بنا مرمت و بازسازی شد. کتیبه منقوش بر صندوق مطهر، یکی از اسناد مهمی است که نشان می دهد در قرن هفتم و هشتم یعنی دوران خوارزمشاهیان نیز این بنا تغییراتی یافته است (نشریه معارف اسلامی، ص 88)، اگرچه پیشتر، بسیاری می اندیشیدند که احداث آرامگاه، در این دوران بوده است، به دلیل کتیبه روی صندوق که تاریخ 725 ق. بر روی آن حک شده بود. اما دلایل و قرائن دیگری که از آن سخن گفتیم نشان می دهد که احداث بنا نخستین بار مربوط به دوران آل بویه است.

ایلخانان مغول نیز تعمیراتی بر روی بقعه کردند. کتیبه ای که بر روی صندوق داخل ضریح وجود دارد، حاکی از اقدام خواجه نجم الدین محمد، مقارن روزگار ابوسعید ایلخانی است و تاریخ 725 ق. بر روی آن نیز بر این امر دلالت دارد. بازسازی حرم در عصر تیموریان نیز ادامه داشته است (ر. ک: مطلع السعدین و مجمع البحرین، ج 2، ص 321).

در عصر صفوی، آستان حضرت عبدالعظیم مورد توجه خاصی قرار گرفت و بر وسعت و شکوه آن افزوده شد. شاه طهماسب نخستین کس از شاهان صفوی است که آستان را مرمت و بازسازی کرد. وی در فرمانی که به سال 961 ق. انتشار داد، نوشت: «همواره لوازم همت گردون ارتقاء... مصروف و معطوف است به رواج و رونق و ضبط نسق ضرایح مقدسه و حضایر مؤسسه خاندان بلندایوان نبوت و دودمان عالی ارکان ولایت... نفایس اموال و شرائف املاک حلال خود را صرف مصالح مشاهد و مراقد اعلی المراصد این طایفه علیّه می گردانند تا به مرتبه ای که در هیچ قطری از اقطار آباد معموره و ممالک محروسه آستان با انوار منسوب به هیچ یک از این فرقه ابرار نماند الا که مروح به انواع الطاف و محقوف به اصناف اعطاف گشت و از آن جمله مرقد مزکی و مشهد محلی حضرت... عبدالعظیم... است.» (فرامین و اسناد آستانه ری، ص 58). شاه طهماسب به تهران توجه و عنایتی خاص داشت و خود در 944 ق. به این شهر آمد و بارها مزار و مرقد عبدالعظیم حسنی (ع) را زیارت کرد. در سال 952 ق. نیز که تبریز مبتلا به طاعون شد، از آنجا به طواف

امامزاده عبدالعظیم آمد. در سال 944 ق. به امر او ایوان و رواق حرم حضرت را پی افکنند (جولة فی الأماكن المقدسه، ص 218) و در سال 950 ق. مُحَجَّری به دور صندوق قبر ساخته شد. در فرمانی که برای این امر صادر کرد چنین آمده است: «در صندوق مبارك تهیه محجر مضبوطی که نشکند نماید که اصلاً زوار دست به صندوق نرسانند و تکیه بر صندوق مبارك نکنند از چوب شمشاد که در غایت استحکام است.»

پس از او، شاه عباس صفوی نیز این مزار و مرقد را معظم می داشت. او که به يك بیماری دچار شده و از طبیبان ناامید بود، برای گرفتن شفا به آستان حضرت عبدالعظیم آمد و چندروزی در آنجا توقف کرد و پس از یافتن سلامتی کامل به قزوین بازگشت (ر. ک: دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 81).

در عصر قاجار، که پایتخت به تهران منتقل شد، شاهان قاجار همچنان به سبب وجود مزار حضرت عبدالعظیم (ع) و سایر امامزادگان به ری توجه و عنایت داشتند؛ به ویژه آنکه آنان نسب خود را به امامزاده حمزه می رساندند. به همین دلیل مزار او را به طرزی زیبا و عالی تکمیل و تزیین کردند و در توسعه و مرمت بقعه عبدالعظیم حسنی (ع) نیز سهمیم بودند. نخستین اقدام آنان، ساخت ضریح نقره بود که فتحعلی شاه دستور آن را صادر کرده بود. آئینه کاری و نقاشی ایوان جنوبی نیز به دستور میرزا آقاخان نوری صدر اعظم عصر ناصری، ملقب به اعتماد الدوله انجام شد (تاریخچه وقف در اسلام، ص 67؛ جولة فی الأماكن المقدسه، ص 218).

ناصر الدین شاه طی فرمانی در 1270 ق. دستور داد تا گنبد مرقد را تذهیب و با پوششی از طلا بیارایند و ایوان را آئینه کاری کنند؛ لذا گنبد با خشت های مسی زرین تزیین شد.

حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در عصر قاجار

تکمیل آئینه کاری حرم در سال 1291 ق. توسط دوست محمد خان معیرالممالک و آخرین مرحله آن در ایوان آئینه به سال 1309 ق. انجام گرفت.

اعتمادالسلطنه وزیر انطباعات عصر ناصری و از مورخان عصر قاجار توسعه حرم را در آن دوره چنین توصیف می کند: «... و دیگر توسعه و تزیین صحن مبارک حضرت شاهزاده عبدالعظیم بن عبدالله بن علی السدید بن امیر حسن بن زید بن امام ابی محمد الحسن السبط - علیه و علی آبائه سلام الله - و اضافه ابنیه عالیه و حجرات حوالی و تصرفات ملیح در ابواب و دروب و سایر ملحقات این آستان معلی است که به مساعی مشکور و خدمات مأجور جنت مکان حاج علی خان [حاجب الدوله، پدر اعتمادالسلطنه] والد مبرور به عمل آمده. تقبل الله تعالی خدمته و خلد سلطانه و دولته. و اما مدرسه و صحن جدید تزیین و تکمیل صحن عتیق و عمارت رواق مطهر و آئینه کاری آن و ساختن و برافراختن دو مأذنه رفیع بدیع از دست دو امین السلطان ماضی و ثانی به ظهور رسیده است.» (المآثر و الآثار، ص 89). او همچنین به سایر اقدامات امین السلطان در بازسازی حرم چنین اشاره دارد: «... و متصرفات بانی بلاثانی مشارالیه - انعم الله بجمیع فیوضه علیه - در سر تربت امامزاده واجب التکریم، حضرت ابوالقاسم عبدالعظیم - علیه التحیه و التسلیم - لاسیما رواق عرش نطق که بدون هیچ مبالغت و اغراق در امتیاز و تزئینات و فرط تکلفات نظیر ندارد و همچنین است تناسب و اعتدال دو مأذنه فروق به قاهانیات محرق که از طرفین ایوان کیوان سای به پای ساخته و ارتفاعاً قریب بیست گز برافراخته اند. و ابنیه و اضافات و تصرفات مرحوم آقا ابراهیم خان امین السلطان ماضی در سر مشهد حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) از مدرسه و صحن و حجرات و بازار و حیاض و انهار و اشجار و غیرذلک.» (همان، ص 118). در این عصر باغ مهد علیا در جوار مقبره عبدالعظیم نیز که به گفته اعتمادالسلطنه دارالحکومه آنجا است، احیا شد (همان، ص 114). نصب ضریح نقره نیز در عصر ناصری انجام گرفت (سفرنامه سیف الدوله، ص 23).

آستان عبدالعظیم در سفرنامه های فرنگی عصر قاجار نیز بازتاب فراوانی دارد. مادام دیولافوا که در ابتدای عصر ناصری از آستان عبدالعظیم دیدن کرده است، می گوید: «قاطرچیان با هم صحبت می کردند و می گفتند سابقاً این مقبره احترام فوق العاده ای داشت. اشخاص جنایت کار می توانستند به آن پناهنده شده و عمری را با

آرامش خاطر بگذرانند. مخارج آنها هم از خزانه مقبره پرداخت می شد. ولی از وقتی که پای فرنگیان در این مملکت رسید، از احترام آن کاسته شده است و اگر کسی به آنجا پناهنده شود، بنا بر حکم شاه، متولیان از تغذیه و نگاهداری او ممنوع اند و باید از گرسنگی بمیرد و اگر بتواند فرار کند.» (سفرنامه دیولافوا، ترجمه بهرام فره وشی، ص 137).

مادام کارلاسرنا که در عصر قاجار از این مکان، البته از دور، بازدید کرده، آن را چنین وصف می کند: «چون نزدیک شدن مسیحیان به آن مسجد ممنوع است، من نمی توانم با نگاهی از دور، درباره زیبایی ساختمان آن دقیقاً قضاوت کنم. بالای مسجد، گنبدی بسیار بلند و متالئی که گفته شده از طلای ناب است، از دور می درخشید. قلعه دماوند، این هرم طبیعی عظیم که با پوششی از برف، سپیدپوش ابدی است، از آن سوی گنبد، شکوهمندانه سربرافراشته است. قصبه حضرت عبدالعظیم سر راه کاروان هایی است که از تهران به اصفهان می روند. هیچ مسلمانی از آن جا نمی گذرد، مگر آنکه مراتب احترام و وفاداری خود را نسبت به این مرقد نشان می دهد. مردم عقیده دارند که فراموش کردن این وظیفه مقدس، مسافر را با حادثه ای شوم مواجه می سازد. این زیارتگاه، در عین حال گردشگاه مردم شهر نیز محسوب می شود. شب های پنج شنبه و روزهای جمعه در شاه عبدالعظیم جای سوزن انداختن نیست. دارا و نادر، پیر و جوان، همه در کنار هم صحن را پر می کنند. این قصبه برای خود، کاروانسراها و حمام ها و بازارهایی دارد و آب را از طریق قنات های قدیمی به آن جا می آورند.» (آدم ها و آیین ها در ایران، ترجمه علی اصغر سعیدی، ص 253). همچنین لیدی شیل، همسر وزیرمختار انگلیس در عصر ناصری، که از این آستان دیدن کرده، می نویسد: «آنجا زیارتگاه مشهوری است، بارگاه شاه عبدالعظیم، که مورد توجه فراوان مردم تهران بوده و برای مجرمین نیز محل تحصن شمرده می شود. عنوان شهر ری در حقیقت به همین محل اطلاق می شود که بر روی خرابه های ری قرار گرفته و همراه با تپه هایی مشرف بر آن، تقریباً صورت زاویه کوهستان البرز را دارند.» (سفرنامه لیدی شیل، ترجمه حسین ابوترابیان، ص 125). ارنست اورسل نیز در سفرنامه اش می نویسد: «در دوفرسنگی جنوب تهران، مقبره شاهزاده عبدالعظیم و نیز فرزند امام هفتم، موسی کاظم و برادر امام هشتم علی بن موسی الرضا واقع شده است. از هشت قرن پیش به این طرف این بارگاه زیارتگاه مسلمانان شیعه است و به این جهت شهر کوچکی در اطراف آن خود به

خود ایجاد شده است. تهرانی‌ها دسته‌دسته، بعضی برای زیارت، دعا و طلب حاجات و شفا، که توسل به این مقبره در بهبودی بعضی از ناخوشی‌ها بی‌تأثیر نیست، و بعضی دیگر فقط به منظور سیر و سیاحت و تماشای آنجا می‌روند. در واقع شاه عبدالعظیم غیر از جنبه مذهبی و تقدسش برای تهرانی‌ها گردشگاه پررونقی به شمار می‌رود. عصر پنج‌شنبه‌ها علی‌الخصوص روزهای جمعه، جاده آنجا از پیاده‌ها و سواره، کالسکه، زنان سوار بر اسب و ملاحایی بر پشت الاغ شامی پر است. حتی گاهی شاه یا خانم‌های اندرون نیز باشکوه و تشریفات زیاد به این درو می‌آورند. این شهر کوچک، منظره دل‌باز و فرح‌انگیزی دارد. کنار جویبار کوچکی‌های عریض و مستقیم آن، درختان چنار کاشته‌اند که سایه آنها بعد از عبور از جاده‌ای که از میان بیابان خشک و سوزان می‌گذرد، بسیار مطبوع و خنک به نظر می‌رسد. ورود به قسمت ضریح برای مسیحیان ممنوع است.» (سفرنامه اورسل، ترجمه علی اصغر سعیدی، ص 216-218).

آثار و بناهای آستان حضرت عبدالعظیم

علاوه بر بقعه و مجموعه آستان، آثار و لوازم داخل حرم مطهر و نیز بناها و عمارت‌های این مجموعه نیز سابقه‌ای بس دراز دارند و تحولات عمده‌ای را شاهد بوده‌اند.

صندوق عتیق

یکی از نفیس‌ترین و زیباترین آثار تاریخی آستان و در حقیقت قدیم‌ترین اثر تاریخ دار، صندوق چوبی روی مرقد حضرت عبدالعظیم است که در چهارطرف آن آیات قرآنی به خط نسخ و ثلث برجسته، همراه با زیارت‌نامه توسط یحیی بن محمد اصفهانی در تاریخ 725 ق. حکاکی شده است (نشریه سازمان ملی حفاظت آثار باستانی، «فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران»، ص 216). این صندوق به گواهی کتیبه آن، به دستور خواجه نجم‌الدین محمد، مقارن روزگار ابوسعید بهادرخان از ایلخانان مغول ساخته شده است. این کتیبه، نامبرده را بانی مرقد می‌شمارد؛ اما گویا او مرقد را تعمیر کرده است، نه احداث؛ زیرا چنانکه پیشتر گفتیم، مرقد در عصر علویان طبرستان ساخته شده است.

اندازه صندوق بدین شرح است: طول: 2/58 متر، عرض: 1/50، ارتفاع: 1/20 متر. پایه‌های صندوق و قبه‌های آن از چوب عود، و ترنج و شمشه‌ها و نیم‌شمسه‌ها از چوب عود و گردو و نوفل است، و دو کتیبه به خط نسخ و ثلث برجسته در چهار بدنه به کار رفته است (دائرة المعارف بناهای تاریخی ایران،

ص 367). یکی از کتیبه‌ها از چهارگوشه بالای طرف راست (گوشه بالایی جنوب غربی) شروع می‌شود و بر حاشیه بالایی چهارضلع صندوق دور می‌زند.

ص: 14

دنباله آن در تمام اطراف بدنه جنوبی صندوق ادامه پیدا می کند و در گوشه بالایی ضلع چپ همان بدنه پایان می یابد. این کتیبه حاوی عبارات زیر است: «بسم الله الرحمن الرحيم، امر بترتيب هذه البقعة الشريفة و الروضة المنيفة و المشهد المقدس و المرقد المنور، للسيد الاعظم الاجل المعظم جلال آل طه و ياسين جبل الله بن عبدالله بن علي بن الحسن بن زيد بن الحسن بن علي بن ابي طالب عليهم الصلوة و السلام باشارة المولى صاحب الاعظم و مفخر الحاج الحرمين دستورالعهد خواجه نجم الحق و الدين محمد بن المولى الصحاب الاعظم سلطان الوزرا كهف الحرمين دستورالخانقين خواجه عزالحق و الدنيا و الدين محمد بن محمد بن منصور القوهدي اعز الله انصاره و طاب مثوى آباءه العظام و اجداده الكرام و رزقه اياماً شفاعة اميرالمؤمنين و اولاده المعصومين الطيبين.» (آستانه ری، ص 22). این کتیبه تاریخ 725 ق. را در زیر خود دارد. کتیبه دیگر بر روی چهار سوی صندوق مزبور در حاشیه هایی که به ترتیب بر دو طرف و پایین اضلاع غربی و شمالی صندوق دور می زند، به همان ترتیب به خط نسخ برجسته، شامل آیه الکرسی (بقره/ 255-257) است. پس از کلمات «هُم فِيهَا خَالِدُونَ» که آخر آیه شریفه است، این عبارت مرقوم گردیده است: «تحريراً في شهر سنة خمس و عشرين و سبعمائه، عمل يحيى بن محمد اصفهانی» (تاریخچه وقف در اسلام، ص 68).

بر پایه این کتیبه روشن است که خواجه نجم الدین محمد از وزرای ایلخانی و مصادف با پادشاهی سلطان ابوسعیدخان، بانی صندوق مطهر بوده است. به احتمال قریب به یقین بنیاد اصلی حرم فعلی و قسمت پایین بنای حرم، باقیمانده همان بنا است که بر بالای آن برای احداث گنبد زرین و بارگاه فعلی، قسمت های لازم را افزوده و درون آن را با گچ مقرنس تزئین کرده اند (آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 7). بر روی حاشیه چهار طرف سطح فوقانی که صورت محرابی در وسط آن است، زیارت نامه ای به خط ثلث با این شرح مرقوم شده است: «السلام عليك يا نبي الله، السلام عليك يا ولي الله، السلام عليك يا خليفة رسول الله، السلام عليك يا فلذة كبد رسول الله، السلام عليك يا حجة الله على خير خلقه، السلام عليك يا امام المتقين، السلام عليك يا امام المسلمين، السلام عليك ايها الغايب الحاضر، السلام عليك ايها الشاب المحمر، ادركني و خذ بيدي ولاي.» (تاریخچه وقف در اسلام، ص 68؛ نشریه انجمن آثار ملی، ص 79). بر حاشیه باریک تری آیات 26، 27 و

28 سورة آل عمران (قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ... وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ) به خط ثلث برجسته و در قسمت آخر آن دو آیه دیگر نوشته شده است (آستانه ری، ص 22؛ آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 5). چون قسمت های پایین این صندوق به کلی پوسیده و خاک شده بود، در 1329 ش. به دستور احمد هدایتی، تولیت وقت آستان، استاد خاتم ساز معاصر، حاج محمد صنیع خاتم، مأموریت یافت که آن را ترمیم کند (تاریخچه وقف در اسلام، ص 68؛ آستانه ری، ص 22). بیشتر نیز تعمیر ناشیانه و غیر ماهرانه ای بر روی صندوق صورت گرفته بود که تاریخ آن روشن نیست.

لوحه مستطیل کوچک در طرف پایین محراب سطح فوقانی صندوق نمونه مهم آن بود.

بر روی یکی از ربع شمسه ها در گوشه ضلع شمالی صندوق هم این عبارت به صورتی ناقص با خط کاملاً عامیانه نوشته شده است: «بندگان شکسته بود درست کرد عمل استاد علی بن محمد.» (آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 8)

محمد صنیع خاتم از استادان برجسته، با کمک چندتن از استادان، به نحوی بسیار عالی صندوق مطهر را با آب و چوبک و مختصری محلول اسیدسولفوریک (جوهرگورد) شست و با آغشتن آن به روغن سندروس که ویژه کارهای هنری قدیمی بود، به نوشته ها و تزیینات صندوق جلا و روشنایی خاصی داد و حاشیه های خاتم کاری بر لبه صندوق و کنار کتیبه های تاریخی آن و دور شمسه ها، یعنی گل های ستاره شکل وسط بدنه های صندوق نصب کرد. سپس پوسیدگی ها و ریختگی های صندوق را بازسازی کرد (نشریه انجمن آثار ملی، ص 82). این درب ها امروز در موزه جدید آستان نگهداری می شود.

در عصر صفوی، صندوق مطهر، روپوشی زربافت داشت که بر سطح فوقانی صندوق و سمت شرقی، جنوبی و غربی آن کشیده می شد. این روپوش از قطعات مختلف زری های صفوی ساخته و دوخته شده بود (همان، ص 87؛ آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 8). روپوش مذکور که اکنون فرسوده و کهنه شده است، در موزه حضرت عبدالعظیم نگهداری می شود.

ضریح مطهر

به درستی روشن نیست از چه زمانی بر روی صندوق مطهر ضریح نصب شده است؛ اما ضریحی که اکنون اطراف مرقد مطهر وجود دارد، ساخته عصر فتحعلی شاه قاجار است و بر روی آن تاریخ 1222 ق. دیده می شود. ابعاد این ضریح که به دستور میرزا ابراهیم خان

امین السلطان صدر اعظم، و به دست هنرمندان مرمت گردیده است، به این شرح است: طول ضریح 3/87 متر، عرض آن 2/95 متر و ارتفاع آن 2/40 متر. کتیبه بالای آن به پهنای 54 سانتی متر و دهانه های شبکه و پایه های آن به ارتفاع 1/86 متر است. این ضریح بر پایه ای از سنگ مرمر به ارتفاع 25 سانتی متر استقرار یافته است. ضریح مذکور از نقره است، و همراه آینه کاری و نقاشی ایوان جنوبی در عصر فتحعلی شاه ساخته شده است (تاریخچه وقف در اسلام، ص 391). هنگام ساخت ضریح در عصر فتحعلی شاه، کتیبه ای به خط ثلث زیبایی وجود داشت که سوره الرحمن بر روی آن نوشته شده و در حاشیه ذیل آن اشعار فارسی به خط نستعلیق و در وسط آن نام فتحعلی شاه و در ضلع غربی ضریح نام ناصرالدین شاه به خط ثلث بوده است. در چهارگوشه پایین آن نیز نام استادان مرمت کار عصر ناصری ثبت شده است.

ص: 17

تعمیر و تعویض اصلی و مهم ضریح، در سال 1320 ش. به دستور تولیت وقت آستان، و به دست استاد محمد صنیع خاتم بوده است (آستانه ری، ص 24). به هنگام تعمیر و تعویض ضریح، 472 کیلو نقره به کار رفت که 21 کیلوی آن از بانک ملی خریداری و بقیه از نقره های ضریح سابق و نقره های موجود در خزانه آستانه تهیه شد (نشریه انجمن آثار ملی، ص 84). در این مرمت، کتیبه ها و ترنج های در آن تذهیب شده است؛ در حالی که پیشتر داخل ضریح ساده و فاقد نقش و نگار بود. بر روی ضریح سقفی گذاشتند و با نصب میله های آهنین آن را محکم کردند و داخل آن را آراستند. در کتیبه های بالای ضریح، نام ائمه اطهار (ع) در اضلاع آن با خط زیبایی درج شد.

هنرمندانی که تحت اشراف و نظارت استاد صنیع خاتم به تجدید و مرمت ضریح پرداختند، عبارتند از: نصرت الله یوسفی (تذهیب کار)، حسین شفقت (خاتم کار)، محمد منبت کار، غلام حسین اقلیما (نقره ساز)، عطاءالله اعظمی (نقره ساز)، احمد معصومی (خطاط) و مهدی حکمی (خطاط و هنرمند). جمع دستمزدها و هزینه های پرداختی مبلغ یک میلیون و چهارصد و شصت هزار ریال بوده است (همان، ص 83).

نخستین گنبد بر فراز مقبره حضرت عبدالعظیم، مربوط به دوران علویان طبرستان است که بسیار ساده و به دستور محمد بن زید علوی بوده است. در عصر آل بویه نیز تعمیراتی بر آن انجام گرفت، اما در عصر سلجوقی (بین سال های 480 تا 490 ق.) گنبدی بزرگ و باشکوه به جای آن ساختند که امروزه همچنان بر جا است. با اینکه قریب هزار سال از قدمت آن می گذرد و تعمیراتی اندک بر روی آن صورت گرفته است، هنوز مقاوم و استوار است. این گنبد که به دستور مجدالملک براوستانی قمی ساخته شد (فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، ص 217)، از قدیم ترین گنبدهای ایران محسوب می گردد و يك سده زودتر از گنبد حرم امام رضا (ع) ساخته شد. هنگام تهاجم مغولان، این گنبد برخلاف سایر اماکن و آثار شهر، دچار ویرانی نگشت و مغولان متعرض آن نشدند.

گنبد را در عصر سلجوقی، از آجر ساختند و در درون حرم، کتیبه ها را نیز با آجر نوشتند. در قرن ششم، که هنر کاشی کاری و نقاشی در بقاع متبرکه و مساجد معمول شد و نیز در عصر صفوی که اوج بهره گیری از صنعت کاشی سازی است، قسمت های رویین و

پوشش گنبد و نیز قسمت های زیرین گنبد از داخل حرم تا قسمت های بالا و سقف گنبد، کاشی کاری و با نقش و نگار و آیات قرآنی و اشعار و احادیث تزئین گشت. پوشش زیرین گنبد شامل طاق ضربی مدور و گنبد بالایی آن با ساقه و بدنه بلند به صورت مخروطی یا هرمی است که در زمان شاه طهماسب صفوی تغییر شکل یافته است (دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص 367). این گنبد در دوران ناصری، به سال 1270 ق. با پوششی زرین و طلایی ترین شد، که بر زیبایی آن بسیار افزود. به هنگام طلاکاری گنبد، چند بیت شعر از شمس الشعراء سرود، با خط طلایی بسیار زیبا بر آن نوشتند:

تبارك الله در عهد دولت سلطان *** فراشته است سر دین به گنبد گردان...

اعتمادالسلطنه تذهیب (طلاکاری) گنبد را در عصر ناصری چنین شرح می دهد: «و دیگر تذهیب گنبد شریف و قبه منیف مزار فائض الانوار حضرت معصوم زاده واجب التکریم سیدنا ابوالقاسم عبدالعظیم علیه التصلية و التسليم است که روی خشت های ظاهر آن را به طلای مباح خالص گرفتن فرمود و این خدمت بزرگ به دستگیری و پایمردی پدر مؤلف پرداخته شده.» (المآثر و الآثار، ص 83) همچنین بسیاری از جهانگردان و سیاحان که از این شهر بازدید کرده اند، گنبد طلایی زیبای آن را وصف کرده اند. مادام دیولافوا می گوید: «گنبد طلایی این مقبره از دور درخشندگی خاصی دارد و درختان کهن چنار نارون در اطراف آن سر به آسمان کشیده اند.» (سفرنامه مادام دیولافوا، ص 137)

ص: 21

در عصر ناصری، به هنگام طلاکاری گنبد مطهر، به سال 1270 ق. دو مناره بلند و باشکوه در دو جانب ایوان اصلی آینه، یعنی ایوان شمالی ساخته شد. گلدسته ها از سطح بام، از چهار قسمت تشکیل شده است: پایه استوانه ای آجری به پهنای هر ضلع 4/20 متر؛ گلدانی روی آن؛ قلمه کشیده و سپس مآذنه. روی گلدسته ها با کاشی های زیبای عصر قاجار تزیین شده است.

آستان مقدس حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) از آسمان ری (حدود سال 1340)

طرح کاشی های روی بدنه استوانه ای گلدسته با توجه به کاسته شدن تدریجی از قطر قلمه، از جلوه خاصی برخوردار است (بناهای آرامگاهی، ص 367). بلندی آنها از کف بنا 33 متر است. از داخل هر مناره به وسیله پلکان می توان به بالای آن راه یافت. بیشتر مؤذنان در آن گلدسته ها اذان می گفتند. این مناره از نظر تزئین و تناسب، از زیباترین مناره های عصر قاجار است.

حرم مطهر

از بنای حرم و از وسعت و فضای آن در ابتدای احداث، اطلاعی در دست نیست؛ اما می دانیم که فضای حرم در هر دوره ای، توسعه و افزایش یافته است و عمده ترین توسعه تا قبل از عصر حاضر، در دوران ناصری، همراه با تزئین و زیباسازی و آئینه کاری و غیره بوده است.

طول هر ضلع حرم، که اتاقی چهارگوش بود، $7/55$ متر و ارتفاع آن $1/56$ و در بالا با چهار گوشواره به صورت هشت ضلعی و سپس به کمک طاق منبرهای کوچک به شانزده ضلعی تبدیل می شد و اندرونی گنبد را می ساخت (آثار تاریخی تهران، ج 1، ص 291). اطراف دیوارها در حاشیه، تا ارتفاع $1/65$ با سنگ سیاه در پایین و بالا و یک متر سنگ مرمر قدیمی در وسط پوشیده شده بود. کار آئینه کاری حرم و ایوان، ابتدا در عصر فتحعلی شاه و سپس در عصر ناصری به سال 1273 ق. انجام شد.

ص: 23

در 1291 ق. نیز دوست محمد خان معیرالممالک رئیس خزانه و امور مالیة عصر ناصری به کار تکمیل آن پرداخت. بر اساس کتیبه موجود، آخرین مرحله آینه کاری عهد قاجار در ایوان آینه، به دستور امین السلطان و توسط مختارخان، حکمران زاویه مقدسه در سال 1309 ق. انجام شده است (دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 81). زیر سقف، فیل گوش های زیبایی پوشیده از آینه دیده می شود. بر فراز این طاق ها، کتیبه سراسری حرم مشتمل بر احادیثی نقش شده است. در جانب شرقی حرم، مسجد زنانه و در سمت غرب، مسجد مردانه، سمت جنوب مقبره ناصر الدین شاه، به وسیله یک در کوچک اختصاصی به حرم امامزاده حمزه ارتباط پیدا می کرد.

درهای حرم

از هنگامی که بر فراز قبر حضرت عبدالعظیم (ع) بنایی ساخته شد، یک در نیز برای ورود و خروج زائران در طرف شمال تعیین گردید که سابقه آن به دوران محمد بن زید علوی، یعنی قرن سوم می رسد. این در تا عصر تیموری در سمت شمال مقبره پا بر جا بود. در این عصر، در غرب مقبره، مسجدی به نام هولاکو ساختند که بعدها ناصرالدین شاه در آنجا دفن شد. برای این مسجد دربی چوبی و منبت کاری شده با تاریخ 848 ق. نصب شد. این درب، قدیم ترین درب موجود آستانه

است. در وسط لنگه طرف راست، «بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين، سلام عليكم طبتم فادخلوها خالدین» و بر روی لنگه دیگر آن «تمت هذا الباب المشهد المقدس سيد عبدالعظيم (ع) سنة 848» (عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده، ص 319؛ آستانه ری، ص 26) دیده می شود، که این سال مصادف است با روزگار پادشاهی شاهرخ تیموری. در عصر شاه طهماسب صفوی، مدخل ورودی، به طرف شرق تغییر یافت و در دوران ناصری، پس از احداث بناهای جدید در قسمت شمالی حرم و نیز ساخت ایوان و صحن، در ورودی حرم دوباره به سمت شمال تغییر یافت و مدخل سابق در طرف شرق به مسجد زنانه تبدیل و در چوبی مشبک در این مکان نصب شد. در توسعه بعدی که در سمت شمال ایوان امامزاده حمزه انجام گرفت و آستانه آنجا از بین رفت، درگاه شمال ایوان امامزاده نیز تعویض و درب چوبی مشبک، برداشته و به محل دیگری منتقل شد.

درب دیگری که به لحاظ تاریخی در رتبه دوم قرار دارد، درب منبت کاری چوبی است که تاریخ 918 ق. را در خود دارد؛ یعنی عصر شاه اسماعیل صفوی. بر روی يك لنگه آن، اشعاری نوشته شده که دو بیت آن چنین است:

گر نه باب الجنه است این در چرا *** گفت تاریخش در جنت سرا

ز در، در آو شبستان ما منور کن *** دماغ مجلس روحانیان معطر کن

بر روی لنگه دیگر آن این اشعار نوشته شده است:

بر در دولت سرای تو به زر بنوشته اند *** هذ جنات عدن فادخلوها خالدین

هیچ نگشاید ز درهای دگر ور زان تست *** ربنا افتح بیننا اذ انت خیر الفاتحین.

این دو بیت نیز به خط ثلث ریز در وسط در مرقوم است:

دوش می زُفتم به مژگان خاک این درگاه را *** گر گناهی کرده باشم پاك سازد راه را

بر درت جا کنند اهل نجات *** رفع الله قدرهم درجات.

(آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 108)

این دو لنگه، پیشتر در رواق نصب بوده است، ولی پس از تعمیر، به خزانه آستان منتقل شده است (نشریه انجمن آثار ملی، ص 85). طول این درب که در گیلان ساخته اند و اکنون در موزه جدید نگهداری می شود، $1/77$ متر و عرض آن 94 سانتی متر است.

از دیگر درهای کهن، که قدمت آن به قرن نهم یا دهم هجری می رسد، درب آهنی دولنگه با طول $2/82$ و عرض 95 سانتی متر است که دو لوح یا کتیبه کوفی متعلق به قرن پنجم یا ششم بر روی آن نصب شده است. هر يك از این دو لوح هفتاد سانتی متر طول و دوازده سانتی متر عرض دارد و قدیم ترین اثر موجود در آستان شمرده می شود. این دو لوح را برای حفاظت بیشتر، از روی در آهنی، که در سردر کهنه واقع در انتهای معبر گوشه جنوب غربی صحن امامزاده نصب بود، برداشته، در خزانه آستان نگهداری می کنند. بر کتیبه کوفی روی لنگه راست، این جمله حك شده است: «امر العبد الضعیف المذنب المرجی الی» و دنباله آن در لنگه چپ آمده است: «رحمة الله تعالی عبدالصمد بن فخرآور.» (آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 14)

وقتی شاه طهماسب در سال 945 ق. به ترمیم و بازسازی حرم فرمان داد، درب مذکور را در مدخل ورودی جدید نصب و بالای سردر آن، کاشی کاری معرقی در زمینه لاجوردی اجرا شد و کتیبه ای به خط ثلث بر روی آن استوار گشت؛ بدین عبارت: «خلافته معموره مابقی الضواء و العمام و خلد زمان اقباله ببقاء الانام و ابد میامن جلالته علی صفحات الایام فی شعبان 945 و سعی فی اتمامها القاضی مسعود الحسنی کتبه نظام الدین بن ابراهیم عبدالعظیمی.»

درهای متعدد دیگری که با خاتم مزین گشته است در بیوتات آستان وجود دارد و يك جفت که نفیس تر از بقیه است در شمال حرم امامزاده حمزه و دیگری در ضلع شرقی رواق شمالی حرم نصب شده است.

اما يك پنجره از کاشی مشبك بسیار نفیس به ابعاد $1/58 * 1/56$ متر و مرکب از دوازده خشت کاشی بر فراز در، میان ایوان بزرگ شمالی نصب بوده است. این پنجره به استناد کتیبه ای که مربوط به آخرین آینه کاری عصر

قاجار در ایوان مذکور است، در عهد ناصرالدین شاه به دستور امین السلطان، در 1309 ق. ساخته شده است. بر دو خشت وسط آن تصویر ناصرالدین شاه به چشم می خورد و ده خشت دیگر آن مشبك بوده و از نظر صنعت کاشی کاری اثری قابل توجه به شمار می رود.

صحن ها

1. صحن عتیق (شمالی): در زمان احداث نخستین بنای مقبره در عصر علویان، چیزی به معنای صحن و ایوان وجود نداشت. نخستین بار در عصر قاجار، در سمت شمال مقبره، صحنی ایجاد شد که در حقیقت از آنجا به داخل آستان راه می یافتند. این صحن تنها صحن آستان بود که در عصر ناصرالدین شاه، همراه ایوان بزرگ آیینه به دستور امین السلطان، صدراعظم وقت و فرزندش میرزا ابراهیم خان به سال 1309 ق. ساختند. ایوان آن با سنگ های سیاه و سفید مرمر پوشیده شد و بر بالای مدخل آن کتیبه ای بر کاشی ها نقش بست. برخی احتمال داده اند که پیش از عصر قاجار به جای رواق و ایوان شمالی، مسجدی بوده که دنباله آستان محسوب می شده است و بر کتیبه های روی در آهنین مدخل ورودی شمالی، نام «جنت سرا» بر آن دیده می شد. بر این اساس احتمالاً مسجدی در بخش شمالی حرم به این نام وجود داشته است (دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص 368).

ص: 28

در این صحن آثاری از عصر محمد شاه قاجار و مظفرالدین شاه نیز وجود دارد. این صحن که امروزه محل اصلی تردد و ورود زائران است، از سمت شمال به بازار و از طرف جنوب به حرم و از طرف غرب به صحن باغ طوطی و صحن غربی راه دارد و امامزاده طاهر نیز در شرق آن واقع است.

در بالای ایوان های کوچک این صحن، قصیده محتشم کاشانی در تعزیت شهدای کربلا با خط نستعلیق در زمینه لاجوردی نوشته شده است. در سال های گذشته بر سردر ورودی صحن، یعنی سمت بازار، کتیبه ای با مضمون و یادبود «حکومت جمهوری اسلامی به زعامت امام خمینی» در زمینه لاجوردی به خط نستعلیق نوشته شده است.

در سمت شمال، مسجد یا جامع مصلی قرار دارد که در عصر قاجار ساخته شده است.

2. صحن باغ طوطی (شمال غربی): بخشی از محل این صحن، پیشتر مدرسه دینی، و مؤسس آن ابراهیم خان، فرزند امین السلطان بوده است. این مدرسه تا سال 1299 ق. دایر بود و سپس تعطیل و حجره های آن به مقبره تبدیل شد (عبدالعظیم حسنی (ع)، مسنده و حیات، ص 316). در این مقبره بسیاری از اشراف، دولت مردان، رجال و شخصیت های سیاسی، خاک سپاری شده اند. میان صحن باغ طوطی و حرم، راهرو باریکی (4/5 * 5/5 متر) بوده است.

ص: 29

3. صحن ناصری (غربی): این صحن در قسمت غربی حرم قرار گرفته و از سمت شمال به باغ طوطی و از طرف غرب به مدرسه علوم دینی و از شرق به اماکن متبرکه محدود بوده است. این صحن را از آن جهت ناصری می گفتند که قبر ناصرالدین شاه در رواق آن قرار دارد. اکنون آن را صحن آیه الله کاشانی می نامند.

در بالای ایوان شرقی این صحن، که به طول و عرض 6 * 3 متر است، آیه شریفه «قل اللهم مالك الملك توتی الملك من تشاء و...»، و در میان آن عبارت «مضجع مرحوم مغفور مجاهد کبیر آیه الله العظمی حاج سید ابوالقاسم کاشانی قدس سره» نوشته شده و پس از آن آیه «یولج اللیل فی النهار...» آمده است.

4. صحن باغچه علیجان (شمال شرقی): این صحن در شرق امامزاده طاهر قرار دارد و در زمان حاضر به وسیله راهرو مسقف به صحن عتیق وصل می شود. در گذشته نه چندان دور، این صحن/باغ یا باغچه، استراحتگاه زائران بوده است. سقاخانه ای هم که پیشتر در صحن عتیق مقابل ایوان آینه قرار داشت، به این باغچه منتقل شد. پس از چندی باغچه علیجان، محل دفن اموات گردید.

5. صحن امامزاده حمزه (جنوبی): صحن جنوبی، در شرق ایوان آینه حرم امامزاده حمزه قرار گرفته و به سبب هم جواری با آن به صحن امامزاده حمزه نیز معروف است.

ایوان ها

1. ایوان شرقی: قدیم ترین ایوان در مجموعه آستان، ایوان شرقی حرم است که آن را در 944 ق. به فرمان شاه طهماسب صفوی ساختند و در 1270 ق. به فرمان ناصرالدین شاه و اقدام میرزا آقاخان نوری آینه کاری و تزیین شد.

2. ایوان شمالی: این ایوان در زمان قاجار و به فرمان میرزا ابراهیم خان امین السلطان، صدراعظم ناصری و فرزندش میرزا علی اصغرخان، به سال 1309 ق. ساخته شد. از کتیبه زیر سقف ایوان چنین برمی آید که از ابتدا با آینه کاری بوده است. ایوان شمالی، مدخل اصلی حرم است. بعد از ساختن این ایوان، در ورودی حرم از شرق به اینجا منتقل شد (عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده، ص 314). میان ایوان بزرگ شمالی و حرم، رواق کوچکی وجود دارد که اندکی از آن با کاشی های معرق و با آینه تزیین شده است. شاید اینجا مکانی باشد که پیشتر مسجد

ص: 32

جنت سرا در آن واقع بود (آستانه ری، ص 272). میان این رواق و مسجد زنانه، درب بزرگ چوبی ای به تاریخ ساخت 904 ق. (عصر تیموری) وجود داشته است. این ایوان که امروزه محل ورود زائران از سمت شمال و صحن عتیق است، ده ستون دارد.

ص: 33

در اطراف مرقد، چند رواق وجود دارد که به طرز زیبایی تزئین و آینه کاری شده است:

1. رواق شرقی: این رواق، که قدیم ترین رواق موجود در آستان محسوب می شود، مربوط به عصر شاه طهماسب صفوی است و آن را در 944 ق. ساخته اند. در گذشته، درب ورودی حرم مطهر در آنجا بود و پنجره های قدیمی

ص: 34

مشبك آن همچنان باقی است. پس از آنکه رواق شمالی ساخته شد، آن در را بسته و مدخل آن به صورت مسجد و رواق زنانه درآمد (آستانه حضرت عبدالعظیم، ج 1، ص 157).

2. رواق شمالی: این رواق بین حرم مطهر و ایوان شمالی قرار دارد و اکنون راه اصلی ورود به حرم مطهر است. وسط آن نرده ای آهنی قرار دارد که خانم ها را از آقایان جدا می سازد و به طور مجزا آنان می توانند وارد حرم شوند. کتیبه آجری این رواق، حاکی از احداث آن به دستور وزیر برکیارق عبدالملک براوستانی در عصر سلجوقی است.

ص: 35

3. رواق غربی (بالاسر): در قسمت غربی حرم، رواق بزرگی، معبر اتصال به حرم امامزاده حمزه است که چون در بالاسر حضرت عبدالعظیم واقع شده، آن را رواق بالاسر می نامند. مقبره ناصرالدین شاه در داخل همین رواق قرار دارد. از اینجا به حرم امامزاده عبدالعظیم و حمزه و نیز رواق شمالی راه دارد و معمولاً نماز جماعت در آن اقامه می شود. چنانکه پیشتر گفتیم، مکان مقبره ناصرالدین شاه را مسجد هولاکو می گفتند. ناصرالدین شاه یکی از همسران خود به نام ملکه جیران را در این مکان به خاک سپرد و خود نیز پس از کشته شدن در آنجا دفن شد. این زن که ظاهراً محبوب ترین زن ناصرالدین شاه بود، به علت حسادت سایر زنان، مسموم و کشته شد. شاه برای جیران مافات و تسلیت روحش دستور داد تا مقبره ای میان حرم عبدالعظیم و امامزاده حمزه برای او بسازند و آن را تزیین و آینه کاری کنند. چون این اقدام ناصرالدین شاه کم کم در افواه عامه اثری منفی گذاشت و بر سر زبان ها افتاد که شاه يك زن را به حضرتین عبدالعظیم و حمزه ترجیح داده است، ناچار شد آینه کاری حرم و این رواق را هم کامل کند و راهروی ارتباطی آن دو امامزاده را نیز با گچ بری های بسیار زیبا تزیین نماید (تاریخ اجتماعی در قرن سیزدهم، ج 5،

ص 434). روی قبر جیران يك مجسمه سنگی نصب شد که پس از انقلاب، آن را همراه سنگ قبر ناصرالدین شاه به موزه کاخ گلستان منتقل کردند.

این رواق در شمال قبر امامزاده حمزه قرار دارد و امروزه معبر ارتباط با آن مقبره است. در گذشته این دو حرم به يك دیگر ارتباط نداشت. هنگام سکونت عبدالعظیم حسنی (ع) در این محله، ایشان از داخل کوچه ای به زیارت این قبر می رفتند که مقابل خانه او قرار داشته است. این دو قبر که پیشتر بین آنها کوچه ای فاصله بود، در دوران قاجار به هم متصل شد؛ زیرا پس از ایجاد مقبره ناصرالدین شاه، به وسیله راهروی «بین الحرمین»، که از جنوب حرم مطهر تا برابر ایوان آئینه حرم امامزاده حمزه امتداد دارد، ارتباط برقرار گردید. ایوان آئینه حرم امامزاده حمزه در شرق آن قرار دارد که در برابر آن نیز پیش ایوان ستون دار اتابکی است (دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 313).

برخی نیز ارتباط این دو بقعه را به پیش از آن مربوط می دانند؛ یعنی در سده نهم که همراه با ساختمان های اطراف، این دو بقعه به صورت يك مجموعه درآمد. سند این سخن، دو کتیبه چوبی به تاریخ 848 ق. بر روی در منبت کاری کهنه ای است که پیشتر میان مسجد بالاسر و مقبره ناصرالدین شاه بود و سپس آن را در دهانه راهرویی که به شمال ایوان امامزاده حمزه منتهی می گردد، کار گذاشتند. در دیوار جنوبی حرم به سمت غرب، به احتمال قوی محرابی بوده است که به دلالتی مبدل شده و اکنون به ایوان بقعه امامزاده حمزه متصل است (دائرة المعارف بناهای آرامگاهی، ص 367).

این رواق که در گذشته بزرگ ترین و زیباترین رواق ها بوده، در عصر صفویان ساخته و در عصر قاجار آئینه کاری و سنگ شده است. اندکی از دیواره های اطراف آن سنگ مرمر سیاه و سفید و سپس بقیه آئینه کاری است. محراب زیبایی از کاشی های آینه کاری شده، به این رواق جلوه خاصی بخشیده است. بین مسجد بالاسر و حرم عبدالعظیم حسنی (ع)، از سمت شرق، دری زیبا و منبت کاری وجود داشت که به دستور اعتمادالدوله و توسط میرزا محمدحسین شیرازی به سال 1271 ق. ساخته شد (همان، ص 368). بر بالای این در، پنجره های مشبك واقع است که گرداگرد آن آئینه کاری است.

مجموعه آستان و متعلقات آن

اشاره

آستان مبارک، از دیرباز مجموعه هایی را در خود جای داده و در دوره های مختلف توسعه یافته است. متعلقات مجموعه را می توان در

ص: 37

بک. کتابخانه:

برای بقعه و آرامگاه، از عصر صفویه، کتابخانه ای اختصاص یافت که در آن کتاب های نفیس و قرآن های خطی، نگهداری و استفاده می شد. از آن هنگام پادشاهان و رجال، قرآن های نفیس و ارزشمند و نیز کتاب های خطی ارزشمندی را به این کتابخانه هدیه یا وقف می کردند. این کتابخانه به همت تولیت وقت آستان در عصر شاه طهماسب صفوی که یکی از نوادگان محقق کرکی بود، بنیاد نهاده شد و همان زمان از کتابخانه های مهم محسوب گشت؛ زیرا قرآن ها و کتاب های نفیس اهدایی پادشاهان صفوی و سایر نسخه های خطی مثل منتقلة الطالبیه، اثر ابواسماعیل ابراهیم بن طباطبا در آن نگهداری می شد. شاه عباس نیز در 1037 ق. 120 جلد کتاب، وقف کتابخانه و طلاب آستان کرد. امروزه از آنها تنها سه جلد باقی مانده است. این کتابخانه تا حدود اواخر قرن سیزدهم هجری، یعنی اواسط عصر قاجار، بسیار غنی و ارزشمند بود. در این سال میرزا ابراهیم، فرزند امین السلطان، مدرسه ای در کنار حرم، به نام مدرسه «امینیه» ساخت و در آنجا کتابخانه ای نیز دایر کرد. اکنون اثری از آن مدرسه و کتابخانه نیست. تا سال 1324 ش.

کتابخانه عمومی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع)

کسی از وجود چنین کتابخانه ای اطلاع نداشت. در آن سال یکی از کارکنان آستان، به نام شیخ جواد مؤذنی به وجود کتابخانه قبلی پی برد. تولیت وقت، سید احمد هدایتی، مؤذنی و پسرش، محمدعلی هدایتی را، مأمور تأسیس کتابخانه کرد. با خرید شش صد جلد کتاب از کتب آقای نظرپاک، یکی از استادان مدرسه سپهسالار، در تیرماه همان سال، کتابخانه در ضلع شرقی صحن امامزاده حمزه، احداث و مؤذنی از سوی تولیت به ریاست آن منصوب شد. از آن هنگام توجه بیشتری به کتابخانه مبذول و کتاب های نفیس و ارزشمندی به آن اهدا شد. مؤذنی پنجاه سال در کتابخانه فعالیت مؤثر کرد و سرانجام در اسفند 1371 ش. از دنیا رفت. در 1339 ش. که ساختمان کتابخانه گنجایش کتاب های موجود را نداشت، یکی از افسران ارتش به نام سرتیپ محمد میمند، در ضلع جنوبی صحن امامزاده حمزه، مدرسه ای با چهارصد متر مربع ساخت و پس از آنکه مدیر کتابخانه، مشکلات محل کتابخانه را به وی گوشزد کرد، او نیز محل مدرسه را به عنوان کتابخانه تقدیم نمود (عبدالعظیم الحسنی حیات و مسنده، ص 322). در 1340 ش. کتابخانه به آن محل انتقال یافت و در سیزدهم رجب آن سال طی جشنی باشکوه، محل کتابخانه افتتاح گردید. امروز این کتابخانه چند هزار جلد کتاب را در خود جا داده است. پس از انقلاب که بر شمار کتب افزوده شد، محل کتابخانه تغییر کرد.

گفتنی است که در آستان، قرآن های بسیار نفیس و ارزشمندی نگهداری می شده است که پادشاهان صفوی و قاجار، وقف کرده بودند. قدیم ترین و نفیس ترین آنها قرآن شاه طهماسب است. این قرآن در 940 ق. یعنی در یازدهمین سال سلطنت وی کتابت شده است؛ با این مشخصات: خط متن، نسخ کتابت، سه سطر اول، وسط و آخر هر صفحه، خط ثلث بسیار زیبا بدون شماره با تحریر در 940 ق. کاغذ سمرقندی، جدول زرین دار، جلد سوخته معرق طلاپوش لولادار، شماره صفحه ها: 1004، هر صفحه 11 سطر، قطع وزیری بزرگ به اندازه 20 * 31 سانتی متر (فهرست راهنمای گنجینه موزه ایران باستان، آستانه حضرت عبدالعظیم، ص 21). پس از تأسیس گنجینه قرآن در موزه ایران باستان، این قرآن به آنجا منتقل شد. همچنین فرامین شاه طهماسب و سایر سلاطین صفوی نیز در این کتابخانه نگهداری می شود.

دو. مدرسه و حوزه علمیه:

از دیرباز در جوار مقبره عبدالعظیم حسنی (ع)، برای تحصیل طلاب مدرسه هایی

ساخته می شد که قدیم ترین آن به عصر صفویه بازمی گردد. این مدارس عبارتند از:

1. مدرسه آستان عبدالعظیم (مدرسه علمیه برهان): در قسمت شمالی صحن بزرگ عتیق و پشت مسجد جامع آن صحن قرار داشت که قدیم ترین مدرسه دینی آستان و همواره فعال بود. تاریخ بنای آن روشن نیست، ولی کتیبه ای سنگی که در مدخل مدرسه از سمت بازار بر دیوار نصب شده، از مرمت آن در زمان آقامحمدخان قاجار خبر می دهد. تاریخ تعمیر 1206 ق. و بانی آن مهدی قلی خان بوده است. این مدرسه، سپس رو به ویرانی نهاد تا آنکه شیخ علی اکبر برهان در سال 1362 ق. به تعمیر و بازسازی آن همت گماشت. وی امام جماعت مسجد میرزاده و از نیکوکارانی بود که مدارس و مساجد بسیاری ساخت. در این مدرسه، طلاب بسیاری تحصیل و استادان بنامی تدریس کرده اند؛ از جمله: شیخ محمدرضا بروجردی، مصحح شرح نهج البلاغه ابن میثم (عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده، ص 326). این مدرسه زیر نظر آستان اداره می شد و چنانکه خواهیم گفت، ساختمانی جدید به جای آن احداث کرده اند.

2. مدرسه علمیه امینیه: در غرب صحن

ص: 40

شمالی واقع بود و آن را میرزا ابراهیم خان، فرزند امین السلطان صدراعظم ناصرالدین شاه ساخت (المآثر و الآثار، ج 1، ص 114). داخل مدرسه کتابخانه ای وجود داشت و نسخه ای خطی از تفسیر مجمع البیان، که امین السلطان وقف مدرسه کرده بود، در آن نگهداری می شد. در اواخر عصر قاجار، از رونق افتاد و حجره های آن تبدیل به مقبره های خانوادگی شد. پس از آنکه دیوارهای حجره ها را برداشتند، آنجا به يك قبرستان عمومی تبدیل شد. صحن باغ طوطی، همان مکان مدرسه امینیه است.

سه. مسجد جامع (عتیق):

در مجاورت صحن عتیق (صحن شمالی)، مسجدی ساخته بودند که از طرف جنوب به صحن، از شمال به مدرسه علمیه برهان و از غرب به بازار مرتبط می شد. این مسجد که تاریخ احداث آن روشن نیست، در 1243 ق. به همت سرتیپ محمدیوسف خان نوری تعمیر شده است. این تاریخ و نام بر لچکی های طرفین مسجد دیده می شود. مسجد دارای دو طبقه روین برای استفاده در تابستان و زیرین برای استفاده در زمستان است و دیوارهای آن با کاشی های رنگی پوشیده است. برخی از آگاهان محلی می گویند قبل از ساختمان صحن در زمان قاجار، بین مسجد و بقعه حضرت عبدالعظیم کوچه ای فاصله بود و قسمت وسط مسجد که اکنون با پنجره های مشبک پوشیده شده، راهروی مدرسه بوده و طرفین آن را شبستان تشکیل می داده است. پس از احداث صحن، کوچه نیز به صحن و راهرو مدرسه به مسجد ملحق و دو شبستان نیز به هم متصل شد. آنگاه راهرو مدرسه را بستند و درب دیگری از طرف بازار برای آن باز کردند.

چهار. موزه:

از دیرنگام، به سبب تقدیم هدایای فراوان از سوی پادشاهان و حکمرانان، اشیا و لوازم نفیسی در این آستان گردآوری می شد که برای

حفاظت از آنها موزه ای ساختند. نخستین بار شاه طهماسب دستور داد تا محلی مناسب برای خزانه جدید بیابند. این موضوع در فرمان سال 950 ق. عنوان گشته بود (آستانه ری، ص 79). از آثاری که امروزه در موزه نگهداری می شود می توان به دو درِ منبت کاری کهن از عصر شاه اسماعیل اول صفوی اشاره کرد که پیشتر در مدخل مسجد شرقی نصب بود (همان، ص 26). همچنین يك درِ منبت کاری دیگر را که دارای دو کتیبه با تاریخ 848 ق. بوده و در مسجد هولاکو قرار داشت (آستانه حضرت عبدالعظیم، ج 1، ص 56) همراه پنجره ای نفیس از کاشی که از آثار عصر ناصری باقی مانده و پیشتر بر فراز درِ میانی ایوان بزرگ شمالی نصب بوده است (همان، ص 160) به آن مکان منتقل کردند. از دیگر آثار مهم موزه آستان، غیر از قرآن ها و شمعدان ها و پرده های نقاشی، فرش های متعدد، می توان از يك جفت پرده ماهوت مشکی با گل و بوته گلابتون دوزی با اشعاری که در حاشیه آن ها مرواریددوزی شده است، اشاره کرد. این پرده را عزت الدوله همسر ناصرالدین شاه اهدا کرده و این شعر در آن دوخته شده است:

«یگانه گوهر تابنده عزت الدوله *** که با شه آمده از يك طرف چو در یتیم.»

مرواریددوزی و گلابتون این پرده، اثر فاطمه خاتون است.

تولیت آستان

از هنگامی که مقبره و آستانه ای برای حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و دو امامزاده هم جوار ایشان ایجاد شد، برای نگهداری، بازسازی و صیانت از اموال موقوفی و نیز ارائه خدمات به زائران و دوستداران آنان، در اعصار آل بویه و سلاجقه، از میان علویان و نقیبان ری، متولیان و خادمان و کلیددارانی انتخاب می شدند. آنان از سوی همان کسانی که موقوفه ای برای آستان مقدس قرار می دادند، تعیین شده، به نمایندگی از ایشان به این امر می پرداختند. به عبارت دیگر، از سوی پادشاهان و امیران برای این منصب حکمی دریافت نمی کردند. از همین رو تا پیش از دوران صفویه، که رسم بر آن شد تا متولیان بقاع و اماکن متبرکه از سوی شاه احکامی دریافت کنند، ما نام های روشنی از متولیان این مکان (جز چند نفر) در متون سراغ نداریم. برخی پنداشته اند که تولیت رسمی آستان از دوران صفویه و بر اساس فرمان شاه طهماسب اول است، اما باید گفت این مقام و منصب از همان عصر آل بویه و سلاجقه به طور رسمی وجود داشته و کسانی آن را در خاندان خود به طور موروثی حفظ می کرده اند.

تولیت آستان حضرت عبدالعظیم (ع) از عصر سلجوقیان تا عصر صفوی (دوران شاه طهماسب)

1. سید شرف الدین محمد بن علی: قدیم ترین نامی است که از متولیان امامزاده عبدالعظیم در متون ذکر شده است. نام او در فرمان شاه طهماسب به عنوان مقام تولیت در عصر طغرل سلجوقی آمده است؛ فرمانی که در سال 961 ق. برای برخی از علما صادر شد تا اوقاف آستان و شروط واقفان و متولی و خدام آن را معلوم کند. تحقیق و بررسی آنان، آشکار کرد که بیشتر رقبات را سید شرف الدین، که خود متولی و نیای متولیان پس از خود بود، وقف کرده است. در فرمان شاه طهماسب آمده است که مزرعه مبارک آباد غار، معروف به «خیر آباد» ری را طغرل سلجوقی وقف کرده و تولیت آن را به سید شرف الدین داده است. این مزرعه، محل دفن سه امامزاده است. بنابراین سید شرف الدین، معاصر این پادشاه سلجوقی و نیز المسترشد بالله، خلیفه عباسی است که در سال 529 ق. از دنیا رفته است. تولد سید شرف الدین را 504 ق. ذکر کرده اند. سلسله نسب او بدین گونه به عبدالله باهر فرزند امام سجاد (ع) می رسد: شرف الدین محمد بن علی بن محمد بن احمد بن محمد بن اسماعیل بن محمد ارقط بن عبدالله بن باهر بن علی بن الحسین (دیوان قوامی رازی، ص 193). او ممدوح خاقانی شاعر مشهور و بدرالدین قوامی رازی از معاصران خود بوده و خاقانی در ذیل عنوان «در ستایش امام شرف الدین محمد بن مطهر علوی»، چنین سروده است:

«این قدر و صفا که خاطر م راست *** از خدمت سید اجل خاست

ذوالفضل محمد مطهر *** آن عرق محمد پیمبر

دین را شرف است و شرع را فخر *** بل سید شرع و دین لافخر.»

قوامی رازی که از شعرای بنام نیمه اول قرن ششم هجری است، چهار قصیده در مدح سید شرف الدین سروده است که نخستین آن در 45 بیت، با این مطلع است:

«از دست برده از همه خوبان به دلبری *** وز دستبرد تو شده مردان زدل بری.»

در یکی از قصاید، در هشتاد بیت، امام علی (ع) و یازده فرزند ایشان را و سپس نقیب النقبای ری، شرف الدین مرتضی را مدح می کند (ر. ک: همان، ص 39-42، 73-77، 125-146). عبدالجلیل قزوینی رازی از متکلمان شیعی قرن ششم در کتاب نقض، از سید شرف الدین محمد بن علی مرتضی با اعزاز و اکرام و با لقب رئیس نقبا و سادات ری یاد می کند (نقض، ص 3، 48، 437).

2. سید علی شاه: ابوالقاسم عزالدین، فرزند سید شرف الدین محمد است که پس از پدر،

تولیت آستان را بر عهده گرفت. از او تنها نامی در فرمان مورخ 961 ق. شاه طهماسب، موجود است.

3. امیر عنایة الله: از متولیان آستان حضرت عبدالعظیم در عصر صفوی است. در تحفه سامی از او به عنوان شاعر یاد شده و این رباعی از او است:

«ای دل طلب وصال جانان نکنی *** تا محنت هجر بر خود آسان نکنی

تا پا نهدی ز ورطه عقل برون *** سر منزل خویش کوی جانان نکنی.»

(تحفه سامی، ص 41).

4. امیر خلیل الله: سید شرف الدین امیر خلیل الله، برادر امیر عنایت الله، پس از برادر به تولیت آستانه رسید. او که در دوران شاه طهماسب به سال 971 ق. از دنیا رفت. تولیتش در ابتدای آن عصر به فرزندش منتقل شده بود. نام او در فرمان 961 ق. شاه طهماسب به عنوان تولیت سابق یاد شده است. او را پس از فوت در صحن باغ طوطی به خاک سپردند. بر سنگ مزارش چنین ثبت شده است: «مضجع شریف سید جلیل و عالم نبیل السید شرف الدین امیر خلیل الله رضوان الله علیه متولی آستانه مقدسه حضرت عبدالعظیم (ع) که در زمان دولت علیه و دودمان مصطفوی شاه طهماسب صفوی انار الله برهانه در سال 971 ق. دعوت حق را لبیک اجابت گفتند.»

5. امیر هدایة الله: وی برادر امیر خلیل الله و امیر عنایة الله است. او از سادات و نقبای ری بود و نیز گاهی با تخلص «عظیم» شعر می گفت (همان، ص 44). در زمان شاه طهماسب نام وی به عنوان تولیت دیده نمی شود. ممکن است وی در کنار برادرانش و یا به نیابت از آنها به این امر مشغول بوده است.

6. نظام الدین علی شاه، فرزند امیر عنایة الله. پس از وفات پدر در حدود موقوفات و وظایف او به تولیت آستان رسید. در کنار او نیز پسرعمویش امیر حسام الدین ابراهیم پس از فوت پدرش خلیل الله وظایف و موقوفات تحت نظارت پدر خود را به ارث برد. نام این دو، به عنوان وارثان تولیت از پدرانشان در فرمان شاه طهماسب به سال 961 ق. آمده و مورد تأیید قرار گرفته است (آستانه ری، ص 44). نظام الدین علی شاه نیز اهل شعر و ادب بود (تحفه سامی، ص 66).

7. امیر حسام الدین ابراهیم: پس از پدرش امیر خلیل الله، در محدوده وظایف مقررہ پدر، تولیت آستان را در کنار پسرعمویش نظام الدین علی شاه به ارث برد.

8. امیر نورالله: پس از برادرش نظام الدین علی شاه از متولیان آستان گردید. نام امیر نورالله فرزند امیر عنایة الله در تحفه سامی دیده

می شود (همان، ص 42).

9. امیر مجدالدین: فرزند امیر حسام الدین ابراهیم و نوه نظام الدین علی است که پس از پدر بر اساس وقفنامه زینت بیگم دختر شاه طهماسب، به سال 997 ق. تولیت موقوفات آستان از جمله مزرعه خوارذیل در بلوک غاری را به ارث برد. بر اساس آن وقف نامه، این تولیت به فرزندانش منتقل خواهد شد (آستانه ری، ص 44).

تولیت آستان از عصر صفوی (شاه طهماسب) تا عصر قاجار

10. سید حسین خاتم المجتهدین: خاندان و نوادگان خاتم المجتهدین میر سید حسین، ملقب به خاتم المجتهدین، از دیگر خاندان هایی است که تولیت آستان از عصر صفوی تا پایان قاجار و نیز پهلوی به توارث در اختیار آنان قرار داشته است. او از این طریق به امام صادق (ع) نسب می رساند: سید حسین بن ابوالحسن بن الحسین بن جعفر المکی بن الحسین بن علی بن عبدالله بن مفضل بن احمد بن جعفر بن محفوظ بن حسین بن عدنان بن جعفر بن محمد بن حسین بن علی الخارص بن محمد الدیاج بن جعفر بن محمد الصادق.

میر سید حسین که از علمای بزرگ جبل عامل و نوه دختری شیخ عبدالعال کرکی بود، در زمان شاه اسماعیل صفوی به منظور زیارت امام رضا (ع) به ایران آمد و مورد لطف و اکرام شاه اسماعیل قرار گرفت. میر سید حسین که در این هنگام بر اثر تمایل شاه صفوی در ایران ساکن شد، در عصر شاه طهماسب، پس از ازدواج با دختر محقق کرکی، مسئولیت امور شرعی در اردوی شاه طهماسب را بر عهده گرفت. پس از چندی شاه او را به تولیت آستان عبدالعظیم، حضرت معصومه و نیز احمد بن موسی (شاه چراغ) و امامزاده حسین در قزوین منصوب کرد (ریحانة الادب، ج 2، ص 44). مدتی نیز در قزوین ساکن شد و سپس با سمت شیخ الاسلامی به اردبیل رفت (آستانه ری، ص 40). پس از فوت محقق کرکی، جانشین وی شد. تألیفات میر سید حسین، بسیار است (همان). وی در سال 1002 ق. در اردبیل از دنیا رفت. شاه عباس بر جنازه او نماز خواند و جنازه را برای دفن به عتبات فرستاد.

از ازدواج او با دختر محقق کرکی، پنج فرزند پسر و یک دختر باقی ماند. چهار فرزند پس از او، هر یک مناصب پدر را به ارث بردند: میرزا حبیب الله متولی آستان حضرت عبدالعظیم شد؛ میر سید محمد به قضاوت اردو و لشکریان گماشته شد (نوه او، میرزا ابراهیم پس از چندی، به تولیت آستانه عبدالعظیم رسید)؛ شیخ میرزا عبدالعال از طرف شاه

ص: 45

طهماسب شیخ الاسلام قزوین شد؛ میر سید احمد به تولیت مزار شیخ صفی الدین اردبیلی رسید (عالم آرای عباسی، ص 145؛ ریحانة الادب، ج 3، ص 449). فرزندان و نوادگان و اعقاب میر سید حسین از قرن دهم تا اواخر قرن چهاردهم هجری، همچنان و پی در پی متولی و سرپرست آستان عبدالعظیم حسنی (ع) بوده اند. تولیت آستان حدود 450 سال، یعنی تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران، در این خاندان قرار داشت و آخرین آنها محمدعلی هدایتی بود.

11. میرزا حبیب الله: وی فرزند ارشد میر سید حسین خاتم المجتهدین بود که از طرف شاه عباس پس از مرگ پدر به تولیت آستان رسید. برادر او، میر سید محمد که فرزند دوم بود، به تصدی امور شرعی اردوی شاهانه منصوب و فرزندان او هر يك متولی امامزاده ای شدند: میر سید مرتضی تولیت مزار شاه نعمه الله ولی در ماهان؛ میرزا آقایی و فرزندان دختری اش، تولیت شاه چراغ تا عصر پهلوی؛ میرزا نظام الدین علی و فرزندش میرزا ابراهیم، متولی بقعه حضرت عبدالعظیم.

12. میرزا ابراهیم شیخ الاسلام: او نوه میر سید حسین، خاتم المجتهدین و فرزند نظام الدین علی بن میر سید محمد بود و پس از عمویش به تولیت آستانه رسید. وی تولیت را در فرزندانش به ارث گذاشت.

13. میرزا محمد علی الحسینی: میرزا محمدعلی، ملقب به صدرالممالک فرزند محمد حسین عضدالملک بن بهاءالدین بن کمال الدین بن عبدالعال بن میر سید حسین خاتم المجتهدین (همان، ص 38) از دیگر متولیان آستان در عصر نادری بود. پدرش عضدالملک ریاست و صدارت دیوانخانه عدلیه وقت در عصر شاه عباس را بر عهده داشت. در فرمان شاه عباس به سال 1033 ق. به صدارت وی اشاره شده است. در دو فرمان دیگر از شاه طهماسب دوم به سال 1140 و 1143 ق. این تولیت ابقا شده است. اشرف افغان نیز پس از فتح اصفهان و سقوط صفویه بر اساس فرمانی به تولیت او صحنه گذاشت (همان، ص 36).

تولیت آستان از عصر قاجار تا انقلاب اسلامی

14. میر سید علی الحسینی: میر سید علی فرزند عبدالخالق بن میرزا نظام الدین علی، نواده میر سید حسین خاتم المجتهدین، متولی آستانه در عصر قاجار بود. بر اساس وقفنامه میرزا شفیع صدراعظم به سال 1222 ق. تولیت بلوک غار نیز به او و فرزندانش واگذار شده است. او را پس از فوت به نجف اشرف منتقل ساختند و در مقبره خانوادگی معروف به مقبره شاه عبدالعظیمی ها در وادی

15. میرزا ابوالحسن متولی باشی: بر اساس وقفنامه ای از سوی امیرسلیمان خان قاجار به تاریخ ذیقعدة 1274 ق. موقوفات مذکور، از جمله قنات مقصودآباد به میرزا ابوالحسن فرزند میرزا سید علی واگذار شده که نسل در نسل به اعقاب او می رسد (همان). وی هم زمان در کنار پدر به این مسئولیت گماشته شد. فرمانی دیگر از ناصرالدین شاه به تاریخ 1279 ق. در خصوص تولیت وی در موزه آستان وجود دارد.

16. میرزا سید علی (میرزا بزرگ): وی فرزند ابوالحسن متولی باشی است. او پس از پدر به تولیت آستان رسید. پس از فوت، او را در مقبره شاه عبدالعظیمی ها در نجف به خاک سپردند. بر سنگ مزارش می خوانیم: «قد ارتحل من دار الفناء الی دارالبقاء السید الجلیل و المجر النبیل المتولی لبقعة حضرت عبدالعظیم (ع) میرسید علی الحسینی طاب ثراه عام 1271 ق.» (همان، ص 36). در فرمانی از سوی محمد شاه در سال 1260 ق. به تولیت او اشاره شده است. این فرمان درباره واگذاری زرگنده به سفارت روس است (همان).

17. ابوالحسن آقامیر (متولی باشی): وی فرزند میرزا سید علی است که با نُه واسطه به میرسید حسین خاتم المجتهدین سرسلسله این خاندان می رسد. مرقد او در گوشه جنوب غربی صحن امامزاده حمزه است. بر مزارش چنین نگاشته اند: «هذا المرقد و مضجع روحانی مرحمت و غفران پناه جنت و رضوان جایگاه سلاله دودمان مصطفوی و سلسله مرتضوی سلاله الاعاظم و الاقافم مرحوم مغفور جناب آقامیرزا ابوالحسن مشهور به آقامیر متولی سرکار فیض آثار حضرت عبدالعظیم علیه آلاف التحية و التسليم خلف مرحمت و غفران پناه آقامیرزا سید علی متولی باشی طاب ثراهما و جعل الجنة مأواهما و حشرهما الله مع اجدادهما الطيبين الطاهرين.»

در عصر قاجار، در آستانه مسئولیت ها و مناصب متعددی پدید آمد که مسئولان آن عبارت بودند از: میرزا اسماعیل خان امین الملک، خازن مهر مقدس؛ امیرزاده حسینقلی خان، ناظم التولیه و نایب الحکومه؛ آقا سید حسن فراش باشی؛ حاجی میرزا عبدالکری، مصور الحفاظ؛ میرزا عیسی، ناظر؛ میرزا حبیب الله، کلیددار؛ میرزا عبدالحسین، سرکشیک؛ میرزاباقر، سرکشیک؛ میرزا بزرگ، فراش ضریح مطهر؛ میرزا کاظم، مستوفی؛ میرزا ولی، منشی باشی؛ حاجی آقا محمد، تحویلدار نقد و جنس؛ میرزا حسین، سررشته دار؛ خدام، بیست و پنج نفر؛ قراء، بیست نفر؛ گلاب دار، پانزده نفر؛ مؤذن و چراغچی، پانزده نفر؛

مخبرالملک، رئیس کل (ر. ک: المآثر و الآثار، ج 1، ص 392 و 405).

در عصر پهلوی اول و دوم، سه تن از خاندان میر سید حسین خاتم‌المجتهدین تولیت آستان را یکی پس از دیگری بر عهده گرفتند.

18. میرزا هدایه‌الله: وی فرزند ابوالحسن آقامیر بود که پس از پدر در عصر پهلوی اول تولیت آستانه را برعهده گرفت. اسناد و مدارک و وقف نامه های خاندان میرسید حسین مجتهد در اختیار او بود و از او به فرزندش احمد رسید. داوری او بر ضد شاه (رضاخان) در خصوص اراضی اختلافی شاه و کشاورزان سوادکوه، مشهور است.

19. سید احمد هدایتی: فرزند میرزا هدایه‌الله بود که نام خانوادگی هدایتی را برای خود انتخاب کرد. او پس از پدر در عصر پهلوی دوم به تولیت آستانه رسید.

20. دکتر سید محمدعلی هدایتی، فرزند سید احمد. وی آخرین متولی بازمانده از خاندان میر سید حسین خاتم‌المجتهدین بود. او در اواخر عصر پهلوی دوم پس از فوت پدر، منصب تولیت را برعهده گرفت. همه اسناد و مدارکی که از آن خاندان نزد پدرش، احمد هدایتی بود و به او سپرده شد، به اهتمام وی تحت مجموعه ای باعنوان «آستانه ری» به چاپ رسید که یکی از منابع مهم درباره ری و آستان حضرت عبدالعظیم است. وی هم زمان به عنوان وزیر، در برخی کابینه ها عضویت داشت. در 1346 ش. دولت کلیه متولیان و متصدیان بقاع متبرکه و تعدادی از مساجد معروف ایران را که تولیت آنها به طور موروثی در دست خاندان های کهن بود از کار برکنار کرد. در این هنگام تولیت حضرت عبدالعظیم نیز به همان وضعیت دچار شد. از آن هنگام تا ظهور انقلاب اسلامی اداره اوقاف رسماً آستان را در اختیار گرفت و کارگزاران سابق را برکنار کرد.

تولیت آستان پس از انقلاب اسلامی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، امام خمینی برای اداره آستان تصمیم گرفتند

مدیریت آن را به هیئت امنای بسپارند و این هیئت تا تعیین تولیت جدید، مسئولیت اداره آستان را بر عهده گیرد. سپس در حکمی در تاریخ 1358/1/5 ش. حجة الاسلام آقای شیخ احمد مولایی (1303-1374 ش.) را مأمور تشکیل هیئت امنای آستان کردند.

در این حکم به صراحت، عنوان تولیت نیامده است؛ اما مسئولیت های تولیت برای ایشان مقرر گردید. گفتنی است امام خمینی، تولیت آستان حضرت معصومه (س) را نیز که به سید ابوالفضل تولیت (متولی مغضوب محمدرضا پهلوی و از خاندان متولیان قدیم حرم) تفویض نموده بودند، پس از استعفای نام برده، در فروردین ماه 1358 به حاج شیخ احمد مولایی واگذار نمودند.

حجة الاسلام مولایی، هیئت امنای را با حضور آقایان سید علی غیوری، حسن پورمختاری، قنبر کریمی، باقر رفیعی و نیز محمدعلی هدایتی (تولیت سابق) تشکیل داد و تا 1368 ش. مدیریت آستان را بر عهده داشت. اقدامات زیر، مهم ترین کارهای حاج شیخ احمد مولایی در این مدت است:

1. احداث صندوق قرض الحسنه در سال 1361 ش؛

2. احداث در مانگه عمومی در جوار حرم

ص: 49

حضرت عبدالعظیم در سال 1359 ش؛

3. برداشتن دیوار صحن باغ طوطی، برای توسعه فضای تردد زائران؛

4. برداشتن دیوار جنوبی صحن باغ طوطی.

5. ساخت ایوان شرقی حضرت امامزاده طاهر (ع).

6. توسعه شبستان های غربی و جنوبی حضرت امامزاده حمزه (ع).

7. تعویض کاشیکاری گنبد امامزاده حمزه (ع).

نصب تولیت جدید

در سال 1368 ش. از سوی آیه الله خامنه ای هیأتی برای بازرسی از وضعیت آستان اعزام شد. در پی گزارش گروه، مقام معظم رهبری، طی حکمی در تاریخ 1369/1/30 ش. آیه الله محمد محمدی ری شهری را به تولیت آستان منصوب کرد.

تولیت جدید که خود از اهالی شهر ری بود، در نخستین گام توسعه حرم و بازسازی آن را در دستور کار قرار داد؛ چرا که آستان حضرت عبدالعظیم (ع)، پس از انقلاب اسلامی از اهمیتی ویژه برخوردار شد و توسعه و مدیریت آن به اهتمام بیشتری نیاز داشت. در متن حکم مقام معظم رهبری آمده است: «... جناب عالی را به سمت تولیت آستان مقدس حضرت عبدالعظیم الحسنی و بقاع متبرکه وابسته به آن منصوب می کنم. لازم است با دقت و جدیت به مراقبت و حراست از موقوفات و اموال و عایدات این آستان اقدام کرده و آنها را در عمران و نگهداری این بارگاه مبارک و نیز احداث ابنیه لازم و انجام خدمات برای زائران و مجاوران و مردم شهر ری و نشر و گسترش معارف اهل بیت - علیهم السلام - در خدمت به محرومین و مستضعفین به کار گرفته و از هر گونه سوء استفاده ای ممانعت فرمایید...»

گفتنی است که آیه الله محمد محمدی ری شهری، در آبان 1325 ش. در شهر ری دیده به جهان گشود. پس از پایان تحصیلات ابتدایی، در سال 1339 ش. وارد حوزه علمیه شهر ری (مدرسه برهان) شد و در سال 1340 ش. برای ادامه تحصیل به قم رفت. وی سطوح عالی حوزه را نزد آیات عظام:

حاج میرزا علی مشکینی، حاج شیخ محمد فاضل لنکرانی و حاج سید محمدباقر طباطبایی سلطانی آموخت و سپس در درس خارج اصول آیات عظام: مرحوم حاج شیخ محمدعلی اراکی و حاج شیخ حسین وحید خراسانی حضور یافت. خارج فقه را نیز در محضر آیات عظام: حاج میرزا علی مشکینی، حاج شیخ جواد تبریزی، مرحوم حاج سید محمدرضا گلپایگانی و مرحوم حاج شیخ مرتضی حائری شاگردی کرد.

آیه الله ری شهری، در بیستم خرداد 1344، به وسیله ساواک مشهد، دستگیر و به زندان محکوم گردید. در سال 1345 به نجف اشرف رفت و در سال 1346 به ایران بازگشت و حدود هجده ماه در حوزه علمیه مشهد تحصیل علوم دینی کرد؛ اما دوباره دستگیر و روانه زندان شد. در سال 1356 به دلیل سخنرانی علیه رژیم شاه در حسینیه اصفهانی های آبادان از سوی ساواک ممنوع المنبر شد. همچنین به دلیل سخنرانی در نهبوند، آبادان، مشهد، هرمزگان و زابل، تحت تعقیب قرار گرفت. در فروردین 1369 به فرمان آیه الله خامنه ای به تولیت آستان مقدس عبدالعظیم حسنی (ع) منصوب گردید.

اجتهاد وی را برخی از استادان برجسته حوزه علمیه قم تأیید کردند. به علاوه، تصدی مسئولیت های مشروط به «اجتهاد» (همچون دادستانی کل کشور، وزارت اطلاعات و دادستانی کل ویژه روحانیت)، خود به منزله تأیید اجتهاد ایشان از سوی امام خمینی و مقام معظم رهبری است. وی همچنین از برخی علمای بزرگ اجازه روایت دارد.

تولیت جدید، در نخستین گام، برای توسعه حرم و بازسازی آن برنامه ریزی کرد. شماری از اهداف نخستین تولیت آستان در دوره جدید بدین شرح است: 1. ایجاد ساختاری نو برای تشکیلات اداری آستان؛ 2. جست و جوی راهکارهای قانونی، حقوقی و اجرایی برای پیشبرد تحولات؛ 3. ایجاد ارتباط با دستگاه های مسئول و انتقال شرایط نامطلوب موجود به مسئولان عالی رتبه نظام و دستگاه های مربوط برای بهره گیری از مساعدت ها و همکاری های آنان؛ 4. به کارگیری مشاوران مجرب و خبره با هدف تهیه طرحی مناسب و جامع و متناسب با نیازهای منطقه و سابقه فرهنگی و تاریخی آن؛ 5. اجرای طرح مذهبی و ملی توسعه آستان مقدس.

تحولات عمرانی و فرهنگی آستان در زمان تولیت آیه الله ری شهری

اشاره

مساحت آستان و متعلقات آن تا پیش از تولیت آیه الله ری شهری، حدود چهارهزار مترمربع بود. با توجه به افزایش روزافزون زائران در سال های پس از پیروزی انقلاب اسلامی و ضرورت پذیرایی مادی و معنوی مناسب تر از ایشان، طرح بزرگ توسعه آستان مقدس آغاز شد. این طرح که دامنه آن تا بیرون از مرزهای ایران هم می رود، در زمینی به وسعت 60000

مترمربع و زیربنای 110000 مترمربع به مرحله اجرا رسید. برای اجرای طرح توسعه و بازسازی آستان، در گام نخست دفاتر فنی آستان و مراکز همکار، عملیات زیر را آغاز کردند: 1. مطالعات مقدماتی طرح جامع توسعه و رایزنی های گسترده؛ 2. تصویب حوزه عملیاتی توسعه آستان در کمیسیون ماده پنج شهرستان تهران؛ 3. ارائه طرح جامع توسعه و تصویب آن در شرکت های مهندسی همکار.

همچنین در همکاری کامل با شهرداری کلان شهر تهران - که شهر ری یکی از مناطق شهری آن است - در حل مشکلات زیر اقدام شد: 1. کهنگی و تنگنای شبکه پیاده روها، سواره رو و امکانات حمل و نقل؛ 2. کمبود مراکز فرهنگی، هنری، آموزشی متناسب با نیازهای مردم شهر و زائران؛ 3. کمبود خدمات شهری مناسب (پارکینگ، زائرسرا، فضاهای تفریحی و...); 4. فرسودگی بافت مسکونی اطراف حرم؛ 5. بی تناسبی مجموعه حرم و بافت اطراف آن با توسعه نامتعادل شهری.

برای اجرای طرح جامع توسعه، تولید آستان نخست سازمان و تشکیلاتی مستقل را راه اندازی کرد و اداره آستان مقدس را از وضعیت پیشین درآورد. بدین ترتیب، مساحت مجموعه آستان چندین برابر شد و ده ها بنای رفاهی، خدماتی، بهداشتی، فرهنگی، تجاری، ورزشی و فضای سبز احداث گردید.

توسعه آستان با خرید مراکز و منازل اطراف حرم آغاز شد؛ مکان هایی که افزون بر فرسودگی، ترکیبی نازیبا یافته و دسترسی را به حرم دشوار کرده بودند. تبدیل برخی خانه های اطراف حرم به مقبره های خانوادگی یا قبرستان های خصوصی، ساخت بناهای جدید را در آن مکان ها دشوار و نامشروع می کرد؛ اما طرح جابه جایی قبور با حفظ حدود شرعی، این مشکل را نیز حل کرد.

چون اجرای طرح جامع توسعه، درآمدهای آستان پاسخ گوی هزینه ها نبود، معاونت اقتصادی آستان تأسیس گردید تا از راه های استقراض، به کمک های مردمی و دولتی، انتشار اوراق مشارکت شهر سالم (در تعامل با شهرداری تهران) و نیز فعالیت های اقتصادی، هزینه های طرح ملی توسعه را تأمین کند.

طرح توسعه با چندین پروژه اصلی و فرعی، از ابتدای سال 1371، به ترتیب تاریخ ساخت، در محورهای زیر به اجرا درآمد:

1. رواق ها و شبستان های جدید

اشاره

تا پیش از توسعه جدید، مجموع حرم های سه گانه، بیش از سه رواق (شرقی، غربی و شمالی) نداشتند. مساحت مجموع رواق ها

نیز کمتر از چهار هزار مترمربع بود، که با جمعیت روزافزون زائران تناسب نداشت. بدین رو مرحله نخست طرح توسعه، به احداث رواق های جدید اختصاص یافت تا حرم حضرت عبدالعظیم (ع) را از سمت جنوب و شرق گسترش دهد و آن را به وسیله رواق بزرگ و سرپوشیده به حرم امامزاده طاهر (ع) متصل گرداند.

بر پایه طرح جدید، پنج رواق ساخته شد و کلنگ نخستین رواق (بین الحرمین) در اردیبهشت سال 1371 بر زمین خورد. رواق های جدید عبارت اند از:

1-1. رواق بین الحرمین

تا پیش از اجرای طرح توسعه، رواقی کوچک به نام بین الحرمین وجود داشت که مقبره امامزاده حمزه (ع) را به حرم حضرت عبدالعظیم (ع) پیوند می داد؛ اگرچه میان دو مقبره تا پیش از عصر قاجار ارتباطی وجود نداشت.

در طرح جدید، رواقی دیگر با همین عنوان، احداث شد تا حرم حضرت عبدالعظیم حسنی و امامزاده حمزه را به حرم امامزاده طاهر وصل کند. پیشتر جز از داخل صحن عتیق، ارتباطی میان حرم ها نبود.

رواق بین الحرمین از سمت شمال به امامزاده طاهر (ع) و از سمت جنوب به امامزاده حمزه (ع) و از سمت غرب به امامزاده عبدالعظیم (ع) متصل است و مساحت آن به 1110 مترمربع می رسد. فونداسیون و شمع گذاری رواق بین الحرمین در سال 1371 و اسکلت بتنی آن در سال 1372 به اتمام رسید. در سال 1373 ضلع شرقی رواق، اسکلت گذاری شد و بر فراز آن طاق های ضربی و قوسی آجری نهادند. عملیات نازک کاری و سنگ کاری بدنه و کف و مقرنس سقف تا پایان 1373 تکمیل گشت. گفتنی است که نازک کاری و امور تزئینی دیوار رواق ها به شیوه معماری سنتی اسلامی است و زیباترین هنرهای کاربردی، سنگ کاری، کاشی کاری، و سپس آینه کاری در آن به کار رفته است. این رواق، نمایشگاه هنر معماری اسلامی است.

کف و ازاره دیوارهای طرفین رواق و بخشی از ستون های آن از سنگ مرمر سبز و زیبا پوشیده شد. سنگ کاری، همراه نقاشی های تزئینی سقف رواق و گچ بری های آن صورت گرفت. عملیات اجرایی تزئینات رواق در سال 1374 آغاز شد و در سال 1377 پایان یافت. رواق بین الحرمین از سیستم هواسازی مکانیکی برخوردار است تا هوای رواق در تابستان نیز مطبوع و خنک باشد. این رواق ها در سال 1374 با حضور ریاست جمهور وقت

2-1. رواق امامزاده حمزه (ع)

این رواق در جنوب حرم امامزاده حمزه (ع) احداث شد. پیش از آن، حرم امامزاده حمزه (ع) فضایی تنگ و کوچک داشت و زائران را به زحمت می انداخت. عملیات اجرایی رواق امامزاده حمزه (ع) از سال 1371 آغاز شد و در مرحله نخست دیوارخانه های گلین و فرسوده حرم جای خود را به اسکلت بتنی داد. عملیات زیرکاری رواق تا سال 1373 ادامه یافت و در سال 1374، بخش روکاری و گچ بری و سپس سنگ کاری ازاره ها و کف به پایان رسید. تا فروردین 1375 نیز نمای دیوار غربی رواق امامزاده حمزه (ع) از سمت صحن آیه الله کاشانی با آجرها و کاشی های لاجوردی، تزئین و نماسازی شد. عملیات اجرایی این رواق در ابتدای سال 1375 به پایان رسید.

3-1. رواق امامزاده طاهر (ع)

هم زمان با ساخت و ساز رواق بین الحرمین در سال 1371، عملیات اجرایی رواق امامزاده طاهر (ع) نیز آغاز شد. بقعه امامزاده طاهر (ع) همانند امامزاده حمزه (ع) بسیار کوچک بود و وسعت بخشی به فضای آن ضروری می نمود. خرید زمین ها و خانه های اطراف حرم، گام نخست بود و سپس در سال 1372، نوبت اجرای فونداسیون و اسکلت رسید. این پروژه تا میانه سال 1374 ادامه یافت. بخشی از رواق نیز به عنوان شبستان زنانه در 1375 به بهره برداری رسید. در مرحله دوم، کاشی های گنبد حرم تعویض و بازسازی شد. مرحله سوم، آئینه کاری داخل مرقد (از بدنه تا سقف) بود که در 1377 به پایان رسید. اردیبهشت 1378 رواق به طور کامل آئینه کاری و تزئین شد. این رواق نیز همچون رواق های دیگر از سیستم پیشرفته تهویه برخوردار است.

4-1. رواق ابوالفتوح رازی

این رواق به مساحت 313 مترمربع در جوار رواق های دیگر و بر روی قبر ابوالفتوح رازی و در کنار رواق بین الحرمین قدیم ساخته شد.

5-1. رواق اسماعیل رضایی

پنجمین رواق به وسعت 173 مترمربع، به «رواق حاج اسماعیل رضایی» نام گذاری شد. این رواق کوچک بین رواق امامزاده طاهر و رواق بین الحرمین قرار دارد. قبر شهید حاج اسماعیل رضایی که همراه طیب حاج رضایی در پی حوادث خرداد 1342 ش. به دست عوامل رژیم شاه اعدام شد، در این رواق است.

این رواق ها به عنوان بخش اول طرح توسعه در روز دهم خرداد ماه 1374 با حضور ریاست جمهوری وقت، آیه الله هاشمی رفسنجانی (ره) افتتاح و بهره برداری شد.

2. مصلاى بزرگ رى

در طرح جامع توسعه، احداث يك مصلاى بزرگ، برای برگزاری نمازهای جمعه و سایر مناسبت ها پیش بینی شده بود. پیش از ساخت مصلى، نماز جمعه در صحن آية الله کاشانی اقامه می شد.

عملیات اجرایی نمازگاه با زیربنای 6565 و مساحت 2965 مترمربع در دو طبقه، از اردیبهشت 1372 آغاز شد.

مصلا دارای گنبدی زیبا و مرتفع است. عملیات سازه و فونداسیون و اسکلت آن در 1373 و دیوارهای داخلی و خارجی، تأسیسات و نازک کاری آن در سال 1374 به اتمام رسید. فضای مفید شبستان مردانه حدود 2858 و شبستان زنانه 1993 متر، ارتفاع بنا از کف تا انتهای گنبد سی متر با عمق 22 متر است.

در سال 1373، آرماتوربندی گنبد بزرگ مصلى اجرا شد و در پایان آن سال قالب آهنی گنبد پیش ساخته بر فراز مصلى استقرار یافت. گنبد، دارای ساقه ای به ارتفاع 2/5 و قطر چهارده متر و از نوع شلجمی است. آية الكرسي با خط زیبای ثلث، بر روی کاشی ها گرداگرد مقرنس های داخلی سقف کتابت شده است. در سقف شبستان نیز نقاشی سنتی و گره های گچی کار شده و کف نیز

ص: 57

سنگ فرش و بدنه ها گچ کاری است و شیشه های رنگی، نور را به داخل شبستان هدایت می کنند. محرابی زیبا با دو دهانه مقرنس متوالی و تودرتو، که ابتکاری هنری است، و کاشی کاری معرق، همراه با سوره جمعه و احادیثی درباره نماز، معماری سنتی اسلامی را در شبستان مصلی به نمایش می گذارد.

این مصلا به لحاظ هنری، امتیازهایی ویژه دارد. از بیرون، به نظر حجم هایی شکسته و منحنی می آید که روی هم قرار گرفته اند و در نهایت به گنبد و آسمان ختم می شوند. گنبد مصلی نیز اقتباسی از گنبد مدرسه سپهسالار است که در عصر ناصری ساخته اند.

سقف اصلی مصلا از داخل شامل نه دهنه است که چهار دهنه آن نه کاسه و چهار دهنه دیگر چهار کاسه و یک دهنه نیز همان گنبد بزرگ است. در سقف شبستان زنانه و در طبقه دوم و نیز قسمت زیرین آن، انواع گره های گچی به صورت مقرنس اجرا شده است.

اطراف شبستان مردانه و ستون های آن، دوردیف موازی، کتیبه هایی از نوع گچ و کاشی معرق کار شده است که زیبایی خاصی به مجموعه بخشیده است. این کتیبه ها حاوی قسمت هایی از دعای عرفه و دعای افتتاح است. همچنین سقف مصلا با نقاشی های زیبا و با اسمای الهی و معصومین (ع) تزئین یافته است. کف و بخشی از دیوارهای بنا، پوششی از سنگ گرانیت و مرمر دارد.

در داخل مجموعه، سیستم سرمایش و گرمایش مجهزی شامل ده دستگاه هواساز نصب شده است. سیستم های صوتی، اعلام و اطفای حریق آن نیز پیشرفته است. لوسترهای مصلی در کارگاه های لوسترسازی آستانه ساخته شده است.

ساختمان مصلا در بهمن 1375 هم زمان با میلاد مسعود امام حسن مجتبی (ع) و با حضور آیه الله هاشمی رفسنجانی، بهره برداری شد و هم اکنون نمازهای یومیه و نیز نماز جمعه و سایر برنامه های معنوی و عبادی در آنجا برگزار می شود.

3. ساختمان اداری آستان مقدس (دارالتولیه)

پیشتر، برای امور اداری و مسائل مدیریتی آستان و محل کار متولی، دارالتولیه ای در ضلع غربی آستان وجود داشت؛ اما ساختمان قدیم، هم فرسوده شده بود و هم از فضای لازم و مناسب برای استقرار متمرکز تشکیلات

مختلف اداری جدید برخوردار نبود؛ زیرا اجرای طرح توسعه جامع، واحدها و مراکز بیشتری را در سازمان اداری آستان وارد می کرد. بدین رو ساختمان قدیم تخریب و احداث دارالتولیه جدید در جنوب غربی حرم آغاز شد. عملیات اجرایی، هم زمان بود با اجرای طرح احداث رواق های جدید، در سال 1371.

این پروژه در چهار طبقه و با زیربنای 5570 متر مربع احداث شده است.

پس از خرید خانه های قدیمی و فرسوده محل و تخریب آنها، عملیات اجرایی اسکلت در سال 1372 آغاز شد. نازک کاری و تأسیسات زیربنایی دارالتولیه در 1373 و 1374 به پایان رسید. دیوارهای داخلی و خارجی نیز در 1374 ساخته شد. ساختمان دارالتولیه در دو طبقه، همراه پارکینگ و حیاط بزرگ در میان اضلاع جنوبی و شرقی، در سال 1375 به پایان رسید. نماسازی جنوبی و شمالی ساختمان، با آجر و کاشی های لاجوردی و با معماری سنتی اجرا شده است و در سال 1377 پایان یافت.

4. صحن مصلا

بزرگ ترین صحن مجموعه، صحن مصلا است که در قسمت شرقی حرم عبدالعظیم حسنی (ع) و ضلع شمالی مصلا، واقع است و 3690 متر مربع مساحت و زیرینا دارد. مکان

ص: 59

صحن مصلا، همان صحن قدیم/ باغچه علیجان است که در مهر 1372، هم زمان با آغاز عملیات اجرایی قسمت های مختلف پروژه، تسطیح و سپس پی کنی و پایه گذاری شد. اسکلت آن در همان سال به طور کامل برپا و دیوارها و سقف صحن در سال بعد نصب گردید و سپس در 1374 عملیات نازک کاری آن آغاز شد. این عملیات تحت هدایت دو تن از معماران و هنرمندان سنتی کار (آقایان مهندس امانی و بیابانی) به اجرا درآمد. صحن مصلا از طریق زیرگذری که آن را در 1375 ساختند، با صحن عتیق ارتباط می یابد. رواق های اطراف صحن نیز در این سال به بهره برداری رسید. در طی سال های 76 تا 78 بقیه عملیات اجرایی و نازک کاری صحن ادامه یافت.

صحن مصلا که محل ورود زائران از بلوار شرقی به حرم است، به سبک چهارایوانی ساخته شد و فضایی مطلوب برای برگزاری برنامه های جمعی و معنوی در مناسبت های مختلف دینی و ملی است. بدین رو معمولاً از این صحن برای پشتیبانی مصلا استفاده می شود.

مصلا ی بزرگ که پیشتر از آن سخن گفتیم، به وسیله یك ایوان مزین به کاشی و آجر، به صحن مصلا مرتبط می شود. اطراف صحن، غرفه ها و راهروهای ارتباطی مناسبی ساخته اند و در قسمت فوقانی آنها، کتیبه کاشی کاری حاوی خطبه بدون الف حضرت علی (ع) را که از معجزات آن حضرت است، نصب کرده اند. این صحن، همراه مصلا ی بزرگ، در بهمن 1375 با حضور آیه الله هاشمی رفسنجانی (ره) ریاست جمهوری وقت به بهره برداری رسید. امکاناتی شامل سرویس های بهداشتی و وضوخانه نیز در ساختمان جنبی مصلا، تحت عنوان توسعه مصلا با زیربنای سه هزار مترمربع احداث شده است.

5. صحن امامزاده حمزه (ع)

این صحن در قسمت جنوبی حرم امامزاده حمزه (ع) با مساحت 1978 مترمربع ساخته شد. عملیات اجرایی آن در اردیبهشت 73 آغاز گردید و مکان صحن، ضلع جنوبی صحن قدیم باغچه علیجان است. عملیات اجرایی تسطیح و سپس فونداسیون و اسکلت تا پایان همان سال به سامان رسید و بخشی از نازک کاری نیز با همت پیمانکاران طرح به اجرا درآمد.

درب ورودی اصلی صحن نیز در سمت جنوب امامزاده حمزه (ع) قرار گرفت. ایوان بزرگ بسیار زیبای ورودی صحن با کاشی های لاجوردی و خطوط زیبای ثلث در ضلع

شمالی، شکوهی خاص به این صحن و سرا بخشیده است. بر روی کتیبه های اطراف، خطبه بدون نقطه امام علی (ع) بر روی کاشی ها، نقش بسته و زینت بخش صحن شده است. کف صحن با سنگ گرانیت مفروش است و آب نمایی در وسط آن، هوا را طراوت می بخشد. ضلع شمالی صحن تا ابتدای سال 75 تکمیل شد و نازک کاری ضلع غربی و شرقی نیز در اواسط سال 75 به پایان رسید. رواق صحن و رسمی بندی و مقرنس آن نیز در پایان سال 1378 پایان یافت. مجموع مساحت صحن و رواق به 2288 مترمربع می رسد. صحن امامزاده حمزه (ع) محل ورود زائرانی است که از بست جنوبی وارد حرم می شوند. حیاطی کوچک به نام ابوالفتح رازی نیز این صحن را به مصلا وصل می کند. دارالتولیه و سالن اجتماعات در مجاورت این صحن قرار دارد.

6. دانشکده علوم حدیث = دانشگاه قرآن و حدیث (پردیس تهران)

یکی از برنامه های توسعه جدید آستان، تأسیس دانشکده ای برای گسترش علوم حدیث بود. تا پیش از تأسیس این دانشکده، حدیث در نظام آموزش عالی کشور، بیش از «گروه علمی دانشگاهی» جایگاهی نداشت؛ اما به سعی و اهتمام تولیت آستان، دانش

حدیث از «گروه دانشگاهی» و «گرایش» به «دانشکده» و سپس «دانشگاه» ارتقا یافت. دانشکده علوم حدیث از مؤسسات آموزش عالی غیر دولتی - غیر انتفاعی است که با مجوز رسمی شورای عالی انقلاب فرهنگی احداث شده و زیر نظر مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث فعالیت می کند. اهداف مندرج در اساسنامه دانشکده، بدین قرار است:

1. تربیت دبیران و مربیان متخصص در علوم حدیث و معارف دینی.

2. تربیت محققان و کارشناسان در زمینه مطالعات و تحقیقات اسلامی شاخه های مربوط به علوم حدیث.

3. تربیت مبلغان معارف اسلامی برای داخل و خارج کشور و تأمین نیازمندی های خانه های فرهنگ جمهوری اسلامی.

4. جذب داوطلبان مطالعات و تحقیقات علوم حدیث از کشورهای اسلامی.

5. فراهم ساختن امکانات ارتقای سطح علمی - فرهنگی کارشناسان سازمان های دولتی و نهادهای انقلاب اسلامی.

6. شناخت استعدادها و آماده سازی امکانات برای ادامه تحصیل افراد علاقه مند در دوره های بالاتر، جهت تربیت محدث، مبلغ، محقق و اسلام شناس.

عملیات احداث دانشکده علوم حدیث از تابستان 1373 آغاز شد و پس از سه سال کار شبانه روزی به بهره برداری اولیه رسید. زیربنای دانشکده، بالغ بر 17800 متر مربع بود که در زمینی به مساحت 5715 مترمربع احداث و تا پایان سال 1378 آماده پذیرش دانشجو گردید.

این مجموعه دارای سه ضلع غربی، جنوبی و شرقی، با دو حیاط و سه طبقه است. از مهم ترین امکانات این مؤسسه آموزش عالی، کتابخانه تخصصی علوم حدیث، کتابخانه کتب خطی، مرکز رایانه، لابراتوار آموزش زبان، مرکز نجوم و رصدخانه مجهز به تلسکوپ پیشرفته، تالارهای همایش، مجموعه ورزشی، خوابگاه، سالن غذاخوری و بوفه است. در لوح افتتاحیه دانشکده حدیث آمده است: «ساختمان دانشکده علوم حدیث به وسعت بیست هزار مترمربع و شامل دو بخش آموزشی و اداری، کتابخانه، تالارهای سخنرانی، مجموعه ورزشی و مرکز نجوم به عنوان سومین بخش از طرح عظیم توسعه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم... به مرحله بهره برداری رسید و در ایام ولادت باسعادت حضرت امیرالمؤمنین امام علی (ع) - در روز یکشنبه چهاردهم رجب المرجب سال 1420 ق. برابر با دوم آبان 1378 ش. با حضور ریاست محترم مجمع تشخیص مصلحت نظام، حضرت حجة الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی

در سال 1385 شعبه دیگری از دانشکده نیز در قم در بخشی از ساختمان دارالحدیث راه اندازی شد که از سال 1391 به ساختمان مستقلی در مجموعه دارالحدیث نقل مکان کرد.

این دانشکده در سال 1392 ش. با اخذ مجوز از وزارت علوم، به «دانشگاه قرآن و حدیث، فقه و حقوق و روان شناسی اسلامی تبدیل گردید. این دانشگاه تا کنون در پانزده رشته دانشجوی تربیت کرده و در شهرهای مشهد و اصفهانی نیز پردیس هایی (شعبه هایی) راه اندازی کرده است.

7. تالارها

سالن اجتماعات، متشکل از دو تالار (هم کف: شیخ صدوق؛ زیرزمین: شیخ کلینی) به ترتیب با ظرفیت 500 و 300 نفر، همراه اطاق های جنبی با زیربنای 5800 مترمربع است. این سالن ها برای برگزاری گردهمایی ها، سمینارها و برنامه های آستان مقدس و مؤسسات وابسته و نهادها و ادارات و وزارتخانه ها مورد بهره برداری قرار می گیرد.

این صحن، در قسمت شمالی مجموعه و در ضلع شرقی حرم امامزاده طاهر (ع) و در محل صحن قدیمی آن، واقع است؛ با مساحتی حدود هفت صد مترمربع. عملیات اجرایی از 1373 آغاز و تا پایان 1374 بخش عمده ای از ضلع غربی آن نازک کاری و در سال بعد کاشی کاری شد. صحن دارای سه ضلع غربی، جنوبی و شرقی است. رسمی بندی های ورودی صحن از سوی رواق زنانه امامزاده طاهر (ع) سنگ فرش های کف و بدنه تا پایان سال 1375 تکمیل و مجموع صحن و ایوان آن در پایان 1378 بهره برداری شد.

در ضلع شرقی این صحن، در مانگه (دارالشفای کوثر) و تخت گاه است. صحن امامزاده طاهر (ع) در حد فاصل بست شمالی تا صحن مصلا واقع است و زائران را از بست شمالی به حرم می رساند. راهروی نیز این صحن را با حوزه علمیه برهان و کتابخانه آستان مرتبط می کند. این صحن، مجهز به آب نما و رواق های پیرامونی است. پروژه بازسازی کاشی های گنبد امامزاده طاهر (ع) نیز هم زمان به اجرا درآمد. کاشی های جدید، به همان سبک گذشته، به رنگ سفید و لاجوردی است.

9. تخت گاه ها و راهروها

تخت گاه ها، استراحت گاه و سفره خانه ای است در دو سوی صحن امامزاده طاهر (جنوبی و شمالی)، شامل سه سالن پنجاه مترمربعی، برای پذیرایی از خانواده ها، گروه ها و هیأت های مختلف که از شهرهای دور می آیند. تخت گاه جنوبی در يك طبقه و تخت گاه شمالی در دو طبقه به مساحت

ص: 65

427 متر مربع و به مساحت مجموع 780 مترمربع احداث گردیده است. فونداسیون تخت گاه جنوبی و ضلع شرقی طرح توسعه از بهمن 1372 آغاز و اسکلت آن تا پایان سال بعد به طور کامل استوار گردید. تخت گاه جنوبی دارای دو ضلع جنوبی از صحن مصلا

ص: 66

و ضلع شمالی است و عملیات اجرایی آن دو در 1375 به پایان رسید و مقرنس بسیار زیبای میانی آن در 1375 تکمیل شد. فونداسیون تخت گاه شمالی در سال 1373، و اسکلت آن در سال 1374 به همراه دیوارهای داخلی و خارجی استوار و ضلع شمالی و جنوبی آن نیز تا سال 1378 تکمیل شد. در قسمت میانی تخت گاه شمالی نیز مقرنس زیبایی با ترکیب آجر و کاشی است و گرداگرد سقف زیرین آن کتیبه ای از آجر به خط تزئینی کوفی نصب شده است. نمای تخت گاه های شمالی و جنوبی نیز در 1379 کاشی کاری شد.

برای ارتباط صحن عتیق و صحن جدید امامزاده طاهر (ع) راهرو سرپوشیده ای به عرض سه متر ساخته شد تا زائران بتوانند از بست شمالی وارد صحن اصلی شوند. دیوارهای این راهرو نیز با آجر و نقوش مختلف تزئین شده است.

10. بست های جنوبی و شمالی

اشاره

به ورودی های حرم های سه گانه، «بست» می گویند. این بست ها افزون بر آنکه راه ورود به حرم ها است، رفت و آمد زائران را آسان و روان می کند و گاهی نیز در برنامه های دینی که نیاز به مکان های بیشتری است (افزون بر مصلی و صحن ها)، پذیرای جمعیت شرکت کننده است. وجه نامگذاری این راهروها به «بست»، تحصن برخی از معترضان به دولت و شورشیان در این راهروها برای حفظ خود از گزند مأموران حکومتی و تأمین امنیت خود بوده است. مهم ترین بست نشینی های تاریخ معاصر ایران در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) رخ داده است؛ از جمله، تحصن مشروطه خواهان در زمان مظفرالدین شاه.

در طرح جامع توسعه، دو بست در سمت جنوب و شمال آستانه منظور شد و هر يك از این بست ها بیش از هزار مترمربع زیربنا دارد:

10-1. بست جنوبی و نگارخانه عترت

مساحت این بست، 575 و زیربنای آن، 1497 مترمربع است و دو سوی آن، تالار اجتماعات و دانشکده علوم حدیث است. سه طبقه دارد: طبقه هم کف آن حیاط است؛ طبقه اول، شامل اتاق های رابط است؛ طبقه زیرزمین، سالن چندمنظوره برای پشتیبانی از برنامه ها و گردهمایی ها است. بست جنوبی، در امتداد گنبد حرم قرار دارد و دارای دو ضلع شمالی و جنوبی است. در نقشه مهندسی آستان، بست جنوبی به وسیله بلواری به بزرگراه های شهر ری متصل می شود.

عملیات اجرایی بست جنوبی از اردیبهشت 1373 آغاز و فونداسیون و نیز ستون ها در همان سال تا 90 استوار گشت و دیوارهای داخلی و خارجی نیز در سال 1374

و 1375 برپا شد. این بست دارای يك حیاط در سمت جنوبی است که از فروردین 1376 آغاز و در اسفند 1377 بهره برداری شد. سردر ورودی زیبای آن نیز در پایان همان سال افتتاح و کنگره های دو طرف درب ورودی با کاشی کاری های لاجوردی و آجر تزیین شد. در مکان زیرزمین بست جنوبی که در شهریور 1378 افتتاح شد، آثار هنر اسلامی با عنوان نگارخانه عترت به نمایش گذاشته شده است.

2-10. بست شمالی

این بست، مجموعه حرم مطهر را از طریق میدانی کوچک به مرکز شهر ری متصل می کند. بست شمالی با زیربنای 1270 مترمربع، از ترافیک زائرانی که از راه بازار به سوی حرم می آمدند، کاست. این بست در امتداد گنبد مصلاهی بزرگ ری است و همانند بست جنوبی در دو طبقه و يك زیرزمین به ارتفاع هفت متر احداث شده است. در دو سوی بست شمالی، کتابخانه ری و دارالضیافه قرار دارد. دیوارهای داخلی و خارجی بست شمالی، همچون بست جنوبی، جلوه گاه هنر و معماری اسلامی است و آراسته است به الفاظ جلاله و نام اهل بیت عصمت و طهارت (ع). کف آن نیز سنگ گرانیت است. عملیات اجرایی بست شمالی در مهر 1375 آغاز و اسکلت بتنی آن نیز تا تیرماه 1376 استوار شد. حیاط بست شمالی در پایان سال 1378 به نازک کاری رسید و رسمی بندی و نازک کاری آن در 1379 پایان یافت و بدنه نیز سنگ گذاری شد.

11. موزه آستان مقدس

آستان مقدس و شهرری تا سال 1373، فاقد موزه ای به سامان و استاندارد بود. تا این زمان، اشیای قیمتی و نفیس و گاه بی مانند در

موزه آستان مقدس

ص: 69

انبار (خزانه حضرتی) نگهداری می شد. در بهمن سال 1373، سالنی در صحن باغ طوطی، واقع در ضلع غربی مرقد شریف، اختصاص یافت تا زائران علاقه مند به تاریخ بتوانند از نفایس آستان بازدید کنند. سپس، در سال 1375، موزه موقت آستان به ساختمان دیگری در مجموعه آستان منتقل شد. پس از چند سال، موزه ای مجهز و استاندارد در ضلع جنوب شرقی و کنار مصلاهی بزرگ ری، به مساحت 3010 مترمربع در سه طبقه ساخته شد. بازگشایی رسمی موزه در هشتم آبان ماه 1381 بود.

12. دارالشفاء کوثر

با اجرای طرح توسعه آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) احداث دارالشفای کوثر با زیربنای 4800 مترمربع و با هدف ساخت پلی کلینیک تخصصی و فوق تخصصی خیریه برای ارائه خدمات بهداشتی و درمانی به نیازمندان در دستور کار قرار گرفت. دارالشفای کوثر با بخش های زیر، به بهره برداری رسید: آزمایشگاه، بهداشت خانواده، بهداشت محیط، پزشکان عمومی، تزریقات و پانسمان، داروخانه، رادیولوژی، سونوگرافی، کلینیک تخصصی ارتوپدی، کلینیک تخصصی ارولوژی، کلینیک تخصصی اطفال، کلینیک تخصصی اعصاب و روان، کلینیک تخصصی پوست، کلینیک تخصصی جراحی، کلینیک تخصصی چشم، کلینیک تخصصی داخلی، کلینیک تخصصی دندانپزشکی، کلینیک تخصصی زنان و زایمان، کلینیک تخصصی طب فیزیکی، کلینیک تخصصی قلب و عروق، کلینیک تخصصی گوش و حلق و بینی، واکسیناسیون، اتاق عمل.

13. بازسازی و احیای حوزه علمیة برهان

مدرسه علمیة برهان، در سه طبقه، کنار بازار قدیمی و در ضلع شمالی مجموعه (در جوار مقبره امامزاده طاهر) واقع است. مساحت آن، 5250 مترمربع است و حیاطی به مساحت 600 مترمربع دارد. این بنا در محل سابق حوزه علمیة آستان (از مدارس علمیة مشهور و قدیم ری) ساخته شد. بنای پیش از بازسازی، همان بود که مرحوم برهان مرمت کرده بود و دیگر قابل سکونت و استفاده طلاب نبود.

14. کتابخانه ری

این کتابخانه با زیربنای 3250 مترمربع احداث و بهره برداری شد؛ با بخش های مخزن و سالن های مطالعه. گفتنی است در طرح توسعه جامع آستان مقدس، 5300 مترمربع زیربنا به کتابخانه ها و فضاهای مربوط اختصاص یافته است.

15. مهمان سرا (دارالضیافه)

ساختمان دارالضیافه (مهمان سرا) در ضلع شمال شرقی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) واقع است؛ در زمینی به وسعت 1543 و زیربنای 3000 مترمربع، در دو طبقه، شامل سالن پذیرایی و آشپزخانه. دارالضیافه جدید، برای پذیرای هم زمان از 500 مهمان آمادگی دارد.

سازه بتنی ساختمان، رونمای آجری دارد و در تزیینات داخلی آن از نقوش برجسته بر روی ورق های مسی استفاده شده است. کف بنا نیز از سنگ گرانیت است و موتورخانه مرکزی آستان، دمای محیط را تنظیم می کند.

16. ساختمان روابط عمومی

این ساختمان با زیربنای 4560 مترمربع در ضلع شرقی مجموعه قرار گرفته و هم اکنون حوزه معاونت روابط عمومی و بین الملل در آن واقع است. همچنین تالار اندیشه، مخصوص برگزاری برنامه های مربوط به جوانان و نوجوانان، مانند جشن تکلیف، بخشی از این ساختمان است.

ص: 73

17. حیاط شیخ ابوالفتوح رازی

این حیاط که مساحت آن حدود 280 مترمربع است، میان صحن های مصلا و امامزاده حمزه واقع است. عملیات اجرایی آن در سال 1374 آغاز و در طی سال های 1374 تا 1378 دیوارهای آن برپا شد. بیشتر کاشی های حیاط در سال 1379 نصب گردید. کاشی کاری حیاط، با طرح های اسلیمی و لاجوردی است.

18. ضریح جدید امامزاده طاهر (ع)

پیش از طرح توسعه جدید، ضریح فولادی مرقد مطهر امامزاده طاهر (ع)، ضریح پیشین امامزاده حمزه (ع) بود که زمان ساخت آن به عصر ناصری برمی گردد. در طرح جدید، ضریحی از جنس نقره ساخته شد و در روز مباهله (24 ذی حجه 1422 ق/ اسفند 1380) نصب گردید. در این ضریح، 480 کیلوگرم برنج و مس به کار رفته و در برخی قسمت های آن، از آب کاری طلا استفاده کرده اند. سوره مبارکه «هل اتی» و اشعار محتشم کاشانی با خط مینا و به رنگ سبز و لاجوردی بر ضریح مطهر نقش بسته است.

ص: 74

ضریح جدید، اثر چند تن از هنرمندان اصفهانی است. از ویژگی‌ها آن، هشت ضلعی بودن است و نمونه مشابه آن در بیرون از ایران (در ابعاد کوچک‌تر)، ضریح مختار در نجف اشرف است که آن نیز ساخت هنرمندان اصفهانی است.

معرق کاری داخل ضریح و خطاطی و ساخت گره‌های چینی سقف و نصب را هنرمندان آستان مقدس برعهده گرفتند.

19. مجموعه مدارس حکمت

مدرسه‌های حکمت، برای جبران کمبود فضاهای آموزشی در جنوب تهران و شهر ری بوده است؛ به ویژه برای دانش‌آموزان مستعد و خانواده‌های مستضعف. اولین گام، با اختصاص بخشی از زمین‌های موقوفی آستان برای احداث مجتمع آموزشی - فرهنگی برداشته شد. کلنگ شروع عملیات اجرایی مجتمع را آیه‌الله هاشمی رفسنجانی (ره) رئیس جمهوری وقت بر زمین زد. فاز اول و دوم و سوم مجتمع در مقاطع پیش دبستانی، دبستان و دبیرستان پسرانه و پیش دبستانی و دبستان دخترانه، به ترتیب در سال‌های 1380 و 1381 و 1384 در عرصه‌ای به مساحت هفده هزار مترمربع و دوازده هزار مترمربع زیربنای آموزشی در سه طبقه، مشتمل بر شانزده کلاس درس، سالن اجتماعات،

ص: 76

کتابخانه، سایت کامپیوتر، آزمایشگاه های علوم، سالن سمعی - بصری و فضاهای اداری، با حضور رئیس جمهور وقت، افتتاح و بهره برداری شد.

20. بازار بزرگ ری

از دیرباز مجموعه های آرامگاهی و حرم های مطهر، به دلیل حضور زائران و علاقه مندان بسیار، ناخودآگاه جنبه اقتصادی و تجاری نیز یافته و بازارهای متعدد در جوار حرم ها شکل گرفته اند. این بازارها برای تأمین مایحتاج زائران و درآمد فروشندگان اهمیتی بسزا دارد. از آنجا که همواره حرم حضرت عبدالعظیم (ع) پذیرای زائران از شهرهای دور و نزدیک بوده است، به شکل گیری بازار ری کمک شایان کرده است.

بازار قدیم که در کنار حرم و در ضلع شمالی آن قرار دارد، در گذشته تنها راه ورود به آستان بود و به دلیل بافت سنتی و معماری، رفت و آمد زائران را با مشکلاتی روبه رو می کرد. بدین رو، در طرح جامع توسعه، مکان بسیار بزرگی در ضلع غربی مجموعه برای احداث بازاری متناسب با جمعیت روزافزون زائران، مطابق با استانداردهای معماری امروزی و امکانات ضروری منظور شد.

ص: 77

زیربنای پروژه بازار 17100 مترمربع در سه طبقه به اجرا درآمد که مساحتی از میدان شهید مدرس تا صحن باغ طوطی را در بر می گیرد. عملیات اجرایی و خاک برداری محل، از سال 1373 آغاز و پس از رفع موانعی همچون وجود چاه های آب و آب گرفتگی ها، اسکلت فلزی آن، که تنها اسکلت فلزی در سازه های آستان در طرح توسعه جدید است، استوار گردید. در سال 1374 بلوک چینی سقف ها و طبقات بالایی به اجرا درآمد و عملیات نازک کاری، سنگ کاری سقف و ستون ها و پلکان ها تا سال 1376 ادامه یافت. در این پروژه نیز معماری سنتی بازارهای عصر صفوی، متناسب با تکنولوژی جدید به کار رفته است. پروژه بازار در سال 1377 به بهره برداری رسید و مغازه های آن به عنوان موقوفات به اجاره مستأجران درآمد.

21. مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث

مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، به عنوان نخستین مجموعه مستقل حدیث پژوهی در جهان تشیع فعالیت می کند. این مؤسسه در بیست و دوم آبان سال 1374 ش، در زادروز حضرت فاطمه زهرا (س)

ص: 78

در شهر قم، با پیام مقام معظم رهبری و مدیریت آیه الله محمد محمدی ری شهری، با نام مرکز تحقیقات دارالحدیث به طور رسمی آغاز به کار کرد. در نیمه دوم سال 1378 پروژه احداث ساختمان فعلی مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث آغاز شد و پس از کسب مجوزهای لازم، در اواخر تابستان 1380 وارد عملیات اجرایی گردید و کلنگ احداث آن را آیه الله مشکینی بر زمین زد.

ساختمان جدید مؤسسه در قم در چهار طبقه طراحی و در زمینی به مساحت 36000 مترمربع با زیربنایی معادل 19000 مترمربع، مشتمل بر امکاناتی همچون کتابخانه، پژوهشکده، تالار همایش ها، نمازخانه، استخر و دیگر فضاهای فرهنگی، رفاهی و خدماتی، مطابق آخرین استانداردهای روز، در سال 1384 افتتاح شد. همچنین در سال های بعد، ساختمان دانشگاه قرآن و حدیث از ساختمان پژوهشگاه قرآن و حدیث، مجزا گردید و در جوار ساختمان اصلی، بنایی در چهار طبقه برای آن ساخته شد.

22. حسینیه ائمه عسری / حسینیه قرائت قرآن

این حسینیه در رژیم گذشته ساخته شده بود و چون در فضای طرح توسعه قرار داشت، نخست تخریب و سپس در ضلع جنوبی پارکینگ شهر ری، مکانی به مساحت 1203 مترمربع و زیربنای 1231 مترمربع جایگزین آن

شد. عملیات اجرایی پی کنی را در خرداد 1370 آغاز کردند و پس از اجرای فونداسیون و اسکلت و دیوارها در سال 78 و راه اندازی تأسیسات، به مرحله نازک کاری رسید. این حسینیه در سه طبقه در 17 دی 1379 تکمیل و بهره برداری شد. در حال حاضر کتابخانه آستان، تقریباً در همان محل پیشین حسینیه قرائت قرآن قرار دارد.

23. مسجد بافقی

در شرق آستان و در کوی نقرآباد، مسجدی به نام آیه الله حاج شیخ محمدتقی بافقی قرار داشت که در داخل طرح توسعه قرار گرفت و به مجموعه آستان ملحق شد. به دستور تولیت محترم، مسجدی به نام مرحوم بافقی، جایگزین آن شد.

24. زائرسرای کوثر در مشهد مقدس

زائرسرای کوثر، در زمینی به مساحت 735 و زیربنای حدود 3700 مترمربع، شامل نوزده واحد در شهر مقدس مشهد ساخته و از نهم خرداد 1381 پذیرای کارکنان آستان حضرت عبدالعظیم و مؤسسات تابع آن شد.

25. احداث واحدهای مسکونی

زیر نظر معاونت اقتصادی آستان، بیش از 1200 واحد مسکونی ارزان قیمت در صدهزار متر مربع، با رعایت الگوی مصرف، در جنوب تهران ساخته شد.

آسمان ری

مجموعه پروازی و فرودگاه آموزشی، واقع در میان روستاهای فیروزآباد و قلعه نو، در کنار محور ورامین - تهران، در بخش کهریزک.

این فرودگاه درجه سه، در 1374 ش. نخست به قصد پیست اتومبیل رانی احداث

شد و از سال 1385 ش. به شرکت پرسیان واگذار گردید. این مجموعه فراغتی - تفریحی، دارای فضاهای عمومی و تخصصی است. فضاهای عمومی، مجموعه ای از امکانات تفریحی و پذیرایی است و فضاهای تخصصی، مربوط به برنامه های پروازی است. در این مجموعه باند پرواز، هواپیماهای مدل کنترل از راه دور، آشیانه هلی کوپتر و هواپیما در ابعاد کوچک برای بازدید و استفاده علاقه مندان به پرواز با بالن یا گلايدر وجود دارد. چتربازی، پاراموتور، کایت موتوردار، گلايدر، هواپیمای مدل، بالگرد و هواپیمای فوق سبک و سبک از دیگر امکانات آن است. مساحت فرودگاه 91 هکتار و دارای بخش های مختلفی همچون ساختمان های اداری، فروشگاه، تعمیرگاه اتومبیل، پارکینگ اتومبیل های مسابقه ای، فضای سبز، محل استقرار تماشاگران، محل استقرار اتومبیل ها، مسیر حرکت، پیست اتومبیل، حفاظت و پارکینگ وسایل عمومی است. بخش های جدیدتر آن عبارت اند از: باندهای پرواز هواپیماهای تک موتور و گلايدر، و باند پروازی هواپیماهای کنترلی. باندهای این فرودگاه 110 و 210 درجه غربی شرقی است. باند خاکی فرودگاه يك كيلومتر طول و 50 متر عرض دارد و برای فرود هواپیماهای گلايدر است و

باند آسفالت آن با عرض 50 متر طول و دو کیلومتر، برای فرود هواپیماهای تک موتوره ساخته شده است. برج مراقبت پرواز فرودگاه آسمان ری با احتساب ساختمان های اداری آن با مساحت 200 متر و ارتفاع 13 متر در حال ساخت است.

آسیاب ری

آسیاب قاجاری، مشهور به آسیاب حاج اسماعیل، واقع در خیابان شهید علی نواز، غرب محله شهادت (زورآباد/ گود عرب ها)، کوچه آسیا. پدر حاج اسماعیل مطلبی

کاشانی، این آسیاب را در زمان احمدشاه از صاحب آن به نام ناصرالدین میرزا خرید. ساختمان آسیاب، گنبدی با چهارده طاق نورگیر دارد. تنوره آسیاب که تقریباً سالم مانده است، مخروطی است با دهانه ده متری و عمق پنج متری. قطر برخی ستون های بنا به سه متر می رسد. از تأسیسات آسیاب مانند سنگ چرخان و ناودان و اهرم ها، اثری باقی نمانده و دیوارها نیز در سال های گذشته فروریخته است. پس از فروریختن دیوارها، در و پنجره آسیاب نیز مفقود شد. این بنا در سال

ص: 82

1384 در فهرست آثار ملی به ثبت رسید، اما از آنجا که مالك خصوصى دارد، سازمان ميراث فرهنگى تا كنون نتوانسته است براى مرمت آن اقدام كند.

منبع: سازمان ميراث فرهنگى استان تهران، گزارش بررسى و شناسايى آثار تاريخى - فرهنگى حوزه شهرى.

آل دورىستى

از خاندان هاى قديم و مشهورى كه بسيارى از آنها به مقامات علمى و ادبى رسيده اند. نيای كهن و نامدار اين خاندان، ابو جعفر محمد بن احمد بن العباس بن فاخر دورىستى رازى، از محدثين بزرگ شيعه در نيمه دوم قرن چهارم هجرى است كه او نيز نسب به حذيفه بن اليمان، صحابى مشهور مى رساند. دورىست، نام ديگر طرشت، از آبادى هاى رى كهن است. برخى ديگر از علمای اين خاندان بدین شرح است:

1. شيخ ابو عبدالله جعفر (380 - ح 473 ق.) فرزند ابى جعفر محمد بن احمد بن العباس بن فاخر دورىستى رازى. وی از شاگردان شيخ مفيد و سيد مرتضى و شيخ طوسى است.

2. ابو محمد جعفر بن شيخ محمد بن شيخ موسى. به گفته قاضى نورالله شوشترى در مجالس المؤمنين (ج 1، ص 482):

خواجه نظام الملك (م 485 ق.) از او استماع حديث کرده است.

3. شيخ موسى، فرزند شيخ ابو عبدالله جعفر بن محمد، از علمای قرن ششم هجرى.

4. شيخ محمد، فرزند شيخ موسى بن شيخ ابو عبدالله، از محدثان اماميه در قرن ششم هجرى.

5. شيخ حسن فرزند ابو محمد جعفر بن شيخ محمد بن شيخ موسى، از علمای اماميه، شاعر و اديب.

6. شيخ عبدالله، فرزند ابو محمد جعفر بن شيخ محمد بن شيخ موسى، از علمای قرن ششم.

منابع: رياض العلماء، ج 1، ص 168-169؛ فهرست منتجب الدين، ص 37-39، 128-129؛ نقض، ص 144 و 210؛ مجموعه آثار كنگره حضرت عبدالعظيم حسنى (ع)، ج 17، ص 7.

آل رازى كيسكى

از خاندان هاى علمى شيعه در رى كه نسب به سيد تاج الدين محمد، فرزند حسين بن محمد حسنى حسينى، از علما و محدثان بزرگ قرن پنجم هجرى و سرسلسله سادات رى، مى رسانند.

برخى ديگر از بزرگان اين خاندان عبارتند از:

1. ابراهيم بن محمد بن تاج الدين؛

2. سيد ناصرالدين حسن بن تاج الدين

ص: 83

بن محمد، و برادرش. هر دو از فقهای امامیه و زعمای شیعه در قرن ششم هجری در ری بودند؛

3. تاج الدین حسین بن ناصرالدین حسن، از متکلمان امامیه در ری؛

4. سید جلال الدین شیروان شاه/ شروان شاه، فرزند حسن بن تاج الدین، عالم و خطیب؛

5. سید شهاب الدین محمد، فرزند تاج الدین بن محمد؛

6. سید عمادالدین مرتضی، از دانشمندان قرن ششم؛

7. سید کمال الدین منتهی، از علمای شیعه در قرن ششم؛

8. سید صدرالدین مهدی فرزند مرتضی بن محمد بن تاج الدین، عالم و خطیب.

منابع: ریاض العلماء، ج 1، ص 27 و 99؛ فهرست منتجب الدین، ص 32، 33، 37، 59 و 134؛ مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 7.

آوه (aavah)

نام های دیگر آن، آبه و آوج است. در گذشته، از شهرهای پیشرفته، آباد و شیعه در حوزه ری بود. درگیری های مردم این شهر با مردم سنی مذهب ساوه، بر سر مذهب، مشهور است. آثار باستانی در شهر و پیرامون آن، فراوان است و حکایت از توسعه و تمدن کهن در این شهر دارند.

منابع: احسن التقاسیم، ص 386؛ حدود العالم، ص 142؛ المشترك، ص 5؛ ری باستان، ج 3، ص 479؛ لغت نامه دهخدا، ذیل آوه.

آوینی، سید مرتضی / کامران

نویسنده و مستندساز، راوی دفاع مقدس، عکاس. در شهریور 1326 ش. در شهر ری به دنیا آمد. تحصیلات ابتدایی و متوسطه را در شهرهای زنجان، کرمان و تهران به پایان رساند و در سال 1344 ش. وارد دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران شد. امیر اردلان، غزاله عزیزاده و شهرزاد بهشتی، برخی از هم دوره ای های او در دانشکده هنرهای زیبا

ص: 84

بودند. در دوران دانشجویی، نام «کامران» را برای خود برگزید و علاقه بسیاری به شعر نو و فلسفه غرب داشت. تا سال 1356 ش. دانشجویی با گرایش های روز و علاقه مند به زندگی آزاد بود؛ اما سپس رو به عرفان و اخلاق آورد.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی معماری را کنار گذاشت و به فیلم سازی روی آورد و چند مستند درباره آشوب های گنبد، سیل خوزستان، ظلم خوانین (به نام «خان گزیده ها») و سقوط خرمشهر (در یازده قسمت) به سفارش «جهاد سازندگی» ساخت. سپس ساخت مجموعه مستند «روایت فتح» را آغاز کرد که مشهورترین مستند تلویزیونی در حوزه دفاع مقدس است و ساخت آن، تا پایان عمر وی ادامه یافت. مؤسسه فرهنگی «روایت فتح» به فرمان رهبر انقلاب، در اواخر سال 1370 ش. تأسیس شد. پس از آن، آوینی همه فعالیت های هنری خود را بر ساخت مستندهایی درباره جنگ ایران و عراق متمرکز کرد. مجموعه ده قسمتی «شهری در آسمان» نیز محصول آوینی و همکارانش در مؤسسه روایت فتح است که به محاصره، سقوط و بازپس گیری خرمشهر اختصاص دارد. این مجموعه، در ماه های آخر حیات آوینی از تلویزیون پخش شد. نام برخی دیگر از مستندهای تلویزیونی او بدین شرح است: «شش روز در ترکمن صحرا»، «سیل خوزستان»، «حقیقت»، «با دکتر جهاد در بشاگرد»، «هفت قصه از بلوچستان»، «با تپ المهدی در محور رأس البیشه»، «شیر مردان خدا! کرب و بلا در انتظار است».

از دیگر فعالیت های او، نوشتن مقالاتی درباره «مبانی حاکمیت سیاسی در اسلام» است که از اواخر سال 1362 ش. آغاز کرد و در ماهنامه «اعتصام»، انتشار یافت. این مقالات طیف وسیعی از موضوعات سیاسی، اعتقادی و عبادی را در بر می گرفت. «اشک، چشمه تکامل»، «تحقیقی در معنی صلوات» و «حج، تمثیل سلوک جمعی بشر» از دیگر مقالات او در دهه شصت خورشیدی است. مجموعه مقالاتی نیز با عنوان کلی «تحقیقی مکتبی در باب توسعه و مبانی تمدن غرب» برای ماهنامه «جهاد»، ارگان جهاد سازندگی، نوشت. مقالات «تأملاتی در ماهیت سینما»، «جذابیت در سینما»، «آینه جادو»، «قاب تصویر و زبان سینما» برخی نقدهای او بر هنر و فرهنگ سینمایی است که از فروردین سال 1368 ش. در ماهنامه «سوره» منتشر شد. از کتاب های او است: «آئینه جادو، توسعه و مبانی تمدن غرب؛ گنجینه آسمانی؛ یک تجربه ماندگار؛ فردایی دیگر؛ حلزون های خانه

به دوش؛ رستاخیز جان؛ آغازی بر يك پایان؛ فتح خون؛ امام و حیات باطنی انسان؛ با من سخن بگو دوکوهه؛ مرکز آسمان؛ نسیم حیات؛ سفر به سرزمین نور؛ انفطار صورت (در باب مبانی نظری هنر).

آوینی روز بیستم فروردین 1372 ش. در منطقه فکه در حال بررسی لوکیشن فیلم مستند «شهری در آسمان»، بر اثر انفجار مین باقی مانده از جنگ ایران و عراق به شهادت رسید.

منابع: زندگینامه شهید سید مرتضی آوینی، سایت جامع فرهنگی مذهبی شهید آوینی؛ «من از يك راه طی شده حرف می زنم» نوشته شهید سید مرتضی آوینی درباره زندگی و دوران جوانی اش؛ «تحول شخصیت شهید سید مرتضی آوینی در بیان همسر شهید». ماهنامه سپیده دانایی، اردیبهشت 1387 ش؛ معجزه تمام عیار، خاطرات دکتر عطاءالله امیدوار از سید مرتضی آوینی، سایت جامع فرهنگی مذهبی شهید آوینی؛ اسدزاده، محمدرضا، «نیمه پنهان آوینی»، ماهنامه سپیده دانایی، ش 12 (اردیبهشت 1387 ش.)، ص 70-74.

ص: 86

ابراهیم آباد

از روستاهای بزرگ حسن آباد. این روستا در دهستان کلین بخش فشافویه از توابع شهرستان ری قرار دارد. مساحت این روستا حدود 203 هکتار است. از لحاظ موقعیت جغرافیایی از طرف شمال، به رودخانه کرج، از طرف جنوب، به سیاه آب (روستای کنارگرد)، از طرف شرق، به سازمان زندان ها، اراضی روستای بیجین و از طرف غرب، به جاده قدیم تهران قم و زمین های مجاور کنارگرد امتداد دارد. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت آن 1242 نفر (284 خانوار) بوده است. مردم آن از طایفه های پستاب، زارع، بستانچی، حیدری و عارفی هستند و گویش های فارسی، ترکی، لری، کردی و ترکمنی در آن رایج است. شغل اکثر ساکنان روستا کشاورزی و دام پروری است.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385؛ سایت دهیاری ابراهیم آباد.

ابراهیم بن ابوبکر رازی، ابومحمد

محدث. شیخ طوسی و برقی او را از اصحاب امام هادی (ع) شمرده اند. در کتب رجال، مدح یا ذمی برای او نیامده است. در کتاب مفتاح الکتب الاربعه، دو روایت، از غیر کتب اربعه، از طریق او نقل شده است.

منابع: رجال الطوسی، ص 410؛ رجال البرقی، ص 58؛ جامع الرواة، ج 1، ص 15؛ اعیان الشیعه، ج 5، ص 81؛ معجم رجال الحدیث، ج 1، ص 44؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 100.

ابراهیم بن احمد بن اسماعیل خَواص بغدادی، ابواسحاق 8592 ابراهیم خَواص

ابراهیم بن احمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق

محدث، صوفی، قاضی ری، معروف به

ص: 87

بیع. از اسماعیل بن نوح، محمد بن ایوب رازی، یوسف بن موسی مروزی و دیگران، حدیث شنید و محمد بن مظفر، ابو حفص بن شاهین، معافی بن زکریا، ابراهیم بن محمد بن عرعره بن سامی، ابوعلی عجللی و ابوتمام صیمری، از وی روایت کرده اند. به شهرهای بصره، همدان، بروجرد و قزوین سفر کرد و در هر شهری مجلس نقل حدیث برپا ساخت. بیش از هفتاد هزار دینار از پدرش ارث برده بود و همه را به فقرا و شاگردانش انفاق کرد. پس از سال 200 ق. درگذشت.

منابع: مسند ابوعلی موصلی، ج 1، ص 104؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 10؛ تاریخ الاسلام، ج 33، ص 354؛ الضعفاء، ج 2، ص 323.

ابراهیم بن بشیر رازی

متکلم شیعی، محدث و شاعر. علی بن عباس بن واقد از او روایت نقل کرده است. کتاب الإرشاد فیما یلزم العباد از آثار کلامی او است. ابن ابی طی حلبی، مورخ و ادیب شیعی (شاگرد ابن شهر آشوب) در کتاب خود، معادن الذهب فی تاریخ الملوك و الخلفاء و ذوی الرتب، از او یاد کرده است.

منابع: لسان المیزان، ج 1، ص 40؛ موسوعة مؤلفی الامامیه، ج 1، ص 160.

ابراهیم بن خالد رازی

محدث. از محمد بن مسلم بن واره، حدیث شنیده و عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی از او روایت کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 1، ص 296؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 271؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 32.

ابراهیم بن سفیان رازی، ابواسحاق

محدث، فقیه و از راویان صحیح مسلم (206-261). حاکم نیشابوری، او را از عابدان مجتهد و از ملازمان مسلم بن حجاج و ایوب بن حسن زاهد خوانده است. به گفته وی، از او شنیده اند که از قرائت کتاب صحیح مسلم، در رمضان 257 فارغ شده است. کتاب صحیح مسلم را، محمد بن عیسی و محمد بن ابراهیم نیشابوری از او روایت کرده اند. در سال 308 ق. که سرمای شدید و قحطی، بسیاری از مردم بغداد را کشت، او نیز درگذشت.

منابع: فتح الباری، ص 273؛ شرح صحیح مسلم، ج 4، ص 122؛ دلائل النبوه، ج 1، ص 250-252؛ اسباب نزول الآیات، ص 117؛ سیر اعلام النبلاء، ج 23، ص 138؛ البدایه و النهایه، ج 11، ص 150.

ابراهیم بن علان کلینی

عالم امامی و از منسوبان ثقة الاسلام کلینی. نجاشی در ذکر محمد بن یعقوب کلینی، صاحب الکافی، شخصی به همین نام

را دایمی ثقة الاسلام کلینی دانسته است. همو در منابع حدیث اسماعیلیه، راوی ای شناخته شده است.

منابع: رجال النجاشی، ص 266؛ ر. ک: نگاهی به دریا، سید احمد مددی.

ابراهیم بن علی بن عیسی رازی

محدث امامی. از احمد بن محمد بن یحیی عطار روایت کرده است و ابوالفتح حسینی عبیدالله بن موسی بن احمد و جعفر بن محمد یونسی از وی. ابن حجر به نقل از ابن بابویه، نام او را در شمار علمای امامیه آورده است. مؤلف اعیان الشیعه می گوید: «گویا مراد ابن حجر از ابن بابویه، در این جا شیخ صدوق باشد، نه منتجب الدین (مؤلف کتاب تاریخ ری).»

منابع: لسان المیزان، ج 1، ص 85؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 178-179؛ ص 85؛ اعیان الشیعه، ج 2، ص 199.

ابراهیم بن علی بن محمد مقری رازی، ابومنصور

عالم شیعی مذهب. در ری زاده شد و در ری زیست. شیخ منتجب الدین در فهرست، او و پسرش اسعد را «صالحان فاضلان» خوانده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 18؛ لسان المیزان، ج 1، ص 85؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 294 و ج 2، ص 197؛ معجم رجال الحدیث، ج 3، ص 245؛ الکلبینی و الکافی، ص 146.

ابراهیم بن عمر علاف رازی

محدث اهل سنت و برادر احمد بن عمر علاف رازی. نام او در سند برخی روایات اهل سنت آمده است. از عبدالرحمن بن مغراء (ساکن ری) روایت کرده است، و یعقوب بن سفیان فارسی (در مکه)، احمد بن داود مکی و محمد بن علی صانع از او حدیث شنیده اند.

منابع: المعجم الکبیر، ج 7، ص 161؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 15، ص 128؛ الموضوعات، ج 2، ص 128-129 و ج 3، ص 125؛ تهذیب الکمال، ج 31، ص 383-384 و ج 17، ص 419؛ مجمع الزوائد، ج 7، ص 242.

ابراهیم بن عیسی سنّی رازی

محدث، از روستای سنّ ری. از نوح بن انس روایت کرده و ابوبکر نقاش از او روایت شنیده است.

منابع: معجم البلدان، ج 3، ص 269؛ الانساب، ج 3، ص 326-327.

ابراهیم بن قاسم بن علی

متکلم معتزلی. ابوالحسن بن بابویه (منتجب الدین رازی) در کتاب تاریخ الری، نام او را در شمار محدثان ری آورده است. از

حسین بن محمد مؤدب، روایت کرده است و عبدالرحمن بن حسن بن أحمد خزاعی و یحیی بن حسین بن اسماعیل و برخی دیگر، از او حدیث نقل کرده اند.

منابع: لسان المیزان، ج 1، ص 92؛ فهرست منتجب الدین، ص 12.

ابراهیم بن محمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق

محدث امامی، قاضی و از مشایخ شیخ طوسی. از عبدالرحمن بن محمد حسنی، علی بن احمد بن مهرویه و عبدالرحمن بن ابی حاتم روایت کرده است. ابن خنب، ابوعمر و عثمان بن احمد بن عبدالله و عبدالرحمن بن محمد بن احمد بن بخاری (در بخارا) از او حدیث شنیده اند.

منابع: تهذیب الاحکام، ج 6، ص 40؛ معجم رجال الحدیث، ج 10، ص 380؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 35، ص 388؛ تاریخ الاسلام، ج 36، ص 479.

ابراهیم بن محمد بن مسلم بن عثمان رازی، ابواسحاق / ابن واره

محدث قرن چهارم. او و پدرش به «ابن واره» شهرت داشتند. از رجال حدیث ری بود. به بغداد مهاجرت کرده و در آنجا ساکن شد و حدیث گفت. از یحیی بن ایوب علاف مصری، علی بن هیثم بن عثمان بغدادی، احمد بن محمد بن حجاج بن رشدین، بکر بن سهل دمیاطی و محمد بن جعفر رازی، نقل حدیث کرده و احمد بن ابراهیم و ابوبکر بن شاذان از او روایت کرده اند.

منبع: تاریخ بغداد، ج 6، ص 162 و ج 12، ص 118.

ابراهیم بن مختار تیمی رازی، ابواسماعیل

محدث قرن دوم، معروف به حَبُویَه. یحیی بن معین می گوید: در بغداد دیدم که اهل ری، او را شیخ خود می خوانند. از محمد بن اسحاق بن یسار، مساور بن ابان، اسحاق بن راشد جزری، شعبه بن حجاج، عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریح، عمرو بن ابی قیس رازی، مالک بن انس، عنسه، سفیان ثوری، معروف بن سهیل، روایت کرده است و محمد بن حمید رازی، فروة بن ابی المغراء کندی، هشام بن عبیدالله رازی، عمرو بن رافع قزوینی و دیگران نیز از وی روایت کرده اند. در طریق شیخ طوسی در کتاب های الامالی و التهذیب واقع شده است. برخی او را تضعیف کرده و برخی مانند ابوداود از تعبیر «لابأس به» برای او استفاده کرده اند؛ یعنی عیب مهمی در او ندیده اند. ابن حجر، او را ضعیف الحفظ، اما صدوق خوانده است. بخاری به روایات او اعتماد نداشت. ابوحاتم او را صالح الحدیث دانسته و وی را برتر از سلمة بن فضل

ص: 90

و علی بن مجاهد خوانده است. در سال 182 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 6، ص 174؛ الثقات، ج 9، ص 199؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 194-196؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 65؛ الامالی طوسی، ص 453؛ تاریخ ابن معین، ج 2، ص 281؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 65؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 128؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 214؛ تاریخ الاسلام، ج 12، ص 62.

ابراهیم بن مصعب رازی

راوی کتاب المغازی. در بغداد، کتاب المغازی محمد بن اسحاق را از سلمة بن فضل روایت کرده است. یحیی بن معین، او را در نقل اخبار صدوق دانسته است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 139؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 177.

ابراهیم بن موسی بن یزید تمیمی رازی، ابواسحاق

محدث اهل سنت، حافظ، از رجال صحاح سته و معروف به فراء صغیر. ابن حجر، او را یکی از ده حافظ بزرگ می شمارد. در اکثر کتب رجالی مهم اهل سنت، توثیق و تصدیق شده است. احمد بن حنبل، از اینکه او را «صغیر» بخوانند، راضی نبود و او را کبیر العلم و الجلاله می خواند. از ابوالاحوص، جریر بن عبدالحمید، هشام بن یوسف صنعانی، ولید بن مسلم، عیسی بن یونس، خالد بن عبدالله واسطی و یزید بن زریع روایت کرده است، و بخاری، مسلم، ابوداود، ابوزرعه، محمد بن اسماعیل ترمذی، زیات موصلی، احمد بن بشیر کوفی، بقیة بن ولید، جریر بن عبدالحمید، حاتم بن اسماعیل، حارث بن مسلم الروذی، شعیب بن اسحاق دمشقی، عباد بن عوام، عبدالرزاق بن همام، عبدالوارث بن سعید، فرات بن خالد رازی و گروهی دیگر نیز از او حدیث شنیدند. ابوزرعه می گوید: من صد هزار حدیث، از او کتابت کردم. در حدود سال 230 ق. یا قبل از آن درگذشته است

منابع: هدیه الاحباب، ص 121؛ تذکره الحفاظ، ج 2، ص 449-450؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 219-221؛ تهذیب التهذیب، ج 1، ص 148-149؛ راهنمای دانشوران، ج 1، ص 196.

ابراهیم بن نصر بن عبدالعزیز رازی، ابواسحاق

محدث، حافظ و صاحب مسند. از حدیث دانان عصر خویش بوده و در نهاوند و بصره و همدان زیسته است. در بصره مغازه و رآقی داشت. از ابونعیم، عمرو بن مرزوق، قعنبی، عبدالله بن رجاء، حجاج بن منهال، ابوحنذیفه، تبوذکی و گروهی دیگر روایت کرده است. احمد بن محمد بن اوس، قاسم بن

ابوصالح، ابوسلمه، ابوالحسن علی بن ابراهیم قطان، علی بن مهرویه، سلیمان بن یزید فامی، احمد بن ابراهیم و عبدالرحمن بن حمدان جلاب، از او روایت شنیده و نقل کرده اند. مسند او در بصره تألیف شده و بیش از سی صد جزء را شامل می شده است. او را «کبیر الشان» و «عالی الاسناد» خوانده اند. در حدود سال 280 ق. درگذشت.

منابع: هدیه العارفین، ج 1، ص 7؛ کشف الظنون، ج 2، ص 1685؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 297؛ سیر اعلام النبلاء، ج 13، ص 356-355.

ابراهیم بن هلال رازی

محدث. در سندی در کتاب اکمال الکمال ابن ماکولا، ابومحمد، عبدالله بن محمد بن ابراهیم بن یزید دعوانی، از او روایت کرده است.

منبع: اکمال الکمال، ج 3، ص 368.

ابراهیم بن یحیی رازی، ابواسحاق

محدث. در گرگان می زیست. از احمد بن حفص بن عبدالله، محمد بن مسلم بن واره و ابوزرعۀ رازی روایت کرده است و نعیم بن عبدالملک و ابواحمد بن عدی حافظ، از او حدیث شنیده و نقل کرده اند.

منابع: السنن الکبری، ج 7، ص 242؛ تاریخ جرجان، ص 131-132.

ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق

از استادان شطرنج و مؤلف مجموعۀ فی منصوبات شطرنج، مشهور به ابن اقلیدس. مؤلف هدیه العارفین، تاریخ وفات او را حدود سال 330 ق. ذکر کرده است.

منابع: الفهرست، ج 1، ص 156؛ معجم المؤلفین، ج 1، ص 129؛ هدیه العارفین، ج 1، ص 6.

ابراهیم بن یوسف بن خالد رازی هسنجان، ابواسحاق

حافظ و محدث اهل سنت و از مؤلفان اجزاء هسنجان، از روستاهای ری بوده است. برای کسب دانش و شنیدن حدیث، به عراق و شام و مصر می رود. گروهی فراوان نیز از او حدیث شنیده اند. او را رحال و جوال خوانده اند که از سفرهای بسیار او به شهرهای مختلف حکایت می کند. بیشتر تراجم، او را ثقه و مأمون دانسته اند. از عبدالاعلی علی بن حماد، زید بن حریش اهوازی، عبیدالله بن معاذ عنبری، عبدالرحمن بن عبدالله، هشام بن عمار (در دمشق)، محمود بن خالد، احمد بن ابی الجواری، عباس بن ولید، ابوکریب، محمد بن خلاد، ابوطاهر احمد بن عمرو، طالوت بن عباد عبدالواحد بن غیاث و جمعی دیگر روایت کرده است. محمد بن

عمرو و عقیلی، ابو عمر ابن مَطَر نیشابوری، ابوبکر اسماعیلی، ابوعلی حسین بن علی حافظ، ابو عبدالله محمد بن احمد بن موسی، ابوالفضل عباس بن حسین بن احمد صفار (در ری)، مسیره بن علی قزوینی، ابوجعفر برزوی و ابوسعید احمد بن یعقوب ثقفی خازن از او روایت کرده اند. کتاب الزهد احمد بن ابی حواری، از طریق او نقل شده است. مسندی نیز داشته است که حدود صد جزء را شامل می شده است. وفاتش به سال 301 ق. است

منابع: المستدرک، ج 1، ص 161 و 249 و 321 و 554؛ شعب الایمان، ج 7، ص 271 و 406؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 561؛ سیر اعلام النبلاء، ج 14، ص 101؛ الوافی بالوفیات، ج 6، ص 110؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 7، ص 282-284؛ معجم المؤلفین، ج 1، ص 131؛ الاعلام، ج 1، ص 76؛ ری باستان، ج 2، ص 272؛ مسند الامام علی (ع)، ج 1، ص 99.

ابراهیم خوّاص

ابواسحاق ابراهیم بن احمد بن اسماعیل خوّاص بغدادی، عارف قرن سوم هجری. پدرش از مردم آمل بود، ولی ابراهیم در بغداد متولد شد و بیشتر در همان جا زیست. در بغداد به کار بافتن زنبیل و بوریا اشتغال داشت و به همین دلیل به خوّاص شهرت یافت؛ زیرا در آن زمان، زنبیل و بوریا و بادبزن و مانند آن را با برگ درخت خرما (خوص) می بافتند.

در سال 291 ق. در جامع مهدی ری درگذشته، و در زیر حصار طبرک، کنار برج طغرل دفن شده است. برخی نیز قبر او را در زیر برج طغرل دانسته اند.

عطار در تذکرة الاولیاء گفته است: «یگانه عهد بود و گزیده اولیاء... و به همه زبان ها ممدوح بود، و او را رئیس المتوکلین گفته اند، و از اقران جنید و نوری بود، و صاحب تصنیف در معاملات و حقایق، و او را خوّاص از آن گفتند که زنبیل بافتی، و بادیه بر توکل قطع کردی.» جامی در نفحات الانس می گوید: «از

طبقهٔ ثانیه است... یگانه بود در طریق تجرید و توکل... استاد ابو جعفر خلدی و سیروانی مهین است و غیر ایشان... یوسف بن الحسین، وی را بشسته و دفن کرده. در مسجد برفته از دنیا به علت درد شکم... شیخ الاسلام [هروی] گفته است هرگز قبری ندیدم به آن هیبت و شکوه که گویی شیری است خفته که ناگاه فرا آن رسی، فروگیرد.» جامی، سپس حکایات و کراماتی از او نقل می کند. صاحب آثار البلاد شرح پاره ای از مسافرت های او را به ری و دیگر شهرها آورده است.

بقعهٔ او تا عصر شاه طهماسب صفوی موجود و مزار خاص و عام بوده است. فرمانی از شاه مذکور در سال 943 ق. در باب تولیت این بقعت صادر گردیده است. حمدالله مستوفی در نزهة القلوب، نام بقعهٔ ابراهیم خوآص را جزء خرابه های شهر ری می آورد و یادآور می شود که مردم اهل سنت، هنوز به تربت ابراهیم توجه داشتند و آمدوشد می کردند. این گزارش، نشان می دهد که در سدهٔ هشتم هجری، مقبرهٔ او مشهور بوده است. در زمان سلطنت شاه طهماسب صفوی (سده دهم هجری) مقبره ابراهیم خوآص به زاویهٔ ابراهیم خوآص شهرت داشته است. در عصر صفویه، با توسعهٔ آستان عبدالعظیم حسنی (ع) در ری، بقعهٔ ابراهیم اندک اندک از نظرها افتاد. در قرن سیزدهم، برخی از عوام ری این بقعه را به دلیل مذهب ابراهیم، محلی مذموم شمرده، در تخریب آن کوشیدند؛ اما سرانجام حسن خان اعتمادالسلطنه، با تغییر نام گور، آن را از ویرانی کامل نجات داد. وی به امر ناصرالدین شاه، مأمور شناسایی صاحب برجی شده بود که در کنار مزار ابراهیم بود. زاویهٔ ابراهیم خوآص، اکنون جزئی از آستان عبدالعظیم حسنی (ع) است.

منابع: بقاع متبرکه استان تهران؛ نفحات الانس، ص 136 و 137؛ ری باستان، ج 1، ص 430؛ مجلهٔ راهنمای کتاب، ج 7، دانش پژوه، «اسناد و مکاتیب»، ص 145؛ تذکرهٔ الاولیاء، ج 2، ص 125؛ آثار البلاد، ص 379؛ روزنامهٔ «شرف» شماره 39، سال 1302؛ طبقات الصوفیه، ص 348-351.

ابراهیم رازی

مؤلف. وی از شاگردان فیض کاشانی و صاحب دفتری است که در آن، برخی مشاهیر قرن یازدهم قمری، به خط خود مطلبی نوشته اند. بیش از این، چیزی دربارهٔ او دانسته نیست. مؤلف آینهٔ دانشوران، نوشته است: «دفتر خاطرات ابراهیم رازی، جنگ بیاض مانندی است مشتمل بر رسائل چند که در تاریخ [های] مختلف، کسانی از دانشمندان وقت چون فیض کاشانی و غیر او

حسب خواهش صاحب دفتر به خط خود در آن نوشته اند و امضا کرده اند؛ از جمله بیان برهان صدر الدین محمد شیرازی است که در پایان آن، کاتب (ابوالکرم الحسنی الفراهانی) چنین نبشته: «حسب دستور مولانا ابراهیم رازی در وقتی که روانه سفر هندوستان بودند، مرقوم شد. یازدهم شعبان 1045.»

منبع: آینه دانشوران، ص 57-60.

ابراهیم، امامزاده اندرمان

ابراهیم بن علی، از نوادگان امام کاظم (ع). ابوالحسن بیهقی، صاحب لباب الانساب و الالقاب و الاعقاب (ص 656-657) می نویسد: «سیدی از سادات آمد و گفت: در محلی از شهر ری ساکنم و نسبم چنین است: ابراهیم بن علی بن محمد عربی بن احمد بن محمد بن حسین بن ابراهیم مرتضی بن امام موسی کاظم (ع).» در ادامه می گوید: «محمد بن علی مرتضی در سال 544 ق. این مطلب را تأیید کرد و سید ابوجعفر موسوی نسابه نیز بر این شجره نامه صحه گذاشت.» طبق این نقل، سید ابراهیم، آخرین سال های عمر بیهقی (م 565 ق.) را درک کرده و برای تأیید نسب نامه خود نزد او رفته است.

بقعه امامزاده ابراهیم در روستای اندرمان، نزدیک بقعه امامزاده ابوالحسن واقع است. در سال 1335 ش. دیوار کوتاه گلی و مخروطی ای صحن را از زمین های پیرامون جدا می کرد و امامزاده در میان باغی قرار داشت که اطراف آن قبرستان بود. تنها کتیبه تاریخ دار در بنا، در ضلع شرقی نصب و روی آن با خط سفید و ریز نستعلیق نوشته شده بود: «هذا المرقد المنوره حضرت امامزاده ابراهیم ابن موسی ابن جعفر. البانی هذا العمارة حاجی محمد علی بزرگ، سنه 1275.» این کتیبه اکنون در بقعه نیست و در زمان تخریب ایوان و مرمت آن در سال 1344 ش. از بین رفت. از نمای داخلی حرم و قطر دیوارهای آن می توان حدس زد که ساختمان امامزاده از قدمت زیادی برخوردار است.

ضریح کنونی، در سال 1354 ش. نصب شده است. ضریح پیشین که گویا آن نیز چوبی و نرده ای شکل بوده، مفقود است. ضریح، 92 سانتی متر ارتفاع و 1/14 متر عرض و 2/10 متر طول دارد. داخل ضریح، با کاشی و نقاشی های گلایی شکل مزین شده است. گنبد قدیمی، از خشت و گل بوده و در سال 1336 ش. آن را از داخل گچ کاری و از بیرون سیمان کرده بودند. بنا، دو درب ورودی فلزی در ضلع شرقی صحن دارد؛ به ابعاد 2/60 متر در 2/60. بالای در اصلی، کتیبه ای کاشی کاری به ابعاد تقریبی سی سانتی متر در

ص: 95

دو متر به چشم می خورد و روی کاشی ها به خط نستعلیق و به رنگ سفید روی زمینه ای سرمه ای، این عبارت نوشته شده است: «السلام عليك يا صاحب الزمان، السلام عليكم يا اهل بيت النبوة، السلام عليك يا امامزاده ابراهيم. ناصر خداداد 1388 ق.» در سال 1357 ش. دزدان برای پیدا کردن گنج، سنگ قبر را شکسته و زیر آن را کنده اند.

طرح فعلی بقعه، از گنبدخانه و يك ايوان ورودی تشکیل شده و در میان صحنی است که نیمه غربی آن گورستان است. بنای بقعه قدیمی است، اما برخی اندودها و نماسازی های آن جدید است. مساحت کل صحن 2830 متر مربع است که با دیواری به ارتفاع دو متر محصور شده است. گنبدخانه رویه روی در اصلی صحن قرار دارد. در صحن، دو حوض آب ساخته اند.

نمای اصلی و ورودی بقعه، ایوان شرقی آن است که نمای داخل آن تا ارتفاع 1/50 متر، سنگ مرمر است و بقیه فضا گچ کاری است. ابعاد ایوان 4 * 3 متر و ارتفاع آن 6 متر است. کف ایوان نیز با سنگ مرمر پوشیده شده و تا دو متر جلوتر از ایوان ادامه یافته و دور آن سکویی به ارتفاع شصت سانتی متر است. نمای بیرونی ایوان آجرکاری است. به جز ازاره و لچکی ها بقیه نمای ظاهری ایوان با سیمان سفید، روکاری شده است. در میان آجرکاری های بالای قوس ایوان، دو کتیبه افقی کاشی کاری دیده می شود که محتوای آن، «بسم الله الرحمن الرحيم» تا آخر آیه «و ان یکاد»، به خط ثلث و به رنگ سفید روی زمینه سرمه ای است و در زیر آن، کتیبه ای با خط نستعلیق سرمه ای دیده می شود. روی این کتیبه نوشته اند: السلام عليك يا امامزاده ابراهيم ابن موسى ابن جعفر (ع).

در قسمت جنوبی ایوان، راه پله ای وجود دارد که به پشت بام می رسد. کف ایوان چند سنگ قبر، از جمله قبر متولی امامزاده به نام حیدر برقانی نژاد وجود دارد. ارتفاع لبه انتهایی ایوان تا کف آن 6/30 متر است. بالای ورودی، روی سنگ مرمری به ابعاد 60 * 2/50 سانتی متر نوشته شده است: «بسمه تعالی. با توکل به الله، ساختمان دیوار امامزاده ابراهیم، فرزند موسی ابن جعفر با کمک مالی حسین بن ویری، ساختمان نمازخانه و کلیه تعمیرات اساسی حرم و صحن و خیابان بندی و لوله کشی آب با خودیاری اهالی محترم کریم آباد و صالح آباد و قلعه یزدی های بلوک غار در ذی الحجه 1403 قمری به پایان رسید.» بالای این کتیبه، زیارت نامه امامزاده را نصب کرده اند.

ارتفاع گنبدخانه از کف تا بالاترین نقطه

گنبد، حدود 6 متر و تا محل قرار گرفتن گنبد، حدود 4 متر است. در داخل گنبدخانه، يك صندوق از طرف اداره اوقاف به ابعاد 60 * 42 متر نصب کرده اند. کف ضریح با سنگ مرمر پوشیده شده و سنگ قبری به ابعاد تقریبی 90 * 2/50 و ارتفاع 20 سانتی متر در داخل ضریح قرار دارد. هیچ نوشته ای روی سنگ قبر نیست. گنبد، خیزی به اندازه 1/30 متر دارد. این ارتفاع کم، باعث شده است که گنبد نمود چندانی نداشته باشد. قطر داخلی گنبد حدود 4/30 متر و ارتفاع گنبد تا کف بقعه حدود 6/10 متر است. پوسته بیرونی گنبد، سیمانی و جداره داخلی آن گچی است. در قسمت شمالی صحن نمازخانه ای به ابعاد 7/50 * 12/50 متر قرار دارد.

منابع: مزارات ری، ص 60-62؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 23-24؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 96.

ابراهیم و اسحاق، امامزاده آراد

بقعه این امامزادگان در روستای آراد از بخش حسن آباد فشاپویه، در چهارده کیلومتری شهر ری واقع شده است. بر اساس زیارت نامه بقعه، این مکان متعلق به دو تن از نوادگان امام کاظم (ع)، به نام های ابراهیم و اسحاق است. مردم محل، عقیده دارند که ابراهیم برادر بزرگ تر اسحاق بوده است. نسب کامل امامزاده ابراهیم در کتاب کنز الانساب چنین آمده است: ابراهیم بن عابد بن محمود بن حسین بن عون بن امام کاظم (ع). به گفته همان منبع، ابراهیم، همراه خانواده خود به

ص: 97

ری آمده است. بنابراین احتمال دارد که اسحاق، عضوی از خانواده ابراهیم بوده باشد. اما از آنجا که امام کاظم (ع) فرزندی به نام عون نداشته است، نسب نامه کنز الانساب، فاقد اعتبار است. نظر دیگر آن است که امامزاده اسحاق، فرزند امامزاده ابراهیم مدفون در روستای قلعه شیخ کهریزک است و همچنین سید ابراهیم نیز ابراهیم بن عیسی بن ابراهیم بن عیسی النقیب، پسر برادر سید اسحاق است.

بنای کنونی امامزاده، در اوایل دهه 1340 ش. ساخته شده است. طرح بنا چلیپایی است و گنبد در محل تقاطع بازوها است. بقعه، طرح منفرد دارد؛ یعنی تنها از یک گنبدخانه چلیپایی تشکیل شده و فاقد هر گونه پیش فضا و فضاهای جانبی است. در غرب بقعه، اتاقی است که از آن به عنوان آرامگاه خانوادگی استفاده کرده اند و قسمتی از محدوده شمالی بقعه تا مجاورت آرامگاه خانوادگی، زیر رواق است. در چهار گوشه بیرونی بنا، چهار سکوی مسقف ساخته اند. صحن پیرامون بقعه نیز قبرستان شده است. موزاییک، گچ، رنگ، فولاد، شیشه، آجر، کاشی، سنگ مرمر و سیمان از جمله مصالح استفاده شده در این بنا است. ورودی صحن در شمال آن قرار دارد و شامل یک درب سه لنگه فلزی به ابعاد 3 * 4 متر است. صحن امامزاده 70 * 100 متر و ارتفاع دیوارهای کاهگلی صحن دو متر است. نماهای مختلف بقعه بیشتر آجری است. در جداره های آرامگاه خانوادگی، ازاره ای از سیمان سفید به ارتفاع 1/20 متر دیده می شود. بالای در ورودی، کتیبه ای از کاشی دیده می شود که حاوی آیات اول و دوم سوره جمعه است. بر لچکی درب ورودی و طاق نمای برجسته آن، طرح های اسلیمی و عبارات «لا اله الا الله»، «محمد رسول الله»، «علی ولی الله» نقش بسته است. بالای طاق نمای برجسته نیز نوشته اند: «آرامگاه خاندان یزدی 1347». در نماهای مختلف بقعه، سگوهایی است به ارتفاع یک متر. سقف این سگوها سازه فلزی و طاق ضربی دارد. هر سقف با یک ستون فلزی بر روی سکو قرار گرفته است. کتیبه ای از کاشی در انتهای این نما و نماهای دیگر بقعه چرخیده است. بر روی کتیبه ها که از ضلع شمالی شروع می شود، سوره های «فلق»، «کافرون»، «توحید»، «ناس» و «انا فتحنا لك فتحاً مبیناً» نقش بسته است. لبه انتهایی نماها در جداره های بقعه، هره چینی شده است. در نمای شمالی بقعه نیز نمای رواق دیده می شود. رواق، دارای سازه ای فلزی است. این رواق 3/50 * 14 متر و به شکل

نیم دایره ساخته شده است.

در ضلع های جنوبی دو بازوی شرقی و غربی دو طاقچه کوچک ساخته اند. سقف بازوها مازه دار است و به صورت گهواره ای است. زیربنای داخلی بقعه بدون احتساب قبر خانوادگی، حدود 130 متر مربع است. درب ورودی حرم در ضلع جنوب غربی آن واقع و با چهار پله از صحن جدا می شود. در قسمت جنوب شرقی و شمال شرقی بقعه، پنجره های فلزی سه تکه به ابعاد $1 * 2/50$ متر به چشم می خورد. این پنجره ها در ارتفاع یک متر و پنجاه سانتی متری از دیوار تعبیه شده اند.

زیارت نامه امامزاده روی لوح چرمی با قاب چوبی، نوشته شده و در حرم قرار گرفته است. سنگ قبر امامزادگان در قسمت میانی حرم است. از در ضلع جنوب غربی، با فاصله پنج متر، ابتدا قبر امامزاده اسحاق، سپس سنگ قبر امامزاده ابراهیم در فاصله هشت متری قرار دارند. سنگ قبر امامزاده ابراهیم حدود پنجاه سانتی متر به سمت شمال غربی تمایل دارد.

گنبد بقعه به صورت کلبه است. لایه بیرونی گنبد با آجرهای مربع شکل پوشیده شده است که به طرف نوك گنبد کوچک تر می شود. لایه داخلی آن نیز گچ کاری است. قطر گنبد شش متر و ارتفاع آن از پشت بام حدود شش متر و از کف بقعه تا نوك گنبد، دوازده متر است. در بالای گنبد، گلدسته کوچک شش ضلعی قد برافراشته است. گنبدخانه چلیپایی بقعه، قدیمی و با ارزش است.

در ضلع شمالی صحن، آب انباری است که در دهه 1340 ش. به همت و سرمایه میرزا علی آقا یزدی ساخته شده و دارای نمایی آجری با دو بادگیر است.

منبع: مزارات ری، ص 65-70.

ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه دولت آباد

مشهور به «سید ابراهیم» و «سید اسماعیل». بقعه این امامزادگان در روستای قلعه دولت آباد قرار دارد. بنای بقعه تک اتاقی و بدون گنبد و رواق است. اکنون زیر بنای کلی محوطه، 120 متر و مساحت حرم 60 متر مربع است. ضریح آن پیشتر چوبی بوده و به تازگی فلزی شده است. بقعه دارای امکانات رفاهی است. به اعتقاد اهالی محل، نسب این دو امامزاده به امام کاظم (ع) می رسد.

ص: 99

ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه شیخ

بقعه این امامزادگان در شرق کهریزک، در روستای قلعه شیخ قرار دارد و در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است.

به نوشته کتاب کنز الأنساب، امامزاده مدفون در این بقعه، ابراهیم بن عابد بن محمود بن یعقوب بن محسن بن علی بن جعفر بن مالک بن حسین بن عون بن امام کاظم (ع) است. این شجره نامه، منشأ صحیحی ندارد؛ زیرا امام کاظم (ع) فرزندی به نام عون نداشت. گویا این دو امامزاده، از احفاد امام صادق (ع) و پسرعموی امامزاده ابوالحسن مدفون در اندرمان اند. برخی از علمای انساب، نسب آن دو را این گونه نوشته اند: ابراهیم و اسماعیل ابنی عیسی النقیب بن محمد الاکبر بن علی العریضی بن امام صادق (ع).

نخستین بار، سید ابوالحسن محمد بن ابی جعفر حسینی، مشهور به شیخ الشرف عبیدلی نسابه، متوفای 435 ق. به نسب آنان اشاره کرده و گفته است: «ابراهیم بن عیسی النقیب بالری... و اسماعیل بن عیسی النقیب له ابن بالری». این جمله آشکارا از سکونت این دو برادر در شهر ری حکایت می کند. پس از عبیدلی، ابوالحسن عمری نسابه نقل می کند: «ابراهیم بن عیسی،

أولد بالژی» یعنی وی علاوه بر سکونت در آن شهر، صاحب فرزندانی نیز در آنجا بوده است. یکی از فرزندان سید ابراهیم، ابوالحسین عیسی نام داشت که به مدینه مهاجرت کرد و در آنجا نقابت سادات را عهده دار شد. ابن طقطقی، در کتاب الأصبلی ابراهیم بن عیسی النقیب را مکنی به ابواسحاق و ساکن شهر ری می داند و برای او فرزندی به نام عیسی و از عیسی نیز فرزندی به نام ابراهیم قایل است و سرانجام می گوید: «این خاندان از شریف ترین و مشهورترین خاندان حسینی بوده اند.»

بنابراین، ابراهیم و اسماعیل از سادات و از بیت نقابت و شرافت و صاحب نسل بوده و پیش از سال 450 ق. در گذشته اند. از نسل آنان در همدان، مدینه و شهر ری، علما و بزرگانی برخاسته اند.

بقعه امامزادگان ابراهیم و اسماعیل، در گذشته، ساختمانی خشتی و کوچک با دو اتاق گنبدی بود که روی آن را کاهگل کشیده بودند. در سال 1379 ش. یک ضریح آلومینیومی مستطیل، به ابعاد تقریبی $3 * 1/50$ ، جایگزین ضریح چوبی شد. تاریخ سنگ قبر کنونی به سال 1377 ش. برمی گردد. گنبد قدیمی از خشت و گل، با روکش کاهگل بود.

بقعه، بر روی تپه ای در ضلع شمالی روستا واقع شده است و از فاصله چند کیلومتری دیده می شود. گنبدخانه در وسط شبستان و دور شبستان، رواقی هشت ضلعی است. دو مناره نیز در جنوب ساخته اند. بنا در میان صحنی بزرگ قرار دارد که قسمتی از آن قبرستان است. مساحت بنا 586 متر مربع و مساحت عرصه آن 8436 متر مربع است. ارتفاع نمای رواق ها تا روی سکوی بنا حدود 5/10 متر و ارتفاع شبستان تا روی سکو 5/90 متر است. پیرامون امامزاده را حصار کشیده اند و تنها راه ورودی به آن، در ضلع جنوبی است. نماهای مختلف بنا در واقع نمای بیرونی رواق هشت ضلعی است. رواق ها و بنای بقعه بر روی سکویی قرار دارند که به اندازه سه پله بالاتر از سطح پیرامون است. ستون های رواق تا ارتفاع حدود 1/20 متر از سنگ مرمر سفید است و بقیه آجرکاری شده است. طاق نماها کمانی و تخت است. آجرکاری طاق نماها، تزیینات کاشی کاری دارد که بر روی آنها نوشته اند: «من کنت مولاه» «فهذا علی مولاه»، «الحق مع علی»، «و علی مع الحق»، «لا فتی الا علی» و «لا سیف الا ذوالفقار». لبه انتهایی طاق ها به صورت پیش آمده و طره است و روی آن، کتیبه ای کاشی کاری شده و در قاب آجری، به صورت افقی و سرتاسری دیده می شود. نوشته های روی کتیبه، آیات 35 تا

42 سورة نور، به خط ثلث است. در جنوب غربی، غرب و شمال غرب کتیبه ها، به خط نستعلیق نوشته اند: «قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى»، «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا»، «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ»، «آستان مقدس امامزادگان ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام، فرزندان امام موسی بن جعفر (ع) که به همت هیئت امناء و اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان ری و مؤمنین خیر در سال 1368 شروع به بازسازی شد»، «و اقیموا الصلوة و اتوا الزکوة و اركعوا مع الراكعين»، «ولایة علی بن ابی طالب حصنی فمن دخل حصنی امن من عدائی»، «قال رسول الله: زینوا مجالسکم بذكر علی بن ابی طالب (ع)». ترجمه فارسی آیات نیز آمده است. کاشی کاری ها حاوی خطنوشته هایی از اسماء جلاله و اسامی ائمه (ع) است. سقف رواق مسطح و تخت است و در آن نقوش هندسی گچی اجرا شده است.

دو درب چوبی با حفاظ فلزی و نوساز به ابعاد $4 * 2/05$ متر، زائر را از سمت جنوب و غرب شبستان وارد گنبدخانه می کند. بر بالای ورودی ها، تابلویی نصب است که بر آن نوشته اند: «آستان مقدس امامزادگان ابراهیم و اسماعیل علیهما السلام، فرزندان امام موسی بن جعفر علیه السلام» و در پایان آن با خطی ریزتر آمده است: «اداره اوقاف و امور خیریه شهرستان ری». ضریح فلزی، مشبک طلایی، با ابعاد $3/50 * 2/15$ و ارتفاع $2/21$ متر و تاج سی سانتی متری است. روی در ضریح نوشته شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم. ضریح مطهر امامزاده ابراهیم و اسماعیل فرزندان امام موسی بن جعفر که به سفارش هیئت امنای بقعه و نظارت و اقدام اداره اوقاف شهرستان ری به سال 1379 ش. در اصفهان ساخته و نصب گردید. عمل حاج مصطفی روزگاریان». در قسمت بالای ضریح، سورة «اعلی» با خط ثلث و به رنگ سفید، و در ادامه آن سورة «انسان» تا «عیناً یشرب» با همان خط و رنگ حک شده است. در دور تا دور پنجره های ضریح، اشعاری به چشم می خورد و مصرع ها با کلمات «الله»، «علی»، «فاطمه»، «حسن»، «حسین»، «یا کریم»، «یا منان» از هم جدا شده اند. ابعاد صندوق ضریح، $1/60 * 90$ سانتی متر است.

لایه بیرونی گنبد، کاشی کاری و دارای نقوش هندسی و تزیینات معقلی است. گریو گنبد هشت پنجره فلزی با شیشه های رنگی دارد. در قسمت بالای گریو و بالای پنجره های آن کتیبه ای از کاشی چرخیده و «آیه الکرسی» بر آن منقوش است. کاشی کاری بین پنجره ها

در نمای بیرونی، نقوش اسلیمی دارد. لایه داخلی گنبد گچ کاری است و در فضای داخلی در زیر پنجره های ساقه گنبد، کتیبه ای گچی دیده می شود. قطر داخلی گنبد 5/20 متر و ارتفاع کف بقعه تا نوک گنبد، 13/40 متر و ارتفاع گنبد از بیرون تقریباً شش متر است.

دو مناره بقعه در غرب آن و متصل به رواق است. پایه گلدسته ها هشت ضلعی است؛ با ازاره ای به ارتفاع حدود 1/20 متر و از سنگ مرمر. در اضلاع پایه مناره، طاق نماهایی دیده می شود که قوس آن هره چینی شده است. داخل طاق نماهای پایه گلدسته نیز کاشی کاری با نقوش اسلیمی است؛ ولی بیرون آنها آجرکاری است.

ساخت بنای بقعه جدید در سال 1368 ش. آغاز شد و بیش از بیست سال به طول انجامید. بناهای جانبی در اطراف بقعه، عبارت اند از: حسینیه رسول اکرم (ص) در زمینی به مساحت 300 متر مربع در سه طبقه؛ اتاق نگهداری به مساحت سی متر مربع در غرب صحن؛ دفتر آستانه به مساحت تقریبی پنجاه متر مربع در شمال غرب صحن؛ سرویس بهداشتی در جنوب شرق صحن.

گفتنی است که طرح جامع بقعه (شامل حسینیه و چندین ساختمان مستقل)، در سازمان اوقاف و امور خیریه استان تصویب شده و ضریح جدید نیز با روکش طلا بر روی مرقد نصب گردیده است.

منابع: مزارات ری، 70-78؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 96؛ اما مزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 39؛ تهذیب الأنساب و نهاية الأعیاب، ص 176-177؛ منتقلة الطالبیه، ص 161؛ کشف الاستار فی مرقد ابناء الأئمة الاطهار، ج 1، 79-78.

ابروهه

مزرعه، واقع در منطقه دهستان علاء. در فرمانی که شاه طهماسب در سال 961 ق. صادر کرد، نام این مزرعه در شمار مزارع موقوفه عبدالعظیم حسنی (ع) آمده است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 480؛ آستانه ری، ص 88؛ اسامی دهات کشور، ج 1، ص 274، رقم 132.

ابن ابی بکر رازی عجلی جرجانی 8592 معروف بن محمد بن زیاد بن معروف، ابو محمد

ابن ابی حاتم رازی 8592 عبدالرحمن بن محمد بن ادريس بن منذر تمیمی حنظلی رازی، ابو محمد

ابن ابی کامل 8592 احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابو العباس

ابن اقلیدس 8592 ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابو اسحاق

محل دفن محمد بن بابویه (شیخ صدوق) و بسیاری دیگر از مشاهیر ایران و بزرگ ترین گورستان تهران، پس از بهشت زهرا. وسعت گورستان، حدود ده هکتار است و برج طغرل، از آثار دوره سلجوقیان، در شرق آن واقع است. به اعتقاد برخی کارشناسان، بنای نخستین گورستان ابن بابویه، به دوران ساسانی برمی گردد، اما بر اثر سیل و حمله مغولان و جنگ های خوارزمشاهیان و تیموریان، تخریب و به زمین کشاورزی تبدیل شد. در عهد قاجار، قبرستان ابن بابویه، باغی بزرگ و

سرسبز بود. در سال 1238 ق. سیلاب، به مقبره شیخ صدوق صدمات کالی وارد ساخت و در جریان آن، سردابی که قبر اصلی در آن قرار داشت، آشکار گردید و بر اثر ویرانی دیواره های قبر اصلی - که بالاتر از سطح زمین ساخته شده بود - جسد شیخ صدوق، قابل رؤیت گردید که همچنان سالم بود. بر لوح سنگی قبر، این عبارت حک شده بود: «هذا مرقد العالم الكامل المحدث، ثقة المحدثین، صدوق الطایفه، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه القمی.»

بقعه فعلی شیخ صدوق، در زمان

فتحعلی شاه قاجار احداث شد. محمدباقر خوانساری در کتاب روضات الجنات نوشته است: «در حدود 1238 قمری و در عهد فتحعلی شاه قاجار مرقد شریف صدوق که در اراضی ری قرار دارد از کثرت باران خراب شد و رخنه ای در آن پدید آمد. به جهت تعمیر و اصلاح آن اطرافش را کنند؛ پس به سردابی که مدفن شیخ بود برخوردند، هنگامی که وارد سرداب شدند، با جسدی عریان مواجه شدند. این خبر به سرعت در تهران منتشر شد و به گوش سلطان وقت رسید. وی با جمعی از بزرگان و امنای دولت به جهت مشاهده حضوری به محل آمدند. جمعی از علما و اعیان دولت داخل سرداب شدند و صدق قضیه را به رأی العین مشاهده کردند. پس از آن وی دستور تعمیر و تجدید بنا و تزئینات آن بقعه را صادر کرد... من خودم بعضی از افراد را که در آن واقعه حضور داشتند، ملاقات کرده ام.»

پس از کشف مقبره شیخ صدوق و احداث بنایی مجلل بر قبر او، زمین های اطراف مقبره،

محل دفن مردگان شد. بنا بر تحقیق سید احمد محیط طباطبایی، پژوهشگر تهران قدیم، در این گورستان، حدود 300 نفر از مردان و زنان تأثیرگذار در تاریخ معاصر ایران آرمیده اند. برخی از مشاهیر مدفون در این گورستان تاریخی، به این شرح است:

ابوالحسن جلوه، حکیم و عالم شیعی قرن سیزدهم. بر مزار او بقعه ای با هشت ستون و شبیه آرامگاه حافظ ساخته اند.

سید اشرف الدین قزوینی، مشهور به نسیم شمال، نویسنده، روزنامه نگار و شاعر.

اشرف الملوک قاجار، مشهور به فخرالدوله، دختر مظفرالدین شاه، مادر دکتر علی امینی و بانی مسجد فخرالدوله.

محمدحسین فروغی، نویسنده و ملقب به ذکاء الملک، شاعر، ادیب و نویسنده، متوفای 1325 ق.

محمدعلی فروغی، ملقب به ذکاء الملک دوم، مترجم، ادیب، نویسنده، روزنامه نگار، سیاست مدار، نماینده مجلس، وزیر و نخست وزیر ایران در دوره پهلوی اول، متوفای 1321 ش.

ابوالحسن فروغی، نویسنده و مؤسس مدرسه عالی دارالمعلمین، متوفای 1338 ش.

علی اکبر دهخدا، مؤلف لغت نامه دهخدا، نویسنده، شاعر، ادیب و فعال سیاسی، متوفای 1334 ش.

شیخ رجبعلی خیاط، استاد اخلاق

و عرفان عملی، متوفای 1340 ش.

دکتر سید حسین فاطمی، دوست و وزیر کابینه دکتر محمد مصدق.

غلام رضا تختی، جهان پهلوان، متوفای 1346 ش.

میرزاده عشقی، شاعر انقلابی و مقتول.

علی اکبر خوشدل تهرانی، شاعر اهل بیت (ع).

محمدصادق فخرالاسلام افشار، کشیش مسلمان شده، نویسنده کتاب های انیس الاعلام، بیان الحق، برهان المسلمین، افتخارات اسلام.

حاج مرشد چلوبی، شاعر و کاسب اهل دل و شاگرد شیخ رجبعلی خیاط.

جواد فاضل، نویسنده و مترجم معاصر.

علی اکبر غفاری، مصحح و مترجم آثار کهن شیعی، متوفای 1383 ش.

ابوالقاسم پاینده، نویسنده و مترجم و روزنامه نگار، متوفای 1363 ش.

رحیم مؤذن زاده اردبیلی، گوینده مشهورترین اذان در ایران، متوفای 1384 ش.

محمدطاهر تنکابنی، فیلسوف معاصر.

شیخ محمدحسین زاهد، عالم و واعظ دینی معاصر.

سید مهدی میرزایی، نوه میرزای شیرازی.

شیخ محمود ذاکرزاده تولائی، مشهور به حلبی، از پایه گذاران انجمن حجتیه مهدویه، متوفای 1376 ش.

شهادای قیام 30 تیر 1331 ش.

سرهنک محمود ایروانی اعظم، مؤسس مدرسه موسیقی ایران؛

برخی از شهدای گروه فدائیان اسلام؛ محمدجعفر اسلامی (مفسر قرآن)؛ سید جعفر دین پرور دربندی (امام جمعه شمیرانات و دربند، متوفای 1343 ش.)؛ میرزا لطفعلی نصیری ملقب به صدرالافاضل؛ سید محمد تنکابنی (نویسنده کتاب ایضاح الفوائد)، آیت الله سید محمدحسین موسوی درچه ای (محدث و برادر سید محمدباقر درچه ای)؛ آیت الله میرزا ابوالقاسم فلسفی؛ حجت الاسلام مقدسیان (عضو فدائیان اسلام)؛ حجت الاسلام حسن خندق آبادی (علامی)؛ آیت الله مسیح طالقانی؛ آیت الله شیخ هادی مدرس نوری؛ آیت الله هاشمی کاشانی؛ آیت الله سید خلیل زرین کیا لاریجانی؛ آخوند ملاعلی اکبر فیروزکوهی؛ حجت الاسلام ثابت الموتی؛ آیت الله شیخ محمد آملی؛ آیت الله مجدالمحققین شیخ الاسلامی شیرازی؛ حجت الاسلام والمسلمین سید رضا دربندی؛ محمدعلی مظفری (بنیان گذار یتیم خانه های مظفری)؛ شیخ موسی دبستانی؛ استاد مجید حبیبی اراکی (از معلمین بزرگ و تأثیرگذار اراک)، سپهدار رشتی؛ میرزا کریم خان رشتی؛ حسین سمیعی ادیب السلطنه؛ سید یحیی ناصرالاسلام ندامانی؛ فاطمه سیاح؛ میرزا یحیی دولت آبادی؛ صدیقه دولت آبادی؛ نصرت الدوله فیروز؛ احترام الدوله برزین؛ عزت الدوله؛ مهندس محسن فروغی؛ میرزا غلامرضا اصفهانی؛ محمود محمود؛ هادی تجویدی؛ حسین کوهی کرمانی.

بقعه ابن بابویه، پنجم دی ماه 1375 ش. با شماره ثبت 1816، به آثار ملی پیوست. وزارت کشور در سال 1373، دفن مردگان را در این قبرستان ممنوع کرد.

منابع: تهران نامه (دانشنامه جغرافیایی تاریخی تهران)، مدخل ابن بابویه؛ من لایحضره الفقیه، تصحیح علی اکبر غفاری، مقدمه مصحح؛ روضات الجنات، ج 6، ص 141-142.

ابن بقشلام 8592 علی بن حمزة بن طلحة بن علی رازی، علم الدین، ابوالحسین

ابن خاموش رازی

ابوحاتم، احمد بن حسن بن محمد بزاز، فقیه، واعظ، حافظ و مستنسخ به خط خوش. از فقیهان و واعظان مشهور حنفی ری بود. در ری و قزوین، استماع و کتابت حدیث کرد، و نیز جمعی از او حدیث شنیدند. از ابوالحسن علی بن احمد بن ادریس، روایت کرده است. ذهبی در سیر اعلام النبلاء می نویسد: «محمد بن طاهر می گوید: از ابواسماعیل انصاری شنیدم که می گفت: به دیدار ابوالحسن

ص: 108

خرقانی صوفی رفته و در بازگشت، قصد کردم که به ری رفته، ابوحاتم را هم ببینم. او پیشوای اهل سنت در ری بود. سلطان محمود بن سبکتکین، آنگاه که وارد ری شد و پیروان باطنیه را کشت، دستور داد که جز ابوحاتم، کسی بر منبر نرود و وعظ نگوید. از آن روز، هر دانشمندی که داخل ری می شد، نخست باید اعتقادات خود را بر ابوحاتم عرضه می کرد؛ اگر ابوحاتم می پسندید، او اجازه داشت با مردم سخن بگوید؛ وگرنه، چنین اجازه ای نداشت. نزدیک ری، مردی از اهل ری با من همراه شد. از من پرسید مذهب تو چیست؟ گفتم حنبلی. گفت: چنین مذهبی نشنیدم. اختراع و بدعت است. پس گریبان مرا گرفت و گفت: تو را رها نمی کنم تا نزد ابوحاتم برویم. وقتی وارد ری شدیم، به خانه او رفتیم. در آن روز، مجلسی بزرگ در خانه اش برگزار بود. آن مرد به ابوحاتم گفت: من از مذهب این مرد پرسیدم و او نام مذهبی را آورد که تا کنون نشنیده ام. ابوحاتم پرسید: مذهبش چیست؟ گفت: می گوید من حنبلی هستم. ابوحاتم گفت: او را رها کن. کسی که حنبلی نباشد، مسلمان نیست. مدتی نزد ابوحاتم ماندم و او را همان گونه یافتم که شنیده بودم.»

منابع: ذم الکلام و اهله، ج 1، ص 17-18؛ سیر اعلام النبلاء، ج 18، ص 506-509؛ الانساب، ج 3، ص 513.

ابن خیاط بغدادی 8592 حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی / ابوصالح

ابن رازی، جعفر بن احمد قمی ایلاقی

محدث و فقیه امامی در سده چهارم، مشهور به ابن رازی. ابو محمد جعفر بن احمد بن علی قمی ایلاقی، ساکن ری بوده و در آثارش نام برخی از مشایخ خود را آورده است؛ از جمله: سهل بن احمد دیباجی، محمد بن همام اسکافی، حسن بن حمزه علوی، صاحب بن عبّاد وزیر آل بویه، شیخ صدوق و ابو عبدالله محمد بن احمد صفوانی. وی از ابوالفضل شیبانی نیز اجازه روایت داشت. ابن رازی در بعضی از نسخ رجال الطوسی توثیق شده و نیز ابن طاوس در الدرر الوقیه او را مدح کرده است. محمد بن علی بن احمد بن جعفر دقاق، تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) را از او روایت کرده است. در سال 1369 ق. شش اثر او در یک مجلد، در تهران چاپ شد؛ بدین شرح: 1. الاعمال المانعة من دخول الجنة، مشهور به المانعات؛ 2. جامع الاحادیث، مشتمل بر حدود 1000 حدیث نبوی، به ترتیب حروف الفبا؛ 3. العروس، در فضیلت و آداب روز جمعه. علت نام گذاری آن به «العروس»، اشتمال نخستین حدیث کتاب بر کلمه

«عروس» است؛ 4. الغایات، مشتمل بر احادیثی که با افعال تفضیل آغاز می شوند؛ 5. المسلسلات؛ 6. نوادر الاثر فی علی خیر البشر. در این کتاب، حدیث نبوی «علی خیر البشر» با بیش از هفتاد طریق روایت شده است. چندین اثر را نیز به او نسبت می دهند؛ از جمله: الامام و المأموم یا ادب الامام و المأموم؛ دفن المیت؛ المنبئ عن زهد النبی (ص).

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 1، ص 530.

ابن رازی 8592 محمد بن صالح بن جعفر رازی، ابوالحسن

ابن رزین

ابوعبدالله محمد بن عیسی بن ابراهیم تیمی رازی اصفهانی، مقری، محدث، نحوی و از مصنفان و ائمه قرائت. اصل او از اصفهان و ولادتش در ری بوده است. از کتاب های او است: الجامع فی القرائات؛ کتاب فی رسم القرآن؛ کتاب فی العدد؛ کتاب فی جواز قراءة القرآن علی طریق المخاطبه. در سال 253 یا 243 ق. درگذشته است.

منابع: طبقات القراء، ج 2، ص 223؛ بغیة الوعاة، ص 88؛ الاعلام، ج 7، ص 21؛ معجم المؤلفین، ج 11، ص 103؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 67 و 179-180.

ابن سنی 8592 احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر

ابن صینی محمد بن عبدالله بن ابراهیم رازی 8592 ابوالحسن

ابن عمید، ابوالفتح

علی بن محمد بن حسین، ادیب، نویسنده و وزیر آل بویه (رکن الدوله و مؤیدالدوله) در ری. لقب ابن عمید، در اصل از آن پدر او، ابوالفضل محمد بن حسین بن محمد بود و لقب های «ذوالکفایتین» و کنیه «ابوالفتح» را از خلیفه عباسی گرفت. تولد او را در 337 ق. در قم نوشته اند. وی در محضر پدر و ابن فارس ادب آموخت و کاتبی زبردست شد. پس از مرگ پدر، از سوی رکن الدوله به جای پدر بر مسند وزارت نشست. پس از مرگ رکن الدوله در سال 366 ق، عضد الدوله، ابن عمید را در وزارت نگه داشت. اما سرانجام، به دستور مؤید الدوله و موافقت عضد الدوله، در سال 366 ق. کشته شد.

منابع: الكامل فی التاریخ، ج 8، ص 675-676؛ مثالب الوزیرین، 349-359؛ یتیمه الدهر، ج 3، ص 222؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 4، ص 343.

ابن عمید، ابوالفضل

محمد بن حسین بن محمد، ادیب،

نویسنده و وزیر آل بویه در ری، ملقب به «استاد» و «الاستاذ الرئيس». پدرش، ابو عبدالله حسین بن محمد قمی معروف به کله، در 321 ق در ری وزارت و شمشیر را برعهده داشت و در زمان امیر نوح بن نصر، سرپرست دیوان رسائل و ملقب به عمید شد. ابن عمید، با استفاده از موقعیت پدر و هوش سرشار، توانست در مدتی اندک، مراتب و مدارج علم را طی کند. مهارت او در زبان عربی، به اندازه ای بود که گفته اند: «کتابت با عبدالحمید آغاز و به ابن عمید ختم شد.» سبک نگارش او تا چندین قرن، سرمشق نویسندگان و دیوانیان بود. از نوشته های او در ادب، اثری است به نام المذهب فی البلاغات. ابن عمید، افزون بر ادب، در فلسفه، ریاضیات، نجوم و علوم طبیعی نیز دست داشت. ابویوسف رازی بخشی از کتاب هندسه اقلیدس را به نام ابن عمید به عربی برگرداند و حسن بن محمد قمی، تاریخ قم و دیوان اشعار ابوجعفر عطار را به تشویق او گرد آورد، و در ری رصدخانه ای معظم برای ابوالفضل هروی و ابوجعفر خازن ساخت. از خدمات ماندگار او، خریدن اوراق کتاب الحاوی به بهای گزاف از خواهر مؤلف و سپس تدوین آن است. وی همچنین نوشته های کهن یونانی را که در سور اصفهان دفن شده بود، به بغداد فرستاد تا اهل علم از آن استفاده کنند. عظمت و ارزش کتابخانه ابن عمید، چندان بود که ابوعلی مسکویه رازی در آن به شغل کتابداری اشتغال داشت. «تاریخ ابن عمید» و «دیوان رسائل» یا «رسائل ابن عمید» از آثار او است. وی در ششم صفر 360 ق. در همدان درگذشت.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 8، ص 605-606؛ تجارب الامم، ج 1، ص 287 و ج 2، ص 224 و 270-274؛ یتیمیه الدهر، ح 2، ص 183 و ج 3، ص 183؛ وفيات الاعیان، ج 5، ص 103؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 4، ص 340-343.

ابن فارس

ابوالحسین احمد بن فارس بن زکریا بن حبیب، نحوی، لغوی، ادیب، شاعر و یکی از چهره های درخشان ادب عربی در سده چهارم. سال و محل تولد او به درستی روشن نیست. یاقوت حموی، وی را به روستای موسی آباد و در جای دیگر به روستای ولیدآباد همدان منسوب ساخته و در معجم الادباء به نقل از سلفی گفته است که اصل وی از قزوین بوده است. در قزوین نزد پدرش زکریا بن فارس که فقیهی شافعی مذهب و دانشمندی اهل لغت و ادب بود، دانش آموخت و چندی بعد از همو کتاب اصلاح المنطق ابن سگیت را روایت کرد. در همدان، زنجان، میانه، اصفهان و بغداد نیز تحصیل علم کرد و در

فقه، حدیث، نحو، لغت و شعر و ادب، به جایگاهی بلند دست یافت. چند تن از چهره های بزرگ ادبی و سیاسی در سده چهارم از شاگردان او بوده اند؛ از جمله بدیع الزمان همدانی پایه گذار فن مقامه نویسی و صاحب بن عبّاد وزیر دانشمند و ادب دوست و ابوالفتح ابن عمید وزیر و ابوطالب مجدالدوله آخرین فرمانروای آل بویه.

ابن فارس، اگرچه در رشته های گوناگون، مانند نقد شعر، تفسیر قرآن، فقه، صرف و نحو، از دانشی گسترده برخوردار بود، شهرت و اهمیت وی بیشتر در لغت و نیز آثاری است که در این زمینه آفریده است. کتاب الصحابی وی نخستین اثری است که در کنار بحث های سنتی نحویان، به مباحث زبان شناسی نیز پرداخته است. کتاب مجمل اللغه نیز در تاریخ فرهنگ نویسی عرب نقطه عطفی به شمار می رود؛ زیرا در تنظیم مفردات لغت، به جای استفاده از مخارج اصوات، آنها را بر مبنای حروف الفبا تنظیم کرده است که تا آن زمان سابقه نداشت. مهم ترین کتاب لغت وی معجم مقاییس اللغه است.

درباره مذهب ابن فارس، گفته اند که وی شافعی بود، اما پس از اقامت در ری به مذهب مالک درآمد. شیخ طوسی و به پیروی از او ابن شهر آشوب مازندرانی، او را شیعه دانسته اند.

شماری از آثار او عبارتند از: مقاییس اللغه یا معجم مقاییس اللغه؛ الصحابی فی فقه اللغه؛ سنن العرب و کلامها؛ المجمل فی اللغه؛ ایات الاستشهاد؛ الاتباع و المزاجه؛ اوجز السیر لخیر البشر؛ الحور العین؛ الخضاره؛ ذم الخطأ فی الشعر؛ الفرق بین الانسان و غیره من حیوان فی اشیاء من الخلق و الخلق؛ متخیر الالفاظ؛ المذکر و المؤنث؛ مقالة فی اسماء اعضاء الانسان یا خلق الانسان.

وی به سال 375 یا 393 یا 395 ق. در محله محمدیه ری درگذشت و کنار قبر قاضی علی بن عبدالعزیز جرجانی دفن شد.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 4، ص 368.

ابن قبة رازی

ابوجعفر محمد بن عبدالرحمن بن قبة رازی، متکلم امامی در اوایل سده چهارم. از تاریخ زندگانی او بیش از این نمی دانیم که نخست معتزلی بود و سپس به مذهب امامیه گروید. نزد ابوالقاسم بلخی علم آموخت و ابن

ص: 112

بُطَّة قمی از شاگردان او است. از آثار کلامی و مناظره های او با متکلمان بزرگ هم روزگارش، چنین برمی آید که در علم کلام تبحر و شهرت داشت. از ابوالحسین سوسنجردی نقل است: «پس از زیارت امام رضا (ع) در مشهد به دیدار ابوالقاسم بلخی در بلخ رفتم و کتاب الانصاف ابن قبه را به او دادم. او بر این کتاب نقضی نوشت به نام المستثبت فی الامامه. وقتی به ری بازگشتم و کتاب بلخی را به ابن قبه دادم، او نیز بر آن ردی نوشت به نام المستثبت فی الامامه. بلخی نیز، کتاب ابن قبه را دید و با کتابی دیگر به نام نقض المستثبت پاسخ داد. وقتی به ری رسیدم و خواستم ردیه بلخی را به ابن قبه نشان دهم، شنیدم که وی از دنیا رفته است.» کتاب الانصاف، از مراجع ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه است و او بخشی از خطبه شفشقیه را در آن کتاب دیده است. از این کتاب، جز آن مقدار که در الشافی سید مرتضی آمده، چیزی باقی نمانده است. پاره ای دیگر از نوشته های ابن قبه در کمال الدین ابن بابویه گزارش شده است. کتاب نقض کتاب الاشهاد را نیز در نقد الاشهاد ابوزید علوی نوشت. ابوزید در این کتاب، در اثبات مذهب زیدی و رد مذهب امامیه کوشیده است.

افزون بر این، از آثار او است: الرد علی ابي علی الجبائی؛ کتاب التعریف؛ المسأله المفردة فی الامامه.

منابع: شرح نهج البلاغه، ج 1، ص 206؛ معالم العلماء، ص 95-96؛ رجال النجاشی، ص 375؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 4، ص 446.

ابن قصار 8592 علی بن محمد بن عمر قصار رازی، ابوالحسن

ابن کابلی 8592 علی بن مجاهد بن مسلم بن رفیع کابلی رازی، ابومجاهد

ابن کربویه رازی

شاعر و از همراهان و یاران حسین بن احمد بن محمد علوی کوبی، از نوادگان امام سجاد (ع). حسین بن احمد علوی کوبی در سال 251 ق. در قزوین بر خلیفه وقت شورید و این شهر و زنجان را از دست گماشتگان عباسی به در آورد، اما در سال 253 ق. از موسی بن بوغا، مأمور خلیفه شکست خورد. پس از این شکست، کوبی و ابن کربویه به طبرستان گریخته، به حسن بن زید، داعی کبیر، پناهنده شدند. اما وی کوبی را کشت. ابن کربویه نیز به کوهستان قصران گریخت. از سروده های او چنین برمی آید که در سال های پایانی عمر، در نصرآباد ری می زیسته و در تنگنای معیشتی بوده است.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 5، ص 330؛ مختصر البلدان ص 271؛

ص: 113

ابن مسکویه رازی

ابوعلی، احمد بن محمد بن یعقوب بن مسکویه رازی، مورخ، فیلسوف، پزشک و ادیب. عنوان پارسی او مُسکویه و معرّب آن مسکویه است و یکی از توابع ری نیز «مُسکوی» نام داشته است. وی در برخی آثار خویش از نام و نسب خود به شکل «احمد بن محمد مسکویه» یا «احمد بن یعقوب مسکویه» یاد کرده است.

از تاریخ تولد ابوعلی مسکویه اطلاعی در دست نیست. اما از آنجا که در تجارب الامم به «طول مصاحبت و کثرت مجالسات» خود با ابومحمد مهلبی، وزیر معزالدوله بویه اشاره می کند و در جای دیگر، ذیل وقایع مربوط به مهلبی در 341 ق. خود را مصاحب وزیر در همان تاریخ می شمارد، باید در حدود سال 320 ق. زاده شده باشد. با توجه به تاریخ درگذشت او در صفر 421 ق. حدود یک سده زیسته است.

یاقوت، مسکویه را مجوسی نومسلمان خوانده است، اما با توجه به نام پدرش، محمد، بعید است که ابوعلی مسلمان زاده نباشد. بسیاری از نویسندگان متأخرتر، ابوعلی مسکویه را شیعه مذهب دانسته و بر تشیع او استدلال کرده اند.

از دوران رشد ابوعلی اطلاع چندانی در دست نیست. گویا پدرش او را به خواندن و روایت اشعار جاهلی عرب وامی داشته و او خود در آغاز جوانی به خوشگذرانی مشغول بوده و سپس به تهذیب نفس پرداخته و کامیاب شده است.

مسکویه با وزیران و امیران آل بویه از امور دیوانی تا مصاحبت و ندیمی و رسالت و دادوستد در زمینه علوم و ادب، پیوندی استوار داشته و از همین رو، عمده سال های عمر خویش را در شهرهای مختلف از جمله ری، بغداد، شیراز و اصفهان گذرانده است.

مسکویه حدود دو دهه نخستین عمر خود (320-340 ق.) را در ری زیسته است. سپس به بویهیان بغداد پیوسته و حدود 12 سال مصاحب و ندیم خاص ابومحمد مهلبی، وزیر معزالدوله بوده است. آنگاه هفت سال (353-360 ق.) در خدمت و مصاحبت ابوالفضل ابن عمید، وزیر رکن الدوله بویه زیست و خازن کتابخانه او در ری بود. از آن پس ظاهراً به خدمت ابوالفتح ابن عمید، وزیر رکن الدوله و مؤیدالدوله پیوست و چون

ابوالفتح به قتل رسید، مسکویه از خدمت به صاحب بن عبّاد، وزیر جدید مؤیدالدوله سرباز زد. سپس در شیراز به عضدالدوله، سلطان بزرگ آل بویه، پیوست و خازن کتابخانه و بیت المال وی شد و تا عضدالدوله درگذشت، بر همین شغل بود. گفته اند اغلب مصنفات زمان، در کتابخانه او گرد آمده بود.

مسکویه در آغاز کار، سخت در اندیشهٔ کیمیاگری بود و آن را نزد ابوطیب کیمیایی رازی می آموخت. نیز فریفتهٔ کتاب های محمد بن زکریای رازی و جابر بن حیان بود. به تاریخ هم توجه داشت و تاریخ طبری را نزد ابن کامل خواند و علوم اوایل (دانش یونان) را نزد ابن خَمّار آموخت. وی در این علوم، به ویژه در منطق و پزشکی، دستی قوی داشت؛ چنانکه او را بقراط دوم می خواندند.

گذشته از این، چنین می نماید که او از طریق دوستی با اعضای انجمن های علمی عصر و آمیزش با وزیران دانشمندی همچون ابوالفضل ابن عمید و برخورداری از کتابخانه های بزرگ آنان، دانش بسیاری اندوخته بود. خود نیز حلقه ها و مجالسی داشته که در آنها تدریس می کرده است. ابوسلیمان ضمن بر شمردن آثار او گوید که این آثار در نشست های تدریس نزد او خوانده می شد. برخی مسکویه را از استادان ابوحیان توحیدی شمرده و کتاب الهوامل والشوامل را که پاسخ مسکویه به پرسش های ابوحیان است، دلیلی بر این مدعا گرفته اند.

نویسندگان متقدم و متأخر، آثار بسیاری شامل کتاب و رساله و قطعاتی از اشعار تازی و وصایا، از ابوعلی مسکویه برشمرده اند که فقط از شماری از آنها آگاهی داریم و برخی نیز به طور پراکنده در آثار دیگران نقل شده است. برخی از آثار شناخته شدهٔ ابوعلی مسکویه از این قرارند: تجارب الامم؛ تهذیب الاخلاق (طهارة الاعراق)؛ جاویدان خرد (الحکمة الخالده)؛ رساله فی دفع الغم من الموت (لماذا اخاف الموت)؛ الفوز الأصغر فوز السعاده، لغز قابس (لوح قابس)؛ الهوامل و الشوامل.

ابوعلی روزهای آخر عمر را در اصفهان گذرانید و در همان شهر چشم از جهان فروست و همان جا دفن شد.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 6، ص 62.

ابن مظفر رازی 8592 احمد بن محمد بن مظفر بن مختار رازی حنفی، بدرالدین ابوالعباس

ابن وارث 8592 محمد بن حسن بن عبدالرحمن رازی خراسانی، ابوبکر

ابن واره

ابوعبدالله، محمد بن مسلم بن عثمان بن عبدالله رازی، محدث، حافظ و عالم دینی. حدود سال 190 ق. به دنیا آمد. وی یکی از سه محدث بزرگ ری به شمار می آید؛ دو تن دیگر، ابوزرعه و ابوحاتم رازی است. برای شنیدن حدیث به شهرهای بسیاری سفر کرد و در حفظ حدیث، زبانزد بود. از عبیدالله بن موسی عبسی، بکر بن عبدالله قاضی، ابوعاصم نبیل شیبانی، محمد بن عرعره، هودة بن خلیفه، ابومسهر دمشقی، هیشم بن جمیل، سعید بن ابومریم، ابوصالح مصری، محمد بن عبدالعزیز رملی، عبدالله بن یوسف، حجاج بن ابومنیع، اصمعی، علی بن عیاش، مسلم بن ابراهیم، محمد بن مبارک صوری، محمد بن سعید بن سابق قزوینی، هشام بن عبدالله رازی، محمد بن موسی بن اعین جزری، اسحاق بن ابراهیم بن علاء، اسماعیل بن عبید بن ابوکریمه حرانی، محمد بن عبدالله انصاری رصافی، خالد بن علی حمصی، سعید بن سلیمان واسطی، عاصم بن علی بن عاصم، عمرو بن ابوسلمه تیسسی، محمد بن یوسف فریابی، ابوسلمه تبوذکی، یحیی بن یعلی محاربی، آدم بن ابی ایاس، حجاج بن منهال و... روایت کرده است. در بغداد، دمشق، قزوین، مصر و... حدیث گفته و شنیده است. محمد بن اسماعیل بخاری، نسایی، محمد بن یحیی ذهلی، ابوبکر بن عاصم، عبدالرحمن بن یوسف بن خراش، یحیی بن محمد بن صاعد، ابن ناجیه، ابوعوانه، ابن ساعد، محمد بن مسیب ارغیانی، ابومحمد بن یوسف قاضی، ابن مجاهد مقری، ابن ابی داود، محمد بن مخلد دوری، حسن بن اسماعیل محاملی، حسن بن محمد دارکی، عبدالله بن محمد حامض، محمد بن منذر شکر، ابوعمر و بن حکیم مدینی، عبدالله بن محمد (برادرزاده ابوزرعه رازی)، عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی و جمعی دیگر از وی روایت کرده اند. نسایی او را ثقة و صدوق دانسته و ابن ابی حاتم رازی می گوید: وی ثقة و صدوق بود و ابوزرعه او را بسیار تکریم می کرد. عبدالؤمن بن احمد می گوید: ابوزرعه، برای

ص: 116

هیچ کس از جای خود بر نمی خاست و جای خویش را به کسی نمی داد، جز ابن واره. به عقیده فضلك رازی، ابن واره و ابوزرعه و احمد بن فرات، حافظترین دانشمندان زمان خود بودند. ابوجعفر طحاوی می گوید: ابوزرعه و ابن واره و ابوحاتم، در زمان خود، مثل و مانند نداشتند و هر سه در ری اجتماع کردند. ابوالعباس بن عقده می گوید: من در خانه نشسته بودم که کسی در خانه ام را کوید. گفتم کیستی؟ گفت: من ابن واره ام، پدر و مادر حدیث. ذهبی در تذکرة الحفاظ از قول طحاوی می گوید: سه تن در ری بودند که در زمان خود، مانند نداشتند: ابوحاتم رازی، ابوزرعه رازی و ابن واره. وی به سال 270 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 21-24؛ تذکرة الحفاظ، ج 2، ص 139؛ سیر اعلام النبلاء، طبقه الرابعة عشر، ص 28؛ الثقات، ج 9، ص 150؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 133؛ تهذیب التهذیب، ج 9، ص 399-400؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 55، ص 387-394؛ الانساب، ج 5، ص 560-561؛ اللباب فی تهذیب الانساب، ج 3، ص 346.

ابواسحاق دولابی رازی

محدث و از مشایخ صوفیه در اوایل قرن سوم. اهل دولاب ری بود و در همان جا زیست. سمعانی می گوید: «از مشایخ آن سامان و از اجله ابدال بود.» همو با چند واسطه، از زبان معروف کرخی، کرامتی را به او نسبت می دهد. ابوالعباس احمد بن محمد بن مروق او را از بزرگان و ابدال شمرده و محمد بن منصور اوسی گفته است که در بغداد نزد معروف کرخی آرزو کردم که ابواسحاق دولابی را دیدار کنم. معروف گفت که الساعه در اینجا بود و بر من سلام کرد. برخاستم که به دنبالش بروم، که معروف گفت: بنشین! شاید اکنون به ری رسیده باشد.

منابع: تاریخ بغداد، ج 14، ص 419؛ الانساب، ج 2، ص 511.

ابوالحسن، امامزاده آب اندرمان

بقعه این امامزاده در قریه آب اندرمان (در غرب شهر ری)، خیابان امامزاده ابوالحسن، در محوطه ای مشجر واقع شده است. امامزاده ابوالحسن را از نوادگان امام صادق (ع) می دانند؛ با چهار واسطه؛ بدین شرح: «ابوالحسن علی بن حسن بن عیسی بن محمد بن علی العریضی بن امام صادق (ع)». جد اعلا وی، سید المحدثین و الرواة علی بن جعفر صادق (ع)، مشهور به عریضی است. از علی بن جعفر، کتاب «مسائل علی بن جعفر» در دست است که حاوی پرسش های او از برادرش امام کاظم (ع) است. بنا بر عقیده مجلسی اول، امامزاده علی بن جعفر در قم، همان علی بن جعفر عریضی است؛ ولی

مشهور آن است که قبر وی در عریض مدینه است و قبری که در قم است، متعلق به یکی از احفاد او است؛ چنانکه در معجم القبور و وفیات الاعلام آمده است.

بسیاری از علما و بزرگان ارادتی خاص به امامزاده ابوالحسن داشته اند. از ملا علی کنی نقل است که «من به ریاست و ثروت در تهران نرسیدم، مگر به مداومت بر زیارت آن بزرگوار.» مشابه این سخن را به آخوند محمد مجتهد اندرمانی (از مشاهیر علمای ری و استاد مدرسه مروی) نسبت داده اند. نخستین عالم انسابی که از سکونت وی در شهر ری سخن گفته است، ابواسماعیل ابراهیم طباطبا است که می نویسد: «در شهر ری ابوالحسن علی بن... علی العریضی سکونت داشت و دارای فرزندان به اسامی حمزه، ابوعبداللّه حسین ملقب به همیرجه، علی، ابوجعفر محمد، عیسی و محمد بود.» بنابراین سید ابوالحسن علی، صاحب شش فرزند بوده است. به گفته ابن طباطبا، بسیاری از برادرزادگان و عموزادگان سید ابوالحسن علی ساکن ری بودند. اکنون قبر برخی از آنان در شهر ری و حومه آن زیارتگاه است.

مدخل بقعه امامزاده ابوالحسن، از طرف شمال است و بالای دیوار ایوان، کتیبه ای است مشتمل بر مرثیه به خط نستعلیق و گچ بری شده. پس از ایوان، رواقی است به وسعت 8 * 8 متر. روی دری که از رواق به حرم باز می شود، کتیبه ای است به خط ثلث برجسته، با این عبارات: «وقف هذا الباب علی بقعة الشریفة امامزاده ابوالحسن بن امام جعفر صادق علیه السلام خواجه گودرز بن خواجه جمشید در زمان دولت سلطان عادل محمد شاه نازی.» بر این اساس، این کتیبه متعلق به قرن پنجم هجری و دوره سلجوقیان است.

ضریح چوبی زیبایی روی مرقد نصب کرده اند که به سبک خانه مرتعی خراطی شده است. طول ضریح، کمتر از سه متر و عرض آن کمی بیش از 2/5 متر است. بهترین ضریح چوبی دوره قاجاریه در امامزاده های اطراف تهران، همین ضریح است. روی مرقد را کاشی های فیروزه رنگ پوشانده است. از روی یادگاری هایی که روی ضریح نوشته اند و بست های آن، معلوم می شود ضریح در زمان ناصرالدین شاه قاجار ساخته شده است.

پیشتر، نزدیک ایوان بقعه، آب انباری بوده است که زائران از آن استفاده می کرده اند.

در مرمت و بازسازی بقعه در سال 1371 ش. گنبد قبلی تخریب و به جای آن گنبدی شلجمی به قطر 8 و ارتفاع 9 متر تعبیه شد و ایوان بقعه را کاشی کاری های لاجوردی

در زمینه گل و بوته کردند و کف و ازاره حرم نیز با سنگ مرمر پوشش یافت. روی سنگ قبر به خط ثلث و به رنگ طلایی نوشته شده است:
«بسم الله الرحمن الرحيم مرقد مطهر آقا سيد ابوالحسن ابن علي ابن حسين ابن عيسى ابن محمد ابن علي العريضي ابن جعفر

ص: 119

الصادق (ع). بانی حاج حسن دریا آرم 1382/4/23.» پیکر امامزاده در طبقه هم کف بقعه قرار دارد.

بقعه از گنبدخانه، پیش فضای ورودی (بین ایوان و گنبدخانه) و ایوان ورودی تشکیل شده است. در دو طرف نمای اصلی (نمای شمالی) نیز دو مناره قد بر افراشته است. کل بنا در میانه صحنی وسیع قرار گرفته و مساحت عرصه آن، 17250 متر مربع، مساحت بقعه 268 متر مربع و ارتفاع ایوان تا کف 10/82 متر است.

نمای شمالی بنا، نمای اصلی آن است که ایوان ورودی نیز در آن قرار دارد. این نما متقارن، و در دو گوشه آن دو مناره است. روی کاشی کاری بالای مناره سمت راست، «لا اله الا الله» و بر مناره سمت چپ، «محمد رسول الله» مکتوب است. روی بالای طاق ایوان نوشته اند: «آستانه مبارکه سید ابوالحسن (ع)». کتیبه «آیه الکرسی» به خط ثلث و به رنگ سفید دور تا دور ایوان چرخیده است. بالای کتیبه، سه پنجره چوبی مشبک دیده می شود. در لبه های پخ طرفین دیوار، گلدانی سنگی قرار دارد. دور تا دور قوس ایوان، کتیبه ای حاوی آیات نخستین سوره مبارکه «نور» آمده است؛ به اضافه کتیبه هایی شامل اسامی ائمه (ع). همین کاشی کاری ها در نمای بیرون ایوان و لچکی های قوس هم دیده می شود. پوشش سقف طاق ایوان، رسمی سازی شده و چشمه کامل آن 24 ضلعی است. دوازده شاپرک، دوردیف ترنج (ده تایی و هشت تایی)، چهار پاباریک، دو فیل پوش و یک سوسن و دو نیم سوسن در آن اجرا شده است. نمای ضلع شرقی و غربی بنا مشابه یکدیگرند. در این دو نما، ازاره سنگی یک متر و نیم است و پس از آن آجرکاری است.

در این آجرکاری، کاشی کاری هایی به خط بنایی مشاهده می شود که در ضلع غربی شامل «الله، محمد، علی و سبحان الله»، و در ضلع شرقی شامل «لا اله الا الله، محمد رسول الله و علی ولی الله» است. کتیبه ای به خط بنایی و به رنگ مشکی بالای دیوار غربی قرار دارد که نام ائمه اطهار (ع) است.

فضای حائل بین ایوان و گنبدخانه، با ابعاد $9/60 * 3/75$ متر در نه متر و شصت سانتی متر است. دیوارهای این قسمت، ازاره ای به ارتفاع یک متر و نیمی از سنگ مرمر دارد و از این ارتفاع به بعد، کاشی کاری و قاب های کاشی دیده می شود. داخل قاب ها گچ کاری شده است. این کاشی کاری ها، به صورت معقلی است. رسمی سازی زیبایی در پوشش سقف آن اجرا شده است. در رسمی سازی این فضا سه رسمی دیده

می شود: رسمی وسط به صورت مربع کامل و دارای اشکال شاپرک و پاباریک است که شباهت کمی به الگوهای رایج دارد و رسمی های دو طرف آن به صورت مربع ناقص و دارای اشکال شمسه (هشت)، شاپرک (هفت عدد)، پاباریک (شش عدد) سوسن (سه عدد) و فیل گوش است. خطوط رسمی بندی این فضا با کاشی کاری، برجسته شده و داخل آن با اندود گچی به رنگ سفید و سبز پوشانده شده است. در گوشه های رسمی های دو طرف رسمی وسط، مقرنس کاری است. کتیبه ای در فضا و در تمام جداره ها و زیر قوس های رسمی بندی نصب شده که شامل آیات سوره مطفین است. دو بالکن نیز در دو طرف پیش فضا قرار دارد و به همین علت باعث شکسته شدن کتیبه ها و چرخیدن آنها از زیر بالکن ها شده است. به موازات در ورودی پیش فضا، درب ورودی حرم قرار دارد. در دو طرف این در، کتیبه ای از کاشی لاجوردی است که یکی حاوی زیارت نامه امامزاده ابوالحسن و دیگری زیارت «وارث» به خط ثلث است. دو سنگ بزرگ نیز در این رواق قرار دارند که روی یکی زیارت نامه امامزاده ابوالحسن به خط نستعلیق حک شده و در انتهای آن «اردیبهشت 1346» آمده و بر سنگ دیگر زیارت ائمه بقیع به خط نستعلیق نوشته شده و در انتهای آن نیز نام «رضا ذیقیمت» درج شده است.

حدود نود هکتار از زمین های کشاورزی اطراف زیارتگاه، وقف بقعه است. کشاورزان هر ماه اجاره بها را به اداره اوقاف پرداخت می کنند. بیشتر قبرها در فضای اطراف بقعه متعلق به خاندان کلهر است.

منابع: مزارات ری، ص 78-88؛ آثار تاریخی طهران، ص 166-167؛ دائرة المعارف تشیع، ج 2، ص 407؛ اختران فروزان ری و تهران، ص 407-401؛ بناهای آرامگاهی، ص 94؛ منتقلة الطالبیه، ص 161-159؛ امامزادگان و زیارتگاه های شهر ری، ص 228-224؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 99؛ جنة النعیم، ص 490.

ابوالحسن علی بن حمزه 8592 کسائی

ابوالحسین احمد بن فارس بن زکریا بن حبیب 8592 ابن فارس

ابوالفتح رازی

وزیر طغرل بیک سلجوقی. در تجارب السلف، این گونه معرفی شده است: «او اولین وزیر اولین سلطان است از سلجوقیان... و در مبدأ کار در اصفهان، خدمت علاء الدولة بن کاکویه می کرد صاحب اصفهان، و بعد از آن ملازمت پسرش فرامرز نمود و فرامرز او را به رسالت پیش سلطان طغرل بیک فرستاد.

طغرل بیک چون او را بدید پسندید، و فرمود تا ملازم درگاه باشد و او نیز رغبت نمود. طغرل بیک او را خلعت داد و وزارت به او تفویض کرد... از اینجا پیش ابوکالیجار بن بویه رفت و به وزارت رسید، و بسیار نگذشت که ابوکالیجار او را معزول کرد و بگرفت، و این حال در شعبان سنه تسع و ثلاثین واربعمائه بود.»

در منابع دیگر - بنا به استقصای عباس اقبال - خبری از وی دیده نشده است، و بنا به استنباط وی، این وزیر همان ذوالسعادات محمد بن جعفر بن محمد بن فسانجس است که در تاریخ 436 ق. به هنگام ورود ابوکالیجار به بغداد، وزیر وی بود. فوت او را در سال 440 ق. حدس زده اند. محمد قزوینی گفته است: «... گویا او همو باشد که مخدوم صاحب ویس و رامین است...»

منابع: تجارب السلف، ص 260؛ یادداشت های قزوینی، ج 3، ص 220؛ مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 37.

ابوالفتوح رازی

جمال الدین حسین بن علی نیشابوری رازی خزاعی، عالم، مفسر، خطیب و فقیه نامدار شیعه در قرن های پنجم و ششم، مؤلف تفسیر فارسی روض الجنان و روح الجنان. تاریخ ولادت و وفات او روشن نیست، اما شاید بتوان گفت که تولدش قبل از سال 480 ق. و وفاتش در سال 535 یا 552 یا 560 ق. بوده است. نسب او به نافع بن بدیل، از اصحاب رسول الله (ص) می رسد. نافع بن بدیل، در سال چهارم هجرت، برای تعلیم قرآن به منطقه نجد اعزام شد و در کشتار «بئر معونه» به شهادت رسید. خاندان خزاعه از دوستان اهل بیت (ع) بودند و از میان آنان عالمانی برجسته و نامدار ظهور کردند. ابن اعثم کوفی در الفتوح از قول معاویه نقل می کند: «محبّت قبیلۀ بنی خزاعه به علی تا آنجا است که اگر زنانشان هم فرصت می یافتند، با ما می جنگیدند؛ چه رسد به مردانشان.»

گروهی از فرزندان بدیل بن ورقاء خزاعی به ایران کوچ کرده، در نیشابور، سبزوار و ری ساکن شدند. از همین رو نسبت نیشابوری و خزاعی در نام آنان ذکر می شود. ابوالفتوح رازی خود در تفسیرش (ج 5، ص 148) به نسب خود این گونه اشاره می کند: «بدیل بن ورقاء خزاعی از پدران ماست.» جد دیگر ابوالفتوح، محمد بن احمد نیشابوری، صاحب کتاب روضة الزهراء و عموی پدرش، شیخ عبدالرحمن، صاحب کتاب سفینه النجاة است. پسرش، شیخ تاج الدین محمد و خواهرزاده وی، فخرالدین احمد، نیز از علمای عصر خود به

ص: 122

شمار می آمدند. سید محسن امین درباره خاندان ابوالفتوح می نویسد: «ابوالفتوح و پسرش تاج الدین محمد و پدرش علی بن محمد و جد اعلای وی، شیخ ابوبکر احمد و عموی بزرگش شیخ عبدالرحمن بن ابی بکر، همه از دانشمندان نامدار امامیه هستند».

این سلسله معروف، در میان علمای شیعه جایگاهی ویژه داشتند و تألیفاتی پر بار و متعدد از خود به یادگار گذاشتند.» مؤلف مجالس المؤمنین می گوید: «او از خاندان جلالت و فضیلت است و از ذریه بدیل بن ورقاء خزاعی که از یاران خاص پیامبر اکرم (ص) بوده است. اساساً قبیله خزاعه در طول تاریخ، از شیعیان خالص اهل بیت (ع) بوده اند.»

ابوالفتوح، معروف ترین شخصیت خاندان خزاعی نیشابوری است. محدث نوری در معرفی وی می نویسد: «استاد و پیشوای مفسران، ترجمان کلام الهی، جمال الدین ابوالفتوح حسین بن علی خزاعی رازی، مشهور به ابوالفتوح رازی، دانشمندی فاضل، فقیهی مفسر و ادیبی مطلع بوده و در کسب علم به درجات کمال نایل شده بود.»

برخی از استادان وی عبارتند از: علی بن محمد نیشابوری رازی (پدر ابوالفتوح)، علی بن محمد نیشابوری رازی (عموی بزرگ وی)، عبدالرحمن بن احمد خزاعی نیشابوری (معروف به مفید ثانی)، شیخ عبدالجبار بن مقری رازی (معروف به مفید رازی)، سید ابوصمصام ذوالفقار، شیخ ابوعلی حسن بن محمد طوسی (فرزند شیخ طوسی)، قاضی عمادالدین حسن بن محمد استرآبادی و جارالله ابوالقاسم محمود بن عمر زمخشری (صاحب تفسیر کشاف).

در فهرست شاگردان وی، این نام ها به چشم می خورد: شیخ رشیدالدین محمد بن شهر آشوب مازندرانی، شیخ منتجب الدین علی بن بابویه رازی، شیخ عبدالله بن حمزه طوسی معروف به ابن حمزه فقیه، شرفشاه افطسی نیشابوری، تاج الدین محمد بن حسین ابوالفتوح رازی.

ابوالفتوح به وعظ و خطابه اشتغال داشته و آثار خطابه را در سبک تفسیری او می توان دید. بنا به گزارشی که خود در روح الاحباب آورده است، مجالس وعظ و خطابه او در ری، شهرت و محبوبیت داشته و با استقبال مردم مواجه بوده است. از همین رو برخی از سر رشک، وی را نزد والی شهر سعایت می کنند و والی نیز فرمان به محرومیت ابوالفتوح از خطابه می دهد.

از ابوالفتوح رازی تألیفاتی بر جای مانده است که مهم ترین آنها تفسیر روض الجنان و

روح الجنان است. این کتاب، کهن ترین و مشروح ترین تفسیر فارسی شیعی است و از مهم ترین تفاسیر اسلامی به شمار می آید، و از جهت محتوای تفسیری، ترجمه دقیق آیات، بهره گیری از روایات مخالف و موافق و دفاع علمی از مذهب امامیه، ممتاز است. تفسیر روض الجنان، بین سال های 510 تا 533 یا اندکی پس از آن تحریر شده است. بنابراین از آثار میان سالی مؤلف به شمار می آید. در متن کتاب به نام تفسیر (روض الجنان و روح الجنان) اشاره نشده است، اما در همه نسخه های خطی و در منابع هم روزگار مؤلف، از جمله فهرست منتجب الدین رازی (شاگرد مؤلف) نام کتاب، «روض الجنان و روح الجنان» ثبت شده است. در برخی منابع مانند معالم العلماء نوشته ابن شهر آشوب، نام کتاب، «روح الجنان و روح الجنان» آمده است که به قطع خطا است؛ چنانکه ابن شهر آشوب در کتاب دیگرش (مناقب آل ابی طالب) گفته است: «ابوالفتوح روایت روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن را به من اجازه داده است.» نام محرف «روح الجنان و روح الجنان» در یکی از چاپ های معاصر، به تصحیح ابوالحسن شعرانی، نیز راه یافته است. در ایران و به ویژه در میان اهل علم، این کتاب به نام «تفسیر ابوالفتوح رازی» شهرت دارد.

ابوالفتوح رازی در این کتاب از برخی مفسران پیش از خود نام برده و آرای آنان را نقل کرده است؛ از جمله: زمخشری مؤلف «الکشاف عن حقایق التنزیل»، ابوالقاسم کعبی، ابومسلم محمد بن بحر اصفهانی، ابوعلی جبایی و پسرش ابوهاشم جبایی، ابوبکر اصم، ابوالحسن رمانی زجاج، حسین بن فضل بجلی، ابواسحاق ثعلبی، فتال نیشابوری، محمد بن جریر طبری. از میان تفسیرهای فارسی که متأثر از تفسیر ابوالفتوح رازی اند، می توان به «جلاء الاذهان و جلاء الاحزان» معروف به «تفسیر گازر» تألیف ابوالمحاسن حسین بن حسن جرجانی و «منهج الصادقین» نوشته ملافتح الله کاشانی اشاره کرد.

ابوالفتوح بخشی مهم از تفسیرش را به بیان احکام فقهی اختصاص داده و در مباحث کلامی به طرح مسائلی همچون توحید، صفات خدا، تکلیف، جبر و اختیار، قضا و

قدر، گناهان، توبه، شفاعت، ایمان و کفر، ثواب و عقاب، سؤال و جواب در گور، امر به معروف و نهی از منکر بسنده کرده است. گرایش به تصوف و معارف ذوقی نیز در تفسیر او به چشم می خورد. فواید ادبی، لغوی و تاریخی آن نیز بسیار است. در این تفسیر موضوعات اخلاقی، فقهی، تفسیری، ادبی و تاریخی بسیاری در ذیل تفسیر آیات قرآن آمده و همواره مورد استفاده و مراجعه فقیهان، محدثان و ادب پژوهان بوده است. دقت و جامعیت، از دیگر ویژگی های تفسیر ابوالفتح است. طبرسی در مجمع البیان و فخر رازی در تفسیر کبیر، برخی از مطالب این کتاب را نقل کرده اند.

تمام آیات قرآن در این تفسیر، به صورت زیرنویس و لفظ به لفظ به فارسی پاکیزه و ساده ترجمه شده است. تفسیر آیات، از مباحث لغوی، صرفی و نحوی آغاز می شود و تا استنباطهای فقهی و کلامی ادامه می یابد؛ همراه نقل اقوال و آرای مفسران و نحویان و لغویان و فقها و متکلمان و با اشاره به منابع. اشاره های تاریخی، قصص، حکایات، تمثیلات و مباحث ذوقی و عرفانی نیز در این تفسیر فراوان است.

زبان تفسیر و ترجمه، استوار و ساده است و جز در بخش هایی از مقدمه و در برخی مباحث ذوقی و عرفانی، به نثر مرسل است. ترجمه آیات در نسخه های کهن یا نزدیک به زمان مؤلف، اصیل و حاوی مفردات و تعبیرات کهن و گویش محلی است؛ اما در نسخه های متأخر، به ویژه از سده های نهم و دهم به بعد، دستخوش تغییر و تحریف کاتبان شده است. این تفسیر، از بزرگ ترین یادگارهای نثر فصیح فارسی در سده های میانی است و با اینکه بیش از 800 سال از زمان تألیف آن می گذرد، همچنان برای فارسی زبانان امروزین خواندنی، آسان یاب و الهام بخش است. بند نخست کتاب، چنین است: «سپاس خدای را که بردارنده این ایوان است و گسترنده این شادروان است، آراینده آن به آفتاب و ماه و ستارگان است و دارنده این پیغمبران و امامان است. و درود بر رسول او که سید پیغمبران و ختم مرسلان است و بر اهل بیت او که ستارگان زمین و پیشوایان دین اند، و بر یاران او، بزرگان و اخیار از مهاجر و انصار.» همچنین در مقدمه، درباره انگیزه اش در تألیف کتاب می نویسد: «پس چون جماعتی از دوستان و بزرگان از امثال و اهل علم و تدین اقتراح کردند که در این باب جمعی باید کردن، چه اصحاب ما را تفسیری نیست مشتمل بر این انواع، واجب دیدم اجابت کردن ایشان و وعده دادن به دو تفسیر: یکی به پارسی و یکی به

تازی، جز که پارسی مقدم شد بر تازی، برای آنکه طالبان این بیشتر بودند و فایده هر کسی بدو عام تر بود.»

روض الجنان، چندین بار تحقیق، تصحیح و چاپ شده است: نخست در سال 1315 ش. به همت تنی چند از اهل فضل و در پنج جلد؛ سپس در 1320 ش. با تحقیق مهدی الهی قمشه ای در ده جلد؛ سوم بار در سال 1342 ش. با تحقیق و تصحیح میرزا ابوالحسن شعرانی در دوازده جلد؛ بار چهارم در سال 1375 ش. با تصحیح گروهی از محققان به سرپرستی آقایان دکتر یاحقی و دکتر ناصح در بیست جلد.

از دیگر تألیفات او است: 1. روح الاحباب و روح الالباب فی شرح الشهاب. این کتاب، شرح «شهاب الأخبار» نوشته قاضی قضاعی شافعی، و موضوع آن، حکمت ها، مواعظ و امثال پیامبر اکرم (ص) است. 2. رساله یوحنا. این کتاب از زبان یک مسیحی به نام یوحنا و در مسئله امامت نوشته شده است.

3. مناظره حسنیه. محتوای کتاب، مناظره دختری است به نام حسنیه در زمان هارون الرشید، با مخالفان شیعه. این کتاب به زبان فارسی است و بارها چاپ شده است.

4. منهاج المناهج. در تحقیق مذاهب اربعه و اثبات امامت است. 5. رساله اجازه.

ابوالفتوح در سال 535 یا 552 یا 560 ق. وفات یافته است و طبق وصیتش، او را در شهر ری، در صحن حضرت امامزاده حمزه بن موسی بن جعفر (ع)، در جوار عبدالعظیم حسنی (ع) و در زاویه شمالی، به خاک سپردند. از ابوالفتوح رازی دو فرزند دانشمند به یادگار ماند، به نام های تاج الدین محمد رازی و صدرالدین علی رازی.

منابع: روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، ج 1، ص بیست تا هشتاد؛ مناقب آل ابی طالب، ج 1، ص 12؛ ریحانة الأدب، ج 8، ص 227-228؛ الذریعه، ج 14، ص 248 و ج 24، ص 48 و ج 25، ص 16 و 296؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 124-126؛ امل الآمل، ج 1، ص 58؛ اسد الغابه، ج 5، ص 7؛ الکنی و الالقاب، ج 3، ص 200؛ الفهرست ابن الندیم، ص 48؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 3، ص 29؛ مجالس المؤمنین، ج 1، ص 490؛ الفتوح، ج 3، ص 121؛ روضات الجنات، ج 2، ص 314.

ابوالفتوح، مدرسه

ساخت این مدرسه در عهد ملکشاه سلجوقی، در محل دروازه آهنین، از محله های شیعه نشین بوده است.

منبع: نقض، چاپ دارالحديث، ص 40.

ابوالقاسم، امامزاده - غار

بقعه این امامزاده در ضلع شمالی پارکینگ حرم امام خمینی، در سی صد متری روستای

غار واقع شده است. ساختمان قدیمی بنا، خشتی بوده و گنبدی کوچک داشته است. حدود سال 1340 ش. آب انباری به مساحت تقریبی پنج متر در جلو امامزاده ساختند که تا سال 1373 ش. وجود داشت. همچنین غسالخانه خشتی امامزاده در دهه شصت تخریب شد. ایوان کنونی و بخش هایی از بنا، از ساختمان قدیم باقی مانده و بازسازی شده است. کف صحن در گذشته بسیار گود بوده است، به طوری که قبرستان قدیمی امامزاده در عمق دو متری صحن قرار دارد. در این قبرستان سنگ قبرهایی با قدمت ششصدساله پیدا شده است. کف صحن، بیشتر پوشیده از سنگ قبر است و درهای امامزاده نیز چوبی است. همچنین يك در ورودی در قسمت شمالی وجود داشته است که اکنون آن را تیغه کرده اند. حسینیه امامزاده در سال 1357 ش. ساخته شد. در گذشته، صندوقی فلزی به ارتفاع تقریبی دو متر در داخل ایوان قرار داشت که در سال 1357 ش. به سرقت رفت.

بنای کنونی امامزاده ابوالقاسم همچون طرح برخی بقعه های منفرد از گنبدخانه، پیش فضا و ایوان ورودی تشکیل شده است. فضایی به عنوان حسینیه به بنا افزوده شده است که ارتباط و هماهنگی چندانی با بنای اصلی و قدیم بقعه ندارد. مساحت بنای بقعه حدود 323 متر مربع است. فولاد، شیشه، موزاییک، سنگ مرمر، گچ، رنگ، سیمان و قیر از جمله مصالح استفاده شده در این بنا است. مساحت صحن، حدود 11000 متر مربع

است و در آن درخت کاری شده است. در لابه لای درخت ها قبرهای بسیاری از دوران زندیه تا زمان حاضر به چشم می خورد. اطراف صحن، دیوارکشی نشده است، مگر در قسمت جنوبی آن. در سمت راست در ورودی، آب انباری متروک وجود دارد.

داخل فضای ایوان را ازاره ای از سنگ مرمر به ارتفاع یک متر پوشانده و بقیه گچ کاری شده است. فضای داخلی ایوان مرکب از یک چارطاقی در قسمت مشرف به حیاط و یک نیم طاق در قسمت متصل به پیش فضا است. در سمت چپ در ورودی به حرم، یک تابلو قدیمی، مورخ 1352/5/6 قرار دارد که اشعاری همراه یکی از آیات قرآن و حدیثی در فضیلت نماز بر آن نقش بسته است؛ به قلم علی میرزایی. پیش فضا سی سانتی متر از ایوان بلندتر است. در ورودی به پیش فضا در غرب ایوان قرار دارد. بخش درونی شامل پیش فضا و گنبدخانه است. ابعاد پیش فضا $3/50 * 4/50$ متر است که ازاره ای از سنگ مرمر سفید به طول یک متر دارد و بالای ازاره، گچ کاری است.

ابعاد گنبدخانه $4 * 5$ متر است. داخل گنبدخانه تا ارتفاع حدود یک متر ازاره ای از سنگ مرمر دارد و بقیه فضای آن گچ کاری است. چهار ضلع گنبدخانه، طاق نما دارد و محراب در طاق نمای جنوبی است.

ضریح جدید، فلزی مشبک و سبزرنگ است. ابعاد ضریح $1/60 * 2/30$ و ارتفاع دو متر است. سقف ضریح، قوسی شکل و از جنس فلز است. روی قطعه ای برنجی بدون قاب در ابعاد $25 * 15$ سانتی متر این جمله ناقص نوشته شده است: «این ضریح مطهر امامزاده ابوالقاسم توسط حسین فضل الله بادی».

سنگ قبر از جنس مرمر سفید و خاکستری به ابعاد $2/10 * 1/30$ و ارتفاع 80 سانتی متر است. گنبد بقعه به علت خیز کم، نمود چندانی ندارد و از بیرون قیرگونی و از داخل گچ کاری شده است. ارتفاع نوك گنبد تا کف بقعه، $7/90$ متر و قطر داخلی گنبد در حدود $4/70$ متر است. ارتفاع گنبد $1/50$ متر است و روی گنبد، از بیرون تابلویی فلزی نصب شده است که روی آن نوشته اند: «الله اکبر نصر من الله و فتح قريب امامزاده ابوالقاسم».

ایوان، گنبدخانه و پیش فضا از قسمت های قدیمی بقعه است و حسینیه نیز در دهه پنجاه شمسی ساخته شده است. در گذشته، در روزهای تاسوعا و عاشورا هیئت های عزاداری از روستاهای اطراف به این امامزاده می آمدند و گوسفند قربانی می کردند. برخی نیز قمه می زدند. اکنون به دلیل خالی شدن اکثر

روستاهای اطراف از جمعیت، مراسم خاصی در امامزاده برگزار نمی شود.

به اعتقاد مردم محل، امامزاده ابوالقاسم از نوادگان امام صادق (ع) است. بر این اساس برخی احتمال داده اند که وی سید ابوالقاسم حسین بن علی بن محمد ابی جعفر بن احمد الابح بن عیسی الاکبر بن محمد الاکبر بن علی العریضی بن امام جعفر صادق (ع) است.

منابع: مزارات ری، ص 89-94؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 55-56؛ الشجرة المبارکه فی انساب الطالبیه، ص 127؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 100.

ابوالمفاخر رازی

منجیک بن محمد رازی، شاعر شیعی پارسی گوی عهد سلجوقی، هم روزگار محمد بن ملکشاه (حک: 498-511 ق.) و پسرش مسعود (حک: 527-547 ق.) از زندگانی او اطلاعاتی اندک در دست است. در نیمه اول سده ششم قمری در ری می زیست. دولتشاه سمرقندی، او را دانشمندی کامل و ادیبی فاضل شمرده و از وی با لقب استاد الشعراء یاد کرده است. برخی از منابع، لقب فخر الشعراء را نیز به نام وی افزوده اند. نام پدر ابوالمفاخر در منابع موجود نیامده است؛ اما در یکی از نسخ خطی تذکرة الشعراء، نام وی ابوالمفاخر بن ابی عبدالله رازی ثبت شده است. با آنکه ابوالمفاخر در قصیده معروفش خود را مفاخر خوانده، هدایت از او با عنوان فاخری رازی یاد کرده است. ابوالمفاخر با خاقانی مکاتبه داشته و در قطعه ای خاقانی و شعر او را ستوده است.

دولت شاه به منزلت ابوالمفاخر نزد حکام و سلاطین وقت نیز اشاره کرده و در اثبات نظر خود به داستان توقف سلطان مسعود بن محمد سلجوقی در ری و ستم سپاهیان وی بر مردم و قطعه ای استوار و دلنشین از ابوالمفاخر خطاب به سلطان در رفع ستم از مردم استشهاد کرده است؛ اما منابع دیگر این داستان را درباره سلطان طغرل بن ارسلان، یا سلطان تکش خوارزم شاه و جلال الدین خواری ثبت کرده اند. به گفته دولت شاه، اشعار ابوالمفاخر «بیشتر بر طریق لغز» است. در مدح امام رضا (ع)، چند قصیده مصنوع دارد. یکی از این قصاید که اوحدی بلیانی مدت اتمام آن را 40 سال ذکر کرده، در دست است.

بسیاری از تذکره نویسان ابیاتی از این قصیده را که با مصراع مشهور «بال مرصع بسوخت مرغ ملمع بدن» آغاز می شود، نقل کرده اند و قاضی نورالله شوشتری ابیات بیشتری از آن را آورده است. از بیان دولت شاه چنین برمی آید که این قصیده در میان شاعران از شهرتی ویژه برخوردار بوده و بسیاری به

استقبال آن رفته اند. از اشعار ابوالمفاخر به جز يك قطعه منسوب و قصیده یادشده و ابیاتی پراکنده، باقی نمانده است.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 6، ص 287.

ابوبکر بن احمد بن معاذ رازی

محدث شیعی. از ابو عبدالله جعفر بن محمد بن جعفر حسینی روایت کرده است.

منبع: احقاق الحق، ج 16، ص 343 و ج 23، ص 95.

ابوثابت رازی

عالم، قاری، صوفی و از مشاهیر ری. با یوسف بن حسین هم روزگار بوده است.

منبع: نفحات الانس، ص 99.

ابوحاتم رازی، احمد

احمد بن حمدان بن احمد، متفکر، متکلم، مصنف و از داعیان بزرگ اسماعیلی در ایران. ابن حجر او را «لیثی» خوانده است که وجه آن روشن نیست. همین گونه است نسبت کلابی که قاضی عبدالجبار بدو داده است. ابن ندیم و کاشانی وی را ابوحاتم بن عبدان رازی و رسنانی خوانده اند. به گفته یاقوت، و رسنان از قرای سمرقند بوده است. خواجه نظام الملک وی را از پشاپویه، جایی نزدیک ری دانسته است. گویا وی به «منعم» نیز شهرت داشته است. اطلاعات ما از زندگی ابوحاتم اندک است. درباره ایرانی بودن او نیز اختلاف است. حسین همدانی گوید: اسم و لقب وی حاکی از آن است که عرب بوده و به کلام مبهم اسفرائینی استناد می کند که وی را از اهل مغرب دانسته است. حسین همدانی، فارسی دانی ابوحاتم را دلیل ایرانی بودن وی نمی داند، بلکه اصرار او را در برتری زبان تازی بر سایر السنه، تأییدی بر نظر خود می شمارد. با وجود این، ایرانی بودن او محتمل تر است؛ زیرا ابوحاتم خود اعتراف ضمنی می کند که با زبان فارسی پرورش یافته و سرشته است. اطلاعات او از زبان فارسی و طرز تلفظ ایرانیان، مؤید آن است. افزون بر این، کسی که مسئولیت دعوت اسماعیلی را در نواحی مختلف ایران برعهده گرفته و در کار خود موفقیت های شایان یافته است، می بایست ایرانی باشد. از زندگی او پیش از پیوستن به دعوت اسماعیلی، بیش از این نمی دانیم که شاید در مدرسه دعوات یمن تعلیم دیده و از آنجا به ری آمده است. وی داعی جزیره ری بود؛ اگرچه مدتی نیز در بغداد، به کار دعوت اشتغال داشت.

ابوحاتم، با گفتاری شیرین و کلامی بلیغ توانست امرا و عامه مردم را به مذهب خود جلب کند. وی در علم لغت و شعر و حدیث

دست داشت. مقام علمی او در حدی بود که مأموریت اصلاح خطاها و برقراری سازش و هماهنگی میان معتقدات جوامع مختلف اسماعیلی (در بخشی از ایران) به او واگذار شد. اسماعیلیان از لحاظ دعوت برای او شأنی والا قائل بودند و حمیدالدین کرمانی او را از جمله کسانی می خواند که به «سداد طریقه» معروفند. ابوحاتم با تألیفات خویش به دفاع از مذهب اسماعیلیه برخاست، تا جایی که وی را با دو تن از یارانش (ابویعقوب سجستانی و محمد بن احمد نسفی) از اساطین دعوت اسماعیلی شمرده اند. سابقه دعوت اسماعیلی در ایالت جبال به مردی به نام خلف می رسد. چون وی درگذشت، پسرش احمد بن خلف به جای او نشست. وی نیز مردی به نام غیاث را جانشین خویش کرد و غیاث پس از چندی همراه ابوحاتم که به انجمن مؤمنان اسماعیلی پیوسته بود، به دعوت پرداخت، اما چون وعده ظهور قریب الوقوع مهدی را در زمانی معین داده و چنین نشده بود، خلق از او برگشتند و وی ناگزیر از چشم عامه پنهان شد. پس از او ابوحاتم توانست ریاست اسماعیلیان را از آن خود کند و با زبردستی امر تبلیغ مذهب را به پیش برد. دعوت ابوحاتم در عهد عبیدالله المهدی مؤسس سلسله فاطمی شمال آفریقا، در امور سیاسی طبرستان و دیلمستان تأثیر نهاد. چون وی کار دعوت را عهده دار شد، داعیانی به اطراف فرستاد و همه نواحی گرداگرد ری، همچون طبرستان، گرگان، آذربایجان و اصفهان در حوزه دعوت او قرار گرفتند. ابوحاتم با تغییر جهت مهمی که در امر دعوت ایجاد کرد، توانست امیر ری، احمد بن علی را به سوی خود جلب کند و او را به مذهب خویش درآورد.

هنگامی که قدرت سیاسی پشتیبان ابوحاتم در ری از میان رفت، وی نیز به دیلمان گریخت و با تعقیب سیاست قبلی، اسفار بن شیرویه و نیز گروهی از اهل دیلمان را به مذهب خود متمایل کرد. با برکناری اسفار و قدرت گرفتن مرداویج پسر زیار، موقعیت ابوحاتم به خطر نیفتاد؛ بلکه گفته اند مرداویج دعوت او را اجابت کرد. حق این است که در اسماعیلی شدن اسفار یا مرداویج یا حتی حاکم ری، باید شك کرد؛ زیرا احتمالاً دادن آزادی به او برای استفاده های سیاسی از او در جهت دشمنی با خلافت عباسی بوده است. در این دوران و احتمالاً در زمانی که ابوحاتم نزد مرداویج از موقعیتی مساعد برخوردار بود، مناظراتی بین او و محمد بن زکریای رازی در حضور مرداویج صورت گرفت. این مناظرات، تأثیر بسیاری بر متفکران اسماعیلی در

قرن های پس از او گذاشت. ابوحاتم شرح این مناظرات و گفت وگوها را در کتاب اعلام النبوة آورده و نظریات خود را شرح و بسط داده است. او در این کتاب از زکریای رازی، بدون ذکر نام، به لفظ «ملحد» یاد می کند؛ اما حمیدالدین کرمانی، علمای بعدی اسماعیلیه، مراد او را از «ملحد»، محمد بن زکریای رازی دانسته است.

ستاره اقبال ابوحاتم و اسماعیلیان در دیلمان و طبرستان، به سرعت افول کرد. نظام الملك می گوید در دیلمان ابوحاتم به مردم بشارت داد که به زودی امامی ظهور خواهد کرد و بسیاری از مردم بدو میل کردند، اما چون گفتار ابوحاتم راست نیامد، با او مخالف شده، قصد هلاک او را کردند و وی مجبور به فرار شد. اما آنچه در مورد علت فرار ابوحاتم صحیح تر به نظر می رسد، این است که مرداوینج که در آغاز از اسماعیلیان حمایت می کرد، در سال 321 ق. بر آنان خشم گرفت و به کشتار آنان پرداخت. ابوحاتم از این پس تا هنگام مرگ، پنهان زیست. اسفرائینی از کشته شدن ابوحاتم سخن می گوید، اما صحت آن معلوم نیست. پس از مرگ ابوحاتم، اسماعیلیان ایران دچار هرج و مرج شدند و بسیاری از آنان آیین خویش را رها کردند. پس از او اسماعیلیان مدتی سرگردان بودند و سرانجام رهبری را به دو تن تفویض کردند: عبدالملك کوكبی در گردکوه و اسحاق در ری. این اسحاق ممکن است ابویعقوب اسحاق بن احمد سجزی (یا سجستانی) باشد که شاگرد یا دوست ابوحاتم بود. اسفرائینی جانشینان ابوحاتم را دو تن می داند: محمد بن احمد نسفی در ماوراء النهر و ابویعقوب سجزی در سیستان.

ابوحاتم در برخی مسائل با دوست هم کیش خود ابوعبدالله محمد بن احمد نسفی اختلاف داشت و کتاب الاصلاح را در اصلاح نظریات او در المحصول، نوشت. ابویعقوب اسحاق بن احمد سجستانی، شاگرد نسفی، در تأیید کتاب استاد خود، اثری به نام النصره نوشت و سپس حمیدالدین کرمانی در کتاب الرياض فی الحکم بین الصادین: صاحب الاصلاح و صاحب النصره کوشید میان آرای ابوحاتم و سجستانی موافقتی ایجاد کند. وی در بیشتر موارد حق را به ابوحاتم داده است.

چنانکه از لسان المیزان ابن حجر برمی آید، ابوحاتم نخست از اسماعیلیه نبود، و سپس از دعوات اسماعیلیه شد، اما اینکه ابن ندیم می گوید او نخست ثنوی بود، سپس دهری شد و آنگاه به زندقه گرایید، معلوم نیست بر چه اصلی مبتنی است. به هر حال ابوحاتم یکی از بزرگان اسماعیلیه است و در تاریخ

مذاهب و فرق، اهمیت و اعتباری خاص دارد. وی در زمانی می زیست که خلافت فاطمی در مصر ظهور کرد و افتراقی بزرگ در صفوف اسماعیلیان رخ داد. از این رو دانستن اینکه وی در برابر فاطمیان چه موضعی اتخاذ کرد، از اهمیتی خاص برخوردار است. بنابر شواهد موجود دعوت ابوحاتم از سوی فاطمیان و برای آنان بود. اسفراینی او را از پیروان عبیدالله المهدی خوانده است. گفته شده که ابوحاتم کمی پیش از آنکه المهدی در قیروان به قدرت رسد، از مغرب دیدن کرده است. حکایت اسفراینی نیز دال بر آن است که او زمانی در مغرب بوده است. به گفته ایوانف معمول این بود که داعیان آن دوران برای کسب مقامات بالاتر یا تعالیم ویژه به مرکز جنبش مراجعه می کردند.

با اینکه ابوحاتم همچون دیگر اسماعیلیان دوره ستر، به رجعت محمد بن اسماعیل بن جعفر (ع)، در آخر الزمان باور داشت، ظاهراً پس از انشقاق اسماعیلیان، به المهدی وفادار ماند. یکی از شواهد این امر ممکن است نظر القائم بامرالله، جانشین المهدی، درباره او باشد. گویند وقتی کتاب الزینة ابوحاتم را نزد القائم بردند، او آن کتاب را بسیار تحسین کرد. اگر وی ابوحاتم را مخالف المهدی می دانست، بعید بود که وی را تأیید کند. اینکه کاشانی می گوید: ابوحاتم با ابوطاهر جنابی ارتباط مستمر داشته و میانشان پیوسته مکاتباتی صورت می گرفته است، نمی تواند چندان مقبول باشد، مگر آنکه این ارتباط و مکاتبات در جهت دعوت به طریق مورد نظر ابوحاتم و بازداشتن ابوطاهر از مسیری باشد که انتخاب کرده بود. اصولاً ابوحاتم خود از صاحب نظران در موضوع امامت بود و درباره مبدأ ستر و مبدأ ظهور، توجیحات جدید آورد و نظریات اسماعیلیان را در این باره به نظمی نو آراست. ابوحاتم همچون دیگر اسماعیلیان، قائل به مذهب تعلیم نبود و باور نداشت که تنها مصدر معرفت حقیقی، امام است. وی در اعلام النبوه با مهارت، لزوم وجود امام و هادی الهی را برای بشر ثابت می کند.

از آرای جالب توجه ابوحاتم، نظر او در باب مراتب صدور عالم از ذات باری است. وی با استناد به حدیثی منسوب به امام صادق (ع)، می گوید: نخستین خلق خدا توهم است و اگر خداوند چیزی را توهم کند، آن را نزد خویش ابداع کرده است و پیش از آنکه ظاهر شود در غایت لطافت است. توهم، وزن و رنگ و حرکت ندارد و شنیده نمی شود و محسوس نیست. خلق دوم حروف است. حروف وزن و رنگ ندارند و دیده نمی شوند، ولی شنیده می شوند و بر زبان جاری می گردند و خلق سوم

همه چیزهایی است که با حروف وصف می شوند و ملموس و محسوس و دارای وزنند. افزون بر این نظر، از کتاب الاصلاح ابوحاتم چنین برمی آید که وی به نظم نوافلاطونی برای مراتب جهان قائل بوده است. در این نظریه نخستین موجودی که پدید می آید (مبدع اول) عقل است و از عقل، نفس به طریق انبعاث صادر می گردد. عقل و نفس هر دو «عالم لطیف» را می سازند و پس از آنها «عالم کثیف» یا علم مادی پدید می آید. بالاترین مرتبه در این عالم، هیولی و صورت است.

آثار وی عبارتند از:

1. الزینة فی الکلمات الاسلامیة العربیة. کتابی است در اصطلاحات اسلامی که غیر منظم تدوین شده است. در این کتاب ابوحاتم کوشیده است که همچون عالمی لغوی عمل کند و از ابراز عقیده شخصی خودداری نماید.
2. اعلام النبوه. پاسخ های ابوحاتم رازی است به نظریات محمد بن زکریای رازی. در این کتاب نیز مؤلف چندان به نظریات شخصی و مذهب مقبول خویش نمی پردازد، ولی شواهدی از آیین اسماعیلی در جای جای این کتاب به نظر می رسد.
3. الاصلاح - که شرح آن گذشت -.
4. الجامع. این کتاب فقهی تا زمان ابن ندیم وجود داشته و او آن را دیده بوده است.
5. الرجعه. کتابی است منسوب به ابوحاتم که نشانی از آن در دست نیست.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 5، ص 307.

ابوحاتم رازی، احمد

محمد بن ادريس بن منذر بن داود بن مهران حنظلي (195-277 ق.)، محدث و رجال شناس نامی ری. بعضی نسبت حنظلی وی را مأخوذ از محله درب حنظله ری دانسته اند و برخی دیگر گفته اند که وی از موالی تمیم بن حنظله به شمار می رفته است. ابوحاتم از 209 ق. به فراگرفتن حدیث پرداخت و از کسانی چون عتاب بن زیاد مروزی، عبدالله بن عاصم و بشر بن یزید بن ابی الازهر حدیث شنید. در 213 ق. از ری خارج شد و سفرهای علمی خود را آغاز کرد. در این سفرها که هفت سال طول کشید، به شهرهای مختلف عراق، حجاز، شام و مصر مسافرت کرد و به ری بازگشت. دور دوم سفرهای او از 242 ق. آغاز و تا سه سال طول کشید. وی در 255 ق. راهی سفر حج شد و در مسیر خود در شهرهای مختلف عراق و غرب ایران توقف کرد. به نظر می رسد که بازگشت او به ری در 257 ق. بوده و سرانجام در ری درگذشته است. وی در طی سفرهای خود از دانشوران و

علمای حدیث بهره‌ها برد و برای کسب علم متحمل رنج‌های بسیار شد. مشایخ وی بسیارند؛ همچون: احمد بن حنبل، قتیبه بن سعید، محمد بن بشار بندگان، ابن ذکوان قاری، عبدالملک بن قریب اصمعی، ابوصالح کاتب الیث، نعیم بن حماد خزاعی و ابونعیم فضل بن دکین. ذهبی، مشایخ وی را نزدیک به 3000 تن نوشته است. ابوحاتم رافردی آشنا و چیره دست در تشخیص صحت و سقم حدیث و جرح و تعدیل روایت و ناقلان آثار و توانا در حفظ حدیث دانسته‌اند. به گفته‌ی پسرش تنها از یکی از استادان خود به نام ابن نفیل، حدود 13000 حدیث شنیده و نوشته است. مقام و منزلت علمی وی چنان بود که طالبان علم برای استماع حدیث نزد او می‌شتافتند؛ چنانکه وقتی در بغداد به نقل حدیث پرداخت، کسانی چون ابن ابی الدنیا، قاضی محاملی، محمد بن مخلد دوری، احمد بن منصور رمادی و ابراهیم بن اسحاق حربی از او حدیث شنیدند. از دیگر روایت‌کنندگان وی پسرش عبدالرحمن، ابوعوانه اسفراینی، ابوزرعه رازی و ابوزرعه دمشقی است. یونس بن عبدالاعلی و ربیع بن سلیمان مرادی که از شیوخ وی نیز به شمارند، از او حدیث شنیده‌اند. از مشاهیر حدیث بوداود و نسایی و ابن ماجه نیز از او روایت کرده‌اند و بخاری در یک سند در صحیح خود از محمدنامی روایت کرده است که کسانی همچون ابن حجر معتقدند که منظور ابوحاتم رازی است. ابوبکر بن مجاهد هم در قرائت از او اجازه گرفت. ابوحاتم در منابع امامیه نیز مورد توجه قرار گرفته است.

شیخ طوسی کتابی را به وی نسبت داده است، بدون اینکه توضیحی درباره‌ی موضوع آن بدهد. همچنین از بزرگان امامیه سعد بن عبدالله اشعری و عبدالله بن جعفر حمیری از وی روایت کرده‌اند. روایات و آرای ابوحاتم را نویسندگان بسیاری پس از او نقل کرده‌اند. فرزندش نیز بسیاری از نظرهای او را در نقد راویان، در کتاب الجرح و التعدیل آورده است. آثاری که از وی باقی مانده است، بدین شرح است: 1. تفسیر القرآن. بخشی از آن، که شامل تفسیر قسمتی از سوره‌ی مائده تا قسمتی از سوره‌ی انفال است، در کتابخانه‌ی محمودیه‌ی مدینه موجود است. 2. الزهد. نسخه‌ای از آن در کتابخانه‌ی ظاهریه محفوظ است. همچنین کتابی با عنوان «الضعفاء و الکذابین و المتروکین» وجود دارد که حاوی گفته‌های او درباره‌ی راویان ضعیف و کذاب و متروک است. گردآورنده‌ی کتاب، ابوعثمان سعید بن عمار بردعی است.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 5،

ابوحسین رازی / موسی بن ابوحسین رازی

از راویان امام رضا (ع). نام او در منابع حدیثی، یکسان نیامده است. در برخی اسناد احادیث، نام او مولی موسی بن ابوحسین رازی آمده است و در برخی، «موسی بن ابوحسین رازی». آنچه مسلم است، این است که يك راوی اهل ری به نام ابوحسین رازی یا موسی بن ابوحسین رازی، از امام رضا (ع) روایت کرده و علی بن ابراهیم بن هاشم یا ابراهیم بن هاشم، از او حدیث شنیده است.

منابع: تهذیب الاحکام، ج 6، ص 171؛ معجم رجال الحدیث، ج 22، ص 137 و ج 20، ص 14 و ج 22، ص 537؛ جامع احادیث الشیعه، ج 13، ص 25؛ الوافی، ج 10، ص 440؛ وسائل الشیعه، ج 15، ص 145.

ابوحسین بن یحیی بن سلیمان رازی

محدث. ابوحاتم رازی می گوید از او پرسیدم: آیا برای تو نامی نیست؟ گفت: نه. نام و کنیه من یکی است. گفتم: پس من تو را «عبدالله» نام می نهم. از اسباط بن محمد قرشی، سفیان بن عینه، یحیی بن یمان، حسین بن زید بن علی بن حسین، حفص بن غیاث، حسین بن زید بن علی علوی، محمد بن فضیل، مروان بن معاویه، ابراهیم بن حکم بن ابان عدنی، حفص بن غیاث، عبیدالله بن موسی، عمر بن نعیم بن میسرئ نحوی، محمد بن فضیل بن غزوان، وکیع بن جراح، یحیی بن زکریا بن ابی زائده، یحیی بن سلیم طائفی، یونس بن بکر شیبانی، ابومعاویه ضریر، جعفر بن عون و عبدالرزاق بن همام روایت کرده است. شماری از راویان او عبارتند از: ابوداود، ابوحاتم رازی، احمد بن علی ابار، اسحاق بن حمد بن زبیر فارسی، اسماعیل بن فضل بلخی، جعفر بن احمد بن فارس اصفهانی، ابوداود سلیمان بن داود بن نصر قطان، محمد بن علی اهوازی، ابوزرع عبیدالله بن عبدالکریم، علی بن سعید بن بشیر رازی، محمد بن ابراهیم بن زیاد طیالسی، محمد بن عبدالله بن رسته اصفهانی، محمد بن نصر قلانسی، محمد بن وضاح اندلسی (قرطبی)، حسن بن عباس مقرئ رازی. ابن ابی حاتم رازی، وی را ثقه و صدوق خوانده است. حدیث نبوی «ما بین قبری و منبری روضة من ریاض الجنه» را او از یحیی بن سلیم و او از عبدالله بن ابی عثمان بن خثیم و او از نافع و او از ابن عمر نقل کرده است.

منابع: سنن ابی داود، ج 1، ص 299؛ السنن الکبری، ج 3، ص 11؛ الجرح و التعدیل، ج 6، ص 137-138 و ج 9، ص 364؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 480؛ تهذیب الکمال، ج 33، ص 249-251؛ تقریب التهذیب، ج 2، ص 385؛ تهذیب التهذیب، ج 12، ص 66؛ تاریخ الاسلام، ج 18، ص 561؛ تاریخ بغداد،

ج 14، ص 32؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 374؛ المعجم الاوسط، ج 1، ص 192 و ج 4، ص 126؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 344.

ابوحماد رازی

عالم شیعی ساکن ری. در رساله ای از صاحب بن عبّاد در شرح حال عبدالعظیم حسنی (ع)، به نقل از ابوتراب رویانی آمده است که ابوحمّاد در سُرِّ مَنْ رَأَى به خدمت امام علی النقی (ع) مشرّف شد، و پس از شنیدن پاسخ مسائل خویش در حرام و حلال خدا، از ایشان دستور گرفت که مشکلات دینی خود را در ری از عبدالعظیم حسنی (ع) بپرسد، و نیز سلام ایشان را به وی برساند. محقق خوئی این خبر را مرسل و ضعیف می داند.

منابع: مستدرک الوسائل، ج 17، ص 321؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 4، ص 406؛ جامع احادیث الشیعه، ج 1، ص 223-224؛ معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 53-54؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 451.

ابو خالد رازی

محدث. ابو عبدالله تمیمی از او روایت کرده است و او از حماد بن سلمه.

منبع: طبقات الکبری، ج 7، ص 283.

ابوزرعۀ رازی

عبیدالله بن عبدالکریم بن یزید بن فَرّوخ، از پیشوایان و حافظان حدیث و رجال شناس بزرگ اهل سنت. جدش فروخ، مولای عیاش بن مطرّف قرشی بود. در تاریخ ولادت او اختلاف است. حاکم نیشابوری، تولد وی را در 194 ق. نوشته است. در ری، به تقریب از 30 استاد بهره گرفت. از سال 214 تا 222 در ری ملازم درس ابراهیم بن موسی فراء بود. پس از آن سفرهای خود را به مکه، عراق، شام، مصر و قزوین آغاز کرد. در قزوین، از محمد بن سعید بن سابق و علی بن محمد طافسی و سعید بن عمرو بردعی حدیث شنید. برای دیدار با عباس بن مزید به بیروت رفت و برای دیدار با محمد بن ابی السری، به عسقلان عزیمت کرد. برخی دیگر از مشایخ او بدین شرح است: ابوبکر بن ابی شیبیه، ابوخیثمه زهیر بن حرب، خلف بن هشام بزاز، ابو عاصم ضحاک بن مخلد، ابن ذکوان مقری، ابونعیم فضل بن دکین، عیسی بن مینقالون، نصر بن علی جهضمی و ابوالولید طیالسی. همچنین مدتی را در بغداد به مجالست و مذاکره با احمد بن حنبل گذراند.

ابوزرعۀ، در 227 ق. از ری بیرون آمد و در 232 ق. بازگشت. در این سفر پس از حج خانه خدا به مصر رفت و پانزده ماه در آنجا ماند و به نوشتن احادیث شافعی پرداخت و از آن پس برای سماع حدیث به شام، حمص، بلاد

ص: 137

جزیره، بغداد و بصره رفت. سومین مسافرت او به شام و مصر و عراق، بیش از چهار سال به طول انجامید؛ آنگاه به ری بازگشت و بیست سال در آنجا زیست.

گروه بسیاری از محدثان و مشایخ حدیث، از او استماع کرده اند؛ از جمله: مسلم، ترمذی، نسایی، ابن ماجه، طبری، ابویعلی موصلی، ابوبکر بن ابی داود، ابوحاتم رازی، ابن ابی حاتم رازی، ربیع بن سلیمان راوی، ابوعوانه اسفراینی، ابوزرع دمشقی و ابراهیم حربی.

ابوزرع، به رسم معمول اصحاب حدیث در آن روزگار، از پیروان سلف و مخالف اهل رأی بود و آشکارا به مخالفت با آنان برخاست. از دعای احمد بن حنبل برای پیروزی او بر مخالفان و همچنین از نامه ابن رسته به وی نیز چنین برمی آید که او در خط مقدم مبارزه با اهل رأی بوده است. ابن ابی حاتم رازی، او را از بزرگان علما و ناقدان حدیث شمرده و پدرش ابوحاتم وی را «امام» خوانده است. ابن حبان او را یکی از پیشوایان حدیث و عالمی پرهیزگار معرفی کرده است. به گفته ابوحاتم رازی، کسی نتوانست جای خالی او را در علم و فهم و صدق و صیانت از حدیث پر کند. ابن ابی شیبه می گوید کسی را حافظتر از او ندیده است. به دعوی اسحاق بن راهویه، هر حدیثی که ابوزرع آن را صحیح نداند، اصالت ندارد.

ابوزرع، رجال شناس بزرگی نیز بود. ابن ابی حاتم رازی، در سرآغاز کتاب های خود به هنگام معرفی مآخذ اصلی اش در جرح و تعدیل رجال، از ابوزرع نام برده و بابتی را به معرفی جایگاه وی در این فن اختصاص داده است. نظرات رجالی ابوزرع را می توان در جای جای کتب مربوط به این فن دید. ذهبی در مقایسه میان نظرات رجالی ابوزرع با برخی از معاصرانش، گفته است که وی با احتیاط و آگاهی بسیار درباره رجال حدیث نظر می داده است.

می گویند: وی بخشی از احادیثی را که در خاطر داشته است، در مسندی گردآورده است. اما اکنون نشانی از آن در دست نیست. نجاشی، تألیفی دیگر با عنوان «ذکر من روی عن جعفر بن محمد [الصادق] من التابعین و من قاربهم» به وی نسبت داده و نکته ای را نیز از آن نقل کرده است.

وی در منطقه «ماشهران» که گویا در حومه ری بوده است، درگذشت. سمعانی می نویسد: من مقبره او را دیده ام.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 5، ص 493.

ابوطیب رازی

متکلم و فقیه امامی. در فقه و کلام، دارای تألیفات بسیار بوده و کتابی نیز درباره فضیلت

و معجزات امام رضا (ع) نوشته است به نام «زيارة الامام الرضا (ع) و فضله». در بسیاری از منابع رجالی شیعه، نام وی آمده و برخی نیز گفته اند که او وعیدی و پیرو مرجئه بوده است. از همین رو، برخی مانند ابن داود حلی، او را از ضعف شمرده اند. علامه حلی، او را «مقبول» می خواند، با این استدلال که شیخ طوسی، وی را استاد ابو محمد علوی خوانده است که از دانشمندان جلیل القدر امامیه است. برخی نیز احتمال داده اند که از مذهب وعیدی و ارجاء بازگشته است. اکثر رجالیان قدیم و جدید، او را از دانشمندان امامی شمرده اند. پسر و نوه او (ابوالحسن بن ابی القاسم) از فقهای روزگار خود بودند. ابوطیب رازی، در سال 358 ق. درگذشت.

منابع: وسائل الشیعه، ج 20، ص 377 و ج 30، ص 522؛ الفهرست طوسی، ص 277 و 341؛ معالم العلماء، ص 173؛ خلاصة الاقوال، ص 301؛ رجال ابن داود، ص 219؛ جامع الرواة، ج 2، ص 396؛ معجم رجال الحدیث، ص 706.

ابوعلی رازی

از عارفان قرن دوم هجری. اطلاع چندانی از او در دست نیست؛ جز اینکه در ری می زیسته و خواجه عبدالله انصاری در طبقات الصوفیه، جملاتی را به او نسبت داده است. جامی در نفحات الانس، همین گزارش را تکرار کرده و چیزی بر آن نیفزوده است. در رساله قشیریه از او نقل شده است: «در مدت سی سالی که با فضیل می نشستم، هرگز او را خندان و حتی متبسم ندیدم، مگر روزی که فرزندش علی از دنیا رفت. آن روز او را خرسند دیدم، به او گفتم: امروز که روز اندوه است، چرا تو را متبسم می بینم؟ گفت: چون خداوند او را دوست داشت و او را به سوی خود خواند.» از آنجا که فضیل در سال 180 ق. درگذشته است، دانسته می شود که او نیز در قرن دوم می زیسته است.

جامی در نفحات الانس از او نقل کرده است: «اذا رأیت الله عزوجل یوحشک من خلقه فاعلم انه یرید ان یونسک بنفسه؛ یعنی هرگاه بینی که حق تعالی تو را از خلق وحشت دهد [که] از حاضر نیاسایی و غایب را بخواهی، بدان که مراد او آن است که تو را با خود انس و آرام دهد.» و نیز از او است: «چون مرد از خود در طریق طریقت نتواند گذشت، چگونه دریافت کند مقام قرب و لذت فناء فی الله را؟» از او پرسیدند: عاقل کیست؟ گفت: «آن کس که داند دنیا را ثباتی نیست و از برای محلی که باقی نخواهد ماند، رنج بر خود نبیند و پیوسته متذکر باشد رفتن آن سرای را.» یکی از او پرسید: یا شیخ، در دنیا چه باید کرد که فایدتی مرد را حاصل شود و از عقبا بهره برد؟

گفت: «چون بر این کلام پی بردی که دنیا مزرعه آخرت است، تخم نیکی باید کاشت، تا در آن سرای ثمر آن را برداری.»

منابع: نامه دانشوران، ج 7، ص 289؛ نفحات الانس، ص 205.

ابومحمد رازی

از مشایخ کلینی و شیخ طوسی. در کتب رجال، او را مجهول خوانده اند. مؤلف مسند الهادی، کسی را به این نام از اصحاب امام هادی (ع) شمرده است. از سیف بن عمیره و اسماعیل بن ابی عبدالله روایت کرده است و محمد بن حسان رازی از او.

منابع: الکافی، ج 1، ص 11؛ مسند الامام الهادی، ص 317؛ معجم رجال الحدیث، ج 1، ص 268 و ج 23.

ابوهلال رازی

از اصحاب و راویان امام صادق (ع). ترجمه او در کتب رجال نیامده است و از این رو، وی را مجهول خوانده اند. از امام صادق (ع) روایت کرده است و عبدالله بن مسکان و حفص بن بختری و یعقوب بن سالم از وی، حدیث نقل کرده اند. گویا کتابی نیز داشته است که آن را ابوالفضل محمد بن عبدالله روایت کرده است. روایات او در کتب اربعه آمده است.

منابع: معجم رجال الحدیث، ج 24، ص 56؛ جامع الرواة، ج 2، ص 423؛ قاموس الرجال، ج 11، ص 556.

ابویحیی رازی

محدث و از راویان امام صادق (ع). فضل نوفلی و ابواسماعیل صیقل از او روایت کرده اند. در برخی منابع، نام وی ابن ابی یحیی رازی ثبت شده است.

منابع: الکافی، ج 5، ص 159؛ جامع الرواة، ج 2، ص 429؛ معجم رجال الحدیث، ج 23، ص 93-94 و ج 22، ص 84؛ الفائق فی رواة الامام صادق (ع)، ج 1، ص 115؛ قاموس الرجال، ج 11، ص 561.

اثنا عشری، سید حسین حسینی شاه عبدالعظیمی

عالم دینی، مفسر قرآن و خطیب ری. در سال 1315 ق. به دنیا آمد. پدرش حاج سید محمد اعتمادی، معروف به حاج سید آقا، از نوادگان میرعلی رضا و از رؤسای خدام آستانه حضرت عبدالعظیم حسینی بود که در 1369 ق. از دنیا رفت و در رواق مطهر دفن شد. صاحب کتاب گنجینه دانشمندان درباره او می نویسد: «مرحوم سلاله السادات حاج

ص: 140

سید محمد اعتمادی، معروف به حاج سید آقا، متعبد و متعهد و با اخلاص بود. هرگاه هنگام سحر توفیق تشریف به حرم حضرت عبدالعظیم را داشتیم، می دیدم آن مرحوم با حال خشوع، مشغول نماز شب است.» سید حسین، در دوازده سالگی برای تحصیلات رسمی به تهران رفت و در آنجا زبان فرانسه را نیز آموخت. ده سال نیز در دبیرستان های تهران تدریس کرد. سپس به تحصیل علوم دینی در مدرسه محمدیه تهران روی آورد.

در سال 1349 ق. به قم رفته، از حجج اسلام و آیات عظام حائری، مرعشی نجفی، حجت، محمدتقی خوانساری، حاج شیخ حسین مقدس، میر سید علی حائری، میرزا محمدعلی ادیب تهرانی و میرزا محمد همدانی، دروس حوزه را تا سطح عالی آموخت. در سال 1363 ق. به ری بازگشت و تا پایان عمر به اقامه جماعت و تبلیغ احکام و تفسیر قرآن و نشر اخبار و احادیث اشتغال ورزید؛ تا اینکه در پنجم شعبان 1384 ق. بالای منبر، قالب تهی کرد. از آثار او است: تفسیر اثنا عشری؛ اربعین حسینی؛ اصول دین. برادر وی، حسن اثنا عشری نیز در ری اشتغالات علمی و معنوی داشت.

تفسیر اثنا عشری، تفسیر کامل قرآن به زبان فارسی و به روش اجتهادی - روایی است. مؤلف، این کتاب را به زبان ساده و قابل فهم برای عموم مردم نوشته است. در مقدمه کتاب، در ده فصل، درباره مهم ترین مباحث علوم قرآنی سخن گفته است؛ بدین ترتیب: فصل اول: تمسک به قرآن؛ فصل دوم: حاملین علم قرآن؛ فصل سوم: منع تفسیر قرآن به رأی؛ فصل چهارم: سبب نزول قرآن؛ فصل پنجم: کیفیت نزول قرآن؛ فصل ششم: اعجاز قرآن؛ فصل هفتم: اسامی قرآن؛ فصل هشتم: ثواب قرائت قرآن؛ فصل نهم: آداب تلاوت قرآن؛ فصل دهم: نوادر و مطالب. در آغاز کتاب نیز می نویسد: «نزد محققین حقایق معارف الهیه و مدققین دقایق اسرار ربانیه، مخفی و پوشیده نیست که بر هر مسلمانی واجب و لازم است نهایت جد و جهد را در ترویج احکام الهیه و نشر شریعت نبویه بنماید و به هر قسم که تواند از مال و جان و قلم و بیان کوتاهی ننماید، تا موجبات سعادت دنیا و آخرت را دریابد. لذا این بنده محض خدمت به عالم اسلامیت، تفسیر قرآن مجید را با دقت کامل که در ایام تحصیلات خود جمع آوری نموده بودم، اکنون مختصری از آن را به خواهش برادران ایمانی در مقام نشر آن برآمده تا تذکره ای در دنیا و ذخیره ای برای عقبی بوده باشد.» تفسیر اثنا عشری، در سال 1375 ق. آغاز شده و در سال 1381 ق. به سرانجام رسیده

است. چاپ نخست آن میان سال های 1334 تا 1339 ش، در تهران بوده است. برخی مجلدات آن را انتشارات فراهانی در تهران در سال 1377 ق منتشر کرد. این تفسیر در سال 1363 ش/ 1404 ق، در چهارده جلد وزیری با سرمایه گذاری انتشارات میقات به چاپ رسیده است.

کتاب اصول دین نیز در سال 1384 ش. با مقدمه آیت الله محمد محمدی ری شهری، از انتشارات سازمان چاپ و نشر دارالحدیث به بازار نشر آمد. این کتاب، 9 فصل دارد: فصل اول: مقدمات اصلیه؛ فصل دوم: عجایب مخلوقات؛ فصل سوم: در توحید؛ فصل چهارم: عدل؛ فصل پنجم: نبوت؛ فصل ششم: خصائص التبی؛ فصل هفتم: امامت؛ فصل هشتم: معاد؛ فصل نهم: بطلان اقوال متصوفه. در پایان نیز ملحقات و پیوست ها آمده است.

منابع: اختران فروزان ری و طهران، ص 67؛ گنجینه دانشمندان، ج 4، ص 617. دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، ج 1، ص 663؛ اصول دین، مقدمه محمد محمدی ری شهری.

اجاق، بقعه عبدالله آباد

زیارتگاه سابق. این بقعه در روستای مخروبه و خالی از سکنه عبدالله آباد (مشهور به عدل آباد)، در بخش کهریزک، و در شمال شرقی قلعه (کشتارگاه) قرار دارد. پیشتر در این قلعه ساکنان عدل آباد زندگی می کرده اند، اما اکنون به صورت مخروبه درآمده و کشتارگاه احشام شده است.

ساختمان زیارتگاه تقریباً هم سطح اتاق های مخروبه قلعه است. پیرامون حیاط مرکزی و نیز اطراف آن خانه های قدیمی و خشتی روستای عدل آباد دیده می شود که در حال نابودی کامل است. در اطراف زیارتگاه، خانه مسکونی وجود ندارد. مشهور است که اجاق، محل سکونت گروهی از شیفتگان امام علی (ع) بوده و چون به اجاقی شهرت داشته اند، زیارتگاه نیز به اجاق معروف شده است.

بنای امروزی را در سال 1379 ش. بازسازی کرده اند. بقعه، شامل گنبدخانه و پیش فضای ورودی است. در غرب بنا فضای بازی به شکل حیاط مرکزی دیده می شود که بقعه و چند بنای دیگر حول آن هستند. مساحت بنای بقعه 36/30 متر و ارتفاع جداره های بنا تا کف 4/5 متر است.

منبع: امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 447.

احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس

احمد بن ابراهیم بن حسن بن علی بن ابراهیم بن محمد بن سلیمان بن داود بن حسن بن حسن مجتبی (ع)، مشهور به سید

ابوالعباس هاشمی، محدث زیدی و اهل مناظره و از سادات حسنی در قرن چهارم. روایات کتاب هشام بن سالم را از حسن بن علی بن علی بن عبدالکریم زعفرانی روایت کرده است. همچنین از ابوزید عیسی بن محمد علوی، زبیر بن بکار، عبدالرحمن بن حسن خاقانی، فضل بن عباس کندی، عبدالرحمن بن ابی حامد و یحیی بن محمد بن هادی حدیث شنیده است. محمد بن زید بن علی طبری و با سه واسطه شیخ منتجب الدین از او روایت کرده اند. منتجب الدین در کتاب فهرست، او را «فاضل» و «ثقه» خوانده است. از آثار او است: شرح الاحکام، مسلسل الاحادیث، شرح الابانه و المصاییح. کتاب المصاییح، اخبار سیره نبوی و خلفای پس از ایشان است تا قیام یحیی بن زید. در برخی منابع شیعی، مانند آثار سید بن طاووس، به خطا، لقب او «حسینی» آمده است. سه تن از پیشوایان زیدیه، از جمله ابوطالب الناطق بالحق، شاگردان او بودند. مرگ او را در سال 253 ق. نوشته اند.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 39؛ الاربعون حدیثا، ص 28 و 82؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 239؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 4، ص 22 و ج 5، ص 134؛ نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغه، ج 3، ص 253 و 436 و 344؛ اعیان الشیعه، ج 2، ص 463.

احمد بن ابراهیم بن علان کلینی رازی

دانشمند و محدث امامی و از منسوبان ثقة الاسلام کلینی. از کلین فشافویه ری بود. شیخ طوسی او را «فاضل» خوانده و از راویانی شمرده است که مستقیماً از ائمه روایت نکرده اند.

منابع: رجال الطوسی، ص 407؛ رجال ابن داود، ص 35؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 23.

احمد بن ابراهیم نرمقی رازی

محدث. اهل روستای نرمق (نارمک کنونی) بود. از سهل بن عبد ربّه سندی و اشعث بن عطف (راوی سفیان ثوری) و عبدالله بن عیسی بن ماهان و عبدالرحمن بن مغراء روایت کرده است و محمد بن مرزبان آدمی شیرازی و محمد بن یوسف بن عاصم رازی از وی روایت کرده اند.

منابع: الانساب، ج 5، ص 480؛ معجم البلدان، ج 5، ص 281؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 403؛ تهذیب الکمال، ج 14، ص 386 و ج 17، ص 418.

احمد بن ابی شریح رازی

راوی و محدث. برادر وی، عبدالرحمن رازی نیز از محدثان بود. از محمد بن ادريس شافعی، ابو عبدالرحمن عبدالله بن جهم، ابن

وهب، کسایی، داود بن محیر، محمد بن حسن بن ابی زید همدانی و ابواحمد زبیری حدیث شنیده و نقل کرده است. شماری از روایان او به این شرح است: عباس بن فضل بن شاذان، ابوحاتم رازی، محمد بن نعیم، احمد بن عبدالله بن ابی عتاب، ابوداود، ابوبشر محمد بن احمد حماد بن سعید بن مسلم انصاری رازی دولابی وراق.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 55، ص 369؛ المستدرک، ج 2، ص 34؛ الکفایة فی علم الروایة، ص 425؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج 3، ص 207؛ تاریخ ابن معین، ص 25؛ تاریخ بغداد، ج 4، ص 427؛ تهذیب الکمال، ج 27، ص 451.

احمد بن احمد بن ابراهیم رازی

محدث اهل سنت. در مکه از ابن جعفر حمال حدیث شنیده و او با چهار واسطه از رسول الله (ص) روایت کرده است.

منبع: مسند ابی حنیفه، ص 40.

احمد بن ادیس رازی، ابوعلی اشعری قمی

محدث ثقه و از فقهای شیعه و روایان احادیث ائمه اطهار (ع) در اوایل قرن چهارم. در سند بسیاری از روایات نام او آمده است. مؤلفان کتب روایی، او را کثیر الحدیث و صحیح الروایة خوانده اند. شیخ طوسی، کتاب النوادر را از او می داند. وی در راه مکه درگذشت.

منابع: رجال النجاشی، ص 67؛ الفهرست طوسی، ص 26؛ دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 513.

احمد بن اسحاق رازی

احمد بن اسحاق رازی، مشهور به الرازی، محدث ثقه، عادل و از اصحاب امام هادی (ع). نزد محدثان و فقیهان شیعه منزلتی عظیم داشت و در کتب رجال شیعه، مطلق «الرازی»، لقب او است. او را از وکلای امام دوازدهم (ع) نیز دانسته اند. چندین کتاب به او منسوب است؛ از جمله کتابی به نام «علل الصلوة». برخی او را همان احمد بن اسحاق اشعری قمی، وکیل امام عسکری (ع)، دانسته اند که قبرش در حلوان است. حلوان از شهرهای مهم کرمانشاهان بود که پس از ویرانی، شهر سر پل زهاب، نزدیک آن ساخته شد. احمد، هنگام مراجعت از عراق، از نزد امام عسکری (ع)، در این شهر، زندگی را بدرود گفت. سهل بن زیاد از او روایت کرده است.

منابع: رجال الطوسی، ص 383، ش 5643؛ رجال الکشی، ص 575، ش 1088؛ خلاصة الاقوال، ص 62؛ رجال ابن داود، ص 36؛ نقد الرجال، ج 1، ص 105 و ج 5، ص 280؛ جامع الرواة، ج 1، ص 41 و 315؛ منهج المقال فی احوال الرجال، ج 1، ص 232-233؛ اعیان الشیعه، ج 2، ص 478-479؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 55.

ص: 144

احمد بن اسماعیل بن ابی ضرار رازی

محدث. از ابوتمیله، عبدالرزاق، قدامة بن محمد مدینی، حکم بن بشیر بن سلمان، یحیی بن ضریس، حکم بن بشیر بن سلمان و اسماعیل بن ابی اویس حدیث کرده است. ابوحاتم رازی، از او نقل خبر کرده و وی را «ثقه»، «مأمون» و «صدوق» خوانده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 41؛ تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 159 و 420 و 663؛ تهذیب الکمال، ج 23، ص 552.

احمد بن اسماعیل رازی

محدث. از عمر بن علی بن ابی بکر رازی و ابوحامد بن عدی روایت کرده است و ابومحمد عبدالله بن احمد از وی.

منابع: معجم الکبیر، ج 12، ص 12؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 52، ص 95.

احمد بن ثابت بن عتاب رازی فرخوی

محدث. از اسحاق بن بیان جوهری، عبدالرزاق و عمرو بن عثمان رقی و نصر بن محمد بن موسی جرسی روایت کرده است، و محمد بن جریر طبری و قاضی ابوالعلائی واسطی از او نقل حدیث کرده اند. ابن ابی حاتم رازی، به نقل از ابوالعباس بن ابی عبدالله طهرانی گفته است که تردیدی در کذاب بودن او نیست. برخی دیگر نیز تکذیب ابن ابی حاتم را بازگو کرده اند.

منابع: میزان الاعتدال، ج 1، ص 86؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 6؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 44؛ لسان المیزان، ج 1، ص 143 و 148؛ تهذیب الکمال، ج 22، ص 147 و ج 29، ص 402؛ الوضاعون و احادیثهم، ص 128.

احمد بن جعفر رازی

محدث. از سهل بن ابراهیم حنظلی و احمد بن خلیل رازی و محمد بن یزید نفیلی روایت کرده است، و ولید بن ابان و عقیلی از وی.

منابع: تاریخ مدینة دمشق، ج 47، ص 455؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 590؛ البداية و النهایه، ج 2، ص 107؛ الضعفاء، ج 4، ص 51.

احمد بن جهم کوفی رازی، ابوعلی

راوی و ساکن ری. از احمد بن مفضل و ابوغسان نهدی روایت کرده است. دو تن از راویان او عبارتند از: علی بن حسین بن جنید و محمد بن علی بن حمزه علوی. ابوحاتم رازی، او را صدوق خوانده، و پسرش، عبدالرحمن بن ابی حاتم گفته است که او را دیده، اما چیزی از او ننوشته است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 45؛ تاریخ الاسلام، ج 19، ص 39-40.

ص: 145

احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس

ادیب، منجم و دایی یوسف بن یحیی منجم، مشهور به ابن ابی کامل. اصل او از فارس است. ابوعبیدالله محمد بن عمران مرزبانی، شعر او را در تذکرة الموشح آورده است. وی از طریق موسی بن سلمه و ابوعمران نحوی، شاگرد اصمعی محسوب می شود. به گفته ابوالفرج اصفهانی در الاغانی، حسن بن علی از ابن مهرویه نقل کرده است که احمد بن ابی کامل گفت: دعبل، شعرهای خود را بر من می خواند. در میان اشعار او هجوهای بی نام بود. پرسیدم این هجوها را برای چه کسی گفته ای؟ گفت: این هجوها برای کسی نیست؛ اما هر گاه نیاز باشد، اسم کسی را در یکی از آنها می آورم.

منابع: الموشح، ص 303، 376 و 378؛ الوافی بالوفیات، ج 6، ص 184؛ تاریخ بغداد، ج 13، ص 45؛ الاغانی، ج 7، ص 155 و ج 18، ص 465-466 و ج 19، ص 18؛ دیوان شعر دعبل، ص 17.

احمد بن حسن بن احمد، جلال الدین، ابوالمفاخر

فقیه، قاضی و مفتی حنفی در شام. اصل او از ری است و در سال 651 ق. در انکوریه (آنکارا) به دنیا آمد. در دمشق زیست و در همان جا درگذشت. فقه را نزد پدرش، حسام الدین، قاضی القضاة ملطیه آموخت. از دیگر استادان او در فقه و تفسیر، برهان الدین حنفی، یزید بن ایوب حنفی و ابوالعلاء بخاری است. در دمشق، کرسی تدریس داشت و فتوا می داد. پس از عزل از مسند قضاوت، در سال 730 ق. به مصر رفت و سرانجام در سال 745 ق. در دمشق درگذشت.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 8، ص 21-21؛ البداية و النهایة، ج 13، ص 328 و ج 14، ص 225.

احمد بن حسن بن بُندار رازی، ابوالعباس

محدث و حافظ. مدتی از عمر خویش را در مکه گذراند و از همین رو به شیخ الحرم نیز معروف است. نام او در منابع، احمد بن حسن بن احمد نیز ثبت شده است. در مکه و همدان، از محمد بن اسحاق بن ابراهیم بن اهوازی، عبدالله بن ولید، محمد بن اسحاق بن عباد، ابوبکر شافعی، ابوبکر بن خلاد، ابوالقاسم طبرانی، احمد بن قاسم بن ریان لکی، عبدالله بن عدی جرجانی، محمد بن عیسی جلودی و گروهی دیگر روایت کرده است. برخی از راویان او عبارتند از: پسرش عبدالرحمن احمد بن ابراهیم رازی، ابوالعباس بن خطاب رازی، ابومسعود بجلی، احمد بن عمرو بن دلهاث عذری و طاهر بن احمد

ص: 146

همدانی. رافعی در التدوین می گوید: وی به سال 376 ق. در قزوین از پدر و جدش، روایت کرده و تا سال 409 ق. زنده بوده است.

منابع: التدوین، ج 2، ص 152؛ سیر اعلام النبلاء، ج 17، ص 299-300 و ج 12، ص 402؛ تاریخ الاسلام، ج 28، ص 182-183؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 33، ص 227-228.

احمد بن حسن بن حیده رازی

محدث. احادیثی را که از محمد بن ایوب رازی شنیده بود، در بغداد بر حافظ علی بن عمر و جمعی دیگر املا کرد.

منبع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 311.

احمد بن حسن رازی

محدث و ساکن جرجان. از ابوزرعۀ رازی و ابوعمر و قطان رازی حدیث شنیده و حافظ ابواحمد عبدالله بن عدی از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ جرجان، ص 84.

احمد بن حسن رازی، ابوعلی

محدث شیعی و از مشایخ اجازه. از ابوالحسین اسدی روایت کرده است و تلعهبری نیز از او روایت کرده و اجازه داشته است. شیخ طوسی نام او را در کتاب رجال خود، در باب کسانی که از ائمه (ع) روایت نکرده اند، آورده است. چون از مشایخ اجازه بوده است، برخی او را ثقه دانسته اند. برخی نیز به ممدوح بودن او تصریح کرده اند.

منابع: رجال الطوسی، ص 444؛ جامع الرواة، ج 1، ص 45؛ نقد الرجال، ج 1، ص 114؛ الکلینی و الکافی، ص 146؛ رجال ابی داود، ص 36؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 91-92.

احمد بن حسن / حسین بن اسحاق بن عتبۀ رازی مصری، ابوالعباس

محدث. در سال 268 ق. به دنیا آمد. از صالح بن شعیب بن ابان زاهد، علی بن سعید بن بشر رازی، ابوزید قراطیسی، روح بن فرج قطان، یحیی بن عثمان بن صالح سهمی، روح بن فرج، احمد بن محمد بن رمیح، حافظ ابوسعید نخعی، یحیی بن داود علاف و مقدم بن داود رعینی و طبقۀ وی حدیث شنیده است. برخی از کسانی که از وی روایت کرده اند، به این قرار است: خلف بن قاسم بن سهل، عبدالغنی، ابومحمد بن نحاس، شعیب بن منهال، ابوعبدالله بن نظیف، عبدالوهاب بن عیسی بن عبدالرحمن.

مرگ وی را به سال 357 ق. در مصر نوشته اند. ابوالعباس، احمد بن احمد بن حسن، فرزند او است.

منابع: شذرات الذهب، ج 3، ص 22؛ سیر اعلام النبلاء، ج 16، ص 112-113؛ الانساب،

ج 2، ص 520؛ تاریخ الاسلام، ج 26، ص 154-155؛ التمهید، ج 2، و ج 7، ص 65 و ج 21، ص 139؛ تهذیب الکمال، ج 1، ص 329-328.

احمد بن حسن مادرانی / مادرایی

حاکم ری. به گفته یاقوت حموی، در سال 275 ق. بر ری سلطه یافت و مذهب تشیع را در آنجا رواج داد. اما چون برخی تواریخ، تسلط وی را بر ری در زمان حیات امام حسن عسکری نوشته اند، باید حکومت او بر ری، پیش از سال 260 ق. باشد و در آن زمان، تشیع در ری رواج داشت.

منابع: معجم البلدان، ج 3، ص 121؛ الکلینی و الکافی، ص 136-137.

احمد بن حسین بن احمد نیشابوری خزاعی، ابوبکر

از عالمان شیعی و جد ابوالفتوح رازی.

وی از خاندانی برجسته و با سابقه در تشیع بوده است. نسبت این خاندان به بدیل بن ورقاء خزاعی می رسد که از اصحاب رسول الله (ص) و از دوستان امام علی (ع) بوده است. پسرانش عبدالله و محمد و عبدالرحمن در جنگ صفین به شهادت رسیدند.

به درستی دانسته نیست که این خاندان از چه زمانی به ایران آمده اند، ولی مهاجرت آنان احتمالاً در سده های اول یا دوم هجری به نیشابور بوده است. سپس احمد بن حسین بن احمد (جد دوم ابوالفتوح)، در قرن پنجم از نیشابور به ری مهاجرت می کند. احمد بن حسین از شاگردان سید مرتضی و سید رضی و شیخ طوسی است، و در زمان حیات استادش، سید مرتضی، زندگی را بدرود گفت.

چندین اثر از او بر جای مانده است؛ از جمله: الامالی فی الاخبار؛ عیون الاحادیث؛ الروضه (در فقه)؛ السنن و المفتح (در اصول)؛ المناسک.

منابع: امل الآمل، ج 2، ص 11-12؛ فهرست منتخب الدین، ص 32؛ اعیان الشیعه، ج 2، ص 512؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 89؛ وفيات الاعیان، ج 2، ص 185-190.

احمد بن حسین بن ابوالقاسم بن بابا رازی قصرانی، ابوالعباس

محدث و از مشایخ زیدیه. وی اهل آذون، از روستاهای قصران خارج (شمیران کنونی) بود. در ری، مقام و اعتبار بسیار یافت. منتجب الدین در کتاب الاربعون حدیثا، حدیث هفتم را از طریق وی نقل کرده است. سمعانی، ولادتش را در سال 495 ق. دانسته است.

منابع: الاربعون حدیثا، ص 27؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ج 2، ص 189-190؛ معجم البلدان، ج 4، ص 353.

احمد بن حسین بن علی ابراهیم بن حکم رازی، ابوزرعۀ رازی صغیر

حافظ، رجالی، از عالمان و محدثان سده چهارم، معروف به ابوزرعۀ رازی صغیر و جوال. در سال 347 ق. به دمشق رفت. در آنجا از محضر مشایخ استفاده کرد و نیز حدیث گفت. وی کثیرالسفر بود، و بدین سبب به او لقب «جوال» دادند. از مشایخ او می توان به عبدالرحمن ابن ابی حاتم اشاره کرد. از ابراهیم بن یعقوب، عبدالله بن محمد صفار، ابو محمد بن معروف، محمد بن خالد، علی بن ابراهیم بن قطان قزوینی، عبدالله بن محمد حارثی، محاملی، ابن مخلد و... روایت کرده است. جمعی از محدثان نیز از وی روایت کرده اند؛ همچون: عبدالغنی بن سعید، حمزه سهمی، محمد بن علی بن یعقوب. در سال 375 ق. در راه مکه ناپدید شد و دیگر از او خبری باز نیامد.

منابع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 109؛ معجم البلدان، ج 2، ص 900؛ تذکره الحفاظ، ج 3، ص 999-1000؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 93؛ لسان المیزان، ج 1، ص 158؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 84؛ معجم المؤلفین، ج 1، ص 205.

احمد بن حسن بیلی رازی

محدث. از قریه بیل ری بوده و از محمد بن حمید رازی روایت کرده است. ابوجعفر عقیلی از وی حدیث شنیده است.

منبع: معجم البلدان، ج 1، ص 533.

احمد بن حسین فناکی رازی، ابوالحسین

فقیه شافعی. در ری به دنیا آمد و در عراق و خراسان، نزد ابوحامد اسفرائینی و ابوعبدالله حلیمی و ابوطاهر زبیدی و سهل صعلوکی، فقه آموخت. در بروجرد تدریس کرد و در همان شهر، به سال 448 ق. درگذشت. از تألیفات او است: المناقضات فی الحصر؛ الاستثناء.

منابع: طبقات الشافعیة الكبرى، ج 4، ص 16-17؛ کشف الظنون، ج 2، ص 1845؛ موسوعه طبقات الفقهاء، ج 5، ص 16-17؛ تاج العروس، ج 13، ص 630؛ هدیه العارفین، ج 1، ص 76-77؛ تاریخ الاسلام، ج 30، ص 169؛ معجم المؤلفین، ج 1، ص 207.

احمد بن حمدان بن احمد 8592 ابوحاتم رازی، احمد

احمد بن خالد رازی حروری

محدث قرن چهارم. هم زمان با عبدالرحمن بن ابی حاتم، در ری می زیست. از محمد بن حمید رازی، موسی بن نصر رازی، محمد بن یحیی نیشابوری و محمد بن یزید سلمی نیشابوری روایت کرده است. علی بن قاسم بن عباس بن فضل بن شاذان رازی، علی بن عمر بن عباس، ابراهیم بن محمد بن یحیی بن

سختویه، ابومحمد سماک (از مشایخ خطیب بغدادی)، حسین بن علی تمیمی (حسینک) و محمد بن صالح سروی از او روایت کرده اند.
منابع: الانساب، ج 2، ص 208؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 165-166 و ج 11، ص 91 و ج 12، ص 53؛ اکمال الکمال، ج 3، ص 31-32 و ج 5، ص 135-136؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 38، ص 27.

احمد بن خلیل رازی، ابوالعباس

محدث. از ابوغسان محمد بن عمرو بن بکر تمیمی عدوی و اسماعیل بن ابواویس روایت کرده است و احمد بن جعفر رازی از او. پسر او جعفر بن احمد بن خلیل نیز از محدثان بود و از حفص بن عمر مرقانی و ابوغسان، روایت کرده است.

منابع: السنن الکبری، ج 5، ص 251؛ الضعفاء، ج 4، ص 51-52؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 203؛ تهذیب الکمال، ج 26، ص 199-200.

احمد / حسن بن داود صیدنانی رازی، ابوالحسین / ابوالعلاء

محدث و راوی و از مشایخ ابوحاتم رازی. اهل ری بود و از داود بن عبدالرحمن عطار و ابی زهیر و یعقوب قمی و ابن مبارک و جریر روایت کرده است. ابوحاتم رازی نیز در ری از او حدیث شنیده و وی را به راست گویی ستوده است. در برخی منابع نام او «حسن» و در برخی «احمد» ضبط شده است.

منابع: الانساب، ج 3، ص 573؛ التعلیل و الترجیح، ج 1، ص 297؛ الجرح و التعلیل، ج 6، ص 365-366.

احمد بن سعید رازی

محدث اهل سنت. نام او در طریق صدوق در کتاب الخصال آمده است. در منابع، از برکه بن حسن اسفراینی نقل کرده اند که احمد بن سعید رازی درباره اباصلت گفته است: «در حدیث موثق است، جز اینکه محب آل رسول (ص) است و دین و مذهب او، همین حب است.» بدین رو برخی او را ناصبی خوانده اند. عاصم بن سعید، سلیمان بن احمد طبرانی و ابوسعید جرجانی، از او روایت کرده اند و او از مسلم بن ابراهیم، علی بن مهدی، علی بن محمد طنافسی، سلیمان بن سلیمان علوی و نصر بن شمیم مازنی.

منابع: مستدرکات علم الرجال، ج 1، ص 322 و ج 4، ص 344؛ معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 19؛ اختیار معرفة الرجال، ج 2، ص 872؛ نقد الرجال، ج 3، ص 60-61؛ الخصال، ج 2، ص 150؛ الضعفاء، ج 4، ص 99؛ الأغانی، ج 3، ص 144؛ تاریخ جرجان، ص 256 و 326.

احمد بن عبدالرحمن بن خالد قلانسی رازی، ابوالعباس

محدث و متکلم اشعری. در نیمه دوم سده

سوم و آغاز سده چهارم قمری در ری می زیست. آرای کلامی او در کتاب های ملل و نحل و علم کلام، به ویژه آثار اشعریان طرح و بررسی می شود. بیش از 150 کتاب کلامی، به او منسوب است؛ ولی بیش از دو اثر از او باقی نمانده است. ابن فورك، متکلم اشعری، در کتاب اختلاف الشیخین، اختلاف آرای قلانسی را با ابوالحسن اشعری بررسی کرده است.

در کتاب های تراجم، اعم از کتاب های طبقات فقها یا متکلمان، شرح احوال او نیامده و به همین دلیل دانسته ها درباره زندگی و حتی نام و نسب و لقب او، اندک است. دانیل ژیماره، در مقاله ای، وی را همان ابوالعباس احمد بن ابراهیم القلانسی الرازی می داند که بغدادی در تفسیر أسماء الله الحسنى و نسفی در تبصرة الأدله، از او یاد کرده اند. وی به استناد حکایتی که درباره ابن خزیمه در برخی منابع از جمله در الاسماء و الصفات بیهقی نقل شده است، و در آن حکایت از حضور ابوالعباس قلانسی در ری و به عنوان معاصر ابن خزیمه سخن می رود، نتیجه گرفته است که ابوالعباس، معاصر ابوالحسن اشعری و هم سن ابوعلی جبایی بوده است. ابومنصور بغدادی در کتاب التحصیل می گوید: ابوالعباس قلانسی و ابوبکر صیرفی، قائل به وجوب شکر منعم و وجوب استدلال بر معرفت و صفات او از راه عقل، پیش از ظهور شرع، بودند. همچنین وی منکر وجود آیات منسوخ در قرآن بود.

محمد بن مهران و ابومحمد بن حیان از او روایت کرده اند و او از حافظ محمد بن محمد بن احمد نیشابوری.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 12، ص 399 و ج 55، ص 154-155؛ السلفیه، بین السنة و الامامیه، ص 57-58؛ البحر المحيط فی اصول الفقه، ج 1، ص 118 و 304 و ج 3، ص 187؛ تهذیب الکمال، ج 17، ص 462؛ طبقات الشافعیه، ج 1، ص 130-131؛ ژورنال آسیایی، 1989 م، ش 277، ص 227 به بعد.

احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد بن عثمان دشتکی رازی، حمدون رازی

محدث، مقری و از مشایخ ابوداود. از پدر خود و عبدالله بن ابی جعفر و محمد بن سعید بن سابق قزوینی روایت کرده است، و حسن بن عباس رازی، ابوبکر احمد بن قاسم بن عطیه، علی بن حسین بن جنید، علی بن سعید رازی، محمد بن فضل بن موسی قسطانی، حسن بن حمدان قطان، ابوحاتم رازی (با يك واسطه) و ابوسعید عبدالله بن احمد بن عبدالرحمن از وی حدیث شنیده اند. ابوحاتم رازی و دیگران او را توثیق کرده اند.

ص: 151

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 59؛ نيل الاوطار، ج 2، ص 82؛ معجم الكبير، ج 1، ص 135؛ سنن دارقطنی، ج 3، ص 11؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسير القرآن العظيم، ج 8، ص 2689 و ج 10، ص 3429-3430؛ الضعفاء، ج 1، ص 190؛ ميزان الاعتدال، ج 1، ص 417؛ تهذيب التهذيب، ج 1، ص 46-47.

احمد بن عبدالعزيز رازی

محدث و از مشايخ صدوق (با چهار واسطه) در كتاب علل الشرائع. از طريق «بعض أصحابنا»، از ابوالحسن الاول (ع) روايت کرده است. در کتب اصلی رجال شیعه، ذکری از او به میان نیامده است.

منابع: علل الشرائع، ج 2، ص 365؛ مستدرکات علم الرجال، ج 1، ص 344؛ مستدرک الوسائل، ج 4، ص 414.

احمد بن عبدالله بن سليمان رازی، ابوالحسن

محدث. ابوالقاسم ایوب بن داود در بغداد از او روايت کرده است و او از محمد بن عبید طنفسی.

منبع: تاريخ بغداد، ج 4، ص 215 و 437.

احمد بن عبدالله بن علی فرائضی رازی، ابوالعباس

محدث. در بغداد سکونت داشته در آنجا و حلب، از سليمان بن معافی بن سليمان، وردان حلبی، ابوشعیب حرانی، حسن بن منصور مصیصی، حسین بن احمد بن فضل باهلی، حسن بن علی بن زکریا عدوی، ابوبکر محمد بن قارن، عثمان بن اصبع رقی، حسین بن محمد بن ابی احوص، جعفر بن محمد فریابی و... روايت کرده است. ابوالحسن دارقطنی و ابوحفص بن شاهین و یوسف قواس و عبدالله بن عثمان صفار و احمد بن فرج بن حجاج از وی حدیث شنیده اند.

منابع: تاريخ بغداد، ج 4، ص 453؛ بغية الطلب فی تاريخ حلب، ج 3، ص 921؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 35، ص 173.

احمد بن عجلويه بن عبدالله كرجی رازی، ابوالعباس

محدث. در بغداد از عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی حدیث می گفت. خطیب بغدادی می گوید: خبر داد ما را ابوالحسن احمد بن علی بن عثمان بن جنید خطیبی، از ابوالعباس احمد بن عجلویه بن عبدالله كرجی، به نحو قرائت و تقریر از عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی، از پدرش ابوحاتم، از یحیی بن مغیره، از حکم بن بشیر، از عمرو بن قیس هلالی زبیدی، از کسی که یاد کرده بود از ابوهریره که رسول الله (ص) فرمود: «نَصَرَ اللّٰهُ امْرَءًا سَمِعَ مَقَالَتِي فحفظها حتى يبلغها عني فربّ حامل فقه إلى من هو أفقه منه وربّ

حامل فقه لیس هو بفقیه؛ خدا یاری کند کسی را که بشنود سخن مرا، پس حفظ کند تا آنکه تبلیغ کند [سخن] من را. پس چه بسا حامل فقهی که فقه خود را عرضه می کند به کسی که از خود فقیه تر است و چه بسا حامل فقهی که اصلاً فقیه نیست.»

منبع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 98.

احمد بن علی بن ابراهیم بن هاشم قمی، ابوعلی

محدث، فرزند علی بن ابراهیم قمی (صاحب تفسیر مشهور)، ساکن ری و از مشایخ ابن رازی و شیخ صدوق (ابوجعفر، محمد بن علی بن بابویه). پدرش از مشایخ ثقة الاسلام کلینی بود و شیخ صدوق، از او بسیار روایت کرده و او را ستوده است. او را از بزرگان شیعه در قرن چهارم و پنجم شمرده اند. منتجب الدین ابن بابویه در تاریخ ری از او یاد کرده و گفته است: «از پدرش و سعد بن عبدالله و عبدالله بن جعفر حمیری و احمد بن ادیس و... استماع حدیث کرد.» پدرش (علی بن ابراهیم) از پدرش (ابراهیم بن هاشم) و او از جد خویش (حماد بن عیسی) و او از امام صادق (ع) روایت کرده است. دو برادر به نام های ابراهیم و محمد داشت و اسحاق بن ابراهیم، عموی او است.

منابع: لسان المیزان، ج 1، ص 232-325؛ معجم الرجال الحدیث، ج 2، ص 164-166؛ الکنی و الالقاب، ج 3، ص 84-85؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 368-369؛ المفید من معجم رجال الحدیث، ص 33.

احمد بن علی بن احمد رازی، ابوحامد

محدث و حافظ. از ابوعلی زاهر بن احمد بن محمد حدیث شنیده و احمد بن حسین بیهقی در کتاب السنن الکبری، از او روایت کرده است.

منابع: سنن الکبری، ج 1، ص 262 و ج 6، ص 274 و ج 7، ص 369؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 65، ص 275.

احمد بن علی بن اسماعیل رازی اسفذنی، ابوالعباس

از محدثان ری در قرن سوم و استاد ابوالقاسم طبرانی. «إِسْمَاعِيلُ» از قرای ری بوده است. از ابراهیم بن موسی فراء، عمر بن علی بن ابوبکر رازی (عموی پدرش)، محمد بن مهران جمال، سهل بن عثمان رازی و علی بن سعید کندی روایت کرده، و عبدالرحمن بن سیما المجبر و ابوالقاسم طبرانی (صاحب المعجم الکبیر) و... در بغداد، از وی حدیث شنیده اند. به سال 291 ق. در مراجعت از حج در بغداد درگذشت.

منابع: المعجم الکبیر، ج 6، ص 148-149؛

ص: 153

احمد بن علی بن عباس خَضیب الأبادی رازی، ابوالعباس

محدث و عالم شیعی قرن چهارم، اهل ری، متهم به غلو. کنیه او را «ابوعلی» نیز ذکر کرده اند. «خَضیب الایادی» یعنی کسی که همیشه دستانش را خضاب می کند. نجاشی درباره او می گوید: اصحاب ما او را توثیق نکرده و گفته اند اهل غلو بوده است. شیخ طوسی، او را در فهرست و رجال خود یاد کرده و در کتاب الغیبه، از او بسیار روایت آورده است. اما غضائری و بسیاری دیگر از رجال شناسان قدیم، او را ضعیف شمرده اند.

نجاشی در کتاب رجال خود از اصحابش نقل می کند که «هو لم یکن بذاک و قیل فیه غلو و ترفع؛ او آن گونه که می بایست نبود و گفته اند که غلو و بلندپروازی داشت.» علامه حلی نیز می گوید: «ابوالعباس کسی است که اصحاب ما به او اطمینان نکردند.» ابن داود نیز نام او را در پایان کتابش، جزء غلات آورده است. نویسنده «پژوهشی درباره طوائف غلات» می گوید: «او در حدیث به درجه ثقة نرسید و متهم به غلو بود و حدیث او گاهی قبول و گاهی رد می شد.» آیه الله خوئی، بعد از نقل سخن نجاشی و طوسی، نتیجه می گیرد که طریق روایی شیخ طوسی که او در آن است، صحیح است. مؤلف اعیان الشیعه می گوید: «مؤید ثقة بودن ابوالعباس رازی روایت کردن شیخ از کتاب او و تحسین کتاب او است؛ چنانکه در کتاب الغیبه، فراوان از ابوالعباس روایت کرده است. صاحب معالم گفته است که او متهم به غلو بوده است. ابن بابویه نیز در کتاب تاریخ ری، ابوالعباس را از غلات شیعه می خواند.» مامقانی در کتاب حاوی الاقول، او را از ضعف شمرده، می گوید شیخ حر عاملی نیز او را ضعیف می داند؛ اما می افزاید: نسبت غلو به ابوالعباس ثابت نشده و از همین رو در کتب اصحاب، از عبارت «هو متهم بالغلو» استفاده شده است که دلالت صریح بر غلو ندارد؛ چنانکه نجاشی نیز نخست او را از غلو و ترفع منزه می داند و سپس می گوید: گفته شده است وی متهم به غلو است.

از ابوالعباس رازی، سه کتاب بر جای مانده است که در اکثر منابع به آنها اشاره شده است: الشفاء و الجلاء فی الغیبه؛ الفرائض؛ الآداب.

منبع: دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 522.

احمد بن علی بن عمر بن حبیش رازی اشعری، ابوسعید

محدث و از نوادگان ابوموسی اشعری.

در بغداد، از محمد بن ایوب بن ضریس رازی و احمد بن نصر جمّال رازی و حسن بن علی بن نصر طوسی و عیسی بن محمد برمکی و غیر ایشان روایت کرده است. دارقطنی (نویسنده فضائل اهل البیت)، محمد بن احمد بن رزق، ابن شاهین و ابن رزقویه (از مشایخ خطیب بغدادی) از او روایت کرده اند. خطیب بغدادی، او را توثیق کرده است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 70؛ تاریخ الاسلام، ج 25، ص 459.

احمد بن علی بن عیسی بن مالک رازی، ابوعبدالله

محدث. در شرق بغداد می زیست و از ابوحاتم محمد بن ادريس رازی و احمد بن حمویه رازی و موسی بن نصر و یحیی بن عبدك قزوینی روایت کرده است، و محمد بن اسماعیل وراق و ابوحفص بن زیات و محمد بن اسحاق قطیعی و یوسف بن عمر قواس و ابوالقاسم بن ثلاج و ابوالقاسم بن صیدلانی مقری نیز از وی روایت کرده اند. در سال 327 ق. در بغداد درگذشت.

منبع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 67.

احمد بن علی بن محمد بن عبدالرحیم رازی، ابوعلی

محدث و حافظ. به اصفهان رفت. حدیث، بسیار می دانست و از احمد بن محمد بن معاویه رازی و علی بن مهران قزوینی و سعید بن عثمان و ابوعمر سعید بن محمد بن نصر، روایت کرده و در قزوین از ابوالحسن قطنان، حدیث شنیده است. ابوحاتم محمد بن عبدالواحد بن محمد بن یحیی خزاعی، از او روایت کرده است.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 21، ص 230-231؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 167؛ التّدوین، ج 2، ص 84؛ احقاق الحق، ج 13، ص 144.

احمد بن علی حافظ رازی اسفراینی، ابوبکر

محدث، حافظ و زاهد. او را ثقه و مفید و در ثبت حدیث، بسیار کوشا دانسته اند. از زاهر بن احمد فقیه و شافع بن محمد مخلصی (در اسفراین) و ابوالفضل محمد بن احمد خطیب مروزی و گروهی دیگر حدیث شنیده و نوشته است، و ابوصالح مؤذن، احمد بیهقی و دیگران از وی روایت کرده اند. در کهن سالی و پیش از سال 430 ق. درگذشت.

منابع: تذکره الحفاظ، ج 3، 1087؛ سیر اعلام النبلاء، ج 17، ص 522.

ص: 155

فقیه و محدث شیعی قرن ششم، شاگرد و راوی شیخ طوسی و ابوالوفاء عبدالجبار بن عبدالله بن علی رازی، مشهور به مفید رازی (شاگرد شیخ طوسی). ابن شهر آشوب مازندرانی از او روایت کرده است. میرزا عبدالله افندی تبریزی، صاحب ریاض العلماء او را فاضل، عالم و فقیه خوانده و احتمال داده است که برادر ابوالفتح رازی (صاحب روض الجنان و رح الجنان) باشد. به سال 552 ق. درگذشت.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 24؛ ریاض العلماء، ج 1، ص 46، اعیان الشیعه، ج 3، ص 42؛ طبقات اعلام الشیعه، ج 2، ص 12؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 172، ش 709.

محدث اهل سنت و برادر ابراهیم بن عمر علاف رازی. سالیانی از عمر خویش را در مکه گذراند. از عبدالرحمن بن مغراء (ساکن ری)، ابوسعید مولی بنی هاشم و یحیی بن ضریس بن یسار بجلی روایت کرده است، و محمد بن علی صائغ، یعقوب بن سفیان فارسی و محمد بن علی بن زید مکی از او حدیث شنیده اند.

منابع: المعجم الکبیر، ج 11، ص 181؛ المعجم الاوسط، ج 6، ص 210 و 254؛ تهذیب الکمال، ج 17، ص 419 و ج 21، ص 384؛ الثقات، ج 8، ص 22؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 15، ص 128 و ج 70، ص 202؛ اکمال تهذیب الکمال، ج 1، ص 95.

محدث، معروف به جوال رازی. در بغداد و دمشق، از ابی غسان زنیج، محمد بن عبدالملک بن زنجویه، هشام بن عمار، عبدالعزیز بن یحیی مدنی، محمد بن ابان بلخی و عبدالرحمن بن مسلم واقدی، حدیث شنیده است. ابومحمد عبدالله بن محمد بن جعفر بن حیان، عبدالرحمن بن محمد بن احمد بن سیاه، احمد بن اسحاق شعار اصفهانی، موسی بن محمد بن علی و مکرم بن احمد قاضی از وی روایت کرده اند. ابونعیم حافظ می گوید: «احمد بن عیسی بن ماهان، در سال 289 ق. بر ما وارد شد و در مسجد جامع، از عبدالعزیز بن یحیی مدنی و هشام بن عمار و دحیم، بر ما املائی حدیث کرد. او را صاحب غرائب و حدیث فراوان یافتیم.»

منابع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 278 و ج 5، ص 33-34؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 127-128؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 127؛ لسان المیزان، ج 1، ص 243-244؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 59.

از پیشوایان حدیث و محدثان و حافظان نامی قرن سوم، ساکن اصفهان و صاحب مسند، تفسیر و کتاب های بسیار. برای شنیدن و جمع آوری حدیث، به شام و مصر و بغداد و بصره و کوفه و حجاز و یمن و جزیره سفر کرد. روایت کرده است از: ابواسامه و طبقه وی، ابوعمران رقی، پدرش فرات بن خالد رازی (از راویان سفیان ثوری و یونس بن ابی اسحاق و بکیر بن مسمار)، ابوداود طیالسی، ابومعاویه، سندی بن ابی هارون، عبیدالله بن موسی، ابوعاصم، ابوعمر و بکر بن بکار قیسی، ازهر بن سعد سمان، جعفر بن عون، حسین بن حفص اصفهانی، حسین بن علی نجفی، عبدالله صالح مصری، عبدالله بن مسلمة قعنی، عبدالله بن نمیر، عبدالرزاق بن همام، محمد بن عبدالله بن ابی جعفر رازی، یعلی بن طنافسی، یزید بن هارون، حسن بن محمد بصری و... راویان او نیز بسیارند؛ از جمله: محمد بن عیسی اصفهانی، احمد بن محمد اصفهانی، ابن سهل بن صباح اصفهانی، محمد بن ابراهیم بن اسحاق، ابراهیم بن محمد طیان، جعفر بن محمد بن حسن فریابی، حسین بن محمد بن غفیر انصاری، حمید بن ربیع لخمی، احمد بن فارس اصفهانی، ابوحامد احمد بن هارون و...

ابراهیم بن محمد طیان می گوید شنیدم که ابومسعود گفت: من از 1750 مرد، یک میلیون و پانصد هزار حدیث نوشته ام و 300 هزار حدیث در تفسیر و احکام و فواید و غیر آن را در کتاب های خود آوردم. ابوبکر بن ابی شیبه می گوید: در دنیا، حافظتر از ابومسعود احمد بن فرات و محمد بن مسلم بن واره و ابوزرعه رازی ندیدم. احمد بن حنبل نیز گفته است کسی را ندیدم که به اندازه ابومسعود، اخبار رسول الله (ص) را در خاطر داشته باشد. ابراهیم بن اورمه درباره او گفته است: امروز در همه دنیا، جز سه نفر باقی نمانده اند که حافظ حدیثند: محمد بن یحیی نیشابوری در خراسان که بیشترین حدیث را می داند و ابومسعود رازی در اصفهان که بهترین احادیث را جمع کرده است و حسن بن حلوانی که عالی ترین روایات را گرد آورده است.

وفات او در سال 258 ق. اتفاق افتاد و در مقبره مردبان اصفهان دفن گردید. محمد بن عاصم، وی را غسل داد و ابراهیم بن احمد خطابی بر او نماز خواند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 1، ص 418 و ج 5، ص 103-105؛ الاعلام، ج 1، ص 186؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 292 و ج 2، ص 67 و ج 4، ص 318 و ج 7، ص 80؛ الثقات، ج 8، ص 26 و 146؛ طبقات المحدثین باصفهان، ج 2، ص 254-258؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 150-156؛ سیر اعلام النبلاء، ج 9،

ص 441 و ج 12، ص - 489480؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 127-180؛ تهذیب الکمال، ج 23، ص 149-150.

احمد بن محمد بن ابی سلمه رازی، ابوالحسین

محدث. به بغداد رفت و از سهل بن عثمان عسکری و حفص بن عمر مہرقانی و وہب بن ابراہیم وراق و یحیی بن یحیی حدیث شنید. ابن ابی حاتم رازی، اسحاق بن محمد بن فضل زیات، ابوسعید بن اعرابی و احمد بن ابراہیم (جد رافعی) از او روایت کرده اند. به گفته رافعی، وی واسع الراویہ بوده و در قزوین حدیث می گفته است. وفات او پس از سال 272 ق. بوده است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 227-228 و ج 6، ص 358؛ التدوین، ج 2، ص 237؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 404؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 11، ص 330.

احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر

محدث، حافظ، مصنف و از شاگردان نسایی، معروف به ابن سنی. «سنّ» از روستاهای ری باستان بوده است. نیای او، ابراہیم بن بدیح، غلام (مولی) عبداللہ بن جعفر بن ابی طالب بود.

در دمشق، بصرہ، کوفہ، بغداد و مصر، از ابو عمرو یہ بحرانی، ابوخلیفہ جمحی (مہم ترین شیخ روایی او)، ابی عبدالرحمن نسایی، ابویعقوب اسحاق منجینی، عمر بن ابی غیلان بغدادی، محمد بن محمد بن باغندی، زکریا ساجی، ابوالقاسم بغوی، عبداللہ بن زیدان بجلی، جماہر بن محمد زملکانی، سعید بن عبدالعزیز، محمد بن حریم، احمد بن حسین بن عبدالجبار صوفی، عبداللہ بن احمد بن مسلمہ بغدادی، عبداللہ بن محمد بن جعفر، ابوالحسن بن جوصا و... حدیث شنیده است. ابونصر احمد بن حسن بکار (قاضی دینور)، ابوعلی احمد بن عبداللہ اصفہانی، ابوالحسن محمد بن علی علوی، علی بن عمر اسدآبادی، ابوبکر احمد بن عبداللہ بن علی بن شاذان و بسیاری دیگر از محدثان قرن چهارم، از او حدیث شنیده و روایت کرده اند. از نوہ او، قاضی روح بن محمد رازی، نقل می کنند کہ روزی ابن سنی حدیث می نوشت کہ ناگهان قلم را بر زمین گذاشت و دست بہ دعا برداشت، و همان دم درگذشت.

تولد او را بہ سال 280 ق. و وفاتش را در سال 364 ق. نوشته اند. از تألیفات او است: کتاب عمل الیوم واللیلہ؛ المجتبی؛ مختصر سنن النسائی؛ الایجاز فی الحدیث؛ کتاب القناعہ.

منابع: تاریخ مدینة دمشق، ج 2، ص 51 و ج 6، ص 212 و ج 11، ص 140؛ تذکرۃ الحفاظ، ج 3، ص 142؛ سیر اعلام النبلاء، ج 16،

ص 255-257 و ج 17، ص 307؛ طبقات الشافعیه، ج 2، ص 96؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 47؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 41 و ج 9، ص 388 و ج 13، ص 405؛ اسد الغابه، ج 2، ص 260؛ معجم المؤلفین، ج 2، ص 80.

احمد بن محمد بن جمان جوالیقی رازی، ابوسهل

محدث اهل ری. از محمد بن ایوب بن یحیی و ابوالفضل بن عباس بن حسین روایت کرده است و ابوالحسن بن ابی معروف مهرجانی، محمد بن ابراهیم مزکی و گروهی دیگر از محدثان ری و غیر آنان از وی روایت شنیده اند.

منابع: اکمال الکمال، ج 2، ص 554؛ توضیح المشتبه، ج 3، ص 305؛ السنن الکبری، ج 1، ص 158 و ج 8، ص 253؛ طبقات الشافعیة الکبری، ج 1، ص 105.

احمد بن محمد بن حسن بن زیاد رازی، ابوبکر

محدث. وی برادر جعفر بن محمد بن حسن بن زیاد، مشهور به ابویحیی زعفرانی، محدث و مفسر نامی است. وی به بغداد رفت، و در آنجا از محمد بن حمید رازی و محمد بن یحیی ذهلی، نقل حدیث کرد. محمد بن عمرو عقیلی و عبدالباقی بن قانع از وی روایت کرده اند.

منبع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 190.

احمد بن محمد بن حسین بن حمک رازی، ابوبکر

محدث. در سال 306 ق. در اصفهان بوده و در آنجا از محمد بن جعفر بغدادی و احمد بن موسی، روایت کرده است، و عبدالصمد بن علی بغدادی از او.

منبع: ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 49 و 166.

احمد بن محمد بن حسین رازی ضریر / بصیر، ابوالعباس

محدث و حافظ. وی را از ارکان حدیث دانسته اند. به رغم آنکه کور مادرزاد بود، بارها به بغداد رفت تا حدیث بشنود و حدیث بگوید. برای شنیدن حدیث، به نیشابور و همدان و قزوین و بخارا و چند شهر دیگر نیز رفت. برخی از کسانی که وی از آنان حدیث شنیده است، عبارتند از: ابوبکر عبدالله بن محمد بن طرخان بلخی، حسین بن اسماعیل بن داوود فارسی، عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی، محمد بن قارن رازی، احمد بن محمد بن معاویه کاغذی، لقمان بن علی سرخسی، علی بن ابراهیم بن سلمه قزوینی، ابوبکر عیسی بن محمد بن ابی خالد بلخی، احمد بن محمد بن مهدی اهوازی، علی بن ابراهیم قطان و ابوحماد بن بلال (در نیشابور). شماری از روایان او به این شرح است:

ص: 159

ابومنصور محمد بن عیسی بن عبدالعزیز بزار (در همدان)، حسن بن محمد خلال، ابوالقاسم ازهری و محمد بن عبدالملک بن بشران و سلیم رازی و علی بن طلحة مفری، محمد بن عبدالواحد اصغر، عبدالعزیز بن عبدالرحمن بن احمد (فقیه شافعی). نوشته اند وی هوش و حافظه ای شگفت داشت. به سال 399 ق. یا یک سال پس از آن در ری درگذشت.

منابع: تذکره الحفاظ، ج 3، ص 1028-1029؛ العبر، ج 3، ص 69؛ تاریخ الاسلام، ج 27، ص 365؛ تاریخ بغداد، ج 1، ص 77 و ج 3، ص 347 و ج 5، ص 201-202 و ج 7، ص 121 و ج 8، ص 219 و ج 8، ص 483؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 21، ص 52 و ج 25، ص 358 و ج 36، ص 304-305؛ الوافی بالوفیات، ج 7، ص 250.

احمد بن محمد بن حمزه، فرائضی رازی

محدث. در بغداد از ابوالعباس اصم نیشابوری حدیث گفته و یوسف بن عمر قواس از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 4، ص 438.

احمد بن محمد بن ذرّاج قطان، ابوجعفر

محدث، رازی الاصل. از حسن بن عرفه و ابویحیی محمد بن سعید بن غالب ضریر عطار، روایت کرده است، و ابوحفص بن شاهین و عبدالله بن احمد بن عبدالله تمّار از او حدیث شنیده اند.

منابع: تاریخ بغداد، ج 5، ص 209-210؛ الانساب، ج 2، ص 466-467.

احمد بن محمد بن سهل لحيانی رازی، ابوبکر

محدث و راوی اواخر قرن سوم. از محمد بن عثمان و محمد بن عبدالله بن ابی الثلج روایت کرده است، و ابوالحسن قطّان، محمد بن علی بن ثابت و دیگران از او روایت کرده اند. رافعی نوشته است که لحيانی رازی در سال 295 ق. در قزوین حدیث می گفت.

منابع: التّدوین، ج 2، ص 239؛ ری باستان، ج 2، ص 284.

احمد بن محمد بن صالح رازی

محدث. از حمدان دیوانی، از اصحاب امام رضا (ع). روایت کرده است و محمد بن ابی عبدالله کوفی اسدی از او.

منابع: عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ح 15، ص 1586 و ج 2، ص 255؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 447.

احمد بن محمد بن عاصم رازی، ابوبکر

محدث و حافظ قرن سوم. در ری می زیست. از محمد بن یحیی بن ابی عمر عدنی، محمد بن حمید، عمار بن هارون، محمد بن عبدالاعلی، ابن ربیع زهرانی، محمد بن ابان واسطی، قتیبه، حفص بن عمر مهرقانی، ولید بن عتبه (در دمشق)، هشام بن

عمار (در دمشق)، عباس بن عثمان، هشام بن خالد، حرملة بن يحيى (در مصر)، ابوطاهر بن سرح (در مصر)، علی بن مدینی، محمد بن عباد مکی، ابن اسحاق بن راویه، ابوموسیٰ انصاری و پدرش و... روایت کرده است، و احمد بن حسن بن ماجه قزوینی، علی بن حمشاد عدل، احمد بن محمد بن رزینہ، انس بن عبدالحمید (برادر جریر بن عبدالحمید)، ابوهارون موسیٰ بن محمد بن هارون انصاری، عبدالرحمن بن ابی حاتم، علی بن ابراهیم قطان و عمر بن اسحاق، از وی.

پدرش در حدود سال 250 ق. درگذشته است و او در حدود سال 280 ق.

منابع: المستدرک، ج 1، ص 49؛ شواهد التنزیل لقواعد التفضیل، ج 1، ص 277؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 75؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 375؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 378-379 و ج 6، ص 274 و ج 42، ص 256-257؛ تهذیب الکمال، ج 13، ص 545-546؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 281.

احمد بن محمد بن عبدالله بجلی رازی، ابومسعود

حافظ و محدث شافعی در قرن پنجم. از پدر خود، ابوبکر محمد بن عبدالله بجلی رازی، ابن تیان (ابوعبدالله، حسین بن احمد)، ابوالعباس احمد بن ابراهیم بن احمد تمیمی (در همدان)، ابونصر محمد بن احمد بن سلیمان و ابوبکر کسایی ادیب (روایت صحیح مسلم را از او اجازه گرفت)، روایت کرده است. برخی از راویان او عبارت اند از: ابوالحسن نعمة الله بن محمد مرندی، محمد بن قاضی مروودی، عثمان بن علی بن شراف عجلی، و عمر بن عبدالکریم بن سعدویه رواسی. در سال 449 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 154 و ج 10، ص 477-478 و ج 11، ص 185؛ طبقات الشافعیه، ج 7، ص 208-209؛ سیر اعلام النبلاء، ج 19، ص 317؛ الانساب، ج 3، ص 96.

احمد بن محمد بن عتبه رازی، ابوالفوارس

محدث قرن چهارم. از ابراهیم بن حبیب حدیث شنید و ابوالحسن دارقطنی و احمد بن محمد بن حاج بن یحیی از او روایت کرده اند.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 28، ص 368؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 54، ص 284.

احمد بن محمد بن عمر ناطقی طبری، ابوالعباس

محدث، فقیه و دانشمند حنفی در قرن چهارم و پنجم. از ابوحفص بن شاهین (م 385 ق.) و گروهی دیگر روایت کرده است. چندین کتاب در فقه حنفی نوشته است؛ مانند الاجناس و الفروق؛ الروضه و الاحکام. در سال 446 ق. در

منبع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 58.

احمد بن محمد بن عمرو رازی، ابوالحسین

محدث. در جرجان می زیست و از محمد بن بشار و محمد بن مثنی روایت کرده است و نعیم بن عبدالملک از وی.

منبع: تاریخ جرجان، ص 98.

احمد بن محمد بن عیسی رازی

محدث. از یوسف بن حسین و احمد بن سلمه روایت کرده است و عبیدالله بن محمد بن اسحاق و علی بن عبدالله بن جهضم و علی بن قاسم شاهد، از وی.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 49، ص 123؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 11، ص 92.

احمد بن محمد بن فضل هاشمی رازی، ابوالعباس

محدث و معروف به غضبان، شاگرد احمد بن فارس. خطیب بغدادی و علی بن عبدالملک دینوری از او حدیث شنیده اند. به گفته رافعی در التدوین، وی از شاگردان خاص احمد بن فارس بوده و در سال 418 ق. در قزوین، کتاب جامع التأویل را از وی شنیده است. صاحب بن عبّاد می گوید: شیخ ابوالحسین که خداوند به او حُسن تألیف عطا کرده بود، بسیار بخشنده بود. گاهی حتی لباس و زیراندازش را به سائل می داد. او دوستی داشت به نام ابوالعباس احمد بن محمد بن فضل هاشمی رازی، مشهور به غضبان، که وی را خدمت می کرد. هر گاه بر او وارد می شد و می دید که او وسایل و لوازم زندگی اش را بخشیده است، خشمگین می شد. شیخ می خندید و می گفت: حال غضبان (خشمگین) چطور است؟ بدین رو به «غضبان» مشهور شد.

منابع: تاریخ بغداد، ج 12، ص 28 و ج 14، ص 318؛ التدوین، ج 2، ص 248؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 33، ص 39؛ لسان المیزان، ج 3، ص 241؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 60.

احمد بن محمد بن مظفر بن مختار رازی حنفی، بدرالدین ابوالعباس

فقیه، ادیب، شاعر، مفسر و معروف به ابن مظفر رازی. به دمشق رفت و در جامع دمشق، تفسیر گفت. در همان شهر از ابی یمن کندی و محمد بن موهوب بن بناء حدیث شنید. سپس به بلاد روم رفت و تدریس و قضاوت کرد و در آنجا از عبدالمنعم بن عبدالله فراری حدیث شنید. از کتاب های او است: حجج القرآن لجمع الملل و الادیان (چاپ شده)؛ ذخیره الملوك فی علم السلوك؛ الاستدراك فی الحدیث؛ المقامات الحنفی (در تونس چاپ شده است)؛ الناسخ و المنسوخ فی

الاحادیث؛ لطائف القرآن؛ اذکار القرآن فی الادعیہ؛ رسالۃ فی التفسیر. پس از سال 631 ق. درگذشته است.

منابع: معجم المؤلفین، ج 2، ص 158 و 180؛ هدیه العارفین، ج 1، ص 92؛ الاعلام، ج 1، ص 218؛ مجله تراثنا، ج 2، ص 50.

احمد بن محمد بن معاویه کاغذی رازی، ابوالحسین

محدث. از ابوزرعہ رازی و بکر بن عبدالله بن حبیب و محمد بن عبدالله بن ابی ثلج روایت کرده است، و ابوعلی احمد بن علی بن محمد بن عبدالرحیم رازی (در اصفهان) و ابوبکر احمد بن ابراهیم اسماعیلی (در ری) و احمد بن محمد بن حسن رازی، از وی.

منابع: السنن الکبری، ج 6، ص 147؛ ذکر اخبار اصفهان، ج 1، ص 167؛ المنتظم فی تاریخ الامم والملوک، ج 11، ص 186.

احمد بن محمد بن مقاتل رازی، ابوبکر

محدث حنفی در قرن سوم. به بغداد رفت، و از پدرش و احمد بن بکر بن یوسف و حسین بن عیسی بن میسرہ و محمد بن ازهر حدیث گفت. عبدالباقی بن قانع و ابوالقاسم طبرانی و حسن بن مهدی مروزی از وی روایت کرده اند.

منابع: المعجم الصغیر، ج 1، ص 40؛ سنن الدارقطنی، ج 2، ص 92؛ تاریخ بغداد، ج 5، ص 303-304؛ معجم المؤلفین، ج 12، ص 45.

احمد بن محمد بن مهران رازی

محدث، مجهول. عبدالله بن محمد بن جعفر بن شاذان و ابوالحسین بن المهتدی بالله از او روایت کرده اند و وی - با تعبیر «مولای» - از امام حسن عسکری (ع) حدیث گفته است.

منابع: میزان الاعتدال، ج 2، ص 496-498؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 562؛ لسان المیزان، ج 3، ص 346-347.

احمد بن محمد بن نصر، سمسار رازی

محدث امامی. از جعفر بن حسن بن شهریار قمی روایت کرده است و علی بن محمد قمی از وی.

منبع: لسان المیزان، ج 1، ص 305.

احمد بن محمد بن هیثم عجلی

محدث ثقه و از مشایخ صدوق. در ری می زیست و پسر او، ابومحمد حسن بن احمد بن محمد بن هیثم عجلی، و پدرش، محمد بن هیثم عجلی رازی، از محدثان امامی اند. نجاشی، شرح حال او را در ذیل شرح حال پسرش، حسن بن احمد، آورده است. به روایت صدوق در معانی الاخبار، وی از ابوالعباس احمد بن یحیی بن زکریا قطان

روایت کرده است. شیخ صدوق در کتاب های التوحید، معانی الاخبار و الخصال، از او روایت کرده و او را ستوده است.

منابع: معجم رجال الحديث، ج 3، ص 116 و 159؛ خلاصة الاقوال، ص 72؛ رجال ابن داود، ص 103؛ نقد الرجال، ج 1، ص 172؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 1، ص 481؛ معجم المؤلفین، ج 3، ص 203.

احمد بن محمد بن یحیی شحام رازی، ابوالعباس

محدث و ساکن ری. از عبدالمؤمن زعفرانی، سلیمان بن داود قزاز، ابوحاتم محمد بن ادريس حنظلی، احمد بن حسین بن عباد بغدادی و محمد بن مسلم بن واره روایت کرده است و حمزة بن محمد علوی و جمعی دیگر از او روایت کرده اند.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 23، ص 530؛ إعلام الوری بأعلام الهدی، ج 2، ص 164؛ المجروحین، ج 2، ص 75.

احمد بن محمد بن یعقوب بن مسکویه، ابوعلی 8592 ابن مسکویه رازی

احمد بن محمد رازی، ابوالحسین

محدث قرن چهارم. مجاور کعبه بود و از سلیمان بن یزید قزوینی فامی (در قزوین) و ابومحمد بن مغیره کوفی حدیث شنیده است. محمد بن احمد بن داود و احمد بن محمد بن عباد رازی از او روایت کرده اند.

منابع: التدوین، ج 2، ص 257؛ مدینة النجف، ص 143؛ جامع احادیث الشیعه، ج 9، ص 24؛ موسوعة الامام الجواد، ج 2، پاورقی ص 531؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 1، ص 451 و ج 6، ص 415؛ بشارة المصطفی، ص 249.

احمد بن محمد رازی، ابوزرعه

صوفی قرن چهارم و از شاگردان شبلی. به گفته جامی، خواجه عبدالله انصاری گفته است که من سیزده تن را دیده ام که او را دیده اند. به گفته همو، «وی را گفتند همه روز طبیعت [= مزاح] می کنی! گفت: من [برای روز جزا] هیچ مایه ندارم به غیر از اینکه درویشان از سخن من می خندند. شیخ الاسلام [انصاری] گفت که پس از مرگ، وی را به خواب دیدند. گفتند: حال تو چون شد؟ گفت: مرا پیش خود خواند و گفت: تویی که زره پوشیدی در دین خلق با من؟ من گفتم آری. گفت: چرا خلق مرا با من نگذاشتی و روی دل به سوی من نداشتی؟»

منبع: نفحات الانس، ص 319.

احمد بن محمد بن ابی بکر رازی، ابوبکر

محدث، مقری و زاهد. به گفته رافعی، در سال 496 ق. در قزوین، وصیت علی (ع) را از شیخ ابوروح یاسین بن سهل بن محمد بن

حسن خشاب (راوی قاضی ابوالحسن محمد بن علی بن صخر) روایت می کرد.

منبع: التدوین، ج 2، ص 229.

احمد بن مدرک بن زنجله رازی بیستی، ابوعبدالله

محدث شافعی. از عطف بن قیس زاهد، دحیم بن یتیم، هشام بن عمار و عبدالله احمد بن ذکوان روایت کرده است، و فضل بن شاذان و محمد بن عباس بن بسام از او. بیست (به مدّ یاء و سکون سین) از قرای ری بوده است.

منابع: اکمال الکمال، ج 5، ص 129؛ الانساب، ج 1، ص 431؛ معجم البلدان، ج 1، ص 528؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 76؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 460؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 6، ص 8-9؛ طبقات الشافعية الكبرى، ج 3، ص 300.

احمد بن مظفر رازی کردری

فقیه حنفی و ملقب به شمس الانمه. از آثار او است کتاب فی مشکلات مختصر القدوری، که در فروع فقه حنفی است. در سال 342 ق. درگذشت.

منابع: معجم المؤلفین، ج 2، ص 180؛ کشف الظنون، ج 2، ص 1632.

احمد بن موسی رازی کنانی قرطبی، ابوبکر

مورخ، ادیب، شاعر، محدث کثیر الروایه، حافظ. به او لقب «تاریخی» نیز داده اند؛ به دلیل فراوانی آثارش در علم تاریخ. ابونصر حمیدی در جذوة المقتبس نوشته است که اصل وی از ری است. پدر او که سخنور و اهل خطابه بود، به اندلس رفت و وی در ذی الحجه سال 274 ق. در آن شهر زاده شد. احمد بن موسی، نزد برخی محدثان قرطبه شاگردی کرده است که از آن جمله است قاسم بن اصبح. برخی از آثار او که در منابع یادشده عبارتند از: اخبار ملوک الاندلس؛ صفة قرطبه؛ الاستیعاب فی أنساب مشاهیر أهل الاندلس (در پنج مجلد بزرگ)؛ مسالك الاندلس و مراسیها و أمهات أعیان مدنها و أجنادها الستة (کتابی است در طرق و راه های اندلس و شهرهای اصلی و مراکز لشکری و ویژگی های دیگر شهرها)؛ اعیان الموالی.

به دلیل از بین رفتن دولت اسلامی اندلس، از تألیفات او نیز تنها يك کتاب باقی مانده است؛ اما نقل هایی از آثار وی در کتاب های دیگران آمده است. گویا کتاب وی اخبار ملوک الاندلس، منبع اصلی مؤلفان ناشناخته ای بوده است که کتاب فتح الاندلس و ذکر بلاد الاندلس را نوشته اند.

احمد بن موسی رازی در دوازدهم رجب سال 344 ق. درگذشت.

منابع: رسائل ابن حزم، ج 2، ص 184؛ سیر اعلام النبلاء، ج 8، پاورقی ص 255؛ هدیة العارفين، ج 1، ص 62؛ الاعلام، ج 1، ص 208؛

معجم المؤلفین، ج 2، ص 163-164؛ معجم البلدان، ج 4، ص 325؛ الوافی بالوفیات، ج 8، ص 86-87؛ معجم الأدباء، ج 4، ص 235-236.

احمد بن یعقوب رازی

محدث. از عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی روایت کرده است، و ابوعلی بن حسین بن حبیب از او.

منبع: تاریخ مدینه دمشق، ج 35، ص 364.

احمدخان بیگ افشار

شاعر و ملقب به «لنگ». اصل او از ری بوده و در قرن یازدهم می زیسته است. به سال 1042 ق. در هند درگذشت. قاسم خان بیگ افشار، برادر او است.

منبع: الذریعه، ج 9، ص 58.

احمدچه رازی

شاعر و صاحب دیوان. عبدالجلیل رازی قزوینی، نام او را در ردیف شاعرانی می آورد که هر بیت از اشعار آنان به جهانی می ارزد و در توحید و زهد و مناقب است. «کجا اشعار و ایات بزرگ در چشمش آید، چون شعر کسایی و اسعدی و عبدالملک بُنان معتقد و خواجه علی متکلم و احمدچه و خواجه ناصحی و امیر قوامی و قائمی و معینی که هر بیتی را بها جهانی سزد؟»

منبع: نقض، چاپ دارالحدیث، بند 207، ص 635.

ادریس بن علی رازی

محدث قرن سوم. از حماد بن قیراط و یحیی بن ضریس بن یسار بجلی رازی، روایت کرده است، و محمد بن قاسم مؤدب، مهدی بن هارون (در ری) و محمد بن یوسف بن یعقوب رازی از او حدیث شنیده اند.

منابع: الثقات، ج 5، ص 436 و ج 8، ص 206؛ لسان المیزان، ج 5، ص 435 و 436؛ اسباب نزول الآیات، ص 141.

ادریس بن محمد رودی رازی، ابواحمد

محدث قرن دوم. «روده» نام یکی از محلات ری بوده است. از ابوعثمان وهیب بن ورد قرشی، عثمان بن زائده، احمد بن عبدالرحمن دشتکی رازی، عبدالعزیز بن ابی رواد، عیسی بن موسی و سفیان ثوری روایت کرده است. برخی از کسانی که از وی روایت کرده اند، عبارتند از: احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی رازی (معروف به حمدان)، ابوحاتم رازی، محمد بن عبدالله بن ابوجعفر رازی، محمود بن عمرو زنیج، سلمة بن شیب، عبدالسلام بن عاصم هسنجانی و عبدالله بن حسن بن مختار. ابوحاتم رازی، او را توثیق کرده است.

منابع: عبدالرحمن بن ابي حاتم رازی،

ص: 166

تفسیر القرآن العظیم، ج 9، ص 3017؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 266؛ تهذيب الكمال، ج 1، ص 385-386 و ج 31، ص 169-170؛ الانساب، ج 3، ص 103؛ نقض، چاپ دانشگاه تهران، ص 599.

ادهم رازی

شاعر و هم روزگار سام میرزا (974-923 ق.)، نویسنده تحفه سامی. سام میرزا این بیت را از او نقل کرده است:

هرچند که دلدار به ما یار نباشد *** شادیم اگر یار به اغیار نباشد.

منبع: الذریعه، ج 9، ص 64.

ارازی 8592 تاریخ ری

اربابی، خانه

خانه قدیمی، واقع در شمال غربی شهرک سیزده آبان، متعلق به دوره پهلوی اول. سید عبدالله افقهی، معروف به ارباب در آن زندگی می کرده است. سازمان میراث فرهنگی در سال 1386، موفق به مرمت آن می شود؛ اما اکنون رو به خرابی است و محلی برای کارتن خواب ها شده است. این خانه مالک خصوصی دارد.

ارساگیا 8592 تاریخ ری

ارشکيه 8592 تاریخ ری

ازدان، صحرا

صحرايي در شرق بقره عبدالعظیم حسنی (ع). «ازدان» مخفف ایزدان و از نام های آیین مغان و زردشتیان بوده است و به همین دلیل، این نام و آثار موجود در آن محل، متعلق به دوران پیش از اسلام است. در دوره های اسلامی، شیعیان در کنار همین صحرا سکنی داشتند. صحرای ازدان در شرق بقره عبدالعظیم حسنی (ع) قرار دارد و در قرون اولیه اسلامی، شیعیان مصلايي در کنار محل زندگی شان داشتند که مجاور این صحرا بود. آتشکده ری در صحرای ازدان در جنوب شرقی ری قرار داشته است. قطعات فراوانی از گچبری های بسیار نفیس قدیم ری از آتشکده ری و دیگر خرابه های عمارات ساسانی و... گردآوری شده، که اکنون در موزه ایران باستان نگهداری می شود. رافعی از عالمان نامدار اسلامی، از وجود این آتشکده در قرون ششم و هفتم خبر می دهد. اوایل قرن هفتم بر اثر حمله مغول، شهر ری ویران شد، و پس از آن دیگر روی آبادانی به خود ندید. در هجوم وحشیانه مغولان تمامی بناها خراب شد، و مردمی هم که زنده مانده بودند، به نقاط دیگر رفتند. از این تاریخ به بعد این آتشکده هم چونان دیگر بناهای این شهر رو به ویرانی نهاد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 259 و 260.

ص: 167

از قرای باستانی ری. نام آذُورْقَان به عنوان یکی از قرای ری، در فهرست شیخ طوسی، و نضد الايضاح علم الهدی در ذکر سلمة بن خطاب ابوالفضل براوستانی آذُورْقَانی آمده است. نقد الرجال و هدیة العارفين نیز در ذکر سلمة بن خطاب، آذُورْقَان را از قرای ری خوانده است. اما در تاریخ قم، در شمار آبادی های قم آمده است. عزیزالدین اسماعیل قمی آذُورْقَانی، مؤلف الفخری، اهل این ناحیه است. در هدیة العارفين به صورت «آذیرقان» ثبت شده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 483 و 484.

اساتکین

حاکم ری به فرمان طاهریان. طی جنگ های متمادی، در سال 256 ق. بر ری تسلط یافت. سپس به سوی قزوین لشکر کشید. اهل قزوین چون مقاومت را در برابر او بی فایده دیدند، از در صلح درآمدند و با اهدای تحفه های گرانبها و پرداخت زر و سیم بسیار، وی را از ورود به شهر و خونریزی منصرف کردند. پس از کشتن حاکم قزوین (محمد بن فضل عجلی) به ری بازگشت؛ اما اهل ری او را به شهر راه ندادند و کار به جنگ کشید. پس از جنگ و قتل گروهی بسیار از مردم، ری دوباره به دست او افتاد. ابن اثیر در ضمن شرح حمله اساتکین به سجستان، ری و قزوین می نویسد: «محمد بن زید پس از نابود کردن مدعی حکومت، به گسترش قلمرو خویش پرداخت و از گرگان به دامغان و از آنجا به سمنان و سپس به خوار [گرمسار] رفت و در نزدیکی شهر ری با لشکر اساتکین ترك که از سوی طاهریان حاکم ری شده بود رو به رو شد؛ اما شکست خورد و به سوی لاریجان رفت.»

منابع: الكامل فی التاریخ، ج 7، ص 332 و ص 517؛ تاریخ طبری، ج 8، ص 47.

أسامة بن علی بن سعید رازی، ابورافع

محدث. پدرش از حفاظ حدیث و معروف به علیک بود. در سامرا به دنیا آمد و مادرش او را نزد پدر خود در مصر برد و در آنجا به استماع و نقل حدیث پرداخت. در حدیث، ثقة بود و احادیث بسیاری از او نقل شده است. در سال 323 ق. در مصر وفات یافت.

منابع: الوافی بالوفیات، ج 8، ص 244؛ مجمع الزوائد، ج 5، ص 322.

اسپندیاذ، خاندان

از خاندان های کهن در اطراف ری. پس از اشکانیان، اصول ملوک الطوائفی در میان ساسانیان نیز ادامه داشت. در شاهنشاهی ساسانیان که اردشیر اول بنیان نهاد، رؤسای طوائف، در مرتبه دوم از حیث درجات و

مراتب، قرار می گرفت و در رأس آنان هفت خاندان ممتاز قرار داشت: 1. خاندان ساسانی (برخاسته از ایالت پارس)؛ 2. خاندان کارن پهلَو (در حوالی نهاوند)؛ 3. خاندان سورن پهلَو (در سیستان)؛ 4. خاندان اسپاهبذ پهلَو (در گرگان)؛ 5. خاندان اسپندیاذ (در اطراف ری)؛ 6. خاندان مهران (در ری)؛ 7. خاندان زیك.

منبع: ایران در زمان ساسانیان، ص 123-129.

استاد مختص 8592 علی بن احمد نسوی، ابوالحسن

استاذ افزون

دیه. نام این آبادی در منتقلة الطالبیه، در ذکر امامزادگانی که به نواحی ری آمده اند، بدین صورت آمده است: «استاذ افزون من رستاق الری... باستاذ افزون من ناقلة قم احمد الزاهدین محمد.»

منبع: ری باستان، ج 3، ص 484.

استاذ خرد

از دیه های ری. یاقوت گفته است: «أستاذ خُرد بضمّ الخاء المعجمه وفتح الراء و ذال معجمة... من قرى الری.»

منبع: معجم البلدان، ج 1، ص 240.

استپانوس مقدس

کلیسا، نمازخانه، مادور، واقع در قبرستان ارامنه، واقع در جاده خاوران، بعد از خاورشهر. تاریخ بنای این کلیسای کوچک 1974 میلادی است. «استپانوس» نام یکی از قدیسان کلیسای ارمنی است. این کلیسا یکی از مادورهای فعال برای مراسم دفن درگذشتگان ارمنی است. مادور، نام کلیساهای کوچک ارامنه در جوار قبرستان ها است که برای مراسم دفن مردگان از آن استفاده می شود. بنای کلیسا، بر روی صفا ای است که پلانی به شکل صلیب دارد، با يك ورودی در سمت غربی و نورگیرهایی بر روی سه ضلع دیگر آن و برج کوچک

ص: 169

ناقوس خانه. گنبد هشت ضلعی آن دارای چهار نورگیر است.

منبع: فصلنامه فرهنگی ارمنیان پیمان، ش 27، سال هشتم، بهار 1383.

استخر

محلّه، واقع در ناحیه 5 منطقه 20 شهر تهران، در جنوب خیابان 24 متری و غرب خیابان میثم، و شرق خیابان حرم و شمال میدان معلم. مهم ترین ویژگی این محلّه، تجمع مراکز دولتی شهر ری در آن است. جمعیت محلّه 9783 نفر است.

منبع: پایگاهی مجازی محلّه استخر (<http://estakhr.mytehran.ir>).

اسحاق بن ابراهیم بن محمد مروزی طویل، ابویعقوب

محدث و ساکن ری در قرن چهارم. برای عبادت و شنیدن حدیث به شام و بیت المقدس رفت و در شام درگذشت. از حماد بن زید، ابوعبیده حداد، نصر بن شمیل، عقیف بن سالم موصلی، یحیی بن سلیم طائفی، ابن عیینه، ابومطیع حکم بن عبدالله بلخی، حماد بن قیراط، سلیمان بن ابی هودّه، اسحاق بن سلیمان، ابومعاویه ضریر، جریر بن عبدالحمید ضبی، معین بن روح بن قاسم، عبدالله بن یحیی بن ابی کثیر، حمید وراسی، حماد بن زید، یحیی بن یعلی اسلمی و ملازم بن عمرو روایت کرده است و حافظ عاصمی (در کتاب زین الفتی)، علی بن عبدالعزیز، عبدالله بن محمد بن ناجیه، ابوعثمان سعید بن محمد بن احمد، ابوعبدالله احمد بن محمد مغلس کبیر، ابوالقاسم عبدالله بن محمد بغوی، عبیدالله بن جعفر بن اعین و ابن منیع از وی حدیث شنیده و نقل کرده اند. ابوحاتم رازی، او را ستوده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 211؛ الانساب، ج 4، ص 84؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 354-358 و ج 9، ص 180؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 4، ص 77 و ج 7، ص 448 و ج 19، ص 322 و ج 37، ص 217 و...؛ تهذیب الکمال، ج 6، ص 444؛ تذکره الحفاظ، ج 1، ص 313؛ مناقب الامام امیرالمؤمنین، ج 2، ص 264؛ تاریخ اسماء الثقات، ص 87.

اسحاق بن ابراهیم رازی

محدث اهل سنت. از سلمة بن فضل ابرش انصاری (پدر همسرش)، ابوعبدالرحمن عبدالله بن عبدالعزیز بن عبدالله زاهد و مغیره بن سعید روایت کرده، و محمد بن اسحاق، قاسم خطیب، احمد بن حنبل، حسن بن علی بن مهران، محمد بن منصور قهستانی، ابوسعید صیرفی و محمد بن خلف بغدادی مقری، از او حدیث گفته اند. شیخ مفید از طریق او، از مغیره بن سعید روایت کرده است.

ص: 170

ابن ابی حاتم رازی از پدرش نقل می کند که یحیی بن معین او را ستوده است.

منابع: السنن الکبری، ج 3، ص 26؛ تاریخ بغداد، ج 1، ص 234؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 25، ص 303 و ج 29، ص 205 و 307 و ج 59، ص 204؛ تهذیب الکمال، ج 15، ص 241 و ج 25، ص 162؛ لسان المیزان، ج 6، ص 250؛ تعجیل المنفعه، ص 28؛ اسد الغابه، ج 5، ص 34؛ احقاق الحق، ج 4، ص 250.

اسحاق بن احمد بن یعقوب رازی

محدث. از اسحاق بن سلیمان رازی روایت کرده است، و سهل بن زنجله رازی و ابن ابی حاتم از او حدیث شنیده اند.

منابع: ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 4، ص 1264؛ شعب الایمان، ج 7، ص 333.

اسحاق بن اسماعیل بن یزید رازی حبویه / حیویه، ابویزید

محدث و حافظ اهل سنت در قرن سوم. ابن سعد در طبقات نام او را در شمار فقیهان و محدثان قرون نخست هجری در ری ذکر کرده است. عبدالله بن عمران اصفهانی رازی (ساکن ری)، احمد بن ابراهیم، سفیان بن وکیع، ابوبکر اسماعیلی، جعفر بن محمد بن هارون قطان، ابوجعفر احدب، عبدالسلام بن عاصم جعفری هسنجانی رازی (راوی احمد بن حنبل)، اسحاق بن ابی اسرائیل و محمد بن حمید رازی از او روایت کرده اند. مؤلف تاریخ جرجان نوشته است که وی در سال 290 ق. در جرجان حدیث می گفته است. برخی از مشایخ او در حدیث عبارتند از: ابوسعید اشج، عبدالله بن مؤمل، محمد بن ابان جعفری، احمد بن محمد بن عمر بن یونس یمامی، محمد بن منصور، محمود بن خداهش، ابویوسف قاضی، ابویحیی نرملی، عمرو بن ابی قیس و صام بن طلیق طفاوی. در ری درگذشت.

منابع: الجرح و التعذیل، ج 2، ص 488 و ج 5، ص 130 و ج 8، ص 130؛ الطبقات الکبری، ج 7، ص 381؛ تهذیب الکمال، ج 15، ص 379 و ج 16، ص 187-188 و ج 18، ص 82-83 و ج 20، ص 58-59؛ تاریخ جرجان، ص 161-162؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 358؛ جامع البیان، ج 9، ص 309؛ توضیح المشتبه، ج 2، ص 217.

اسحاق بن بشیر رازی

محدث، راوی و شاگرد ابن مبارک.

از صباح بن محارب نیز روایت کرده است. محمد بن عیسی مفری، از او حدیث گفته است.

منابع: ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 220؛ المعجم الاوسط، ج 4، ص 260؛ الجامع لاخلق الراوی و آداب السامع، ج 2، ص 101.

اسحاق بن حجاج رازی طاحونی، ابویعقوب

محدث و مفری. از محمد بن جریر طبری،

اسماعیل بن اسحاق رازی، ابوزهیر عبدالرحمن بن مغراء، یعقوب زهری، اسماعیل بن عبدالکریم، عبدالله بن ابی جعفر رازی، یحیی بن آدم، عبدالرحمن بن ابی حماد، عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی، عبدالله بن هاشم و عبیدالله بن موسی روایت کرده است. از او روایت کرده اند مثنی بن ابراهیم طبری، ابومحمد عبدالوهاب بن مسلم بن واره، محمد بن عیسی مفری، احمد بن هارون بن اشعث، اسماعیل بن عبدالکریم، محمد بن مسلم رازی و فضل بن شاذان. ابوزرعۀ رازی می گوید: عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی، تفسیر عبدالرزاق را به املائی اسحاق بن حجاج نوشته است.

منابع: الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 64؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 217؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 1، ص 124 و ج 2، ص 557 ج 4، ص 1085 و ج 5، ص 1738؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 32، ص 182؛ الانساب، ج 4، ص 25؛ تاریخ طبری، ج 1، ص 88؛ جامع البیان، ج 1، ص 130 و 131 و 147 و 149 و 611؛ اللباب فی تهذیب الانساب، ج 2، ص 267؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 216.

اسحاق بن حمزه رازی

راوی اهل سنت. از محمد بن عزیز ایلی روایت کرده است و ابوجعفر مکی، محمد بن صالح بن بکر بن ثوبه، از او.

منبع: مناقب الامام امیرالمؤمنین، ج 1، ص 52.

اسحاق بن خراز رازی

محدث. از حارث بن مسلم رازی روایت کرده است و علی بن خشنام بن معدان از وی.

منبع: اکمال الکمال، ج 2، ص 187.

اسحاق بن سلمان رازی، ابویعقوب

محدث و شاگرد جریر. ابویعقوب اسحاق بن اسماعیل بن سکن و ابوخیثمه از او روایت کرده اند.

منبع: تاج العروس، ج 15، ص 590.

اسحاق بن سلیمان کوفی رازی، ابویحیی

محدث، عارف، زاهد و ملقب به قیسی و عبدی. اصل او از کوفه بود و چند سال در آنجا و نیز در بغداد زیست. سپس به ری رفت و در آنجا درگذشت. از مالک بن انس، ابوجعفر رازی، سفیان ثوری، سعید بن سنان قزوینی، معاویه بن یحیی صدفی، عبدالعزیز بن مسلم قسلی خراسانی مروزی، ابراهیم بن یزید خوزی، حنظله بن ابی سفیان مکی، داود بن قیس، ابن ابی ذئب، عنبسة بن سعید ضریس رازی، افلح بن حمید، و جمعی دیگر روایت کرده است، و احمد بن حنبل، سعید بن سلیمان واسطی، ابراهیم بن موسی فراء،

قتيبة بن سعيد، علی بن حرب جندی شاپور، یحیی بن معاذ، اسحاق بن اسماعیل فلفلانی، ابوبکر بن ابی شیبہ، حسن بن مکرم بزاز، ابوکریب محمد بن علاء، ایوب بن ولید ضریر، محمد بن رافع، موسی بن عبیده، اسحاق بن احمد خزاز، اسماعیل بن سلیمان رازی (برادرش)، اسحاق بن ابراهیم بن محمد مروزی، اسحاق بن احمد بن یعقوب رازی، محمد بن بشر بن سفیان جرجایی، ابوسنان بن عمرو، یوسف بن موسی قطان، احمد بن ابی رجا و صاحبان صحاح و سنن از او روایت کرده اند. بیشتر تذکره نویسان، او را ثقه دانسته اند. وفاتش در ری به سال 199 ق. یا یک سال پس از آن بود.

منابع: الطبقات الکبری، ج 7، ص 381؛ تذکره الحفاظ، ج 1، ص 323 و 354-355؛ شذرات الذهب، ج 1، ص 356؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 4، ص 371 و ج 42، ص 257 و ج 47، ص 363؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 223-224 و ج 5، ص 25-26 و ج 6، ص 399 و ج 8، ص 462؛ المستدرک، ج 2، ص 332؛ الثقات، ج 7، ص 373؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 35 و ص 421 و ج 3، ص 162؛ طبقات المحدثین باصبهان، ج 2، ص 297-298؛ علل دارقطنی، ج 10، ص 355؛ تاریخ بغداد، ج 6، ص 322-324 و ج 9، ص 118؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 429-431 و ج 27، ص 24-25 و ص 34-35 و ج 31، ص 254-255؛ معرفة الثقات، ج 1، ص 318؛ تاریخ الاسلام، ج 13، ص 69 و 95؛ سیر اعلام النبلاء، ج 2، ص 410 و ج 3، ص 352 و ج 6، ص 337؛ الوافی بالوفیات، ج 8، ص 269 و ج 20، ص 181.

اسحاق بن عاصم رازی

محدث اهل سنت، پدر محمد بن اسحاق بن عاصم رازی و برادر محمد بن عاصم. از عبدالله بن محمد بن اسماء بن عبید و ابراهیم بن حجاج سامی و روح بن عبدالمؤمن روایت کرده است. صاحب الجرح و التعديل، او را صدوق می شمارد و نزد او حدیث کتابت کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 211؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 53، ص 336-337؛ لسان المیزان، ج 5، ص 70.

اسحاق بن عمرو بن حصین رازی

محدث. از جریر بن عبدالحمید و معاویة بن هاشم روایت کرده است. ابن حبان نام او را در شمار ثقات آورده و گفته است: «از ابونعیم و گروهی دیگر از محدثان روایت کرده و محدثان ری از او روایت کرده اند. در حدیث او هیچ مشکلی ندیدم مگر آنچه از معاویة بن هشام/ هاشم و او از ثوری و او از ابوزبیر و او از جابر و او از رسول الله (ص) نقل کرده است که زکات جنین گوسفند، همان زکات مادر او است.»

منبع: الثقات، ج 8، ص 119 (چاپ مؤسسة الکتب الثقافیة، 1393 ق).

ص: 173

اسحاق، قصر

کاخی بوده است در جوار دروازه فلیسان/ بلیسان. ابن کربویه رازی گفته است: «وقصر اسحق من فولاد منحدر/ علی الشراک الی درب الفلیسان.»

منبع: مختصر البلدان، ص 271.

اسدآباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه. این روستا در دهستان کلین قرار دارد. در سال 1385، جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

اسد السنه 8592 منصور بن محمد بن عینه رازی، ابوالسری

اسعد بن ابراهیم مقری رازی

از عالمان و مقریان شیعی مذهب ری و فرزند ابومنصور رازی. منتجب الدین رازی در فهرست، او و پدرش را «صالحان فاضلان» خوانده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 18؛ لسان المیزان، ج 1، ص 85؛ بحار الانوار، ج 102، ص 209.

اسعد بن سعد بن محمد، حمامی رازی

فقیه، محدث، فرزند ابونجیب سعید بن محمد حمامی رازی. وی فقیهی صالح و شیعی مذهب بوده و نزد شمس الاسلام حسن بن حسین بن بابویه (جد منتجب الدین) حدیث آموخته و حسن بن حسین بن بابویه از وی روایت کرده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 35؛ نقد الرجال، ج 1، ص 203، پاورقی؛ جامع الرواة، ج 1، ص 90؛ امل الآمل، ج 2، ص 32؛ معجم رجال الحدیث، ج 3، ص 246؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 297؛ شعب المقال فی درجات الرجال، ص 243.

اسلام آباد

روستا، از توابع بخش غنی آباد. در سال 1385، جمعیت آن 5268 نفر در 1221 خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

اسماعیل بن بهرام بن یحیی همدانی خبذعی و شاء خزاز کوفی

محدث اهل سنت در قرن سوم. مدتی در ری به سر برده و علی بن سعید رازی در آن شهر از او حدیث شنیده است. ابن ابی حاتم رازی می گوید که بارها به نزدش رفتم، اما موفق به شنیدن حدیث از وی نشدم. از پدرم شنیدم که او را صدوق می دانست. از بسام الصیرفی،

حسن بن محمد بن عثمان بن بنت شعبي، حماد بن اسامه، سعير بن خمس

ص: 174

تمیمی، عبدالرحمن بن یزید بن اسلم، عبدالرحمن بن مالک بن مغول، عبدالرحمن بن محمد محاری، عبدالعزیز بن محمد دراوردی، عبیدالله بن عبیدالرحمن اشجعی، محمد بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب، محمد بن فرات تمیمی، وکیع بن جراح و یحیی بن یمان روایت کرده است.

ابن ماجه، ابراهیم بن اسحاق صواف کوفی، ابراهیم بن اسماعیل طلحی، ابراهیم بن عبدالله بن جنید ختلی، احمد بن داود سمنانی، احمد بن علی ابار، احمد بن قاسم بن عطیه، احمد بن موسی بن عیسی عجلی، احمد بن یحیی صوفی، بقی بن مخلد اندلسی، حسن بن سفیان شیبانی، حسین بن اسحاق تستری، ابوعمر و خلیل بن کریم شیبانی کوفی، ابوداود سلیمان بن اشعث، سهل بن بحر عسکری، عبدالله بن احمد ابن حنبل، عبدالله بن حکیم قطان، عبدالله بن زیدان بن برید بجلی، ابوسعید عبدالله بن سعید اشج، عبدالکریم بن هیشم دیر عاقولی، ابوزرعہ عبیدالله بن عبدالکریم رازی، عبید بن غنام بن حفص بن غیاث نخعی، علی بن حسین بن جنید رازی، محمد بن ایوب بن یحیی بن ضریس بجلی، محمد بن صالح بن ذریح عکبری، محمد بن عبدالله بن سلیمان حضرمی، محمد بن عثمان بن ابی شیبہ، محمد بن نصر مروزی و هارون بن محمد خواری از او روایت کرده اند. در سال 241 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 161؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 192-193؛ تهذيب الکمال، ج 3، ص 52-54؛ تقريب التهذيب، ج 1، ص 92؛ تهذيب التهذيب، ج 1، ص 250؛ المعجم الاوسط، ج 4، ص 221؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 42، پاورقی ص 574.

اسماعيل بن توبه ثقفی قزوینی رازی، ابوسليمان / ابوسهل

محدث. اصل او از طائف بود، اما در قزوین سکونت داشت. از هشیم بن یونس، عبیدالله بن مبارک، اسماعیل بن جعفر مدنی، عباد بن عوام، یحیی بن ابی زائده، زیاد بکائی، فضیل بن عیاض، خلف بن خلیفه، محمد بن حسن شیبانی، سفیان بن عیینه، حسین بن حسن بن عطیه عون، حسین بن معاذ نیشابوری، زافر بن سلیمان، مصعب بن سلام، ابویوب تمار، محمد بن کثیر، حسن بن قحطبه بن شیب و هیشم بن عدی روایت کرده است. شماری از روایان او به این شرح است: ابوحاتم محمد بن ادريس رازی، ابوزرعہ بن عبدالکریم رازی، علی بن سعید رازی، ابوجعفر حموی، ابوعلی مروزی، علی بن احمد بن صباح قزوینی، حسن بن اسحاق شوشتری، ابراهیم

بن حسن بن اسحاق آدمی، ابوبکر محمود بن فرح اصفهانی، علی بن اسحاق بن ابراهیم کسایی همدانی، حسن بن یزید بن ماجه قزوینی، زنجویه بن خالد مقری قزوینی، حمدون بن ابراهیم بن عتاب، عبدالله بن وهب دینوری، ابوبکر محمد بن یعقوب رازی، احمد بن محمد بن مسلم، ابوبکر محمد بن هارون بن حجاج مقری، ابراهیم بن خرزاد. ابن ابی حاتم می گوید پدر من او را صدوق می دانست. در سال 401 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 162 و ج 9، ص 85؛ تاريخ الاسلام، ج 18، ص 174، و ج 20، ص 469؛ سير الاعلام النبلاء، ج 14، ص 87؛ الثقات، ج 8، ص 102؛ تاريخ بغداد، ج 5، ص 392 و ج 7، ص 464 و ج 11، ص 263 و ج 8، ص 449؛ الموضوعات، ج 2، ص 54؛ تهذيب الكمال، ج 3، ص 54-56؛ تقريب التهذيب، ج 1، ص 92؛ تاريخ الاسلام، ج 18، ص 174 و ج 20، ص 469 و...؛ ذكر اخبار اصبهان، ج 1، ص 107-108؛ تهذيب التهذيب، ج 1، ص 250؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 14، ص 28 و ج 18، ص 402؛ الموضوعات، ج 2، ص 275؛ اكمال تهذيب الكمال، ج 2، ص 158.

اسماعيل بن حمدون مزکی رازی، ابوالقاسم

محدث. زید بن علی بن منصور راوندی (ساکن ری) و ابوالقاسم بن هبة الله خلیلی از او حدیث شنیده اند، و او از قاضی عبدالجبار بن احمد.

منابع: الانساب، ج 3، ص 32، پاورقی؛ معجم البلدان، ج 3، ص 20؛ التدوین، ج 2، ص 329-330.

اسماعيل بن سلیمان رازی

محدث، برادر اسحاق بن سلیمان رازی. از عبدالملک بن ابی سلیمان روایت کرده است، و محمد بن حمید و نجم بن بشیر از وی نقل حدیث کرده اند. عقیلی در کتاب الضعفاء و بسیاری دیگر، او را ضعیف شمرده اند.

منابع: تاريخ مدينة دمشق، ج 42، ص 257؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 232-233؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 124؛ تاريخ بغداد، ج 9، ص 376؛ لسان المیزان، ج 1، ص 408؛ احقاق الحق، ج 5، ص 344 و ج 16، ص 207.

اسماعيل بن عباد بن عباس بن عباد طالقانی، ابوالقاسم 8592 صاحب بن عباد

اسماعيل بن علی بن حسین سمان رازی، ابوسعید

مقری، حافظ و محدث معتزلی، مشهور به ابن زَنْجَوِيَه. برای شنیدن و کتابت حدیث، به بسیاری از سرزمین های اسلامی، از جمله عراق، مکه، مصر و شام سفر کرد و در ضبط و نقل حدیث، بسیار کوشید. رافعی می گوید: «به هر شهری که وارد می شد، نزد مشایخ و بزرگان آن شهر می رفت و از آنان حدیث و علم می آموخت. مشایخ او در حدیث، بالغ بر 1430

نفر بوده اند.» از مشایخ او در حدیث می توان به ابوبکر محمد بن اسحاق بن محمد سقطی اشاره کرد. چندین کتاب نیز در حدیث تألیف کرد. ابوسعید اسماعیل بن احمد بن عباس وکیل رازی، ابوبکر خطیب، ابوطاهر عبدالرحمن بن محمد بن حسن بن فضلکان، و دیگران از وی روایت کرده اند. وی از قرائت شناسان و حفاظ بزرگ بود و در حدیث و فقه و زهد و عبادت، شهرت داشت. به سال 445 یا 447 ق. درگذشت.

منابع: دانشنامه ایران و اسلام، ج 8، ص 1039-1040؛ معجم المؤلفین، ج 2، ص 281؛ التدوین، ج 2، ص 299؛ تذکرة الحفاظ، ج 3، ص 300؛ لسان المیزان، ج 1، ص 422؛ الاعلام، ج 1، ص 316.

اسماعیل بن علی خطیب نیشابوری، ابوبکر

محدث قرن پنجم. از نیشابور به ری کوچید و به نقل حدیث پرداخت. از ابوالحسن علی بن محمد بن یوسف بن ابراهیم، قرقوبی سوسنجردی و ابوعبدالله محمد بن اسحاق بن بطه اصفهانی حدیث نقل کرد و حافظ ابوالفضل محمد بن طاهر بن علی بن احمد مقدسی، ابوالحسن محمد بن صالح بن جعفر بن محمد بن جعفر، معروف به ابن رازی قاضی و ابومنصور عبدالرحیم بن مظفر بن عبدالرحیم بن علی حمدونی رازی از او روایت کرده اند.

منابع: تاریخ الإسلام، ج 35، ص 168-169؛ اکمال الکمال، ج 1، پاورقی ص 331؛ لسان المیزان، ج 5، ص 207-208؛ الأنساب، ج 2، ص 120؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 39، ص 396 و ج 53، ص 243-244؛ ذیل تاریخ بغداد، ج 4، ص 88.

اسماعیل بن محمد ضریر زعفرانی، ابوبکر

فقیه. در ری می زیست و از ابوحاتم محمد بن ادريس رازی، سعید بن یزید بن عقبه تیمی، ابوشعيب حرانی، محمد بن مغیره مسکری و محمد بن فرج ازرق و احمد بن صلت حماني و بشر بن موسی اسدی روایت کرده است. مهم ترین راوی وی، حاکم نیشابوری، صاحب المستدرک علی الصحیحین است. افزون بر او، محمد بن احمد شعیثی و ابوالحسن علی بن محمد قاضی بلخی نیز از او روایت کرده اند.

منابع: البداية و النهایة، ج 6، ص 51؛ المستدرک، ج 1، ص 144 و ج 2، ص 568 و ج 3، ص 28 و ج 9، ص 77؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 17، ص 303 و ج 36، ص 16، ج 43، ص 229؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 141؛ معرفة علوم الحدیث، ص 261؛ شعب الایمان، ج 2، ص 278 و ج 3، ص 305 و 511 و ج 5، ص 110 و 142؛ تاریخ الاسلام، ج 19، ص 156؛ دلائل النبوه، ج 1، ص 329؛ لسان المیزان، ج 1، ص 270.

اسماعیل و عبدالله، امامزاده - کریم آباد

بقعه این امامزادگان در میان قلعه

شمس آباد، بین روستای کریم آباد و روستای شمس آباد، در بخش کهریزک، واقع شده است. بقعه، شامل گنبدخانه شش وجهی و فضاهای جانبی است. سازه بنا فلزی، و دیوارها آجری است.

بنا از غرب و شمال به دیوار قلعه، از ضلع شرق به محوطه باز قلعه (حیاط) منتهی می شود. دور تا دور قلعه، زمین های کشاورزی است. بنای بقعه 80 سانتی متر از کف خاکی قلعه بلندتر است و دارای دو اتاق تو در تو است که قبرهای امامزادگان در آنها قرار دارد. درباره صاحبان این دو قبر، آگاهی معتبری در دست نیست.

منابع: مزارات ری، ص 99-101؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 107.

اسماعیل، امامزاده - زیوان

بقعه این امامزاده در حدود سه کیلومتری جاده حسن آباد، منتهی به روستای کوشک و در ضلع غربی روستای زیوان از دهستان کلین شهر ری قرار دارد. به اعتقاد اهل محل، امامزاده اسماعیل از فرزندان یوسف بن موسی کاظم (ع) است که گویا بر نوشته فاضل دربندی در کتاب بحر الانساب متکی است. اسناد معتبر، این نسبت را تأیید نمی کنند. سید جعفر اعرجی، شخصیت مدفون در این بقعه را از سادات بنی الطیار دانسته و نوشته است: «اسماعیل بن جعفر بن عبدالله بن قاسم الامیر بن اسحاق العریضی بن عبدالله الجواد بن جعفر الطیار بن ابی طالب (ع). فکان سیداً جلیلاً مقدماً بالری، وقبره ظاهر بها یزار، وعقبه بها فی غایة الانتشار؛ اسماعیل بن جعفر، سیدی جلیل القدر و از ساکنان شهر ری بود. قبرش در ری آشکار است و نسلش در آن جا در نهایت فزونی است.» سید اسماعیل طیار، برادری به نام سید قاسم داشت که بنا به گفته سید جعفر اعرجی، مشهور به سید قسام بوده و قبرش در ری است و با بقعه امامزاده قاسم کهریزک، روستای علیا مطابقت دارد. سید قاسم نواده ای به نام ابوالحسن طاهر بن محمد بن قاسم داشت که بسیار جلیل القدر، عظیم الشان و مردی با حشمت و جلال و دارای مکنت مالی و موقعیت اجتماعی در شهر کرج بود و به تصریح علمای انساب، در این شهر درگذشت. آرامگاه او مشهور به امامزاده طاهر در کرج، از مزارات مشهور و زیبای استان البرز است.

ص: 178

تاریخ ساخت بنای بقعه امامزاده اسماعیل مشخص نیست. نصب ضریح، صندوق و سنگ قبر، جدید است؛ اما گنبد آن قدیم است و تنها مرمت های جزئی شده است. طرح فعلی بقعه از اتاق حرم، ایوان ورودی و فضای جانبی تشکیل یافته است. بنا در جهت قبله قرار گرفته است و ایوان در سمت شمال شرقی حرم و اتاق جانبی در جنوب غربی آن. مساحت بنای امامزاده 112 متر مربع، مساحت عرصه آن 13228 متر مربع، ارتفاع لبه ایوان تا کف حیاط پنج متر و ارتفاع دیگر نماهای بقعه 4/40 متر است.

بقعه، دارای سه ورودی در ضلع شمال شرقی است که هر سه به صحن باز می شوند. ورودی میانی، اصلی و فلزی است؛ به ابعاد 2 * 1/20 متر و به اندازه دو پله، بالاتر از سطح زمین. بالای ورودی اصلی با فلز نوشته شده است: «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ».

صحن بزرگ امامزاده، کاربری قبرستان برای اهالی محل یافته و بنای بقعه در شمال غربی صحن قرار گرفته است. نمای شمال شرقی، نمای اصلی بقعه است که ایوان نیز در آنجا است. این نما، سه طاق نمای متقارن و نیم دایره دارد و دور قوس آنها هره چینی آجری شده است. در اطراف طاق نماهای ایوان کتیبه هایی از کاشی به صورت عمودی و افقی دیده می شود که حاوی نوشته هایی از آیات قرآن و اسماء جلاله است. بالای ایوان نیز روی تابلوی فلزی نوشته اند: «آستان مقدس امامزاده

سید اسماعیل (ع)». گوشه های انتهایی نما کاشی کاری هایی با نقوش اسلیمی به چشم می خورد. نمای جنوب شرقی و شمال غربی ساده و سیمانی است. حرم در شمال شرقی فضای جانبی قرار گرفته است.

گنبد فلزی و سبزرنگ بنا، به طور دقیق بالای ضریح قرار ندارد و متمایل به قبله است. قطر گنبد 1/80 متر و ارتفاع آن 1/60 متر است. ضریح امامزاده نیز، فلزی سبزرنگ و مشبک (به ابعاد 2/60 * 1/90 متر و ارتفاع 1/80 متر) است. سنگ قبر، کاشی سبزرنگ است و روی آن پارچه ای، با عبارت «امامزاده سید اسماعیل زیوان هدیه کربلا» انداخته اند.

منابع: مزارات ری، ص 95-99؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 98؛ بحر الانساب، ص 52؛ منتقلة الطالبیه، ص 167؛ عمدة الطالب فی انساب آل ابی طالب، ص 264؛ تهذیب الأنساب و نهاییة الأعقاب، ص 353؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 72.

اشتهازان

روستایی از توابع بخش فشاپویه، در دهستان کلین. این روستا جلگه ای و هوای آن معتدل است. تا سال 1385 ش. جمعیت آن 14 نفر در 5 خانوار بود. در سال 1392 ش. منازل این روستا که پیشتر به تملک شرکت کشت و صنعت حامیان فدک در آمده بود، تخریب گردید.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

اشرف آباد / اسلام آباد

روستا، واقع در فاصله سیزده کیلومتری تا مرکز شهر ری، بعد از روستای غنی آباد و نرسیده به روستای زمان آباد. پس از انقلاب، نام «اسلام آباد سیمان تهران» را بر آن نهادند و نام قدیم تر آن، «اشرفیه» است؛ اما بیشتر به «اشرف آباد» مشهور است. پیشتر در میان روستا قلعه ای بزرگ بود که مردم در پناه آن زندگی می کردند. در این روستا حدود 420 هکتار زمین کشاورزی وجود داشته و 64 کشاورز در روستا مشغول کار بودند. سهم هر کشاورز شش هکتار زمین و پنج ساعت آب زراعی بود. مردم روستا، به هر شش هکتار و پنج ساعت آب، «یک بیل» و نوبت آب هر کشاورز را یک خوره می گفتند. چهره روستا، اکنون بیشتر شبیه شهرک نیمه صنعتی است و جمعیت اشرف آباد حدود ده هزار نفر است.

منابع: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1؛ همشهری محله.

اصفهانیان، کوی

از محله های باستانی شهر ری. به گفته صاحب نقص، مدرسه فقیه علی جاسبی در

ص: 180

این کوی بوده است. در ادبیات کتاب نقض، «کوی» غیر از «کوچه» است و بر محله و برزن اطلاق می شود. مکان این کوی، شاید در حدود بازار باب سین بوده است که مقابل دروازه مخصوص اصفهان و قم احداث گردیده بود و در جنوب شهرستان قرار داشته است. مردم اصفهان از آن دروازه و بازار رفت و آمد می کردند. از مطالعه تاریخ شهرها برمی آید که مردم هر شهر چون به شهر دیگر درمی آمدند، نزدیک همان دروازه ورود، برای خویش مسکن و محله برمی گزیدند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 209.

اعین رازی، ابومعاذ

از اصحاب امام محمد باقر (ع) در شهر ری و از رجال شیخ طوسی. در برخی منابع، مانند اعیان الشیعه، نام کامل او این گونه ذکر شده است: اعین بن سنسن، والد زرارۀ بن اعین شیبانی.

منابع: نقد الرجال، ج 1، ص 242؛ رجال الطوسی، ص 126؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 695؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 468؛ الکلینی و الکافی، ص 144.

اقدسیه

محلّه. واقع در شمال شرقی میدان حرم عبدالعظیم (ع). این محله همزمان با گسترش محدوده مسکونی شهرری و در چند دهه اخیر شکل گرفت و همواره با نام و خاطره ماشین دودی همراه بوده است. در محدوده امروزی محلّه اقدسیه، بیشتر زمین های کشاورزی «باغ گردو» وجود داشت که متعلق به فردی به نام اقدس الدوله بوده است. «گار» یا ایستگاه ماشین دودی در ضلع غربی همین محدوده بنا شد که نخستین ساختمان در این نواحی نیز به شمار می آید. «گار» در محل کنونی ترمینال تاکسیرانی ساخته شده بود.

اکبری، قاسم

استاد تربیت معلم، تاریخ دان، نویسنده و از «چهره های ماندگار شهرری». در سال 1342 در شهر ری به دنیا آمد. در رشته تاریخ تا سطح دکتری تحصیل کرد و در همین رشته، چندین کتاب و مقاله نوشت.

ص: 181

از دیگر فعالیت های او، ریاست گروه تاریخ مرکز تربیت معلم شهید مفتح، ریاست پژوهشگاه شهر ری، عضو شورای پژوهش اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی، تدریس در دانشگاه های امام خمینی، شهید بهشتی و مرکز تربیت معلم و مدرّس، و عضویت در شورای عالی آموزش و پرورش و شورای تغییر نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران و شورای اجتماعی شهرداری و مشاور فرمانداری شهرستان ری بود.

وی در اول مهر 1393 درگذشت و در دارالرحمة آستان عبدالعظیم الحسنی (ع) خاک سپاری شد.

منبع: خبرگزاری فارس، پیام 2462 / ش 10، ص 1002.

الپ ارسلان

دومین پادشاه سلجوقی. پس از مرگ طغرل اول، الپ ارسلان در شهر ری، خود را سلطان خواند. در کتاب وزارت در عهد سلاطین بزرگ سلجوقی، ذکر شده است: «الپ ارسلان... در ذی الحجة 455 ق. به ری رسید، و خود را سلطان خواند.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 201.

الکای ری

الکا/الکه به معانی کشور، ناحیه، بخشی از ایالت، در سازمان اداری دوره صفوی. القاب و مواجب و مالیات مناطق مختلف ایران در ذیل نام الکای هر یک از نواحی یاد می شده است. برخی از الکاها کوچک و برخی متوسط و برخی بزرگ بودند. از درآمد حاکم الکای ری در عهد صفوی، چنین بر می آید که الکای ری، در شمار الکاها مهم کشوری بوده است. به نوشته میرزا علی نقی نصیری در قرن دوازدهم هجری، درآمد الکای ری و شهریار 2675 تومان و 1000 دینار بوده است. در همان زمان، الکای نیشابور 2213 تومان و 1000 دینار و الکای اردبیل بالغ بر 2009 تومان و 3819 دینار تبریزی بوده است.

امیدی طهرانی رازی

از شاعران عهد صفوی و از شاگردان جلال الدین دوانی. در تهران به دنیا آمد و در ری درگذشت. پدرش در تهران قدیم، سمت کدخدایی داشت. در آغاز جوانی، برای تحصیل علم به شیراز رفت و در سلك شاگردان مولانا جلال الدین محمد دوانی درآمد، و دروس متداول زمان را فراگرفت. در آموختن طب نیز کوشید. امیدی در قصیده سرایی مهارت داشت و در میان شاعران عصر خویش، نامدار بود. بیشتر اشعار او در مدح شاهان صفوی و وزرای ایشان

ص: 182

است؛ به ویژه امیر یاراحمد، وزیر شاه اسماعیل اول. صاحب تذکره میخانه، امیدی طهرانی را پیرو سبک ظهیر فاریابی و در قصیده سرایی، برتر از سلمان ساوجی می داند. سپس ساقی نامه ای را از امیدی آورده است که با این بیت آغاز می شود:

حریفی که این نیلگون خم از اوست *** شراب طهور و سقا هم از اوست

صاحب تذکره نصرآبادی، بیت مشهور

«کتاب فضل تو را آب بحر کافی نیست *** که تر کنم سرانگشت و صفحه بشمارم»

از او و در قصیده ای در مدح امام علی (ع) دانسته است. مقداری از سروده های او در کتابی خطی، متعلق به کتابخانه مجلس شورای اسلامی موجود است. خواجه محمد طاهر رازی، پسر او و شاپور طهرانی رازی از نوادگان او و میرزا احمد طهرانی (پدر امین احمد رازی، مؤلف تذکره هفت اقلیم) پسر برادر او است.

قتل او در سال 925 یا 927 یا 929 ق. پس از منازعه ای بر سر آب مزرعه ای در ری رخ داد.

منابع: لغت نامه دهخدا، ذیل عنوان؛ تذکره میخانه، ص 141؛ تاریخ ادبیات ایران، ص 154؛ تذکره نصرآبادی، ص 526؛ آتشکده آذر، ج 3، ص 106؛ مجمع الفصحاء، بخش 4، ص 10.

امیر اقبالی، خانقاه و مدرسه

امیر اقبالی از شیعیان به نام ری در قرون نخست بود. بنای خانقاه مربوط به عهد کریم غیاثی می شود. به گفته صاحب نقض، شیعه در ری در نیمه اول قرن ششم مدارس بسیاری داشته است؛ از جمله مدرسه بزرگ سید تاج الدین محمد کیسکی، مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه، مدرسه سید زاهد ابوالفتح، مدرسه فقیه علی جاسبی در کوی اصفهانیان، مدرسه خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه کوی فیروز، خانقاه امیر اقبالی، مدرسه خواجه امام رشید و مدرسه شیخ حیدر مکی. بیشتر این مدارس در عهد سلاطین سلجوقی و به مدد نواب آنها ساخته شدند.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 41؛ تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران، ش 53 و 54، اسفند 45 و فروردین 46، ص 15-20؛ ری باستان، ج 1، ص 533.

امین آباد

شهرک، واقع در پنج کیلومتری جنوب شرقی شهر ری و در دامنه جنوبی کوه بی بی شهربانو و نزدیک کارخانه ذوب مس غنی آباد. اکنون به شرق شهر ری متصل شده است.

منبع: دانشنامه دانش گستر، ج 3، ص 121.

امین احمد رازی

ادیب و تذکره نویس قرن یازدهم. محمد مؤمن، معروف به امین احمد رازی، فرزند میرزا احمد تهرانی، در ری متولد شد و همچون

پدرش از خاصان دربار صفویه بود. پدر وی، میرزا احمد طهرانی، از سوی شاه طهماسب سال ها کلانتری بود و پس از آن در دوره سلطان محمد خدابنده نیز همین مسئولیت به او واگذار شد. عموی امین احمد، خواجه محمد شریف هجری رازی، وزیر اصفهان در زمان شاه طهماسب و پدر خواجه غیاث الدین محمد اعتمادالدوله درگاه جهانگیر است که در هند به مقام پادشاهی رسید. «ارجمندبانو» همسر جهانگیر و ملکه هند که «تاج محل» بر سر قبر او ساخته شده است، برادرزاده او است. عموی دیگرش، خواجه خواجگی، پدر شاپور تهرانی (شاعر پر آوازه عهد صفوی) است.

پدر و عموهای میرزا احمد، پسران برادر مولانا امیدی تهرانی بودند.

امین احمد در عهد شاه عباس اول، به هندوستان رفت و به دربار جهانگیر شاه جهان راه یافت. اثر مهم و ماندگار خود، تذکره هفت اقلیم را در هند نوشت و در همان جا درگذشت. هفت اقلیم، شاعران را به ترتیب اقلیم طبقه بندی کرده و سپس زندگی نامه ایشان را آورده است. امین احمد هفت اقلیم را در شش سال نوشت. تاریخ پایان تحریر، سال 1002 ق. است و احتمالاً در همان سال درگذشته است.

هفت اقلیم، تذکره ای تاریخی و جغرافیایی، به زبان فارسی است و مؤلف در آن علاوه بر یادکرد شعرا و مشایخ هر اقلیم و منطقه، تاریخ و جغرافیا و وجه نام گذاری شهرها را گفته است. مؤلف در شرح هر اقلیم، نخست طول، عرض و مساحت تقریبی آن را بیان کرده و سپس به موقعیت جغرافیایی و مسائل تاریخی آن پرداخته است. پس از آن، شهرهای عمده و گاه شهرهای کوچک آن اقلیم را معرفی کرده است. در شرح هر یک از این شهرها، حدود جغرافیایی، تاریخ بنا، نام بانی، علت پیدایش، نام قدیم و جدید، وجه تسمیه آن شهر و در پایان به معرفی شخصیت های معروف آن شهر، اعم از پادشاهان، وزیران، امیران، عالمان، عارفان، مشایخ و شاعران پرداخته و شرح حال هر یک را جداگانه آورده است. مؤلف، معمولاً در آغاز هر مطلبی، نام مأخذ خود را که اغلب از کتاب های معتبر است، ذکر می کند.

هفت اقلیم، نثری دشوار، متصنع و گاه مسجع دارد. این اثر از منابع و مأخذ مهم و اصیل درباره زندگانی شعرا و دانشمندان روزگار جلال الدین اکبر است. اقلیم های هفت گانه آن، به این شرح است: اقلیم اول: یادکرد یمن و بلاد الرّنج و نوبه و چین؛ اقلیم دوم: یادکرد مکه و مدینه و یمامه و هرمز و دکن و...؛ اقلیم سوم:

یادکرد عراق و بغداد و کوفه و نجف و...؛ اقلیم چهارم: یادکرد خراسان و بلخ و هرات و جام و مشهد و...؛ اقلیم پنجم: یادکرد شروان و گنجه و خوارزم و ماوراءالنهر و...؛ اقلیم ششم: یادکرد ترکستان و فاریاب و روسیه و...؛ و اقلیم هفتم: یادکرد بلغار و سقلاب و یاجوج و ماجوج.

جلد اول هفت اقلیم، در سال 1939 م در کلکته چاپ شد و نسخه های خطی آن در کتابخانه سپهسالار و برخی دیگر از کتابخانه های داخلی و خارجی موجود و فراوان است. در سال 1378 ش. «تذکره هفت اقلیم» با تصحیح، تعلیقات و حواشی سید محمدرضا طاهری (حسرت) از سوی انتشارات سروش روانه بازار کتاب شد.

منابع: تذکره هفت اقلیم، تصحیح سید محمدرضا طاهری، ج 1، مقدمه مصحح؛ مرآت البلدان، ج 1، ص 511؛ دانشنامه دانش گستر، ج 3، ص 121؛ تاریخ ادبیات، ص 397-398؛ فهرست کتابخانه مدرسه سپهسالار، ج 2، ص 482.

اندرمان / آندرمان

از روستاهای کهن و مهم شهرستان ری که دیرینگی آن به چند هزار سال می رسد. گویا نام اصلی آن، «آب اندر میان» بوده که اندک اندک به این شکل درآمده است. آب فراوان، رونق اقتصادی و موقعیت مناسب جغرافیایی، موجب اهمیت این روستا در گذشته های دور شده است. جاده شاهی در دوره هخامنشیان از این آبادی می گذشت. در حمله اعراب به ایران، آندرمان یکی از پایگاه های مسلمانان برای مدیریت منطقه و جلوگیری از شورش های محلی بود.

در سال 1385 ش. در قبرستان امامزاده ابوالحسن روستای اندرمان، سنگ قبری پیدا شد که حدود 500 سال دیرینه داشت. این روستا، اکنون جزء دهستان تازه تأسیس عظیمیه است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 499؛ فرهنگ آبادی های ایران، ص 39، رقم 2230؛ لغت نامه دهخدا، ذیل اندرمان.

اندرمانی رازی، محمد

از فقها و علمای نامدار ری در عصر قاجار و از شاگردان صاحب جواهر. مقیم تهران بود و در مدرسه مروی تدریس می کرد و مدتی نیز تولیت آن را برعهده داشت.

در زمان تولیت وی، مدرسه مروی رونق گرفت و مهم ترین مدرسه دینی تهران شد. درباره زهد و بی رغبتی او به دنیا و نیز تقسیم کمک های مالی شاه قاجار در میان فقرا، داستان های بسیار نقل می کنند. مشهور است که شیخ

انصاری، وی را اسوة تقوا می دانست. حدود سال 1390 ق. درگذشت و در نجف کنار قبر صدرالدین عاملی دفن شد.

منابع: الفوائد الرضویه، ص 400؛ اختران فروزان ری و طهران، ص 405؛ طرائف المقال، ج 1، ص 43؛ اعیان الشیعه، ج 9، ص 149.

اندرمانی، محمود

عالم و امام جماعت در مسجدی به نام خودش، در محله سرتخت. در جوار عبدالعظیم حسنی (ع) مدفون شد.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 406-407.

انیس آباد

روستایی از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385، درگاه ملی آمار ایران.

اوحدالدین رازی

طیب، فیلسوف و شاعر قرن هفتم. سال ولادت و وفات او معلوم نیست. در منابع قدیم از او به عنوان حکیم اوحدالدین طیب رازی یاد شده است. وی معاصر خواجه نصیرالدین طوسی بوده و مثنوی ای سروده است دربارهٔ تبدیل صورت ها در یک جسم، که خواجه نصیر آن را دیده و در تکمیل معنی آن مثنوی دیگری سروده است. رازی از مدیحه گوینان خواجه شمس الدین محمد جوینی، معروف به «صاحب دیوان» بوده و در یکی از آثار خود به نام «اجتماع علامه»، خواجه را مدح گفته است. به «اوحدی» و «رازی» تخلص می کرد.

اجتماع علامه، یا حکیم نامه، بلندترین اثری است که از طیب رازی در یک نسخه خطی پیدا شده است. منظور از اجتماع در این عنوان «تألیف» است و منظور از «علامه» خود نویسنده، و لذا مراد از «اجتماع علامه» ظاهراً همان «حکیم نامه» است. این اثر که هم به نثر است و هم به نظم، اگرچه فلسفی است و مؤلف در آن دربارهٔ نفس ناطقه و قوای آن توضیح داده است، ولی از شگرد ادبی زبان حال استفاده کرده است. رازی گفت وگویی ترتیب داده است میان نفس ناطقه و عقل کل

ص: 186

یا عقل اول، و از زبان حال این عقل درباره کیفیت پدید آمدن عقل و نفس و هیولی و افلاک و عالم اجسام توضیح داده است. از این نظر، اجتماع علامه شبیه آثاری همچون مینوی خرد و حی بن یقظان ابوعلی سینا و مثنوی سیر العباد الی المعاد حکیم سنایی است. موضوع اصلی کتاب اجتماع علامه، خودشناسی یا معرفت نفس ناطقه است. این نفس خود از عقل کل یا کلی، که صادر نخستین است پدید آمده است.

رازی مانند حکمای نوافلاطونی، از جمله اخوان الصفاء، انسان را عالم صغیر می داند و معتقد است که برای شناخت نفس باید عالم کبیر را شناخت. به همین جهت، او درباره عالم افلاک و عناصر و موالید توضیح می دهد و می کوشد خصوصیات نفس را با عالم خارج تطبیق دهد. پس از توضیح درباره دو عالم کبیر و صغیر، درباره لزوم نبوت و شریعت و سرانجام محو نیستی مجازی در هستی حقیقی سخن می گوید و بدین ترتیب کلام او جنبه عرفانی به خود می گیرد:

ولیک آنچه کمالات توست اخلاق است *** که این نتیجه علم نفوس و آفاق است

به کسب و سعی توان کرد لازم آن حاصل

مگر مطیع شوی کاملان صاحب دل

پس از تعرف احوال هستی موجود

ز کاینات نیابی حجاب جز که وجود

وجود توست حجاب توای برادر و بس

مبند جرم خود اندر جهان به گردن کس

اثر دیگر اوحدالدین رازی، مثنوی کوتاهی است به نام «ذیل سیر العباد»، مشتمل بر 182 بیت که به همان وزن سیر العباد سنایی سروده است و با این بیت، که مانند بیت اول شاهنامه فردوسی است، آغاز می شود:

*** ای خداوند جسم و جان و خرد

بیش از این مرغ فهم بر نبرد

توجه رازی را به شاهنامه فردوسی، در کتاب اجتماع علامه نیز می توان دید. او چندین بیت از فردوسی را در کتاب خود نقل کرده است؛ ولی توجه او هم در «اجتماع علامه» و هم در کتاب «ذیل» بیشتر به سنایی و مثنوی سیر العباد او است. او سنایی را حکیمی بزرگ و مثنوی او را کلید معرفت می داند و در برابر او پیوسته ابراز فروتنی می کند. سیر العباد از نظر رازی، گوهری است گرانبها و پیراهنی است خوش دوخت، و او فقط خواسته است با ذیلی مختصر، طرازی بر آستین آن بدوزد. «ذیل سیر العباد» با ابیاتی در توحید و تسبیح خداوند و کمال منزلت آدم در عالم خلقت و نعت پیامبر اکرم (ص) آغاز می شود و سپس موضوع اصلی مثنوی (سیر باطنی نفس ناطقه از مبدأ تا معاد) در ضمن

حکایتی مطرح می‌شود. بنابر این حکایت، شاعر روزی به صحرا می‌رود و در آنجا شبانی را در حال نواختن نی می‌بیند و او با نی به گفت‌وگو می‌پردازد. این نی که نمودگار نفس ناطقه یا نفس دانست، اسرار آفرینش را در ضمن بیان سرگذشت خود برای شاعر شرح می‌دهد. این مثنوی هم‌زمان با مثنوی معنوی مولوی سروده شده است و در هر یک از آنها شاعر از زبان حال نی درباره سرگذشت روح آدمی سخن می‌گوید. ولی نی اوحدالدین رازی شکایت نمی‌کند، بلکه فقط می‌خواهد سیر تکوین خود را از زمانی که پای در گل داشت و سپس ترقی کرد و به دست شبان رسید و از دم او کسب فیض کرد، شرح دهد. در واقع نی حیات خود را ناشی از همین دم می‌بیند و می‌داند که زمانی که این فیض قطع شود او مرده‌ای بیش نخواهد بود. شاعر با شنیدن سخنان نی به سرنوشت خود پی می‌برد و درمی‌یابد که از کجا آمده است و به کجا خواهد رفت.

از طیب رازی مثنوی کوتاه دیگری به جا مانده است که بیشتر جنبه فلسفی دارد. او در این مثنوی که جمعاً 51 بیت است، از روی تقنن، حکایتی خیالی خلق می‌کند و از طریق آن به شرح چگونگی تبدیل صورت در ماده می‌پردازد. در این حکایت، شاعر تکه مومی را که صورتی بر آن نقش کرده است به کودکی می‌دهد. کودک گمان می‌کند که آن صورت متعلق به ذات موم است. شاعر سپس برای بیرون آوردن کودک از این پندار، موم را می‌گیرد و صورت آن را تغییر می‌دهد. در اینجا کودکی دیگر از راه می‌رسد و به کودک نخستین می‌گوید که اگر آن صورت نخستین از میان رفت، خود موم همچنان باقی است. ولی کودک نخستین این ماده را بدون صورت قبلی نمی‌خواهد. پس شاعر کودک دیگری را وارد صحنه می‌کند و از زبان او می‌گوید که با از بین رفتن صورت قبلی، خود موم هست، منتهی با صورتی دیگر. سرانجام شاعر در دنباله داستان به ما می‌گوید که موم خود صورتی دارد که آن صورت نوعی یا ذاتی اوست و نمی‌توان آن را از او گرفت. صورت‌هایی که بر او نقش می‌بندد و از بین می‌رود صورت‌های فرعی یا عارضی است.

رازی در کتاب اجتماع علامه از سه کتاب دیگر خود به نام‌های صحیح و مسالك الارواح و اصول الکاینات یاد کرده است که تاکنون اثری از آنها پیدا نشده است. تنها ابیات دیگری که از او باقی مانده است سه رباعی عرفانی است که در انتهای کتاب اجتماع علامه آمده است؛ یکی از آنها این است:

عقلم به تو داند ار بداند همه چیز

دیده به تو دید می تواند همه چیز *** تو در دل و نیست از دلم هیچ نشان

از خانه به کدخدای ماند همه چیز

منبع: دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 1، ص 576-578.

اورپایا اورپس

نام شهر ری در زمان سلوکی ها. این نام در شماری از منابع خارجی و داخلی آمده است؛ مانند سفرنامه کرپتر انگلیسی، دائرة المعارف اسلامی به زبان فرانسوی و انگلیسی، فرهنگ لاروس قرن بیستم، و دیکسیونر ژنرال. وجه این نامگذاری بر پایه پاره ای از منابع مذکور و به نقل از استرابون (Strabon) جغرافی دان معروف یونانی که حدود چهل سال پیش از میلاد مسیح می زیسته است، چنین است: ری بر اثر زمین لرزه ای شدید ویران شد. سلوکوس اول (280-312 پیش از میلاد) معروف به نیکاتور / Nicator بار دیگر آن را آباد کرد و به یاد موطن خویش در مقدونیه، اروپس (Europs)، این نام را بر ری نهاد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 75.

اورپا 8592 تاریخ ری

اورپس 8592 تاریخ ری

اورپوس 8592 تاریخ ری

اوشانی ها، خانه

از خانه های قدیم ری در محله نقرآباد که حدود 120 سال دیرینه دارد. بنای خانه، ساده و بدون تزیینات معمول در خانه های اشرافی قدیم است. برای ورود به حیاط خانه باید از سه در عبور کرد. معماری خانه، پنج دری است. آب انبار خانه اوشانی هنوز پابرجاست و از آن استفاده می کنند. شکل آجرچین ها کلاغ پری است که خانه را در برابر زلزله مقاوم می کرده است. کفپوش های حیاط در قطع نظامی است و بدون تغییر مانده است. این خانه، هنوز مسکونی است و خانواده اوشانی در آن زندگی می کنند.

ایاس بن قتاده عبشمی بگری زمیری

محدث و قاضی و از عابدان ری، خواهرزاده احنف بن قیس. اهل بصره بود و از قیس بن عباد روایت کرده، و ابوجمره نصر بن عمران بن عصام ضبعی بصری از او حدیث شنیده است. در سال 71 ق. در زمان زمامداری مصعب بن زبیر درگذشت.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 7، ص 333 و ج 49، ص 434 و 435 و 436؛ مشاهیر علماء الأمصار، ص 238-239؛ الانساب، ج 5، ص 527؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 3، ص 327.

از آبادی های قدیم ری و نام مزرعه ای در آن. نام این آبادی در فرمان شاه طهماسب صفوی که به سال 961 ق. صادر گشته و در آن نام موقوفه های عبدالعظیم حسنی (ع) آمده است، بدین صورت است: «... مزرعه ایرین واقع در بلوک غار ری.» این قریه اکنون نیز پابرجا است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 499؛ آستانه ری، ص 31.

ایلمان / ایلمان

از آبادی های قدیم ری و نام مزرعه ای در آن. نام تاریخی آن، ایلمان است؛ اما اکنون به آن، ایلمان و الیمون می گویند. نام «مزرعه ایلمان» در وقف نامه شاه طهماسب در سال 961 ق. آمده و در فرمانی دیگر از همو به سال 950 ق. از قنات ایلمان یاد شده است: «... در سال گذشته که قنات ایلمان جدید بائر شده بود...»

منابع: ری باستان، ج 3، ص 500؛ آستانه ری، ص 33 و ص 80 و ص 78 و ص 81.

اینانج، حسام الدین

سردار سلجوقی که در ری کشته شد. محمد قزوینی می نویسد: «سه اینانج بوده اند که نباید آنها را به یک دیگر اشتباه نمود: یکی اینانج والی ری که در سنه 564 ق. به دست یا به تحریک ایلدگز کشته شد، و عماد کاتب از این اینانج همیشه به "اینانج" بدون نون تعبیر می کند...» ابن اسفندیار در تاریخ طبرستان می نویسد: «سنقر اینانج را غلامان او به ری بکشتند، و اتابک ایلدگز و محمد و سلطان ارسلان بر در ری بودند. او را دفن کردند به پایان کوه طبرک. هنوز گنبد او معمور است.» مرعشی در تاریخ طبرستان از این کوه این گونه یاد کرده است: «در میان صحرای قلعه ری تپه بزرگی واقع است. آن تپه را طبرک می خوانند، یعنی کوهک، به کاف تحقیر؛ به سبب سایر جبال که در آن حوالی واقع است.» مؤلف سلجوق نامه، درباره محل قتل اینانج نوشته است: «چون روز شد، اینانج را کشته یافتند در خیمه ای که بر دروازه دولاب بود.» از این گزارش، چنین برمی آید که اینانج در جنگ با ایلدگز، شبی که در خیمه خویش در خارج دروازه دولاب (دروازه رشکان، در حدود پل سیمان امروز) به سر می برد، کشته شد و روز بعد، پیکر او را در دامن کوه طبرک دفن کردند، و گنبد وی در زمان ابن اسفندیار هنوز آباد و معمور بوده است. طبق شواهد و قرائن، این کوه همان است که اکنون به آن نقاره خانه می گویند، و بقایای گنبد اینانج آنجا است.

منابع: یادداشت های قزوینی، ج 1، ص 165؛

ص: 190

اینانج خاتون

دختر اینانج، والی ری و همسر سردار سلجوقی. محمد قزوینی درباره او نوشته است: «اینانج خاتون بنت اینانج، والی ری و زن اتابک جهان پهلوان محمد بن ایلدگز، پس از فوت او در حباله نکاح برادرش قزل ارسلان و سپس پس از کشته شدن او در حباله نکاح طغرل آخرین سلجوقیان درآمد، و به حکم این اخیر کشته شد و چنانکه معلوم است نام این زن را در تاریخ گزیده و ابن اسفندیار و حبیب السیر چیزی مانند قتیبه خاتون نوشته اند... در لب التواریخ صریحاً و واضحاً و مکرراً قتل به خاتون نوشته است، که قطعاً همین صحیح است، مخفف قتلوبه، قتلوابه، و قتلغ ابه... سه اینانج بوده اند که نباید آنها را به یک دیگر اشتباه نمود: یکی اینانج والی ری که در سنه 564 ق. به دست یا به تحریک ایلدگز کشته شد، و عماد کاتب از این اینانج همیشه به «اینانج» بدون نون تعبیر می کند. و دیگر دختر او اینانج خاتون... [وی] ابتدا زن جهان پهلوان شد، در حدود سنه 556 ق. و از او دو اولاد آورد: قتلغ اینانج [محمود] قاتل طغرل اخیر سلجوقی، و امیر امیران عمر، و سپس پس از فوت جهان پهلوان، زن برادر او یعنی برادر جهان پهلوان قزل ارسلان شد، و پس از کشته شدن او زن طغرل اخیر سلجوقی شد، ولی این طغرل، قبل از اینکه این زن بر او شام بخورد، او بر او چاشت خورد.»

منبع: یادداشت های قزوینی، ج 1، ص 165.

اینانج، گنبد

گنبد باستانی، مقبره حسام الدین اینانج حاکم سلجوقی ری (م 564 ق). ذکر این گنبد در تاریخ طبرستان ابن اسفندیار چنین آمده است: «سنقر اینانج را غلامان او به ری بکشتند، و اتابک ایلدگز و محمد و سلطان ارسلان بر در ری بودند. او را دفن کردند به پایان کوه طبرک. هنوز گنبد او معمور است.» مرعشی در تاریخ طبرستان از این کوه این گونه یاد کرده است: «در میان صحرای قلعه ری تپه بزرگی واقع است. آن تپه را طبرک می خوانند، یعنی کوهک، به کاف تحقیر؛ به سبب سایر جبال که در آن حوالی واقع است.» مؤلف سلجوق نامه، درباره محل قتل اینانج نوشته است: «چون روز شد، اینانج را کشته یافتند در خیمه ای که بر دروازه دولاب بود.» از این گزارش، چنین برمی آید که اینانج در جنگ با ایلدگز، شبی که در خیمه خویش در خارج دروازه دولاب (دروازه رشکان، در حدود پل سیمان امروز) به سر می برد، کشته شد و روز

بعد، پیکر او را در دامن کوه طبرک دفن کردند، و گنبد وی در زمان ابن اسفندیار هنوز آباد و معمور بوده است. طبق شواهد و قرائن، این کوه همان است که اکنون به آن نقاره خانه می گویند، و بقایای گنبد اینانج آنجا است.

بازمانده قبور و گنبدهای موجود در خرابه های ری، بی گمان همان ها است که در زمان های پیشین به یکی از بزرگان تعلق داشته است. از این نوع است گنبد اینانج. آثار بازمانده از این گنبد، نشانه عظمت آن در زمان معموری است؛ اگرچه اکنون اثری از آن باقی نمانده است، جز بخشی از دیواره آجرچین آن و دو حفره رو به قبله که مقبره بوده است.»

منابع: ری باستان، ج 1، ص 467؛ گزارش های باستان شناسی، بقعه بی بی شهربانو، ص 19.

ایوب بن عروه قرچی کوفی

محدث. اصل او از کوفه است ولی در قریه قُرج در ری ساکن بود. از ابومالک جنبی و ابوبکر بن عیاش و حفص بن غیاث و عبدالسلام بن حرب و مطلب بن زیاد و مصعب بن سلام و عبدالله بن خراش روایت کرده است. ابوحاتم رازی (در ری) و ابوزرعه، علی بن حسین قرچی، ابو محمد عبدالوهاب بن مسلم بن واره و ابو عبدالله احمد بن مدرک زنجله رازی از او روایت کرده اند. ابوحاتم رازی، وی را صدوق خوانده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 254؛ تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 668؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 365 و ج 2، ص 95؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 6، ص 8-9؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 291؛ الانساب، ج 4، ص 468.

ایوب و یوشع، امامزاده - کوشک

بقعه این دو امامزاده در دشتی وسیع کنار روستای کوشک در شهر کلین است.

ساختمان قدیم بقعه، بنایی از خشت و گل بود و بیش از صد سال عمر داشت و دو گنبد ضریبی خشتی کوچک بر فراز آن ساخته بودند. مساحت کل بقعه حدود 200 متر مربع بود، اما پس از حفاری غیر مجاز، بقعه فرو ریخت و گودالی بزرگی در میان بقعه آشکار شد که پر از استخوان بود. اهل محل، این دو امامزاده را دو برادر می دانند که نسب به امام سجاد (ع) می رسانند.

منابع: مزارات ری، ص 101؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 98.

انور و پوس 8592 تاریخ ری

ص: 193

باب الجبل / دروازه کوهک / کوهین / کوهکین

دروازه و بازار. از آنجا به سوی طبرستان می رفتند. لسترنج در سرزمین های خلافت شرقی گفته است: «دروازه کوهک در شمال خاوری به طرف طبرستان [است]». در پهنه ری، آنجا که این دروازه قرار داشته است، امروز نیز تپه بزرگی واقع است که مردم محل به آن کوهه می گویند. این محل در شمال شرقی امین آباد فعلی است، و به موجب قرائن و وجود مشابهت میان نام پاره ای از بازارها و دروازه ها، و اینکه بازارها را در مقابل دروازه ها می ساختند، محل بازار باب الجبل در حدود امین آباد فعلی بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1 ص 248 و ص 215.

باب الحرب / دروازه آهنین

دروازه، محله و بازار. نام این دروازه در قصیده ابن کربویه رازی این گونه آمده است:

وهات کالسربان الیوم مرتبعا *** من باب حرب الی ساحات عفان.

به موجب این بیت «باب حرب» و «ساحات عفان» در دو سوی بازار ساریانان، واقع بوده اند. در کتاب نقض در مقام برشمردن نام پاره ای از مدارس ری چنین آمده است: «مدرسه ای به دروازه آهنین که منسوب است به سید زاهد ابوالفتوح، نه هم در عهد دولت ملکشاهی ساختند؟» ابودلف در الرسالة در مقام ذکر ری می نویسد: «فی وسط الرئی مدینة أيضاً عجیبة بأبواب حدید و سور عظیم و فیها المسجد الجامع.» البته معلوم نیست که سخن وی مربوط به این محله و دروازه آن هم بشود. محله باب الحرب، از نقاط شیعه نشین شهر بوده است. وجه نامگذاری آن به باب الحرب، این است که مسلمانان نام دروازه شرقی ری برین را باب الحرب نهاده بوده اند، چون ظاهراً

ص: 195

بزرگ ترین جنگ فتح ری، در آن نقطه رخ داد. پیش از واقعه فتح ری، و خرابی ری باستان، و احداث شهر جدید، آنجا را دروازه خراسان می گفتند؛ چنانکه در ترجمه تاریخ طبری در ذکر این واقعه، در مدد رساندن زینبی به سپاه عرب چنین ذکر شده است: «... مدد سپاه بیاورد از پس کوه طبرک به پهلوی [در] خراسان به شهر اندر آورد...» این سخن علاوه بر ذکر نام دروازه، میدان نبرد را نیز نشان می دهد که در فاصله میان کوه طبرک (نقاره خانه فعلی) و شهر بوده است. ظاهراً پس از آنکه برای ری عهد اسلامی، دروازه خراسان جدید را ساختند، دروازه سابق را باب الحرب نامیدند.

منبع: ری باستان، ج 1 ص 195 و 239 و 222.

باب سین / باب الصین

دروازه. اصطخری و ابن حوقل درباره این دروازه گفته اند: «مردم از این دروازه به سوی قم می رفتند.» مسافران اصفهان و شیراز نیز از همین دروازه عبور می کردند. نام این دروازه از نام «صین = چین» برگرفته و وجه نامگذاری آن، این است که ابریشم چین، از این دروازه وارد شهر می شده است. نیلسون دوبواز گفته است: «راه بازرگانی معروف ابریشم که از چین می آمد، و از سرزمین پارت به مغرب می رفت، و به بین النهرین می رسید، از شهر ری به همدان می رفت.» در تاریخ شاهنشاهی هخامنشی مذکور است: «ری مانند همدان همیشه یک شاهراه بوده است.» مؤلف سرزمین های خلافت شرقی می گوید: «شاهراه خراسان مستقیماً از مدفن عبدالعظیم حسنی (ع) به ری، و از آنجا به ورامین می رفت، در حالی که شعبه دیگر از سمت راست به جنوب امتداد می یافت، و از سگزآباد و ساوه می گذشت، و به اصفهان می رفت.» بنابراین تردیدی نیست که نام «باب سین» یا «باب الصین» از نام راه تجاری ابریشم چین مأخوذ است، که رشته ای از آن راه از این دروازه به جنوب می رفته است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 241.

باب الصین 8592 باب سین

باب طاق 8592 بابان

باب الطبرین

دروازه. در مسالك اصطخری آمده است: «و باب الصین و باب آهنین و باب الطبرین و باب المدینه، و رأس الروذه و در عتاب.» به قرینه اینکه دروازه های رأس الروذه و باب المدینه، در درون شهر ری واقع بوده و همچنین طبرین جمع طبری منسوب به

ص: 196

طبرستان است، و مردم طبرستان از دروازه کوهکین و دولاب به ری در می آمده اند، دروازه طبریین دروازه دیگری است که در مسیر این مردم، در درون ری در مدخل شهر داخلی یا مدینه بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 243.

باب ماطق 8592 باطن

باب المدینه/ در شهرستان

نام باب المدینه، تنها در یکی از نسخه های مسالك اصطخری آمده است؛ اما در کتاب نقض، نام فارسی آن چنین درج شده است: «... لشکر آل مرتضی که باشند؟ شیر مردان فلیسان... نه مشتی دوغ بازی [دغابازی] سیاه قفا، بی نوای پرجفا، اموی طبع چون قماربازان در کنده... و خردزدان در شهرستان»

بخش شهرستان یا مدینه، محله ها و ابواب متعدد داشته است، و بی گمان نسبت این باب به آن، دلیل اعتبار و اهمیت آن مکان است. از این رو محل این باب، باید نزدیک دارالاماره و مسجد جامع مهدی عباسی (جنوب کوه تقاره خانه و مغرب تقی آباد کنونی) بوده باشد که مهم ترین نقطه شهر نیز بوده است. گویا این دروازه، بازار ساربانان را به مدینه متصل می کرده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 248.

باب هشام / دروازه خراسان

دروازه و بازار هشام در مشرق ری قرار داشته است، و از آنجا به سوی خراسان می رفته اند. در مسالك اصطخری و صورة الارض ابن حوقل آمده است: «از دروازه هشام به سوی قومس (دامغان) و خراسان می رفتند.» در منابع، برای «هشام» که این دروازه و بازار منسوب به او است، سه صورت ذکر شده است: هشام بن عبدالملک رازی، هشام بن عبدالله رازی، هشام بن عبیدالله رازی. اما گویا صاحب این نام ها، يك تن است.

مؤلف طبقات الفقهاء می گوید: «هشام بن عبدالملک الرازی، و هو ابن عبدالله فی الروایة و فی منزله مات محمد بن الحسن [الشیبانی].» صاحب الجواهر المضیئه نیز گفته است: «هشام بن عبیدالله الرازی... مات محمد بن الحسن فی منزله بالرّی و دفن فی مقبرتهم.» یاقوت در معجم البلدان می گوید: «هشام بن عبدالله السنّی الرازی یروی عن مالک و ابن ابی ذئب.» ابن حجر در لسان المیزان نقل کرده است: «هشام بن عبیدالله الرازی، عن مالک و ابن ابی ذئب.» سماعانی در الأنساب آورده است: «هشام بن عبیدالله الرازی السنّی... کان ینتحل مذهب الکوفیین یروی عن مالک و ابن ابی ذئب.» از منابع، مانند هدیه العارفین و حاشیة المسالك

ص: 197

استفاده می شود که صاحب این نام از دانشمندان سنی است که در یکی از روستاهای ری می زیسته و در سال 201 ق. درگذشته است.

باب هشام در مشرق ری، در حدود هشت کیلومتری امتداد مسیل حسین آباد (شارع ساربانان قدیم) واقع بوده است، و مردم آن منطقه، مذهب حنفی داشتند. هشام بن عبدالله از اکابر عالمان حنفی مذهب نیز، ناگزیر در همان محله منزل داشته و بر حسب معمول آن زمان، گورستان خاندان وی (از جمله محمد بن حسن شیبانی) نیز در همان حدود بوده است. گفتنی است که این دروازه غیر از دروازه خراسان ری باستان است.

منابع: صورة الارض، ص 321؛ معجم البلدان، ج 3، ص 169؛ لسان المیزان، ج 6، ص 195؛ هدیة العارفین، ج 2، ص 508؛ ری باستان، ج 1، ص 261 و 239 و 216 و 224.

باروت کوبی / شهدا، محله 8592 شهادت / گود عرب ها، محله

باروی ری

بارویی عظیم که ری برین را در میان داشت. این بارو که هنوز قسمتی از آن در شمال چشمه علی و عرصه کارخانه های گلیسیرین و سیمان و نزدیک قلعه گبری به چشم می خورد، ظاهراً نیمه شرقی آن به طور کامل و پی های آن در دیگر جهات، در آغاز عهد قاجاریان باقی بود، و حدود ری پیش از اسلام را نشان می داد. کرپرتر، سیاح معروف انگلیسی در نقشه خود آن را ترسیم کرده است. گرچه در منابع، ذکری از آغاز احداث و نام مؤسس آن به نظر نرسید، قدمت آن به قرون پیش از اسلام می رسد؛ زیرا این بارو به گرد «ری برین» یا ری پیش از اسلام بوده و در فتح ری به فرمان سرداران عرب خراب شده است، و به کنار آن شهری تازه ساختند و سپس مهدی خلیفه عباسی در مشرق، شهر جدید «محمدیه» را بنیان گذاشت. نیمه شرقی باروی قبل از اسلام، محمدیه را از سوی مغرب حمایت می کرد و مهدی عباسی ظاهراً نخستین کس است که پس از اسلام باروی ری را تعمیر کرد. مجمل التواریخ در این باب می نویسد: «پسر منصور، مهدی به فرمان پدر آنجا رفت بر عزم خراسان، و دیوار شهر بفرمود کردن و بسیاری زیادت اندر گرفت، و قصرها کرد و شهرستان و مسجد جامع و به نام خود محمدیه نام کرد این جایگاه که اکنون ری زیرین است، و شهر قدیم اول خراب گشت... و ابتدا این عمارت در شهر سنه اثنین و خمسین و مائه بود.» ری زیرین، در مشرق ری برین افتاده بوده و از روایت فوق می توان

ص: 198

دریافت که منصور باروی این حدود را تعمیر کرده است، نه همه آن را. محمدیه یا «ری زیرین» که شامل شارسستان و کهن دزری می شد، در سراسر قرون اسلامی باقی و «ری برین» یا ری باستانی که از نو آباد شد در این دوره در شمار قسمتی از ربض ری بود. در زمان های بعد نیز باروی ری کرارا مرمت شد، به ویژه در زمان بوئیان که ری برین باستانی از نو ساخته شد؛ چنانکه یاقوت در بحث از فخرآباد اشارت کرده است که فخرالدوله، قلعه ری باستانی را تعمیر و مرمت کرد. عبدالجلیل قزوینی رازی در کتاب نقض گفته است: «امیر ابوالفضل عراقی در عهد سلطان طغرل کبیر مقرب و محترم بود. باروی شهر ری او کرد، و باروی قم او نهاد.»

ظاهراً باروی ری باستانی تا پیش از زمان اسکندر نیز بوده است. در احوال اسکندر نوشته اند: «در ری و ماد برای جلوگیری از تجاوزات مردمان شمالی، اسکندر قلاع و شهرهایی ساخته بود.» در تواریخ آمده است که باروی ری، بر اثر زلزله ای شدید خراب شد، و سلوکوس اول از جانشینان اسکندر آن را از نو ساخت. مسلم است که در عصر اشکانیان که این شهر پایتخت بوده، این بارو وجود داشته است؛ زیرا نقشه ترسیمی کرپرتز نشان می دهد که دزها و بارو طبق نقشه ای معین به وجود آمده و متعلق به آن عهد است؛ همچون «دز رشکان» در شمال شرقی، و «دز باب بلیسان» در شمال غربی، و «دز باب باطان» در مغرب ری برین.

متأسفانه این بارو علاوه بر گزندی که از باد و باران دیده، به

کلنگ کشاورزان نیز خراب گردیده است، و خاک آفتاب خورده و سوخته آن به جای کود مصرف شده است. از این رو در عصر ما جز اندکی از آن بر جای نمانده است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 350؛ ری در آئینه تاریخ، ص 10.

ص: 200

از آثار دوران صفوی و قاجاریه. به دلیل تخریب‌ها و تصرف‌های بسیار، بازشناسی بخش صفوی آن ناممکن است. در سال 950 ق. متولی وقت آستانه حضرت عبدالعظیم به دلیل مشکل تهیه خوارویار زایرین، درخواستی را تقدیم شاه طهماسب کرد که در پاسخ به آن، شاه دستور ساختن 24 باب دکان را به سمت حرم داد. احداث این دکان‌ها شروع شکل‌گیری بازار فعلی ری شد که ادامه آن به سمت شمال، در زمان ناصرالدین شاه و در چند نوبت انجام گرفت. مرحله اول شکل‌گیری بازار از چهار سوی کوچک که بعد از حمام قرار داشت، به سمت شمال و تا ابتدای چهار سوی بزرگ است. مرحله دوم آن به دستور امیر کبیر ساخته شد که شامل چهار سوی بزرگ و راسته کاروانسرای دوقلو می‌شود. مرحله سوم، ادامه ساخت بازار به سمت شمال بوده است.

مجموعه بازار شهر ری شامل یک راسته اصلی است که به بازار حضرتی معروف است و جهت آن شمالی - جنوبی بوده و تا ورودی حضرت عبدالعظیم (ع) ادامه می‌یابد. راسته دیگری که با راسته حضرتی در چهارسوی بزرگ تلاقی دارد، از سمت باختر به راسته کاروانسرای دوقلو و از خاور به میدانی کوچک می‌رسد. با اینکه بخش‌های مهمی از

بازار شهر ری در سالیان اخیر تخریب شده است، ولی هنوز کانون اقتصادی شهر ری و مهم ترین معبر دسترسی به حرم حضرت عبدالعظیم است. کسبه بازار شهر ری نیز اغلب در مشاغل مرتبط به نیازهای روزانه مردم و زائران، فعالیت می کنند. مجموعه بازار با شماره 1967 در تاریخ 1376/12/2 به ثبت رسیده است.

منبع: ری در آیینۀ تاریخ، ص 21.

باطق 8592 باطان

باطن

دروازه و محله. از این دروازه به همدان می رفتند. مؤلف سرزمین های خلافت شرقی نوشته است: «دروازه باطاق در جنوب باختری است، که جاده بغداد از آنجا می گذشت.» در منابع، نام های «باطان»، «ماطا»، «باب طاق»، «باطاق» و «باب ماطاق» برای این مکان ذکر شده است. «باطان» معرب باتان، و از نام یونانی «اکباتان» اشتقاق یافته است. این کلمه، یادگاری از عهد سلوکیان و اشکانیان است؛ چون سلوکی ها ری را پس از زلزله ای شدید، تجدید بنا کرده، به آن نام اورپوس دادند، و اشکانیان نیز که آنجا را با نام ارشکیه پایتخت قرار دادند، خط و زبان یونانی را حفظ کردند و مسکوکاتشان بیشتر به این خط و زبان بوده است. «ماطا» نیز معرب ماتا و تلخیص دیگری از نام عبری «همدان» است. نام همدان در تورات عبری به صورت «احمتا» است. در ترجمۀ یونانی تورات حرف «ح» را از این کلمه حذف کرده، آن را «اماتا» (Amatha) نوشته اند. در نام این شهر، در فارسی باستان و تورات، حرف «ب» وجود ندارد، اما یونانیان «میم» را به «ب» مبدل ساخته و «اکباتان» را ساختند. حذف لخت اول در کلمه «اماتا» همانند حذف آن در کلمه اکباتان است. این کلمه نیز یادگاری از عهد تسلط یونانیان بر این شهر است.

محلۀ باطان، در مغرب محمدیه، و در مشرق و جنوب شرقی دروازه باطان (حوالی حرم عبدالعظیم حسنی تا نزدیک قلعه گبری فعلی) واقع، و از برزن های مهم به شمار بوده است. نیمۀ غربی این محل شیعۀ نشین، و نیمۀ شرقی آن در دست اهل تسنن بود. به گفته مؤلف نقض، در این محله، بزرگی از سادات شیعه مدفون بوده است: «بندانسته است که در بیشتر بقاع که تربت های سادات است، ستیان خواب دیده اند، چنانکه به ساوه و به ناهق

و باطن ری.» بی گمان مراد صاحب نقض از سیدی که در باطن مدفون است، و او را به خواب دیده اند، عبدالعظیم حسنی (ع) است، و تفصیل خوابی که عبدالجبار بن عبدالوهاب سنی، صاحب باغ، در باب مدفن وی دیده است، در احوال آن حضرت مذکور است. بخشی از این محله به اهل سنت مخصوص بوده و صاحب نقض در مقام هجو مردم محله های سنی نشین گفته است: «قماربازان در کننده و رهالان [رمالان؟] باطن و خربندگان ساوه و مختثان اصفهان...»

منابع: ری باستان، ج 1، ص 190 و 264؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 635 و 654.

باغ توتی / طوطی

گورستان قدیم و صحن جدید در ضلع شمال غربی حرم عبدالعظیم حسنی (ع). علت نامگذاری این محل به توتی یا طوطی معلوم نیست؛ اما در گذشته، این باغ مقصد پرنندگان مهاجر بوده و «لك لك های باغ طوطی» شهرت داشته است. برخی نیز «طوطی» را نامیکی از نزدیکان ناصرالدین شاه یا یکی از همسران فتحعلی شاه دانسته اند. فراوانی درخت توت در این باغ، وجه دیگری است که برای نام آن گفته اند. باغ طوطی، از سویی به حرم و از سوی دیگر به بازار شاه عبدالعظیم راه دارد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، درب جدیدی به آن اضافه شد که به محله مجاور باز می شود. در بازسازی های اخیر، قبرها مسطح و دار و درخت باغ نیز محو شده است.

بسیاری از مشاهیر در این گورستان یا نزدیک آن، دفن شده اند؛ از جمله: ستارخان، میرزا احمد آشتیانی، سید محمد آقازاده خراسانی، عباس اقبال آشتیانی، سید کریم امیری فیروزکوهی، محمدعلی ترقی جاه، سید مرتضی جزائری، طیب حاج رضایی، سید محمد حسینی ازغندی، عبدالکریم حق شناس، علی اصغر حکمت، شیخ محمد خیابانی، حاجی علی رزم آرا، رفعت سمنانی، غلام حسین رهنما، مهدی سهیلی، ابوالحسن شعرانی، سید ضیاءالدین طباطبایی، سید محمد طباطبایی، مصطفی عدل، سید علی غیوری، بدیع الزمان فروزانفر، محمدتقی فلسفی، نصرالله فلسفی، احمد منشی قمی، سید ابوالقاسم کاشانی، ملا علی کنی، ابوالقاسم گرجی، احمد متین دفتری، میرجلال الدین محدث ارموی، احمد نخبجوان، حسینعلی میرزا نصرت السلطنه، حسن نیرزاده.

منابع: بناهای آرامگاهی، ذیل باغ طوطی؛ سرزمین من، «بارگاه سلطان ری»، دی 1391، ش 40، ص 60.

باغ ملك

خانه قدیمی، متعلق به حاج حسین ملك. نهر الیمان از میان این باغ می گذشت. در فهرست آثار ملی ثبت شده و مربوط به دوره قاجار است. نام ثبتی: خانه ملك شهر ری؛ قدمت: قاجاریه؛ شماره ثبت: 10407؛ تاریخ ثبت: 1382/7/1؛ نشانی: شهرستان ری، خیابان شهید فدائی، کوچه باغ ملك.

باقر بن محمد کاظم طهرانی رازی

فقیه، اصولی و مشهور به زرگر. در سال 1218 ق. به دنیا آمد. علوم مقدماتی و مبانی را در قزوین و اصفهان آموخت و سپس راهی نجف شد و در همان جا در سال 1283 ق. درگذشت. علی بن جعفر کاشف الغطاء، صاحب جواهر و شیخ مرتضی انصاری از

ص: 204

استادان او بودند. چندین اثر در فقه و اصول تألیف کرده است.

منابع: اعیان الشیعه، ج 3، ص 538؛ معجم المؤلفین، ج 3، ص 37؛ الکرام البررة، ج 1، ص 187.

بالغ آباد

آبادی موقوفه. نام این محل در فرمان شاه طهماسب، در باب موقوفه های عبدالعظیم حسنی (ع) به سال 961 ق. آمده است. این مکان گویا در محدوده زرگنده از آبادی های شمیران بوده است.

منبع: آستانه ری، ص 32 و 109.

بانک

به ضم نون، قریه باستانی. از آبادی های قدیم ری بوده است. یاقوت در معجم البلدان می گوید برخی از عالمان ری، از این محله برخاسته اند.

منبع: معجم البلدان، ج 1، ص 484.

بت رازیکایه 8592 تاریخ ری

بدرالدین قوامی رازی 8592 قوامی رازی

بدر بن ثابت رازی، ابوالرجاء

محدث. در قرن پنجم در اصفهان می زیسته است.

منبع: الانساب، ج 4، ص 94.

بدرکیا بن شرف شاه بن محمد حسینی رازی

عالم دینی. شیخ حر عاملی نام وی را در امل الآمل به نقل از کتاب فهرست منتخب الدین ذکر کرده و او را صاحب فضل و دیانت خوانده است.

منبع: امل الآمل، ج 2، ص 43.

بدر، گروه توحیدی

گروه مذهبی - سیاسی و مبارز در زمان پهلوی دوم. پایه های اولیه این گروه در جلسات مذهبی، هیئت ها، مراسم سنتی سینه زنی، انجمن های دینی و کلاس های قرآن در شهری گذاشته شد و فعالیت شان را به طور رسمی از سال 1354 آغاز کردند. این گروه متأثر از اعدام چند نفر از خاندان رضایی به گروه «رضایی» شهرت داشت و سپس به «گروه توحیدی بدر» تغییر نام داد. سید اسماعیل مرادی و شهید

حاج شیخ مهدی شاه آبادی از روحانیون عضو و همراه گروه بودند. برپایی دسته های سینه زنی در ایام عاشورا، تشکیل جلسات آموزش مذهبی برای نوجوانان، تشکیل جلسات با روحانیون مبارز، حمله به اماکن دولتی (مانند انجمن ایران و آمریکا) از فعالیت های گروه توحیدی بدر بود. بیشتر جلسات این گروه در مسجدی نزدیک میدان شهرری با پیشنهادی سید اسماعیل مرادی و یا در کتاب فروشی یکی از اعضا در اطراف

ص: 205

حرم و مکان امن و متروکه ای در جوار امامزاده ابراهیم (ع) برگزار می شد.

براء بن عازب، ابوعمارہ

از امرای مسلمان ری در عهد خلیفه سوم. از بزرگان صحابه و فرماندهان فاتح بود. در کودکی اسلام آورد. علت بازماندگی او از جنگ بدر، به رغم داوطلبی اش برای حضور در جنگ، سن کم او بود؛ اما در پانزده غزوه، همراه رسول الله (ص) جنگید. چون عثمان به خلافت رسید، او را در سال 24 ق. امیر ری کرد. او در ابهر و قزوین جنگید و دروزاه های آن دو شهر را به روی اسلام گشود. سپس به زنجان رفت و آنجا را نیز فتح کرد. تا روزگار مصعب بن زبیر، زنده بود. در کوفه سکونت گزید و در سال 71 ق. یا 72 ق. درگذشت.

منابع: سیر اعلام النبلاء، ج 3، ص 194؛ الاعلام، ج 2، ص 14؛ الکامل فی التاریخ، ج 4، ص 341.

برکیارق

رکن الدین ابوالمظفر برکیارق/برکیاروق/برکیارغ، بزرگ ترین فرزند ملکشاه سلجوقی و پنجمین سلطان سلجوقیان که در ری بر تخت سلطنت نشست. هنگام مرگ پدر (485 ق.) سیزده سال داشت و در اصفهان به سر می برد. ترکان خاتون در بغداد از خلیفه خواست تا خطبه به نام فرزند او بخواند، نه برکیارق؛ اما خلیفه، نخست از خواندن خطبه برای فرزند خردسال ترکان خاتون (محمود بن ملکشاه) خودداری کرد؛ تا اینکه در برابر اصرار و رایزنی ها و هدایای او تسلیم شد. سپس ترکان خاتون، امیر کربوغاز را به اصفهان فرستاد تا برکیارق را دستگیر و مقدمات بر تخت نشستن محمود بن ملکشاه را فراهم کند؛ اما برکیارق، به کمک فرزندان و هواداران خواجه نظام الملک طوسی، به ری گریخت و در آنجا بر تخت نشست و خود را برای جنگ با ترکان خاتون آماده کرد. سه سال نیز با برادر دیگرش محمد بن ملکشاه جنگید، که در نهایت به صلح و تقسیم حکومت انجامید. در این صلح که به سال 496 ق. منعقد شد، آذربایجان و اران و ارمنستان به محمد رسید و عراق و اصفهان و جبال تحت فرمان برکیارق درآمد و بدین گونه قلمرو سلاجقه تجزیه شد.

همچنین تش عموی برکیارق، پس از مرگ ملکشاه سلجوقی، برای نشستن بر جای برادر، از شام راهی عراق شد و پس از گرفتن تأیید خلیفه وقت به سمت مرکز ایران حرکت کرد. در این زمان با مرگ محمود بن ملکشاه سلجوقی، برادر برکیارق، پادشاهی به برکیارق رسیده بود. دو طرف در نزدیک ری رو در روی هم قرار گرفتند و در نهایت برکیارق پیروز شد.

برکیارق در بیست و هفت سالگی یا بیست

و پنج سالگی، پس از دوازده سال سلطنت، در راه بغداد بیمار شد و بر اثر همان بیماری (سل) در بروجرد، در سال 498 ق. درگذشت. پس از او، پسر چهار ساله اش، ملکشاه بن برکیارق را بر تخت نشانند؛ اما محمد بن ملکشاه (عموی کودک) او را بر کنار و قلمرو برکیارق را به متصرفات خود افزود.

برکیارق، بر خلاف دیگر سلاطین نخست سلجوقی، در دفاع از دین رسمی نمی کوشید. اختلافات مذهبی در ایام پادشاهی او، به سود اسماعیلیان نزاری و حسن صباح تمام شد؛ به طوری که آنان توانستند بر گستره فرهنگی و نیروی نظامی خود بیفزایند. بسیاری از قلاع اسماعیلیه در کوه های شمال ایران و اصفهان در این زمان استوار گردید. حمایت «نظامیه» ها از دیگر فرزندان ملکشاه، به خصوص سلطان سنجر، برکیارق را واداشت که در خراسان از اسماعیلیان طمس نیرو بگیرد. هم دستی اسماعیلیان با برکیارق، به تضعیف او و سلطنتش انجامید.

منابع: الکامل فی التاریخ، ج 10، ص 234 به بعد؛ وزارت در عهد سلاطین بزرگ سلجوقی، ص 80-85؛ تاریخ گزیده، ص 435-441؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 11، ص 750-752.

برج طغرل

از آثار دوره سلجوقی، واقع در شرق گورستان ابن بابویه.

برج طغرل با مساحتی بالغ بر 48 متر مربع و حدود بیست متر ارتفاع، بنایی خشتی - آجری است که در نیمه دوم قرن ششم بنا شده است. پیشتر، گنبدی مخروطی شکل در بالای آن بوده است که با احتساب آن، ارتفاع برج از بیست متر تجاوز می کرده است. امروز اثری از گنبد برج بر جای نیست. همچنین در قسمت فوقانی برج، تزیینات و کتیبه ای به خط کوفی وجود داشته است که از بین رفته است. درب ها و قوس های رازی، و نیز تو خالی بودن دیوارهای فوقانی، موجب استواری بنا شده است. خشت به کار رفته در برج، از زاج و خاک و سفیده تخم مرغ است.

داخل برج، دایره وار است. بدنه بیرونی آن، ساده و با بیست و چهار تَرک آجری است. قطر دیوارهای بنا، از جداره داخلی تا نوک تیغه ها، 3/60 متر است. در پایین برج دو ورودی با سردرهای متفاوت است: ورودی اصلی و بزرگ تر، در جنوب شرقی برج است و قابسازی شده است، و سردر غربی، حاشیه گچ بری و کتیبه دارد. کتیبه سردر، مربوط به مرمت های پس از احداث بنا است و نسبتاً سالم مانده است. در کنار سردر شرقی، پلکان مارپیچ در دیوار ستر برج جاسازی شده است. برخی از معمرین ری، از وجود درهایی در ورودی های برج، خبر می دهند که اکنون اثری از آنها نیست.

ص: 207

برج طغرل، بنایی است که بر گور طغرل بیک یا شخص دیگری ساخته اند؛ اما افزون بر این، کارکردهای دیگری نیز داشته است. از جمله، وضعیت نور و سایه در کنگره های برج، نوعی اعلام زمان بوده است؛ یعنی کنگره های بیست چهارگانه برج، کار عقربه ساعت های امروزی را می کردند. تَرک های دور تا دور برج، به گونه ای طراحی شده است که با طلوع آفتاب در سمت شرق بنا، به تدریج یکی از کنگره ها روشن می شود و آفتاب به درون بنا می تابد. با گذشت نیم ساعت از طلوع خورشید، نصف کنگره روشن می شود و با گذشت يك ساعت از طلوع خورشید، يك کنگره به طور کامل از سایه بیرون می آید. بدین ترتیب، در لحظه ای که خورشید روی نصف النهار منطقه و در بیشترین ارتفاع خود از افق قرار می گیرد، دقیقاً به بالای سردر جنوبی برج می رسد. بنابراین می توان گفت که برج طغرل، در واقع، کار يك «ساعت آفتابی عظیم» را می کرده است. نام گذاری این گونه بناها به برج، به همین دلیل بوده است؛ زیرا حرکت فرضی خورشید را در دائرة البروج نشان می داده است. به دلیل کارکرد زمان یابی دقیق در برج طغرل، این بنا را افزون بر شاهکار معماری، شاهکار نجومی نیز دانسته اند.

کارکرد دیگر آن، راهنمایی کاروان های شبرو، از طریق افروختن آتش بر بام آن بوده است؛ به ویژه کاروان های جاده ابریشم که از سوی خراسان می آمدند. ریزه کاری های دیگری نیز در بنا وجود دارد که آن

را از مهم ترین آثار معماری در دوره سلجوقی می کند.

به درستی دانسته نیست که این بنا بر گور چه کسی ساخته شده است. عده ای، از جمله نویسندگان نقض و مجمل التواریخ و القصص، آن را آرامگاه طغرل بیک سلجوقی، مؤسس سلسله سلجوقیان (آغاز سلطنت: 429 ق.) می دانند. عبدالجلیل قزوینی رازی می نویسد: «عجب است که گورخانه سلطان کبیر سعید طغرل - رحمه الله - باری به ری ندیده است با چندین زینت و آلت، بعد از صد سال.» عده ای دیگر از نویسندگان، مانند مؤلف مجمل فصیحی، این مکان را محل دفن خلیل سلطان (814-807 ق.) یکی نوادگان تیمور لنگ و همسرش شادالملک دانسته اند. این بنا را به فخر الدوله نیز نسبت داده اند که نویسنده ری باستان، آن را با دلایل بسیار رد می کند. سید محمد محیط طباطبایی، در مقاله ای، درباره این اثر تاریخی و شخصیت مدفون در آن، این بنا را متعلق به ابراهیم خواص و مرقد بسیاری از فرزندان و دانشمندان عصر سلجوقی می داند. وی به دلیل علاقه فراوان به معماری و اصالت های این بنا، وصیت کرده بود که پس از مرگ، او را در کنار برج دفن کنند. این وصیت با مرگ وی در سال 1371 ش. اجرا شد.

برج طغرل، نخست در سال 1301 ق. هم زمان با سی و پنجمین سال پادشاهی ناصرالدین شاه، مرمت و بازسازی شد. امین السلطان، وزیر وقت، ابوالحسن خان معمارباشی را مأمور بازسازی برج کرد. در بازسازی برج، بخشی از ظرافت های معماری و هنری بنا از بین رفت؛ از جمله کتیبه کوفی برج. با این حال، در حفظ بنا بسیار مؤثر بود. بازسازی دوم در سال 1377 ش. آغاز و در زمستان 1379 ش. به پایان رسید.

برج طغرل، در سال 1310 ش. با شماره 147، در فهرست آثار ملی ثبت شد. در حال حاضر نیز مقداری از زمین های اطراف بنا خریداری شده است تا «مجموعه فرهنگی - تفریحی برج طغرل» احداث گردد. در سال های اخیر، کتیبه ای در حیاط برج نصب کرده اند که این بنای تاریخی را این گونه معرفی می کند: «این بنای آجری که به برج طغرل معروف است از آثار اواخر دوره سلجوقیان به شمار می رود و از روی قرائن مختلف می توان آن را مربوط به نیمه دوم قرن ششم هجری (قرن 13 میلادی) دانست. ارتفاع برج که بدون سقف است، در حدود 20 متر می باشد، ولی هنگام آبادی مانند سایر برج های آرامگاهی هم زمان خود، دارای گنبدی مخروطی شکل و ارتفاع بیشتر بوده است. ضخامت دیوار برج از

1/75 تا 2/75 متر و قطر داخلی و خارجی آن به ترتیب 11 و 16 متر است. سطح بدنه بیرونی برج به 2 ترك تقسیم شده و این امر علاوه بر استحکام و استقامت بنا بر زیبایی آن افزوده است. هنگام آبادی در قسمت فوقانی برج تزئینات و کتیبه ای به خط کوفی وجود داشته که در قرن گذشته از بین رفته است. در سال 1301 ق. (1884 م.) به فرمان ناصر الدین شاه قاجار بخش فوقانی برج که فرو ریخته بود، مرمت و بازسازی شد و در سال های اخیر نیز تغییراتی در این بنا انجام گردیده است.»

دانستنی است که «برج طغرل» نام یکی دیگر از بناهای دوره سلجوقی در روستای مهمان دوست دامغان نیز هست.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 638؛ ری باستان، ج 1، ص 459-466؛ مجمل التواریخ، ص 465؛ دائرة المعارف تشیع، ج 3، ص 168-169؛ مجمل فصیحی، ج 3، وقایع سال 814.

برهان، علی اکبر

عالم دینی، شاعر. مدرسه علمیه برهان در شهر ری به نام اوست. در سال 1324 ق. در تهران به دنیا آمد. پس از تحصیلات مقدماتی در تهران، به نجف اشرف رفت و مدت سه سال در محضر آقا میرزا محمد عراقی و شیخ مرتضی طالقانی، تحصیل علم کرد. سپس به قم رفت و کتاب های الکفایه و المکاسب را نزد شیخ محمدعلی حائری و آیت الله خوانساری خواند. پس از اتمام دروس سطح حوزه در قم، دوباره به نجف رفت و در آنجا از حوزه درس آیات عظام اصفهانی و خویی بهره برد. وی توانست از سید ابوالحسن اصفهانی، وکالت مطلقه بگیرد و پس از آن به تهران بازگشت و در مسجد لرزاده در جنوب تهران اقامه نماز جماعت کرد. مسجد و مدرسه لرزاده در تهران و دبستان و دبیرستان پسرانه و دخترانه برهان و بازسازی مدرسه علمیه حضرت عبدالعظیم (ع) در شهر ری (جنب مسجد جامع) - که بعدها به برهانیه مشهور شد - از یادگارهای او است.

ص: 211

علی اکبر برهان، در سال 1378 ق. در مکه معظمه درگذشت و در جده به خاک سپرده شد. از تألیفات او است: حدیث الایام (در ادعیه)؛ ربیع الآثار؛ احسن المجالس (تفسیر سوره یوسف)؛ تعلیقه بر مکاسب؛ رساله ای در عدالت؛ بشائر النبویه؛ پریشان نامه (دفتر شعر).

منابع: زندگی نامه رجال و مشاهیر، ج 2، ص 61؛ مؤلفین کتب چاپی، ج 4، ص 493-494.

برهان الدین رازی هروی

برهان الدین عطاءالله، دانشمند، شاعر و مدرّس مدارس هرات در سده نهم. از اوایل زندگی و تحصیلات او اطلاعی در دست نیست. مجالس النفاس امیر علیشیر نوایی که در زمان حیات وی نوشته شده است، قدیم ترین منبعی است که آگاهی هایی درباره او به دست می دهد. امیر علیشیر، برهان الدین رازی را از «بزرگ زادگان هرات» شمرده که در مدرسه شاهرخ میرزا تدریس می کرده است. آقا بزرگ تهرانی وی را در شمار شاعران شیعه مذهب آورده و از دیوان او نیز یاد کرده است. به نوشته منابع، برهان الدین در فضل و دانش بر بیشتر فضلا و دانشوران عصر خویش برتری داشت. وی علاوه بر تدریس، در خانقاه امیر علیشیر موسوم به «اخلاصیه» به افاده مشغول بوده است.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 3، ص 284-285.

برهانیه / برهان

مدرسه علمیه، در جوار حرم عبدالعظیم حسنی (ع). تاریخ بنای نخست آن به دوران سلجوقیان می رسد و در دوره قاجار، به «مدرسه عظیمیه» یا «مدرسه شاه عبدالعظیم» نامبردار بود. در زمان پهلوی اول، این مدرسه با نام جدید طاهریه، تغییر کاربری داده، دروس غیر حوزوی در آن تدریس می شد. در سال 1364 ق.

شیخ علی اکبر برهان تهرانی، مدرسه را در مدّت دو سال نوسازی و راه اندازی کرد و نام آن نیز به مدرسه علمیه حضرت عبدالعظیم تغییر یافت. پس از وی، شیخ محمدرضا بروجردی بانی قبرستان سه دختران شهر ری در این مدرسه سکونت گزید و در تعلیم و تربیت طلاب کوشید. در سال 1370 ش. ساختمان جدید مدرسه با نام «مدرسه علمیه برهان» با حدود پنج هزار متر مربع بنا توسط آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع) شروع و در سال 1383 ش. آماده بهره برداری شد.

منبع: پایگاه اطلاع رسانی آستان مقدس حضرت عبدالعظیم (ع).

بزرگومید (بزرگ امید)، استودان

مقبره زرتشتی. در سیاست نامه (ص 169) آمده است: «در شهر ری به روزگار فخرالدوله که صاحب بن عبّاد وزیر او بود، گبری بود توانگر که او را بزرگومید گفتندی و بر کوه طبرک ستودانی کرد از جهت خویش و امروز بر جای است که اکنون آن را "دیده سپاه سالاران" خوانند و بالای گنبد فخرالدوله نهاده است، و بسیار رنج و زر هزینه کرد بزرگومید تا آن ستودان به دو پوشش بر سر آن کوه تمام کرد.»

بنابراین می توان آن را همان برج کوچکی دانست که اکنون در بالای کوه نقاره خانه مشهود است؛ زیرا کوه نقاره خانه یا طبرک، در جنوب شرقی محل گنبد فخرالدوله واقع است، و گنبد در جایی قرار داشته، که برج بر آن اشراف داشته است. این برج که از سنگ و گچ و آجر است، مربوط به عهد سلجوقیان است و احتمالاً قبری از عهد دیلمیان نیز در کوه بوده و بنای برج را اعقاب متوفا ساخته یا تزئین کرده اند. هم زمان با ترمیم نقاره خانه، برج مذکور نیز تعمیر و گودال درون آن با سنگ و آهک پر شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 477.

بسا 8592 فشاپویه

بست نشینی 8592 تاریخ معاصر ری

بکر بن صالح رازی ضبی

از اصحاب امام کاظم (ع). نجاشی درباره او می گوید: «بکر بن صالح رازی، از موالی بنی ضبّه بود. از امام هفتم روایت کرده است. وی در روایت ضعیف است. کتاب نوادر او را گروهی از اصحاب ما روایت کرده اند.» برخی نیز به دلیل روایت های فراوان اصحاب امام رضا (ع) از وی، او را از اصحاب ایشان نیز شمرده اند. غضائری و ابوداود و بسیاری دیگر از رجال شناسان نیز او را بسیار ضعیف و «کثیر التفرد بالغرائب» شمرده اند. مؤلف مستدرکات علم رجال الحدیث و برخی دیگر از معاصران، مانند صاحب اعیان الشیعه، او را توثیق کرده و علت تضعیف او را در کتب قدما، اشتباه در این همانی او با شخصی دیگر با همین نام (بکر بن صالح) دانسته اند.

بکر بن صالح رازی از امام کاظم (ع)، سلیمان بن جعفر جعفری، اباصلت هروی، اسماعیل بن عبّاد قصری، عمرو بن هشام، ابوالحسن علی بن صالح مکی (شیخ سفیان ثوری) روایت کرده است و احمد بن محمد بن عیسی، احمد بن محمد بن خالد برقی، ابوعبدالله حسین بن اشکیب، ابراهیم بن هاشم و عبدالله بن احمد، از وی. شیخ

طوسی و ابن شهر آشوب و دیگران، کتب زیر را نیز به وی نسبت داده اند: درجات الایمان و وجوه الکفر؛ الاستغفار؛ الجهاد.

منابع: الکلبینی و الکافی، ص 144؛ مسند الامام الرضا (ع)، ج 1، ص 28 و 259؛ البرهان فی تفسیر القرآن، ج 4، ص 172 و ج 5، ص 120؛ رجال البرقی، ص 55؛ رجال النجاشی، ص 109؛ اختیار معرفة الرجال، ج 2، ص 735؛ رجال الطوسی، ص 417؛ رجال ابن الغضائری، ص 44؛ خلاصة الاقوال، ص 327؛ منتهی المقال، ج 2، ص 162 و 164؛ معالم العلماء، ص 64؛ رجال ابن داود، ص 234 و 297؛ نقد الرجال، ج 1، ص 292-294 و ج 5، ص 356؛ جامع الرواة، ج 1، ص 127؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 24 و 645 و ج 2، ص 52-53؛ معجم رجال الحدیث، ج 4، ص 60 و 251-255 و ج 13، ص 248؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 593.

بکر بن عبدالله بن حبیب مزنی

محدث قرن سوم، ساکن ری. از تمیم بن بهلول و سمرة بن علی روایت کرده است و احمد بن یحیی بن زکریا (از راویان طریق صدوق) و علی بن محمد قلانسی و حسن بن سنان و احمد بن محمد بن حسین بن معاویه رازی از او حدیث شنیده اند. نجاشی درباره او گفته است: «هم مدح شده است و هم انکار. در نوادر نیز کتابی داشته است.»

منابع: معجم رجال الحدیث، ج 4، ص 255؛ رجال النجاشی، ص 109؛ خلاصة الاقوال، ص 327؛ رجال ابن داود، ص 234؛ نقد الرجال، ج 1، ص 294؛ جامع الرواة، ج 1، ص 127؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 482 و 508 و 514 و ج 2، ص 56 و ص 72-73 و ص 401.

بکیر بن حسن بن عبدالله رازی، ابوالقاسم

محدث. از عبدالله بن ابی مریم روایت کرده است.

منبع: التمهید، ج 11، ص 77.

بوالقیطاس

روستا، از توابع بخش فشاپویه. آب آن از قنات و محصول آن غلات و محصولات باغی است. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و تا سال 1385، چهار خانوار (مجموعاً یازده نفر) در آن زندگی می کردند.

منابع: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

بلنکومی، صحرا

از مناطق قدیم در پیرامون شهر ری که جنگ برکیارق سلجوقی با عمویش (تتش)، به سال 488 ق. در این صحرا رخ داد.

منبع: تاریخ گزیده، ج 1، ص 451.

بلیسان

دروازه باستانی. بازار بلیسان یا فلیسان یا

ص: 215

فلیش نام دروازه و بازار و محله ای در شمال باختری ری باستان (ری برین) در حدود بقعه فعلی جوانمرد قصاب بوده است و سابقه آن به پیش از اسلام می رسد. از آنجا به قزوین و دیلم و آذربایجان می رفتند. در کتاب نقض نیز از بازار و محله بلیسان، یاد شده است: «مناقب خوانان در قطب روده و برشته نرمه و سرفلیسان و مسجد عتیق همان خوانند که به دروازه مهران و مصلحگاه.» و نیز: «لشکر آل مرتضی که باشند شیر مردان فلیسان باشند، و سپاه سالاران در عایش....»

«بلیسان» برگرفته از نام «بلاش» است که آن را بلاشان و پلاشان نیز گفته اند و پسوند «ان» در آخر آن نشانه نسبت است. به این شرح: ری در عهد اشکانیان پایتخت بود، و آن را «ارشکیه» می خواندند، و دز عظیم «رشکان» مخفف «ارشکان» و پاره ای بناهای دیگر از جمله دروازه و بازار و محله بلیسان را باید مربوط به این عهد دانست. بلاش را به صورت بلاس، هم در عربی و هم در فارسی به کار برده اند؛ چنانکه در مروج الذهب در ذکر بلاش ساسانی مذکور است: «ملك بلاس بن فیروز.» در مجمل التواریخ در باب مدفن همین بلاش آمده است: «بلاس بن فیروز بمداین.»

نام «بلاس» را به صورت بلاشان نیز به کار برده اند؛ مؤلف مجمل التواریخ نوشته است: «پادشاهی بلاشان بیست و چهار سال بود، پادشاهی اردوان بن بلاشان سیزده سال بود.»

در قدیم، شین و سین در اسامی اشخاص و اماکن به جای هم به کار رفته اند؛ مانند قاسان و کاشان یا جوسقان و جوشقان. بلاشان در شاهنامه فردوسی به شکل «پلاشان» نیز آمده است:

زترکان بیامد دلیری جوان *** پلاشان بیداردل پهلوان

- درفش پلاشان ز توران سپاه

به دیدار ایشان برآمد ز راه

- به فرمان مرا بست باید کمر

به رزم پلاشان پر خاشخ

- پلاشان یکی آهو افکنده بود

کبابش بر آتش پراکنده بود

بنابراین بلاس، بلاش، بلاسان، بلاشان و پلاشان، همه یکی است. و اگر «الف پس از لام» را بر طبق قانون اماله «یا» تلفظ کنند، بلیسان و پلیشان خواهد شد؛ مانند «جم شاد» و «اخشاد» و «براهام» که «جمشید» و «اخشید» و «ابراهیم» شده است.

دانستی است که «بلاش» از القاب پنج تن از سلطانان اشکانی است؛ چنانکه در تاریخ ایران باستان چنین مذکور است: «پس از مرگ وُئِن پسرش بلاش بر تخت نشست.» دروازه بلیسان، اکنون در یکی از ورودی های منطقه 20 تهران واقع است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 372 و 238 و 216.

بند کردان

مزرعه، از موقوفات آستانه عبدالعظیم حسنی (ع). نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب که به سال 950 ق. صادر شده، آمده است. همو در فرمان سال 961 ق. نوشته است: «مزرعه بند کردان شهریار که فولادقا وقف بر آستانه کرد...»

منبع: ری باستان، ج 3، ص 510.

بندار بن احمد بن عبدالله رازی بزار

محدث و راوی. در قزوین از ابوالفتح راشدی، حدیث شنیده است.

منبع: التدوین، ج 1، ص 334.

بندار بن ابونصر خاطری رازی، ابوالفتح 8592 بندار رازی

ابوالفتح، خواجه کمال الدین، بندار بن ابونصر خاطری رازی، شاعر شیعی دربار مجدالدوله و از شاعران مشهور قرن چهارم، ملقب به ملك الکلام. کلمه «بُندار»، فارسی و به معنای کیسه دار و مالدار و عمده فروش است. نام یکی از شهرهای قدیم نیز بوده است. «بُندار» (به ضم با) را «پندار» (به کسر پا)

نیز نوشته اند. در تذکره دولتشاه و هفت اقلیم، «بندار»، و در مجمل فصیحی و برخی منابع دیگر «بندار» آمده است. دولتشاه سمرقندی در ذکر بندار رازی نوشته است: «به سه زبان سخنوری می کرد: عربی، فارسی و دیلمی، و از کوهستان ری است.» صاحب بن عبّاد در تربیت او اهتمام داشت. امین احمد رازی، مؤلف هفت اقلیم، می گوید: بندار را در مدح آن وزیر روشن ضمیر چند قصیده دلپذیر است که این مطلع از آن جمله است:

ای کرده روح با لب لعل تو نوکری *** معشوق کشمیری و نگار هجاوری

نیز این رباعی پهلوی (یا دیلمی) از وی است:

تا تاج ولایت علی بر سر مه *** هر روج مرا خوشتر و نیکوتر مه

شکرانه اینکه میر دین حیدر مه

از فضل خدا و منت مادر مه

خاقانی شروانی (م 595)، ظهیر فاریابی (م 598) و کمال الدین اسماعیل اصفهانی (م 635) از بندار نام برده و خود را با او مقایسه کرده اند. کمال الدین اسماعیل اصفهانی، بندار را در شاعری برتر از خود شمرده است. در مجمع الفصحاء این ابیات به نام بندار رازی نقل شده است:

می فرا آور که بهره می بری *** می نشاطفزای شادی آوری

هر که را که می بنو شادی بنو

این جهان را خرمی با می دری

ابلهان گویند کاین می بی حرام

می ندانم این حرام از چه دری

برخی از نویسندگان، آثار دیگری نیز به بندار رازی نسبت داده اند؛ از جمله حمدالله مستوفی، اثری به نام «چموش نامه» به بندار رازی نسبت داده و نوشته است که شهرتی تمام دارد. به عقیده نظامی عروضی، شهرت خاندان آل بویه، وامدار او و دو شاعر رازی دیگر است: منصور منطقی رازی و کیا غضائری رازی. عبدالجلیل قزوینی رازی در کتاب نقض می گوید: «بندار رازی را در مدح سادات ری و آن نواحی، همچون سید ابوالقاسم حسنی و پسرش سید حسین و سید ابراهیم و سید حمزه شعرانی قصائد است و هم او را در مدح استاد ابومنصور آوی و برادرش ابوسعید که از وزرای شیعه بوده اند، بیست و هفت قصیده غرّا است». اگر این سخن درست باشد، در قرن ششم هجری از بندار دیوان مفصلی در دست بوده است. سعید نفیسی کتابی به نام «منتخب الفرس» به او نسبت داده است. آنچه اکنون از او باقی مانده است، بیشتر ابیات پراکنده و دوبیتی هایی با گویش محلی است. این گونه اشعار او در زمان شاعر

نیز مشهور بوده است. سخنان او به زبان رازی نیز به اندازه ای شهرت داشته است که در آغاز قرن هفتم هجری، نقد و اظهار نظر همشهری ادیب او شمس قیس رازی را برانگیخته است. شمس، در کتاب المعجم خویش به تفصیل از عیوب سخن بندار سخن رانده است. وفات او در یکی از ماه های سال 420 ق. همزمان با قتل مجدالدوله بوده است. صاحب مجمل فصیحی سال فوتش را 433 ق. نوشته است.

منابع: دانشنامه جهان اسلام، ج 1، ص 1836؛ مجمل فصیحی، ج 2، ص 163؛ ریاض العارفین، ص 173؛ نقض، چاپ دارالحدیث، 224 و 235؛ تذکره الشعراء، ص 16 و 42-43؛ تاریخ گزیده، ص 723؛ قصران، ج 1، ص 78-79 و 557؛ المعجم فی معاییر الاشعار العجم، ص 94-95.

بهاء الدوله رازی

پزشک و صوفی قرن نهم و دهم هجری. وی نواده سید محمد نوربخش (795-869)، بنیانگذار طریقه نوریخشیه است. برخی منابع، نام او را محمدحسین نوریخشی، فرزند قوام الدین، نوشته و لقب او را نیز بهاءالدین و بهاءالدوله ثبت کرده اند. عنوان کامل او در پایان نسخه خطی خلاصه التجارب، «بهاءالدوله پسر شاه قاسم پسر شمس الدین محمد نوریخشی» آمده است. شاه قاسم پدر بهاءالدوله علاوه بر مرشدی طریقت، در پزشکی نیز دست داشت؛ چنانکه بهاءالدوله در خلاصه التجارب از وی با عنوان «حضرت» یاد کرده و در مان هایش را متذکر شده است. وی در 927 ق. درگذشت. شمس الدین، برادر بهاءالدوله نیز گاهی به پزشکی می پرداخت. از تاریخ تولد بهاءالدوله اطلاع دقیقی در دست نیست؛ اما با نظر به سال تألیف مهم ترین اثر او، یعنی خلاصه التجارب، می توان او را متولد حدود 860 ق. دانست، و همان گونه که از نسبت او پیدا است، موطنش ری بوده و پدرش نیز در همان جا به دنیا آمده است. از همان کتاب، دانسته می شود که وی به شهرهای کاشان، نطنز، اصفهان، هرات و استرآباد سفر کرده است.

بهاءالدوله رازی، همچون پدرانش به تصوف روی آورد و از مشایخ طریقه نوریخشیه بود. در اواخر عمر سلطان حسین بایقرا (حک: 842-911) به هرات رفت و در خانقاه خواجه افضل الدین کرمانی اقامت گزید و مورد توجه سلطان بود. پس از مرگ بایقرا، به ری بازگشت و سپس به آذربایجان رفت و به شاه اسماعیل صفوی پیوست و پس از دو سه سال اقامت در آنجا، در حدود سال 913 ق. درگذشت.

مهم ترین کتاب بهاءالدوله رازی خلاصه التجارب به زبان فارسی و در علم پزشکی است. وی، این کتاب را در سال 907 ق. در

قریه طرشت ری (از محلات کنونی تهران) نوشت. خلاصه التجارب، با حدود 350000 کلمه، در 28 باب است. شرح و گزارش معالجات نویسنده و پدرش و پزشکان نامی (همچون بقراط، جالینوس، ثابت بن قره، محمد بن زکریای رازی، ابن سینا و سید اسماعیل جرجانی) بیشترین محتوای کتاب را تشکیل می دهد. گاهی از پزشکان هم روزگارش (مانند پزشکی به نام امیره در قزوین و یک چشم پزشک اهل ری) نام برده است. از معالجات یک پزشک هندی نیز یاد کرده است که گواه تأثیر پزشکی هندی در آثار او است.

خلاصه التجارب از جنبه تجربیات و مشاهدات پزشکی بسیار با ارزش و قابل مقایسه با تجربیات پزشکی محمد بن زکریای رازی است. بهاءالدوله علاوه بر تجربیات شخصی در درمان ها، ابداعاتی نیز در داروسازی داشته و گاهی بعد از توضیح یک داروی ترکیبی، یادآوری می کند که «این ترکیب از مخترعات مصنف است.» خلاصه التجارب اگرچه از نظر گستردگی مباحث و شیوایی بیان به ذخیره خوارزمشاهی نمی رسد، از نظر اتکا بر تجربیات شخصی و نوآوری از آن برتر است. این کتاب از مآخذ مهم طب در دوره صفویه و از بهترین متون درسی در طب کهن است.

کتاب دیگر بهاءالدوله رازی هدیه الخیر نام دارد که در خلاصه التجارب، از آن یاد کرده است. این کتاب روایت و شرح چهل حدیث در عرفان و به زبان فارسی است. از این کتاب نسخه هایی در ایران (آستان قدس رضوی و دانشگاه تهران) و خارج از ایران وجود دارد.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 4، ص 649-651.

بهاء الدین رازی

سرپرست هیأتی که سلطان محمد خوارزمشاه برای تحقیق و تفحص از سپاه مغول، نزد چنگیزخان مغول فرستاد. مؤلف طبقات ناصری، او را «سید اجل، بهاء الدین رازی - علیه الرحمه - سید [ی] شریف ذات ظاهر نسب» می خواند و سپس ماجرای سفر او را به دربار چنگیزخان و آنچه از فجاج حملۀ مغول در میانه راه دیده بود، شرح می دهد.

منابع: تفحصی در تاریخ سربداران خراسان و مازندران، ص 14؛ طبقات ناصری، ج 2، ص 102-104.

ص: 220

بهرام ششم، سردار و پادشاه ایرانی و از دودمان مشهور و بزرگ مهران. درباره لقب چوبینه برای او دو قول است: برخی اندام استخوانی و نازک او را دلیل این نامگذاری دانسته اند و برخی نیز گفته اند: چوبین یعنی صاحب عصا. اصل او از ری یا ملایر بود. در تاریخ بلعمی در باب نسب و لقب و اندام وی آمده است: «او بهرام بن بهرام جشنس بود و نسب وی به گرگین میلاد کشد و اصل بهرام از ری بود، از ملک زادگان و اسپهبدان ری بود و اندر آن زمان هیچ کس از او مردانه تر و مبارزتر نبود، و به گونه سیاه چرده بود و به بالا دراز و خشک بود. از بهر آن چوبین گفتند.» محمدحسین فروغی در تاریخ ساسانیان (ج 1، ص 84) گفته است: «بهرام چوبینه را بعضی از مورخان عجم از شاهزادگان اشکانی می دانند و اشعار آبدار شاهنامه هم تأیید این قول می نماید.» پدر بهرام چوبین مرزبانی ری را به عهده داشت، و بنا بر نقل فردوسی در شاهنامه، گردیه خواهر بهرام خطاب به وی گفته است:

پدر مرزبان بود ما را به ری *** تو افگندی این جستن تخت پی

به گفته یعقوبی، سمت مرزبانی در قدیم، همان ریاست شهر بوده است.

بهرام، پس از آنکه بر طوایف مهاجم سرحدات شمال و مشرق فائق آمد و ترکان مهاجم را شکست داد، از سوی هرمز ساسانی به فرماندهی کل نیروهای نظامی ایران در برابر رومیان منصوب شد، اما در جنگ با آنان شکست خورد. هرمز، او را خوار و از فرماندهی خلع کرد. بهرام نیز بر هرمز شورید و سرانجام بر او غلبه یافت. این واقعه آتش فتنه را در سراسر کشور مشتعل کرد تا اینکه به قتل هرمز و پادشاهی خسرو پرویز انجامید. پس از بروز اختلاف میان بهرام و خسرو پرویز، بهرام بر او نیز غلبه کرد و بر تخت پادشاهی نشست. خسرو نیز به امپراتور روم، موریس (Maurice) پناهنده شد. خسرو به کمک رومیان، در گنزک آذربایجان با بهرام وارد جنگ شد

و او را شکست داد. بهرام به ترکان بلخ پناه برد و سپس در همان شهر، به تحریک خسرو به قتل رسید.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 310.

بهزان

از دهستان های مهم ری باستان. نسخه بدل بهزان به صورت تهران نیز آمده است و برخی از محققان از جمله محمد قزوینی احتمال داده اند که باید همین درست باشد. مؤلف معجم البلدان، بهزان را موضعی از ری دانسته است، نه قریه. همچنین می افزاید: برخی گفته اند که شهر ری در ابتدا در آنجا بوده، و پس از خرابی آن مردمش به محل فعلی کوچ کرده اند و فاصله میان بهزان تا ری شش فرسنگ است. یاقوت در باب رساتیق ری نیز گفته است: «ری، هفت رستاق بوده است.» بنابراین بهزان و بهنان ظاهراً هر دو نام يك محل بوده است؛ چون در هر منبعی که یکی درج گردیده، دیگری نیامده است، و در هیچ يك از منابع هر دو با هم ضبط نشده است.

بهزان در شش فرسنگی ری و ظاهراً در سوی جنوب و جنوب شرقی به سمت ورامین قرار داشته است؛ چنانکه متأخران نیز به چنین خرابه ای اشاره کرده اند. در روزگار ما آن پهنه از ری که در شش فرسنگی جنوب شرقی آن و در حدود ورامین و نزدیکی راه خوار قرار دارد، بهنام خوانده می شود، و چنین به نظر می رسد که بهنام همان بهنان است؛ زیرا تبدیل دو حرف میم و نون به يك دیگر علاوه بر آنکه در ادب فارسی شایع است (مانند بان و بام، نردبان و نردبام، بهران و بهرام، خنب و خم، دنب و دم) در آبادی های ری نیز سابقه دارد؛ مانند فیروزبهرام و فیروزبران و دنباوند و دماوند.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 512.

بهنام 8592 بهزان

بهنان 8592 بهزان

بهشت زهرا

گورستان بزرگ تهران، واقع در مسیر قم - تهران. طرح، اجرا و احداث این گورستان، در سال 1345 آغاز شد. ابتدا زمینی به مساحت 314 هکتار به ساخت گورستان اختصاص یافت و در سال 1349 آماده بهره برداری شد. پس از آماده سازی گورستان، به علت وجود گورستان های متعدد در محله های تهران و نیز به علت دور بودن آن از مرکز شهر، مردم تهران حاضر نشدند مردگان خود را در این گورستان تازه تأسیس دفن کنند؛ تا اینکه محمدتقی خیال، به عنوان نخستین متوفا در قطعه 1، ردیف 1، شماره 1 دفن شد. وی متعلق به

ص: 222

خانواده ای متنفذ در تهران بود.

در سال 1376، 110 هکتار بر زمین های گورستان افزوده شد و بخش شمالی آن توسعه یافت. این بخش از گورستان در سال 1387 به بهره برداری رسید و پس از آن نیز همچنان بر مساحت گورستان افزوده می شود.

سازمان بهشت زهرا، تنها گورستان فعال شهر تهران مدیریت آن بر عهده هیئتی مرکب از مدیران شهرداری تهران و به ریاست معاون خدمات شهری شهرداری است. در حال حاضر در بهشت زهرا، حدود یک میلیون و پانصد هزار متوفی مدفون است که از تاریخ دفن اولین متوفی در آن، بیش از چهل سال و شش می گذرد. بخش های مهم سازمان بهشت زهرا عبارتند از: اداره فضای سبز، غسل خانه، بخش اداری، خدمات، تولیدات بتونی، اداره غرفه ها، حمل متوفی در تهران و انتقال به شهرستان، اکو، مداح، خدمات مراسم، اداره سالن های سوگواری و خدمات عمومی (سرویس های بهداشتی و...).

بهشت زهرا، به دلیل دفن شهدای انقلاب اسلامی در آن، انتخاب شدنش توسط امام خمینی به عنوان محل ایراد نخستین سخنرانی پس از چهارده سال تبعید، دفن شدن آیه الله طالقانی و شهدای دفاع مقدس و شهیدان ترور (از جمله: بهشتی، رجایی و باهنر)، به خاک سپرده شدن امام خمینی در مجاورت آن و وقایع مهم دیگر، نقش ویژه ای در تاریخ معاصر ایران دارد.

منبع: پایگاه مجازی بهشت زهرا.

بهشتی

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری، واقع در جنوب غربی شهر ری. در سرشماری 1385، جمعیت آن 8569 نفر در 2262 خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

بهشتی، محله

از محلات قدیم ری. دلیل نامگذاری آن به بهشتی، وجود دره ای به این نام در آن است. نام قدیم تر آن مبارک آباد بهشتی بوده است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران و شهادت دکتر سید محمد بهشتی، محله را

ص: 223

«شهید بهشتی» نام گذاری کردند. مساحت محله، 2168438 مترمربع، و جمعیت آن، حدود ده هزار نفر در بیش از سه هزار خانوار است. بوستان های معلم و بهشتی، مجموعه های ورزشی شهید بهشتی و طالقانی، پل شهید آوینی، خانه کارگر و کتابخانه کوثر در این محله واقع است.

بیت شاه عبدالعظیمی

از خاندان های معتبر و دانشمند نجف اشرف که علمایی بسیاری از آن برخاسته اند. این بیت منسوب است به آیت الله سید محمدعلی شاه عبدالعظیمی.

منابع: اختران فروزان ری و طهران، ص 148-151 و 152-158؛ مکارم الآثار؛ ج 5، ص 1258 و ج 8، ص 2792-2793.

بیچین

روستای تاریخی، با قدمت هشت هزارسال، از توابع حسن آباد. این روستای تاریخی دارای مسجد، امامزاده، آسیاب، یخچال، بافت تاریخی سالم و تپه های باستانی است. بافت تاریخی روستا از دوران صفویه و قاجار باقی مانده است.

بیچین بالا

روستا، از توابع بخش فساپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان حسن آباد قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 777 نفر (179 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

بیچین پایین

روستا، از توابع بخش فساپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان حسن آباد قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 114 نفر (28 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

بیست

از دیه های ری باستان. سمعانی در الانساب می گوید: «بیست به کسر باء و سکون یاء [بر وزن «کیست»]، قریه ای از قرای ری است.» ابو عبدالله احمد بن مدرک البیستی، اهل همین روستا بوده و از عطف بن قیس زاهد روایت کرده است.

منابع: ری باستان، ج 3 ص 516؛ الانساب، ج 1، ص 431؛ معجم البلدان، ج 1، ص 528.

بی بی رقیه، امامزاده - تباین

بقعه این امامزاده در روستای تباین، بین کهریزک و اتوبان قم - تهران واقع شده است. نوشته روی سنگ قبر، بی بی

رقیه را از دختران امام کاظم (ع) معرفی می کند. در کتیبه فیروزه ای سردر ورودی بقعه نوشته اند: «بانو رقیه دختر موسی بن جعفر (ع)، خواهر شاهزاده اسماعیل و ابراهیم.» منظور از اسماعیل و ابراهیم، امامزاده اسماعیل و ابراهیم روستای قلعه شیخ است.

بنا بر تحقیق برخی از تاریخ دانان، شخص مدفون در این بقعه، سیده رقیه بنت ابی الحسن محمد بن حسین بن حسن الاعور بن محمد الکابلی بن عبدالله الاشر بن محمد نفس الزکیة بن عبدالله المحض بن حسن المثنی بن حسن مجتبی (ع) است که خواهری به نام فاطمه و سه برادر به نام های احمد، علی و جعفر داشت. به گفته ابن طباطبای نسابه، بی بی رقیه و پدرش (ابوالحسن محمد) ساکن ری بودند. بنابراین می توان احتمال داد که مزار کنونی، از آن همین رقیه حسنی است.

پیش از تعمیر و بازسازی بقعه، مرقد امامزاده، سکویی بود که شخصی به نام مشهدی عبدالله، آن را با خشت و گل ساخته بود. به گفته مردم محل، در گذشته اطراف امامزاده باغ بوده و بقعه را با خشت و گل ساخته بودند. حدود سال 1349 ق. ایوان جلو گنبد را به پیش فضا متصل کردند. بنای بقعه از گذشته تاکنون تغییر اساسی نکرده است. در سال 1382 ش. دو حسینیه (مردانه و

زنانه) در شرق گنبدخانه و پیش فضا، به آن افزودند. در گذشته، به جای ضریح، گهواره ای به نام حضرت علی اصغر روی قبر گذاشته بودند. در سال 1382 ش. ضریح هشت ضلعی، با طرح مشبك و روکش آب طلا روی مرقد نصب شد. ارتفاع ضریح تا محل تاج، 2/20 متر است. اطراف ضریح را با ابیاتی از ترکیب بند محتشم کاشانی تزیین کرده اند. در میناکاری تاج ضریح، سوره دهر نقش بسته است.

همچنین بر فراز بقعه، گنبدی کوچک و ضریبی ساخته اند که لایه داخلی آن سیمان سفید است. ارتفاع نوک گنبد تا کف بقعه در حدود شش متر و قطر داخلی گنبد در حدود پنج متر است. نمای ورودی، کاشی شطرنجی جدید سبزماس است و نام صاحب بقعه بر بالای آن بر کاشی کوچک لاجوردی نقش بسته و نیز در طرفین درب ورودی دو کتیبه عمودی کوتاه به خط نستعلیق بر کاشی لاجوردی وجود دارد که بر یکی حدیث «كلمة لا اله الا الله حصنی فمن دخل حصنی امن من عذابی» و بر دیگری این شعر نوشته شده است: علی الله فی کل الأمور توکلی / وفي الخمس أصحاب الکساء توسلی.»

بخش درونی بقعه شامل پیش فضا و گنبدخانه است. در ضلع جنوبی حرم، پیش فضایی به ابعاد تقریبی $2/50 * 6/15$ متر و ارتفاع $2/50$ متر قرار دارد. پیش فضای ورودی از دو جزء و در واقع از دو چهارطاقی تشکیل شده است. داخل آن تا ارتفاع حدود 60 سانتی متر، ازاره ای از سنگ مرمر خاکستری، و بقیه پوشیده از سیمان سفید و کف آن آجر فرش است. در شرق پیش فضا يك در ورودی به قسمت مردانه حسینه، وجود دارد. گنبدخانه در شمال پیش فضا است. پیش فضا در واقع ادامه گنبدخانه است.

منابع: مزارات ری، ص 102-107؛ منتقلة الطالبیه، ص 152؛ مهاجران آل ابوطالب، ص 231.

بی بی زبیده، بقعه

بقعه بی بی زبیده یا زبیده خاتون، در غرب قبرستان ابن بابویه در محله حسین آباد، واقع در حدود يك کیلومتری سه راه ورامین، سر راه قدیم تهران - ری. علت شهرت این منطقه به حسین آباد، آن است که زمین های آن در سال 1267 ق. با سه رشته قنات به ملکیت میرزا محمد حسین فراهانی دبیرالملک درآمده است.

مردم محل، بی بی زبیده را دختر امام حسین و شهربانو می دانند. در زیارت نامه، صاحب مرقد «بنت الحسین الشهید و زوجة قاسم بن الحسن، یعنی فاطمة الملقب بزبیده

ص: 226

خاتون» معرفی شده است. این نسبت، قطعاً نادرست و از منقولات فاضل دربندی در کتاب بحر الانساب است. اگر در این مکان بانویی به نام زبیده مدفون شده باشد، ظاهراً زبیده خاتون، دختر عمو و زن ملکشاه سلجوقی، مادر برکیارق، دختر یاقوت بن داود است که به دستور مؤیدالملک زندانی و سپس خفه شد. پس از مرگ ملکشاه، همسر وی، ترکان خاتون، خواست پسر خود محمود را که کمتر از پنج سال داشت، جانشین پدر کند. در آن زمان، برکیارق ولی عهد ملکشاه در اصفهان بود. غلامان نظام الملک او را - که سیزده سال داشت - از اصفهان به ری بردند و بر تخت نشاندند. برکیارق، مؤیدالملک ابوبکر بن نظام الملک را در سال 487 ق. وزارت داد؛ اما در همان سال وی را عزل کرد و فخر الملک، برادر وی را برای وزارت برگزید. سپس به توصیه زبیده خاتون، مجدالملک شیعی سمت صدارت یافت. صاحب کتاب نقض می نویسد: «اما مجدالملک ابوالفضل اسعد بن محمد بن موسی البراوستانی - قدس الله روحه - شیعی و معتقد و مستبصر و عالم و عادل بود، اما چون در مشورت سلطنت و قوت وزارت و فرماندهی و جهانداری به جایی رسید که مادر سلطان برکیارق را به نکاح بخواست، و گنج های عالم برداشت و بر لشکرهای دنیا از حد روم تا بلاد ترکستان و

چین و ماچین فرمانده شد، و سلطان نشانی و تاج بخشی می کرد، امرا و خواجگان دولت بر وی حسد بردند.» مؤیدالملک به سال 492 ق. به گنجه نزد محمد، برادر برکیارق رفت، و او را به جنگ با برکیارق تحریک کرد. مجدالملک در 18 شوال 492 ق. کشته شد و زبیده خاتون را نیز در ری به دستور مؤیدالملک محبوس و سپس خفه کردند. برکیارق نیز از ری به سوی اصفهان گریخت.

بنای اصلی بقعه و گنبد آن، مربوط به زمان صفویه است. در زمان فتحعلی شاه قاجار، چند سرداب و یک ایوان به بقعه اضافه شد که اکنون پیش فضای دوم محسوب می شود. سپس در همه اطراف حرم، ایوان هایی ساده افزودند و بقعه به صورت کنونی درآمد. مؤلف شرح حال رجال ایران می نویسد: «از آثار مهد علیا (مادر ناصرالدین شاه) ساختن بقعه و بارگاه زبیده خاتون در نزدیکی های شهر ری است... کسان و دوستان مهدعلیا خواب دیدند که زبیده خاتون، دختر امام حسین (ع) از کربلا به ری آمده و در اینجا مدفون شده است. مهدعلیا را وادار کردند که برای آن بقعه و بارگاه ساخت و در ضمن ساختمان، اینجا محل ملاقات مخالفین میرزا تقی خان امیرکبیر با مهد علیا بوده است.»

دور تا دور بقعه را حیاط و صحنی بزرگ فراگرفته و بقعه در سمت چپ حیاط واقع

ص: 228

شده است. صحن مملو از قبور است و اطراف صحن نیز حُجره‌هایی برای قبور خانوادگی ساخته اند. در بین آرامگاه‌های خانوادگی، آرامگاه خاندان کریم خان زند، مؤسس سلسله زندیه و روح الله خالقی و عده‌ای دیگر از مشاهیر دیده می‌شود.

ارتفاع تقریبی ایوان که در سال 1371 ش. مرمت و نوسازی شد، هشت متر است و در دو سوی آن، راه پله‌ای برای ورود به بقعه ساخته اند. ارتفاع بقعه تقریباً 21 و عرض آن 15 متر است و مساحت کلی بقعه، حدود 315 متر مربع. بر فراز بقعه، گنبدی ساده وجود دارد که از بقایای بنا از دوره قاجار است.

داخل دیوار بقعه نقاشی دارد و بر دیوار جنوبی محلی برای افروختن شمع ساخته اند. داخل حرم نیز به نقاشی و مقرنس کاری عهد قاجار آراسته است. میان رواق و حرم، درب خاتم بزرگی به عرض 1/5 متر و ارتفاع 2/5 متر ایستاده است که طبق نوشته‌های نستعلیق روی آن «به فرمایش جناب جلالت انتساب میرزا محمدصادق قائم مقام [و] به اهتمام استادان کربلایی محمد رفیع و مشهدی ابوالقاسم کربلایی حسن و آقا محمد کریم در ماه شعبان 1271 قمری» به اتمام رسیده است. کتیبه‌های روی در را میرزا محمدحسین شیرازی نوشته و اطراف در نیز ابیاتی از مرثیه‌های محتشم کاشانی قلم زنی و حکاکی شده که بر اثر استلام زیاد از بین رفته است. بر

دیوار رواق، لوح مفصّلی به خط نستعلیق خوش به قلم عبدالحسین زّین قلم به تاریخ ربیع الاول 1286 ق. و به دستور میرزا نصر الله گرکانی، سررشته دار مستوفی الممالک، نوشته و نصب شده است. ضریح، آهنی است. بر اساس داستان جعلی مذکور، زیارت نامه ای ساخته و بر ضریح نصب کرده اند: السّلامُ عَلَیکَ یا رَسُوْلَ اللّهِ... السّلامُ عَلَیکَ یا بِنْتَ الحُسَینِ الشَّهِیدِ، السّلامُ عَلَیکَ یا زَوْجَةَ قاسِمِ بنِ الحَسَنِ یا فاطِمَةَ المُلَقَّبَةَ بِزُبَیْدَةَ خاتون...

منابع: تاریخ آل سلجوق در آناتولی، ص 18؛ سلجوقنامه، ص 35؛ وزارت در عهد سلاطین بزرگ سلجوقی، ص 110-111؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 131؛ آثار تاریخی طهران، ص 244؛ ری باستان، ج 1، ص 420.

بی بی شهربانو، کوه

واقع در شرق شهر ری، به ارتفاع 1535 متر از سطح دریا. بقعه بی بی شهربانو در بالای آن و روستای امین آباد در دامنه جنوبی آن قرار دارد. از قرون گذشته، زهاد و اهل سلوک برای عبادت به این کوه می رفته اند و گروهی از اولیای خدا نیز در بالای این کوه یا در پای آن دفن شده اند. در عصر پهلوی، این کوه و دشت مجاور آن، تفرجگاه مردم ری و تهران بوده است.

منبع: کوه ها و کوهنامه ایران، ص 123؛ کیمیای محبت (ویرایش چهارم)، ص 143 و 224.

بی بی شهربانو، بقعه

در شمال امین آباد، به فاصله یک کیلومتر و نیم، در دامنه جنوبی کوه ری (کوه بی بی شهربانو) بر فراز صخره ای کوهستانی که از دامنه کوه پیش آمده، بنایی با گنبد مینایی واقع است که از فاصله دور نیز دیده می شود.

این بنا را مردم آرامگاه بی بی شهربانو دختر یزدگرد سوم و زوجه امام حسین (ع)، و مادر امام سجاد (ع) می دانند. انتساب این مکان به شهربانو و داستان زندگی وی از مسائل مشکوک تاریخی است. منابع تاریخی در نام مادر امام سجاد (ع) اختلاف دارند، ولی از میان نام های مختلف، شهربانو از همه مشهورتر است؛ تا آنجا که گروهی از مردم و حتی تذکره نویسان، زیارتگاه بی بی شهربانو را در ری، مزار وی می دانند. به گفته سید جعفر شهیدی در کتاب زندگانی علی بن الحسین (ع)، دیرینه ترین سند درباره اسارت

شهربانو در جنگ مسلمانان با ایرانیان، کتاب بصائر الدرجات صفار قمی (م 290 ق.) است که گوید: «دختر یزدگرد را به اسیری نزد عمر آوردند.» پس از او، ثقة الاسلام کلینی نیز داستان اسارت شهربانو و ازدواجش را با امام حسین (ع) در جلد نخست الکافی به تفصیل آورده است. در کتاب های الفرق و المقالات نوبختی و فرق الشیعه اشعری نیز به نام دختر یزدگرد اشاره شده است. شماری از محققان معاصر، در سند و متن این اخبار تردید کرده اند؛ اما ری شهری و همکارانش در دانشنامه امام حسین (ع)، به همه این نقدها پاسخ تفصیلی و مستند داده اند.

گذشته از داستان تاریخی شهربانو، آنچه به هیچ روی پذیرفتنی نیست، دفن او در یکی از کوه های شهر ری است. دکتر حسین کریمان بر پایه اسناد و مدارك فراوان، معتقد است که کوه

بی بی شهربانو در ری، پیش از اسلام گورستان زردشتیان بوده و از شاهان قبل از اسلام، استخوان هرمز پسر یزدگرد دوم و سه تن از خاندان او را به آنجا نهاده اند. گویا زردشتیان برای حفظ گورستان از خرابی در دوره تسلط مسلمانان، با استفاده از یکی بودن نام پدر (یزدگرد) آن محل را آرامگاه بی بی شهربانو دختر یزدگرد سوم شناسانده اند؛ در حالی که مدفون در این منطقه، دختر یزدگرد سوم نیست؛ بلکه استخوان های پسر یزدگرد دوم است؛ زیرا در هیچ یک از منابع تاریخی معتبر، ذکری از مدفون بودن آن بانو در این مکان نیامده است و حتی شیخ صدوق که در زمان صاحب بن عبّاد می زیست و کتاب عیون اخبار الرضا (ع) را برای صاحب نوشت، به صراحت گفته است: «این بانو در هنگام زادن امام سجاد (ع) درگذشت.» گفتنی است که جعل عناوین اسلامی برای اماکن زردشتی، اختصاصی به ری و این مکان ندارد.

بنای بقعه بی بی شهربانو، بسیار قدیمی و از سنگ و گچ و آجر است. تاریخ ساخت اصل بنا به دوران ساسانی برمی گردد. در قرن چهارم هجری، قبرستان عمومی شده و گسترش یافته و در شمار مقابر کوهستانی ری در آمده است. از لحاظ معماری، قسمت گوشه جنوب شرقی آن (بنای چهار گوش منظم و استوار سنگی با پوشش ضربی سنگ و آجر) و دیوارهای خارجی صحن از عهد آل بویه و قسمت حرم و اطاق جنوبی آن از دوران ساسانی باقی مانده و سپس رواق و دیوارها و اطاق های مختلف به بقعه اضافه شده است.

بقعه، مشتمل بر حرم کوچک چهارگوشی است که هر ضلع آن کمی بیش از سه متر است. مدخل اصلی حرم از جانب مشرق، سردری است که در عهد صفویه ساخته شده است. جلو سردر دهلیزی قرار دارد که پیشتر ایوان حرم بوده و اکنون با احداث دیوار و نصب در، دهلیز یا رواق مدخل اصلی بقعه شده است. در جنوب همین دهلیز، بنایی مربع و سنگی از آثار قرن چهارم وجود دارد که طول هر ضلع داخلی آن پنج متر و هشتاد سانتی متر است و پوشش ضربی آن نیز همان طاق قدیمی و اصلی بنا است. وضع کلی ساختمان، حکایت از آن دارد که اطاق یا حرم بی بی شهربانو تقریباً هم زمان با این بنای سنگی ساخته شده است. در جنوب حرم، اطاق دراز و مسدودی است که از مشرق به بنای مربع سنگی منتهی می شود و گویا راه ورود به بنای سنگی از همین اطاق طویل بوده است. در شمال حرم، مسجد یا رواقی از عهد قاجار قرار دارد. این مسجد یا رواق به وسیله یک در به حرم مربوط می شود.

روی صندوق چوبی مقبره، احادیث نبوی و نام و القاب شهربانو منبت کاری و تاریخ 888 ق. و نام بانی و سازندگان آن ذکر شده است. این اثر، قدیم ترین کتیبه موجود در بقعه است. طول صندوق، یک متر و هفتاد و هشت سانتی متر و عرض آن 97 و ارتفاعش 98 سانتی متر است. بر روی اضلاع شمالی و شرقی صندوق، تزیینات منبت کاری و کتیبه های مختلف وجود دارد و کتیبه های مزبور عموماً به خط ثلث و برجسته است. بر روی حاشیه بالای اضلاع شمالی و شرقی صندوق، آیه الکرسی نقش بسته و بر ضلع شمالی صندوق دو کتیبه به طور قائم قرار دارد. کتیبه طرف راست، حاوی این جمله است: «قال النبی (ص): إن كنت صانعاً لکنت نجاراً فی سنة ثمان و ثمانین و ثمان مائه». کتیبه قائم سمت چپ ضلع شمالی صندوق، شامل عبارت ذیل است: «هذه المقبرة لام المؤمنین و خیر الخواتین سنی شهربانو قدس الله سرها». هر ضلع شرقی صندوق (طرف پایین پا) نیز دو حاشیه قائم مشتمل بر دو کتیبه دارد که روی آن دو نام سازندگان صندوق حک شده است. غیر از نوشته های روی صندوق، کتیبه هایی هم روی در ورودی اصلی بقعه مسطور است که بیشتر به خط ثلث و به طور برجسته رقم خورده است؛ بدین شرح: «فی عصر سلطان الاعظم خاقان المعظم ابوالمظفر شاه طهماسب» و «بهادرخان الصفوی خلد الله تعالی ملکه و سلطانه» و «قد وقف هذه الباب محمد بن المرحوم محمد...» و «فی تاریخ سنة اثنی و ستین و تسع مائه عمل هداية الله بن فضل

نَجَّار). بر لوحهٔ زیارت نامه بی بی شهربانو، نام های متعدّد وی ذکر شده است: السّلام علی التّقیة النّقیة شهربانو بنت الملک الکسری. السّلام علی الرّضیة المرضیة شاه جهان بنت یزدجرد شهریار ام الأئمة الاطهار. السّلام علی الزّکیة المتحیّرة شاه جهان زوجة شاب اهل الجتّة سید الشّهداء. السّلام علی الکریمة الاصلیة المدهوشة فی عاشوراء شاه زنان المحبوبة عند الله. السّلام علی الصّالحة المقدسة جهان بانو المرغوبیة عند رسول الله...». منبّت زیبایی نیز از دوران شاه طهماسب صفوی در جانب شرقی حرم که مدخل اصلی و قدیمی آن است، قرار دارد که علاوه بر نام شاه طهماسب، نام بانوی در، «محمد فرزند احمد ارغ بیک» و سازنده آن «هدایت الله فرزند فضل نجّار» و تاریخ 962 ق. بر آن ذکر شده است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 143 و 167 و 312 و 366 و 479؛ کشف الغمة، ج 2، ص 105؛ الکافی، ج 1، ص 476؛ زندگانی علی بن الحسین (ع) ص 10-26؛ تهران در گذشته و حال، ص 23؛ آثار تاریخی طهران، ص 130-135.

بی بی مریم

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منابع: فرهنگ آبادی ها و مکان های مذهبی کشور، ذیل عنوان «بی بی مریم»؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

ص: 235

پالایشگاه تهران

یکی از قدیم ترین پالایشگاه های فعال نفت در ایران، واقع در کیلومتر هفت شهر ری، نزدیک نیروگاه گازی ری. در سال 1347 با ظرفیت 85 هزار بشکه در روز راه اندازی شد و اکنون ظرفیت اسمی پالایشگاه، 235 هزار بشکه در روز است. پالایشگاه تهران حدود 15 درصد ظرفیت پالایشگاهی ایران را تشکیل می دهد و محصولات تولید روزانه آن عبارت اند از: یک درصد بنزین، شانزده درصد بنزین موتور، سی درصد نفت گاز، 21 درصد نفت اوره و پنج درصد سایر محصولات.

ص: 237

پردیس شهید مفتاح، در سال 1354 تحت عنوان دانشسرای راهنمایی تحصیلی شهر ری در طبقه همکف دبیرستان دخترانه و مدرسه راهنمایی امام حسن عسکری (ع) کنونی، شروع به فعالیت کرد و در سال 1358 به محل کنونی انتقال یافت. در سال 1360 تحت عنوان مرکز تربیت معلم شهید مفتاح شهر ری ادامه فعالیت داد و اکنون یکی از پردیس های دانشگاه فرهنگیان در شهرستان های تهران است. مرکز تربیت معلم شهید مفتاح (پردیس شهید مفتاح)، پس از انقلاب، در سه سطح کاردانی، کارشناسی و آموزش های ضمن خدمت، در رشته های زیر دانشجو پذیرفته است: آموزش و پرورش ابتدایی، آموزش دینی و عربی، آموزش حرفه و فن، آموزش زبان و ادبیات فارسی، زبان انگلیسی، ریاضی، مطالعات اجتماعی، تربیت مربی، آموزش کودکان استثنایی، آموزش راهنمایی و مشاوره، آموزش علوم تجربی، هنرهای تجسمی، تربیت بدنی و علوم تربیتی. در کارنامه این مجموعه آموزشی، مقامات و جوایز زیر ثبت شده است: مقام اول کشوری در شعر در سال تحصیلی 79، مقام دوم کشوری در رشته قرائت قرآن کریم، در سال تحصیلی 79؛ مقام سوم کشوری در رشته توشیح، در سال تحصیلی 79؛ مقام سوم کشوری در رشته شعر، در سال تحصیلی 80؛ مقام سوم کشوری در رشته حفظ جزو سی ام قرآن کریم، در سال تحصیلی 83؛ مقام سوم کشوری در رشته حفظ جزو سی ام قرآن کریم، در سال تحصیلی 84؛ مقام اول کشوری در رشته

رایانه، در سال تحصیلی 84؛ مقام اول کشوری در رشته فوتسال، در سال تحصیلی 83؛ مقام دوم کشوری در رشته هندبال، در سال تحصیلی 83؛ مقام دوم منطقه ای در رشته فوتسال، در سال تحصیلی 84؛ مقام دوم منطقه ای در رشته هندبال، سال تحصیلی 84؛ مقام اول کشوری در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 89؛ مقام چهارم کشوری در رشته والیبال، در سال تحصیلی 90؛ مقام دوم کشوری در رشته شطرنج انفرادی، در سال تحصیلی 90؛ مقام دوم کشوری در رشته قرائت قرآن، در سال تحصیلی 90؛ رتبه برتر کشوری در ساخت رایانه در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 90؛ رتبه برتر کشوری در بخش طراحی آموزشی در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 90؛ رتبه برتر کشوری در بخش سنجش و اندازه گیری در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 90؛ رتبه سوم کشوری در تدریس حضوری در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 90؛ رتبه اول کشوری در تدریس حضوری زبان انگلیسی در رشته مهارت های معلمی، در سال تحصیلی 91؛ مقام دوم کشوری در رشته شطرنج انفرادی، در سال تحصیلی 91؛ مقام اول کشوری در رشته خوشنویسی، در سال تحصیلی 92 و...

منبع: پایگاه مجازی دانشگاه فرهنگیان پردیس شهید مفتح شهری.

پژوهشگاه صنعت نفت

وابسته به وزارت نفت و بزرگ ترین مرکز تحقیقاتی ایران در زمینه نفت و گاز و پتروشیمی، واقع در جاده قدیم قم، سه راه خیرآباد، بلوار پژوهشگاه صنعت نفت (قبل از باقرشهر). در سال 1338 ش. با هدف پژوهش در زمینه کاربرد مواد نفتی و با نام «اداره توسعه تحقیقات شرکت ملی نفت ایران» تأسیس شد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، نام این سازمان به «مرکز پژوهش و خدمات علمی» تغییر یافت. در سال 1368، طبق موافقت نامه اصولی شورای گسترش وزارت فرهنگ و آموزش عالی، «پژوهشگاه صنعت نفت» نام گرفت. هدف و راهبرد جدید، تحقیقات بنیادی، کاربردی و توسعه ای، و تولید و تجاری سازی فناوری با رویکرد

پژوهشی برای توسعه و داخلی سازی فناوری های جدید است. فعالیت های پژوهشگاه در سه مجموعه «پردیس پژوهش و توسعه صنایع بالادستی نفت»، «پردیس پژوهش و توسعه صنایع پایین دستی نفت» و «پردیس پژوهش و توسعه انرژی و محیط زیست» سامان دهی شده است. در حال حاضر، حدود 800 نیروی انسانی متخصص در این مرکز مشغول کار و تحقیق اند.

منبع: وب سایت پژوهشگاه صنعت نفت

پهلوان محمد

ابوبکر نصره الدین، از والیان ری در عهد سلجوقیان، در قرن ششم. پس از قتل اینانچ در ری، ولایت ری را به او رسید. مجیر بیلقانی در مدح او قصیده ای دارد که در آن به واقعه عمر علی بار و قلعه طبرک اشاره کرده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 509.

ص: 240

تاجکی / باجکی

طاق یا دروازه ای در ری قدیم. در کتاب نقض سه بار از این مکان یاد شده است و از همان کتاب چنین برمی آید که طاق باجکی، محل برگزاری امور مهم شهر، مانند هنگامه ها و اعدام گناهکاران، بوده است. تاجکی یا تاجگی یا باجکی که این طاق به نام او است، دانسته نیست. ظاهراً این طاق به «باب باطان = دروازه ری قدیم» نزدیک بوده است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 339؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 132.

تاریخ حدیث در ری

موقعیت جغرافیایی و سیاسی ری که مسیر ارتباط شرق و غرب و چهار راه ارتباطی سرزمین های خلافت بود، آبادانی و رونق و ثروت را برای این شهر متمدن و گسترش یافته فراهم می کرد و شکوه و عظمت آن، فضای امن علم آموزی و دانش گستری را برای دانشوران اسلامی به بار می آورد. بعد از فتح چند باره ری که به تدریج آموزه های اسلامی در میان اهالی آن نفوذ یافت، به خصوص تا نیمه اول سده دوم، تنها اهل سنت میدان دار تبلیغ اسلام بودند، تا اینکه احمد بن حسن مادری، بعد از غلبه بر ری (275 ق.)، تشیع را در آنجا رواج داد. او بزرگان حدیث را احترام می کرد و با اهل سنت و محدثان عامه نیز میانه خوبی داشت. از این رو ابوحاتم رازی به احترام مادری، کتابی در فضائل اهل البیت نوشت (ر. ک: معجم البلدان، ج 3، ص 121).

جریان حدیثی اهل سنت عراق و خراسان و نیز شیعیان عراق و قم، که از اواخر سده اول تا نیمه اول سده سوم، به اسناددهی روش مند و تدوین و تبویب نظام مند حدیث اسلامی دست یافت، به تدریج در جریان حدیث گویی و حدیث نگاری ری نفوذ کرد. نخست شنیدن

حدیث مسند و سپس تکامل علوم حدیثی مانند علل الحدیث، دانش جرح و تعدیل، تأسیس مدارس و مراکز حدیثی، آموزش تخصصی حدیث و در نهایت افول جریان های حدیثی از سده ششم به بعد، مراحلی است که در حوزه های حدیثی ری به چشم می خورد.

محدثان شیعی ری

مذهب امامیه در ری، تا نیمه دوم سده سوم، چندان رواج نداشته و حتی برخی از یاران امام باقر (ع) که می خواسته اند صدقات و اموال خود را به شیعیان ری بدهند، از غیبت تشیع در این منطقه خبر داده اند، ولی از نیمه دوم سده سوم و سپس سده چهارم گسترش تشیع بسیار چشمگیر بود (ر. ک: معجم البلدان، ج 3، ص 117).

راویان شیعی اصحاب ائمه، به تدریج به این شهر آمدند. در دوره امام باقر (ع) يك راوی، در عهد امام صادق (ع) یازده راوی، در عهد امام کاظم (ع) شش راوی، در عصر امام رضا (ع) نه راوی، در عصر امام جواد (ع) هشت راوی، در عهد امام هادی (ع) یازده راوی و در زمان امام عسکری (ع) چهار راوی شناخته شده شیعه، در شکل گیری نخستین نشانه های حوزه حدیث شیعی ری نقش داشتند. در يك برآورد، شمار راویان و محدثان شیعی ری را 88 نفر شمرده اند (ر. ک: «محدثان حوزه ری تا قرن چهارم»، علوم حدیث، ش 12) که 51 نفر آنها مربوط به دوره حضور پیشوایان معصوم اند و 37 نفر دیگر در دوران غیبت صغری و آغاز غیبت کبری می زیستند. در عهد امام هادی (ع)، به دنبال اختلافات فراوان میان شیعیان منطقه ری، بدبینی به منقولات همدیگر به حدی رسیده بود که برخی هجرت عبدالعظیم حسنی را به ری برای ایجاد همبستگی میان شیعیان دانسته اند.

در آغاز گسترش حدیث در ری، به سبب نزدیکی ری به قم، نقش محدثان قمی در این امر مسلم است. گرچه در پاره ای از زمان ها، برخی را به سبب رواج دادن احادیث غلو، از شهر قم تبعید کرده و کسانی چون سهل بن زیاد آدمی رازی به ری کوچیدند و کسان دیگری مانند حسین بن یزید نوفلی (قرن دوم) اهل ری و صاحب کتاب های «التقیه» و «السنه»، به غلو گرایش یافتند (ر. ک: تنقیح المقال، ج 1، ص 53)؛ اما تعالیم و منابع فکری غالبان هیچ گاه در ری از رواج و گسترش برخوردار نشد و به تدریج آنها در نظام روشنی که از خط اصیل امامت می آمد و با همت تلاشگران قم و ری سامان یافته بود، حل شدند و بعدها که شیخ صدوق به رونق جریان حدیثی ری بهره بسیار رساند و شمار زیادی

شاگرد رازی داشت، ضربه نهایی را بر پیکر غلو در این منطقه وارد ساخت.

در مرحله جامع نویسی و تدوین مجموعه ها، محدثانی مانند ابو محمد حسن بن احمد عجلی (قرن 4 ق.) از بزرگان اصحاب امامیه ری و صاحب کتبی با عنوان المثنی و الجامع، در شکل دادن به تدوین حدیث شیعی ری نقش داشتند. پدر و جد ابو محمد عجلی هر دو از محدثان ری بودند و در مرحله تدوین و تبویب حدیث شیعه تلاش کردند (ر. ک: رجال النجاشی، ص 126؛ رجال ابن داود، ص 103). در تبویب نظام مند حدیث، نقش محمد بن یعقوب کلینی رازی (329 ق) در این منطقه ممتاز و بی بدیل است. وی حدیث ساختارمند موضوعی را به کمال رساند و محدثان امامی بعد از او، از جمله شیخ صدوق، در شکل دادن به علوم حدیثی مانند علل الحدیث و بهره بردن از حدیث در مباحث الهیاتی و مناظره به این شهر دعوت شده و در رواج سامان مند حدیث و علوم حدیثی کوشیدند.

به طور کلی چند ویژگی را می توان شاخص های مکتب حدیثی شیعیان ری تلقی کرد:

1. ترویج مباحث الهیاتی بر پایه حدیث منقول از ائمه (ع). نگاه به مباحث الهیاتی کلینی نشان می دهد که او کوششی عظیم برای رواج نظام عقلانی عقاید اسلامی بر پایه آموزه های حدیثی اهل بیت (ع) کرده است و «کتاب عقل و جهل» و «کتاب الحجّه» در کافی، حاوی نظامی منسجم بر پایه حدیث است. گویا کلینی می کوشد از نظام های فکری موجود فاصله بگیرد و ممتاز بودن آموزش ائمه اطهار (ع) را در طرح عقاید بنیادین اسلامی نشان دهد. تکیه این معارف حدیثی بر آگاهی ویژه ای است که در اختیار ائمه (ع) در باب شریعت و معارف و عقاید بود و همین او را مجاب می کند که بدون غلتیدن به دامن مباحث خارج از شرع، عقلانیتی برآمده از نظام امامت را طرح و تدوین و تقویت کند و در ری و در میان محدثان آن رواج دهد. تعالیم کلینی، در رواج عقلانیت مکتب حدیثی ری اثرگذار بوده و حدیث گرایی شیخ صدوق را به تفکیک حدیث ائمه (ع) از منقولات غالیان واداشته و به اصالت خط ولایت بهره رسانده است.

2. کم بودن واسطه اسناد و نقل های احادیث، ویژگی دیگر مکتب حدیث ری است. ثلاثیات کلینی که با سه واسطه از معصوم روایت می کند، نمونه ای از آن است.

3. تدوین نخستین دائرة المعارف حدیثی، محصول مکتب حدیثی ری است که با تلاش

و همت کم نظیر کلینی سامان گرفت و در آن نظام نامه فکری شیعه بر پایه حدیث اهل بیت (ع) مدون و مبوب گردید. این کار که محصولی از تلاش فرابومی کلینی در اخذ حدیث از جریان های حدیثی کوفه، قم و نیز ری بود، در مراقبت از احادیث ائمه (ع) از دستبرد مغرضان و حوادث روزگار جلوگیری کرد و پیکره ای از فکر و عقیده و آموزش نظام مند را بر پایه حدیث بنیان نهاد.

4. بهره مندی محدثان شیعه از محدثان سنی و در عین حال بهره رساندن به آنها در حوزه حدیث ری به چشم می خورد. این تعامل دو سویه که به سبب کثرت شیعیان در قرون چهارم به بعد به رواج تشیع کمک کرد و مدارس و مراکز علمی بسیاری را برای امر آموزش حدیث شیعه سبب شد، از اهمیتی خاص برخوردار است (ر. ک: پاکتچی، احمد، متفکران سیاسی مسلمان، ج 2، «ابن بابویه»، ص 32-34).

5. رواج حدیث در موضوعات غیر حدیثی. به عنوان نمونه، می توان به ابوالفتوح رازی و کار بزرگ او در نوشتن تفسیر فارسی روض الجنان اشاره کرد که مشتمل بر بیش از دو هزار حدیث در حوزه معارف قرآنی است که مرحله گسترش معارف حدیثی ری را در علوم دیگر نشان می دهد. در همان حال، با دقت در روش ابوالفتوح، نفوذ حدیث شیعی ری را در میان عقل گرایان و کوشندگان عرصه کلام و فقه نیز می توان دید.

حوزه حدیثی شیعه ری، بعد از طی مرحله شکل گیری و رواج دفاتر و مجموعه های اولیه، در سده چهارم مراحل مختلف تبویب و نظام مند شدن را گذراند و در شکل متنی مانند الکافی کلینی، همسان با صحاح اهل سنت شمرده شد؛ اما تحولات سیاسی و زمینه های فرهنگی ایجاد شده در اواخر سده پنجم، به سمت دانش کلام و رواج مجادلات کلامی پیش رفت و جریان های حدیثی، جایگاه خود را به جریان های کلامی و فرقه ای واگذار کردند. بدین رو در سده پنجم و ششم، صدای مخالفت با اخباری گری در حدیث شیعی ری از جانب متکلمان و دانشوران عقل گرای شیعه شنیده می شود و علیه نقل گرایی که به نوعی در سده های پیشین در متون حدیثی این حوزه فراگیر شده بود، اصول گرایی کلامی به ثمر نشست.

محدثان سنی ری

در عصر شکل گیری و تدوین و تبویب صحاح سته اهل سنت (بین 250 تا 350 ق.) جریان حدیثی سنی ری هم شکل گرفت و گسترش یافت. جریان حدیثی سنی ری چندان متأثر از مکتب اسحاق بن راهویه نبود

که سنت جامع نویسی را در خطه خراسان رواج می داد؛ سنتی که بر سنن نویسی، جامعیت، تبویب موضوعی و نقل حدیث مسند و مرسل تأکید داشت. جریان حدیثی سنی ری، بیشتر متأثر از مکتب احمد بن حنبل در عراق بود که مدافع تدوین حدیث، اما مخالف تبویب موضوعی آن بود. نگرش حدیث نگارانه احمد بن حنبل در ری نفوذ یافت و بزرگان حدیث گرای اهل سنت را گاه به مخالفت با نظام فکری برآمده از خراسان وامی داشت. از این رو کسانی چون ابوعمر سهل بن زنجله خیاط رازی (238 ق.) صاحب المسند الکبیر (سیر اعلام النبلاء، ج 1، ص 692)، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم قرشی رازی (264 ق.) و ابراهیم بن نصر رازی (282 ق.) هر یک به تبعیت از احمد بن حنبل، در مسندنویسی گامی برداشته و اثری آفریده است (ر. ک: همان، ج 13، ص 355؛ الرسالة المستطرفة، ص 64). بر پایه این روش که به تدریج در جریان حدیث سنی ری رواج یافت، مسندنویسی بر اساس نام صحابه و از روی نسخه های پیشین و با رعایت همان چیش و بدون دست کاری در ترتیب و تبویب و تقطیع بود (ر. ک: پژوهشی در جوامع حدیثی اهل سنت، ج 2، ص 211-216).

بعد از رواج مجموعه ها و مسانید متعدد محدثان سنی ری، علوم حدیثی ناظر به فهم حدیث، در این خطه رواج سریع تری یافت. جریان حدیثی سنیان ری، به خصوص در حوزه علل الحدیث با بهره گیری از تعالیم علی بن مدینی، یحیی بن معین و احمد بن حنبل به موقعیت و جایگاهی ممتاز دست یافت (ر. ک: تقدمة، ابن ابی حاتم رازی، ص 319). در این میان سه دانشور نامدار به نام های ابوزرعه رازی، ابن واره رازی و ابوحاتم رازی برجستگی ویژه ای در حوزه حدیث شناسی و مشخص کردن مرزهای حدیث صحیح از ناصحیح داشتند و به تعبیری در زمانه خود ممتازترین بوده اند (ر. ک: تاریخ بغداد، ج 3، ص 259). ابوزرعه رازی (264 ق.) بیشتر از احمد حنبل و بخاری متأثر بود و رویکرد ایجابی به شناخت حدیث صحیح در انظار و اقوال او دیده می شود. محمد بن مسلم بن واره رازی (270 ق.) بر اهمیت نقادان حدیث بصره، یعنی علی بن مدینی و ابوالولید طرابلسی تأکید داشت و از دستاوردهای مکاتب بوم های مختلف زمانه که در روشن کردن مرزهای حدیث از هم تلاش می کردند، بهره می گرفت. در عین حال گفته شده که او مکتب بغدادی علل الحدیث را بر مکتب بصری ترجیح می داد. همین وضع در اندیشه ابوحاتم رازی دیده می شود و افکار او را

پسرش ابن ابی حاتم در کتاب علل الحدیث (ر. ک: همان، ج 2، ص 148) گزارش و تبلیغ کرده است. در یک ارزیابی و داوری میان نقش این سه حدیث شناس رازی در ترویج آموزه های علل الحدیث مکاتب بغداد و بصره گفته اند که افکار اینان به همسانی و اشتراک دیدگاه منجر شده است. از جمله اشتراکات آنها این بود که از شیوه و سنت اسحاق بن راهویه در جامع و سنن نویسی فاصله گرفته و با اینکه جسارت اقدام تألیف چنین آثاری را به خود نمی دادند، اما کار مسلم (نوشتن صحیح در حدود 257 ق.) را در شناخت حدیث صحیح از سقیم، شتابزده ارزیابی می کردند. در عین حال آنان در بررسی های حدیثی خود و در اثر نوعی شم محدثانه به این دیدگاه رسیده بودند که روش خاصی برای شناخت حدیث صحیح وجود ندارد و معتقد بودند که باید بر رویکردی اجتهادی که معمولاً در عبارات منقول از آنها با کلمه «الهام» بیان می شد، مشی کرد (ر. ک: شروط الائمه، ص 75-78؛ پژوهشی پیرامون جوامع حدیثی اهل سنت، ج 1، ص 182-183).

در حوزه جرح و تعدیل، مطالعات و نظریات ابن ابی حاتم به شاخصی در این گونه مطالعات رجالی در دیگر مناطق اسلامی انجامید و نقش و پیشتازی جریان حدیثی سنی ری را برجسته تر کرد. برخی بر اهمیت ابوزرعه، ابوحاتم و ابن ابی حاتم رازی به عنوان سه گانه مکتب حدیثی سنی ری تأکید دارند (ر. ک: اتجاه مدرسة الري في نقد الحديث النبوي، ص 160-239)

در یک بررسی کلی می توان ویژگی های جریان حدیثی اهل سنت ری این گونه برشمرد:

1. توجه به آسیب شناسی اسناد؛

2. تلاش برای روشن کردن مرز و محتوای حدیث صحیح از ضعیف؛

3. بهره گیری از مبانی علل الحدیثی در رجال شناسی؛

4. آموزش مستمر صحیحین و نقد احادیث آن دو؛

5. فعال بودن جریان های حدیثی بی توجه به گسترش دانش کلام تا سده ششم.

به دنبال تحولات سیاسی و گسترش تعصبات مذهبی در اواخر سده پنجم و نیمه اول سده ششم، جایگاه حدیث و حدیث پژوهی در حوزه ری به محاق رفت. این تحولات پیش از آغاز حمله مغول و آمدن به این نواحی رخ داده بود (ر. ک: معجم البلدان، ج 3، ص 117). در این هنگام، توجه و ارتباطی که پیشتر میان حوزه های حدیثی مختلف با حوزه حدیثی ری برقرار بود، به سردی گرایید و به عنوان نمونه سنن ابن ماجه که به عنوان

یکی از صحاح سته شناخته می‌شد، تنها در این منطقه، رواج داشت و بوم‌های دیگری اهمیت به این متن، از آن بهره‌نبردند که از قطع ارتباط منطقه حدیثی سنی با شرق و غرب جهان اسلام حکایت دارد.

تاریخ کلام در ری

دانش کلام در اواخر سده اول تا سده سوم، در کوفه، بصره، بغداد و خراسان، مراحلی از تحول و تکامل را از سر گذراند. تحولات دانش کلام در ری، طی نیمه آخر سده سوم و سده چهارم، به روندی تکامل یافته‌تر رسید. عامل سیاست به خصوص مداراگری آل بویه، در پروراندن جوانه‌ها، تنومندی ساختارها و ساختارمندی استدلال‌های کلامی، بیشتر از هر عامل دیگری، فرایند کلامی سازی اندیشه اسلامی را در ری سرعت بخشید. در عین حال، حاکمان ادوار بعد، گاه با تکیه بر سیاست وحدت مذهبی، بر نحله‌های کلامی مخالف، سخت می‌گرفتند، گرچه در فضای ری با پیشینه تنوع فکری ریشه دار، در بیشتر موارد سیاست تسامح و کثرت‌گرایی مذهبی برقرار بود. متکلمان ری با تکیه بر نظر و استدلال، نقش خود را در پروراندن جوانب پیچیده‌تر باورهای برآمده از قرآن و حدیث ایفا کردند و سیر این جریان از سده سوم تا حمله مغولان قابل پی‌جویی است و در ادوار پسین نیز طرح مباحث کلامی (در قالب آموزش و دفاع از اصول دین) به چشم می‌خورد. فضای کلامی ری و تنوع مباحث و کثرت متکلمان در کتبی مانند نقض عبدالجلیل رازی قزوینی، فهرست منتجب الدین رازی، و طبقات المعتزله ابن مرتضی به چشم می‌آید.

کاروان مباحثات دینی در ری، بعد از گذر از تدوین و تبویب حدیث، و شناخت مضامین و معارف احادیث، به مباحثات کلامی رسید. بالطبع آموزش‌های حدیثی، اسباب شبهه‌ساز و درگیر، راه را بر مباحثه کردن و به کلام روی آوردن، پدید آورد. گسترش مجموعه‌های حدیثی شیعه از سده سوم، راهی به تقابل سنی و شیعه داشت که با مدون شدن مجموعه حدیثی الکافی که عقل‌گرایی را بر پایه معارف امامت سامان می‌داد، در برآمدن متکلمان عقل‌گرای شیعی نسل بعد اثرگذار بود. شیخ صدوق (381 ق.) با نگارش کتاب الاعتقادات، راه را برای نسل بعد، بیرون از چارچوب حدیث باز کرد (عقل‌گرایی شیخ صدوق، سید محسن موسوی آملی، ص 145-150). از سویی دیگر، دانشورانی که با نام اصول‌گرایی شناخته می‌شدند، به نقد اخباری‌گری نسل قبل پرداخته، راه را برای نوعی استدلال پایه‌ای مبتنی بر عقل باز

کردند. در آنچه به سنت کلامی شیعه ربط دارد، اصول‌گرایی عمدتاً روشی برآمده از حدیث‌شناسی و عقل‌گرایی مبتنی بر شرع بود و ریشه در تعالیم عقلانی ائمه اطهار (ع) داشت. غلبه این جریان کلامی در ری موجب شد تا کلام فراحدیثی شیعه پا بگیرد و به سمت استدلال عقلانی مشترك فرامذهبی پیش رود. ویژگی کار اینان، در تمایز با حدیث‌گرایان و اخباریان، فاصله گرفتن از اخبار آحاد و تلاش برای پی‌ریزی نظامی عقلانی در اخبار بود.

از لحاظ موضوعی، گسترده‌ترین مباحث کلامی شیعی ری، پیرامون امامت بود. کثرت تألیفات، منابع و متکلمان متعددی که بسا در فقه و حدیث هم تبحر داشته‌اند، در مراقبت از چارچوب نظری امامت، ویژگی مشخص جریان کلامی شیعی ری است. بعد از روشن شدن چارچوب عددی ائمه اطهار (ع)، برای متکلمان شیعی فرصت مستدل‌سازی و کلامی‌سازی بیشتر فراهم شد و بسا بتوان مدعی شد که در مبحث امامت دیگر نحله‌ها در حاشیه تفکرات شیعی، و در تناظر و تبادل و نقد امامت مورد نظر شیعه، طرح نظر کرده‌اند. ابن‌قبة رازی، ابوطیب رازی، جعفر بن احمد بن وندک رازی، علی بن محمد بن علی خراز رازی از جمله متکلمانی‌اند که طی دو قرن، کتب منفردی در مسائل امامت نوشته‌اند.

در سطح کلام جدلی، متکلمان زیادی به ظهور رسیدند که با نوشتن و پروراندن ادبیات دفاعی، به این روش تکامل بخشیدند. در کلام جدلی، استدلال عمدتاً به سمت مجادله و نشان دادن نقص فکر مخالف و برجسته کردن فکر حق بود. این روش معمولاً از ادبیات و ساده‌نویسی و بیان روشن بهره می‌گرفت. نیز در کلام جدلی، احادیثی مورد استناد قرار می‌گرفت که نشانه‌ای از روایت آن در دفاتر حدیثی اهل سنت وجود داشت و کارکرد این دسته احادیث، ضمن بهره‌رساندن به کلام جدلی، شکست خصم از راه الزام او به پذیرش سخن خود بود.

در اواخر سده سوم، نظروری کلامی در مسئله امامت چشمگیر بود. نقش مهم‌ترین متکلم شیعی ری، ابوجعفر محمد بن عبدالرحمن بن قبة رازی (اواخر سده سوم و اوایل سده چهارم)، در شکل دادن به مبانی این نظروری‌های کلامی قابل توجه است. پیش از ابن‌قبة، خط استدلالی شیعه معمولاً نوعی عقل‌گرایی محتاطانه بود که در کار هشام بن حکم و نوبختیان و فضل بن شاذان دیده می‌شد و مراقبت می‌شد عقلانیت استدلالی برتر از سخن امام نشیند. ابن‌قبة

رازی که میراث بر دانشوران پیشین شیعه در مباحث عقلی بود، در دوران غیبت می توانست با دامنه استدلالی گسترده تری، از عقل بهره گیرد و مورد طعن عموم شیعه واقع نشود. حتی تا چند سده بعدتر آثار او مورد استناد بزرگان کلامی معتزلی و اشعری (البته برای پاسخ دادن به امامیه) واقع می شد. اهمیت دیگر ابن قبه در گفت و گوی نقادانه با دیگر فرق است. در قطعات باقی مانده از کتب او، نقد و رد ابوعلی جبایی معتزلی، نقد زیدیه، نقد اسماعیلیه و نقد دیگر فرق شیعه و مستدل سازی باورهای امامیه دیده می شود. او در نوشته های متعددش درباره امامت (مانند الانصاف فی الامامه، المتشبه فی الامامه، الرد علی ابی علی الجبایی، کتاب التعریف، نقض کتاب الاشهاد، النقض علی ابی الحسن علی بن احمد بن بشار) استدلال های شیعه را درباره امامت روشن تر کرد. ابن قبه رازی با استناد به حدیث متواتر ثقلین، پایه کلام نظری امامیه را بیرون از چارچوب درون مذهبی و بر اساس يك «حجت» تکیه داده بر مشترکات مذاهب اسلامی پیش برد. روش او، افزون بر متکلمان ری و نیز بر متکلمان بیرون از ری، همچون پیرو دانشمندش سید مرتضی و دانشورانی که در مبحث امامت، دغدغه آوردن استدلال نو داشتند، اثرگذار بود (ر. ک: مکتب در فرایند تکامل، ص 215-318). در این اثر، بخشی از کتب مفقود ابن قبه بازسازی شده است).

در سده سوم و چهارم، فعالیت های کلامی اسماعیلیان به عنوان شاخه رادیکال تر شیعه، به سبب جنبه سیاسی آن و تأکیدشان بر مخالفت با دستگاه خلافت، کمتر در منابع ثبت شده است. در عین حال، ابوحاتم رازی چهره شاخص متکلمان اسماعیلی ری بود که هم فعالیت درون مذهبی و هم برون مذهبی داشت. از لحاظ درون مذهبی، نقض های محمد نسفی متفکر هم کیش خود را اصلاح می کرد و از جنبه برون مذهبی با محمد بن زکریای رازی در مسئله نبوت مبارزه داشت. ابوحاتم رازی، فعالیت کلامی خود را در خدمت قدرت و سیاست فاطمیان مصر (امامان اسماعیلیه) در آن روزگار قرار داد و با شکل دادن به ساختاری نو در کلام اسماعیلی، کوشید عناصر نوفلاطونی و گنوستیک را در کنار لغت، ادب، تفسیر و فلسفه به هم آمیزد و از آن در تأویلات بی پایان و پیچیده خود از قرآن و حدیث، به نفع معتقدات کلامی اسماعیلی اش بهره گیرد (ر. ک: شین نوموتو، مقدمه الاصلاح، ص چهارده - سی و سه).

در سده چهارم و انتقال به سده پنجم، نقطه کانونی تحولات کلام ری در

فعالیت های مستمر قاضی عبدالجبار (415 ق.) از بزرگان کلام بهشمیه، دیده می شود. قاضی که به دعوت صاحب بن عباد به این شهر آمد و چند دهه ژرف ترین مباحث کلامی را محور تحقیق و نظوروزی قرار داد، در شکلی گسترده کلام معتزلی ری را نظام مند ساخت. در پی جویی پیشین کلامی قاضی عبدالجبار، به نظر می رسد در اثر فعالیت های استدلالی ابن قبه و دیگر متکلمان امامی سده سوم و چهارم بود که مبحث امامت برای قاضی عبدالجبار و دیگر متکلمان معتزلی و نیز اشعری ری، محوریت یافت. قاضی را، با توجه به نسبت همدانی او، می توان به سبب فعالیت کلامی پر دامنه اش در ری، حلقه فراپومی متکلمان ساکن ری تلقی کرد که تحقیق و تحلیل و تدریسش، از سطح منطقه ای خاص فراتر می رفت و نظوروزی و مکتب کلامی اش، بر متکلمان معتزلی و نیز شیعی سده پنجم در ری و بیرون ری اثرگذار بود. در میان شاگردان او زیدیان، معتزلیان، شیعیان ری و دانشوران دیگر نواحی حضور داشتند. بعد از عزل او از قاضی القضاتی و رفتن به بغداد، بازتاب مکتب کلامی اش در ری، گرچه کم رنگ شد، اما تا دو سده، در طیف های مختلف متکلمان ری به چشم می خورد. نسلی از شاگردان بلاواسطه و با واسطه قاضی عبدالجبار با محور قرار دادن تألیفات کلامی او همچنان در ری مستقر بودند و برخی راهی شهرهای دیگر و از جمله نیشابور و استرآباد شدند. با این وصف همه آنان به "مکتب متکلمان ری" وابسته بودند (ر. ک: حسن انصاری، پایگاه مجازی بررسی های تاریخی، مقاله «کلام معتزلی از ری تا یمن»).

از معتزلیان معروف ری به جز قاضی عبدالجبار، می توان به ابن زنجویه ابوسعید سمان رازی (445 یا 447 ق.)، حماد رازی و ابوبکر ناصح رازی (484 ق.) اشاره کرد (ر. ک: معجم البلدان، ج 3، ص 121؛ الکامل فی التاریخ، ج 8، ص 160). ابوجعفر محمد بن جریر بن رستم طبری (310 ق.) که بیشتر جمع آوری کننده اخبار و احادیث بود، نیز به عنوان متکلم معتزلی شناخته شده است (ر. ک: لسان المیزان، ج 5، ص 762). گفتنی است که شماری از معتزلیان ری، زیدی مذهب بودند و به دنبال افول اعتزال در ری و دیگر مناطق ایران، کتب مهم کلامی را همین شاگردان یا متعلقان به مکتب قاضی به یمن انتقال داده و متون اعتزالی را در آن منطقه از دستبرد حوادث در امان نگه داشتند (ر. ک: حسن انصاری بررسی های تاریخی در حوزه اسلام و تشیع، «کتابی جدید از میراث مکتب

در بررسی وضع دانش کلام در سده پنجم، می توان گفت که متکلمان امامی ری بیشتر از متکلمان امامی بغداد، اثر می پذیرفتند. در این زمان، تعالیم، مجالس، مناظرات و متون کلامی بزرگان کلامی شیعی بغداد با محوریت شیخ مفید (413 ق.) و سید مرتضی (436 ق.) به وسیله شاگردانشان به ری رسیده و استدلال های تازه ای را در دسترس جامعه کلامی شیعی ری نهاده بود. به خصوص باید توجه متکلمان ری در شبیه شناسی و مناظره کلامی را برگرفته از راهی دانست که محصول تلاش سید مرتضی در نشان دادن فاصله و اختلاف محسوس امامیه با دیگر نحله های هم روزگار بود. کار سید مرتضی در تقویت مبانی دین ورد فلاسفه، زنادقه و براهمه نزد برخی از متکلمان ری، در مقام امری مسلم و مهم در مناظرات مورد استناد قرار می گرفت (نقض، ص 45). از این رو می توان گفت آثار کلامی سده پنجم و ششم که از سوی امامیان ری در دفاع از امامت نگارش یافته، از سید مرتضی متأثر است.

در سده ششم، مناظرات کلامی بازار گرمی دارد و از هر نحله کلامی طرحی و دفاعیه ای و جدلی دیده می شود. اوج این مناظرات مکتوب را باید در کار برخی از اشاعره و حدیث گرایان سنی در تضعیف شیعه (اثنا عشریه) دید که واکنش هایی را نیز برانگیخت و مثلاً عبدالجلیل رازی قزوینی را متقابلاً به نوشتن کتابی در نقض و رد آنها واداشت. عبدالجلیل رازی مشرب کلامی جدلی خود را در تقویت مبانی اصول گرای امامیه به کار برد. کتاب او در عین کلامی بودن، جنبه تاریخی نیز دارد. او جدل خود را در نقض همه مخالفان امامیه به کار می گیرد و معارضه کلامی با مجبره سنی (اشاعره)، اخباریگری شیعی، فلاسفه و اسماعیلیه را یکجا پیش می برد.

در سده ششم و انتقال به سده هفتم آنچه نزد متکلمان برجسته امامی ری مانند سدیدالدین حمصی رازی (پس از 600 ق.) می یابیم، گسترش و تکامل روش کلامی متکلمان شیعه تا این زمان است. او در نوعی استدلال نو و پیچیده می کوشد که از همه ابزارهای مقبول نزد متکلمان مسلمان (قرآن، حدیث، اجماع و عقل) در شکل «دلیل» استفاده کند. فخر الدین رازی وی را آموزگار اثنا عشریان ری می داند و ابن ابی طی به مناظره او با متکلمی اشعری اشاره کرده است (ر. ک: لسان المیزان، ج 5 ص 317). گاه در منابع فقهی شیعه به عنوان «متکلم ری» از او یاد می شود (ر. ک: السرائر، ص 200). ویژگی

روش کلامی برآمده از آموزه های حمصی تأکید بر نظر و پرهیز از تقلید از پیشینیان است و المنقذ من التقليد او در واقع نقدی به محافل زمانه است و گویا همین ویژگی، باعث ستایش ابن ادریس از او شده است. از آثار دیگر او است: بداية الهدایه، التبيين و التنقيح فی التحسين و التقيح، التعليق الكبير و التعليق الصغير (دو اثر اخیر، گویا درباره امامت بوده است) نیز فناء النفس بعد الموت (ر. ک: ریاض العلماء، ج 5، ص 203).

در سده هفتم، ملل ونحل نگاری در ری رواج چشم گیری یافت. جالب توجه این است که متکلمان شیعی، ملل ونحل نگاری را صرف مقالات و آرا نمی بینند، بلکه در آن به دفع شبهات و دفاع از مبانی مذهب می پردازند. نمونه شاخص این روش را نزد صاحب تبصرة العوام می شناسیم. این اثر که اکنون مشخص شده است به قلم جمال الدین المرتضی محمد بن حسین بن حسن آبی رازی (پس از 630 ق.) است (گرچه پیشتر به ابن داعی رازی یا حتی شریف مرتضی نسبت داده می شد)، در عین گزارش مقالات و آرای ادیان و مذاهب و فرق، اثری صرفاً ملل ونحل نگارانه نیست و در آن اثبات حقانیت شیعه امامیه مطلوب نویسنده است. در روش نویسنده، برخلاف ملل ونحل نگاری های آن عصر، احتجاج و دفاعیه نگاری آن برجسته تر است. نویسنده تبصرة العوام متعرض شبهات ضد امامیه شده و به آنها پاسخ گفته است. در عین حال به نظر می رسد این روش کلامی شکل تکامل یافته تر روشی است که پایه های آن در سنت کلامی شیخ مفید و سید مرتضی برقرار شده بود.

در این سده، کلام اشعری در ری متفاوت از سده های پیشین، در تقویت خود می کوشید و مورد اعتنای مدافعان آن بود و همواره با نقد و رد امامیه ری مواجه می شد. اعتزال هم که دیگر از ری رخت بر بسته و با اوج گیری قشری گری و نزدیک شدن نظار اصحاب الحدیث (متکلمان اهل سنت) و اشاعره به یک دیگر، در این نواحی اثری از آن باقی نمانده و به یمن و ماوراء النهر منتقل شده بود. در این زمان، به خصوص لوازم نظریات اشاعره در مباحث الهیاتی، واکنش نقادانه متکلمان عدل گرای ری را در پی داشت. حتی گاه از نوشته برخی از اشاعره (مثل خاندان مشاط در ری) با عنوان «زلّة الانبیاء» یاد کرده اند که با نفی اشاعره مواجه شده و در پاسخ متقابل سعی می کردند لوازم عقاید مخالفان را محل مناقشه قرار دهند. در عین حال، در موضوع عصمت انبیاء، فخر رازی (606 ق.) به عنوان مدافع اندیشه اشاعره اثری نوشته و به شبهات

پاسخ داده است. فخر رازی، در عین اشعری بودن، گاه حتی از ابوالحسین بصری و قاضی عبدالجبار و معتزلیان بهشمیه متأثر است و پاره ای از مبانی آنها را به مکتب فکری اشاعره راه داده است. ویژگی کلام فخر رازی، آمیختن فلسفه با کلام و آوردن نوعی قدرتمندی نو در کلام اشعری است. فخر رازی علوم زمانه را در خدمت اندیشه کلامی اش قرار داد و از مخالفت با هرگونه آموزش و تربیت فلسفی آن چنان که در يك نسل پیشتر نزد اشاعره رواج داشت، دست کشید.

در سده هشتم تا نهم، در ری بیشتر گرایش به نگارش نظام نامه عقیدتی (اصول دین شناسی) در سطح کلان دیده می شود. در این زمان برخی مسائل چالش برانگیز پیشین مانند امامت، با از بین رفتن بسیاری از نحله های مخالف، کمتر مورد بحث واقع می شود و امامت تنها در شکل يك نوع عقیده نگاری کلامی جای می گرفت. اصول دین شناسی در تلاش متکلمان شیعه و در روش کلامی بزرگانی مانند علی بن محمود حمصی و خضر بن محمد بن علی حبلرودی رازی نجفی (به ترتیب دارای آثاری با عنوان مشکاة الیقین فی اصول الدین، تحفة المتقین فی اصول الدین) دیده می شود.

در سده دهم جریان های کلامی ری به سبب دگرگونی های سیاست و پا گرفتن امپراطوری صفوی شیعی و انتقال مراکز فرهنگی به نواحی دیگر، رونق سابق را از دست داد و افول مذاهب کلامی اهل سنت که پیشتر آغاز شده بود، از ری و دیگر نواحی ایران برچیده و به مصر و شام منتقل شد.

تاریخ ری

1. پیدایی

حمدالله مستوفی درباره بنای نخستین شهر ری می نویسد: «شهر ری را شیث بن آدم پیغمبر (ع) ساخت. هوشنگ پیشدادی (از شاهان اساطیری) عمارت آن افزود و شهری بزرگ شد. بعد از خرابی، منوچهر بن ایرج بن فریدون تجدید عمارتش کرد. (نزهة القلوب، ص 53). همچنین مؤلف هفت اقلیم می نویسد: «در بنای شهر ری اختلاف بسیار کرده اند. بعضی بر این اند که ری را راز بن اصفهان بن فلوح بنا کرده و برخی گویند راز بن خراسان ساخته و بعضی نقل می کنند هوشنگ.» (هفت اقلیم، ج 3، ص 3). در لغت نامه دهخدا آمده است: «بانی ری، راز بن فارس بن لواسان، و به قولی شیث بن آدم است.» (لغت نامه دهخدا، ج 22، حرف راء، ص 242). عده ای نیز بنای ری را به «روی» از

ص: 253

فرزندان نوح و یاری بن بیلان بن اصفهان بن فلوح نسبت داده اند (ر. ک: ری باستان، ج 1، ص 70-71). معجم البلدان (ج 3، ص 117) بنای شهر ری را به مردی به نام ری، از بنی شیلان بن اصفهان بن فلوج بن سام بن نوح نسبت داده است.

حمزة بن حسن اصفهانی، تاریخ اقامت مهدی عباسی را در ری در نیمه قرن دوم هجری می داند (تاریخ پیامبران و شاهان، ترجمه جعفر شعار، ص 200). یاقوت از جعفر بن محمد رازی نقل می کند: مهدی عباسی در زمان پدرش منصور به ری آمد و بنا نهاد شهر ری را آن چنانی که امروزه مردم در آن هستند و پیرامون آن خندقی قرار داد و در آن بنا کرد مسجدی جامع... و عملیات وی در سال 158 ق. پایان یافت (معجم البلدان، ج 3، ص 118). حمدالله مستوفی به فراز و نشیب های خرابی و آبادانی ری در دوران پیش از اسلام اشاره کرده، می نویسد: «خرابی به ری راه یافت. مهدی عباسی احیای

ص: 254

عمارت آن کرد و شهر عظیم شد (نزهة القلوب، ص 53). همچنین لسترنج می نویسد: «در زمان خلفای عباسی، نام رسمی یعنی دولتی ری، "محمدیه" بود؛ به مناسبت اینکه محمد، که همان مهدی خلیفه عباسی است، در زمان خلافت پدرش منصور در ری اقامت گزید و بیشتر آن شهر را تجدید عمارت کرد و پسرش هارون الرشید نیز در آنجا متولد گردید. شهر محمدیه، مهم ترین ضرابخانه آن ایالت بود و نام آن روی بسیاری از سکه های دوره خلفای عباسی به چشم می خورد.» (جغرافیای تاریخی سرزمین های خلافت شرقی، ص 231).

2. پیش از اسلام

ری را مرکز دینی و پایگاه بزرگ مغان و زرتشتیان و نیز محل تولد زرتشت و مادرش دانسته اند (ر. ک: ری باستان، ج 1، ص 62). در دوره آشوریان، ری یکی از پنج ایالت مادها بود و یهودیان قدیم ری، از یهودیان کوچانده شده به ماد از جانب آشوریان هستند (همان، ج 2، ص 93). ری در دوران ماد از اهمیتی خاص برخوردار بود. کورش ماد را گشود و ری را به یکی از فرزندان او واگذار کرد (همان، ص 96). در تواریخ آمده است که داریوش پس از فتح بابل، فرورتیش یاغی را شکست داد و او را که به ری گریخته بود، دستگیر کرد و به دار آویخت (همان، ص 97). نام ری در کتیبه بیستون که از داریوش به جا مانده، به صورت «رگا» آمده است (همان، ص 98). اسکندر در جنگ با داریوش سوم، به ری رسید و پنج روز در آنجا ماند و به قشون خود استراحت داد (ایران باستان، ج 2، ص 1429-1431). گفته شده است از ری سپاهی به کمک اسکندر رفت. اعتمادالسلطنه این همکاری را به مردم پارت (خاستگاه اشکانیان) نسبت می دهد (ری باستان، ص 100). در سال 316 پیش از میلاد، «آنتیگن» یکی از سرداران اسکندر در جنگ با رقیب خود «اومنس» از ری عبور کرد. این سردار مقتدرترین مرد آسیا گردید (همان، ص 101). در زمان سلوکیان زلزله ای شدید شهر ری را ویران کرد و سلوکوس اول، معروف به نیکاتر (312-280 قبل از میلاد) خرابی ها را مرمت و شهر را بار دیگر آباد گردانید و نام موطن خویش اورپس را بر آن نهاد. سلوکیان در پهنه ری و آبادی های دیگر نظیر آپامه که در آن حدود به وجود آورده بودند گروهی از مردم مقدونی را به منظور ترویج یونانیت مقیم گردانیدند (ر. ک: همان، ص 102 و نیز ج 3، ص 2115).

ری در زمان اشکانیان اهمیتی ویژه یافت و پایتخت بهاره آنان و «ارشکیه» نامیده شد (ر. ک: تاریخ اشکانیان، ص 814). گفته شده است که اردشیر پس از قتل اردوان و به

زنی گرفتن دختر وی در شهر ری در کاخ اردوان چندی به سریر شاهی تکیه زد. مرزبانی ری به عهد ساسانیان به خاندان مهران واگذار گردید. از حوادث مهم دوران ساسانی پادشاهی بهرام چوبینه رازی و عسکان وی بر هرمز و خسرو پرویز و سکه زدن درهم در شهر ری به نام خود و تصمیم خسرو پرویز به تخریب این شهر است. خسرو پرویز بعد از شکست بهرام چوبینه و استقرار مجدد بر تخت پادشاهی، ری و گرگان و خراسان را به بندوی و بسطام، دای های خویش داد (ری باستان، ج 2، ص 112-114).

3. فتح ری به دست مسلمانان

پس از شکست سنگین نهاوند و فروپاشی امپراتوری ساسانی، شهرها یکی پس از دیگری سقوط کرد. فتح ری را میان سال های 18-24 ق. ذکر کرده اند (همان، ج 1، ص 152). یعقوبی فتح ری را در سال 23 ق. به دست قرظة بن کعب انصاری دانسته (تاریخ یعقوبی، ج 2، ص 157) و طبری، سال 22 ق. و به دست نعیم بن مقرن را درست می داند (تاریخ طبری، ج 4، ص 150). حسین کریمان، پس از ذکر اقوال مختلف در متون تاریخی می نویسد: «در میان این متون نام هفت تن به عنوان فاتح ری به چشم می خورد. یکی از اسباب این اختلاف، عدم تسلیم یکباره مردم ری در برابر سپاه اعراب مسلمان بوده است که پس از فتح نخستین در هر فرصتی شورش به پا می داشتند که سرداری از عرب آن را فرو می نشاند و آن را فتحی به حساب می آوردند و آن سردار را فاتح می شناختند (ری باستان، ج 1، ص 160-161). بلاذری ری را از جمله شهرهایی می داند که مردم آن با قبول جزیه و خراج، بر مذهب خود باقی ماندند و آتشکده آنان خراب نشد (فتوح البلدان، ج 2، ص 390).

4. پس از اسلام

در اواخر خلافت عمر، مغیره بن شعبه والی کوفه، کثیر بن شهاب حارثی را والی ری گردانید. وی مردم ری را که نقض عهد کرده بودند دوباره مطیع ساخت. کثیر در زمان معاویه نیز چندی والی این شهر شد و به امام علی (ع) فراوان دشنام می داد. عثمان در سال 24 ق. براء بن عازب را والی ری گردانید. سعد بن ابی وقاص چون بار دوم والی کوفه شد، در آغاز سال 25 ق. برای سامان دادن به اوضاع پریشان ری به آنجا آمد و سپس به کوفه بازگشت. آخرین کس که ری را فتح نمود قرظة بن کعب انصاری در دوران ولایت ابوموسی در خلافت عثمان بود. در سال مرگ عثمان، والی ری، سعید بن قیس بود. امام علی (ع) یزید بن قیس ارحبی را والی ری و همدان و اصفهان

گردانید. همچنین یزید بن حجه تیمی از سوی علی (ع) والی ری و دشتی گردید. نیز ربیع بن خثیم از طرف آن حضرت فرمانده جمعی از سپاهیان در ری و قزوین شد. در زمان معاویه بن ابی سفیان حکومت بصره و ری و خراسان تا سال 51 ق. با زیاد بن ابیه بود. زمانی که عبدالله بن زیاد از سوی حکومت کوفه را بر عهده داشت، با فرمان مشروط و جداگانه، حکومت ری را به عمر بن سعد و شمر بن ذی الجوشن وعده داد.

پس از مرگ یزید، در سال 64 ق. مردم ری به رهبری فرخان رازی سر به طغیان برداشتند. عامر بن مسعود امیر کوفه، محمد بن عمیر را به سرکوبی ایشان فرستاد، اما او کاری از پیش نبرد. عامر، سپس عتاب بن ورقاء را گسیل داشت و در نبردی سخت، فرخان کشته شد و همراهانش فرار کردند. در سال 66 ق. پس از استیلای مختار بر کوفه، یزید بن ابی نجبه فزاری از سوی وی به حکومت ری منصوب گشت و به مدت 18 ماه خراج این شهر به او می رسید. در سال 68 ق. گروهی از خوارج به ری حمله کردند و جمعی از مردم، آنان را یاری دادند. عامل ری در این حمله کشته شد. مصعب بن زبیر، عتاب بن ورقاء را فرستاد. او خوارج را شکست داد و غنایم زیادی به دست آورد. بنی امیه سلطه و نفوذ کامل به ری یافتند و میل اکثر مردم ری به سوی امویان و کارشان با والی خراسان بود.

یکی از حوادث مهم ری، خروج سنباد خرمی است. مولانا اولیاء الله می نویسد: «منصور مصمم بود ابومسلم را از میان بردارد و او را با فریب پیش خود خواند و وزرا ابومسلم را از مراجعت منع کردند. نشنید و ابا کرد. سنباد نام نایی را بر سر مصالح و عمل بگذاشت و از ری پیش منصور بازگشت تا دید آنچه دید؛ تا آخر گفت: ترک الرأی بالری. چون خبر کشته شدن ابومسلم رسید، سنباد به خون خواهی برخاست و روبه ری نهاد و ابو عبیده حاکم آنجا را شکست داد، و تمامت خزاین و اموال و نعمت ابومسلم را به دست آورد، و قریب صدهزار کس به گردش فراهم آمدند. منصور نیرویی به فرماندهی جهور به ری گسیل داشت و سنباد شکست خورد و شصت هزار از نیروهای او کشته شدند. سنباد با فرستادن تحف و هدایای فراوان از حاکم طبرستان اسفهد خورشید پناهندگی خواست و او هم قبول کرد. و پسر عمویش طوس را به استقبال وی فرستاد؛ اما بر اثر سوءتفاهمی که در مراسم استقبال پیش آمد، سنباد به وسیله طوس کشته شد. جهور پس از پیروزی بر سنباد در ری، علم طغیان برافراشت. منصور لشکری فرستاد و جهور از

ری گریخت و سرانجام در آذربایجان به دست کسانش کشته شد.»

منصور پسرش مهدی را برای مأموریت نظامی به سوی خراسان فرستاد. مهدی در سال 142 ق. به مرو آمد. او به ری بازگشت و تا سال 144 ق. در آنجا اقامت کرد. سپس به بغداد و بار دیگر به سال 146 ق. به ری بازگشت و تا سال 151 ق. در آنجا ماند. آنگاه به بغداد رفت. مهدی دستور داد تا آن بخش از ری که در قرون سوم و چهارم آباد بود، پی افکنند. این بخش همان ری زیرین است. ری از سال 149 ق. به نام محمد بن مهدی، «محمدیه» خوانده می شد. ولادت هادی چهارمین خلیفه عباسی را به سال 146 ق. در سیروان ری، نوشته اند. گفته شده است موسی هادی در حیات پدرش به ری آمد و روستای موسی آباد ری را ساخت.

هارون الرشید برادر هادی و فرزند مهدی، پنجمین خلیفه عباسی در سال 148 ق. در ری متولد شد. هارون به ری علاقه خاصی داشت. وی فضل بن یحیی را والی ری، جرجان و طبرستان کرد. در سال 195 ق. که دامنه اختلاف بین امین و مأمون بالا گرفت، امین سپاهی را به فرماندهی علی بن عیسی برای دفع برادر روانه خراسان کرد؛ اما پیش از آنکه این سپاه به خراسان برسد، طاهر ذوالیمینین او را در نزدیکی ری مغلوب کرد و کشت.

با ظهور و آغاز حکومت های نیمه مستقل و مستقل ایرانی، در بیشتر نیمه اول قرن سوم هجری، ری در اختیار طاهریان قرار گرفت. حسن بن زید علوی داعی کبیر که در ری اقامت داشت، بنا به دعوت اهالی مازندران غربی در رمضان 250 ق. به شمال رفت و حاکم محلی آنجا را شکستی سخت داد و در شوال همان سال به آمل رسید. پس از تصرف طبرستان، سپاهی به فرماندهی مردی از خاندان خویش برای تسخیر ری فرستاد. بدین ترتیب ری را تسخیر کرد و عامل طاهریان از ری گریخت. دوباره طاهریان به ری آمدند و سرانجام نماینده طاهریان شکست خورد و کشته شد، و ری برای داعی، مسلم گشت. در سال 255 ق. ری به دست سپاه خلیفه عباسی، المعتز سقوط کرد و از دست داعی بیرون شد و وی مجدداً در زمان معتمد، و به سال 257 ق. ری را به دست آورد. ری دوباره در سال 259 ق. از دست داعی بیرون رفت. در سال 266 ق. اساتکین نامی از ترکان بر ری غلبه یافت. در سال 275 ق. احمد بن حسن مادرانی بر ری غلبه یافت و به قول یاقوت، تشیع را در آن دیار ظاهر گردانید. در سال 281 ق. المعتضد پسر خویش علی

ص: 258

المکتفی را به ری فرستاد و ری و پاره ای از شهرهای جبال را به وی سپرد. به هنگام اقامت مکتفی در ری، جایگاهی در آنجا بنا گردید به نام مقام مکتفی.

المکتفی عهد و لوای خراسان را برای امیر اسماعیل سامانی فرستاد با ذکر آن که امارت پس از او با پسرش احمد باشد و سپس عهد و لوای ولایت ری و قزوین و زنجان را نیز بدان ضمیمه کرد. بدین ترتیب در سال 289 ق. ری در اختیار سامانیان قرار گرفت. مشهور است که سامانیان از نژاد بهرام چوبینه رازی و خاندان مهران بوده و در اصل از اهل ری بوده اند. اسماعیل ولایت ری را به برادرزاده اش ابوصالح منصور بن اسحاق سپرد. وی شش سال در ری ماند. محمد بن زکریای رازی دانشمند مشهور ری، کتاب معروف طبّ منصورى (الکناشه) را به نام وی تصنیف کرد.

در 304 ق. یوسف بن ابی الساج والی آذربایجان و ارمینیه با تزویر، ری را تصرف کرد. پسر ابی الساج تا سال 307 ق. پس از جنگ های متمادی بیرون رفت. در سال 310 ق. مقتدر، حکومت ری و قزوین و ابهر و زنجان و آذربایجان را به یوسف بن ابی الساج سپرد. وی دوباره در سال 311 ق. به ری آمد و سرانجام در سال 314 ق. ری به تصرف سامانیان درآمد. در 316 ق. اسفار بن شیرویه بر ری و کرج (محلّی در منطقه اراک فعلی) غلبه کرد و بعد از کشته شدن وی، مردآویج زیاری تا 318 ق. در ری اقامت داشت. مردآویج نیز ری را به پایتختی خویش برگزید و بناهایی استوار در آن ساخت؛ اما دولت او مستعجل بود. حکومت آل بویه از 320 ق. آغاز شد و پس از قتل مردآویج، حسن رکن الدوله دیلمی از سوی برادر، اصفهان را فتح کرد و به گشودن همدان، ری، قم، قزوین و کاشان عازم شد، اما در 327 ق. وشمگیر زیاری، اصفهان را از دست حسن بیرون آورد. در 21 ربیع الاول 329 ق. جنگ سختی در ری درگرفت. در این جنگ ابوعلی چغانی از امرای سامانی با حسن و علی از آل بویه به صورت محرمانه همکاری کرده، به جنگ ماکان، عامل وشمگیر رفتند. ماکان در ری کشته شد و وشمگیر به طبرستان گریخت. ابوعلی، ری را گرفت و سر ماکان را با اسرای بسیار، به بخارا نزد امیر نصر سامانی فرستاد و حدود قلمرو سامانیان را تا حلوان (سرپل زهاب امروزی) رساند.

رکن الدوله در سال 335 ق. از نو بر ری و سایر اعمال جبال دست یافت. قلمرو آل بویه، اعمال ری، جبل، فارس، اهواز و عراق تا نواحی شام و حجاز شد و دو شهر بزرگ دنیای آن روز، یعنی بغداد و ری را پایتخت خود قرار دادند. در سال 337 ق. مرزبان مسافری در

ری طمع و به قصد آن حرکت کرد. نیروهای رکن الدوله مرزبان را شکستی سخت دادند و آذربایجان را از دست پدر او و برادرش وهسودان گرفتند و ابومنصور طوسی یکی از فرماندهان اعزامی رکن الدوله يك سال در آذربایجان حکم راند.

ری تا سال 420 ق. قلمرو جانشینان رکن الدوله دیلمی بود. یکی از شخصیت های مشهور دیالمه ری و همدان و اصفهان، صاحب ابوالقاسم اسماعیل بن عباد طالقانی (326-385 ق.) است. وی از منشیان و ادیبان بسیار معروف زبان عربی، و نیز مردی کریم و فضل دوست و بخشنده بود و در ری و اصفهان، جمع کثیری از اهل علم و بحث و شعر و ادب، گرد او جمع شدند و به نام او شعر گفتند و کتاب نوشتند. صاحب، مالک کتابخانه ای در ری بود که از جهت کثرت کتاب و امتیاز نسخ، در آن ایام بی مانند بوده است. صاحب بن عبّاد، مذهب شیعه و حبّ اهل بیت (ع) داشت؛ تا جایی که اهل اصفهان مذهب شیعه را به او نسبت می دادند، و کسی را که شیعه بود می گفتند بر مذهب صاحب بن عبّاد است. مؤیدالدوله، حاکم عراق عجم و گرگان و طبرستان، ممالک تحت فرمانش را به تدبیر و کفایت صاحب بن عبّاد اداره می کرد. این وزیر نامدار در زمان فخرالدوله دیلمی نیز نفوذی عظیم داشت و در صفر 385 ق. در ری وفات یافت و در اصفهان دفن گردید.

در سال 420 ق. محمود غزنوی ری را تصرف کرد و فجایع زیادی در آنجا به بار آورد. به دستور وی، جمع بسیاری از شیعیان را به اتهام باطنی و قرمطی بودن از دم تیغ گذراندند و دویست چوبه دار بر پا کردند و بزرگان آن دیار را به دار کشیدند. همچنین معتزله ری را به خراسان فرستاد و نیز به دستور او کتابخانه بزرگ ری را در آتش سوزاندند و بخشی از کتاب هایش را به خراسان فرستادند. در سال 427 ق. ترکان غز به ری حمله بردند و تا سال 430 ق. حملات آنها ادامه داشت. در سال 434 ق. طغرل اول، مؤسس سلسله سلجوقی به ری آمد و حوادث بسیاری در زمان او رخ داد. طغرل، ری را به پایتختی خود انتخاب کرد. وی در سال 455 ق. در ری درگذشت. در جمادی الاول سال 495 ق. محمد سلجوقی با لشکری فراوان به ری آمد و با برادرش برکیارق روبه رو شد؛ اما پیش از جنگ سپاهیان او پراکنده شدند و محمد با هفتاد سوار به اصفهان گریخت.

در 511 ق. در دوره سلاجقه، شاه غازی رستم بن علی بن شهریار، پنجمین پادشاه از شاخه دوم آل باوند ملوک طبرستان، يك سال

و هشت ماه بر ری مسلط بود؛ زیرا در گرفتاری سنجر به دست ترکان غز، برادرزاده اش سلیمان شاه گریخته و نزد شاه غازی آمده بود و شاه غازی او را به همدان برد و بر تخت نشاند. سلیمان شاه اعمال ری را تا مُشکو برای شاه غازی مسلم داشت، و خواجه نجم الدین حسن عمیدی یک سال و هشت ماه به نیابت ملک غازی در ری بود. شاه غازی مدرسه ای در ری بنا نهاد که از مدارس معروف شیعه بود.

در سال 522 ق. سلطان سنجر از خراسان به ری آمد. در سال 555 ق. اینانج یکی از غلامان سلجوقی بر ری استیلا یافت. در سال 564 ق. ایلدگز از اتابکان آذربایجان لشکری به ری برد و آنجا را گرفت و اینانج به دست غلامانش به قتل رسید. در 590 ق. طغرل سوم به دست خوارزمشاهیان در ری کشته شد. تکش خوارزمشاه پس از سقوط سلاجقه، ری را به پسر خود یونس خان سپرد. ری از 590 تا 592 ق. بین قتلغ اینانج پسر جهان پهلوان و با همدستی وزیر خلیفه از سوی و خوارزمشاهیان از سوی دیگر و همچنین در ائتلافی جدید و دیگر قتلغ اینانج و خوارزمشاهیان علیه وزیر خلیفه، دست به دست گشت و سرانجام در اختیار تکش خوارزمشاه قرار گرفت.

آی تَغْمِش یکی از غلامان اتابکان آذربایجان از سال 600 ق. بر ری و همدان و بلاد جبل استیلا یافت و تا 608 ق. بر همدان، اصفهان و ری حکومت کرد. در سال 608 ق. ناصرالدین مَنگلی، یکی از زبردستان آی تغمش، بر او شورید و آی تغمش به بغداد گریخت. منگلی تا 612 ق. بر عراق عجم (ری و...) حکومت کرد و در این سال در ساوه کشته شد.

درگیری های مذهبی سال 582 ق. در ری، خسارت بسیاری به بار آورد. در جنگ شیعه و سنی (حنفی و شافعی) سنی ها پیروز شدند و عدّه زیادی از اهالی شهر را کشتند و شیعیان جلای وطن کردند. سپس جنگ حنفی ها و شافعی ها در گرفت و شافعی ها پیروز شدند.

در 617 ق. چنگیز، جبه (جته) و سوبدای (سبتای) را با سی هزار سواره، مأمور تعقیب سلطان محمد خوارزمشاه کرد که از خراسان با شتابی هر چه تمام تر از برابر سپاه مغول به عراق می گریخت. جبه، با گروهی از سپاهیان از راه جوین عازم مازندران شد. سوبدای نیز با دسته ای دیگر متوجه طوس و خبوشان و اسفراین و دامغان گردید، و راه ری را در پیش گرفت. خوارزمشاه در فرار خود به ری رسید و از آنجا به قلعه فرزین و سپس گیلان و مازندران و جزیره آبسکون رفت و سرانجام در آنجا مرد. نیروهای مغول به رهبری سبتای از شاهراه

دامغان و سمنان به ری آمدند و جبهه پس از غارت مازندران (به خصوص آمل)، به ری رسید. مغولان در شهر، قتل و غارت کردند و ظلم و جنایت را به جایی رساندند که تا آن روز گوشی نشنیده و چشمی ندیده بود. اندکی از مردم توانستند به سوی پناهگاه های کوهستانی قصران فرار کنند. پس از این همه فجایع، مغولان به طلب خوارزمشاه از ری بیرون رفتند.

پس از پایان یافتن فجایع مغول در ری و درگذشت خوارزمشاه در آبسکون، پسرش سلطان غیاث الدین که کرمان، جبال و ری به نام او بود، پس از تحرکاتی در کرمان و فارس و... در زمستان 619 ق. وارد ری شد و بر تخت شاهی نشست. سلطان جلال الدین چون از سلطه برادر در عراق آگاهی یافت، خود را از هند به مکران و کرمان و شیراز و اصفهان رسانید و در بین راه بسیاری از لشکریان او به خاطر بدی آب و هوا تلف شدند. در اینجا جلال الدین اطلاع یافت که برادرش غیاث الدین در ری است. پس عازم آنجا گردید. چون غیاث الدین خبر آمدن برادر و استیلای او را شنید، با سی هزار سوار به مقابله با او آمد؛ ولی جلال الدین با فرستادن سفیری، برادر را از جنگ بازداشت و غیاث الدین به ری برگشت و غالب رؤسای لشکری او امر جلال الدین را پذیرفتند. غیاث الدین چون این حال را مشاهده کرد از جلو برادر گریخت و جلال الدین به ری مسلط گردید و برادر را امان داد. وی در سال 621 ق. راه همدان را در پیش گرفت. در این هنگام گروهی دیگر از تاتارها به دستور چنگیز به ری و بلاد دیگر آن حدود تاختند و آنچه از مردم که در تهاجم نخستین جان سالم به در برده و به شهر ری بازگشته بودند، دچار قتل و غارت مغولان شدند. حمله مغول در 617 و 621 ق. چنان ضربتی بر ری وارد کرد که دیگر هیچ گاه این شهر آبادی و اعتبار پیشین خود را به دست نیاورد و به قول نجم الدین دایه رازی از يك شهر ری، حدود هفتصد هزار انسان، کشته و اسیر شد. پس از افول قدرت خوارزمشاهیان، ایلخانان مغول در ایران از جمله در ناحیه ری حکومت کردند.

ری جزو منطقه نفوذ طغایتموریان (739-752 ق.) قرار گرفت؛ اما دیری نپایید که این شهر در اختیار شاهان آل بادوسپان مازندران درآمد. امیر ولی، سرزمین ری را از دست آل بادوسپان خارج ساخت. سلطان اویس جلایری در 772 ق. ری را از دست امیر ولی گرفت و حکومت ری را به یکی از امرای خود به نام قتلغ شاه واگذاشت. قتلغ شاه دو سال بعد مرد و مقام او، نصیب عادل آقا از امرای جلایری شد. امیر ولی بار دیگر به عزم تسخیر

عراق عجم به این دیار آمد و شهر ساوه را گرفت و به جرجان برگشت. در سال 784 ق. سلطان حسین جلایری با گسیل اکثر سپاهیان خود به سلطانیه و با استعانت از عادل آقا در صدد گرفتن بعضی از قلاع ری از چنگ امیر ولی بود که به صورت ناگهانی به دست برادرش کشته شد. در 786 ق. سپاهیان امیر تیموری را تصرف کردند و به کشتار مردم پرداختند. ری مدتی در تصرف تیموریان بود. در 823 ق. اسکندر و جهانشاه قراقویونلو، در جنگ با شاهرخ تیموری، ری را از دست دادند. از 850 ق. جهانشاه بر عراق عجم و فارس و کرمان چیره شد. از 873 ق. اوزون حسن آق قویونلو، بر اکثر نواحی ایران از جمله ری مسلط گشت.

بعد از قدرت یافتن صفویان، ری در تصرف آنان درآمد. در دوران حکومت شاه طهماسب اول صفوی، تهران که یکی از قصبات اطراف ری بود، وارث شهر کهن ری شد. اما هنوز ری از نظر اسمی اهمیت خود را حفظ کرده بود و نام عمومی منطقه به نام ری خوانده می شد؛ هرچند مرکز منطقه، دیگر شهر تاریخی ری نبود و همین اهمیت اسمی نیز به تدریج کم رنگ شد. پس از انتخاب تهران در سال های نخستین قرن سیزدهم هجری به عنوان پایتخت، روزگار گمنامی ری به اوج رسید؛ چندان که از آن به قریه و قصبه عبدالعظیم حسنی (ع) نام می بردند. در دوره معاصر، ری نخست به صورت بخش و سپس به عنوان شهرستان ترقی کرد و شهری پرجمعیت شد و در حاشیه تهران، موجودیت خود را ادامه داد.

5. اهمیت تاریخی ری

شهر ری را، پیش از اسلام، مرکز دینی و پایگاه بزرگ مغان و زرتشتیان دانسته اند. بنابراین شهری مقدس به شمار می آمده و نوعی حکومت دینی، نظیر حکومت پاپ در واتیکان، به وسیله موبد موبدان (زرتوشترتمه = Zarathoushtrotema) در آنجا برقرار بوده است (ری باستان، ج 1، ص 62). در آناهیتا نوشته شده است: در سنت ایرانیان، دغدویه، زن پورشسب و مادر زرتشت، از ری بوده است. در حبیب السیر هم ذکر گردیده است که مادر زرتشت از ری بوده است. در کتاب مزدیسنا نیز مطابق گزارش هرتسلفد چنین آمده است: زرتشت در خانه پدر خویش پورشاسپه (پورشاسپ)، در رگا (ری) متولد گردید (همان). دیاکونوف احتمال می دهد که مصمغان مقیم استوناوند دماوند ری، جانشینان قدرت جسمانی و غیر روحانی زرتشت باشند که در ری رئیس ایالت بود (تاریخ ماد، ص 347). استوناوند یا استناباد قلعه ای است که میان ری و آمل قرار

داشته و گفته اند از تاریخ بنای آن سه هزار سال می گذشته است. این محل جایگاه دائمی مصمغان (مسمغان = مه مغان = بزرگ تر مغان) بوده است که تا سال 141 ق. حکومتی مستقل داشتند و در این سال به فرمان منصور دوانیقی از میان برداشته شدند (ر. ک: برخی از آثار بازمانده از ری قدیم، ص 21).

نام ری در کتاب توبیت از داستان های دوره اسارت یهود آمده است. توبیت از بزرگان یهود بوده و ذکر احترام آمیزی در داستان زندگی او، نشان می دهد که ری نزد معتقدان وی ارج و احترام داشته است. نیز ری اقامتگاه یهودیانی بوده است که سلم نصر پادشاه آشور، آنان را تبعید کرده بود (همان، ص 109-110).

ری در عهد اسلامی تا پیش از حمله مغول یکی از مناطق ممتاز و باشکوه بود. در جوامع روایی (در ذیل بلاد مذموم و ممدوح) و نیز در متون جغرافیایی، احادیثی درباره ری نقل شده است (برای نمونه ر. ک: بحارالانوار، ج 60، باب الممدوح من البلدان و المذموم منها و غرائبها). مرحوم دکتر حسین کریمان در پژوهشی مفصل، یک روایت در مدح ری از احسن التقاسیم نقل کرده است که آن هم خبر مرفوع و غیر مسند است. در مقابل در بسیاری از منابع، احادیثی در ذم ری وارد شده است. از جمله در بحارالانوار از امام صادق (ع) نقل شده است که «أهل مدینة تدعی الری هم أعداء الله و أعداء رسوله و أعداء أهل بیته.» (همان، ص 206). همچنین در معجم البلدان از امام صادق (ع) و اهل بیت (ع) احادیثی در ذم ری نقل شده است (معجم البلدان، ج 3، ص 118). ابن اثیر در گزارش حوادث اواخر بنی امیه، اکثر مردم شهر ری را هواخواه امویان و سفیانی کیش می خواند (الکامل فی التاریخ، ج 3، ص 480). اسکافی هم ری را در شمار شهرهایی می آورد که پیشتر مردم آن ناصبی بوده و سپس مستبصر شده اند (المعیار و الموازنه، ص 32). اما به مرور زمان تشیع در ری گسترش یافت؛ به طوری که شمار فراوانی از اکابر اصحاب ائمه (ع) و علما و محدثین شیعه از این شهر برخاستند و سرانجام مذهب شیعه، مذهب عموم مردم گردید. از این رو، مجلسی می نویسد: «دور نیست که احادیث ذم برخی از بلاد، همانند ری، مربوط به همان زمان [معصومین] باشد، نه تا قیامت (بحارالانوار، ج 5، ص 27).

شکوه ری در تاریخ اسلام، چنان بوده است که هر کسی آرزوی حکومت بر آن را داشته است؛ چنانکه عمر بن سعد برای تصاحب همین منصب، باعث قتل امام حسین (ع) شد (نزهة القلوب، ص 52). این دو بیت نیز به

عمر بن سعد، منسوب است:

«أترك ملك الرّی والرّی رَغْبَةً*** أم أرجع مذموماً بقتل حُسین

وفی قتله النار التي ليس دونها*** حجابٌ و ملك الرّی قُرّة عین

(معجم البلدان، ج 3، ص 118)؛ آیا حکومت ری را که خواسته و آرزوی من است، فروگذارم یا با کشتن حسین نکوهیده شوم و در قتل حسین آتشی است که در برابر آن سپری وجود ندارد. و حکومت ری مایه روشنی چشم است.» شروانی گفته است:

یثرب به باد رفت به تعمیر ملک شام*** بطحا خراب شد به تمنای ملک ری

(ریاض السیاحه، ص 669).

6. ری در متون کهن و گذشته

نام و ذکر ری در بسیاری از متون تاریخی و جغرافیایی و... آمده است. برای نمونه به برخی از منابع کهن و تاریخی که در آنها از اوصاف ری سخن رفته است، اشاره می شود.

ایزیدور خاراکسی یونانی می گوید: «ری از تمامی شهرهای ماد بزرگ تر بود.» (ایران باستان، ج 3، ص 2645). در یکی از نوشته های پارسی میانه که به زبان و خط پهلوی است، نام ری به عنوان یکی از شهرستان های کوست آتورپاتکان آمده است (چهار سو، ص 71). ابن رسته در الاعلاق النفیسه که در سال 290 ق. تألیف یافته است، می نویسد: «ری، شهر بزرگی است که رود روده از آن می گذرد، و مقابل مسجد جامع، قلعه ری واقع است که بر سر کوهی بلند و صعب العبور قرار گرفته است. وقتی بر این قلعه بالا رفتی، تمام پشت بام های شهر را می بینی.» (الاعلاق النفیسه، ترجمه حسین قره چانلو، ص 198). ابن خردادبه در قرن سوم هجری می نویسد: «و دانشمندان گویند: بهترین زمین های آفریده شده، ری است که در آنجا [خیابان های] سَدْرٌ و سَرَبان نیکو است.» (المسالك و الممالک، ترجمه حسین قره چانلو، ص 147). ابن فقیه در مختصر البلدان، ری را عروس زمین و چهارراه دنیا و حلقه اتصال خراسان و گرگان و عراق و طبرستان، و بهترین زمینی که خدا آفریده است، می خواند (مختصر کتاب البلدان، ص 270). ابودلف، جهانگرد معروف قرن چهارم در وصف ری می نویسد: «در وسط ری شهر عجیبی با دروازه های آهنی و بارویی عظیم وجود دارد.» (سفرنامه ابودلف، ص 72-76).

اصطخری، ری را در شمار دیار طبرستان و دیلم و بزرگ ترین شهر ناحیه شرق شمرده، می نویسد: «و دروازه های معروف دارد. یکی را دروازه باب طاق خوانند کی سوی کوهستان و عراق رود، و دروازه بلیسان کی سوی قزوین رود، و دروازه کوهک سوی قم.» (مسالك و

ص: 265

ممالك، ترجمه قرن پنجم/ ششم، ص 170). اصطخری، اوصاف ری و محصولات آن را شرح می دهد و شهرها و روستاهای اطراف آن را نام می برد؛ از جمله «بسا» یا «بشاویه»، که همان فشاویه امروزی است (همان، ص 171).

ابن حوقل می گوید: «ری شهر بزرگی است. مقدار عمارت آن يك فرسخ و نصف است در يك فرسخ و نصف. افزون بر قنات ها دو نهر در شهر جاری است. از آنجا پنبه خیزد به فراوانی، و پنبه آن را به عراق برند.» (ر. ك: تقویم البلدان، ترجمه عبدالمحمد آیتی، ص 489). مقدسی در قرن چهارم، محصولات کشاورزی و غذاها و بازرگانی و بازار و کاروانسراها و گرمابه های تمیز و مردم شهر و روستاهای بزرگ ری را ستوده، آن را «ری الجلیله»، «من أجل ممالكهم»، «بلد كبریة»، «بلد جلیل بهی نبیل» و «أحد مفاخر الاسلام» می خواند (احسن التقاسیم، ص 384، 390، 391 و 399). در کتاب اشکال العالم متعلق به قرن چهارم هجری، ری در شمار ولایت دیلمان ذکر شده و در وصف آن آمده است: «بزرگ تر شهری که از شهرهای دیالمه است، ری می باشد. شهری است که چون از عراق بگذری تا آخر اسلام بیرون از نسابور هیچ شهری بزرگ تر و معمورتر و با مال تر و نعمت دارتر از آن نیست. اما عمارت آن به يك دیگر نزدیک و دهات سواد ری بیشتر است. درازی شهر يك فرسنگ باشد در مانند آن، پهنا. بناهای ایشان از گچ و خشت پخته باشد.» (اشکال العالم، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، ص 146-147). در کتاب حدود العالم از تألیفات قرن چهارم هجری آمده است: «ری، شهری است عظیم و آبادان، با خواسته و مردم و بازرگانان بسیار، مستقر پادشاه جبال.» (حدود العالم، ترجمه میرحسین شاه، ص 391-392). یاقوت حموی، اطلاعات مبسوطی درباره تاریخ و جغرافیای ری می دهد؛ از جمله می نویسد: و آن، شهری مشهور و یکی از امهات بلاد و شهرهای سرشناس است. دارای میوه ها و نعمت های فراوان، منزلگاه حاجیان است به راه سابله، و مرکز بلاد جبال است (معجم البلدان، ج 3، ص 116). در يك متن جغرافیایی دیگر، مربوط به قرن چهارم هجری، آمده است: «ری شهری است باشکوه و مردمان آن آمیخته از فارسی و عرب و ترك... و شهری است پردرخت.» (آکام المرجان، ترجمه محمد آصف فکرت، ص 67). عبدالجلیل قزوینی رازی می نویسد: «ری از امهات بلاد عالم است.» (نقض، ص 404). حمدالله مستوفی مورخ و جغرافی دان مشهور قرن هشتم، در نزهة القلوب به تفصیل درباره ری، سخن می گوید. وی ری را یکی از نواحی مهم

عراق عجم می شمارد و می نویسد: «مهدی خلیفه عباسی احیای عمارت ری کرد و شهر عظیم شد؛ چنانکه گویند سی هزار مسجد و دو هزار و هفت صد و پنجاه مناره در آن بود. شهر را بر سر سنگی با هم مخاصمت افتاد، زیادت از صد هزار آدمی به قتل آمدند و خرابی تمام به حال شهر راه یافت و در فترت مغول به کلی خراب شد.» (نزهة القلوب، ص 53)

امین احمد رازی مؤلف هفت اقلیم که از مصنفات آغاز قرن یازدهم قمری است، می نویسد: «اصمعی آورده است که "الری عروس الدنيا". .. و اصل شهر ری در حادثه چنگیزخان، نوعی خراب گردید که آبادانی نقش بالکلیه از وی محو گشت و امروز دارالملک یکی طهران و دیگری ورامین است.» (هفت اقلیم، ج 3، ص 3 و 6). شاردن جهانگرد معروف عهد صفویان می نویسد: در... مشرق ساوه... در گوشه و کنار اطلال و آثار باقیه شهر معروف ری، بزرگ ترین بلاد آسیا مشاهده می شود. تعریفات فوق العاده حیرت آوری که از ری می کنند، باور کردنی نیست، ولی با وجود این، مورد تصدیق تمام تاریخ نویسان است. به علاوه عدّه ای نیز با مشاهدات عینی خود آنها را تأیید می کنند. در علم معرفة البلدان ایرانی آمده است که در دوره خلافت المهدی محمد بن عبدالله دوانیقی که در سده نهم میلادی [کذا] می زیسته، بلده ری به نود و شش بخش و ناحیه قسمت می شده است، و در هر يك از این بخش ها چهل و شش خیابان و در هر خیابانی چهارصد باب خانه، باغچه و ده باب مسجد وجود داشته است. شش هزار و چهارصد باب مدرسه، شانزده هزار و ششصد باب گرمابه، پانزده هزار مناره مسجد، دوازده هزار آسیاب، هزار و هفتصد رشته آب چشمه، سیزده هزار باب کاروانسرا، آبادی این سواد اعظم را تشکیل می داده است. من جرأت نمی ورزیدم که شماره منازل و خانه های مسکونی شهر را ذکر کنم؛ زیرا تعداد نفوس این بلده را فقط بالغ بر نیمه این شماره می توانم باور کنم، با وجود این علمای جغرافی اروپایی در این مورد به دعاوی نویسندگان شرقی اعتماد می کنند. مورّخین عرب نیز تأیید می کنند که در سده سوم هجری، یعنی درست در دوره مورد بحث، ری پر جمعیت ترین بلده آسیا بوده است، و مدّعی هستند که در روی زمین غیر از بابل هیچ شهری از لحاظ کثرت نفوس و یا از جهت ثروت و مکنت این قدر معظم و معتبر نبوده است. به همین جهات، در کتب تاریخی، القاب و عناوین عالیّه برای بلده ری مشاهده می شود: ام البلاد، باب ابواب الارض، سوق

العالم، بلدة البلاد.» (سیاحتنامه شاردن، ترجمه محمد عباسی، ج 3، ص 54-55). کتاب حدیقه الاقالیم که مؤلف آن در اواخر دوره صفوی و حکومت افشاریه و زندیه می زیسته و در خدمت امرای هند بوده است، می نویسد: «ری دارای 15035 یخچال و 1400 طاحونه (آسیاب) بوده و در هر مسجد هزار چراغ داشته و هر شب روشن می کردند... در حادثه چنگیزخان این شهر را نوعی خراب کردند که نقش آبادی به کلی از وی محو شد و بعد از آن دارالملک ری، تهران مقرر شد.» (حدیقه الاقالیم، ص 332).

7. اوصاف جغرافیایی ری قدیم

در باب مکان و محل ری قدیم، آراء و عقاید مختلفی اظهار شده است. برخی محل شهر ری را در خرابه های قلعه ایرج کنونی و اطراف آن می دانند (ایران باستان، ج 3، ص 2217). راولنسن نیز محل ری را در ورامین جستجو می کرده است (ر. ک: همان، ج 1، ص 25). در ری باستان از دکتر مهدی بهرامی نقل شده است که روی هم رفته محل واقعی ری معلوم نیست (همان). اعتمادالسلطنه می نویسد: «به زعم بعضی از فضلا راگز یا ری قلعه ایرج است که نزدیک شهر ورامین می باشد؛ اما به ظنّ قریب به یقین، شهر ری همان حدود اراضی جنوب شرقی دارالخلافه تهران است، که زاویه عبدالعظیم حسنی (ع) از آن اراضی می باشد، و جلگه ری چون تا ورامین منبسط است، قلعه ایرج در انتهای شرقی جلگه مزبوره واقع و در آن وقت قلعه نظامی معتبری بوده و سلاطین کیان آن را برای حفظ مملکت ری، و محروس داشتن آن از تجاوز و حمله های قبایل تورانی ساخته و قشون و ساخلو در آن گذاشته، و چون در جلگه ری بنا شده، و چندان از شهر ری دور نبوده، ممکن که آن را هم قلعه راگز می گفته اند.» (درر التیجان، ج 2، ص 34).

دکتر حسین کریمان در پایان تحقیقی متین و مستند به منابع و متون کهن فراوان و بقایا و آثار موجود و اکتشافات باستان شناسی می نویسد: «بنای اولیه و هسته اصلی ری قدیم در شش کیلومتری جنوب شرقی تهران در اطراف چشمه علی، شهر ری (کنونی) واقع بوده است. در نزدیکی مظهر این چشمه تپه هایی وجود دارد که بسیار کهنه و باستانی است و در کاوش های علمی که به عمل آمده است، معلوم گردید که در آن آثاری نهفته است که از تمدنی کهن داستان ها دارد. ضمن کاوش های علمی که به سال 1935 م. به کوشش هیئتی آمریکایی در دامنه جنوبی کوه چشمه علی، و اراضی مشرف به باغ صفاییه به عمل آمد، ظروف سفالین مربوط به حدود

چهار تا شش هزار سال پیش پیدا شد و نشان داد که در کنار و امتداد این چشمه قدیمی، انسان های متمدنی زندگی می کرده اند و اینها همان سکنه نخستین پهنه ری هستند.» (ر. ک: شهرهای ایران، ج 2، مقاله حسین کریمان، ص 118؛ ری باستان، ج 1، بخش اعظم فصل اول). کریمان، حتی محدوده ری به قیاس آبادی های کنونی را هم مشخص کرده که این چنین است: «حد شهر از جانب شمال غرب، از اراضی منصورآباد و جوانمرد قصاب آغاز می شده، و از جهت شمال، اراضی حسین آباد و تقی آباد و امین آباد را در میان می گرفته. از امین آباد به سوی جنوب تا حدود اراضی فیروزآباد پیش می رفته است و از آنجا به سمت مغرب از حدود حاجی آباد می گذشته، و تا زمین های کوه حصار امتداد داشته. سپس به سمت شمال غرب از مشرق مرقد عبدالعظیم حسنی (ع) می گذشته است؛ چنانکه این مزار از طرف مغرب در خارج شهر و نزدیک به آن قرار می گرفته است. حد شهر سپس از جنوب امامزاده عبدالله به سوی شمال غرب ممتد می شده، و به اراضی جوانمرد قصاب اتصال می یافته است.» (ری باستان، ج 1، ص 23).

پهنه شهر باستانی ری از نظر قدمت و تازگی به دو بخش ممتاز تقسیم می گردد: 1. ری کهنه باستانی؛ 2. ری مستحدث ادوار بعد. بخش نخستین، آن قسمت از شهر ری است که در جنوب چشمه علی، میان باروی عظیمی که به روزگاران پیش از اسلام احداث شده بوده، قرار داشته است، که آن را «ری برین» یا «ری علیا» می گفته اند و به تدریج از سوی جنوب شرقی گسترش می یافته و پیش می رفته است. بخش دوم یا ری قرون بعد، در جنوب شرقی بخش نخستین، و جنوب کوه بی بی شهربانو بوده، و آن را ری زیرین یا ری سفلی می نامیده اند (همان، ج 1، ص 167). در مجمل التواریخ آمده است: «[بعد از خرابی کامل ری] منوچهر بدین جایگاه از نو بنا نهاد، و آن را "ماه جان" نام کرد و آن خرابه را "ری برین" خواندندی و دیگر "ری زیرین". مهدی امیرالمؤمنین در آن بیفزود، محمدیه خواندند.» (مجممل التواریخ و القصص، ص 43).

ری همانند دیگر شهرهای بزرگ از سه قسمت تشکیل می یافت: یکی شهرستان (شهر درونی، یا شارستان) و دیگری کهندژ (شهر بیرونی یا قلعه) و سوم بازار (ربض). ارک بر بالای کوهی منفرد و کوچک قرار داشت که از آنجا تمام شهر دیده می شد (ر. ک: جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 359؛ طبرسی و مجمع البیان، ج 1، ص 124؛ ری باستان، ج 1،

8. موقعیت اقلیمی ری

جهان در گذشته به هفت اقلیم تقسیم می شد، و حتی ساختار برخی کتب جغرافیایی، بر همین پایه بوده است. حمدالله مستوفی، ری را از اقلیم چهارم و طالع عمارت آن را برج عقرب دانسته است (نزهة القلوب، ص 52 و 53). یاقوت به نقل از بطلمیوس نوشته است: «طول آن 85 درجه و عرضش 37 درجه و 36 دقیقه [است]». (معجم البلدان، ج 3، ص 116). یاقوت در جایی دیگر می افزاید: «ری در بروج دوازده گانه به دومین برج (الثور) تعلق داشت.» (همان، ج 1، ص 33).

9. زبان مردمان ری

چون ری از نظر تاریخی وابسته به سرزمین ماد است، زبان مردم آن در گذشته مادی بود. این زبان با فارسی باستان قرابت داشته و زبان شاهان قوم ماد و مردم مغرب و مرکز ایران بوده است؛ اما زبان ری به عنوان یکی از اجزای مهم ناحیه ماد، هیچ وقت از تأثیر دیگر زبان های ایرانی و همچنین زبان های بیگانه، در امان نماند. تصرف بخشی از سرزمین ماد از جمله ری، به دست آشوریان و حمله اسکندر به ایران، موجب گسترش زبان آشوری و فرهنگ و زبان و مظاهر یونان و یونانی گری در این سامان شد. زبان اوستایی و زبان پارسی باستان (زبان رسمی ایران در دوره هخامنشیان) و زبان پارسی یا پهلوی اشکانی (زبان مخصوص قوم پارت) و زبان پهلوی یا پارسی میانه (زبان رسمی ایران در دوره ساسانی) و زبان های عربی و ترکی و گویش طبری، در این منطقه آمدوشد داشتند و علت آن، حکومت های علویان و دیالمه و برخی حکومت های محلی مازندران و گیلان است که هر کدام در مقاطع تاریخی خاص، موجب گسترش و نفوذ آن زبان ها در ری شدند. اما از همه مهم تر رواج زبان «دری» یا پارسی نو در این دیار است که به از بین رفتن تدریجی زبان پهلوی انجامید.

زبان فارسی نو (دری)، دنباله پارسی باستان و میانه است که از قرن سوم و چهارم هجری به بعد و پس از تشکیل دربارهای مشرق در عهد اسلامی به صورت زبان رسمی درآمد. حاکمیت حاکمان خراسان بر ری در این ادوار موجب ترویج زبان دری در ری گشت که تأثیر آن تا هم اکنون ادامه دارد و فارسی نو همچنان زبان رسمی مردم ری و ایران است (ر. ک: ایران باستان، ج 1، ص 13 و 220 و ری باستان، ج 1، ص 603-611؛ دستور زبان فارسی، ص 5-9).

مذهب مغ ها مذهب رسمی مادی ها بود (ایران باستان، ج 1، ص 220). مغان که ری، مرکز ایشان بود، گویا از مردم همین سرزمین بوده اند (همان، ج 2، ص 3) و در باب توجه مغان و مردم ری در عهد دولت ماد و هخامنشیان، به آتش و آتشکده و احترام و ستایش این عنصر، تردیدی وجود ندارد (همان، ص 28). نیز شهر ری در دیدگاه زرتشتیان، جایگاهی ویژه داشت و آثار و بقایای تاریخی مقابر یا آتشکده زرتشتیان در حوالی ری مشهود است. پیش از اسلام، اقلیتی از یهود هم در ری زندگی می کردند و این شهر در نزد پیروان تورات و انجیل از احترام برخوردار بود. خرمدینان هم در ری نفوذ داشتند.

پس از ظهور اسلام که به سقوط ساسانیان انجامید، ری در سال 23 ق. تسلیم مسلمانان شد و سرانجام مردم این ناحیه مذهب تسنن را پذیرفتند. در دوران بنی امیه، شهر ری یکی از نواحی هوادار امویان بود؛ اما طولی نکشید که مذهب شیعه هم در ری گسترش یافت. یاقوت حموی نوشته است احمد بن حسن مادری که مذهب شیعه داشت در سال 275 ق. بر ری سلطه یافت و مذهب تشیع را در آنجا رایج گردانید (معجم البلدان، ج 3، ص 121)؛ اما نفوذ علویان به ری و کثرت راویان و اصحاب رازی امامان معصوم از زمان امام باقر (ع) تا زمان امام حسن عسکری (ع) بیانگر وجود رجال شیعی اهل ری، پیشتر از تاریخ مذکور است و این حاکی از نفوذ و سابقه دیرینه تر تشیع در ری است. همچنین تدوین قدیمی ترین جوامع حدیثی شیعه، الکافی، نوشته کلینی رازی که در قرن سوم و چهارم هجری می زیست، حاکی از قدمت تشیع در ناحیه ری است.

ری به عهد علویان و دیالمه و سایر حکومت های محلی شیعی ناحیه شمال ایران، شاهد گسترش بیشتر مذهب تشیع بود؛ اما شیعیان ری در حمله غزنویان متحمل خسارات سنگینی شدند. با این همه در دوره سلاجقه اکثریت ری، شیعه بودند (نقض، ص 489 و 490)، و بقیه اهالی آن، حنفی و سپس شافعی. در آن عصر، بخشی از جمعیت ناحیه ری را زیدی ها تشکیل می دادند (همان، ص 458). فرقه اسماعیلیه نیز در ناحیه ری پیروانی داشت (ری باستان، ج 2، ص 58). به گفته یاقوت، در نواحی اطراف ری، جز شیعیان نمی زیستند و اندکی دارای مذهب حنفی بوده و شافعی در میان آنها وجود نداشت، و نیمی از اهل شهر، شیعه و بقیه حنفی و شافعی بودند (معجم البلدان،

ج 3، ص 117). حمدالله مستوفی در قرن هشتم در مورد مذهب مردمان ری می نویسد: «اهل شهر و اکثر ولایات، شیعه اثناعشری اند الا دیه قوه و چند موضع دیگر که حنفی باشند.» (نزهة القلوب، ص 54). گجوری می نویسد: «در این شهر سه طایفه بوده اند: شیعه و حنفی و شافعی. اما شیعه بیشتر بوده اند و در سواد اعظم آن مسکن داشته اند و حنفی بیشتر از شافعی و اهالی قرای شهر ری هم شیعی بودند.» (جنة النعیم، ص 392). دکتر کریمان می نویسد: «بیشتر اهل شهر ری شیعه بودند؛ چنانکه صاحب فضایح الروافض که خود از مردم ری و از دشمنان شیعه است، گوید: در ری اغلب رافضی اند.» (طبرسی و مجمع البیان، ج 1، ص 124). وی همچنین می نویسد: «در عصر طبرسی، سنّیان در شمال و شاید نیز شمال شرقی شهر، و شیعه در مغرب و جنوب غربی و جنوب شهر ساکن بوده اند.» (همان، ص 127).

در شهر ری، آرا و فرق و نحله های مذهبی و کلامی متعددی وجود داشته است. کریمان می نویسد: «حدود ده فرقه اسلامی و دو فرقه غیر اسلامی در شهر ری مقیم بودند که این خود تشّت و درگیری های فرقه ای را در این سامان دامن می زده است و از علل خرابی و پس رفت ری به حساب می آمده.» (ر. ک: ری باستان، ج 2، ص 59). ابن اثیر در ضمن حوادث سال 582 ق. به جنگی خونین بین شیعه و سنی در ری اشاره می کند (الکامل فی التاریخ، ج 7، ص 319). یاقوت هم به جنگی میان شیعه و سنی در ری اشاره می کند که در آن، حنفی ها و شافعی ها غالب شدند و پس از آن، جنگ میان شافعیان و حنفیان ری در گرفت که با وجود قتل شافعیان، آنها پیروز میدان شدند (معجم البلدان، ج 3، ص 117). اختلاف حنفی ها و شافعی ها به حدی بود که خواندمیر، کشتار حنفی ها به دست مغولان را به تشویق شافعی ها دانسته است؛ اگرچه پس از آن، شافعی ها را هم کشتند (ر. ک: حیب السیر، ج 3، ص 32 و 33).

اسلام در شهر ری، با گرایش اموی و ناصبی شروع شد و به تدریج به سوی تشیع تمایل یافت؛ تا اینکه در قرن هشتم هجری، بیشتر مردم ری به تشیع اثناعشری گرویدند. پس از حمله مغول، ظهور حکومت های شیعی در ایران، همانند ایلخانان، جلایریان، مرعشیان، سربداران، قراقویونلوها، و سرانجام صفویان، به سیطره تشیع، حتی در مناطق سنی نشین انجامید و ری نیز یکسره به تشیع گروید.

11. دانش و فرهنگ ری

ری از دیرباز به لحاظ مرکزیت سیاسی و

موقعیت اقلیمی، یکی از مراکز علوم و فنون بوده و کتابخانه ها و مدارس مشهور در آنجا به وجود آمد و بزرگانی کم نظیر در این شهر بالیده اند. شاردن در سفرنامه اش می نویسد: «شهر ری زادگاه دانشمندان بزرگی بوده و طی قرون، علمای بزرگی در دامان خود پرورده است که مایه افتخار و سرافرازی مشرق زمین بل جامعه بشری است.» (سفرنامه شاردن، ترجمه اقبال یغمایی، ج 2، ص 518). شرح مدارس و کتابخانه ها و شخصیت های ری در منابع مختلف علمی عمومی یا تک نگاری ها و منابع اختصاصی پیرامون ناحیه ری، به تفصیل مذکور است. برای نمونه، در کتاب ری باستان برخی از این مدارس و کتابخانه ها ذکر شده است. همچنین در دانشنامه حاضر و جنة النعیم و اختران فروزان ری و تهران و جلد های 16 و 17 از مجموعه آثار کنگره عبدالعظیم حسنی (ع) شرح احوال رجال ری آمده است، و اثر اخیر، در برگیرنده معرفی 555 نفر از رجال و معاریف قدیم و جدید ناحیه ری است، با گرایش های علمی متنوع و با مسالك و مذاهب مختلف. از جمله در این اثر 54 تن از صحابیان امامان معصوم معرفی شده است: دو نفر از اصحاب امام باقر (ع)، یازده نفر از اصحاب امام صادق (ع)، شش نفر از یاران امام کاظم (ع)، نه نفر از اصحاب امام رضا (ع)، هشت نفر از یاران امام جواد (ع)، یازده نفر از اصحاب امام هادی (ع) و چهار نفر از اصحاب امام حسن عسکری (ع). کثرت اصحاب امامان (ع) از اهالی ری، یکی از نشانه های ریشه دار بودن تشیع در ری است. با توجه به بعد مسافت ری تا محل سکونت ائمه (ع) و اختلاف زبان ایرانیان، وجود این تعداد صحابی و محدث، حاکی از اهمیت تشیع و عظمت ری است.

12. وابستگی منطقه ای ری

ری از نظر شأن سرزمینی و محدوده سیاسی و جایگاهش در مجموعه کشوری و منطقه ای از اهمیتی ویژه برخوردار بوده است. این سامان در ادوار مختلف تاریخی، وابستگی خاصی را در تقسیمات کشوری و ناحیه ای سیر کرده است که این چنین است: پیش از اسلام: از شهرهای بزرگ ماد، ماد راگیانا، ماد پایین، رگ، پهله، پادوسپان شمال. بعد از اسلام: از نواحی جبال (کوهستان)، دیلم و طبرستان، خراسان، عراق عجم، عراق، خُره ری، تومان ری، ولایت ری، الکای ری، بیگلربیگی ری، دارالخلافة تهران، ولایت تهران، استان دوم، استان مرکزی و استان تهران.

بیشتر مورخان و جغرافی دانان، ری را از نواحی ماد یا جبال یا عراق عجم برشمرده اند؛

هر چند در پاره ای از مقاطع به دلیل سلطه حکومت ها و یا تغییر تقسیمات کشوری، این چنین نبوده است. در مقاطعی از تاریخ نیز، ری از نظر تقسیماتی در شمار نواحی خاصه و تیول واحدهایی از نظام وقت کشور محسوب می شده است.

سرزمین هایی که ری در ادوار مختلف تاریخی به آنها وابسته بوده است، به این شرح است:

سرزمین ماد: قوم ماد یکی از اقوام آریایی و ایرانی محسوب می شود که در ایران غربی مستقر شدند و مدتی توأم با پارس ها تحت نفوذ دولت آشور بودند؛ ولی بسی نگذشت که نیرومند و مستقل شدند (ری باستان، ج 1، ص 40). مغان، ماد را کانون و قلب ایران می دانستند (همان، ص 44). پیرنیا می نویسد: «مادی ها مردمانی بودند آریایی نژاد که در ابتدای قرن هفتم یا آخر قرن هشتم قبل از میلاد دولت ماد را تأسیس کردند.» (تاریخ ایران باستان، ج 1، ص 168).

رگ: در اوستا اسامی شانزده مملکت ذکر شده است که یکی از آنها، رگ یا همان ری است (ایران باستان، ج 1، ص 153). سرزمین ایران در زمان داریوش به چند ایالت (ساتراپی) تقسیم شده بود که هر یک از آنها در تحت حکومت یک نفر که خَشتر پاون (ساتراپ) نامیده می شد قرار داشت (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 5).

پَهله: نامی است که بر اصفهان و ری و همدان و ماه نهاوند و آذربایجان اطلاق می شده است؛ یعنی شمال غربی ایران و منطقه ای که یونانیان قدیم آن را میدیا می نامیدند (لغت نامه دهخدا، حرف پ، ص 585). زبان مردم فهله یا پَهله (غرب ایران) را فهلوی می گویند (تاریخ مردم ایران، ج 2، ص 496).

پادوسپان شمال: تقسیمات کشوری هخامنشیان، تقریباً در دوره سلوکیان و اشکانیان و بخشی از ساسانیان هم پابرجا بود. در این تقسیمات، ماد یکی از ایالات امپراطوری ایران بود. اما در بخشی دیگر از دوره ساسانیان در تقسیمات کشوری ایران تغییراتی ایجاد شد و ایران آن روز به چهار بخش بزرگ یا فادوسفان (پادوسپان) تقسیم گردید. این چهار ناحیه بزرگ خورآسان، خوربران، جنوب و شمال نام داشتند (ر. ک: جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 216 و 217؛ جغرافیای استان آذربایجان شرقی، ص 2). ایالت ماد یا جبال با این تقسیمات جدید انطباق نداشت؛ زیرا بخش غربی ماد در شمار ناحیه بزرگ خوربران (غرب امپراتوری وقت ایران) محسوب می شد. انوشروان بر هر یک از

این نواحی، فرماندهی به نام اسپهبد (سپهبد) تعیین کرد. ابن خردادبه در مسالك و ممالك می نویسد: «جَری (ربع شمالی) سرزمین های شمال است و آن يك چهارم کشور است که زیر نفوذ اسپهبد شمال بوده که در زمان فارسیان، آذرباذگان اسپهبد نامیده می شده است.» (المسالك و الممالك، ترجمه حسین قره چانلو، ص 96). ارمنستان و آذربایجان و ری و دماوند (به اصطلاح آن روز: دناوند) که مرکز آن شلنبه بود، در این حیز قرار داشت، به اضافه طبرستان، گیلان، بیر، طیلسان (تالشان)، خزر و آلان (آران)، صقالب (اسلاوها) و آبر (ر. ک: همان، ص 96 و 97؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 1، ص 196، مقاله عباس زریاب خویی). بدین ترتیب ری قبل از اسلام در بیشتر ادوار جزء ماد محسوب می شده است؛ اگرچه در برهه ای از زمان جزء پادوسپان شمال و تابع آذرباذگان اسپهبد بوده است.

دیلم و خراسان: بعد از اسلام در بیشتر زمان ها ری جزء بلاد جبال یا عراق عجم بوده است، ولی در برخی از مقاطع از مضافات خراسان و دیلم و طبرستان محسوب شده است، و علت این وابستگی، حکومت حاکمان نواحی شمال و خراسان بر ری بود؛ همانند حاکمان علوی و دیلمی و آل باوند، یا حکومت برخی از سلسله های ایرانی بعد از اسلام خراسان، مانند حکام طاهری و سامانی. همچنین کاهش یا گسترش حوزه شمول برخی از محدوده و اسامی جغرافیایی، در زمان های مختلف، متفاوت بوده است؛ مانند خراسان بزرگ که شامل بخشی از نواحی شمال شرقی فعلی ایران و بخش بزرگی از افغانستان و کشورهای آسیای میانه بود؛ اما هیچ گاه دارای مرزهای ثابت جغرافیایی نبوده است. برای نمونه در غرب خراسان گاهی ناحیه قومس را که مرکز آن دامغان بود و یا ناحیه جرجان را از نظر جغرافیای سیاسی یا حوزه مالیاتی و اقتصادی از مضافات خراسان می دانستند (نزهة القلوب، ص 147، 159 و 161). فراتر از این، در مقطعی از تاریخ، لفظ خراسان حتی بر نواحی مرکزی و غربی ایران تا مرز عراق عرب اطلاق گردیده است. ابوالفدا نوشته است: «مردم عراق گویند که خراسان از ری باشد تا جای برآمدن خورشید و برخی گویند خراسان از کوه های حلوان (سرپل زهاب، استان کرمانشاه) است تا جای برآمدن خورشید.» (تقویم البلدان، ترجمه عبدالمحمد آیتی، ص 508). از این رو، برخی منابع کهن جغرافیایی، ری را از مضافات دیلم و خراسان به شمار آورده اند (ر. ک: همان، ص 489؛ الانساب، ج 3، ص 23؛ مسالك و ممالك

اصطخری، ترجمه فارسی قرن 5 و 6 هجری، ص 202 و 166؛ تقویم البلدان، ترجمه عبدالمحمد آیتی، ص 489؛ معجم ما استعجم، ج 1 و 2، ص 690

سرزمین جبال (قهستان و کوهستان): ابوریحان بیرونی سرزمین جبال را همان ناحیه ماد نوشته است (آثار الباقیه، ص 112). لسترنج می نویسد: «ناحیه کوهستانی پهناوری که یونانیان آن را مدیا می گفتند و از باختر به جلگه های بین النهرین و از خاور به کویر بزرگ ایران محدود بود، نزد جغرافی نویسان عرب به نام ایالت جبال معروف بود.» (جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، ص 200). یاقوت با اشاره به مصطلح شدن عراق عجم، از بلاد جبل یاد می کند، و قزوینی نام قوهستان (کوهستان) را که مرادف فارسی کلمه جبال است برای این ناحیه به کار می برد (همان، ص 201). چهار شهر بزرگ قرمیسین (کرمانشاه کنونی)، همدان، ری و اصفهان از زمان قدیم بزرگ ترین شهرهای نواحی چهارگانه ایالت جبال بود (همان، ص 202).

خُره ری: کوره، معرب خُره است، به معنای شهرستان و ناحیه (فرهنگ معین، ج 3، ص 3121). کوره معادل استان نیز به کار رفته است (همان، ج 1، ص 239؛ معجم البلدان، ج 1، ص 36). در منابع قدیم جغرافیایی مانند احسن التقاسیم و معجم البلدان، کوره یا خُره بر استان بزرگ هم اطلاق گردیده است؛ چنانکه برخی از خُره ها، از مجموع چهار استان فعلی کشور بزرگ تر بودند.

عراق عجم: قسمت سفلی بین النهرین با شهرها و روستاها و با محدوده معینی که در گذر زمان با تغییراتی همراه بوده است، عراق عرب نامیده می شود. گاهی نیز دو شهر مهم عراق، کوفه و بصره را عراقین خوانده اند (معجم البلدان، ج 4، ص 92). در جهان نامه آمده است: «عراق، کوفه و بصره را می خوانده اند و این دو شهر را عراقین نیز گفته اند. بعد از آن حد عراق زیادت گرفته اند تا بدان جایی که بعضی از ری بگذشت، آن همه شهرها را عراق یا عراقین پندارند.» (جهان نامه، ص 68). لسترنج بعد از تعریف محدوده بلاد جبال می نویسد: «این نام بعدها متروک شد و در قرن ششم هجری در زمان سلجوقیان به غلط آن را عراق عجم نامیدند تا با عراق عرب که مقصود قسمت سفلی بین النهرین بود، اشتباه نشود.» (جغرافیای تاریخی سرزمین های خلافت شرقی، ص 200). حافظ ابرو در جغرافیای خود ذکر می کند: اصل عراق در قدیم زمین بابل را گویند و در عرب میاه بنی سعد بن مالک و بنی مازن را عراق خوانند... و آنچه از بلاد

ص: 276

عجم آن را عراق خوانند، و مقید کنند به عراق عجم، آن نیز به طریق مجاز است، به سبب آنکه متصل است به زمین عراق، و آلا در کتبی که اصحاب این فن نوشته اند آن را بلاد جبل خوانند.» (ر. ک: ری باستان، ج 1، ص 39). در متون کهن، عراق بدون پسوند عجم و به تنهایی نیز برای ناحیهٔ جبال استعمال شده است، و تشخیص آن از عراق (عرب) با دقت در قراین عبارات میسر است.

تومان ری: در قرن هشتم هجری و در دورهٔ ایلخانان مغول، حمدالله مستوفی در نزهة القلوب گزارش ارزشمندی از وضعیت جغرافیایی و تقسیمات کشوری ایران آن روز ارائه می دهد. یکی از واحدهای تقسیماتی وی «تومان» است، و اینکه نواحی بزرگ آن روز هر کدام به چندین تومان تقسیم می شد. وسعت تومان‌ها یکسان نبود، ولی می توان گفت بیشتر تومان‌ها معادل يك استان کوچک یا متوسط امروزی بود. در نزهة القلوب، عراق عجم شامل نه تومان و چهل شهر است، و ری و اصفهان و همدان و قم معتبرترین شهرهای آن محسوب می شود. یکی از تومان‌های نه گانهٔ عراق عجم، تومان ری است که به چهار ناحیه تقسیم می شده و تهران و ورامین و ایوان کیف (از شهرستان گرمسار) از شهرها و قصبات آن محسوب می شدند (ر. ک: نزهة القلوب، ص 47-74).

ولایت ری: ری در گوشهٔ شمال شرق ایالت جبال قرار داشت، و بخشی از ایالت جبال یا عراق عجم را ولایت ری تشکیل می داد که دامنهٔ وسعت آن در ادوار مختلف تاریخی، متفاوت بود. حوزهٔ عمل ری در نیمهٔ دوم قرن چهارم به عهد بوئیان بسیار وسیع بوده و گویا این شهرها تا آخر عهد بوئیان ری، همچنان جزء عمل ری بوده است (ری باستان، ج 2، ص 475). در هفت اقلیم از تألیفات 1002 ق. و جغرافیای تاریخی ری - تهران، نام‌های ده بلوک ری به این قرار است: غار، فشاویه، بهنام، سبورقج، خوار، زرنند، اسفجان، شمیران، شهریار، ساوجبلاغ (هفت اقلیم، ج 3، ص 4؛ جغرافیای تاریخی ری تهران، ص 3). این ده بلوک شامل استان تهران فعلی و قسمت‌های نسبتاً کوچکی از استان‌های همجوار می باشد. محدودهٔ ری با احتساب این ده بلوک، از نظر وسعت، ناحیه ای متوسط به شمار می رود؛ چنانکه در زمان آل بویه ناحیه ای بزرگ و وسیع بوده است. مؤلف ری باستان نوشته است که ظاهراً از قرن سوم تا قرن هفتم آبادی‌های اطراف ری بر هفده رستاق منقسم بوده است؛ اما پس از فاجعهٔ مغول به تدریج دایرهٔ آن حوزه تنگ گردید، و رودبار قصران به عهد غازان خان جزو ولایت رستمدر

مازندران گردید، و در آغاز قرن هشتم از هفده رستاق ری تنها چهار رستاق (بهنام، سبور قُرج و فشابویه و غار) به نام ری باقی ماند (ری باستان، ج 2، ص 475). این چهار ناحیه که حمدالله مستوفی در نیمه اول قرن هشتم هجری نام می برد (نزهة القلوب، ص 53)، مشتمل است بر ناحیه مرکزی و جنوب شرقی استان تهران فعلی به اضافه بخش کوچکی از نواحی غربی استان سمنان کنونی.

گفتنی است که «رستاق» یکی از واحدهای تقسیمات کشوری قدیم بوده است که تقریباً معادل محدوده یک شهرستان و یا یک بخش بوده است، و هر ایالت بزرگ به ترتیب به چند استان یا کوره و هر کوره یا استان به چند رستاق و هر رستاق به چند طسوج (دهستان) و هر طسوج به چند روستا تقسیم می شده است (معجم البلدان، ج 1، ص 37).

بیگلربیگی ری: در ابتدای دوره صفوی معمولاً حکمرانان را از هر درجه فقط حاکم می گفتند. بعدها حکام ایالات بزرگ عنوان بیگلربیگی یافتند. گاه گاه نیز به جای بیگلربیگی، «امیرالامرا» و به ندرت نیز «خانلرخانی» به کار می بردند (نظام ایالات در دوره صفویه، ترجمه کیکاووس جهانداری، ص 29). دو تن از نویسندگان عهد قاجار (محمدتقی خان حکیم و محمدحسن خان اعتمادالسلطنه) موضوع بیگلربیگی ناحیه ری را شایسته ذکر دانسته و نوشته اند: «اول سلطانی که بیگلربیگی برای تهران و بلوکات الی فیروزکوه معین کرد، شاه عباس بزرگ بود.» (گنج دانش، ص 458؛ مرآت البلدان، ج 1، ص 595). ناگفته نماند که دارالملک ری در اوایل حکومت شاه عباس اول صفوی، شهر تهران بوده است.

در منابع تقسیماتی مشهور دوره صفوی نامی از «بیگلربیگی ری» نیامده است؛ اما اسناد مدون و دقیق و کامل نظام اداری دوران صفویه در دست نیست و اختلاف اسامی بیگلربیگی ها در چند منبع، بیانگر این حقیقت است. اعتمادالسلطنه در المآثر و الآثار از حاکم تهران به عنوان عیسی خان قاجار بیگلربیگی یاد می کند (چهل سال تاریخ ایران، ج 1، ص 53).

الکای ری: الکا یا الکه، یعنی کشور، ناحیه، قسمتی از ایالت (القاب و مواجب دوره سلاطین صفویه، ص 114). در سازمان اداری دوره صفوی، القاب و مواجب و مالیات مناطق مختلف ایران در ذیل نام الکای هر کدام از نواحی یاد می شود. برخی از الکاها کم اهمیت و در حد یک شهرستان کوچک بودند و بعضی متوسط و برخی بزرگ. میرزا سمیعا در اواخر دوره صفوی درآمد «حاکم

الکای ری» را 1802 تومان و 7550 دینار نوشته است (تذکره الملوک، ص 85). میرزا علی نقی نصیری در قرن دوازدهم هجری نوشته است: «بابی که از الکای ری و شهریار به صیغه تیول بازیافت می نماید 2675 تومان و 1000 دینار و کسری است.» (القاب و مواجب دوره سلاطین صفویه، ص 16). مقایسه مالیات الکای ری با دیگر الکاها نشان می دهد که ری از جایگاه مهمی برخوردار بوده است. مثلاً الکای نیشابور 2213 تومان و یک هزار دینار و الکای اردبیل بالغ بر 2009 تومان و 3819 دینار تبریزی و حاکم مراغه و ایل مقدم 3999 تومان و 3922 دینار تبریزی مداخل داشته اند (ر. ک: همان، ص 103 و 106).

دارالخلافه تهران: اعتمادالسلطنه، یکی از شخصیت های دوره ناصری، در کتاب المآثر و الآثار در مورد تقسیمات کشوری ایران گزارش مبسوط و گسترده ای آورده است که با وجود تفصیل، کامل و جامع و دقیق نیست. بنا بر نوشته وی، یکی از اصطلاحات اداری دوره قاجاریه، دارالخلافه تهران بوده که تشکیلاتی جدا از نظام تقسیماتی دیگر نواحی داشته است، و یکی از نواب بلوکات دارالخلافه، میرزامهدی، نایب بلوک ورامین و شهریار و غار و فشاپویه بود. نام واحد سیاسی ری در این زمان «غار و فشافویه» بوده است (چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصر الدین شاه (المآثر و الآثار)، ج 1، ص 375-379).

ولایت تهران: در دوره صفویه ایران به چهار والی نشین و سیزده بیگلربیگی نشین تقسیم می شد. بعد از صفویه به ندرت در ایران تقسیمات کشوری جدیدی صورت گرفت، بلکه حکومت های بعدی (افشاریه و زندیه و حتی قاجاریه) بیشتر کار خود را به روال گذشته قرار داده بودند (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 219). فتحعلی شاه، ایران را به پنج ایالت و چند ولایت کوچک و بزرگ تقسیم کرد (بلوچستان و سیستان، ص 7). اعتمادالسلطنه، مهم ترین واحدها و مشاغل سیاسی اداری قاجار را این چنین نام می برد: «مملکت»، «ایالت»، «ولایت»، «والی»، «فرمانفرما»، «صاحب اختیار»، «حکمران»، «نایب الحکومه» (چهل سال تاریخ ایران (المآثر و الآثار)، ج 1، ص 61-52). ناصرالدین شاه در اواسط دوره سلطنتش، مملکت را به چهار ایالت و بیست و سه ولایت تقسیم کرد که یکی از ولایات، تهران بود. ایران تا 1316 ش. به همان 27 قسمت تقسیم شده بود. یعنی 4 ایالت و 23 ولایت. و یکی از ولایات تهران بود (بلوچستان و سیستان، ص 7). در دوره قاجاریه، با انتخاب تهران به پایتختی ایران، منطقه ری به تدریج حتی از نظر نام ناحیه ای

نیز تغییر نام یافت و دارالخلافه و ولایت تهران جایگزین آن گردید. ولایت تهران چهارده بلوک داشت: 1. تهران و حومه، 2. فیروزکوه، 3. دماوند، لوسان و رودبار و لورا و شهرستانک، 4. طالقان، 6. خوار (گرمسار)، 7. ورامین، 8. غار، 9. پشاپویه، 10. شمیران، 11. کن و سولقان و ارتگه، 12. ساوجبلاغ، 13. شهریار، 14. ایوانکی (جغرافیای مفصل ایران، ص 326 و 312).

ولایت تهران آن روز معادل استان تهران کنونی به اضافه شهرستان گرمسار بوده است. بلوک های بالا از نظر تعداد روستا و جمعیت اختلاف فاحشی داشتند. بلوک ایوانکی دارای هشت روستا و بلوک غار با 174 روستا و 29156 نفر جمعیت و پشاپویه با 55 روستا و 4937 نفر، در مجموع 34093 نفر جمعیت و 229 روستا داشت که از نظر جمعیت بعد از تهران، رتبه اول را دارا بوده و از نظر تعداد روستا هم اول بوده است. مرکز بلوک غار و پشاپویه قصبه عبدالعظیم حسنی (ع) بود (همان، ص 326).

استان دوم، استان مرکزی، استان تهران: در 1316 ش. تقسیمات کشوری ایران تغییرات وسیعی یافت و ایران به ده استان و 49 شهرستان تقسیم گردید. ناحیه تهران با عنوان شهرستان تهران در شمار شهرهای استان دوم به مرکزیت ساری قرار گرفت (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 221) و اندکی بعد، استان جدیدی به نام استان مرکزی به مرکزیت تهران تأسیس گردید با شش شهرستان تهران و قزوین و قم و دماوند و ساوه و محلات. در این تقسیمات شهرستان تهران به بخش های ری، ورامین، شمیران، افجه، کن، شهریار، کرج، طالقان تقسیم شده بود (فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، جدول صفحه ماقبل یک). در سال 1336 ش. بخش ری به شهرستان تبدیل شد. تا سال 1356 ش. تهران جزو استان مرکزی و مرکز آن بود. در 1356 ش. استان مرکزی سابق به دو استان تهران و مرکزی (اراک) تجزیه شد و بخشی از آن هم به استان های همجوار الحاق گردید. در سال 1389 ش. کرج، طالقان، ساوجبلاغ، نظرآباد و اشتهارد، از استان تهران جدا شد و استان البرز نام گرفت. اکنون استان تهران دارای 13 شهرستان به نام های ذیل است: اسلامشهر، پاکدشت، پردیس، پیشوا، تهران، دماوند، رباط کریم، ری، شمیرانات، شهریار، فیروزکوه، قدس، قرچک، ملارد و ورامین.

13. مرکزیت سیاسی و اداری تاریخی ری

سرزمین ری به لحاظ موقعیت مطلوب فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و ارتباطی، در پیش از اسلام و بعد از آن، از جایگاهی

شایسته در مرکزیت سیاسی و اداری برخوردار بوده است. دامنه و ابعاد این مرکزیت، فراز و فرودهایی نیز داشته است. بعد از حمله مغول نیز با وجود تغییرات بسیار در مرکزیت آن، اعتبار ناحیه ای این سامان نه تنها تداوم یافت، بلکه پس از سده سیزدهم، بیش از دو قرن پایتخت و مرکزیت سیاسی کشور بزرگ آسیای جنوب غربی، یعنی ایران در این سرزمین واقع بود.

شمس الدین دمشقی (م 727 ق.) در وصف شهرهای جبال از شهر ری نام می برد و می نویسد: «دیگر شهر ری است که پایتخت پادشاهان آل بویه بوده و ری به معنی نیکویی است. ری، رام فیروز و ری اردشیر نیز خوانده شده است. چه هر يك از این پادشاهان را در آن اثری است و نیز به سبب محمد المهدی پسر منصور [عباسی] که زمانی در این شهر سکونت داشته، محمدیه نام یافته است.» (نخبة الدهر، ترجمه سید حمید طیبیان، ص 313 و 314). همچنین دمشقی می نویسد: «اشکانیان بر عراق عرب و عجم فرمانروایی داشتند و جایگاه دولتشان در ری بود.» (همان، ص 437). اعتمادالسلطنه می نویسد: «اما پایتخت سلاطین اشکانی، به زعم مورخین عرب و عجم ری بوده است؛ ولی این حرف، به طریق اطلاق سهواست و صحیح نیست. یمكن [که] بعد از نضج و قوام و سلطنت، چند نفر از این سلسله از سلاطین، پایتخت خود را به ری آورده باشند.» (درر التیجان، ص 253).

شهر ری از دوران هخامنشی یکی از نقاط آباد و مهم ایران بوده است و در قرون اولیه اسلام نیز از بزرگ ترین مراکز آبادانی و سیاسی ایران محسوب می شد و مدت ها نیز پایتخت سلسله آل بویه بوده و در عهد سلجوقیان نیز شهری بسیار مهم و بزرگ و پرجمعیت به شمار می رفته و در مواقعی پایتخت آن سلسله بوده است. اما بر اثر حمله مغول و سوانح دیگر به کلی ویران گردید (آثار باستانی تهران، ص 122).

مردآویج بنیان گذار سلسله آل زیار در 316 ق. در ری مستقر شد (تاریخ مفصل ایران، ص 129) و «ری را به پایتختی خویش برگزید و بناهای مشید در آن به وجود آورد. ولیکن عهد وی، دیری نپایید.» (ری باستان، ج 2، ص 156). اعمال ری، جبل، فارس، اهواز و عراق تا نواحی شام و حجاز، همه در سلطه آل بویه بود. آنها دو شهر بزرگ دنیای آن روزگار یعنی بغداد و ری را دارالملک ساختند و حسن رکن الدوله یکی از سه پسران مشهور بویه در ری استقرار یافت (همان) و بعد از وی چندین تن از پادشاهان آل بویه پایتخت شان ری بود.

طغرل اول از 429-455 ق. قریب 26 سال سلطنت کرد و در ری از دنیا رفت (تاریخ مفصل ایران، ص 320). وی سرسلسلهٔ سلاجقهٔ بزرگ محسوب می‌شد. سلاجقهٔ بزرگ، شعبهٔ اصلی این خاندان، یعنی طغرل اول، الب ارسلان، ملکشاه، برکیارق، محمد و سنجر است. در دورهٔ سلاجقهٔ بزرگ، طغرل، ری را به پایتختی خود انتخاب کرد (ری باستان، ج 2، ص 179 و 180). اهمیت ری در دورهٔ سلاجقه چنان بود که در سال 463 ق. رومانوس دیوجانس، پادشاه روم، برای فتح بلاد از دست رفتهٔ ارمنستان و حدود غربی ممالک خود، با دویست هزار جنگجو از یونانیان، گرجیان، مردم بلغار، روسیه و فرانسه، برای نبرد با الب ارسلان به آسیای صغیر آمد و در شهر ملازگرد اردو زد. الب ارسلان، پادشاه روم را به صلح دعوت کرد، ولی امپراتور مغرور روم گفت در شهر ری با یک دیگر صلح خواهیم کرد (تاریخ مفصل ایران، ص 326؛ ری باستان، ج 2، ص 183). در حدود العالم ری شهری عظیم و آبادان و مستقر پادشاه جبال معرفی شده است (حدود العالم، ص 392). خواجه رشیدالدین فضل‌الله، وزیر همدانی در شرح تاریخ غزنویان، به مناسبت از ری این چنین نام می‌برد: «سلطان محمود... هفده هزار مرد به وی (مسعود غزنوی) داد تا به شهر ری و دارالملک عراق متمکن و راضی شد.» (تاریخ غزنویان و سامانیان و آل بویه از جامع التواریخ، ص 160). یاقوت حموی و صاحب مراصد، از ری به عنوان قصبهٔ جبال یاد کرده اند (معجم البلدان، ج 3، ص 116؛ مراصد الاطلاع، ج 2، ص 651). لسترنج می‌نویسد: «در زمان دیالمه، یعنی در قرن چهارم، چنانکه ابن حوقل می‌گوید، دستگاه اداری دولت در ری بود.» (جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، ص 201). همو می‌نویسد: «ری در قرن چهارم هجری بزرگ‌ترین مراکز چهارگانهٔ ایالت جبال بوده است.» (همان، ص 231). شروانی محدودهٔ ولایت راز را تقریباً با استان فعلی تهران معادل دانسته، می‌نویسد: «ولایت راز محتوی است بر بلاد قدیمه و نواحی عظیمه، همگی از اقلیم چهارم، و دارالملک آن شهر ری بوده.» (حدائق السیاحه، ص 254).

در فرهنگ معین آمده است: «ری ناحیه ای است قدیم که در عهد هخامنشی بین دربند (دروازهٔ بحر خزر) و دریای خزر و ماد قرار داشت، ولی جزو ماد بزرگ به شمار می‌آمد. داریوش در کتیبهٔ بیستون از آن یاد کرده است. مرکز ناحیهٔ مذکور، شهر ری (در جنوب تهران کنونی) بود و آن شهری بزرگ و مرکز جبال محسوب می‌شد.» (فرهنگ معین، ج 5، ص 636)

شهر ری در ادوار اسلامی دارای تاریخی پرفراز و نشیب بوده است. برهه ای از زمان ها به لحاظ مرکزیت و پایتخت بودن و توجه پاره ای از امرا و وزرا به این سامان، مدارج صعود و عمران و آبادی را پیمود. گاهی نیز بر اثر بلایای طبیعی یا درگیری ها و تشتت های فرقه ای و اجتماعی و از همه بدتر حمله سلطان محمود غزنوی و حمله ترکان غز و برخی درگیری های دیگر آسیب فراوان دید. با این همه بزرگی و شکوه خود را تا حمله مغول حفظ کرد. در دو حمله مغول ها در سال 617 و 621 ق. ری ویران شد و بنا بر نقل های تاریخی صدها هزار نفر از ساکنان آن قتل عام شدند. افول بخت و اقبال مرکز ناحیه ری، یعنی شهر ری، از این تاریخ آغاز شد، و این شهر تاریخی شکوه و عظمت دیرینه خود را از دست داد. بنا بر برخی شواهد و مستندات تاریخی، بخش اندکی از ری دوباره معمور و مسکون گردید؛ اما زلزله اواخر قرن هشتم و حمله تیموریان، این شهر را ویران تر کرد. ترقی ری به استثنای زمان معاصر، در نهایت از حدود قصبه و شهر کوچک تجاوز نکرد و مرکزیت اداری و سیاسی ناحیه، به ورامین و تهران منتقل شد. با وجود این، نزدیک به شش قرن یعنی تا اوایل قرن سیزدهم هجری هنوز حاکمیت اسمی ری پابرجا بود و از حدود دویست سال و اندی پیش تا کنون با انتخاب یکی از شهرهای ناحیه ری، یعنی تهران به پایتختی ایران، نام این شهر جایگزین ری گردید؛ چنانکه پیشتر از نظر مرکزیت اداری و سیاسی جایگزین آن گردیده بود. شهر ری به نام قریه یا قصبه عبدالعظیم حسنی (ع) خوانده می شد و در سال 1317 ش. به بخش ری تغییر نام یافت و در سال 1336 ش. به شهرستان ری ارتقا یافت و اکنون شهری است متصل و وابسته به کلان شهر تهران.

مستوفی در نیمه اول قرن هشتم می نویسد: «ری در فترت مغول به کلی خراب شد.» (نزهة القلوب، ص 53). همچنین می نویسد: «اکنون که ری خراب است، ورامین شهر آنجا است.» (همان، ص 52). در هفت اقلیم از مصنفات سال 1002 ق. آمده است: «اصل شهر ری در حادثه چنگیزخان، نوعی خراب گردیده که آبادانی آن به طور کلی محو گشت و امروز دارالملک [ری] یکی تهران و دیگری ورامین است.» (هفت اقلیم، ج 3، ص 6). در حدائق السیاحه که در زمان فتحعلی شاه تألیف شده، آمده است: «اکنون اصل شهر [ری] ویران است و شهر تهران که از قصبات [ری] و در یک فرسخی آنجا است، دارالملک ایران است.» (حدائق السیاحه، ص 255)

کلاویخو رئیس تشریفات سلطنتی اسپانیا که در سال 1404 م. برابر با اواخر سال 806 ق. از ری عبور کرده است، می نویسد: «شهر تهران محلی است بسیار پهناور و بر گرد آن دیواری نیست و جایگاهی خرم و فرح زا است که در آن، همه وسایل آسایش یافت می شود. تهران در ناحیه ای واقع است که به نام ری معروف است... سه شنبه بعد به هنگام غروب آفتاب از تهران به راه افتادیم و پس از پیمودن دو فرسخ در جانب راست، بناهای شهری عظیم را دیدیم که متروک مانده و ویران گشته بود. اما بسیاری از برج های آن، هنوز هم برپا بود و خرابه های چند مسجد را دیدیم. این آثار همان شهر ری است که در گذشته بزرگ ترین شهر منطقه بود؛ اما اکنون به کلی خالی از سکنه است (سفرنامه کلاویخو، ص 176).

بنا بر دیدگاه مینورسکی، ری بعد از حمله مغول مسکون نبوده و در گزارش های تاریخی، نام ری بر حوزه و ناحیه ری منطبق است، نه بر شهر ری (ری باستان، ج 2، ص 429). اما به نظر می رسد بخش کوچکی از ری، پس از حمله مغول، به سرعت به صورت مسکونی درآمده است. شاید یکی از علل مهم این اسکان مجدد، بقعه عبدالعظیم حسنی (ع) و دیگر امامزادگان ری باشد. حمدالله مستوفی می نویسد: «در عهد غازان خان (694-703 ق.). ملک فخرالدین رئی به حکم یرلیغ، در او (= در ری) اندک عمارتی افزود و جمعی را ساکن گردانید (نزهة القلوب، ص 53). اسکان مجدد و محدود در ری مسلّم به نظر می رسد و تغییر مرکزیت اداری و سیاسی ری به ورامین و تهران هم قطعی است، و از طرفی در بسیاری از حوادث پس از مغول در ده ها منبع مختلف نام ری به میان آمده است. بنابراین استعمال ری به صورت اشتراك لفظی بوده است، هم بر ناحیه ری و هم بر بقایای شهر کهن و بزرگ ری.

بر خلاف دیدگاه مینورسکی، دکتر کریمان معتقد است که ری نه تنها بعد از حمله مغول مسکون بوده، بلکه از شهرهای بزرگ نیز به شمار می آمده و سپس به صورت روستا درآمده است. به گفته وی: «ری هیچ گاه به صورت کلی خراب نشد و هرگز از جمعیت خالی نگردید، بلکه خرابی ای که در آنجا از قرون چهار و پنج تا اوائل قرن هفتم و پیش از حمله مغول به وجود آمده بود، در فاجعه مغول بیش از پیش توسعه یافت؛ با این حال پس از هجوم تاتار ری هنوز از بلاد معظم عصر به شمار بود. خرابی در این شهر همچنان افزونی یافت تا بار دیگر گرفتار تاخت و تاز لشکر تیمور و نیز ظاهراً زلزله ای سخت گردید و آسیبی فراوان دید؛ لکن هنوز هم، صورت بقعتی مسکون را

داشت. این شهر نیمه جان از این پس نیز تا قرن دهم و اوائل عهد صفویان که به صورت دیهی درآمد، همچنان به موجودیت خویش ادامه داد. چنانکه در آثار این عهد، هنوز از آن به نام شهر ری یاد می شده است و در منابع مورد استفاده، وصف خرابه یا کلمه ای مشابه آن در باب این شهر به نظر نرسید و سبب این خرابی نیز حمله چنگیز یا هجوم تیمور نبود.» (ری باستان، ج 2، ص 445). کریمان اضافه می کند که خرابی ری بیشتر ناشی از تفرقه و تشتت شدید فرهنگی و مذهبی و نبودن اتحاد کلمه فکری و وحدت مذهبی بوده است (همان). وی در بخش دیگری از کتاب ری باستان با اشاره به سخن نجم الدین دایه رازی درباره تلفات هفتصد هزار نفری اهالی ری در فتنه مغول می نویسد: «با این حال ری پس از واقعه مغول هنوز از امهات بلدان محسوب بوده و عظمت و اعتباری داشته و تا دو سه قرن بعد نامش در پاره ای از وقایع تاریخی... درج می آمده و در اوایل عهد صفویان از ری هنوز به صفت شهر، یاد می شده است. زکریای قزوینی در آثار البلاد که در سال 674 ق. یعنی بیش از نیم قرن پس از واقعه مغول تألیف کرده، از ری بدین صورت یاد کرده است: الری مدینه مشهوره من امهات بلاد الاسلام و اعلام المدن.» (همان، ص 422). اما به نظر می رسد که پس از حمله مغول، ری از شهرهای بزرگ نبوده و نوشته زکریای قزوینی که در عراق عرب می زیسته، تکرار متون جغرافیایی پیش از حمله مغول باشد. گزارش حمدالله مستوفی از مدیران اقتصادی عهد مغول، افول جایگاه ری را نشان می دهد. وی حقوق دیوانی ری را در گذشته، هفت صد تومان ذکر کرده و حقوق دیوانی زمان خودش را پانزده تومان و یک هزار و پانصد دینار (نزهة القلوب، ص 52 و 55). نیز تشتت مذهبی پیش از تهاجم مغول در ری جریان داشت و در عصر پس از مغول، بیشتر مردم ری، مذهب شیعه اثناعشری داشتند (همان، ص 54). پس با کاهش تفرق و منازعات مذهبی در این دوره، نمی توان آن را از علل پس رفت ری به شمار آورد؛ بلکه شاید یکی از عوامل انحطاط ری پس از حمله ویران گر مغول، افزون بر پیامدهای منفی این هجوم، جاذبه ورامین و تهران باشد. بارتلد می نویسد: «علت ترجیح ورامین به ری تا اندازه ای به واسطه کثرت آب ورامین بوده که از جاجرود، مهم ترین رودخانه این محل استفاده می کرده است (تذکره جغرافیای تاریخی ایران، ترجمه حمزه سردادور، ص 150). در کتاب جغرافیای تاریخی تهران نیز آمده است: «شهر عظیمی که کلاویخو بدان اشاره کرده است

شهر ری است که در آن هنگام به کلی خراب و خالی از سکنه می‌نموده است، اما مسلماً مردمان فقیری که فرصت یا پول نداشتند تا به نقاط دوردست نقل مکان کنند، هنوز هم در آنجا یافت می‌شدند که غالباً به شهرها و روستاهای پیرامون ری، به ویژه ورامین روی آور شدند. ورامین به سبب برخورداری از کشتزارهای گسترده و مخصوصاً قلعه استواری که داشت بیشتر از سایر نقاط، مردم گریزان و خانه به دوش ری را به سوی خود کشاند و مرکزیتی یافت.» (جغرافیای تاریخی تهران، ص 14)

15. تغییر مرکزیت اداری و اسمی سرزمین ری

پس از حمله مغول، مرکزیت اداری ری تغییر کرد و ورامین و تهران مرکز ناحیه ری گردید، و نزدیک به شش قرن، حکومت ناحیه از نظر اسمی ری بود و مرکزش ورامین و تهران. در بیش از دو قرن اخیر اسم ناحیه نیز به تهران تغییر یافت. از این رو در بسیاری از منابع نام ری به صورت مشترك لفظی بر ناحیه ری و شهر ری اطلاق گردیده است، و مشخص نمودن هر يك نیازمند توضیح یا قرائن قابل قبول است. در برخی از متون، ورامین و تهران و ری جدا ذکر گردیده است. برای نمونه، ابن بطوطه در حوادث پس از مرگ سلطان ابوسعید می‌نویسد: «حسن خواجه پسر دمرتاش چوپان به... و کاشان و ری و ورامین استیلا یافت.» (سفرنامه ابن بطوطه، ترجمه محمدعلی موحد، ج 1، ص 250). یا در تاریخ رویان از تهران و ری نام برده شده است (تاریخ رویان، ص 131). ولی در بسیاری از منابع دیگر، ری به صورت مطلق و بدون مشخص شدن اینکه ناحیه ری است یا شهر ری، آمده است.

در دوران پس از مغول، ورامین و تهران مرکز ناحیه ری بودند. امین احمد رازی و صاحب زینة المجالس نوشته اند که شهر ری در حادثه مغول خراب گردید و امروز دارالملک، تهران و ورامین است (هفت اقلیم، ج 3، ص 6؛ گنج دانش، ص 456، به نقل از زینة المجالس). اما آیا این دو شهر با هم و همزمان مرکزیت داشتند یا به توالی؟ به نظر می‌رسد دومی صحیح باشد؛ یعنی نخست ورامین مرکز ناحیه ری بوده و بعد تهران؛ چنانکه مستوفی در قرن هشتم فقط ورامین را به عنوان شهر و مرکز ناحیه ری نام می‌برد (نزهة القلوب، ص 52). مشخص است که تهران از دوره شاه طهماسب صفوی به شهر نسبتاً مهمی تبدیل گردید (برای نمونه ر. ک: تاریخ تهران، ص 31) و در زمان شاه عباس اول - چنانکه در هفت اقلیم مذکور است - مرکز ناحیه ری محسوب می‌شد، و از آن پس، مدارج عالی ترقی را تا پایان دوره صفویه و در دوران افشاریه و زندیه

پیمود و در اوان قاجاریه به پایتختی کل ایران انتخاب گردید. جواهر کلام می نویسد: «نام تاریخی ری تا زمان شاه عباس صفوی و پایان قرن یازدهم هجری برپا بوده است و باز هم گروهی از علمای نامی در این زمان به آن منسوب شده اند. نظام الدین محمد بن الحسین قرشی ساوجی [زنده در 1040 ق.] ساکن شهر عبدالعظیم، شاگرد شیخ بهایی و مدرّس مدرسه عبدالعظیم در ری است؛ شاه عباس تدریس مدرسه مزبور را [از ملاخلیل بن غازی گرفت و] به وی واگذار کرد.» (تاریخ تهران، ص 63 و 64).

در پایان گفتنی است که برخی از نواحی استان تهران، همانند ورامین و شهر ری و تهران همیشه جزو ولایت ری محسوب می شدند و بعضی نواحی دیگر گاهی جزو ایالت ری بوده و گاهی نبوده است. برای مثال ساوجبلاغ در عهد سلاجقه و تیموریان جزو ری بوده و در قرن هشتم جزو تومان قزوین محسوب می شده است (نزهة القلوب، ص 63؛ زبدة التواریخ، ج 3، ص 64).

علی ملکی میانجی

تپه سیف

روستا، جزء دهستان غار غربی، در دوازده کیلومتری شمال باختری شهر ری، سر راه عمومی رباط کریم به ایستگاه راه آهن. این روستا در جلگه ای معتدل واقع شده است. آب آن از قنات و محصول آن غلات و صیفی و چغندر قند است. راه شوسه دارد و تپه ای باستانی در آن قرار دارد.

منابع: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، ذیل عنوان؛ لغت نامه دهخدا، ج 4، ص 5614.

تپه گبری 8592 کوه طبرک

تپه میل

بقایای آتشکده بزرگ ری، بازمانده از عهد ساسانیان یا پیش از آن، واقع در حدود دوازده کیلومتری جنوب شرقی حرم عبدالعظیم حسنی (ع) و دو کیلومتری جنوب قلعه نو در بخش کهریزک. این تپه و پیرامون آن، بقایای کاخ یا آتشکده بزرگ ری مشهور به آتشکده بهرام است. بخشی از بنای آتشکده در زمان حمله اسکندر به ایران خراب شد و تنها قسمتی از بنای چهارطاقی و زیبای آن به صورت دو میل (برج) باقی مانده است. بیشتر قسمت های غربی بنا از میان رفته است.

اداره باستان شناسی پس از پاره ای مرمت ها، بر روی تخته سنگی نوشته است: «این محل که به نام تپه میل خوانده می شود، بقایای آتشکده معظمی از دوره ساسانیان است. اداره کل باستان شناسی از سال

ص: 288

بر پایه برخی اسناد، تاریخ بنای آتشکده ری به دوران پیش از زردشت می رسد. در ترجمه تاریخ طبری آمده است: «به ری آتشگاهی بود که از آن قدیم تر نبود...» مسعودی در مروج الذهب احداث آتشکده را در ری به فریدون نسبت می دهد و می گوید: «نخستین حکایت درباره این آتشکده به روزگار فریدون بازمی گردد. می گویند: فریدون، مردمی را دید که آتشی را گرامی می دارند و آن را می پرستند. فریدون پرسید که حکمت و سبب این کار چیست؟ به او خبر دادند که آنان، این آتش را واسطه میان خدا و بندگانش می دانند؛ زیرا آتش از جنس خدایان نوری است. آنان برای نور، مراتبی قائلند و طبیعت نور را غیر از طبیعت آتش می دانند... وقتی فریدون این سخنان را شنید، دستور داد که بخشی از آن آتش را برگیرند و به خراسان برند و برای آن خانه ای در طوس بنا کنند.» مسعودی، سپس نام ده آتشکده را می برد که آتشکده ری نیز جزء آنها است.

درستی این خبر مسلم نیست، ولی متأخران نیز ری را از زمان های دیرین و پیش از ظهور زردشت، شهری مذهبی و مرکز مغان دانسته اند؛ هر چند حرمت نهادن آتش در مذهب زردشت رنگی دیگر گرفت.

دونالد ویلبر (Donald N. Wilber) بنای آتشکده را این گونه وصف می کند: «معمولاً بنای یک آتشکده عبارت است از یک اطاق چهارگوش که سقف آن طاق ضربی است و گاهی اطراف آن را راهرو یا دالانی گرفته و در هر یک از چهار دیوار اطراف ورودیه، طاقی ساخته شده و به همین مناسبت، این نوع بناها را بعد از اسلام چهارطاق می گفتند. قرار دادن گنبد مدور بر روی بنای چهارگوشه و ایجاد طاق های گوشه ای، سبک خاص ایران است.» گیرشمن در تاریخ ایران درباره بنای معابد در عهد ساسانیان می نویسد: «در بنای معابد تغییراتی صورت گرفت. تالار مرکزی آتشکده، مربع و محصور به چهار دالان بوده است.»

چهارطاقی قسمت اصلی بنا، به منزله محراب (مهراب) است، و نظیر آن در خرابه های چهارطاقی قدیم، در نواحی فارس و اصفهان و آذربایجان دیده می شود.

آنچه از پوشش بنا در زمان حاضر برجا است، یک جفت قوس هلالی با نقطه بیضی است. در موازات محور اصلی تالار، راهرو کم عرض تونل مانندی، طول تالار را از زیر طی می کند که از منتهی الیه غربی، راهرو

هم عرض دیگری بر آن عمود می شود. ورودی اصلی راهرو زیرین در جبهه شرقی، زیر ایوان اصلی است. بنای چهارطاقی آتشکده، چهار دالان سرپوشیده دارد که آتش مقدس را برای حفاظت از آب، خاک و باد از این دالان ها عبور می دادند. در اکتشافات، تنها یکی از این دالان ها بیرون آمده است. مهم ترین ویژگی تزئینی بنا گچ بری های آن است که روی دیوارهای تالار اصلی نقش بسته و شامل طرح های هندسی، حاشیه ای، گیاهی و حیوانی است.

بلندی تپه میل از سطح دشت اطراف، 18 متر است و حدود 25 متر پهنا و 20 متر درازا دارد. پیرامون این تپه بلند، تپه های کم ارتفاع و پراکنده ای وجود دارد. این مجموعه منطقه ای به وسعت 800 در 900 متر را شامل می شود. تپه میل، در سال 1334 ش. توسط وزارت فرهنگ و هنر با شماره 407 در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسید.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 339؛ ری در آیینۀ تاریخ، ص 11-13.

ترسناباد

روستا و مزرعه، واقع در غار غربی در شرق کهریزک، در دو کیلومتری جنوب پالایشگاه. نام دیگر آن دُرسون آباد است. در سند مورخ 950 ق، یکی از تقاضاهای سادات ری از شاه طهماسب چنین بوده است: «چون مزرعه ترسناباد ملک فقیران است و به مبلغ شش هزار و نهصد و چهار تبریزی به تیول ایالت پناه حسین خان سلطان مقرر است، اگر حقوق دیوانی آن را داخل ضروریات سرکار آستانه متبرکه نمایند که صرف آنجا بشود، از تکالیف تیولدار فارغ بوده، موجب رفاه حال سادات و معموری آنجا شود.» شاه با این تقاضا موافقت کرده است. جمعیت این روستا در سال 1385 ش. 957 نفر در 232 خانوار بوده است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 518؛ آستانه ری، ص 78 و 81؛ درگاه ملی آمار ایران، «نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.».

ترشبه

روستا، واقع در دهستان غار غربی، در بخش شهر ری. هوای آن جلگه ای معتدل است و آب آن از قنات و رود کرج تأمین می شود. غلات، صیفی و چغندرقتند، از محصولات آن است.

منابع: فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور، ج 38، 66؛ لغت نامه دهخدا، ج 4، ص 5646.

تقی آباد

روستا، واقع در دهستان غار در بخش شهر ری، نزدیک کارخانه سولفات و آجر نسوز. تقی آباد، اکنون به شهر متصل و از شمال به

ص: 291

بلوار شهید رستگار، از جنوب به شهرک عباس آباد، از شرق به سرخه حصار و از غرب به جاده ورامین - شهر ری، محدود شده است. این محله، همچون اغلب محلات شهر، از دهه 1350 ش. به بعد گسترش یافت، اما نام‌ها و عمارت‌هایی که در گوشه و کنار آن باقی مانده است، نشان از گذشته‌ای دراز دارد. وجود کارخانه مارگارین و چند کارخانه دیگر و کارگاه‌های بسیار (بیشتر سنگبری) روستا / محله را دارای بافت صنعتی کرده است. مقبره بی بی شهربانو در این روستا واقع است.

منابع: فرهنگ جغرافیایی ایران، بخش تهران، ج 38، ص 67؛ پرتال محله تقی آباد.

تقی بن طاهر بن هادی حسنی، نقیب رازی

فقیه و از شاگردان سید مرتضی. او را به زهد و پرهیزگاری ستوده‌اند.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 44؛ امل الآمل، ج 2، ص 45؛ الانتصار، ص 46؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 348؛ معجم رجال الحديث، ج 4، ص 282؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 633.

تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر بجلی رازی، ابوالقاسم

محدث ایرانی تبار، مقری، حافظ، مورخ و مشهور به تمام رازی. پدرش از ری به دمشق رفت و تمام در همان جا به سال 330 ق. به دنیا آمد. تمام استماع حدیث را در کودکی آغاز کرد و از برخی مشایخ پدرش، همچون ابوبکر عذری و ابوبکر قرشی وراق حدیث شنید. مشایخ دیگر او در حدیث، عبارتند از: خیثمة بن سلیمان، حسن بن حبیب حصائری، احمد بن محمد فضاله حمصی، ابومیمون بن راشد، اخوتبوك، ابواحمد عمرو بن عثمان سبیعی، ابویعقوب اذرعی، ابوبکر بزاز، ابوالمفضل شیبانی و علی بن عمر دارقطنی. همچنین احمد بن محمد عتیقی، ابوالحسین میدانی، حسن بن علی لبّاد، عبدالعزیز کتّانی و احمد بن عبدالرحمن طرائفی از او حدیث شنیده‌اند. ابوعلی اهوازی و عبدالعزیز کتّانی از شاگردان وی در علم رجالند. روایات وی اصلی‌ترین منبع ربعی (متوفای 444 ق.) در گردآوری مجموعه فضایل الشام و دمشق بوده است؛ چنانکه ربعی افزون بر نیمی از احادیث کتاب فضائل الشام و دمشق را از او روایت کرده است. ابن عساکر نیز درباره وفیات عالمان شام، بسیار از وی نقل کرده است. تمام رازی، قرائت را از ربعی، یحیی بن احمد عبّسی، ابومنصور محمد بن زریق بلّادی، ابوبکر طرسوسی و ابوبکر مریّی آموخت. شاگردان نامدار او در قرائت، محمد بن علی مُطرز و ابوعلی اهوازی است. در سال

ص: 292

1. الفوائد. در این کتاب که در سال های پایانی عمر نوشته است، روایات غریب و مفرد مشایخ خود را بر اساس طرق حدیث گرد آورده و گاه درباره واژگان، رجال، متن و اسانید حدیث توضیح داده است.
2. مسند المقلین من الـمراء و السلاطین. در این اثر به شیوه مسانید، روایاتی را که از حکمرانانی چون حجاج بن یوسف، ابومسلم خراسانی و نصر بن سیار در اختیار داشته، آورده است. این کتاب به کوشش مجدی فتحی سید، و بار دیگر به همراه المدرج الی المدرج سیوطی به کوشش صبحی بدری سامرای (کویت، دارالسلفیه) منتشر شده است.
3. حدیث ابی العُشراء. تخریج تمام از تنها حدیث ابی العُشراء اسامة بن مالک دارمی، تابعی بصری درباره احکام زکات. این اثر، به کوشش بسام عبدالوهاب جابی (دمشق، 1404 ق) منتشر شده است.
4. رسالة فی بیان الفرق الضالة. نسخه ای از این کتاب در کتابخانه کوپریلی استانبول نگهداری می شود. موضوع کتاب، رد مذهب اشعری است.

منبع: دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 16، ص 131.

تمام رازی 8592 تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر بجلی رازی، ابوالقاسم

تولیت آستان حضرت عبدالعظیم

حسنى (ع) 8592 آستان حضرت عبدالعظیم حسنى (ع)

ص: 293

ثابت بن یحیی بن یسار رازی، ابوعباد

کاتب دربار مأمون عباسی. هندوشاه در تجارب السلف درباره او می نویسد: «حساب را به غایت نیکو می دانست، جز آنکه سریع الحركات و تندخو و تیز و سریع الغضب بود.» مؤلف الوافی بالوفیات، او را وزیر مأمون دانسته است. شصت و پنج سال زیست و در سال 220 ق. درگذشت.

منابع: سیر اعلام النبلاء، ج 10، ص 198-199؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 457؛ الوافی بالوفیات، ج 10، ص 292؛ تجارب السلف، ص 171-172.

ثعلبة بن سهیل طهوی، ابومالك

راوی و پزشک قرن سوم، اهل سنت، ساکن ری. از جعفر بن ابی مغیره (در ری)، لیث بن ابوسلیم، زهری، مقاتل بن حیان و ابن سنان شیبانی روایت کرده است و جریر بن عبدالحمید و حکام بن سلم و محمد بن یوسف فریابی و حماد بن مسعد و یحیی بن مغیره و معاویة بن نفل عجلی، یعقوب بن عبدالله بن سعد قمی و اسحاق بن سلیمان، از او روایت کرده اند. ابن حبان، او را در شمار ثقات آورده است، ولی ابن معین و برخی دیگر از رجالی های اهل سنت، حدیث او را بی ارزش (لیس بشیء) خوانده اند؛ هرچند ابن معین در جایی دیگر (التهدیب) او را توثیق کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 464؛ جامع البيان، ج 11، ص 50 و ج 26، ص 144؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 6، ص 1888-1889؛ تاریخ ابن معین، ج 1، ص 336؛ الثقات، ج 8، ص 157؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 192؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 21، ص 83.

ص: 295

جاجرود

رودخانه. جاجرود، از رودهای دائمی و مهم شرق استان تهران است که در مسیر کلی جنوبی جاری است و در نهایت به دریاچه نمک استان قم می‌ریزد. شاخه‌ای از این رود، از ناحیه مرز شرقی شهرستان ری عبور می‌کند. رودخانه جاجرود در شمار رودهای شهرستان ری نیز ذکر شده است؛ زیرا در زمستان‌ها و ابتدای بهار، از بیست کیلومتری جنوب شرقی شهر ری می‌گذرد.

منبع: فرهنگ جغرافیایی آبادی‌های کشور، بخش تهران، ج 38، ص 166.

جاروب بندان

دروازه و محله. ذکر این دروازه و محله، در غیر کتاب نقض دیده نشده است. به گفته مؤلف نقض، مدرسه خواجه امام رشید رازی در محله جاروب بندان بوده و در آن «زیاده از دویست دانشمند معتبر درس دین و اصول و فقه و علم شریعت خواندند که علامه روزگار خویش بودند.» به قرینه هم جواری با مدرسه خواجه امام رشید رازی، محل این دروازه باید در منطقه شیعه نشین ری، نزدیک مدفن عبدالعظیم حسنی (ع) بوده باشد. همچنین این نقطه از شهر باید در سمت صحراهای جاروب خیز اطراف ری قرار داشته باشد؛ چنانکه هنوز جاروب شهرستان شهریار ممتاز و مشهور است. با نظر داشت محل تقریبی یا تحقیقی دروازه‌های دیگر، دروازه جاروب بندان در سمت جنوب غربی

ص: 297

شهر بوده و از حیث رفت و آمد، چندان اهمیت نداشته است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 196 و 238؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 41.

جال کولی / چال کولی

از نواحی قدیم ری. نام این محل در نزهة القلوب و تاریخ گزیده، در سبب تسمیه غار، آمده است. به گفته آن دو، امامزاده ای از فرزندان امام کاظم (ع) در ری، از بیم جان گریخت و به ناحیه جال کولی آمد. در آنجا غاری پدید آمد و او در آن پناه گرفت.

منابع: نزهة القلوب، ج 3، ص 54؛ ری باستان، ج 3، ص 519.

جامع جدید

مسجد. بانی آن، قطب الدین عمادالدوله، مشهور به سرهنگ ساوتکین، از امرای الب ارسلان و ملکشاه بود و بر فارس و کرمان و بخشی از عراق فرمانروایی می کرد.

مؤلف نقض می نویسد: «... در آن تاریخ که سرهنگ ساوتکین جامع جدید می کرد برای اصحاب حدیث که ایشان را در ری مسجد آدینه نبود.»

صفت «جدید» برای این مسجد، به دلیل جداسازی آن از مسجد عتیق است که طغرل بنا کرده بود.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 326 و 321؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 40.

جامع طغرل

مسجد. طغرل، سلطان مقتدر سلجوقی، در شهر ری چندین بنا ساخت؛ از جمله مسجد جامع حنفیان. مؤلف نقض می نویسد: «و مسجد طغرل است از آن حنفیان.» این جامع به قدری بزرگ و وسیع بود که بیست هزار نمازگزار را گنجایش داشت. در لبّ التواریخ آمده است: «[طغرل] هر وقت خواستی که از جهت خود خانه سازد، اول مسجدی ساختی، بعد از آن به عمارت پرداختی.» به قرینه عبارت لبّ التواریخ، محل این مسجد در مشرق سرای ایالت (حدود شرقی خیابان ظهیرآباد یا خیابان طغرل فعلی)، در بخش حنفی نشین ری بوده است؛ زیرا همه بناهای مربوط به سلاجقه در همین حدود واقع بوده و حنفیان نیز در مشرق این محله می زیسته اند.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 327؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 604.

جامع عتیق / جامع مهدی

مسجد. جامع مهدی، خلیفه عباسی، یا جامع عتیق، بزرگ ترین مسجد ری بوده است. بلاذری و دیگران ساخت این مسجد را در سال 158 دانسته اند. در کتاب نقض آمده

است: «مناقب خوانان در قطب روده و برشته نرمة و سرفلیسان و مسجد عتیق همان خوانند که به دروازه مهران و مصلحگاه.» و نیز: «خواجه تاج اشعری حنفی نیشابوری روز عاشورا بعد از نماز در جامع عتیق دیدید که چه کرد.» و نیز: «مسجد عتیق از آنان که مذهب نجار دارند.» اطلاق عتیق به جامع مهدی بی گمان از آن رو است که از دیگر جوامع ری، کهن تر بوده است. فرقه های مذهبی هیچ یک در جامع فرقه دیگری به جماعت نماز نمی گزارند، و هر کدام برای خود مسجد جامعی جداگانه می ساختند؛ چنانکه صاحب نقض آورده است: «حنفیان هرگز به جامع روده نماز نگزارند و اقتداء به امامان اشعریان نکنند، و اشاعره را اتفاق است که به مساجد حنفیان نماز به جماعت نکنند، و علمای هر دو طایفه فتوا می کنند که در نماز جماعت هر یک بدان دیگری اقتداء روا نباشد و نشاید کردن.» و نیز: «سرهنگ ساوتکین جامع جدید می کرد برای اصحاب حدیث که ایشان را در ری مسجد آدینه نبود.» گویا در عهد صاحب نقض در ری به شمار فرق مذهبی، جامع یا مسجد آدینه بوده است؛ بر خلاف زمان های پیشین که جامع، منحصر به مسجد مهدی بوده و به نوبت در آن نماز می خوانده اند.

درباره محل مسجد جامع مهدی، نشانی هایی در منابع موجود است که از جمع آنها معلوم می شود که جامع مهدی در شارستان، در مشرق ری برین و در جنوب قلعه طبرک بوده است. بر پایه این قرائن و شواهد، محل مسجد در جایی بوده است که امروز به نام مسیل حسین آباد معروف است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 321.

جبار بن علی بن جعفر حدقه رازی، ابومحمد

محدث قرن ششم. از زندگانی او اطلاع چندانی در دست نیست جز آنکه عمادالدین ابوجعفر محمد بن قاسم طبری صاحب بشارة المصطفی در کتاب خود آورده است که در ذی القعدة سنه 518 از او حدیث شنیده و ابومحمد عبدالرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری رازی (عموی ابوالفتوح رازی) استاد او بوده است.

منابع: الذریعه، ج 3، ص 117؛ اعیان الشیعه، ج 4، ص 62-63؛ بشارة المصطفی، ص 8؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 3، ص 16؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 2، ص 315.

جریر بن عبدالحمید بن جریر ضبی کوفی رازی، ابو عبدالله

محدث اهل سنت، حافظ و قاضی ری. در کوفه یا ری، به سال 107 ق. به دنیا آمد و در ری

ص: 299

به سال 188 ق. درگذشت. کتابی نیز در حدیث داشته است. در مکه، ایوب سختیانی و برخی دیگر از محدثان مکه را دیده و از آنان حدیث شنیده است. خطیب بغدادی از طریق خود نقل می کند که او با جابر جعفی نیز ملاقات کرده، اما حدیثی از او ننوشته است؛ زیرا روایت قائلان به رجعت را صحیح نمی دانسته است. همو بنا بر نقلی که از طریق خود می آورد، او را در حفظ ضعیف می خواند؛ اما ذهبی می نویسد: محدثان برای دیدار با او سفر می کردند؛ به دلیل اطمینانی که به حفظ و وثوق و دانش بسیار او داشتند.

جریر بن عبدالحمید، از مغیره بن مقسم، حصین بن عبدالرحمن، سلیمان اعمش، اسماعیل بن ابی خالد، احمد بن حنبل، سفیان ثوری، ابواسحاق شیبانی، عماره بن قعقاع، هشام بن عروه، عبدالملک بن عمیر، هشام بن حسان، بیان بن بشر، فضیل بن غزوان و... روایت کرده و ابوداود طیالسی، ثعلبه بن سهیل طهوی، قتیبه بن سعید، یحیی بن یحیی، عثمان بن ابی شیبه، ابوغسان محمد بن عمرو، ابراهیم بن محمد منتشر (در صحیح مسلم)، اسماعیل بن ابی خالد (در صحیح مسلم و بخاری) و دیگران از او روایت کرده اند. شبستری، مؤلف الفائق فی رواة و اصحاب الامام الصادق (ع)، او را از بهترین محدثین ثقه دانسته است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 7، ص 262-270؛ تهذیب الکمال، ج 4، ص 543-551؛ سیر اعلام النبلاء، ج 9، ص 9-18؛ الانساب، ج 4، ص 10؛ رجال الطوسی، ص 177؛ الثقات، ج 7، ص 262-267؛ الفائق فی رواة و اصحاب الامام الصادق (ع)، ج 1، ص 290-291؛ اللباب فی تهذیب الانساب، ج 2، ص 6 و 261-263؛ تاریخ الاسلام، ج 12، ص 93-98؛ رجال الشیعة فی اسانید السنة، ص 74-78.

جصاص

ابوبکر احمد بن علی رازی، فقیه، محدث و مفسر بزرگ حنفی. در سال 305 ق. در شهر ری به دنیا آمد. «جصاص»، به معنای گچ ساز یا گچ کار، نام مشهور چند عالم دیگر نیز هست. جصاص رازی تا بیست سالگی در ری به تحصیل علوم گوناگون پرداخت. در سال 325، به بغداد رفت و در آنجا از محضر فقیه مشهور حنفی، ابوالحسن کرخی (م 340 ق.) بهره علمی برد و سپس به سبب مشکلات اقتصادی به اهواز رفت و پس از رفع مشکلات، به بغداد بازگشت. بعد از مدتی، با مشورت استادش کرخی، برای افزایش اندوخته های علمی خود، همراه حاکم نیشابوری (م 405 ق.) به نیشابور سفر کرد و در 344 ق. دوباره به بغداد بازگشت و کرسی تدریس کرخی را و نیز منصب افتا را از آن خود ساخت

ص: 300

و ریاست مذهب حنفی را تا پایان عمر بر عهده داشت.

جصّاص، فقه و اصول را نزد ابوالحسن کرخی، حدیث را نزد عبدالباقی بن قانع، ابوالقاسم سلیمان بن احمد طبرانی، ابوالعباس اصمّ نیشابوری، دعلج بن احمد و احتمالاً حاکم نیشابوری، و ادبیات را نزد ابوسهل زجاجی و ابوعلی فارسی فراگرفت. برخی شاگردان وی عبارت بودند از: ابوجعفر نسفی (م 414 ق.)، محمد بن موسی خوارزمی (م ق.)، محمد بن یحیی جرجانی (م 398 ق.)، محمد بن احمد زعفرانی (م 393 ق.) و احمد بن محمد معروف به ابن مسلمه (م 415 ق.).

به نظر برخی دانشمندان (از جمله قاضی عبدالجبار معتزلی)، جصّاص از نظر کلامی در شمار معتزله است؛ زیرا درباره موضوعاتی همچون رؤیت خدا و سیدحرا با معتزلیان موافق بود و تفسیر فقهی او نیز بسیار متأثر از آرای آنان است. برخی منابع، جصّاص را در زمره علمای طبقه چهارم حنفی یا اصطلاحاً «اصحاب تخریج» (علمایی که تنها به تبیین و دسته بندی آرای پیشینیان پرداختند) شمرده اند، ولی از این دیدگاه انتقاد شده است.

جصّاص را به تقوا، زهد و تواضع ستوده اند. حاکم وقت (احتمالاً سیف الدوله حمدانی) دو بار منصب قضا را به او پیشنهاد کرد، اما او نیز همچون کرخی، آن را نپذیرفت. جصّاص در 370 ق. یا 376 ق. در بغداد درگذشت و شاگردش خوارزمی بر پیکر وی نماز گزارد.

از وی آثار علمی متعددی بر جای مانده است که مهم ترین و مشهورترین آنها احکام القرآن است که بارها چاپ شده است. این کتاب، که آخرین کتاب او است و در آن بارها به سایر آثار خود ارجاع داده است، نزد حنفیان از مهم ترین منابع تفسیر فقهی به شمار می رود. جصّاص آیاتی را که در بردارنده احکام فقهی است، به ترتیب سوره ها (و در هر سوره، به ترتیب آیات) تفسیر و کتاب را بر اساس عناوین فقهی تبویب کرده است. گاهی به مناسبت، برخی مسائل فقهی را نیز که مستند به آیات قرآن نیست، مطرح کرده است. احکام القرآن علاوه بر مباحث فقهی، متضمن نکات قرآنی و حدیثی و ادبی و کلامی نیز هست. وی در این کتاب بر دفاع از آرای حنفیان اصرار کرده و درباره امام

شافعی، با لحنی شدید سخن گفته است. جصاص برخی مباحث اصول فقه را که عمدتاً در موضوع الفاظ است، به عنوان مقدمه کتاب احکام القرآن آورده است که بارها مستقلاً و با عنوان الفصول فی الاصول یا اصول الجصاص چاپ شده است. سایر آثار مهم او عبارتند از: شرح سه کتاب فقهی الجامع الكبير، الجامع الصغير و المناسک، هر سه از محمد بن حسن شیبانی (م 189 ق.)؛ شرح مختصر الفقه، اثر احمد بن محمد طحاوی (م 321 ق.)؛ شرح المختصر، اثر ابوالحسن کرخی؛ شرح ادب القاضی، اثر احمد بن عمرو خصاف (م 317 ق.)؛ تلخیص کتاب اختلاف العلماء اثر طحاوی در علم خلاف؛ جوابات المسائل.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 10، ص 391-393.

جعفر بن احمد بن خلیل رازی

محدث. پدرش احمد بن خلیل رازی نیز از محدثان بود. هر دو از ابوغسان محمد بن عمرو بن بکر تمیمی عدوی روایت کرده اند.

منابع: السنن الكبرى، ج 5، ص 251؛ ضعفاء، ج 4، ص 51-52؛ علل الدارقطنی، ج 10، ص 297؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 203؛ تهذیب الکمال، ج 26، ص 199-200.

جعفر بن احمد بن علی قمی، ابومحمد 8592 ابن رازی

جعفر بن احمد بن عیسی رازی، ابوالفضل

محدث. ابن ابی حاتم رازی او را صدوق خوانده و عبدالمؤمن بن علی و هشام بن عمار را مشایخ او در حدیث شمرده است.

منبع: الجرح والتعديل، ج 2، ص 474.

جعفر بن احمد بن محمد صوفی رازی، ابوالقاسم

صوفی، مقری، محدث. وی از مشایخ بزرگ عصر خود بود و در نیشابور می زیست. مالی فراوان داشت و همه را خرج طائفه صوفیان کرد. به گفته جامی در نفحات، «مشایخ ری گفته اند: ابوالقاسم رازی را چهار چیز بود که کس دیگر را نبود: جمال و مال و زهد به کمال و سخاوت بی زوال.» از عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی و ابوالحسن بن حریق روایت کرده است، و سلمی از او. به سال 378 ق. درگذشت.

منابع: نفحات الانس، ص 123؛ طبقات الصوفیه، ص 420 و ص 509-510؛ بغیة الطلب فی تاریخ حلب، ج 3، ص 1066.

جعفر بن احمد بن وندک رازی، ابو عبدالله

متکلم، محدث، مصنف شیعی و گویا از

اصحاب امام هادی (ع). کتابی مفصل درباره امامت داشته است. نجاشی، او را از راویانی شمرده است که از ائمه (ع) روایت مستقیم (بی واسطه) ندارند.

منابع: رجال النجاشی، ص 133؛ خلاصة الاقوال، ص 91؛ رجال ابن داود، ص 62؛ نقد الرجال، ج 1، ص 338؛ معجم رجال الحديث، ج 5، ص 20؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 2، ص 144؛ طرائف المقال، ج 1، ص 218؛ منتهی المقال، ج 2، ص 232؛ جامع الرواة، ج 1، ص 149.

جعفر بن حیان رازی، ابومحمد

محدث. اصل او از ری بود و در جرجان می زیست. ابوبکر اسماعیلی، ابن عدی و... در جرجان از او روایت کرده اند، و او از حسن بن عرفه، حدیث شنیده است.

منبع: تاریخ جرجان.

جعفر بن عبدالله بن یعقوب فناکی رازی، ابوالقاسم

محدث و راوی مسند محمد بن هارون رویانی. روح بن محمد رازی شافعی، هبة الله بن حسن بن منصور رازی (لالکائی)، در ری، عبدالله بن محمد بن عبدالکریم رازی، ابوالفضل عبدالرحمن بن احمد بن حسن رازی، ابوالفتح محمد بن عبدالله ریس، ابوالعباس احمد بن محمد ایبوردی، احمد بن حسن مقری، از وی روایت کرده اند، و او از محمد بن هارون و عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی. ابویعلی خلیلی می گوید: او به عدالت و تدین بسیار، آراسته بود و آخرین کسی است که از محمد بن هارون روایت کرده است. در سال 383 ق. درگذشت.

منابع: الاربعون حدیثا، ص 49؛ نهج السعادة فی مستدرک نهج البلاغه، ج 5، ص 275؛ شواهد التنزیل لقواعد التفصیل، ج 1، ص 91؛ تاریخ بغداد، ج 5، ص 255 و ج 9، ص 404 و ج 14، ص 70؛ معجم المؤلفین، ج 13، ص 136؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 1، ص 95 و 135 و 174-175 و ص 187 و 267 و 305 و ج 2، ص 47 و 287...؛ تاریخ الاسلام، ج 27، ص 61؛ تهذیب الکمال، ج 26، ص 385؛ سیر اعلام النبلاء، ج 16، ص 430-431؛ تاریخ الاسلام، ج 27، ص 61؛ الوافی بالوفیات، ج 11، ص 86.

جعفر بن علی ادک خواری رازی

محدث. از اسماعیل بن ابی اویس روایت کرده است و حسن بن لیث از او. مؤلف الجرح و التعديل می گوید: بخشی از روایاتش را برای ما نوشت و صدوق و ثقه بود.»

منبع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 484.

جعفر بن غازی قزوینی رازی

محدث، مستسرخ و دانشمند شیعی سده یازدهم. ساکن قزوین بود و نزد برادرش، خلیل قزوینی، دانش آموخت. با بسیاری از دانشمندان شهرهای مختلف مباحثه کرده و

چندین کتاب روایی و تفسیری را مقابله و تصحیح و به خط خوش کتابت کرده است. حاشیه‌ی عالمانه‌ی ای نیز بر فروع کافی دارد که در سال 1060 ق. در قزوین شروع و سال 1068 ق. در ری تمام کرده است. کتاب المجازات النبویه، نوشته‌ی شریف رضی را در سال 1098 و 1099 ق. چهار بار به خط خود نوشته و سپس بر آن تعلیقه زده است. همچنین کتاب برادرش، ملاً خلیل قزوینی، موسوم به صافی در شرح کافی را تحریر کرده و آن را «گنجینه‌ی شاهی» نامیده است. از تألیفات او «زین المؤمن» است.

منابع: تراجم الرجال، ج 1، ص 125-125؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌ی آیه‌الله گلپایگانی، ج 3، ص 59.

جعفر بن محمد بن ابی زید رازی

محدث. از پدرش روایت کرده است و احمد بن محمد بن عیسی از او. در کتب رجالی درباره‌ی او اختلاف است. برخی او را مهمل و برخی مجهول دانسته‌اند. در برخی اسناد، «جعفر بن محمد "عن" ابی زید» آمده است و در برخی «جعفر بن محمد "بن" ابی زید». بنا بر نظر آیه‌الله خویی، در سند روایات، «جعفر بن محمد بن ابی زید» درست است. غیر از احمد بن محمد بن عیسی، کسی از او روایت نکرده و جز روایتی از امام رضا (ع) درباره‌ی لباس نمازگزار، از او روایت نشده است.

منابع: الخلاف، طوسی، ج 1، ص 512؛ منتهی الطالب، ج 4، ص 212؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 2، ص 186؛ معجم رجال الحدیث، ج 2، ص 341.

جعفر بن محمد بن احمد دوریستی رازی، ابو عبدالله

فقیه، متکلم و محدث امامی، شاگرد و راوی شیخ مفید و معاصر شیخ طوسی. در سال 380 ق. به دنیا آمد و بعد از 474 ق. درگذشت. خاندان دوریستی به فضل و دانش شهرت دارد و نسب به حذیفه بن یمان، صحابی رسول الله (ص) می‌رساند. دوریست یا درشت یا طرشت، در قدیم از توابع ری محسوب می‌شد و اکنون از مناطق تهران (در شمال شرق میدان آزادی) است. به گواهی و گزارش عبدالجلیل قزوینی رازی، «در هر هفته نظام الملك از شهر ری به دوریست رفتی، و از خواجه جعفر استماع کردی و بازگشتی از غایت فضل و بزرگی او، و آن خاندانی است به علم و عفت و ورع و امانت مذکور، خلفاً عن سلف.»

پدر جعفر بن محمد بن احمد دوریستی، از شاگردان شیخ صدوق در ری بود و سپس به بغداد رفت و نزد شیخ مفید و سید مرتضی،

فقه و حدیث آموخت. پس از مدتی به ری بازگشت و حدیث گفت و علوم دینی تدریس کرد. جعفر بن محمد بن احمد دوریستی، از پدرش و محمد بن بکران و محاملی و شیخ مفید (به طریق قرائت) روایت کرده است، و نوه او، محمد بن موسی بن جعفر و عبدالجبار بن عبدالله مقری رازی و محمد بن احمد بن شهریار خازن و خواجه نظام الملک طوسی و مرتضی بن داعی حسنی رازی و ابوجعفر مهدی بن ابی حرب مرعشی و سید ضیاءالدین فضل الله راوندی و ابوالبرکات محمد بن اسماعیل حسینی مشهدی و ابوالقاسم و ابوجعفر پسران کمیح و هبة الله بن دعویدار و سید علی بن ابی طالب سیلقی و حسن بن محمد حدیقی و حسن بن علی اربادی و احمد بن محمد مرشکی و شریف ابوالسعادات بن شجری و ابوعبدالله حسین مؤدب قمی و حسن بن یعقوب بن احمد قاری نیشابوری و محمد بن علی تمیمی و ابن ادریس و ابوالقاسم علی بن زید بیهقی و شاذان بن جبرئیل قمی و شیخ ابوالقاسم مرزبان بن حسین بن محمد و ابومنصور علی بن عبدالواحد زیادی و گروهی دیگر، از او حدیث شنیدند. ابومنصور علی بن عبدالله زیادی از او در سال 474 ق. اجازه روایت گرفته و سید بن طاوس در کتاب الاقبال از کتاب الحسنی (از تألیفات او) نقل کرده است. نام او در رجال شیخ طوسی آمده و توثیق شده است. منتجب الدین، او را ثقه، عدل و عین خوانده است. از کتاب های او است: الکفایة فی العبادات؛ یوم و لیلہ؛ الاعتقادات؛ الحسنی.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 78-80 و ج 6، ص 252 و 287 و 335؛ وسائل الشیعه، ج 8، ص 19 و 21 و ج 10، ص 365 و 481-482 و...؛ امل الآمل، ج 2، ص 320-321؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 2، ص 270-272 و ج 4، ص 169-170؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 3، ص 15؛ رجال الطوسی، ص 419؛ فهرست منتجب الدین، ص 14 و 45؛ رجال ابن داود، ص 65؛ نقد الرجال، ج 1، ص 357-358؛ معجم رجال الحدیث، ج 5، ص 73-74 و ج 5، ص 96-97. نقض، چاپ دارالحدیث، ص 157.

جعفر بن محمد بن حسن بن زیاد رازی زعفرانی، ابویحیی

محدث، مفسر و برادر ابوبکر احمد بن محمد بن حسن بن زیاد رازی، معروف به «تفسیری». اهل ری بود و برای شنیدن حدیث به بغداد رفت. در بغداد از سهل بن عثمان عسکری، ابراهیم بن منذر حزامی، ابراهیم بن موسی فراء، سریج بن یونس، علی بن محمد طنافسی، عمرو بن واقع بجلي و جمعی دیگر حدیث شنید. از

دیگر مشایخ او در روایت، ابوبکر بن ابان وکیعی، عمر بن علی اسفدنی، عمر بن علی بن ابوبکر، عمرو بن سهل بن صرخاب، محمد بن حمید (و او با سه واسطه از رسول الله) و هارون بن فضیل است. از او روایت کرده است محمد بن مخلد، اسماعیل بن محمد صفار، احمد بن عثمان آدمی، ابوسهل بن قطان و ابوبکر شافعی. ابوزرع، او را در تفسیر، حافظ دانسته و سیوطی وی را از پیشوایان علم تفسیر و «صدوق و ثقه» خوانده است. به سال 279 ق. درگذشت.

منابع: ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 695؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 329 و ج 2، ص 488-489 و ج 5، ص 325 و ج 9، ص 93؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 193-194؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 38، ص 32؛ سیر اعلام النبلاء، ج 14، ص 107-108 و ج 6، ص 259؛ طبقات المفسرین، ص 32-33.

جعفر بن محمد رازی خواری، ابو عبدالله

محدث امامی. علی بن محمد قتیبی نیشابوری از او روایت کرده است.

منابع: اختیار معرفة الرجال، ج 1، ص 37؛ معجم رجال الحدیث، ج 9، ص 196.

جعفر بن منیر مدائنی قطان، ابو محمد

محدث اهل سنت. از اهالی مدائن بود. به ری آمد و از شباة بن سوار و یزید بن هارون و عبدالوهاب بن عطا و روح بن عباده نقل حدیث کرد. ابوحاتم رازی و محمد بن ایوب رازی و احمد بن سلمه نیشابوری از او روایت کرده اند. ابن ابی حاتم رازی او را صدوق شمرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 491؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 186؛ لسان المیزان، ج 2، ص 128-129؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 9، ص 3073.

جعفر بن میسرۀ اشجعی رازی، ابو الوفاء

محدث و مقری قرن سوم. از پدر خویش و مالک بن انس روایت کرده است. پدر او از راویان ابن عمر (فرزند خلیفه دوم) بود. محمد بن یحیی ازدی و ابراهیم بن منذر حزامی و اسماعیل بن ابان از وی روایت کرده اند. بخاری در التاریخ الکبیر و عقیلی در الضعفاء و برخی دیگر از مؤلفان کتب رجالی، او را ضعیف و منکر الحدیث خوانده اند. نام او در طریق شیخ طوسی آمده است. در سال 298 ق. درگذشت.

منابع: المجروحین، ج 1، ص 212 و 214؛ الانساب، ج 1، ص 164-165؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 143-144؛ التاریخ الکبیر، ج 2، ص 189؛ الضعفاء، ج 1، ص 212؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 404 و 418؛ التمهید، ج 7، ص 259-260؛ لسان المیزان، ج 2، ص 112 و 129-130؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 2، ص 227.

محدث امامی. او و پدرش را ثقه دانسته اند. پدرش، یحیی بن علاء از اصحاب امام باقر (ع) و قاضی ری بوده است. موسی بن حسین بن موسی از او روایت کرده است. کتاب حدیث او را به پدرش نیز نسبت می دهند؛ زیرا اصل کتاب از پدر است و او آن را روایت کرده است. مسند او، حاوی روایاتی از امام صادق (ع) است.

منابع: رجال النجاشی، ص 126؛ خلاصة الاقوال، ص 92؛ رجال ابن داود، ص 66؛ نقد الرجال، ج 1، ص 366؛ جامع الرواة، ج 1، ص 164؛ الرسائل الرجالیه، ج 1، ص 152-153؛ لسان المیزان، ج 2، ص 132؛ اعیان الشیعه، ج 4، ص 194؛ وسائل الشیعه، ج 30، ص 334؛ معجم رجال الحدیث، ج 5، ص 109.

جغرافیای ری

ری یکی از کهن ترین شهرهای جهان و خاورمیانه است که با نینوا و بابل هم عهد بوده و در سده های نخستین اسلامی از مهم ترین شهرها به شمار می آمده است و جز بغداد و نیشابور شهری با آن قابل رقابت نبوده است (ر. ک: شهرهای ایران، ج 2، ص 118). همچنین شهر ری، یکی از پایگاه های کهن تشیع، و مهد رشد و بالندگی عالمانی همچون ثقة الاسلام کلینی، شیخ صدوق و ابوالفتح رازی بوده است. این سرزمین کهن، به لحاظ موقعیت جغرافیایی و پیشینه تاریخی نیز از اهمیت خاصی برخوردار است؛ به طوری که در متون کهن و تاریخی، آن را «امّ البلاد»، «شیخ البلاد»، «بزرگ ترین شهر ماد»، «بهترین سرزمین»، «عروس بلاد»، «گذرگاه و چهارراه دنیا»، «شهر بزرگ»، «شهر نامدار»، «دیار بشکوه»، «سرای خرم»، «فخر اسلام» و مانند آن خوانده اند (برای نمونه، ر. ک: نزهة القلوب، ص 52). این توصیفات، بیشتر ناظر به اهمیت جغرافیایی شهر ری است؛ اهمیت و جایگاه تمدنی ری نیز همین مقدار مهم و زبانه است. مهم ترین ویژگی این شهر در دوران اسلامی، وجود مدفن عبدالعظیم حسنی (ع) در آن است. وی از شخصیت های عالی قدر جهان اسلام است و مزار شریفش، پیوسته زیارت گاه شیعیان و علاقه مندان به خاندان عصمت و طهارت بوده است.

ناحیه ری به عنوان منطقه ای مهم، از دوران مادها تا زمان حاضر، اهمیت سیاسی خود را بیش و کم حفظ کرده است. در طی این دوران، یا پایتخت اصلی بوده است یا پایتخت فصلی یا مرکز ناحیه ای وسیع یا مرکز استان. اگرچه بعد از حمله مغول، شهر ری مرکزیت سیاسی و رونق پیشین خود را از دست داد، اما ناحیه ری همچنان عظمت خود را حفظ کرد؛ چرا که میراث شکوهمندش به شهر همجوارش، تهران

منتقل شد؛ شهری که روزگاری یکی از قرای معظم ناحیه غار در حومه شهر ری بوده است (همان، ص 54) و از قصبات حومه شهر ری به حساب می آمد و از دوران صفویه تا زمان حاضر، اعتلای سیاسی آن تداوم یافته است.

شرح وضعیت جغرافیایی هر منطقه، نیازمند بررسی جغرافیای طبیعی، اقتصادی، انسانی، سیاسی، تاریخی، ارائه اطلاعات گردشگری و شرح آثار باستانی و تاریخی آن منطقه است. این عناوین، خود سرفصل ها و عناوین فرعی دیگری را در پی دارد؛ اما وضعیت شهرستان ری، به گونه ای است که ارائه برخی از دانسته های جغرافیایی مستقل، بدان دیگر مناطق، حتی در سطح عناوین اصلی ممکن نیست؛ زیرا محدوده ری در سال های گذشته، بارها به واحدهای کوچک تر تجزیه شده و پیوستگی و قرب مکانی شهر ری با بخش عظیمی از این واحدها، به ویژه شهر و شهرستان تهران، موجب گشته است که در اطلاعات اختصاصی یا مهم جغرافیایی نتواند در شأن و جایگاه خود ظاهر شود. این مهم، هم در عوارض طبیعی و هم در وضعیت اداری، خود را نشان داده است. حتی در برهه ای از زمان معاصر، واحد سیاسی مستقل ری (فرمانداری ری) منحل و ضمیمه شهر تهران گردید و پس از مدتی دوباره در قالب واحد مستقل احیا گردید. در حال حاضر، شهرداری ری، در شمار یکی از مناطق شهرداری تهران منظور شده و فاقد امکانات و تشکیلات اداری مستقل است. مطابق آمار سال 1375، جمعیت شهر ری (مرکز شهرستان ری)، 356079 نفر در منطقه 20 تهران و 341 نفر در منطقه 15 است.

می توان گفت بیشتر شهرستان های فعلی استان تهران و بخش کمی از استان های همجوار، همگی از اجزای ری به حساب می آمدند و مجموعه هویت طبیعی و اقتصادی و سیاسی آنها سیمای ری را تشکیل می داده است. حتی در برخی از زمان ها محدوده توابع ری، تمام یا بخشی از استان های همجوار، و بلکه فراتر از آن می رفته است. از این رو، در نوشتار حاضر، در حد میسر از وضعیت جغرافیایی ری، سخن به میان آمده است؛ ولی بیشترین حجم آن به جغرافیای تاریخی ری اختصاص یافته است تا اهمیت تاریخی این سامان در گذر تاریخ روشن گردد؛ هرچند عظمت این سامان به گذشته تاریخی آن محدود نمی شود، و در زمان حاضر نیز، میراث بزرگ آن به شهر همجوارش، تهران منتقل شده است.

1. موقعیت جغرافیایی

ری، اکنون یکی از شهرستان های استان تهران است که از شمال به شهرستان تهران و از جنوب به شهرستان قم و از مشرق به شهرستان های پاکدشت و ورامین و از مغرب به شهرستان های اسلام شهر، رباط کریم و زرندیه محدود می شود (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. مقدمه، ص 1). وسعت آن بالغ بر 2293 کیلومتر مربع است (همان) و مساحت بخش های سه گانه شهرستان ری بدین ترتیب است: بخش مرکزی: 174 کیلومتر مربع؛ بخش کهریزک: 543 کیلومتر مربع؛ بخش فشاپویه: 1645 کیلومتر مربع (نمابر اداره کل امور اجتماعی استانداری تهران در پاسخ به استعلام نگارنده، در فروردین 1382 ش.). بنابراین در مجموع مساحت شهرستان ری 2362 کیلومتر مربع است. شهر ری مرکز شهرستان ری است که بین مختصات جغرافیایی طول جغرافیایی 26° و 51° و عرض جغرافیایی 36° و 35° واقع شده و ارتفاع شهر از سطح دریا 1062 متر است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور جمهوری اسلامی ایران، ج 38، ص 171).

شهر ری در جنوب شرقی شهر تهران و متصل به این شهر است. فاصله ری تا مرکز شهر تهران بالغ بر 14 کیلومتر (همان) و فاصله ری تا تهران، 8 کیلومتر است (فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، ص 102). مختصات جغرافیایی شهر ری (در حرم مطهر عبدالعظیم حسنی) 45° و 35° عرض شمالی و 15° و 26° و 51° طول شرقی است (شناسنامه جغرافیای طبیعی ایران، ص 11).

2. نام های قدیم ری

ری در دوران تاریخی پرسابقه خود، اسم ها و لقب های متعددی داشته است. فهرستی از این نام ها که با استناد به منابع قدیم و جدید در فرهنگنامه تطبیقی مکان های جغرافیایی ارائه شده است، بدین قرار است: آرساسیا، آرساکیا، ارازی، ارساکیا، ارشکیه، اورپوس، آلری، اورپا، اورپس، اروپوس، ائورپوس، بت رازیکایه، حضرت عبدالعظیم (ع)، دورا، ر، راجیس، راجیش، راجیک، راز، رازی، رازوک، رازس، راک، راکس، راکیا، راگ، راگا، راگای، راگز، راکس، راگو، راکیا، راگیانا، رام اردشیر، رام پیروز (رام فیروز)، رائی، راوژپس، رای، رغه، رگ، رگا، رگس، رگه، ری اردشیر، ری شهر، شیخ البلاد، ماد پایین، ماد راجیانا، ماد رازی، ماد راگیان، ماد راگیانا، ماد رگیانا، ماد سفلا، محمدیه، مدی، نوروپوس (فرهنگنامه تطبیقی نام های قدیم و جدید مکان های جغرافیایی ایران و نواحی مجاور، ص 212).

در مقدمه فرهنگنامه تطبیقی، کثرت صور و

ضبط بخشی از اسامی و القاب ذکر شده ری به علت تفاوت در تلفظها، گویش ها و ضبطها و حتی احتمالاً بر اثر اشتباه ناسخان، به صورت های مختلف بیان شده است. نکتهٔ دیگر آنکه اسامی ری کامل نقل نشده و نیاز به تتبع بیشتری دارد؛ مثلاً «عروس البلاد» (هفت اقلیم، ج 3، ص 3) و «ام البلاد ایران» (نزهة القلوب، ص 52) دو لقب مشهور ری می باشد که در فهرست بالای از قلم افتاده است. همچنین در یک تألیف متعلق به ق. 520 آمده است: «منوچهر پیشدادی، شهر ری را که خراب بود از نو بنا نهاد و آن را "ماه جان" نامید.» (مجموع التواریخ و القصص، ص 43). شاردن سیاح و جهانگرد در دورهٔ صفوی نیز، در شمار القاب و عناوین ری، «باب الابواب الارض»، «سوق العالم» و «بلدة البلاد» را ذکر می کند (سیاحتنامه شاردن، ترجمهٔ محمد عباسی، ج 3، ص 55). نیز در مورد نام ری، در الواح بیستون، در لوحی که به زبان مادی است، «راگا» ثبت شده و در لوح دیگر که به زبان تورانی است، «راگ کا آن» (تطبیق لغات جغرافیایی قدیم و جدید ایران، ص 95). همچنین در یک متن جغرافیایی قرن چهارم هجری از ری با نام «مهدیه» یاد شده و در علت این نامگذاری نوشته است: «زیرا مهدی در روزگار منصور در ری اقامت داشت و رشید در آنجا زاده شد.» (آکام المرجان، ترجمهٔ محمد آصف فکرت، ص 67).

پیش از اسلام نام ری در دو منبع متعلق به یهود، در توبیت به صورت «راگس» (Rages) و در ژودیت «راگو» (Ragau)، و در اوستا «رغه» (Ragha) و در کتیبهٔ بیستون (کتیبه ای از داریوش هخامنشی) «رگا» (Raga) ذکر شده است. ری در منابع یونانی، «راگو» (Rhagoe)، «راگا» (Rhaga)، «راگیا» (Rhageia)، در سریانی « Rai »، در ارمنی « Re »، در پهلوی « Ragh »، « Rag »، « Rak »، « Rai »، « » و در زبان های اروپایی نیز بدان صورت که در توبیت آمده، نامیده شده است (ری باستان، ج 1، ص 67). ری را سلوکیان «اورپا» (Europa) یا «اورپوس» و «اورپس» (Europus، Europos) و اشکانیان «ارشکیه» (Arsakia) گفته اند (همان، ص 68). در عهد ساسانیان، به گفتهٔ ارباب مسالك و تواریخ، آن را «ری» و «ری اردشیر» و «رام اردشیر» یا «ری شهر» و نیز «رام فیروز» می نامیده اند (همان).

در منابع جغرافیایی عربی آمده است که در دوران جاهلیت، ری را «آزاری» می خواندند (معجم البلدان، ج 3، ص 118). از مشهورترین نام های دوران اسلامی این شهر «ری» و «محمدیه» (جغرافیای سرزمین های خلافت شرقی، ترجمهٔ محمود عرفان، ص 231) است.

نویسندگان عرب آن را با الف و لام تعریف به صورت «الرّی» می نوشتند (همان).

منسوبین به ری را «رازی» گویند. همچنین با افزودن یای نسبت به ری، «ریی» هم استعمال شده است. از جمله حمدالله مستوفی از شخصی به نام «ملک فخرالدین ریی» نام برده است (نزهة القلوب، ص 53). ابن خلف تبریزی نوشته است: «ری نام شهری است در عراق و نام پادشاه زاده ای هم بوده. گویند او را برادری بود [که] "راز" نام داشت. هر دو به اتفاق شهری بنا کردند در تسمیه آن ایشان را با هم نزاع شد. هر یک می خواستند به نام خود کنند. بزرگان آن زمان برای دفع نزاع شهر را به نام ری و اهل شهر را به نام راز کردند و حالا نیز شهر را ری گویند و اهل شهر را رازی.» (برهان قاطع، ج 2، ص 985. نیز ر. ک: فرهنگ جهانگیری، ج 1، ص 327). در حدائق السیاحه وصف ری به صورت مستقل و همچنین در ذیل کلمه «راز» آمده است (حدائق السیاحه، ص 254).

برخی گفته اند: ری به معنای نیکویی است (نخبة الدهر، ترجمه سید حمید طیبیان، ص 313). همچنین «راج» یا «راک» از نام های ری به معنای مشعشع است (تاریخ اشکانیان، درر التیجان، ص 814). اعتمادالسلطنه، افسانه ای را به نقل از یاقوت آورده، می نویسد: «در تواریخ قدیم ایران می نویسند که کیکاوس اختراع ارابه نمود و آلاتی در آن قرار داد که به واسطه آن به آسمان رود. حق تعالی به باد حکم داد آن ارابه را به ابر رساند و از آنجا سرنگون کند. کیکاوس با ارابه اش به دریای جرجان افتاد. کیخسرو پسر سیاوش چون به تخت نشست، همان ارابه را مرمت کرد که به شهر بابل برد؛ یعنی با ارابه به آنجا رود. به محل شهری ری که رسید مردم او را دیده، فریاد برآوردند که "به ری آمد" یعنی با ارابه آمد؛ چه ری در لغت فرس قدیم به معنای ارابه است. کیخسرو حکم کرد در آن محل شهری بنا کردند و آن را ری نام نهادند.» (همان، ص 814 و 815؛ معجم البلدان، ج 3، ص 116).

اعتمادالسلطنه در صحت این افسانه ها تردید می کند.

3. جغرافیای تاریخی توابع ری

سرزمین تاریخی ری دارای روستاها و قصبات و شهرهای متعددی بوده و از قضا نام تعداد زیادی از آنها در متون کهن آمده و این به علت موقعیت ممتاز ری، به ویژه مرکزیت ارتباطی آن است که در حوادث مهم نام این نواحی ثبت شده است. دکتر حسین کریمان حدود 240 مورد از این نواحی را برشمرده، که تعدادی از آنها تکراری است (ر. ک: ری باستان،

تبیین حدود و دایره تقسیماتی برخی از نواحی و قراء و مزارع فعلی شهرستان ری که در متون کهن و شرح موقوفات ذکر شده، نیازمند تحقیق است. در کتاب ری باستان (ج 2، ص 476-642)، نام توابع ری در گذشته این چنین آمده است: آپامه؛ آبه غار، مشهور به ده خیر؛ آشب (بخشی از ناحیه طالقان)؛ آوه؛ آه؛ مزرعه ابروهه؛ ابهر؛ آذون؛ اردهن؛ ارنبویه (رنبویه)؛ ازدورقان؛ اسان؛ استاذ خرد؛ استاذ افزون؛ استناباذ (استوناوند) / استوناوند = استناباد و جرهد؛ اسحق آباد؛ اسفدن؛ اسفیدن؛ اسک؛ افرندین (افریدون یا افریدن)؛ مشهد امامزاده حسن؛ انبابه؛ انبامه (نام امروزی امامه است)؛ اندرمان؛ اوین (ایوین)؛ اهواز؛ ایرین؛ ایلمان؛ ایوانک یا ایوان کیف یا ایوان کی؛ بالغ آباد؛ بامهرغ؛ بانک؛ برا (بوا)؛ برزیان؛ برسین (ورزین)؛ بشاویه (فشابویه)؛ بشم؛ بلنکومی؛ مزرعه بند کردان؛ بوسنه؛ بهزان (بهنان)؛ بهنام؛ مزرعه بی بی مریم؛ بیستی؛ بیل؛ تجریش (طجرشت)؛ مزرعه ترسناباد؛ تهران (طهران)؛ جانج؛ جال کولی؛ جاموران؛ جرا؛ جرادین (خرادین)؛ جرجنجان؛ جرم؛ جلال آباد غار ری؛ جوسق (معرب کوشک)؛ جوسق؛ جی؛ جیلان؛ چال گاوایان؛ چهار هرز؛ خاراکس؛ خالدآباد؛ خاوه؛ خرماباد؛ خسراهاباد (خسروآباد)؛ خشاب؛ خوار؛ خواجه؛ خومین؛ خوی (در مرز استان قم)؛ خیل؛ داشیلوا؛ مزرعه دانگه استره؛ داودآباد؛ دبیران (دبیران)؛ درمیه؛ درود؛ مزرعه دز؛ دزاه یا دزک در ورامین؛ دزاه قصران؛ دستی (دشتپی / دشته)؛ دستجرد؛ دشتک؛ دماوند؛ دوریست (طرشت / درشت)؛ دولاب؛ دولت آباد؛ ده خاتون؛ دهک؛ دیرالجص یا دیرگچین یا دیرکرد شیر؛ شنست؛ رام فیروز؛ رباط خمارتکین؛ روده؛ زامین؛ ساوجبلاغ؛ ساوه؛ سبور قرچ (قَرَج)؛ سُد؛ سرخاباد؛ سَر؛ سلوقان؛ سن؛ سونقین یا سوسنقین؛ سیدآباد؛ مزرعه سید عبدالله ایض؛ سیرا؛ سیروان (شیروان)؛ سینک؛ مزرعه سینک؛ شاش؛ مزرعه شاهی (مزرعه شرقی)؛ شخره؛ شکرآب؛ شلمبه یا شلمبه؛ شمیران؛ شندر؛ شنده؛ شنشت؛ شهرزور؛ شهرستانک؛ شهریار؛ قلعه صید؛ طالقان؛ طورین؛ طولان؛ طیبه؛ عباس آباد؛ عرادان خوار ری؛ مزرعه علائین (در بلوک غار ری)؛ علی آباد (کنار کیلومتر چهار خط راه آهن شمال واقع گشته)، علی آباد (در زیر قلعه طبرک)؛ علی آباد (در حوزه ری باستان و در عصر حاضر، بر روی هم بالغ بر هجده دیه به نام علی آباد موجود است)؛ عیالانه؛ مزرعه عیساباد؛ مزرعه عین آباد؛ غار (قار)؛ فرزاد (فره زاد / فرح زاد / برزاد)؛ فورارد؛ فهرمد؛

فیروزان؛ فیروز بهرام؛ قلعه فیروزکوه؛ قَرَج (ظاهراً همان ناحیه سبورقَرَج قدیم است)؛ قزوین؛ قسطانه؛ قصر الملوخ؛ قصران [داخل و خارج]؛ قلو (قلوصه؟)؛ قم؛ قوچ آغاز؛ قوسین؛ قوه دشتپی (قها/ کها/ قوهذ)؛ قوه سبور قرج؛ قها سبور قرج (دوقوهه علیا و سفلی)؛ کاسب؛ کاواص؛ کرج؛ کرمانشاهان؛ کرمانه؛ کسکانه؛ کشتانه؛ کلین فشاپویه (کیلین)؛ کلین بهنام ورامین؛ کن؛ کوشک؛ کوشک دشت؛ کومین؛ کهده (کهنده)؛ کیاسارباد؛ کیس؛ کیسب؛ لواسان؛ مزرعه مافتان؛ مامهن (نامهند. به نظر مؤلف ری باستان ظاهراً این محل با بومهن یا رودهن قابل انطباق است)؛ دشت ماوه؛ مزرعه مبارک آباد، معروف به خیرآباد؛ محله باغ؛ مرجبی (مرکوی)؛ مزدقان؛ مسکویه (مشکویه)؛ مشکاذین؛ مفصل آباد (مفصل آباد)؛ مقام خونی؛ موسی آباد؛ مهران؛ مهرقان؛ نرمق (نارمک)؛ نرنمین؛ نوبهار؛ وارنا؛ واریان؛ واریز؛ ورامین؛ وزیق؛ وسفنارد؛ وسقند؛ ونداد؛ ونک؛ وَهَبَن؛ وَهَرَنْدَازان؛ وهشتاباد؛ ویمه؛ هاشمیه؛ هرشیر؛ هسنجان یا هسنگان؛ هشتاد رودان؛ هفتاد بولان؛ هنزک یا حنزک؛ مزرعه هوسنه؛ یزدآباد.

4. آب و هوا

هوای شهر ری معتدل و خشک است و حداکثر درجه حرارت در تابستان ها به 42 درجه بالای صفر و حداقل آن در زمستان ها به 4 درجه زیر صفر می رسد. میزان باران سالیانه شهر ری به طور متوسط 200 میلیمتر است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 171).

5. ناهمواری ها

شهرستان ری در دشت واقع گردیده و کوه های آن ارتفاع زیادی ندارند. این کوه ها عبارتند از:

1. بی بی شهربانو: این کوه، با ارتفاع 1535 متر از سطح دریا، در شرق شهر ری و متصل به آن می باشد (کوه ها و کوهنامه ایران، ص 123).

2. کوه آراد یا آراده: این کوه در مرکز شهرستان ری، حد فاصل بخش های کهریزک و فشاپویه قرار گرفته است. کوه آراد در 9 کیلومتری شمال شرقی حسن آباد واقع شده و ارتفاع آن 1428 متر است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 248؛ کوه ها و کوهنامه ایران، ص 55). همچنین در نقشه ای متعلق به 1307 ق. در دوره ناصرالدین شاه قاجار که به دست دو نفر از مهندسان ایرانی وقت ترسیم شده است، از کوه آراد با نام کوه «اراد» یاد شده است (جغرافیای مفصل ایران، ج 3، نقشه مابین ص 164 تا 165). در برخی آثار، کوه آراد با نام

ص: 313

کوه «حسن آباد» و «کناره گرد» نیز ذکر شده است (همان، ج 2، ص 358).

3. کوه مُره/ مری: این کوه در جنوب غربی شهر ری و جنوب شهر حسن آباد و رودشور (در مرز استان قم و شهرستان ری استان تهران) واقع است و ارتفاع آن 1503 متر است (جغرافیای استان تهران، ص 35).

4. دامنه های شمالی کوه کورابلاغ: کوه کورابلاغ یکی از کوه های ناحیه مرکزی ایران است که در محل تلاقی چهار شهرستان زرننده و ساوه و ری و قم به چشم می خورد. قسمت عمده این کوه و دو ارتفاع بلند آن (1915 متر و 1940 متر) در شمال استان قم واقع شده است. جنوب غرب شهرستان ری به دامنه های شمالی این کوه ختم و بخش شرقی کوه (گوی داغ) در شمال کوه کورابلاغ در شهرستان ری می باشد (ر. ک: گیتاشناسی، نقشه 183؛ کوه ها و کوهنامه ایران، ص 453).

6. رودخانه ها

چندین رود مشهور و مهم ایران (مانند رودهای کرج، شور فشاپویه و جاجرود) در شهرستان ری جاری است. نیز چندین رود کوچک دیگر که از البرز سرچشمه می گیرند، در شهرستان ری جریان یافته، سپس به رودهای کرج و جاجرود می پیوندند (در آمارنامه استان تهران 1373 ش. ص 25، علاوه بر سه رود اصلی استان تهران، نام شمار فراوانی از رودهای فرعی این استان ذکر شده است).

1. رودخانه کرج: رود کرج از کوه البرز سرچشمه گرفته، پس از عبور از چندین شهرستان استان تهران به حوضه دریاچه نمک قم می ریزد. این رودخانه دائمی با درازای 245 کیلومتر، با جهت شمال غربی - جنوب شرقی، سرتاسر عرض شهرستان ری (شمال حسن آباد مرکز بخش فشاپویه و...) طی می کند و پس از پیوستن به یکی از شاخه های جاجرود، به نام جار جارو، به دریاچه نمک قم می ریزد (رودها و رودنامه ایران، ص 388).

2. رودخانه جاجرود: از رودهای دائمی و مهم شرق استان تهران است که با مسیر کلی جنوبی جاری است و در نهایت به دریاچه نمک استان قم می ریزد. شاخه ای از این رود از ناحیه مرز شرقی شهرستان ری عبور می کند. رودخانه جاجرود در شمار رودهای شهرستان ری نیز ذکر شده است که در زمستان ها و اوایل بهار، از 20 کیلومتری جنوب خاوری شهر ری، مرکز این شهرستان جریان می یابد (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 166).

3. رود شور فشاپویه: رود طولانی شور با جهت شمال غربی - جنوب شرقی، عرض شهرستان ری را طی می کند. این رود از 6

کیلومتری جنوب حسن آباد فشاپویه می گذرد و به شوره زار شرق حوض سلطان قم می ریزد (همان، ص 248). رود شور در بخشی از شهرستان ری به موازات رود کرج و در جنوب آن و با فاصله متوسط ده کیلومتری روان است و با طی يك قوس بزرگ راستگرد از فشاپویه خارج و به دهستان قمرود شهرستان قم وارد می شود. این رود، دائمی است و 420 کیلومتر طول دارد (رودها و رودنامه ایران، ص 307). رود شور از استان زنجان سرچشمه گرفته و پس از عبور از استان قزوین و جنوب غرب استان تهران و شهرستان زرنديه، به شهرستان ری می رسد. شاخه های مشهور این رود عبارتند از: خررود، ابهررود، کردان، سرود (در شهرستان زرنديه).

4. چندین رودخانه کوتاه هم از شهرستان ری عبور می کنند؛ از جمله:

4-1. رودخانه جعفرآباد یا دربند: از دامنه جنوبی کوه توچال سرچشمه گرفته و پس از عبور از خاورشهر ری و روستاهای امین آباد و اشرف آباد و چند روستای دیگر به رودخانه جاجرود ختم می شود (همان، ص 167).

4-2. رودخانه سرخه حصار: از ارتفاعات شرق تهران سرچشمه گرفته و به رودخانه جعفرآباد پیوسته و از شرق شهر ری می گذرد (همان، ص 268).

4-3. رودخانه کن یا سولقان: از بلندی های شمال شرقی امامزاده داود سرچشمه می گیرد و در مسیر خود ریزابه های متعددی را می پذیرد و پس از عبور از بخش کهریزك شهرستان ری، به رود کرج می ریزد (همان، ص 280؛ فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 296).

7. پوشش گیاهی

شهرستان ری به لحاظ آب و هوای نیمه صحرايي، دارای جنگل طبیعی نیست، و جنگل دست کاشت آن بالغ بر 387 هکتار است؛ اما از نظر مرتع به نسبت غنی است و با 166200 هکتار در میان 13 شهرستان استان تهران، پس از فیروزکوه، ساوجبلاغ و دماوند، رتبه چهارم را دارد (سالنامه آماری استان تهران، 1380 ش. ص 15). درختان گز و گیاهان دارویی، مانند خاکشیر، گل گاوزبان، کاسنی، کرچک و پونه، از رویدنی های این منطقه است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 167).

8. جغرافیای اقتصادی

شهرستان ری یکی از قطب های کشاورزی و دامداری استان تهران است. بازرگانی و صنعت نیز در این شهرستان رونق دارد.

1. کشاورزی: استان تهران را می توان از نظر

ص: 315

اقليمی به دو ناحیه تقسیم کرد: ناحیه کوهستانی و معتدل کوهستانی و ناحیه دشت ها و کوهپایه های جنوبی البرز. شهرستان ری در جنوب تهران، دارای آب و هوای نیمه صحرایی با بارندگی کم و فصل خشک طولانی است. با این همه، دارای زمین های مناسب و مستعد کشاورزی است. کمبود آب و شوره زار، دو عامل محدودکننده زراعت و دامداری در این شهرستان است؛ به ویژه در نواحی جنوبی.

زمین های شهرستان ری از آبرفت های سیلابی دامنه جنوبی ارتفاعات البرز مرکزی و آبرفت های اطراف کوه آراد تشکیل یافته است و به وسیله قنات ها، مسیل ها و همچنین کانال هایی که از پایین دست رود کرج منشعب می شوند، مشروب می شود (جغرافیای استان تهران، وزارت آموزش و پرورش، ص 34). در آبیاری زمین های زیر کشت و باغات شهرستان ری، از چاه های ژرف و نیمه ژرف و قنات استفاده می شود. ضمناً برای هدایت آب رودخانه کن به منطقه کم آب فشاویه، کانالی در دو فاز حفر شده است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور، ج 38 (تهران)، ص 167). سطح زیر کشت محصولات سالانه و دائمی شهرستان ری در سال زراعی 80-1379 ش. بالغ بر 33151 هکتار - حدود 16/7 اراضی استان - بوده و پس از شهرستان ورامین مقام دوم را در سطح استان تهران دارا است (سالنامه آماری استان تهران، 1380، ص 190).

شهرستان ری با تولید 61117 تن گندم آبی (حدود 31/5 استان) و جو آبی با تولید 19769 تن (حدود 16/3 استان) و با تولید 53294 تن گوجه فرنگی (حدود 25 استان) پس از شهرستان ورامین مقام دوم را در استان تهران دارد (همان، ص 200 و 206). شهرستان ری در تولید ذرت دانه ای با 509 تن (حدود 89/5 استان) و تولید 184935 تن سبزیجات (حدود 42 استان) و تولید سایر نبات علوفه ای (غیر از یونجه) با 224605 تن (حدود 40/8 استان) در مقام اول استان تهران، در تولید هندوانه و یونجه در رتبه سوم، و در تولید پنبه در رتبه چهارم استان تهران ایستاده است (همان، ص 201 و 206 و 209 و 207).

شهرستان ری از نظر باغداری و سطح زیر کشت باغات مثمر و غیر مثمر غنی نیست و رتبه نهم را در میان 13 شهرستان استان تهران دارا است (همان، ص 191).

2. دامداری: شهرستان ری با 165000 رأس گوسفند و بره، و 40000 رأس بز و بزغاله، و 54215 رأس گاو و گوساله به ترتیب، رتبه سوم

در تعداد گوسفندان و بزها و رتبهٔ دوم در گاو و گوساله در سطح استان تهران است، و با 1650 نفر شتر (حدود 52 استان) مقام اول را در سطح استان تهران دارد (همان، ص 212 و 213). همچنین پرورش ماهی در منابع آبی طبیعی و نیمه طبیعی رایج است و شهرستان ری با تولید 195 تن (حدود 90 محصولات استان) در ردهٔ اول استان تهران قرار دارد. نیز در پرورش ماهی در مزارع گرم، با 32 تن مقام دوم استان را دارا است.

3. معادن: شماری از معادن فعال شهرستان ری عبارتند از: منگنز محمدآباد، سولفات دوسود فشاپویه، کوارتزیت غنی آباد، سنگ آهک لپه زنگ، دولت آباد، صفائیه و چاه حمزه، بی بی شهربانو. در ضمن در مسیر رودخانهٔ کرج معادن شن و ماسه وجود دارد (همان، ص 244 و 246).

4. صنایع و بازرگانی: استان تهران یکی از مراکز بزرگ و مهاجرپذیر و صنعتی کشور است، و شهرستان ری به عنوان سومین مکان تمرکز جمعیتی استان، بخش مهمی از این صنایع را در خود جای داده و صدها کارگاه و کارخانهٔ کوچک و بزرگ صنعتی در این شهرستان دایر است، که پالایشگاه بزرگ نفت از جملهٔ آنها است. صنایع دستی و کارگاه های سنتی و بازرگانی و دیگر مشاغل خدماتی، پیشهٔ بخش مهمی از ساکنان این شهر است. وجود حرم مطهر عبدالعظیم حسنی (ع) نیز موجب آمدوشد فراوان زائران به این شهر گردیده و مشاغل خدماتی را گسترش داده است.

5. راه های ارتباطی: شهرستان ری در جنوب تهران در مسیر آزادراه ها و بزرگراه ها و راه های تهران به قم و جنوب ایران و منطقهٔ ورامین قرار دارد. نیز راه آهن تهران - مشهد و تهران - شمال از شهر ری می گذرد. مجموع راه های اصلی و فرعی شهرستان ری بالغ بر 412/8 کیلومتر است و مشتمل است بر: 91/3 کیلومتر آزادراه و 97/2 کیلومتر بزرگراه (چهارخطه) و 149/6 کیلومتر راه اصلی معمولی و 13/5 کیلومتر راه فرعی آسفالتی درجه یک و 61/2 کیلومتر راه شنی (سالنامهٔ آماری استان تهران 1380، ص 425 و 426). مجموع راه های روستایی شهرستان نیز بالغ بر 307 کیلومتر است که مشتمل است بر 171 کیلومتر آسفالتی و 82 کیلومتر شوسه و 56 کیلومتر دسترسی (همان، ص 427).

اولین راه آهن ایران از تهران به ری کشیده شد. در گزارش عصر ناصری تاریخ تهران آمده است: «در سال 1299 ق، مهندس بواتال امتیاز احداث خط آهن تهران - شهر ری و یا به عبارتی شاه عبدالعظیم را از دولت ایران

تحصیل نمود و پس از چندی، ساختمان این خط شروع شد.» لرد کرزن در این باره می نویسد: «هر ساله سی صد هزار نفر از تهران به آنجا برای زیارت می روند.» (تهران به روایت تاریخ، ج 2، ص 966). این خط با طول 8365 متر (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 358)، در ژوئیه 1888 م/ ذی قعدة 1305 ق/ تیر 1267 ش. به فرمان ناصرالدین شاه افتتاح شد. بهای بلیت، بسته به درجات مختلف، يك سره، دو قران و يك قران و نیم و ده شاهی بود (تهران به روایت تاریخ، ص 967).

اولین ایستگاه راه آهن شمال در قسمت خاور شهر ری واقع است و این ایستگاه در مسیر راه آهن مشهد، خراسان و آسیای میانه نیز قرار دارد. کثرت زائران مشهد رضوی به حدی است که امروزه این خط آهن، پر رفت و آمدترین خط حمل و نقل مسافری ریلی در ایران محسوب می شود.

9. جغرافیای انسانی

1. جمعیت: شهرستان ری طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1375 ش. بالغ بر 556245 نفر، جمعیت دارد که از این شمار، 421020 نفر، جمعیت شهری و 135225 نفر، جمعیت روستایی است (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. ص 61). مطابق این آمار، تراکم نسبی جمعیت کل شهرستان ری حدود 243 نفر در هر کیلومتر مربع است. بر مبنای آمار سازمان مدیریت و برنامه ریزی استان تهران (در پاسخ به استعلام نگارنده، شهریور 1382 ش.) جمعیت کل شهرستان ری 699074 نفر است که 158542 نفر از آن جمعیت روستایی و 540532 نفر جمعیت شهری را تشکیل می دهد و مجموع خانوارهای شهرستان ری بالغ بر 163853 می باشد: 35260 خانوار روستایی و 128593 نفر شهری.

جمعیت مرکز شهرستان ری، مطابق آمار 1375 ش. بالغ بر 356420 نفر، و جمعیت ساکن در نقاط روستایی این بخش، 62960 نفر است (شناسنامه آبادی های کشور، شهرستان ری، سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1375 ش، ص 14). تراکم نسبی جمعیت بخش مرکزی بالغ بر حدود 2410 نفر در کیلومتر مربع است. همچنین جمعیت بخش کهریزك مطابق سرشماری 1375 ش. بالغ بر 128744 نفر است (همان، ص 6) و تراکم نسبی آن حدود 237 نفر در کیلومتر مربع. بخش کهریزك در حال حاضر دارای دو شهر به نام های کهریزك (مرکز بخش) و باقرشهر است. مطابق سرشماری 1375 ش. جمعیت شهر کهریزك بالغ بر 7815 نفر بوده است (همان، ص 14). باقرشهر نیز دارای 45607 نفر

ص: 318

جمعیت می باشد. نیز بر مبنای برآورد آماری 1379 ش. شهرهای کهریزک 15479 نفر و باقرشهر 52780 نفر جمعیت دارند. جمعیت بخش فشاپویه، مطابق سرشماری 1375 ش. بالغ بر 16817 نفر است و تراکم نسبی آن حدود 10 نفر در کیلومتر مربع است. این بخش کم تراکم ترین ناحیه شهرستان ری است. حتی نسبت به سایر نقاط ایران هم ناحیه کم جمعیت، محسوب می شود. شهر حسن آباد مرکز بخش فشاپویه مطابق سرشماری 1375 ش. بالغ بر 11178 نفر، جمعیت دارد.

2. زبان و مذهب: مردم شهرستان ری، مسلمان و شیعه اثنی عشری هستند، و زبان بیشتر مردم این سامان فارسی و ترکی است (فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 167). بر مبنای آمار اداره کل اوقاف و امور خیریه استان تهران، شهرستان ری، تعداد 28 مکان متبرکه اسلامی و 425 مسجد و 72 تکیه و حسینیه دارد (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. ص 669). واقع شدن مرقد مطهر عبدالعظیم حسنی (ع) در شهرستان ری، باعث گردیده است که این شهر در شمار یکی از شهرهای معروف مذهبی ایران درآید و سالانه پذیرای هزاران زائر باشد. همچنین مدفن عده ای از امامزادگان و برخی از امرا و رجال دینی و سیاسی و علمی در این شهرستان قرار دارد.

10. جغرافیای سیاسی

شهر ری یکی از شهرهای کهن ایران با تاریخی پر فراز و نشیب است که پس از حمله مغول دوران افول و سیر نزولی خود را پیمود. گاه از نظر اهمیت به ضعیف ترین موقعیت خود تنزل کرده و با عنوان روستا (قریه) از آن یاد شده است (برای نمونه، ر. ک: حدائق السیاحه، ص 254). از حدود بیش از یک قرن پیش تا کنون، شهر ری و ناحیه آن، به تدریج از قریه به قصبه و شهر و همچنین به بلوک و بخش و سپس شهرستان، ارتقا یافت. ناصرالدین شاه در اواسط دوران پادشاهی اش مملکت را به چهار ایالت و بیست و سه ولایت تقسیم کرد. ولایت تهران یکی از بیست و سه ولایات ایران محسوب می شد (ر. ک: بلوچستان و سیستان، ص 7). مسعود کیهان، تقسیمات حکومتی ولایت تهران را سیزده بلوک ذکر کرده است، که هشتمین آنها، بلوک غار و پشاپویه است (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 312)؛ اما وی در جدول دیگری تعداد بلوک های تهران را چهارده و غار و پشاپویه را جداگانه یاد کرده است. در این جدول مراکز بلوک ها و جمعیت و تعداد روستاهای آنها آمده است؛ از جمله شمار آبادی های بلوک «غار» را 174 قریه با جمعیت تقریبی 29156 نفر نوشته است. در

شمار شهرها و قصبات این بلوک، از عبدالعظیم حسنی (ع) نام برده است. همچنین بلوک پشاپویه دارای 55 روستا و 4937 نفر ذکر شده است. برای این بلوک قصبه یا شهری نوشته نشده است. مطابق این جدول، دو بلوک غار و پشاپویه جمعاً با 229 روستا و 34093 نفر جمعیت، در آن تاریخ از نظر جمعیت، بعد از بلوک تهران و حومه، رتبه اول را دارا بوده و از نظر تعداد روستا نیز اول بوده است (همان، ص 326).

در سال 1316 ش. در قانون تقسیمات کشوری ایران، تغییرات مهمی رخ نمود و واحدهای استان و شهرستان و بخش پدید آمد. استان دوم به مرکزیت ساری بود و شهرستان های تابعه آن ساری، گرگان، سمنان، تهران، قم و کاشان بود (جغرافیای مفصل ایران، ج 2، ص 222). سپس در تقسیمات استانی تغییراتی دیگر رخ نمود و استان مرکزی به مرکزیت تهران با شش شهرستان تهران، قزوین، قم، دماوند، ساوه و محلات پدید آمد (ر. ک: فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، ص ماقبل یک). شهری مطابق اصلاح قانون تقسیمات کشوری مصوب 19 دی 1316 ش. به عنوان «بخش حضرت عبدالعظیم» از توابع شهرستان تهران استان دوم اعلام گردید. در 1317 ش. فرهنگستان ایران، نام شاه عبدالعظیم را به شهری تغییر داد و از آن پس در نامه نگاری های رسمی و دولتی، شهری نامیده شد. ولی مردم محل هنوز هم شاه عبدالعظیم می گویند (پژوهشی در نام شهرهای ایران، ص 362). شهرستان تهران به چندین بخش تقسیم می شد. یکی از بخش های آن، بخش ری به مرکزیت شهری بود. این بخش از دو دهستان غار و فشافویه تشکیل می گردید (ر. ک: جغرافیای تاریخی ری تهران، ص 48-50).

هیئت وزیران در مورّخه 1336/9/13 ش. بنا بر پیشنهاد 54422/5/5357 وزارت کشور طبق تبصره 2 از ماده 2 قانون تقسیمات کشوری مصوّب آبان ماه سال 1316 ش. تصویب کردند که بخش ری به شهرستان تبدیل و بخش های حومه و فشافویه از بخش های تابعه آن باشند (یادداشت های مخطوط آقای نعمت الله محرمی از اسناد تقسیمات کشوری مستند به آرشیو اسناد وزارت کشور). در تاریخ 1355/3/17 ش. شهرستان ری منحل و در شهرستان تهران ادغام گردید. در تاریخ 17/25/

1357 ش. همزمان با تأسیس استان تهران، دوباره شهرستان ری با سه بخش مرکزی، کهریزک و فشاویه به عنوان یکی از شهرستان های استان تهران موجودیت یافت. در سال های 1356 و 1357 ش. در استان مرکزی سابق به مرکزیت تهران، تغییراتی به وجود آمد، و آن ناحیه تبدیل به دو استان گردید: استان تهران به مرکزیت تهران، و استان مرکزی به مرکزیت اراک. همچنین قسمت هایی از استان مرکزی سابق به استان های سمنان و اصفهان و زنجان (قبل از تأسیس استان قزوین) ضمیمه گردید.

شهرستان ری دارای 155 روستا و 6 دهستان و 3 بخش و 4 شهر است. از این مجموعه، 120 روستا دارای سکنه و 35 روستا و مکان دیگر خالی از سکنه است (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. ص 11). بخش های شهرستان ری به ترتیب: مرکزی، کهریزک و فشاویه از شمال به جنوب به صورت پلکانی واقع شده اند. مرکزی و کهریزک در نیمه کم عرض شمالی و فشاویه با عرض زیاد در نیمه جنوبی شهرستان واقع گردیده است. بخش مرکزی به مرکزیت شهر ری، 23 روستا دارد و دو دهستان (خلالزیر و غنی آباد) دارد. این بخش، دارای یک شهر است و آن شهر ری، مرکز شهرستان ری است؛ با مساحتی بالغ بر 174 کیلومتر مربع. بخش کهریزک، به مرکزیت شهر کهریزک در جنوب بخش مرکزی شهرستان ری قرار دارد؛ با 83 روستا و دو دهستان، به نام های قلعه نو کهریزک. بخش کهریزک دارای دو شهر به نام های کهریزک (مرکز بخش) و باقرشهر است. این بخش از نظر جمعیت و وسعت در سطح شهرستان ری، حائز رتبه دوم است؛ با مساحتی بالغ بر 543 کیلومتر مربع (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. ص 11). بخش فشاویه، از بخش های قدیمی ری است که حتی در متون قرن چهارم هجری از آن یاد شده است (ر. ک: صورة الارض، ترجمه جعفر شعار، ص 121). این بخش را «بشاویه» (همان، ص 121) و «فشاویه» (نزهة القلوب، ص 54) و «بسا» (المسالک و الممالک، ص 171) نیز خوانده اند. بخش فشاویه به مرکزیت شهر حسن آباد در جنوب بخش کهریزک و به طور کلی نیمه جنوبی و عریض شهرستان ری قرار دارد. این بخش دارای دو دهستان و یک شهر (حسن آباد) است. این بخش کم جمعیت ترین ناحیه شهرستان ری است (سالنامه آماری استان تهران 1380 ش. ص 11)؛ اما از نظر وسعت، وسیع ترین بخش شهرستان محسوب می شود؛ با مساحتی بالغ بر 1645 کیلومتر مربع. مطابق مصوبه 1381/5/29 هیئت دولت، دهستان کلین به مرکزیت روستای کلین در نیمه شرقی بخش فشاویه ایجاد و تأسیس گردید؛ در حقیقت دهستان حسن آباد سابق

به دو دهستان کلین و حسن آباد (با محدوده کوچک تر فعلی) تقسیم گردید. در حال حاضر بخش فشاویه دارای 49 روستا و دو دهستان است: دهستان کلین به مرکزیت کلین با 19 روستای مسکونی و دهستان حسن آباد به مرکزیت شهر حسن آباد با 30 روستا (15 مسکون و 15 غیر مسکون).

علی ملکی میانجی

جلال آباد غار ری

روستا. نام این آبادی، در فرمان شاه طهماسب، در سال 961 ق. آمده است: «... مزرعه ایلمان و جلال آباد غار ری...»

منبع: آستانه ری، ص 33.

جلالیه

روستایی از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385.

جمال رازی 8592 حسن بن عباس بن ابی مهران رازی، ابوعلی

جوانمرد قصاب رازی

قهرمان افسانه ای صنف قصاب و نام بقعه ای در شهر ری. در قرن نهم، ملاحسین کاشفی در فتوت نامه سلطانی (ص 381) نام جوانمرد قصاب را عبدالله و نام پدرش را عامر بصری ذکر کرده و او را یکی از «هفده کمر بسته» علی (ع) و از ملازمان محمد حنفیه (م.ق.) خوانده است که سلاخان، باید سَنَدِ رسمیت و اعتبار پیشه خود را با انتساب به او درست کنند؛ چنانکه در روز غدیر خم، امام علی (ع) گوسفند کشت و جوانمرد قصاب آن را سلاخی کرد.

هیچ اطلاع تاریخی از عبدالله بن عامر بصری در دست نیست. شاید نام او از نام عبدالله بن عامر بن کرز بن ربیعہ اموی (م 59 ق.)، حاکم بصره در عهد خلافت عثمان ساخته شده باشد که نقل است امام علی (ع) درباره او فرمود: ابن عامر سید فُتیان قریش است. محمدعلی شریف یزدی شاهرودی، یکی از درویشان خاکسار دوره قاجاریه، در رساله ای که در سال های 1315-1317 ش. درباره اصناف نوشته، گفته است که علی (ع) در یمن سه کس را میان بست که سومی نصیر قصاب اصفهانی، مشهور به جوانمرد قصاب بود و قصابان، سلسله سند صنف خود را به او و به حضرت ابراهیم (ع) می رسانند. اما چنین نامی نیز شناخته نیست.

ص: 322

در فتوت نامه سلطانی نخستین کاربرد و ساخت برخی از جامه ها و ابزارهای خاص قصابان و سلاخان به جوانمرد قصاب منسوب است، نظیر پیش آویز، که ابزاری شبیه قناره بوده؛ کاردمال، که ظاهراً کارد را با آن تیز می کرده اند، و تنوره، که گونه ای پیشبند است. نام جوانمرد قصاب در فتوت نامه قصاب، متعلق به عهد صفوی نیامده است، اما در رساله ای دیگر درباره قصابان و سلاخان، که ظاهراً در همان عهد تألیف شده، آمده است. در این کتاب می خوانیم: «کنیزکی از جوانمرد گوشت خواست اما به هر گوشتی که جوانمرد به او می داد، راضی نمی شد. جوانمرد خشمگین شد و پول او را پس داد. کنیزک که از ملامت و آزار صاحب خود می ترسید، گریست. شاه مردان (ع) که از آنجا می گذشت، مشکل کنیز را پرسید و به جوانمرد گفت که به کنیز گوشت بدهد. جوانمرد که علی (ع) را نمی شناخت، دست خود را به علامت امتناع از قبول فرمان آن حضرت تکان داد. پس از آنکه حضرت رفت، قنبر به جوانمرد گفت: تو شاه مردان را نشناختی؟ جوانمرد دو چشم خود را با کارد بیرون آورد و دست خود را با ساطور از تن جدا کرد و به قنبر داد و گفت: من را نزد علی (ع) ببر. امام علی (ع) فرمود چشمان و دست وی را در موضع خود بنهند، سپس فاتحه ای خواند و بر جوانمرد دمید. فوراً چشمان و دست او درست شد.» این داستان خیالی، با اندکی تغییر در برخی از کتاب های مقتل، از جمله طریق البکاء ذکر شده است.

در برخی آثار کهن جغرافیایی و تاریخی نیز از مقبره جوانمرد قصاب یاد شده است و این گمان را پدید می آورد که شاید جوانمرد قصاب شخصیت تاریخی ناشناخته ای باشد. حمدالله مستوفی، از مدفن او در ری و عبدالرزاق سمرقندی در ذکر وقایع 864 ق. از مدفن او در سرخس یاد کرده اند. به نظر محمد قزوینی، جوانمرد قصاب مدفون در سرخس به جوانمرد قصاب ری ربطی ندارد. امروزه نیز در جنوب تهران به سوی ری، در زمین های منصورآباد بقعه ای به نام جوانمرد قصاب هست که به احتمال زیاد بعد از عهد فتحعلی شاه ساخته شده است.

ابیات لوحه قبر داخل بقعه نشان می دهد که صاحب آن را همان پیر افسانه ای صنف قصاب دانسته اند. محله اطراف بقعه نیز جوانمرد قصاب نام گرفته و قصه جوانمرد قصاب برای مردم این محل، معروف و مقبره او زیارتگاه است. مقبره های دیگری هم در برخی روستاها به نام جوانمرد قصاب وجود دارد و احتمال دارد همه آنها مقبره هایی نمادین

برای شخصیت افسانه ای جوانمرد قصاب باشد. برخی قصابان افغانستان شب های جمعه به نام جوانمرد قصاب نذری می دهند و در حین مراسم، یکی از پیران خانواده، قصه جوانمرد قصاب را نقل می کند.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 11، ص 282-283.

جوانمرد قصاب، قریه / محله

واقع در شمال غربی شهرری و همسایه غربی منصورآباد. وجه نامگذاری و شهرت آن به «جوانمرد قصاب»، وجود بقعه ای به همین نام در آن است. جاده غربی قدیم تهران - حضرت عبدالعظیم (ع) از وسط آن عبور می کرده و تا پیش از احداث این راه آسفالتی، قریه جوانمرد قصاب از اهمیت بیشتری برخوردار بوده است. اکنون از این راه کمتر بهره برداری می شود. در جنوب قریه/ محله، راه آهن و کارخانه سیمان قرار دارد. به گواهی آثار باستانی و ظروف سفالین که در تپه های اطراف محل یافت شده و مربوط به قرون نخست اسلامی است، مکان فعلی محله، تا پیش از حمله مغول، آباد و پرجمعیت بوده است. گویا ساکنان قریه بیشتر از پیروان و محبان اهل بیت بوده اند. حمدالله مستوفی در نزهة القلوب، می نویسد: «در ری، اهل بیت بسیار مدفون اند و از اکابر و اولیا در آن آسوده اند؛ همچون... جوانمرد قصاب.» مزار منسوب به جوانمرد قصاب، از مکان های زیارتی و تاریخی این محل و شهرری است. بنای کنونی بقعه، متعلق به عهد قاجار است.

منبع: اماکن تاریخی، ص 311-315.

جوسق

آبادی. جوسق معرب كوشك است. در حوزه ری باستان، سه آبادی به نام كوشك در شهریار و فشاپویه و دهستان سیاه رود بوده است، اما دانسته نیست که جوسق، یکی از این سه آبادی است، یا محل دیگری بوده است. جوسق، نام قلعه ای عظیم در ناحیه سرّ در ری نیز بوده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 521.

جوسق خلیفه

كوشك. این قصر را یکی از خلفا در ناحیه قصران داخل ری پی افکنده بوده، و یاقوت از آن در معجم البلدان و المشترك یاد کرده است. محل این جوسق، گویا در فاصله میان گلندوك فعلی و جاجرود، نزدیک دیه سبوكوچك، در حدود تپه شاهانی بوده است؛ زیرا در حوزه قصران داخل، آبادی ها در شعاب و فواصل کوه ها قرار گرفته و وصول به آنها دشوار بوده است، و تنها نقطه ای که در قدیم صعوبت راه نداشته است، همین حدود

ص: 325

است؛ چنانکه علی کامه دیلمی نیز که از سرداران عصر آل بویه بود، در همین حدود برای خود کاخ ساخت.

کوشک خلیفه، چنانکه از روایت یاقوت برمی آید در عهد وی آباد بوده و بی گمان پس از قصر علی کامه ساخته شده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 522.

جیلاباد / گیلاباد

محلّه. بر طبق قرائن، در حدود پهنهٔ امین آباد فعلی و زمین های مزروعی جنوبی آن واقع بوده است؛ وجه نام گذاری این محلّه به جیلاباد یا گیلاباد، نسبت آن به مرداویج است که از گیلان بود. نهر جیلانی ری نیز منسوب به جیلاباد است [که پاك سازی و پُل سازی آن، هم زمان با محلّهٔ جیل آباد، به فرمان مرداویج انجام شد].

منبع: ری باستان، ج 1، ص 191.

جیلان

آبادی. نام این آبادی در منتقلة الطالبیه در ضمن بحث از امامزادگانی آمده است که در نواحی ری مدفون شده اند.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 525.

جیلانی

رودخانه. این رودخانه در محل مسیل حسین آباد فعلی که از محل شارستان ری قدیم می گذرد، جریان داشته است.

یکی از دلالتی که این نظر را تأیید می کند، آن است که از قدیم آب چشمه ها و قنوات، از راه این مسیل قدیمی به سمت جنوب شرقی می رفته و سیل های عظیم گاه در این امتداد خرابی های بزرگی پدید می آورده است. نخستین شارع هر شهر و آبادی نیز در امتداد مسیر طبیعی آب ها به وجود می آید، و بی گمان در قدیم طرفین هموار این مسیل نیز شارعی بزرگ بوده که آب مسیل به صورت نهري بزرگ در وسط آن جریان داشته است. مؤلفان منابع کهن، چنین حالتی را در وصف بازار ساریان گفته اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 222 و 198.

ص: 326

چال طرخان

روستا، واقع در شانزده کیلومتری شهرری، از توابع قلعه نو. در محدوده چال طرخان دو تپه به نام های تپه شغالی و تپه موشی وجود داشته که تپه شغالی را در چند سال اخیر تسطیح کرده اند.

چراغ گردانی

از ویژه برنامه های حرم حضرت عبدالعظیم (ع)، بازمانده از دورانی که حرم و اطراف آن را با فانوس و چراغ های روشن نگه می داشتند. در سال های پیش از برق رسانی، هر روز وقتی هوا رو به تاریکی می گذاشت، یکی از خادم ها در ایوان حرم می ایستاد و با صدای بلند می گفت: یا شاه چراغ. خادم ها سراغ چراغ ها می رفتند و همه در ایوان جمع می شدند. پیش از پخش کردن چراغ ها، خطبه ای نیز می خواندند. شبیه همین مراسم هنوز در اعیاد، به ویژه در زادروز تولد حضرت عبدالعظیم (ع) به صورت نمادین برگزار می شود. در روز تولد حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، همه خادمان حرم با لباس های هم شکل در صحن اصلی حرم صف می کشند. چراغ داران در صف اول و رویه روی حرم می ایستند. هم زمان صدای تلاوت قرآن و سپس ادعیه و اشعار پخش می شود.

مشهورترین اشعاری که در این مراسم خوانده می شده است و هنوز می خوانند، قطعه زیر است:

خوش باش با خلوص و قدم نه در این رواق

ص: 327

یعنی ز کبر و عجب و منیت عقیم باش *** در تحت بقعه حرم سیدالکریم

آسوده از حوادث و ایمن ز بیم باش

بر ساکنان ملک ری اکنون تویی پناه

در حق شان شفیع به نزد علیم باش

چشمه علی

محوطه ای باستانی در دامنه های جنوبی ارتفاعات البرز در جنوب شرق تهران و شمال شهر ری و نام چشمه ای در این مکان که از میان صخره ای بزرگ بیرون آمده و به سوی جنوب و سپس جنوب شرقی جریان دارد. نام قدیمی این چشمه سورینی بود که احتمالاً منسوب به خاندان بزرگ سورین در عصر اشکانیان و ساسانیان است و بعدها به نام امام اول شیعیان به چشمه علی معروف شد. تا چندی پیش، فرش فروش ها و مردم تهران و ری، قالی ها و قالیچه های خود را در آب چشمه علی می شستند؛ زیرا عقیده داشتند که در آب این چشمه خاصیتی است که فرش را تمیزتر و رنگ آن را روشن تر می کند.

محوطه باستانی چشمه علی از سکونتگاه های مهم شمال فلات ایران با قدمتی هشت هزار ساله است. نخستین بار، دایت، کاردار وقت فرانسه در ایران، در سال 1303 ش. در این منطقه به کاوش پرداخت ولی از نتایج کاوش های او اطلاعی در دست نیست. پس از وی اریک اشمیت امریکایی، در ادامه کاوش هایش در تپه حصار دامغان و برای کشف منشأ فرهنگ آن منطقه، بیش از شش صد متر مربع از محوطه چشمه علی را طی سه فصل متوالی بین سال های 1313 تا 1315 ش. کاوید که نتیجه آن کشف سه دوره مهم فرهنگی، شامل لایه ها و آثار دوره های اسلامی، اشکانی و پیش از تاریخ بود. هزاران قطعه از اشیایی که اشمیت در چشمه علی یافته بود، امروزه در موزه ها و دانشگاه های امریکا و بخش کوچکی از آنها نیز در موزه ایران باستان نگهداری می شود. با درگذشت اشمیت در سال 1343 ش. / 1964 م. مطالعات وی ناقص ماند و چون رموز شماره گذاری آثار مکشوفه را فقط خود او می دانست، تاکنون کسی موفق به مطالعه آنها نشده و تنها چند گزارش خبری در این باره از وی باقی مانده است. در سال 1377 ش، هیئتی از سازمان میراث فرهنگی دانشگاه تهران و دانشگاه برادفورد، تپه چشمه علی را با هدف تاریخ گذاری لایه های باستانی آن حفاری کرد. ترانسه هایی در ابعاد 2 * 5 متر در شرق و غرب تپه ایجاد شد و تا عمق ده متری، آثار فرهنگی هزاره های ششم، پنجم و اوایل چهارم پیش از میلاد مشخص گردید. از لحاظ

زمانی تپه فعلی چشمه علی مربوط به دوره های فرهنگی نوسنگی، کالکولتیک انتقالی و کالکولتیک قدیم (6000 تا 4200 ق. م.) است. در دوره نوسنگی، ساکنان چشمه علی درگذشتگان خود را با ابزارهای سنگی و سفالی و مهره های صدفی در کف خانه های مسکونی دفن می کردند. یافته های پراکنده کاوش 1377 ش. و مطالعات مقایسه ای نشان می دهد خانه های دوره اول با چندین اتاق و دیوارهای خشتی است. در این دوره خانوارهای چشمه علی متعدد بوده و تعداد اتاق ها ارتباط مستقیمی با تعداد افراد هر خانواده داشته است. بر اساس مطالعات استخوان شناسی، خوک، گاو، بز و گوسفند، اهلی شده بودند. وجود دوک نخ ریزی نشان دهنده اهلی شدن حیوانات و تولید پشم است و کشف تنورهای پخت نان، رواج کشت گندم را در این منطقه ثابت می کند. بیشتر اطلاعات مربوط به محوطه باستانی چشمه علی از سفالینه های مکشوفه در این منطقه به دست آمده است. این سفال ها بیانگر سیر تکامل سفالگری و تغییر سبک نقوش در هر سه دوره است. ساکنان دوره اولیه چشمه علی سفال های ساده نخودی رنگ با نقوش ابتدایی هندسی تولید می کردند و داخل کوره های باز می پختند. این مردم با گل معمولی و به صورت غیر تخصصی، بیشتر کاسه هایی با کف صاف و مقعر و کاسه های عمیق با لبه صاف می ساختند.

در دوره دوم (انتقالی کالکولتیک) تحولات چشم گیری در سفالگری، روابط اجتماعی و اقتصادی و تجارت با مناطق دوردست حاصل شد. با مخلوط گل و شن نرم سفال های ظریف بیشتر به رنگ قرمز تند ساخته شد، سپس با نقوش ترکیبی هندسی، گیاهی و حیوانی، سطح بیرونی ظرف تزئین و با حرارت مناسب جلا داده شد و ظرافت ظرف به حد کمال رسید که در نوع خود در ایران کم نظیر است. در این دوره نیز اجساد را در کف خانه ها دفن می کردند. در کاوش های سال 1377 ش. دو مورد خاک سپاری افراد بالغ در کنار اجاق و در محوطه مخصوص پخت و پز مشخص شد که همراه یکی از آنها يك ابزار سنگی وارداتی (غیر بومی) و کاسه ای کوچک دفن شده بود. از طرح های باقی مانده اشمیت می توان دریافت که دفن مهره های وارداتی و محلی به همراه اجساد مردگان، از مشخصات خاک سپاری در این دوره بوده است. استفاده از چرخ کند سفالگری، که نشان تولید و صدور و تخصص ساخت سفال است، و نیز روش فتیله ای ساخت سفال از ویژگی های سفالگری دوره سوم است. در این

دوره همچنین با نوآوری در شکل و نقش سفال، آبخوری های کوچک و خمره های بزرگ ذخیره غذا ساخته شده و سفالگران با حرکت آزادتر دست، در تولید آثار خود خلاقیت بیشتری به خرج داده اند. فن استحصال مس از سنگ مس نیز در این دوره رایج شده بود.

در دوره تاریخی (از ظهور اشکانیان تا دوره اسلامی) بار دیگر این منطقه مورد توجه و سکونت قرار گرفت. بر روی صخره سنگی بزرگ و صاف شده ای در بالای چشمه علی، نقش برجسته یکی از شاهان ساسانی و کتیبه ای به خط پهلوی حک شده بوده که به علت ناتمام ماندن در آن عصر و تخریب کامل در قرون اخیر، امروزه قابل شناسایی نیست، ولی برخی گردشگران غربی که این نقش برجسته را دیده اند، تصویری از آن در سفرنامه های خود آورده اند، به همراه طرحی قدیمی از سر ویلیام اوزلی که این نقش برجسته را توصیف کرده است. این نقش برجسته، مردی را که نیزه بلندی به صورت افقی در دست، کلاهی کروی شکل بر سر و چیزی شبیه گوی روی شانه هایش دارد، در حال تاختن با اسب نشان می دهد. این تصویر را به اختلاف، متعلق به اردشیر اول (حک: 226-241 م.)، شاپور اول (حک: 241-273 م.) و بهرام گور (حک: 420-438 م.) دانسته اند.

تپه چشمه علی در اوایل دوره اسلامی بار دیگر مسکونی شد. بخشی از بقایای دیوار قدیم شهر ری متعلق به اوایل دوره اسلامی در بالای تپه قرار گرفته که اکنون مرمت شده است. سفال های لعاب دار کشف شده در این تپه نیز بیان کننده تعلق لایه بالایی به دوره اسلامی است. بر اساس سکه ای از دوره شاهرخ تیموری، ضرب شده در سال 811-812 ق. آخرین دوره اسکان در چشمه علی، حدود سال 880 ق. بوده است.

در حدود سال 1246 ق. به دستور فتحعلی شاه قاجار، نقش برجسته شاه ساسانی صاف و به جای آن نقش وی و فرزندان و درباریان حک شد. امروزه قسمتی از لوحه صاف شده دوره ساسانی در بالای نقش برجسته فتحعلی شاه دیده می شود. در این نقش برجسته، فتحعلی شاه تاجی بلند بر سر دارد و شیری را با نیزه هدف قرار داده است. این نقش برجسته که به علت تسطیح قسمتی از کوه برای سرسره، به دستور فتحعلی شاه به نقش برجسته سرسره فتحعلی شاه معروف شد، توسط عبدالله خان، معمار و نقاش باشی، طراحی و به دست آقا محمد قاسم حجارباشی حجاری شده است.

در سال 1248، به دستور فتحعلی شاه،

نقش برجسته دیگری در کنار تپه چشمه علی پدید آوردند. این نقش که در ضلع غربی تپه و بالای چشمه روی صخره ای بزرگ و زیر باروی قدیم شهر ری قرار دارد، در يك قاب مستطیل 10/70 متر * 3/60 متر و دور آن نیز حاشیه ای به عرض 30 سانتیمتر حجاری گردیده و در سراسر آن اشعاری فارسی نوشته شده است. این نقش برجسته با دو نیم ستون به قطر 50 سانتیمتر و به فاصله 3/10 متر از همدیگر، به سه قسمت تقسیم شده است. در قسمت راست نقش فتحعلی شاه قاجار در حالت ایستاده با تاج مخصوص بر سر و لباس قاجاری بر تن و پشت سر او درباریان شاه که با سایه بان و چتر ایستاده اند و خنجری بر کمر دارند، نشان داده شده است. بر روی دست راست شاه عقابی نشسته و بر کمر بند شاه نیز شمشیر مرصعی آویخته شده است. قد شاه و سایر درباریان در اندازه غیر واقعی و حدود 2/30 متر است. در کنار نقش شاه نام «السلطان فتحعلی شاه قاجار» نوشته شده است. در قسمت وسط، بین دو ستون، فتحعلی شاه با تاج مخصوص بر سر، خنجری به کمر، چماقی شبیه گرز در دست و شمشیری بلند که از کمر بند منگوله دارش آویزان شده، روی تخت سلطنتی نشسته است. هر کدام از چهار پایه تخت شاه 85 سانتیمتر و کل تخت 2/40 متر ارتفاع دارد. در این قسمت نیز نقش فتحعلی شاه غیر واقعی حجاری شده است؛ چنانکه ریش او هفتاد سانتیمتر طول دارد. دو سرباز در مقابل تخت شاه ایستاده اند که قد آنها به اندازه ارتفاع تخت است. یکی از سربازان سپری در دست و شمشیری بلند بر کمر دارد و دیگری بدون سپر تصویر شده است. در دو طرف تخت شاه پنج نفر از درباریان، سه نفر بالا و دو نفر پایین، با ریش بلند و سیل کشیده حجاری شده اند. لباس و کلاه آنها مخصوص درباریان قاجار است و کمر بندهای منگوله داری بسته اند که شمشیرهای بلندی به آنها آویزان است. نام هر کدام از افراد، مانند شاه، در کنار شانه های راست آنان نوشته شده است. در قسمت چپ نقش برجسته مذکور، چهار نفر از درباریان قاجاری، دو نفر بالا و دو نفر پایین، حجاری شده اند و نامشان در کنار شانه های راست هر کدام نوشته شده است. این تصاویر قابل مقایسه با نقاشی دیواری کاخ نگارستان است.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 12، ص 32-33.

چوبینه 8592 بهرام چوبین

چهار سوق / چارسوق / چهار بازار

چهار بازار ری. در کتاب نسائم الاسحار من

ص: 333

لطائف الاخبار، در بیان احوال وزیر معین الدین چنین مذکور افتاده است: «... عهد او خاتمت عهد وزرای سلجوقی آمد؛ چه، سلطان طغرل را هم در آن سال با سلطان تکش بر در ری ملاقات افتاد، و در مصاف کشته آمد، و سرش به بغداد فرستاده، و جثه اش در چهار بازار ری بردار کردند...» بر طبق این سخن جثه طغرل سوم را در چهار بازار ری به دار آویخته اند. در تاریخ طبرستان ابن اسفندیار این واقعه چنین ثبت افتاده است: «... چون به جثه او رسید بفرمود تا از آنجا برداشت، و به ری به بازار رویه (= روده) سه روز آویخته نهاده بود...». در مجمل فصیحی در این باب در وقایع سال 590 ق. آمده است: «در ری روز پنجشنبه بیست و نهم ربیع الاول در بازار جثه او را بر دار کردند.» از جمع این اقوال توان دانست که ری را در روده، چهار بازاری مهم بوده است که مرکزیت داشته و مردم را بدانجا بیش از دیگر نقاط شهر گذر بوده است. اما محل چهار بازار، در کتاب نقض مذکور است: «مناقب خوانان در قطب روده و رسته نرمة و سر فلیسان و مسجد عتیق همان خوانند که به دروازه مهران و مصالحگاه...». گویا قطب روده (کلمه قطب بر اهمیت محل دلالت دارد) که مناقب خوانان به مناسبت وجود جمعیت بیشتر در آنجا منقبت می خوانده اند، همین چهار بازار بوده است. رسته نرمة یا بازار نرمة (رسته = راسته بازار) ظاهراً به مناسبت نام دیه نرمة (نارمک فعلی) که از راه دروازه دولاب ری (خیابان ابن بابویه فعلی) بدان شهر می پیوسته، بدین نام موسوم بوده است. اگر این حدس صحیح باشد، رسته نرمة آنجا بوده است که امروز آن را خیابان ابن بابویه گویند. این رسته بازار روده را به نزدیکی در ورودی محوطه فعلی بقعه ابن بابویه از سوی جنوب قطع می کرده است؛ چنانکه هنوز نهر سرپوشیده چشمه علی که در روده جاری بوده است، در همین محل از زیر خیابان ابن بابویه می گذرد. این محل تقاطع، همان چهار بازار ری یا قطب روده بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 217.

چیت سازی ری

یکی از سه کارخانه مهم نساجی کشور در دهه چهل. دو کارخانه دیگر عبارت بودند از: ممتاز و بافکار تهران. این سه کارخانه، در خیابان آرامگاه (فداییان اسلام) قرار داشتند. چیت سازی ری، روزانه 175 هزار متر پارچه تولید می کرد و در چاپ و رنگ رزی نیز فعالیت داشت. مؤسس چیت سازی ری، حسن کوروس بود. پس از پیروزی انقلاب اسلامی، هر سه کارخانه مصادره و به بنیاد مستضعفان

ص: 334

واگذار شد؛ اما پس از مدتی از رونق افتادند و سپس تخریب شدند. چیت سازی ری زمانی شش هزار نفر کارگر داشت، اما امروزه چیزی از آن باقی نمانده و قرار است به جای کارخانه يك مجتمع تجاری احداث شود.

منبع: روزنامه شرق، شماره 1317، مورخ 90/5/20، ص 4.

ص: 335

حاجی آباد

روستای کوهستانی، واقع در دهستان حسن آباد، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری در استان تهران. روستای کوچک حاجی آباد در دو طرف جاده امین آباد قرار گرفته و به حاجی آباد علیا (بالا) و سفلی (پایین) تقسیم شده است. حاجی آباد نزدیک ترین روستا به کارخانه سیمان ری است و در تقسیم بندی روستایی جزء روستاهای امین آباد به شمار می آید. بیش از 150 منزل مسکونی دارد و حدود 700 نفر در روستا و پیرامون آن زندگی می کنند؛ اما پیوسته از جمعیت روستا کاسته می شود و اکنون بیشتر ساکنان آن مهاجران افغانستانی اند. نخستین ساکنان آن، مهاجرانی ترک زبان از شمال غربی کشور بودند که حدود 150 سال پیش به این منطقه هجرت کردند و خانه های پلکانی در پایه و کمر کوه بی بی شهربانو ساختند که شبیه خانه های پدرانشان در شمال غرب کشور بود.

حارث بن بُسَئِر

از والیان هادی عباسی در اهواز، در قرن

ص: 337

دوم. اصل او از ری و از اخلاف مرزبانان (حاکمان محلی عصر ساسانی) بود. نزد خلیفه مقامی بلند داشت. پسرش محمد بن حارث، شاعر، موسیقی دان و از اصحاب ابراهیم بن مهدی (موسیقی دان) بود.

منبع: الاغانی، ج 23، ص 131-132.

حارث بن مسلم رودی رازی

محدث و مقری. از قریه رود ری بود و از سفیان ثوری، ربیع بن صبیح، عثمان بن زانده، عبدالحکم بن عبدالله قسملی بصری، علی بن محمد طناقسی، بحر بن کثیر و زیاد بن میمون روایت کرده است. عبدالرحمن بن حکم بن بشیر، حسین بن علی بن مرداس خزاز، عثمان بن مطیع، ابواسحاق ابراهیم بن موسی بن یزید تمیمی رازی، علی بن میسره، ابراهیم بن موسی، محمد بن مهران جمال، محمد بن حماد طهرانی، محمد بن عمار، محمد بن عقیل بن خویلد، اسحاق بن خراز رازی، جعفر بن محمد بن علی (مشهور به مرزبان اشتر) و محمد بن یزید از او حدیث شنیده و نقل کرده اند.

ابن ابی حاتم رازی می گوید از عبدالرحمن بن حکم شنیدم که می گفت: پدرم، حارث بن مسلم را ثقه و صدوق می دانست و پشت او نماز خوانده است. همو می گوید از ابوزرعه درباره وی پرسیدند؛ گفت: «مردی راستگو و درستکار بود. عیبی در حدیث او نیست.» ذہبی در میزان الاعتدال می گوید: سلیمانی در حدیث حارث بن مسلم، تردید داشت.

منابع: معجم البلدان، ج 3، ص 78-79؛ تاریخ الکبیر، ج 6، ص 129؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 100 و ج 3، ص 88 و ج 6، ص 35 و ج 7، ص 115-116؛ المجروحین، ج 1، ص 193؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 187؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 443؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 243؛ لسان المیزان، ج 2، ص 159؛ تهذیب التهذیب، ج 1، ص 148-149.

حاکم رازی

راوی یکی از دو ماجرای که در زمان ما به داستان «ضامن آهو شدن امام رضا (ع)» شهرت یافته اند. گوینده اصلی این داستان، ابومنصور محمد بن عبدالرزاق طوسی، حاکم خراسان در دوره سامانیان و گردآورنده «شاهنامه ابومنصور» است. به گفته شیخ صدوق در کتاب عیون اخبار الرضا (ع)، حاکم رازی، دوست و مصاحب ابومنصور، این داستان را برای ابوالفضل محمد بن احمد بن اسماعیل السلیطی (از مشایخ صدوق) نقل کرده است. بنا بر نقل شیخ صدوق، «محمد بن احمد ابوالفضل

ص: 338

نیشابوری - رضی اللہ عنہ - گوید: از حاکم رازی دوست ابوجعفر عتبی شنیدم که گفت: ابوجعفر عتبی مرا نزد ابومنصور بن عبدالرزاق فرستاد، و چون روز پنجشنبه بود، از او اذن خواستم که به زیارت مرقد حضرت رضا (ع) بروم. گفت: من در ایام جوانی نادان بودم و به زوار و اهل این مشهد آزار می رساندم؛ تا اینکه روزی به شکار رفته بودم و آهوئی را دیدم. با سگ شکاری، آهو را تعقیب کردم. آهو به حجره ای داخل شد. سگ تازی من نیز در مقابل آن ایستاد و نزدیک نمی رفت. داخل حجره شدم، اما آهو را نیافتم. از آن پس با خود عهد کردم که زائران این مرقد را اذیت نکنم؛ بلکه در برآوردن حاجات آنان بکوشم.»

منابع: عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ص 318؛ احمد مهدوی دامغانی، چهار مقاله، «داستان ضامن آهو و گردآورنده شاهنامه منشور».

حامد بن محمود بن علی اطاور فهری رازی، ابونصر

فقیه شافعی، خطیب و محدث. اهل ری بود و در حدود سال 490 ق. به دنیا آمد. برخی منابع، او را با لقب «الامام» یاد کرده اند. سمعانی، او را «فقیه، فاضل، نیکوسیرت و...» می خواند. به گفته او، ابونصر رازی، فقه را در نیشابور نزد ابونصر ارغیانی، و در بخارا نزد حسام بن برهان آموخت، و برای شنیدن و کتابت حدیث، رغبت بسیار داشت. رافعی که خود از شاگردان و راویان او است، در کتاب التدوین، پس از ستایش او با چندین لقب، می گوید: «در دانش های مختلف، تصنیف دارد و تدریس کرده است. در قزوین، کتاب التلخیص ابومعشر مقری را از استاد ابواسحاق شحاذی شنید، و نیز غیر آن را. همچنین در ری و نیشابور و غیر این دو شهر، استماع حدیث کرد.» از تألیفات او، تلخیص صحیح بخاری است. در سال 566 ق. درگذشت.

منابع: التدوین، ج 2، 467؛ اکمال تهذیب الکمال، ج 2، ص 185؛ عمدة القاری، ج 3، ص 165؛ التحبیر، ج 1، ص 243؛ البدر المنیر، ج 1، ص 453.

حبال رازی 8592 عبدالله بن محمد بن خالد رازی، ابوبکر

حبیب رازی

عالم و شاعر عهد صفوی. در ری می زیست و این بیت از او است:

ندارم حسرتی جز دیدن آن رو پس از مردن *** نسازم قبله خود غیر آن ابرو پس از مردن.

منبع: الذریعه، ج 9، ص 230.

ص: 339

رود. سرچشمه آن فیروزکوه است و آبادی های گرمسار را مشروب می کند.

یکی از شعب آن از برخی روستاهای ری می گذرد.

منابع: جغرافیای سیاسی، نقشه رویه روی ص 355؛ جغرافیای مفصل ایران، ص 311 و 355؛ لغت نامه دهخدا، ج 5، ص 7584.

حجاج بن حمزه خُشابی عجلی رازی، ابویوسف

محدث. به گفته یاقوت حموی در معجم البلدان، «خُشاب از قرای ری و معرّب خوشاب، یعنی دارنده آب خوش و گوارا است.» از محمد بن اسماعیل بن ابی فدیك، معلی بن منصور رازی، عیسی بن ابی فاطمه (ابن صبیح)، عمران بن ابان بن عمران (ابن صالح)، ولید بن عتبه دمشقی، هیشم بن عدی، هاشم بن مرزوق، هشام بن عبیدالله رازی، مالک بن سعیر بن خمس تمیمی، علی بن حسین بن شقیق و عبدالله بن نمیر حدیث شنیده است، و عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی، عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد دشتکی، علی بن محمد بن رستم، احمد بن محمد بن حسن و صالح بن محمد اسدی از او روایت کرده اند. ابن ابی حاتم از پدرش ابوحاتم رازی نقل می کند که ابوزرعه، حجاج بن حمزه خُشابی رازی را تصدیق کرده است.

منابع: معجم البلدان، ج 2، ص 371؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 1، ص 280؛ الجرح و التعدیل، ج 1، ص 266 و ج 3، ص 158-159 و ج 5، ص 254-255؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 6، ص 175؛ اکمال الکمال، ج 3، ص 268-269؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 59، ص 377-378 و ج 63، ص 213-215؛ تصحیفات المحدثین، ج 2، ص 793؛ تهذیب الکمال، ج 22، ص 305-306؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 1، ص 444؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 13؛ تاج العروس، ج 1، ص 463.

حدیث در ری 8592 تاریخ حدیث در ری

حسکا، شمس الاسلام

حسن بن حسین بن حسن، بابویی قمی رازی، فقیه و محدث، مشهور به حسکا، جدّ شیخ منتجب الدین رازی. حسکا از نوادگان شیخ صدوق است. همه آثار شیخ ابوجعفر موفق (استاد صدوق) را در نجف نزد او قرائت کرد. از سلار بن عبدالعزیز و ابن براج نیز حدیث شنیده و بر آنان قرائت کرده است. در بغداد کتاب النهایه، تألیف شیخ طوسی را با حسین بن مظفر حمدانی قزوینی و عبدالجبار بن علی مقری رازی، مذاکره کردند. سپس به نجف رفته، پرسش های خود را نزد شیخ طوسی بازگفتند و نیز دیگر

تألیفات شیخ را بر او قرائت کردند. از عموی خود ابوجعفر محمد بن حسن بن حسین، ابوالحسن سلیمان صهرشتی، ابوالفتح کراچکی و ابوعبدالله حسین بن حسن بن زید بن محمد حسینی جرجانی نیز روایت شنیده و نقل کرده است. پسرش عبیدالله بن حسن و فضل بن حسن طوسی و عماد الدین محمد بن ابی القاسم طبری و حسین بن احمد بن طحّان مقدادی از او روایت کرده اند.

عبدالجلیل قزوینی رازی در نقض در وصف مدرسه ای که در ری به نام او است، می نویسد: «مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه که پیر این طایفه [آل بابویه] بود که نزدیک است به سرای ایالت، و در آنجا نماز به جماعت و قرائت قرآن و تعلیم قرآن کودکان را و مجلس وعظ و طریق فتوی و تقوی ظاهر و معین بوده است و هست، نه در عهد این دو سلطان (ملک شاه و محمد) کردند؟»

در فقه چندین کتاب دارد؛ از جمله: العبادات؛ الاعمال الصالحة؛ سیر الانبیاء و الاثمه. در سال 463 ق. درگذشت.

مؤلف ری باستان درباره کلمه «حسکا» می گوید: «در ری معمول بود که حرف آخر اسامی را حذف و لفظ "کا" را به آخر آن اضافه می کردند؛ مثلاً علی و حسن را علکا و حسکا می گفتند. در کلمه احمد، الف را هم انداخته، حمکا تلفظ می کردند.»

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 42 و 43؛ مسند الشهاب، ج 1، 95؛ تنقیح المقال، ج 2، ص 42؛ المهذب، ج 1، ص 9؛ موسوعة الفقهاء، ج 6، ص 68-70؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 2، ص 432؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 465؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 40؛ روضات الجنات، ص 389؛ ری باستان، ج 1، ص 531.

حرش بن احمد بن حریش رازی

محدث قرن چهارم. از محمد بن حمید روایت کرده و در سال 360 ق. درگذشته است.

منبع: تاریخ الاسلام، ج 22، ص 123.

حسن آباد فشافویه

شهر حسن آباد با ارتفاع 1191 متر از سطح دریا و با بارندگی کم و گرمای شدید در فصل

ص: 341

تابستان، مرکز بخش فشافویه در جنوب غربی استان تهران و در 32 کیلومتری شهرستان ری واقع است. دو دهستان و 36 آبادی دارد. از القاب تاریخی این منطقه، دشت طلایی ری و انبار غله تهران است. رود شور فشاپویه، از شش کیلومتری حسن آباد می گذرد و به شوره زار شرق دریاچه حوض سلطان قم می ریزد. این رود از استان زنجان سرچشمه گرفته، پس از عبور از استان قزوین و جنوب غرب استان تهران و شهرستان زرندیه، به شهرستان ری می رسد. احداث سد امیر کبیر، بر خشک سالی منطقه و شهر افزود. عبور جاده ابریشم از این شهر و وجود کاروانسرای شاه عباسی، از دلایل آبادی آن در گذشته بوده است.

احداث فرودگاه بین المللی امام خمینی، شهرک صنعتی شمس آباد در مجاورت شهر و مجتمع دام گستر، بافتار منطقه را تا حد بسیاری تغییر داده است. جمعیت شهر حدود 35000 نفر است. همین تعداد نیز در 37 روستای اطراف شهر زندگی می کنند.

حسن بن ابی حلیمه

محدث. مؤلف تاریخ بغداد او را «رازی الاصل» خوانده و گفته است: وی از یحیی بن معین روایت کرده و حسین بن احمد بن صدقه فرائضی از او حدیث شنیده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 7، ص 307.

حسن بن احمد بن انوشروان رازی حنفی، حسام الدین، ابوالفضائل

فقیه حنفی و قاضی القضاة ملطیه. در آق سرا در سال 631 ق. به دنیا آمد و مدت 20 سال، قاضی ملطیه بود. سپس به دمشق رفت و در جنگ غازان با صلیبیان، مفقود الاثر شد. پسرش، جلال الدین احمد بن حسن نیز از فقهای حنفی در قرن هفتم و نیمه اول قرن هشتم است.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 8، ص 21-21؛ البداية و النهایه، ج 13، ص 328 و ج 14، ص 225.

حسن بن احمد بن لیث رازی، ابوعلی و ابوفاطمه

محدث، حافظ و شاگرد ابوالعباس اصم. از ابوجعفر بن محمد بن فرج (در قزوین)، عبدالله بن سعد/سعید، همام بن ابی بدر، علی بن هاشم رازی، زیاد بن ایوب، احمد بن شریح، عمرو بن عثمان سواق، محمد بن حمید رازی، محمد بن ادریس (ابوحاتم رازی)، هارون بن حاتم، عبدالله بن عمران، ابوالاثر احمد بن ازهر، سهل بن زنجله، عبدالواحد بن غیاث بصری، احمد بن

ص: 342

حنبل، طالوت بن عباد عبدالاعلی نرسی، حسن بن علی بن راشد واسطی و ابراهیم بن موسی حدیث شنیده است. احمد بن یعقوب ثقفی، محمد بن علی بن کاتب، شافعی، ابوبکر محمد بن داود بن سلیمان زاهد، محمد بن موسی بن داود دقاق، ابوبکر محمد بن مهرویه رازی، حسین بن محمد بن حبیش مقری، محمد بن ابراهیم، عبدالرحمن بن ابی حاتم، هبة الله بن محمد بن علی شیرازی، عمر بن ایوب غفاری، احمد بن حسن رازی، ابوالحسن قطان، از او روایت کرده اند. در سال 287 ق. درگذشت.

منابع: التدوین، ج 2، ص 398؛ المستدرک، ج 1، ص 333 و ج 2، ص 289 و ص 527 و ج 4، ص 251 و ص 326؛ علل الشرایع، ج 1، ص 211؛ السنن الکبری، ج 3، ص 335 و ج 8، ص 293 و ج 10، ص 71؛ المحيط الاعظم، ج 1، ص 431؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج 2، ص 317؛ الضعفاء، ج 2، ص 247 و ج 4، ص 432؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 328 و 341 و ج 3، ص 2؛ تاریخ بغداد، ج 14، ص 73؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 46، ص 227 و 419؛ اسد الغابه، ج 5، ص 330؛ تهذیب الکمال، ج 15، ص 378 و ج 16، ص 163 و ج 19، ص 93؛ تاریخ الاسلام، ج 21، ص 149-150.

حسن بن احمد بن محمد بن هیثم عجلی رازی، ابومحمد

از محدثان و علمای شیعه در قرن چهارم و از مشایخ نجاشی. پدرش، احمد بن محمد بن هیثم عجلی رازی و پدر بزرگش، محمد بن هیثم عجلی رازی، از علمای امامی در ری بودند. نجاشی در شرح حال او می گوید: «در سال های پایانی عمر، به کوفه آمد و در آنجا با او دیدار کردم. او از دانشمندان برجسته شیعه بود، و پدر و جدش نیز ثقه بودند.» از پدرش و حسن بن احمد بن ابراهیم و شیخ صدوق (هم مستقیم و هم با واسطه برادرش حسین بن احمد بن محمد) روایت کرده است. کتاب الجامع و کتاب المثنی از تألیفات او است. در سال 400 ق. درگذشت.

منابع: رجال النجاشی، ص 65 و 228؛ خلاصة الاقوال، ص 108؛ رجال ابن داود، ص 72؛ نقد الرجال، ج 2، ص 9؛ جامع الرواة، ج 1، ص 190؛ الفوائد الرجالیه، ج 1، ص 383 و ج 2، ص 73؛ منتهی المقال فی احوال الرجال، ج 2، ص 361؛ الرسائل الرجالیه، ج 2، ص 237؛ معجم رجال الحدیث، ج 5، ص 271 و ج 11، ص 195 و ج 18، ص 345؛ هدیة العارفین، ج 1، ص 273؛ معجم المؤلفین، ج 3، ص 203.

حسن بن احمد بن محمد رهوردی رازی، ابومحمد

محدث. در نیشابور می زیست و حسین بن احمد بن مغیره از او روایت کرده است و او از ابوعلی محمد بن همام.

منابع: بحار الانوار، ج 98، ص 113؛ مستدرک الوسائل، ج 10، ص 346-347.

حسن بن اسحاق بن عبید قاضی رازی، ابومحمد

قاضی و فقیه شیعی، ساکن ری و صاحب تألیفات در فقه. موفق الدین عبیدالله بن حسن بن حسن بابویه، مشهور به حسکا، جد منتجب الدین، از او روایت کرده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 49-50؛ جامع الرواة، ج 1، ص 190؛ الذریعه، ج 17، ص 278 و ج 26، ص 309؛ اعیان الشیعه، ج 5، ص 20.

حسن بن اسماعیل رازی، نصره الدین

فقیه، ادیب، راوی و شاعر قرن هشتم. برخی اشعار او در یک نسخه ارشاد الاذهان آمده است که در سال 757 ق. کتابت شده است. در این نسخه از او با عناوین «السید الامام العالم الفاضل الكامل العامل الزاهد العابد الورع التقی النقی... أمير حسن بن الامام الأعظم العلامة خاتمة المجتهدين... نصره الدین اسماعیل الرازی» یاد شده است.

منبع: تراثنا، ش 54، ص 334.

حسن بن جعفر بن محمد دوریستی رازی

عالم دینی، شاعر و ادیب شیعی در قرن پنجم و ششم. دوریستی از خاندان های مهم شیعه در ری بود که گروهی از فقها و محدثین و شعرا از آن برخاسته اند. این طایفه از ذریه ابوجعفر محمد فرزند احمد بن عباس بن فاخر دوریستی رازی، از اکابر محدثین شیعه در نیمه دوم قرن چهارم هجری است که نسب وی به حذیفه بن یمان، صحابی مشهور می رسد. بعضی از علمای این خاندان عبارتند از: 1. ابوجعفر محمد بن احمد بن عباس بن فاخر دوریستی رازی، سرسلسله و بنیانگذار نهضت علمی این خاندان و از اکابر محدثین. وی از شیخ صدوق روایت کرده است؛ 2. شیخ ابوعبدالله جعفر (380 - ح 473 ق.) فرزند ابوجعفر محمد بن احمد بن عباس بن فاخر دوریستی رازی، از فحول علمای امامیه و از شاگردان شیخ مفید و سید مرتضی و شیخ طوسی، و مترجم الثاقب فی المناقب به فارسی، و مؤلف الکفایة در عبادات، عمل یوم و لیلة و الاعتقاد؛ 3. ابومحمد جعفر بن محمد بن موسی، از اعظام علمای شیعه و مفاخر محدثین امامیه، و معتمد نظام الملك (م 485 ق.)؛ 4. شیخ موسی فرزند شیخ ابوعبدالله جعفر بن محمد، از اکابر علمای قرن ششم هجری؛ 5. شیخ محمد فرزند شیخ موسی بن شیخ ابوعبدالله، از

ص: 344

محدثین امامیه در قرن ششم هجری؛ 6. حسن بن جعفر بن محمد بن موسی، از اکابر علمای امامیه، شاعر و ادیب.

منابع: امل الآمل، ج 2، ص 64؛ الثقات العیون، ص 44، 56، 162، 291؛ ریاض العلماء، ج 1، ص 168-169؛ فهرست منتجب الدین، ص 37-39، 128-129؛ نقض، ص 144 و 210.

حسن بن خُذّان رازی

محدث. از جَسَر بن فَرْقَد، کثیر بن سلیم، و اسماعیل بن عیاش روایت کرده، و ابوحاتم رازی از او علم حدیث آموخته است. یعقوب بن اسحاق بن ثابت طنافسی، محمد بن ایوب رازی و ابن ضریس از او روایت کرده اند. ابن ابی حاتم رازی می گوید پدرم او را «لین الحدیث» می دانست؛ یعنی از مجروحین است، اما جرح او آن اندازه نیست که حدیثش متروک شود و با شاهد نیز پذیرفته نباشد.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 9؛ تاریخ بغداد، ج 14، ص 293؛ اکمال الکمال، ج 2، ص 61-62؛ تهذیب الکمال، ج 3، ص 135؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 245؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 483؛ توضیح المشتبه، ج 3، ص 142.

حسن بن حسین بن حسن، ابن بابویه قمی رازی 8592 حسکا، شمس الاسلام

حسن بن حمزة بن قاسم علوی رازی، ابوطاهر

محدث و از نوادگان عباس بن علی بن ابی طالب (ع). از سلیمان بن احمد حدیث نقل کرده است. ربیعة بن علی عجلی در سال 344 ق. در قزوین و ابومحمد جعفر بن احمد بن علی قمی (محدث و فقیه امامی در سده چهارم) از او حدیث شنیده اند.

منابع: التدوین، ج 2، ص 484-485؛ احقاق الحق، ج 24، ص 675؛ المسلسلات، ص 108؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج 3، ص 530.

حسن بن خزیمه رازی

محدث. از یحیی بن مغیره رازی روایت کرده است، و احمد بن محمد بن عمر بن یونس از او.

منبع: الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 23.

حسن بن عاصم رازی

محدث و مقرئ. از یزید بن هارون روایت کرده است و عمرو بن سهل بن صرخاب رازی و ابوحاتم رازی از او. ابوحاتم رازی، وی را از مشایخ حدیث خوانده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 32؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 4، ص 29.

ص: 345

حسن بن عباس بن ابی مهران رازی، ابوعلی

محدث اهل سنت، مقری و معروف به جمال رازی. اهل ری و ساکن بغداد بود. از سهل بن عثمان عسکری، عبدالمؤمن بن علی زعفرانی، محمد بن حمید رازی، عبدالله بن هارون قروری و یعقوب بن حمید بن کاسب حدیث گفت. یحیی بن محمد بن صاعد، محمد بن مخلد، ابوعمرو بن سماک، عبدالصمد بن علی طستی، ابوسهل بن زیاد، طبرانی، عبدالباقی بن قانع، ابوسهل قطان و گروهی دیگر از او روایت کرده اند. قرائت را نزد احمد بن قالون، احمد بن حلوانی مقری (استاد فضل بن شاذان رازی)، احمد بن صالح مصری و محمد بن عیسی اصفهانی آموخت. ابوالحسن بن شنبوذ، ابوبکر بن مجاهد، ابوبکر محمد بن حسن نقاش مقری و احمد بن حماد صاحب مشطاح، شاگردان او در علم قرائتند. خطیب بغدادی و ابن جوزی او را توثیق کرده اند و ابن جزری در کتاب طبقات درباره او گفته است: شیخی عارف، حاذق، ثقه و بسیار ضابط بود. در رمضان سال 289 ق. در بغداد درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 7، ص 397 و 408؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 13، ص 11؛ توضیح المشتبه، ج 2، ص 410-411؛ اخبار القضاة، ج 3، ص 14؛ تاریخ الاسلام، ج 19، ص 63 و ج 26، ص 61-62؛ الوافی بالوفیات، ج 12، ص 41؛ سیرتنا و سنتنا، ص 123.

حسن بن عباس بن حریش رازی، ابوعلی / ابو محمد

محدث و از رجال شیعی مذهب ری. از امام جواد (ع) روایت دارد. نجاشی، علامه حلی و گروهی دیگر از رجال شناسان قدیم و جدید، او را غالی شمرده و به شدت تضعیف کرده اند. ابن غضائری می گوید او «ضعیف الرأی» است. کتابی به نام «ثواب قرائة إنا أنزلناه» دارد که می گوید آن را از امام جواد (ع) شنیده ام؛ اما نجاشی و دیگران، آن را سست، مضطرب، فاسد الالفاظ و مجعول می دانند. ثقة الاسلام کلینی این کتاب را در الکافی نقل کرده است. مجلسی اول و گروهی دیگر از علمای متأخر، کتاب او را صحیح دانسته و مشکلات آن را به تقیه و نیز عمیق بودن آن برگردانده اند. شیخ طوسی او را در شمار اصحاب امام جواد (ع) شمرده است؛ اما نام او را در باب «کسانی که [مستقیماً] از امامان (ع) روایت نکرده اند» آورده است. محمد بن احمد بن عیسی اشعری، سهل بن زیاد، احمد/ محمد بن ابی عبدالله، محمد بن حسن و احمد بن اسحاق بن سعد از او روایت کرده اند.

ص: 346

منابع: رجال النجاشی، ص 60-61؛ الوافی، ج 2، ص 32-33 و ج 3، ص 624؛ الکافی، ج 7، ص 317؛ رجال ابن الغضائری، ص 51-52؛ خلاصة الاقوال، ص 336؛ نقد الرجال، ج 2، ص 31-32؛ اکیلی المنهج فی تحقیق المطلب، ص 185-186؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 2، ص 413-417؛ معجم رجال الحدیث، ج 5، ص 361-363؛ اعیان الشیعه، ج 5، ص 128.

حسن بن عبدالله رازی تمیمی، ابومحمد

از اصحاب امام رضا (ع). در کتاب های رجالی ذکر نشده است؛ اما او و پدرش (عبدالله بن محمد بن علی بن عباس بن هارون تمیمی رازی) در طریق صدوق در کتاب عیون اخبار الرضا (ع) قرار گرفته اند؛ بدین ترتیب:

- از ابوبکر محمد بن عمر بن اسلم بن براء جعابی [بغدادی]، از حسن بن عبدالله رازی تمیمی، از پدرش، از رضا (ع).

- از ابوبکر محمد بن عمر بن اسلم بن براء جعابی [بغدادی]، از حسن بن عبدالله رازی تمیمی، از رضا (ع).

وی حدیث تقلین و حدود صد حدیث دیگر را از امام رضا (ع) نقل کرده است. محقق خویی می گوید: وی مجهول است و اعتمادی به روایت او نیست.

منابع: رجال النجاشی، ص 228؛ النجعه فی شرح اللمعه، ج 7، ص 186؛ مستدرک الوسائل، ج 17، ص 351؛ مسند الامام الرضا (ع)، ج 1، ص 261 و ص 357 و 375؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 2، ص 424-425؛ معجم رجال الحدیث، ج 10، ص 253؛ جامع الرواة، ج 1، ص 206 و 253.

حسن بن علی بن احمد رازی تمیمی واعظ، ابوالفرج

واعظ و محدث. در گران از محمد بن عبدالوهاب دمیاطی و دیگران روایت کرده است.

منبع: تاریخ جرجان، ص 548.

حسن بن علی بن زنجویه قطان قزوینی رازی، ابوالحسن

محدث قرن سوم. از سلیمان بن یزید در ری حدیث شنیده و در قزوین عبدالرحمن بن سعد بن یحیی رازی از او حدیث نوشته است.

منبع: التدوین، ج 3، ص 145.

حسن بن علی بن زیاد رازی، ابومحمد

محدث اهل سنت و شیخ عقیلی (صاحب کتاب الضعفاء) و ابن عساکر (مؤلف تاریخ مدینه دمشق). از یحیی بن مغیره، ابراهیم بن موسی ضراء، ابوعبدالرحمن کوفی، عبدالعزیز بن عبدالله اویسی، سعید بن سلیمان واسطی روایت

کرده است. احمد بن اسحاق بن نیشاب طیبی، ابن عساکر و عقیلی از او خبر و حدیث نقل کرده اند.

منابع: الضعفاء، ج 2، ص 55 و ص 344 و ج 3، ص 180 و ج 4، ص 92؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 19، ص 379 و ج 21، ص 429 و ج 26، ص 201-202؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 287.

حسن بن علی بن محمد بن جعفر جمیری 8592 حسن صباح

حسن بن علی بن مهران متوثی

محدث. مدتی در ری زیست و در آنجا از حسن بن موسی اشکیب و مسلم بن ابراهیم و عیسی بن جعفر و عبدالصمد بن عبدالعزیز عطار و ابن ابی اویس روایت کرده است. مؤلف کتاب الجرح و التعديل، ضمن توثیق او، می گوید از او روایت شنیده است.

منبع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 22.

حسن بن علی خیاط رازی

از عالمان شیعی ری. شیخ طوسی در رجالش او را در بخش اصحابی که مستقیماً از ائمه (ع) روایت نکرده اند، آورده و از او با تعبیر فاضل یاد کرده است. برخی منابع رجالی به جای خیاط از او با نام حناط یاد کرده اند.

منابع: رجال الطوسی، ص 420؛ معجم رجال الحديث، ج 6، ص 70؛ نقد الرجال، ج 2، ص 42؛ اعیان الشیعه، ج 5، ص 189.

حسن بن عمر بن شقیق جریمی بصری رازی، ابوعلی

محدث. مدتی در بصره و بلخ سکونت داشت و سپس به ری آمد. از پدرش و جعفر بن سلیمان و یزید بن زریع و حماد بن زید و عبدالعزیز بن عبدالله قرشی و مهران بن ابی عمر عطار و عبدالله بن ابی جعفر رازی و معتمر و جعفر بن ثابت روایت کرده است. ابوزرعه و موسی بن اسحاق انصاری و علی بن الحسین ابن الجنید و یزید بن سنان بصری و ابویعلی موصلی و حسن بن طیب و عزرة بن عبدالله بن یعقوب و بخاری و فریابی از او روایت کرده اند. ابوزرعه، ابوحاتم، ابن حجر و ذهبی او را ثقة و صدوق خوانده اند. در حدود سال 232 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 25، و ج 8، ص 302؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 207 و ج 6، ص 309؛ عمدة القاری، ج 22، ص 10؛ مسند ابی یعلی، ج 2، ص 65 و ج 5، ص 166 و ج 6، ص 142 و ج 12، ص 142؛ التمهید، ج 21، ص 68؛ الجرح و التعديل، ج 9، ص 2810؛ الثقات ابن حبان، ج 8، ص 335؛ الكامل فی ضعف الرجال، ج 5، ص 44؛ إكمال الكمال، ج 6، ص 201؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 42، ص 198؛ تهذیب الكمال، ج 18، ص 163.

حسن بن عیسی بن میسرۀ حارثی رازی

محدث. از عاصم بن مضرس و عبدالله بن عبدالقدوس تمیمی رازی روایت کرده است، و ابراهیم بن عیسی فارسی و ابوحاتم رازی از او برادرش حسین بن عیسی بن میسرۀ رازی نیز از محدثان ری بود.

منابع: الجرح و التعديل، ج 5، ص 104؛ الضعفاء، ج 3، ص 338؛ البداية و النهاية، ج 3، ص 53؛ تهذيب الكمال، ج 17، ص 420.

حسن بن محمد بن احمد استرابادی، ابومحمد

محدث و قاضی ری. از ابوحاجب محمد بن اسماعیل استرابادی حدیث نوشته است.

منبع: ادب الاملاء و الاستملاء، ص 140.

حسن بن قاسم رازی، ابوعلی

نحوی و لغت شناس. در نحو و لغت، مهارت بسیار داشت، و ملازم مجلس صاحب بن عبّاد بود. المبسوط فی اللغة، تألیف مهم او است. حدود سال 400 ق. درگذشت.

منابع: كشف الظنون، ج 2، ص 1582؛ هدية العارفين، ج 1، ص 273؛ بغية الوعاة فی طبقات اللغویین و النحاة، شماره 1071؛ الوافی بالوفیات، ج 12، ص 127، معجم المؤلفین، ج 3، ص 270.

حسن بن محمد بن حسن ازرق رازی، ابومحمد

محدث. در بغداد از محمد بن مقاتل رازی و عبدالرحمن بن سلمۀ رازی، روایت کرده است و احمد بن محمد بن صلت اهوازی و محمد بن مخلد عطار، از وی.

منبع: تاریخ بغداد، ج 7، ص 423-424.

حسن بن محمد بن حسن، موفق الدین خواجه ابی رازی

فقیه و محدث شیعی. در یکی از قریه های ری ساکن بود و در همان جا درگذشت. نزد امیرکا بن ابی لجیم (از فقهای برجسته امامی و استاد عبدالجلیل قزوینی رازی و ملقب به فقیه مفید) شاگردی کرد. کتاب های رجالی، او را صالح و تقه خوانده اند.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 53؛ امل الآمل، ج 2، ص 77؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 55-56؛ بحار الانوار، ج 102، ص 224؛ نقد الرجال، ج 2، ص 59؛ جامع الرواة، ج 1، ص 225؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 124.

حسن بن محمد بن سلمۀ رازی

محدث و نحوی. از حبان بن موسی، اسحاق بن منذر، حسن بن موسی اشکیب،

مکی بن ابراهیم، عبدالرحمن دشتکی، یعمر بن بشر و ابوعبدالرحمن مقری روایت کرده است. ابن ابی حاتم رازی از او، حدیث شنیده و او را صدوق خوانده است.

منابع: ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 3، ص 962 و ج 17، ص 88 و ج 8، ص 2739؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 267 و ج 2، ص 235 و ج 3، ص 36؛ تاریخ الاسلام، ج 16، ص 88.

حسن بن مظفر بن ابراهیم رودی رازی، ابوعلی

محدث. اهل محله روده در شهر ری بود، و از ابوسهل موسی بن نصر رازی روایت کرده است، و ابوبکر محمد بن ابراهیم مقری از او.

منابع: الانساب، ج 3، ص 103؛ معجم البلدان، ج 3، ص 79؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 2، ص 43؛ تاج العروس، ج 5، ص 369.

حسن بن یحیی رازی

محدث. از عاصم بن مهجع، محمد بن بلال کندی، علی بن مدینی و اسحاق بن ادریس روایت کرده است. عبدالله بن احمد بن اسید اصفهانی، عبدالله بن محمد بن یونس و احمد بن زهیر تستری از وی حدیث شنیده اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 350؛ معجم الکبیر، ج 7، ص 185 و 233؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 121؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 558؛ تهذیب الکمال، ج 24، ص 545-546.

حسن بن یوسف بن ابی المنتاب رازی

محدث و شیخ ابن ماجه در تفسیر. در قزوین سکونت داشت و از جریر بن عبدالحمید، سفیان بن عیینه، ابومعاویه محمد بن خازم ضریر، فضیل بن عیاض، محمد بن یوسف (بنای اصفهانی)، سلیم بن مخلد طائفی، علاء خزاز، قاسم بن سلیم، یحیی بن سلیمان (شاگرد ابن سماء)، روح بن عباد و عبدالرحمن بن مهدی روایت کرده است. هارون بن حیان قزوینی، وهب بن ابراهیم فامی، محمد بن عبدالله خضرمی کوفی و ابوحاتم رازی (در قزوین) از او حدیث نقل کرده اند. ابن ابی حاتم او را ثقة و صدوق می داند، و ابن حجر در التهذیب، وی را مجهول می خواند.

منابع: التدوین، ج 2، ص 439؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 44 و ج 9، ص 88؛ تهذیب الکمال، ج 6، ص 348 و ج 22، ص 548 و ج 23، ص 254؛ میزان الاعتدال، ج 3، ص 371؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 137؛ تهذیب التهذیب، ج 2، ص 284 و ج 8، ص 174 و ج 8، ص 283.

حسن صباح

بنیان گذار دولت اسماعیلیه در ایران و

بانی دعوت مستقل اسماعیلیه نزاری. در حدود سال 445 ق. در قم، در خانواده ای از شیعیان امامی، به دنیا آمد. پدرش، علی بن محمد بن جعفر صَبَّاحِ حَمیری، از کوفه به قم مهاجرت کرده بود، و سپس به ری نقل مکان کرد. حسن در ری به عنوان شیعه دوازده امامی تعلیم و تربیت یافت، اما در هفده سالگی از طریق یکی از داعیان اسماعیلی، به نام امیره صَدْراب، با تعالیم اسماعیلیه آشنایی پیدا کرد. سپس از داعی دیگری، به نام ابونصر سراج، اطلاعات بیشتری کسب کرد و سرانجام به مذهب اسماعیلی گروید و نسبت به امام اسماعیلی زمان، یعنی خلیفه فاطمی، مستنصر بالله، سوگند عهد به جای آورد. اندکی بعد در 464، حسن صباح توجه ابن عطاءش (رهبر اسماعیلیان سرزمین های سلجوقی) را، که به ری آمده بود، جلب کرد. ابن عطاءش در سلسله مراتب دعوت اسماعیلیه، مقامی به وی داد. در 467، حسن صباح همراه ابن عطاءش به اصفهان رفت و در 469، به توصیه او، عازم قاهره، پایتخت فاطمیان شد تا در آنجا تعلیم بیشتری ببیند. در آن زمان، بدرالجمالی، امیر جیوش و وزیر فاطمیان، به عنوان داعی الدعاة، جانشین مؤید فی الدین شیرازی شده بود. وی ابتدا در قاهره و سپس در اسکندریه به سر برد و مستنصر بالله را ندید. به نظر می رسد که حسن در مصر با بدرالجمالی درگیری پیدا کرد و از قاهره به اسکندریه رفت که پایگاه مخالفان بدرالجمالی بود. سرانجام از مصر اخراج شد و در ذی حجه 473 ق. به اصفهان بازگشت.

پس از بازگشت به ایران، نه سال به عنوان داعی اسماعیلی، در ایران سفر کرد و در همین دوره، سیاست انقلابی خود را طرح نمود و قدرت نظامی سلجوقیان را در مناطق گوناگون ارزیابی کرد. تا حدود 480 ق. او توجه خود را به ایالات سواحل دریای مازندران، به خصوص به منطقه کوهستانی دیلم، معطوف کرده بود. این منطقه از قدیم پناهگاهی برای علویان و شیعیان به شمار می آمد و از مراکز قدرت سلجوقیان در مرکز و مغرب ایران، دور بود. علاوه بر این، دعوت اسماعیلیه در دیلم، که عمدتاً سنگر شیعیان زیدی بود، تا حدودی اشاعه پیدا کرده بود. در این زمان، حسن صباح برای شورش برضد سلجوقیان نقشه می کشید و در جست و جوی محلی مناسب بود که بتواند پایگاه عملیاتی خود را در آنجا مستقر کند. به این منظور، سرانجام قلعه الموت را در منطقه رودبار قزوین - که در جنوب دیلمان و در شمال استان قزوین امروزی واقع است -

وی برای به دست آوردن الموت، که در آن هنگام در دست عمال سلجوقیان بود، شماری از داعیان زبردست خود را به آن ناحیه فرستاد تا اهالی آنجا را به کیش اسماعیلی در آورند. در همان حال، وی اسماعیلیان را از جاهای دیگر فراخواند و در الموت مستقر ساخت. حسن صباح در رجب 483 مخفیانه وارد قلعه الموت شد. وی تا مدتی هویت خود را پنهان می کرد و به عنوان معلمی به نام دهخدا، به کودکان محافظان قلعه درس می داد و بسیاری از محافظان نیز به کیش اسماعیلی درآمدند. چون پیروان حسن در داخل و خارج قلعه الموت به تعداد لازم رسیدند، قلعه به آسانی در اواخر پاییز 483 ق. به دست او افتاد. تسخیر قلعه الموت سرآغاز مرحله قیام مسلحانه اسماعیلیان ایران برضد سلجوقیان بود و ضمناً تأسیس آنچه را که بعداً به دولت مستقل اسماعیلیه نزاری مشهور شد، نوید می داد.

حسن صباح بلافاصله پس از استقرار در الموت، به اصلاح و توسعه استحکامات و انبارهای آذوقه آنجا پرداخت، به طوری که از لحاظ دفاعی و مایحتاج، الموت را چنان قلعه تسخیرناپذیری کرد که می توانست در

برابر محاصره های طولانی مقاومت کند.

او سپس نفوذ خود را در سراسر رودبار و نواحی مجاور آن در دیلم گسترش داد و مردم بیشتری را به مذهب اسماعیلی درآورد و قلعه های دیگری را تسخیر کرد یا ساخت. او در الموت کتابخانه مهمی ایجاد کرد که مجموعه کتاب ها و ادوات علمی آن تا هنگام حمله مغول و تخریب الموت در 654، گسترش یافت.

حسن صباح، در 484، یکی از داعیان به نام حسین قائمی را به قهستان (کوهستان)، در جنوب شرقی خراسان، گسیل داشت. با فتح آن منطقه، قهستان دومین سرزمین عمده اسماعیلیان ایران شد که آن را رهبری اداره می کرد که از الموت منصوب می شد و او را مُحْتَسَم می نامیدند. حسن صباح در آن هنگام در رودبار و قهستان دولت مستقلی برای اسماعیلیان ایران تشکیل داده و با سلطه سلجوقیان به مبارزه برخاسته بود. در 485، ملکشاه به صلاحدید نظام الملک، لشکریانی به جنگ اسماعیلیان در رودبار و قهستان فرستاد اما این عملیات، با مرگ ملکشاه و نظام الملک در همان سال، نافرجام ماند.

قیام اسماعیلیان ایران، با توجه به مسائلی از جمله ساختار قدرت حکومت سلجوقی، روش های مبارزه خاصی پیدا کرد. حسن صباح از ابتدا به ماهیت غیر متمرکز بودن حکومت سلجوقی واقف بود. بنابراین، کوشید از طریق قلعه های نفوذناپذیر بسیار بر سلجوقیان غلبه کند. فرماندهان این قلعه ها دستورهای کلی خود را از الموت می گرفتند، ولی در محل خود، آزادی عمل داشتند. اتخاذ سیاست ترور اشخاص مهم نظامی و سیاسی - مذهبی نیز واکنشی به غیر متمرکز بودن قدرت سلجوقیان بود.

مستنصر بالله (خلیفه فاطمی و امام اسماعیلی) در 487 ق. در قاهره درگذشت و نزاع بر سر جانشینی او اسماعیلیه را به دو شاخه نزاری و مُستعلوی تقسیم کرد. حسن صباح در مورد جانشینی مستنصر بالله، از نزار حمایت کرد. نزار در 488 ق. به قتل رسید. حسن صباح بلافاصله مناسبات خود را با دولت فاطمی و دستگاه مرکزی دعوت اسماعیلیه در قاهره، قطع کرد و بدین ترتیب، مستعلی را جانشین مستنصر بالله در امامت نشناخت. با این تصمیم، حسن صباح دعوت مستقل نزاریه را بنیان نهاد؛ ولی در حیات خودش هیچ گاه نام جانشین نزار را در امامت فاش نساخت. از این به بعد، اسماعیلیان ایران با نام نزاریه نیز شهرت پیدا کردند. در این زمان، اسماعیلیان نزاری، امامی در دسترس نداشتند و مانند دوره پیش از

دولت فاطمی، بار دیگر دوره ستر (دوره غیبت امامشان) را تجربه می کردند. در چنین وضعی، حجت، نماینده تام الاختیار امام بود. نزاریان در دوره ستر، حسن صباح را به عنوان حجت امام غایبشان پذیرفتند. حسن نیز، که ظهور قریب الوقوع امام را پیشگویی می کرد، خود را حجت او خواند.

حسن صباح که متکلم، فیلسوف، طیب و منجم بود، در مدیریت و تدابیر سیاسی و جنگی نیز تبحر داشت. وی زندگی زاهدانه ای داشت و شیوه زندگی او سرمشق دیگر نزاریان شده بود. وی بیش از سی سال در الموت مانده بود و گفته شده است که دیگر از آن بیرون نیامد و همیشه در حجره کوچک خود ماند و خود را وقف مطالعه کتاب و انشای تعالیم دعوت اسماعیلیه نزاری و اداره امور دولت اسماعیلی کرد.

حسن صباح چون پایان عمرش را نزدیک دید، کیا بزرگ امید را داعی دیلم و جانشین خود در الموت کرد. حسن صباح در پی بیماری کوتاهی، در ربیع الآخر 518 ق. درگذشت. او را در نزدیکی قلعه الموت به خاک سپردند. مقبره او، که بعداً کیا بزرگ امید و دیگر رهبران نزاریه ایران نیز در آنجا دفن شدند، تا هنگامی که به دست مغولان ویران گشت، زیارتگاه اسماعیلیان نزاری بود.

منبع: دانشنامه جهان اسلام؛ ج 13، ص 342-346.

حسین آباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 41 نفر (11 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

حسین آباد گردنه

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری در استان. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

حسین بن ابراهیم بن احمد مؤدب رازی، ابومحمد

فقیه، محدث و از مشایخ و ممدوحان شیخ صدوق. به «کاتب» و «مکتب» نیز شهرت داشت. به گفته ابن حجر، در قم می زیست. صدوق، از او در آثار خود بسیار روایت کرده است؛ از جمله حدیث

ص: 354

«شرائع الدین» و حدیث «سبعین منقبة لأمیر المؤمنین (ع)» را در کتاب الخصال (ج 2، ص 150) و غیر آن. از ابوالحسین محمد بن جعفر اسدی کوفی، احمد بن یحیی بن زکریا قطان، علی بن ابراهیم بن هاشم قمی، ابوعلی بن همام و محمد بن ابی عبدالله روایت کرده و کتابی نیز در فرائض داشته است.

منابع: لسان المیزان، ج 2، ص 271-272؛ جامع الرواة، ج 1، ص 230؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 72-73؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 189-190 و ج 8، ص 150؛ تهذیب المقال، ج 2، ص 372-373؛ علل الشرائع، ص 69؛ الامالی صدوق، ص 484 و 494 و 646-647 و 679 و 755.

حسین بن ابی الحسین هموسه، رشید الدین ورامینی رازی

ادیب و از عالمان فاضل و شیعی ورامین و برادر محمد بن ابی الحسین بن هموسه.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 59، ش 124؛ نقد الرجال، ج 2، ص 7؛ جامع الرواة، ج 1، ص 230؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 192؛ بحار الانوار، ج 102، ص 226-227.

حسین بن احمد بن محمد بن سعید رازی، ابوعبدالله

محدث و حافظ. برای شنیدن حدیث به خراسان، بغداد، قزوین و کوفه سفر کرد. از دارقطنی، ابن شاهین، ابن فناکی و علی بن مهرویه حدیث نوشته است و ابوالخیر بن مردویه و عمر بن احمد سمسار و ابوالحسن علی بن حسان جدیلی از او حدیث شنیده اند. مصحح امل الآمل، بر این نظر است که وی برادر محمد بن ابی الحسین بن هموسه است.

منابع: التدوین، ج 2، ص 443؛ الرد النفیس علی اباطیل عثمان الخمیس، ص 266؛ امل الآمل، ج 2، ص 471.

حسین بن تمیم اصفهانی

محدث ساکن ری. از ابوحاتم سجستانی روایت کرده است. محمد بن اسماعیل ضراری، تمیم بن بهلول ذبی و ابوحاتم رازی نیز از وی روایت کرده و او را «صدوق» دانسته اند.

منابع: الجرح و التعذیل، ج 3، ص 48؛ موسوعة کلمات الامام الحسین، ص 511؛ تهذیب الکمال، ج 12، ص 203 و ج 24، ص 482-483.

حسین بن جهم بن بکیر بن اعین رازی

از اصحاب امام کاظم (ع). وی و برادرش حسن بن جهم بن بکیر بن اعین، از امام هشتم (ع) روایت کرده اند. اغلب مؤلفین کتب رجالی، احتمال داده اند که لقب او «زراری» است که به «رازی» تصحیف شده است. اما

محقق خوئی، مؤلف معجم رجال الحديث، معتقد است که «رازی» صحیح است و این شخص، غیر از حسن بن جهم بن بکیر زراری است. وی این نکته را در ذیل ترجمه حسن بن جهم رازی می آورد و در شرح حال برادرش حسین بن جهم، به گفتار پیشین خود ارجاع می دهد.

منابع: مستدرکات علم رجال الحديث، ج 3، ص 110؛ معجم رجال الحديث، ج 6، ص 228-229؛ تاریخ آل زراره، ص 192-193؛ خلاصة الاقوال، ص 113؛ نقد الرجال، ج 2، ص 83-84؛ منتهی المقال، ج 3، ص 26-27؛ اعیان الشیعه، ج 5، ص 468؛ حیاة الامام الرضا (ع)، ج 2، ص 109-110.

حسین بن حسن حسنی رازی اسود

محدث و از مشایخ ثقة الاسلام کلینی. در کتاب های رجالی و حدیثی، از او با نام «حسن» و لقب های «علوی» و «هاشمی» نیز یاد کرده اند. ثقة الاسلام کلینی، روایت او را در باب امامت حسن بن علی (ع) و تولد علی بن حسین (ع) و امام زمان (ع) آورده است.

نام او در فهرست کسانی است که مستقیماً (بی واسطه) از ائمه (ع) روایت نکرده اند. از ابراهیم بن اسحاق احمر، ابراهیم بن محمد همدانی، محمد بن موسی همدانی و ابوطیب مثنی یعقوب بن یاسر حدیث شنیده است. به غیر از ثقة الاسلام کلینی، ابوالحسن محمد بن عمرو، از او روایت کرده است.

منابع: الکافی، ج 1، ص 388 و 466 و ج 6، ص 237 و ج 8، ص 420 و...؛ علل الشرایع، ج 1، ص 232؛ الاستبصار، ج 2، ص 44؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 7، ص 169-170؛ نقد الرجال، ج 2، ص 85؛ تهذیب المقال، ج 2، ص 393؛ مستدرکات علم رجال الحديث، ج 3، ص 113؛ معجم رجال الحديث، ج 6، ص 236-237؛ شعب المقال فی درجات الرجال، ص 256؛ الوافی، ج 3، ص 762 و ج 9، ص 1401.

حسین بن حسن رازی، ابومعین

محدث، حافظ و دانشمند اهل سنت مقیم ری. نام وی را محمد بن حسین و حسن بن حسن نیز نوشته اند. وی از حافظان بزرگ حدیث است، و از احمد بن حنبل، هشام بن عمار (در دمشق)، نعیم بن حماد (در شام)، سعید بن ابی مریم (در مصر)، عبدالرحمن بن عبدالملک، موسی بن اسماعیل، یحیی بن بکیر، احمد بن عبدالله بن یونس یربوعی، محمد بن عباد مکی، یحیی بن ایوب مقابری، منصور بن ابی مزاحم، یحیی بن معین، ابن مدینی، عبدالسلام بن مطهر و گروهی دیگر روایت کرده است. ابونعیم عبدالملک بن محمد بن عدی جرجانی (صاحب کتاب الكامل فی ضعفاء الرجال)، حافظ حفص بن عمر اردبیلی، محمد بن احمد بن مسعود بدشی، محمد بن قارن رازی، محمد بن فضل

محمدآبادی، یوسف بن ابراهیم همدانی مقری، احمد بن چشم، موسی بن عباس جوینی، ولید بن ابان، احمد بن قشمر و ابن ابی حاتم رازی از او روایت کرده اند.

ابن ابی حاتم می گوید: از او جز خیر ندیدیم. به سال 272 ق. درگذشت.

منابع: تذکره الحفاظ، ج 2، ص 606-607؛ سیر اعلام النبلاء، ج 8، ص 520-521 و ج 11، ص 200 و ج 13، ص 155؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 500-501؛ المعجم الاوسط، ج 9، ص 91؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 50 و ج 4، ص 5؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 156 و ج 3، ص 248 و ج 4، ص 9؛ اكمال الكمال، ج 7، ص 167؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 67، ص 247-150؛ الوافی بالوفیات، ج 12، ص 219.

حسین بن خلیل بن علی رازی تهرانی

فقیه زاهد، شاگرد شیخ مرتضی انصاری، جانشین میرزای بزرگ شیرازی، نخستین فقیه نجف که مشروطه را امضا کرد، و فرزند طبیب مشهور دوره قاجار، خلیل بن علی بن ابراهیم (م 1280)، مشهور به «طیب مرده زنده کن». او را «میرزا حسین خلیلی تهرانی» و «میرزا حسین نجل میرزا خلیل» نیز گفته و نوشته اند. برادر بزرگ ترش میرزا علی نیز از رجالیون و فقهای بزرگ نجف بود. میرزا حسین (1230-1326 ق) و آخوند خراسانی و شیخ عبدالله مازندرانی، سه مرجع بزرگ نجف بودند که از مشروطه حمایت کردند. پس از مرگ میرزای شیرازی، وی مرجعیت عام یافت؛ ولی پس از چندی جای خود را به آخوند خراسانی داد که موقعیتی برتر یافته بود. در زمان جنبش مشروطه، میرزا حسین حدود صد سال سن داشت و هم ردیف میرزای شیرازی بود. مشهور است که مخالفان مشروطه، او را مسموم کردند و بر اثر همین مسمومیت درگذشت.

نخستین منبعی که قتل وی را به طرفداران شیخ فضل الله نوری نسبت می دهد، کتاب تاریخ بیداری ایرانیان نوشته ناظم الاسلام کرمانی است. آقا نجفی قوجانی در سیاحت شرق گفته است وقتی خبر مرگ یا قتل او منتشر شد، مشروطه ستیزان کربلا جشن گرفتند: «چون غالب کربلایی ها، عالم و عامی شان، مستبد (مخالف مشروطه) بودند، حتی در فوت میرزا حسین که از مجتهدین بزرگ بود، چون امضای مشروطیت را نموده [بود]، جشن گرفتند و چراغانی نمودند و شربت و شیرینی گذاردند.»

ص: 357

منابع: معجم المؤلفين، ج 4، ص 124 و ج 5، ص 89؛ فوائد الرضويه، ص 292-298؛ معارف الرجال في تراجم العلماء و الادباء، ج 1، ص 9-277؛ تاريخ بيداري ايرانيان، بخش دوم، ص 8-245.

حسين بن خزيمه بن مجيب بجلى رازى، ابو عبدالله

محدث. از عبيدالله بن موسى، مخول بن ابراهيم، مطرف بن عبدالله، محمد بن مسلمه و جعفر بن عيسى حسنى روايت کرده، و ابوحاتم رازى، از او روايت نوشته و ابوبکر محمد بن احمد بن ابى ثلج از او حديث شنیده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 51؛ تاريخ بغداد، ج 7، ص 172.

حسين بن داود سيدناني رازى، ابوالحسن / ابوالعلاء

محدث و از مشايخ ابوحاتم رازى. اهل رى بود و از داود بن عبدالرحمن عطار و ابى زهير و يعقوب قمى و ابن مبارك و جرير روايت کرده است. ابوحاتم رازى، او را به راست گويى ستوده است. در برخى منابع نام او «حسن» و «احمد» ضبط شده است.

منابع: الانساب، ج 3، ص 573؛ التعديل و الترجيح، ج 1، ص 297؛ الجرح و التعديل، ج 6، ص 365-366.

حسين بن شاهمير حسيني رازى

حديث نگار قرن يازدهم.

منبع: بزرگان رى، ج 2، ص 88.

حسين بن عاصم رازى

محدث. از اشعث بن اصفهاني روايت کرده است و محمد بن ابى حامد از او.

منبع: ذكر اخبار اصبهان، ج 1، ص 231.

حسين بن عبدالرحيم طهراني رازى اصفهاني

محدث، برادر عمران بن عبدالرحيم و مشهور به محدث اصفهاني. ابوحامد احمد بن جعفر از او روايت کرده است و سهل بن عثمان از او.

منبع: ذكر اخبار اصبهان، ج 1، ص 282.

حسين بن على بن حماد بن مهران ازرق رازى، ابو عبدالله

محدث، مقرئ به قرائت ابن عامر، ساکن قزوین. همراه برادرش حسن بن عباس بن مهران رازى، نزد احمد بن يزید حلوانى قرائت آموخته است. همچنين بر محمد بن ادریس زیدانى قرائت کرده است. ابوبکر محمد بن حسن نقاش، ابوالحسن محمد بن احمد شنبوذ، احمد بن

محمد رازى، حسن بن سعید مطوعى، على بن احمد بن صالح مقرئ

و حسین بن محمد بن جابر تمیمی، نزد او حدیث و قرائت شنیده اند.

منابع: تاریخ الاسلام، ج 22، ص 139 و ج 23، ص 310؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 6، ص 96.

حسین بن علی نیشابوری رازی خزاعی، جمال الدین 8592 ابوالفتوح رازی

حسین بن عیسی بن میسرۀ حارثی رازی

محدث. از سلمة بن فضل، جریر، عبدالله بن عبدالقدوس، ابومیلہ یحیی بن واضح ازدی، حکام، مهران و ابن مبارک و عبدالرحمن بن مغراء و عنبسة بن سعید (قاضی ری) روایت کرده است، و علی بن مجاهد کابلی از او. ابوحاتم رازی نیز از او حدیث شنیده و وی را صدوق خوانده است. برادرش حسن بن عیسی بن میسرۀ رازی نیز از محدثان ری بود.

منبع: الکامل فی ضعف الرجال، ج 6، ص 112؛ سنن دارقطنی، ج 4، ص 169؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 60؛ الکامل فی ضعف الرجال، ج 6، ص 112؛ طبقات المحدثین باصبهان، ج 3، ص 530-531.

حسین بن عیسی خلال رازی، ابوعلی

محدث و مقری. از یحیی بن ضریر، زافر، فرات بن خالد، محمد بن معلی یامی، ابوزهیر و صباح بن مهارب روایت کرده است، و ابوحاتم رازی از او.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 60.

حسین بن قعاره مزروح حسینی رازی

مقری. شیخ او در قرائت، ابوحفص عمر بن معنی زبری است.

منبع: اعیان الشیعه، ج 3، ص 94.

حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی / ابوصالح

محدث، حافظ، ساکن ری و مشهور به ابن خیاط بغدادی. از یحیی بن سعید قطان، یحیی بن سلیم طائفی، عبدالرحمن بن مهدی، وکیع، شعیب بن حرب، ابومعاویه ضریر، سفیان بن عیینه، شبابه بن سوار، محمد بن فضیل، عبدالله بن ادیس، حسین جعفی، معمر بن سلیمان نخعی، انس بن عیاض، حماد بن خالد، ولید بن مسلم، ابن ابی عدی و عبدالصمد بن حسان حدیث می گفته است. ابوحاتم رازی، احمد بن هیشم بن خالد بزاز، عبید بن حسن غزال اصفهانی و عبدالله بن محمد بن سلام اصفهانی از او روایت کرده اند. وی متهم به سرقت حدیث است. ابوحاتم رازی می گوید: من در ری از او حدیث می نوشتم؛ اما رها کردم. احمد بن حنبل و ابن معین نیز حدیث او را نمی پذیرفتند.

سرقت حدیث به دو گونه می تواند باشد:

اول آن که سارق، مدعی شنیدن حدیثی از شیخ محدثی گردد که آن محدث، به نقل آن حدیث از شیخین منفرد باشد؛ دوم آن که سارق، نقل حدیثی را که مشهور به فلان راوی است، به راوی دیگری که با آن راوی در طبقه اشتراك دارد، نسبت دهد.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 62-63؛ المجروحین، ج 1، ص 25-26 و ص 27؛ تاریخ بغداد، ج 8، ص 84-85؛ تهذیب الکمال، ج 28، ص 326؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 545؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 139-140؛ طبقات الشافعية الكبرى، ج 2، ص 22؛ لسان المیزان، ج 2، ص 307؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 276-277؛ فتح المغیث، ج 1، ص 398.

حسین بن محمد اشنانی رازی، ابو عبدالله

محدث، عالم شیعی، از مشایخ صدوق و دیگران در بلخ. شیخ صدوق، نام او را در برخی اسانید آثارش با لقب «العدل» آورده است؛ یا از آن رو که به مذهب امامی او اشاره کرده باشد و یا به دلیل اعتبارش در روایت. از علی بن محمد بن مهرویه قزوینی و پدر بزرگش روایت کرده است و شیخ صدوق در کتاب های التوحید، الخصال، ثواب الاعمال و اخبار عیون اخبار الرضا (ع) و... از او حدیث گفته است.

منابع: التوحید، ص 11 و ص 68؛ الخصال، ص 254 و 509؛ ثواب الاعمال، ص 20؛ معانی الاخبار، ص 50؛ الامالی صدوق، ص 11؛ نقد الرجال، ج 2، ص 113؛ اکیلی المنهج فی تحقیق المطلب، ص 216؛ منتهی المقال، ج 3، ص 67-68؛ طرائف المقال، ج 1، ص 169؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 5، ص 472-473؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 210 و ج 7، ص 81؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 464 و ج 6، ص 143.

حسین بن محمد، ابو عبدالله 8592 عمید خراسانی

حسین بن محمد بن بکر رازی، ابوعلی

محدث. در گرگان حدیث گفته و از ابو معین حسین بن حسن رازی حدیث شنیده است. محمد بن عبدالوهاب جرجانی و راق و ابوالحسن بن ابی عمران وکیل، از او روایت کرده اند.

منبع: تاریخ جرجان، ص 197.

حسین بن محمد بن حسین بن مهلب رازی، ابوعلی مؤدب

محدث. در بغداد سکونت گزید و از ابوحاتم محمد بن ادريس رازی و محمد بن ایوب رازی روایت کرده است. ابوحفص بن شاهین و ابن ثلاج نیز از او روایت کرده اند.

منبع: تاریخ بغداد، ج 8، ص 98.

حسین بن محمد بن عبدالله نجار رازی، ابو عبدالله

متکلم معتزلی، از بزرگان مجبره و رئیس

فرقه نجاریه. پایگاه نجاریه در ری بوده و بیشتر معتزلی های ری و پیرامون آن، مذهب نجاریه داشتند. آنان در مسئله قضا و قدر، اکتساب العباد، وعد و وعید و خلافت ابوبکر با اهل سنت موافقت داشتند و در مسئله نفی صفات از خدا، خلق قرآن و رؤیت خدا، معتزلی محسوب می شوند. آنان همچنین عذاب قبر را نمی پذیرفتند. سید حیدر آملی در کتاب المحیط الاعظم می گوید: نجاریه عقایدی داشتند که در آن منفرد بودند.

وی اهل قم بود و به شغل نجاری و حکاکی اشتغال داشت. برخی نیز گفته اند ترازوساز بود. چندین بار با نظام مناظره داشته است. رافعی در التدوین می گوید: ابراهیم بن محمد بن احمد بن یوسف قطان، تفسیر محمد بن ابان را در قزوین از او شنیده و او تفسیر محمد بن ابان را از قاضی محمد بن عیسی زیات رازی و قاضی ابراهیم بن احمد رازی روایت می کرده است. از تألیفات او است: البدل (در علم کلام)؛ المخلوق؛ اثبات الرسل؛ الإرجاء؛ القضاء و القدر؛ الثواب و العقاب. در حدود سال 220 ق. درگذشت.

منابع: الاعلام، ج 2، ص 253؛ الانساب، ج 5، ص 460؛ الکافی فی الفقه، ص 70؛ المحیط الاعظم، ج 4، ص 329؛ العدة فی اصول الفقه، ج 1، ص 86؛ الملل و النحل، ج 1، ص 88-90؛ التدوین، ج 2، ص 241.

حسین بن محمد رازی

تفه، عادل و از اصحاب امام کاظم و امام هادی (ع). شرح حال او در کتب اربعه رجالی ذکر نشده است. با امام هادی مکاتبه داشته است. جعفر بن محمد بن نوح از او روایت کرده و در طریق شیخ طوسی واقع است.

منابع: تنقیح المقال، ج 1، ص 41؛ مسند الامام الصادق، ص 333؛ الوافی، ج 24، ص 45؛ الاستبصار، ج 4، ص 120-121؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 189-190؛ معجم رجال الحدیث، ج 7، ص 89.

حسین بن محمد رازی، ابو عبیدالله

محدث قرن سوم. در قزوین از سلمان بن بهرام، حدیث گفته است. رافعی می گوید دست خط ابوالحسن قطان را دیدم که نوشته بود کتاب ابو عبیدالله حسین بن محمد رازی را در قزوین به سال 299 ق. از او استماع کردم.

منبع: التدوین، ج 2، ص 461.

حسین بن هیثم بن ماهان رازی کسائی، ابوریع

محدث. در دمشق از هشام بن عمار، هشام بن خالد ازرق، عثمان بن اسماعیل هذلی، و در مصر از زکریا بن یحیی کاتب عمری، حرمله بن یحیی، خالد بن عبدالسلام صدفی، و در شام از مسیب بن واضح، و در عراق از محمد

ص: 361

بن صباح جرجانی و مالک بن یحیی تنوخی حدیث شنید. عبدالصمد بن علی طستی و ابوبکر بن سلمان و ابوسهل بن زیاد قطان و احمد بن فضل بن خزیمه و ابوهارون موسی بن محمد بن هارون انصاری زرقی و ابوبکر احمد بن یوسف بن خلاد نصیبی و ابوعمران موسی بن سعید از او روایت کرده اند. دارقطنی، او را توثیق کرده است.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 14، ص 351؛ بغیة الطلب فی تاریخ حلب، ج 6، ص 2798-2799؛ تاریخ الاسلام، ج 21، ص 166-167.

حسین بن یزید بن محمد ذوقلی

محدث، ادیب و از اصحاب امام رضا (ع). از امام صادق (ع) نیز روایت کرده است. تا پایان عمر در ری زیست. عده ای از محدثین قمی وی را به غلو متهم کردند. آیت الله خویی می گوید: من حدیثی از او ندیدم که بر غلو دلالت کند. ابراهیم بن هاشم (شیخ محمد بن حسن صفار)، احمد بن محمد بن خالد برقی (صاحب کتاب المحاسن)، موسی بن عمران نخعی، حسن بن علی کوفی، سهل بن زیاد، صالح بن ابی حماد و عباس بن معروف از او روایت کرده اند و او از اسماعیل بن ابی زیاد سکونی، اسماعیل بن مسلم، حسین بن اعین (برادر مالک بن اعین)، حسن بن علی بن ابی حمزة بطائنی، علی بن ابی حمزة بطائنی، علی بن سالم، علی بن غراب، یحیی بن عباد مکی، ابوسعید آدمی، عمرو بن ابی مقدم و علی بن داود یعقوبی. کتاب هایی به نام های التقیة و السنة به او نسبت داده اند.

منابع: مستطرفات السرائر، ص 243؛ المهذب البارع، ج 4، ص 30؛ مجمع الفائدة، ج 9، ص 344؛ الوافی، ج 3، ص 786؛ الکافی، ج 4، ص 2 و ج 4، ص 268 و ج 8، ص 230 و ص 249؛ رجال النجاشی، ص 38؛ اختیار معرفة الرجال، ج 1، ص 338؛ الفهرست طوسی، ص 51 و 114 و 303؛ نقد الرجال، ج 1، ص 209؛ جامع الرواة، ج 1، ص 258 و 362 و ج 2، ص 531؛ الفوائد الرجالیه، ج 4، ص 85؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 1، ص 613؛ معجم رجال الحدیث، ج 6، ص 113-114 و ج 7، ص 122-123 و ج 13، ص 15 و ج 20، ص 66.

حسین بن محمد بن ابراهیم عطار رازی، ابومحمد

محدث. در بغداد سکونت گزید و در آنجا از سهل بن زنجله حدیث گفت. محمد بن خالد دوری از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 8، ص 91.

حسین رازی

شاعر و صاحب دیوان، مشهور به ملا حسین رازی.

منبع: الذریعه، ج 9، ص 252.

ص: 362

حسین، امامزاده - قلعه نو

بقعه این امامزاده در حاشیه روستای قلعه نو، از توابع دهستان حسن آباد بخش فشاویه است. به اعتقاد اهل محل، امامزاده حسین، برادر امامزاده عبدالله مدفون در روستای قلعه نو است. اگر این انتساب درست باشد، وی از نوادگان امام حسن مجتبی است؛ بدین قرار: سید حسین بن ابی الحسن علی بن ابی عبدالله حسین بن محمد ابی الغیث بن یحیی بن حسین بن محمد الشریف بن عبدالرحمن الشجری بن قاسم بن حسن بن زید بن امام حسن (ع). ابن طباطبا می گوید: «سید ابوالغیث محمد الثانی در فشاویه سکونت گزید». او برادرانی داشت به نام سید حسین و ابوعبدالله که اینک به امامزاده حسین و امامزاده عبدالله شهرت دارند. وفات این دو به احتمال قوی در نیمه نخست قرن پنجم هجری اتفاق افتاده است.

بنای بقعه، از گنبدی خشتی و فرسوده، گنبدخانه و ایوانی مستقل در سمت جنوب تشکیل شده است. مساحت بقعه 119 متر مربع و مساحت عرصه آن 1256 متر مربع است. صحن، دو ورودی دارد که ورودی اصلی در قسمت میانی دیوار شمال شرقی به ابعاد دو متر در یک متر است. ورودی دیگر، در ضلع غربی است. صحن به شکل مربع و به مساحت سی متر مربع، و دیوار صحن به ارتفاع دو متر و پنجاه سانتی متر است. حصار جنوب غربی، جنوب شرقی و شمال غربی صحن بلوک های سیمانی است و یک سوم دیوار شمال شرقی صحن، آجری و بقیه آن گلی است. نماهای بقعه، آجری، با روکش کاهگل است. در نمای سمت قبله (جنوبی) ایوانی دیده می شود که نیم طاق آن به صورت طاق گهواره ای است. قوس طاق ورودی به گنبدخانه از نوع قوس کمانی و به ابعاد $1/15 * 2$ متر و ارتفاع آن $2/20$ متر است. داخل گنبدخانه گچ کاری است و کاربندی آن، به گونه ای است که بین هر دو طاق از هشت طاق، در جداره ها و گوشه ها یک پاباریک ایجاد شده است. در وسط هر یک از اضلاع گنبدخانه دو طاق روی هم دیده می شود. مرقد، در فاصله یک متری محراب، در ابعاد $1/20 * 2/20$ و ارتفاع یک متر قرار دارد.

منابع: مزارات ری، ص 112-115؛ تهذیب الانساب، ص 135؛ منتقلة الطالبیه، ص 236؛ الفخری فی انساب الطالبیین، ص 156؛ امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 120.

حسین، امامزاده - کلین

بقعه این امامزاده در روستای کلین از توابع شهرستان ری واقع شده است. به دلیل سکونت گروهی از نوادگان امام صادق (ع) در

شهر ری، برخی احتمال داده اند که شخص مدفون در این بقعه، سید ابوالقاسم حسین بن علی بن محمد بن احمد شعرانی بن علی عریضی بن جعفر بن محمد صادق (ع) است که از قم به ری آمد و در کلین زیست.

بنای بقعه و سنگ قبر از ابتدا تاکنون تغییر نکرده، و فقط مرمت شده است. از فاصله دو کیلومتری جاده زیوان به کلین، بقعه از میان مزارع، نمایان است. بقعه، از گنبدخانه و یک ایوان ورودی، تشکیل شده است. ظاهر بیرونی گنبدخانه استوانه ای شکل و داخل آن چهاروجهی مربع است. مساحت بنای بقعه، 77 متر مربع و مساحت عرصه، 567 متر مربع است. نمای اصلی بقعه، نمای جنوبی آن (سمت قبله) است که ایوان نیز دارد. فضای داخلی و لچکی های قوس طاق ایوان گچ کاری است.

گنبد بقعه از بیرون کاهگلی و از داخل گچ کاری است. قطر داخلی گنبد پنج متر و قطر بیرونی آن $7/40$ متر است. نوک گنبد تا کف بقعه در حدود شش متر ارتفاع دارد. مقبره امامزاده به ابعاد $1/20 * 2/30$ و ارتفاع 80 سانتی متر، در میانه حرم واقع است و اندود داخلی آن کاهگل و اندود خارجی آن از گچ است. سنگ قبر به ابعاد $40 * 1/10$ سانتی متر از جنس گرانیت سبز است که به صورت مجزا روی قبر قرار گرفته و روی آن نوشته شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم

مرقد مطهر امامزاده حسین)). و پس از آن آیات سوره «قدر» آمده است.

منابع: مزارات ری، ص 115-118؛ منتقلة الطالبیه، ص 89؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ص 1، ص 118؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 102.

حسین و یار حسین، امامزاده - پاکدشت

مشهور به «شاهزاده حسین و یار حسین». بقعه این امامزادگان در شمال شرقی روستای قلعه نو و پاکدشت و جنوب روستای حکیم آباد واقع است. در غرب بقعه، بزرگراه قم و در جنوب غربی آن روستای سلمان آباد قرار دارد. در داخل زیارتگاه، دو مقبره و ضریح هست که یکی متعلق به شاهزاده حسین و دومی متعلق به امامزاده یار حسین است. از نسب ایشان اطلاعی در دست نیست.

بقعه امامزادگان تا سال 1359 ش. فاقد ایوان بوده است؛ اما گنبد بنا قدیمی است. در سال 1381 ش. ضریحی چوبی برای شاهزاده حسین ساختند. بنای بقعه از یک ایوان ورودی و دو گنبدخانه تشکیل شده و در بین دو گنبدخانه، فضای خالی است. در شرق گنبدخانه اول، نمازخانه و پیرامون بنا، صحن آن قرار دارد که اکنون قبرستان محلی است. مساحت عرصه، 3020 متر مربع و مساحت اعیانی امامزاده، 147/20 متر است. نمای اصلی بقعه، ضلع جنوب غربی آن است که ایوانی با طاق گهواره ای قرار دارد. گنبدخانه های بقعه، تیزه دار و چهاربخشی است. پوشش داخل گنبد، گچ کاری و لایه بیرونی آن، کاهگل است. ارتفاع گنبد اول چهار متر و ارتفاع گنبد دوم 4/30 متر است.

طرح بقعه، با داشتن فضاهای خدماتی و عبادی، از طرحی منفرد خارج شده است. در جنوب شرقی ایوان نمازخانه ای به ابعاد 3 * 6 متر هست که زیارت نامه امامزادگان در آن دیده می شود. همچنین در جنوب شرقی صحن حجره ای کاهگلی به ابعاد 4 * 4 متر و ارتفاع 2/50 متر وجود دارد.

منابع: مزارات ری، ص 118-122؛ امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 216-215.

حسینی میلانی، سید نورالدین

عالم دینی در شهر ری، امام جماعت حرم عبدالعظیم حسنی (ع)، فرزند مرجع معاصر، آیه الله سید محمدهادی میلانی (1313-1395 ق). در چهارده شوال 1336 ق. / 1296 ش. در نجف اشرف زاده شد.

در 1355 ق. همراه پدر، به کربلا رفت، و پس از تحصیل ادبیات، دروس سطح حوزه را نزد سید زین العابدین کاشانی، آقا سید حسن قمی، محمدعلی اردبیلی، علی محمد

ص: 365

بروجردی و پدرش فراگرفت و هم زمان حکمت و فلسفه را از میرزا غلام حسین تبریزی و علی محمد بروجردی آموخت. سپس در درس خارج فقه پدر و خارج اصول آیت الله خوئی که در آن زمان در کربلا به سر می برد، حاضر شد. پس از مهاجرت پدر به مشهد مقدس (1374 ق.) جانشین پدر برای اقامه جماعت در حرم مطهر امام حسین (ع) شد. در این زمان، چندین بار برای حمایت از مردم فلسطین و کشمیر، سخنرانی و اعلامیه صادر کرد. در کربلا، «مکتبه الامام الحسین (ع)» را بنیاد نهاد که اهداف تربیتی داشت. در سال 1393 ق. با اجبار دولت عراق، مجبور به ترك عراق شد. پس از ورود به ایران، شهر ری را برای زندگی و ادامه فعالیت های علمی و تربیتی خویش برگزید.

تالیفات او عبارتند از: شرح زیارت جامعه کبیره (نا تمام)؛ لحظه ای با امام عصر (ع)؛ مجموعه اشعار؛ مجموعه اعلامیه ها و سخنرانی ها؛ تقریر دروس استادان. وی در فروردین 1383 ش. / صفر 1425 ق. در هشتاد و شش سالگی بدرود حیات گفت و پیکرش پس از تشییع و نماز آیت الله وحید خراسانی، در قبرستان شیخان قم دفن گردید.

منابع: گنجینه دانشمندان، ج 3، ص 647-649؛ تربت پاکان: شرح حال مدفونین در سرزمین قم، ذیل عنوان.

حسینیه های قدیم شهری

مشهورترین حسینیه های قدیم ری به این شرح است: 1. حسینیه یا تکیه میدان بزرگ در محله میدان بزرگ؛ 2. حسینیه نفرآباد در محله نفرآباد؛ 3. حسینیه هاشم آباد در محله هاشم آباد؛ 4. حسینیه قتلگاه در محله جوانمرد قصاب؛ 5. حسینیه محله یخچال؛ 6. حسینیه حاج علی آقا در جنوب صحن امامزاده حمزه؛ 7. حسینیه موسی بن جعفر در محله میدان کوچک؛ 8. حسینیه اثنا عشری در محله هاشم آباد؛ 9. حسینیه حضرت علی اکبر در محله هاشم آباد؛ 10. حسینیه کربلایی ها در کوچه پاچنار.

ص: 366

برخی هیئت‌های عزاداری شهر ری از شب پنجم و برخی از شب هفتم ماه محرم، عزاداری‌ها را آغاز می‌کنند و در شب یازدهم که مخصوص عزاداری شام غریبان است با شمع‌های روشن که در دست دارند و با نوحه‌سرایی سنگین به سوی حرم عبدالعظیم راه می‌افتند.

شهر ری تا محرم سال 1376 ش. بیش از صد هیئت عزاداری داشته است که یکی از آنها هیئت خدمه آستان حضرت عبدالعظیم حسنی است. خادمین حرم حضرت عبدالعظیم، هر سال در شب شام غریبان، پس از اقامه نماز مغرب، با پای برهنه و در حالی که شال سیاه پوشیده‌اند و چراغ‌های لاله در دست دارند، به سوی ضریح حرکت می‌کنند. سپس پرچم دار حرم به سوی بازار به حرکت درمی‌آید و عزاداران به دنبال او راه می‌افتند. در پایان، پس از دعای خیر برای همه خدمتگزاران اسلام و مسلمین و بیعت خدمت‌گزاری با حضرت عبدالعظیم، با چراغ‌های خاموش به کشیک‌خانه بازمی‌گردند.

یکی دیگر از سنت‌های دیرینه در بزرگداشت و عزاداری امام حسین (ع) در شهر ری، تعزیه یا شبیه‌خوانی است. این سنت در حسینیه نفرآباد و هاشم‌آباد، رونق بیشتری دارد و حتی مردم تهران در آن شرکت می‌کنند. پیشتر مراسم قمه‌زنی نیز در هیئت‌های شهر ری، بیش و کم رواج داشته است.

منابع: عزاداری سنتی شیعیان در بیوت علما و حوزه‌های علمیه و کشورهای جهان، ج 2، ص 301؛ ماهنامه خیمه.

حصار چوپان

مزرعه و روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 23 نفر (4 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

حسین بن مجاهد رازی

محدث. پدر مهلب بن ایاس از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ الطبری، ج 5، ص 218.

حفص بن ثابت رازی

محدث و عابد. ساکن ری بوده و از ابن علی و یزید بن هارون روایت کرده است.

منبع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 170.

حفص بن عمر بن عبدالرحمن مهربانی رازی، ابو عمر

محدث. از مردم مهربان ری بود، و از عبدالرحمن بن مهدی، ابواحمد محمد بن عبدالله زبیری، مکی بن ابراهیم، عباد بن کثیر، حسین بن علی جعفی، نجم بن بشیر دینوری، وهب الله بن راشد، قاسم بن حکم عرنی، محمد بن سعید بن سابق، حماد بن قیراط، اسماعیل بن ابان، حمزة بن اسماعیل، اسحاق بن اسماعیل (حیویه)، اسماعیل بن ابی اویس، یحیی بن سعید قطان، عبدالرزاق، احمد بن محمد بن جمال اصفهانی، عبیدالله بن موسی، عامر بن ابراهیم، مسلم بن یعقوب بن عبدالله، عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی، اشعث بن عطف، یحیی بن آدم و جمعی دیگر روایت کرده است. نسایی، ابوزرعه عبیدالله بن عبدالکریم، محمد بن ابراهیم قاضی، ابوحاتم رازی، محمد بن ایوب بن یحیی بن ضریس، علی بن سعید رازی، احمد بن عبدالله بن اقطع رازی بغدادی، اسحاق بن احمد فارسی، محمد بن شعیب اصفهانی، محمد بن علی بن عبدالله قزوینی (در بغداد)، حسن بن عباس رازی، محمد بن عباس بن بسام رازی، احمد بن محمد بن عاصم رازی، علی بن حسین بن جنید، عبدالله بن صالح بن مقاتل طبری، احمد بن محمد بن ابی سلم رازی، احمد بن جعفر بن جمال رازی، احمد بن جعفر اشعری اصفهانی، محمد بن حفص بن عمر مهربانی (فرزندش) و... از او روایت شنیده اند. وی را ثقة و صدوق دانسته اند. در برخی کتب رجالی، از شخص دیگری به نام عمر بن عبدالرحمن رازی یاد شده است که گویا پدرش باشد.

منابع: المجروحین، ج 2، ص 32-33؛

الثقات، ج 8، ص 201؛ السنن الكبرى، ج 3، ص 3؛ المعجم الاوسط، ج 2، ص 187 و 377 و ج 4، ص 244-244 و ج 7، ص 267 و 268؛ سنن الدارقطني، ج 3، ص 183؛ خصائص الوحي المبين، ص 132 و 224؛ ابن ابي حاتم رازی، تفسير القرآن العظيم، ج 6، ص 1810 و 2006؛ الجرح والتعديل، ج 1، ص 166 و 172 و ج 3، ص 184 و ج 6، ص 51-52 و 319؛ شواهد التنزيل، ج 1، ص 475 و ج 2، ص 460؛ الضعفاء، ح 4، ص 19؛ الكامل في ضعفاء الرجال، ج 2، ص 168 و 250 و ج 4، ص 201؛ تاریخ بغداد، ج 3، ص 281 و ج 4، ص 442 و...؛ تاریخ مدينة دمشق، ج 42، ص 257 و ج 53، ص 335؛ تهذيب الكمال، ج 7، ص 32-34 و ج 13، ص 367 و ج 14، ص 11؛ تهذيب التهذيب، ج 2، ص 351 و ج 7، ص 266؛ معجم البلدان، ج 5، ص 233؛ ری باستان، ج 2، ص 274 و 284 و 301.

حفص بن عمر رازی، ابو عمران نجار

محدث. اصل او از ری بود و در بصره می زیست. از عبدالله بن مبارک، عبدالحمید بن جعفر انصاری، عوام بن حوشب، قره بن خالد و ثور بن یزید روایت کرده است و حفص بن عمر ربالی، علاء بن سالم طبری و جراح بن مخلد از او حدیث شنیده اند. ابوزرعه و ابوحاتم رازی، او را به کذب متهم کرده و بخاری، دارقطنی، ذهبی و گروهی دیگر، حدیث او را ضعیف دانسته اند. ابن عدی گفته است که حدیث او از جهت متن، منکر نیست. ابن ماجه، از او در تفسیر خود نقل کرده است.

منابع: تهذيب الكمال، ج 7، ص 49-51 و ج 22، ص 427؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 184؛ إكمال الكمال، ج 5، ص 43-44؛ تاریخ مدينة دمشق، ج 44، ص 47؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 277؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 565؛ تاریخ الاسلام، ج 14، ص 117-118؛ مسند الشاميين، ج 1، ص 240.

حقّی رازی، مولانا

شاعر. در ری می زیست، و از شاعران آغاز عهد صفویان بود. این مطلع از او است:

لعل لبت که راحت جان است و کام عمر *** یکدم به کام از او نرسیدم تمام عمر.

منبع: تحفه سامی، ص 163.

حکام بن سلم رازی کنانی، ابو عبدالرحمن

محدث و از عالمان برجسته ری و بغداد. از پدرش (راوی مالک بن دینار)، اسماعیل بن ابی خالد، عثمان بن زائده، خلیل بن زراره، زیاد بن ریاح (راوی حسن بصری)، عنبسة بن سعید (قاضی ری)، حسن بن عمیره، عیسی بن یزید، عبدالملک بن ابی سلیمان، عمرو بن ابی قیس (اهل ری)، سعید بن سابق (اهل ری)، جراح بن ضحاک کندی، مسلم بن خالد زنجی، حمید الطویل، ابوسنان شیبانی، سفیان ثوری و زبیر بن عدی و دیگران روایت کرده است. یحیی بن معین، سعید بن محمد اصفهانی، محمد بن عبدالله بن نمیر، ابوبکر بن ابی شیبه، محمد بن عمرو

زنجبج، رازی یوسف بن موسی، یحیی بن مغیره، محمد بن عیسی بن طباع، محمد بن حمید رازی، علی بن بحر بن بری، ابو معمر عدلی، ابراهیم بن موسی فراء و گروهی دیگر از او حدیث شنیده اند. ابوحاتم رازی، ابن معین، ابن شاهین و دیگران، او را توثیق کرده اند. در سال 189 ق. در مکه، پیش از گزاردن حج، درگذشت.

منابع: معرفة الثقات، ج 1، ص 311؛ الضعفاء، ج 2، ص 11؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 318-319 و ج 3، ص 380 و 531 و ج 7، ص 46 و ج 9، ص 387؛ الثقات، ج 6، ص 164 و 242 و ص 365 و ج 7، ص 112 و ص 414 و...؛ الكامل فی ضعفاء الرجال، ج 2، ص 155 و 381؛ تاریخ اسماء الثقات، ص 72؛ تاریخ بغداد، ج 4، ص 302 و ج 8، ص 275-277 و ج 12، ص 176؛ إكمال الكمال، ج 4، ص 15؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 45، ص 238؛ تهذیب الكمال، ج 9، ص 464-465 و ج 19، ص 371؛ سیر اعلام النبلاء، ج 5، ص 137 و ج 9، ص 87-88؛ تهذیب التهذیب، ج 2، ص 363؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 9، ص 185؛ الوافی بالوفیات، ج 13، ص 68؛ الطبقات الكبرى، ج 7، ص 381؛ شذرات الذهب، ج 1، ص 325؛ الکنی و الاسماء، ج 2، ص 65.

حکمی، حسین

واعظ و خطیب در ری و تهران. در حدود سال 1280 ش. در شهر ری دیده به جهان گشود و در آنجا پرورش یافت. دروس مقدمات و ادبیات و قسمتی از صرف و نحو و منطق را در شهر ری خواند و سپس به ترویج دین و تبلیغ اسلام پرداخت. در حدود سال 1335 ش. به تهران رفت و پس از سال ها تبلیغ و سخنوری، در پنجم فروردین 1350 ش. در هفتاد سالگی، چشم از جهان بست. پیکر او را در زاویه مقدسه در انتهای باغچه علیجان به خاک سپردند.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 256.

حلمی طهرانی رازی، میر محمد

شاعر و زاهد. پدر وی در آغاز عهد صفویان رئیس طهران بود، اما او از قدرت و سیاست کناره گیری کرد. این مطلع از او است:

راز دل با غنچه، بلبل در میان آورده است *** آنچه در دل داشت گویا بر زبان آورده است.

منبع: تحفه سامی، ص 157.

حماد بن نجیح رازی

محدث. از طلحة بن عمرو مکی روایت کرده است و نوح بن انس رازی مقری از او.

منبع: تهذیب الكمال، ج 7، ص 289.

حمد الله رازی

شاعر و درویش. در اوائل عهد صفویان در ولایت ری می زیست. پدرش از ثروتمندان آن دیار بود، اما او به درویشی گرایید، و گوشه نشینی برگزید.

منبع: تحفه سامی، ص 178.

ص: 370

حمدان بن اعین رازی

محدث. از ابوطالب صفوان بن یحیی روایت کرده است.

منابع: مستدرک الوسائل، ج 16، ص 371؛ طب الائمه، ص 66-67؛ الفصول المهمه، ج 3، ص 173؛ جامع احادیث الشیعه، ج 15، ص 550؛ بحار الانوار، ج 63، ص 300 و ج 92، ص 93.

حمزه آباد، محله

واقع در ناحیه دو، از منطقه بیست شهر تهران، هم جوار با محله های جوانمرد قصاب، سیزده آبان، دیلمان، فیروزآبادی، سرتخت، ولی آباد و بهشتی. از شمال به پل شهید صارمی و از شرق به خیابان کمیل و از غرب به میدان نماز و از جنوب به میدان فرمانداری محدود می شود. بیشتر زمین های این محله، پیشتر زیر کشت بوده و بعد از انقلاب اسلامی، مسکونی شده است. اکنون نزدیک بیست هزار نفر در آن زندگی می کنند.

حمزه بن اسماعیل رازی

محدث. از ابوسنان شیبانی، حسن بن عباس رازی و زهیر بن معاویه روایت کرده است و محمد بن مهران جمال و سهل بن زنجله و محمد بن حمید و عبید الله بن حمزه و محمد بن عبدالله بن ابی جعفر رازی از او روایت کرده اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 208-209؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 604.

حمزه بن حسین عباسی رازی

محدث. از جعفر بن مالک فزاری روایت کرده است و علی بن احمد بن موسی از او.

نام او در طریق سید مرتضی و شیخ طوسی آمده است.

منابع: جمال الاسبوع، ص 99-100؛ بحار الانوار، ج 87، ص 324؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 272-273؛ موسوعة فضائل القرآن الکریم، ج 3، ص 109.

حمزه بن علی بن طلحه بن یوسف رازی بغدادی، کمال الدین

محدث، زاهد، ساکن بغداد و معروف به ابن بقشلام. وی خزانه دار و وکیل خلیفه ابومنصور مسترشد فضل بن احمد عباسی و برادرش مقتنی، و از خواص و یاران آن دو بود. در میان علمای اهل سنت، منزلت و جلالت دارد و ابوالحسن بن خل، در ستایش او اشعاری سروده است. وی مدرسه ای برای تدریس فقه شافعی در جوار خانه اش تأسیس و ثلث مال خود را وقف آن کرد. ابن بقشلام، پس از زیارت بیت الله الحرام، از مسئولیت های اجتماعی و سیاسی کناره

گرفت و روی به زهد و عزلت آورد. از ابوالقاسم بن بیان حدیث شنید و عمر قرشی و عمر بن ابی بکر دینوری از او روایت کرده اند. در سال 556 ق. درگذشت.

منابع: المنتظم فی تاریخ الامم و المملوک، ج 1، ص 150، ش 4242؛ تاریخ الاسلام، ج 28، ص 19، ش 4؛ البدایة والنهایة، ج 12، ص 305؛ الوافی بالوفیات، ج 13، ص 110؛ الکامل فی التاریخ، ج 11، ص 280؛ ذیل تاریخ بغداد، ج 5، ص 144.

حمزه، امامزاده / شاهزاده

از احفاد امام کاظم (ع). مرقد وی، از زیارتگاه های تاریخی و مشهور ری، و در مجموعه آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) واقع است. اکثر تاریخ نگارانی که درباره زندگانی امام هفتم اثری آفریده اند، نام یکی از پسران آن حضرت را حمزه دانسته و درباره او گفته اند: «جلیل القدر، عالم، پارسا و محبوب خاص و عام و مادرش ام ولد بود.» درباره محل دفن وی اختلاف است و بقاع مختلفی را به او منسوب می دانند. عبدالجلیل قزوینی رازی می نویسد: «اهل ری به زیارت سید عبدالعظیم شوند و به زیارت السید ابوعبدالله الایض و به زیارت السید حمزة الموسوی که شرف و نسب و جزالت فضل و کمال عفت ایشان ظاهر است... شوند.» علامه مجلسی می گوید: «قبر شریف امامزاده حمزه، فرزند امام کاظم (ع) نزدیک قبر حضرت عبدالعظیم است.» صاحبان روضات الجنات و جنة النعیم و مجالس المؤمنین نیز همین رأی را برگزیده اند. از عبارات کتبی نیز چنین بر می آید که عبدالعظیم حسنی (ع) در ری، قبری را زیارت می کرده است که صاحب آن فرزند موسی بن جعفر (ع) و نامش حمزه بوده است. علی بن زید بیهقی معتقد است که وی در سیرجان کرمان مدفون است و ابن طقطقی، سخن از مزار او در حله می گوید. ضامن بن شدقم حسینی مدنی، وی را همراه امام رضا (ع) در سفر خراسان می داند. شیروان، قم، ترشیز و شیراز را نیز نام برده اند. صفویان به دلیل این که خود را از احفاد حمزه می دانستند و نیز به دلیل آن که تعیین دقیق مزار او ممکن نبوده، همه مزارهای منسوب به او را در شهرهای ایران و عراق، آباد نمودند. به هر روی، در اینکه امامزاده حمزه مدفون در ری، حمزه بن موسی بن جعفر است یا از احفاد ایشان، اختلاف بسیار است. آنچه به نظر خالی از وجه و اعتبار نمی آید، این است که شخص مدفون در بقعه ری، از فرزندان امام کاظم (ع) است و عبدالعظیم حسنی (ع) به زیارت او می رفته است.

عالمان علم انساب، حمزه بن موسی بن جعفر را پدر چندین دختر و سه پسر

دانسته اند. از دختران او هیچ نام و نشانی در دست نیست؛ اما پسرانش، مشهور و نامدار بودند؛ بدین شرح: يك. حمزة بن حمزه. وی بزرگ سادات خراسان بود و به حمزة الثائر یا حمزة الثاني شهرت داشت. برخی آرامگاه امامزاده حمزة ترشيز كاشمر مزار او می دانند.

ص: 373

دو. قاسم بن حمزه، معروف به قاسم اعرابی. فرزندان او به هرات، طبرستان، خراسان و ری رفتند. امامزاده عبدالله گرگان، مزار فرزند او، عبدالله بن قاسم، مشهور به ابی زبیه است. فرزند دیگرش، عباس بن قاسم، از مفسران شیعی است که در طبرستان زیست. از مهاجرت قاسم بن حمزه به ایران، در کتب انساب ذکری به میان نیامده است؛ اما ضامن بن شدقم در کتاب تحفة الازهار می نویسد: وی سیدی جلیل القدر و عظیم الشأن بود که پس از آنکه خلیفه عباسی، المعتصم بالله، فرمان قتلش را صادر کرد، به اصفهان گریخت و در آنجا در 16 رجب سال 255 ش. به شهادت رسید. سه. احمد بن حمزه که فرزند ذکوری از او باقی نماند (بیهقی، لباب الأنساب، ج 2، ص 441). چهار. علی بن حمزه. نام وی در اکثر کتب انساب و تاریخ به نیکی و جلالت قدر یاد شده است. درباره او اتفاق نظر است که در شیراز دفن شده و مزار او در آن دیار شهرت دارد. منابع تاریخی و کتب انساب می گویند: پس از قتل ابراهیم و محمد، فرزندان عبدالله محض، علی بن حمزه، همراه تعدادی از نزدیکان خود در سال 220 ق. (زمان حکومت معتصم عباسی) مخفیانه به شیراز

آمد و در یکی از غارهای کوه شمالی در منطقه ای که اکنون آن را باباکوهی می گویند، زندگی مخفی خود را آغاز کرد؛ ولی سرانجام شناسایی و کشته شد.

بقعه امامزاده حمزه

بنا بر برخی اخبار، عبدالعظیم حسنی (ع) در ایام اقامتش در ری، به زیارت قبر مردی از فرزندان امام کاظم (ع)، یعنی حمزه بن موسی (ع) می رفته است؛ اما روشن نیست که از چه زمانی برای قبر وی، بنایی ساخته اند. این احتمال، قوی است که هم زمان با ساخت بقعه ای برای عبدالعظیم حسنی (ع)، قبر حمزه بن موسی (ع) نیز صاحب بنا شده است. بقعه کنونی که سابقه دیرین دارد، مشتمل بر حرمی تقریباً همسان حرم عبدالعظیم حسنی (ع) است و همانند آن آینه کاری شده و ضریح نقره دارد.

مقبره امامزاده حمزه، در زمان صفویه که خود را از اولاد ایشان می دانستند، موقعیتی ویژه یافت و گنبد آن در همین زمان ساخته شد. این گنبد و ایوان شرقی حرم و مسجد بالاسر، به دستور ناصرالدین شاه قاجار و به پشتکار فرخ خان در سال 1272 ق. بازسازی شد. آینه کاری حرم مطهر و ایوان، کار محمدخان سفیرالممالک، فرزند دوست علی خان، در سال 1291 ق. است.

یکی از قدیم ترین آثار در حرم امامزاده حمزه، درب آهنین میخ کوبی است که راهرو جنوبی صحن امامزاده را به خارج متصل می کرده است. این در آهن کوب دولنگه، که طول هر لنگه آن 2/82 متر و عرض هر لنگه، 95 سانتی متر بوده است، دو کتیبه به خط کوفی عصر سلجوقی داشته است. برخی از باستان شناسان، بر این باورند که این در، به عصر سلجوقی تعلق ندارد، بلکه کتیبه سلجوقی منصوب بر آن را از روی درب قدیم تر برداشته و در عصر صفوی بر روی آن گذاشته اند. بدین ترتیب باید گفت که درهای آهنین، مربوط به عهد صفویه است. سردر دالان سرگشوده در جنوب غربی صحن امامزاده که در سال 945 ق. ساخته شده است، قدیم ترین اثر ساختمانی موجود در مجموعه امامزاده حمزه است.

صحن شرقی امامزاده حمزه که به دستور امین السلطان، کاشی کاری و طاق نمابندی شده بود، در بازسازی جدید (دهه هفتاد شمسی) به کلی از بین رفت و به جای آن صحن دیگری در جنوب حرم ساختند. روضه امامزاده، 6 * 6 متر و کوچک تر از روضه عبدالعظیم حسنی (ع) است. بالای دیوارهای مزین به آینه و کاشی کاری، کتیبه ای با خط

نستعلیق مشکی روی آئینه وجود دارد. در اطراف آئینه کاری، اشعاری در مدح شاهزاده حمزه خطاطی و تذهیب شده است.

بقعه امامزاده حمزه، در ضلع جنوبی مسجد هلاکو واقع شده است. پیرامون این بقعه در جبهه های غربی، جنوبی و شرقی، فضایی بسیار وسیع و پیوسته وجود دارد که شامل دو صحن می شده است: صحن امامزاده حمزه که در ضلع شرقی آن واقع شده و از طریق ایوان آئینه به آن متصل می شود و دیگری صحن پشت امامزاده حمزه که از طریق درهای ورودی با آن مرتبط می شود. چنانکه از نام این قسمت ها پیدا است، گویا این بخش ها، پیشتر صحن ها یا فضاهای روبازی بوده اند که پیرامون بقعه قرار داشته اند. در زمان حاضر، کف بقعه به اندازه سه پله از سطح این صحن ها پایین تر است.

بقعه، طرح مستطیل دارد و یک سقف گنبدی روی آن قرار گرفته است. در چهار گوشه بقعه، چهار گوشواره است تا یک پایه هشت ضلعی را برای قرار گرفتن گنبد روی آن ایجاد کند. قسمت زیرین و داخلی تمام این گوشواره ها مقرنس کاری است. نظیر دو بقعه دیگر، چهار ورودی در وسط چهار ضلع این بقعه وجود دارد. داخل بقعه به دو قسمت مجزا برای آقایان و بانوان، با دیواری شیشه ای تقسیم شده است. کتیبه ای پیوسته بر محیط شانزده ضلعی به چشم می خورد که روی آن آیاتی از قرآن مجید نوشته شده است.

پوشش کالبد ضریح و شبکه های آن از نقره است. قسمت بالایی ضریح دارای دو ردیف قاب طلائی برجسته است که در آنها سوره هایی از قرآن با خطوط برجسته، نقش بسته است.

رواق شیخ ابوالفتح رازی و صحن امامزاده حمزه و بخشی از شبستان بین الحرمین، پیش از اجرای طرح توسعه حرم، از فضاهای باز مجموعه محسوب می شدند. در حال حاضر با مسقف کردن این بخش ها فضای بسته مجموعه، تا دو برابر بیشتر شده است. از بین الحرمین تا شبستان بین الحرمین نیز فضایی وجود دارد که موسوم به رواق شیخ ابوالفتح رازی است. این رواق، مفصل ارتباطی میان بین الحرمین و شبستان بین الحرمین است و به صحن امامزاده حمزه می پیوندد.

از موقوفات آستان عبدالعظیم حسنی (ع) و امامزاده حمزه، اراضی دولاب تهران است. واقف، معلوم نیست، ولی می بایست از موقوفات عصر صفوی باشد.

منابع: امامزادگان ری، ج 1، ص 342؛

ص: 377

جنت النعيم، ص 486؛ رى باستان، ج 1، ص 395؛ اعلام الورى باعلام الهدى، ج 2، ص 36؛ المناقب، ج 4، ص 324؛ دلائل الإمامه، ص 149؛ تذكرة الخواص، ص 314؛ الفصول المهمه، ص 241؛ تهذيب الانساب، ص 147؛ لباب الانساب، ج 1، ص 594؛ مسند الامام الكاظم، ج 1، ص 186؛ حياة الامام موسى بن جعفر، ج 2، ص 419؛ نقض، ص 588؛ عالم آراى عباسى، ج 1، ص 1700؛ روضات الجنات، ج 4، ص 212؛ بدر فروزان، ص 59-60؛ تاريخ كاشمر، ص 14؛ تحفة الازهار، ج 2، ص 322؛ عمدة الطالب، ص 208؛ سراج الأنساب، ص 76؛ منتقلة الطالبية، ص 179؛ زندگانی حضرت عبدالعظيم حسنى (ع)، ص 142؛ تاريخ قم، ص 216؛ رجال النجاشى، ص 248؛ بحار الانوار، ج 48، ص 312؛ تاريخ آستانه رى، ص 70-88؛ آستانه حضرت عبدالعظيم، ص 15.

ص: 378

حمیدآباد

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 155 نفر (43 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

حمید بن محمد رازی

محدث. حسین بن اسحاق تستری از او روایت کرده است و او از هارون بن مغیره و او از عمرو بن ابی قیس و او با دو واسطه از رسول الله (ص).

منبع: المعجم الکبیر، ج 10، ص 135.

حنظله

کوچه، مسجد و دروازه در ری باستان. یاقوت در معجم البلدان، این کوچه را محل دفن کسانی در سال 182 یا 189 دانسته است. این کوچه و درب، ظاهراً در مشرق ری بوده است؛ زیرا صاحب این نام، عرب سنی بوده، و سنیان اکثر در مشرق ری، در ربض و شارستان خانه داشته اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 228 و 239.

حوزه علمی ری (قدیم)

شیعیان از دهه های پایانی حکومت امویان در ری حضور داشته اند و ماهیت شیعی شهر ری موجب مهاجرت علما و علویان به این شهر شد که نتیجه آن ایجاد حوزه علمی بزرگ ری بود. گزارش هایی از همراهی شیعیان ری با قیام زید بن علی در 120 ق. در دست است. پس از شکل گیری خلافت عباسی در 132 ق. ری یکی از پایگاه های مهم شیعیان شد. همچنین در میان اصحاب، یاران، وکلا و راویان احادیث ائمه (ع) از دوران امامت امام باقر (ع) تا غیبت امام زمان (ع) نام بسیاری از شیعیان ری دیده می شود؛ کسانی همچون امین رازی (از اصحاب امام باقر)، عبدالرحیم بن سلیمان رازی و عیسی بن ماهان و یحیی بن علاء و فرزندش جعفر (از اصحاب امام صادق)، بکر بن صالح رازی (از اصحاب امام رضا)، حسن بن عباس حریش رازی و عبدالله بن محمد رازی (از اصحاب امام جواد)، یحیی بن ابی بکر رازی و سهل بن زیاد رازی (از اصحاب امام هادی) و صالح بن حماد و محمد بن یزداد رازی (از اصحاب امام حسن عسکری). همچنین گزارش هایی از مهاجرت علویان به ری در دوره ائمه (ع) در دست است. برخی از این مهاجران از عالمان و محدثان بزرگ شیعی بودند. عبدالعظیم حسنی از نوادگان امام مجتبی (ع) و از اصحاب امام جواد (ع)، از مشهورترین

مهاجران ری است که سهمی مهم در نشر تعالیم شیعه داشت. همچنین شناخته شدن مزار حمزة بن موسی از فرزندان امام کاظم (ع) به دلالت ایشان بود.

هرچند این گروه از یاران ائمه و نیز مهاجران علوی، در ری به ارائه تعالیم شیعه و نیز روایت حدیث مشغول بوده اند، و در واقع نخستین نشانه های تکوین حوزه ری را باید در فعالیت های این راویان جست، لیکن آغاز گسترش فعالیت های منسجم علمی شیعیان در ری و شکل گیری حوزه علمیه در این شهر، ظاهراً در نیمه دوم قرن سوم هجری بوده است. از رخداد های مهم این دوره، تسلط احمد بن حسن مادرایی در سال 275 ق. بر شهر ری است. او پس از اظهار تشیع، شیعیان را اکرام کرد و شیعیان و غیر شیعیان با حمایت وی به تألیف کتاب هایی پرداختند؛ از جمله عبدالرحمن بن ابی حاتم، کتابی در فضائل اهل البیت (ع) نوشت. در دوره حکمرانی سلسله شیعی مذهب آل بویه، ری به مدت 85 سال (335-420 ق.) مرکز حکومت یکی از مشهورترین شاخه های حکومت گر بویه ای بود. به دلیل حمایت های امیران آل بویه و برخی وزرای شیعی مذهب آن، در این دوره ری یکی از مراکز اصلی تجمع شیعیان و فعالیت های علمی و آموزشی آنان شد. ایجاد فضای نسبتاً باز سیاسی و دفاع خردمندانه علمای شیعه از باورها و شعائر اهل بیت (ع) و رفتار همراه با تعامل شیعیان با پیروان ادیان و مذاهب دیگر، موجب شد که این شهر یکی از کانون های مهم مباحثه ها و مناظره های علمی میان شیعیان و پیروان دیگر مذاهب شود.

علاوه بر گرایش بسیاری از اهالی ری به مذهب تشیع و ظهور دانشمندان بزرگ از میان مردم ری، گروه کثیری از علما و محدثان و فقهای شیعه نیز از شهرهای دیگر به ری هجرت کردند. یکی از مشهورترین این افراد، محمد بن علی بن بابویه قمی، معروف به شیخ صدوق است که از حدود سال 347 به دعوت رکن الدوله (حك: 335-366 ق.) از قم به ری هجرت کرد و این شهر را موطن خویش قرار داد. حضور وی در ری باعث رونق حوزه علمیه این شهر شد. وی علاوه بر برپایی مجالس بحث و مناظره با پیروان ادیان و مذاهب مختلف که گاه در حضور رکن الدوله صورت می گرفت، به تشکیل مجالس درس و املائی حدیث نیز همت گماشت. نه تنها شیعیان ری بلکه پیروان اهل بیت، از واسط و مصر و بصره و کوفه و مدائن و قزوین و دیگر شهرها، پرسش های خود را برای او می فرستادند. علاوه بر شیخ صدوق، افراد دیگری نیز از خاندان وی (فرزندان برادرش

حسین بن علی) به ری مهاجرت کردند و به نشر تعالیم شیعی در آن شهر پرداختند. ابومحمد جعفر بن احمد بن علی (علی بن احمد) رازی از دیگر عالمان معاصر شیخ صدوق نیز در ری ساکن شد و ضمن تألیف آثار متعدد به آموزش و ترویج علوم شیعی پرداخت.

دانشمندانی که از ری و به ویژه از میان خاندان کلینی برخاستند، در کنار محدثان و فقیهان خاندان بابویه، به حوزه علمی شیعه در این دوره رونق زیادی بخشیدند. محمد بن محمد بن عصام کلینی و محمد بن احمد سنانی که در ری اقامت گزید، هر دو از راویان آثار کلینی برای صدوق، و ابوعلی قطن رازی از مشایخ شیخ صدوق، از جمله این افراد هستند.

برخی از وزرای دانشمند آل بویه نیز در رونق بخشیدن به حوزه علمی شیعه، سهمی بسزا داشتند. صاحب بن عبّاد، وزیر فخرالدوله دیلمی (حک: 373-387)، در خانه خویش در ری مجلس درس تشکیل می داد. او به رسم عالمان، طیلسان می پوشید و تحت الحنک می انداخت. در مجلس درس وی گروه بسیاری از مردم و دانشوران برجسته حضور می یافتند. کتابخانه او نیز بسیار غنی و در معرض استفاده اهل علم بود. قاضی عبدالجبار معتزلی از جمله دانشمندانی بود که در درس صاحب شرکت می کرد. ابوسعید منصور بن حسین آبی (متوفی 422 ق.)، وزیر مجدالدوله بویه (حک: 387-420)، نیز از جمله وزرای دانشمند بود. وی در دانش های مختلف به ویژه تاریخ و ادبیات تبحر داشت. او نزد شیخ طوسی درس خوانده بود و شیخ عبدالرحمن نیشابوری خزاعی از عالمان نامور ری از او روایت کرده است.

در حمله محمود غزنوی به ری در 420 ق. حوزه علمی این شهر آسیب جدی دید و کتابخانه ها و مراکز علمی و آموزشی شیعه ویران گردید و بسیاری از عالمان شیعی به اتهام گرایش به باطنیه و رابطه با قرمطیان به قتل رسیدند. با این حال، در دوره سلجوقیان، نیک نفسی و تعادل عالمان شیعی و پرهیز از افراطگری و نیز تلاش مستمر آنان، موجب شد که برخی از سلاطین و وزرای سلجوقی، به شیعیان روی خوش نشان دهند. در نتیجه حوزه علمی ری آرام آرام فعالیت علمی و تبلیغی خود را از سرگرفت. اسامی شمار زیادی از خاندان های علمی شیعه و آثار و نوشته های آنها و نیز تعداد کثیری از مدارس و مراکز علمی متعلق به نیمه قرن پنجم و سراسر قرن ششم، که در منابع بدان اشاره شده، نشان دهنده رونق فعالیت های آموزشی و علمی در این

برخی از دانشمندان خاندان بابویه در دوره سلجوقیان نیز خوش درخشیدند؛ از جمله حسن بن حسین بن بابویه، معروف به حسکا و موفق الدین بن حسکا، پدر شیخ منتجب الدین، مؤلف کتاب الفهرست. بابویه بن سعید بن محمد نیز از همین تیره، فقیهی پارسا و محدّثی برجسته بود که نزد شیخ حسکا درس خواند و کتاب الصراط المستقیم را در موضوع عقاید و فقه تألیف کرد. منتجب الدین نیز این کتاب را نزد بابویه بن سعید خوانده بود. به گفته ابن حجر عسقلانی، خانه بابویه بن سعید در ری، سرای دانش و بزرگی بود. شیخ منتجب الدین رازی خود از مشهورترین علمای خاندان بابویه در ری بود و از درس بیش از 55 استاد از شهرهای گوناگون، استفاده کرد. فرزندان و نوادگان مطهر بن علی زکی که نقابت شیعیان ری و گاه قم و مازندران را بر عهده داشتند، از دیگر خاندان های فعال در زمینه علوم مختلف شیعی در این دوره هستند. از جمله این افراد شرف الدین محمد، نقیب النقبای ری و از ممدوحین قوامی رازی است. وی در ری مجلس درس داشت و شیخ منتجب الدین از جمله شاگردان او بود. ابوالقاسم یحیی از دیگر نقبای ری و صاحب فضل و کمال بود. منتجب الدین در درس وی حاضر می شد و کتاب الفهرست را در پی گفت و گو با او تألیف کرد.

از خاندان دوریستی نیز دانشمندان برجسته ای در این دوره به ظهور رسیدند. ابوعبدالله جعفر بن محمد دوریستی کتاب های زیادی چون الکفایة و الاعتقاد تألیف کرد. عبدالجلیل قزوینی رازی، به نام برخی از افراد این خاندان و سهمی که در گسترش دانش های شیعی داشته اند، اشاره کرده است. به گفته وی خواجه حسن دوریستی فرزند ابوعبدالله جعفر، با خواجه نظام الملک طوسی «حق خدمت و صحبت» داشت.

خاندان خزاعی رازی نیز در گرم ننگه داشتن حوزه علمیه ری و تبلیغ دین و نشر دانش های شیعی، کوشش های زیادی کردند. شیخ ابوبکر احمد بن حسین نیشابوری خزاعی رازی از بزرگان علمای شیعه و صاحب تألیفات گوناگون چون الامالی در حدیث، عیون الاحادیث و الروضه در فقه، از این خاندان بود که از نیشابور به ری کوچید و به تعلیم و پژوهش اشتغال داشت. وی شاگرد سید رضی، سید مرتضی و شیخ طوسی بود. پسر وی شیخ حافظ عبدالرحمن نیشابوری (متوفی 485) نیز از اساتید برجسته در این دوره است.

وی که عموی پدر ابوالفتوح رازی بود، در ری کرسی تدریس داشت و شمار زیادی طالب علم و محدث در درس او حاضر می شدند. ابوالفتوح رازی دانشمند و مفسر شهیر شیعی نیز از این خاندان است. او در ری به فعالیت های علمی و آموزشی اشتغال داشت و شاگردان بسیاری چون منتجب الدین، ابن شهر آشوب، ابوطالب طوسی و صفی الدین حیروی تربیت کرد. سدیدالدین حمصی، عمادالدین طبری مؤلف بشارة المصطفی لشیعة المرتضی، محمد بن ابی مسلم ابی الفوارس رازی، رشیدالدین رازی، قطب الدین رازی، عبدالجبار بن عبدالله رازی از شاگردان شیخ طوسی و استاد قاطبه علما و طالبان علوم در زمان خودش، و سید تاج الدین موسوی از دیگر دانشمندان شیعی حوزه علمیه ری در این دوره هستند.

ظهور این تعداد فقیه، محدث و عالم در ری در دوره سلجوقی، نشان دهنده رواج و گسترش حوزه علمیه شیعی در این دوره است. به علاوه، در منابع به نام مدارس، مساجد، خانقاه ها و مراکز علمی دیگر متعلق به شیعیان ری در سده های پنجم و ششم اشاره شده که پویایی و سرزندگی آموزش های شیعی را در این شهر نشان می دهد.

در جریان یورش مغولان در اوایل سده هفتم، شهر ری چندین بار مورد حمله قرار گرفت و ویرانی های زیادی در این شهر پدید آمد. در نتیجه حوزه علمیه ری به رغم ظهور دانشمندانی چون احمد بن حسن ناوندی/ نهاوندی، قطب الدین رازی و تاج الدین محمود رازی هرگز رونق پیشین خود را نیافت.

از ویژگی های برجسته حوزه علمیه ری به ویژه در آغاز شکل گیری، ارتباط مستمر محدثان و علمای آن دیار، تا پیش از وقوع غیبت، با امامان معصوم است. علاوه بر آنکه در میان یاران و راویان احادیث ائمه (ع) نام گروهی از دانشمندان ری دیده می شود، برخی دیگر از علمای ری نیز از طریق مکاتبه یا حضوری با ائمه (ع) در ارتباط بوده اند.

ارتباط با مراکز علمی مختلف در جهان اسلام، ویژگی دیگر حوزه علمیه ری است. گزارش های زیادی در دست است که نشان می دهد از آغاز شکل گیری حوزه علمیه ری، بسیاری از محدثان، فقها و دانشمندانی که در این حوزه به تعلیم و تعلم اشتغال داشته اند، برای بهره مندی از درس اساتید دیگر حوزه های علمیه در شهرهایی چون قم، بغداد، کوفه و نجف به این شهرها مسافرت کرده اند. به علاوه دانشمندان زیادی از شهرها و حوزه های علمیه دیگر، برای استفاده از درس و دانش علمای ری، در این شهر ساکن می شده اند.

شیخ صدوق به دلیل سفرهای متعدد به شهرها و مراکز علمی در نقاط مختلف جهان اسلام، سهم بسزایی در ایجاد ارتباط علمی میان حوزه‌ری و سایر حوزه‌های علمی در قرن چهارم داشت. پاسخ‌های وی به سؤالات مردم شهرهای مختلف (قزوین، بصره، کوفه، مدائن، نیشابور و بغداد)، بیان‌گر جایگاه و مرجعیت و نیز گستردگی روابط وی است. او کتاب من لایحضره الفقیه را در پاسخ به درخواست ابو عبدالله محمد بن حسن بن اسحاق معروف به نعمت از نوادگان امام موسی الکاظم (ع) که در ایلاق ماوراءالنهر ساکن بود، نوشت.

در شهر ری از حدود سده سوم تا نهم هجری، پیروان فرق و مذاهب و حتی ادیان مختلف زندگی می‌کردند. این امر موجب شده بود که عالمان این فرق و مذاهب در حوزه‌های علمی این شهر به مناظره و تبادل نظر با یک دیگر بپردازند و گاه در مجالس درس یک دیگر شرکت کنند. حیص بیص (متوفی 574) از فقها و ادبای هوادار اهل بیت (ع) از مجلس درس محمد بن عبدالکریم وزان شافعی، قاضی ری استفاده می‌کرد و عبدالکریم رافعی مؤلف التدوین در درس شیخ منتجب الدین حضور می‌یافت. عبدالجلیل قزوینی رازی، به حضور بسیاری از منقبت‌خوانان، عالمان و بازاریان و حنفیان و شافعیان در مجلس درس خویش در هر دوشنبه اشاره کرده است. این تعاملات علمی باعث می‌شد که هر یک از اربابان مذاهب، کتاب‌ها و رساله‌هایی در دفاع از مذهب و عقیده خویش و ردیه‌هایی بر آرا و نظر مخالفان تألیف کنند.

مساجد یکی از کانون‌های اصلی درس و مناظره در ری بوده است. حمدالله مستوفی، تعداد مساجد ری را در نیمه دوم سده دوم، سی هزار دانسته است. در سده ششم نیز مساجدی در ری وجود داشت که متعلق به پیروان مذاهب مختلف بود و در آن مجالس درس برپا می‌شد. برخی از این مساجد یادگار سده‌های پیشین بود و مدتی طولانی فعالیت‌های علمی و آموزشی در آن‌ها ادامه داشت.

مدارس نیز از دیگر مراکز مهم علمی و آموزشی شیعیان در ری بوده‌اند. هر چند درباره مدارس شیعی در دوره آل بویه اطلاعی در دست نیست، اما اشاره عبدالجلیل قزوینی رازی، به کثرت «مدارس سادات» در شهرهای مختلف شیعه‌نشین، پیش از سده ششم، گواه فعالیت گسترده این مدارس است. وی همچنین بیش از ده مدرسه را برشمرده که در دوره سلجوقیان به ارائه تعلیم شیعی در ری

مشهور بوده اند. مدرسه سید تاج الدین محمد کیسکی در زمان تألیف کتاب النقص در حدود 560، نزدیک به نود سال سابقه داشته و جایی برای مناظره دانشمندان و محل تجمع علما و سادات و فقهای مشهور بوده است. در مدرسه شمس الاسلام حسکا بن بابویه نیز علاوه بر مجالس وعظ و قرائت قرآن، به کودکان آموزش های دینی داده می شد. همچنین مدرسه ای به نام علی جاسبی در کوی اصفهانیان ری واقع بود. تنها در یکی از مدارس دوره سلجوقی به نام مدرسه خواجه عبدالجبار چهارصد فقیه و متکلم درس شریعت می آموختند.

عبدالجلیل قزوینی رازی خود در ری مدرسه ای بزرگ داشت که هر جمعه در آن درس می داد. در مدرسه خواجه امام رشید رازی نیز بیش از دویست دانشمند، درس اصول دین و اصول فقه و علم شریعت می آموختند. مدارس مذکور دارای کتابخانه های بزرگ و گاه تخصصی نیز بودند. برای نمونه مدرسه خواجه امام رشید رازی، کتابخانه ای بزرگ و مجهز داشت. عبدالجلیل قزوینی رازی، «تعدید و تحصیر» کتب کتابخانه های این مدارس و نیز سایر کتابخانه های ری را مشکل شمرده و ذکر اسامی مصنفان و روای این کتاب ها را مستلزم تألیف کتابی جداگانه دانسته است. کتابخانه ها در ری افزون بر مرکز مطالعه و پژوهش، کانون درس و گفتگوهای علمی بودند.

ابوالفضل ابن عمید، وزیر رکن الدوله بویه ای، کتابخانه ای بزرگ در ری داشت که رساله ها و کتب ارزشمندی در آن نگهداری می شد و مسکویه مدتی خازن و کتاب دار آن بود. یکی از مشهورترین کتابخانه های ری در دوره آل بویه متعلق به صاحب بن عباد بود که بیش از چهارصد بار شتر کتاب در آن جمع آوری شده بود و مجموع کتاب های آن به 217 هزار جلد می رسید. در دوره سلجوقیان نیز کتابخانه هایی چون کتابخانه شرف الدین محمد، نقیب النقبای ری، به عنوان مراکز علمی و آموزشی شهره بودند. در این دوره، خانقاه هایی نیز متعلق به شیعیان در ری وجود داشت که در آنها مجالس درس و بحث و آموزش علوم و احکام دینی رایج بوده است.

هزینه مراکز علمی شیعی اعم از مساجد، مدارس و کتابخانه ها از راه های گوناگون تأمین می شد که مهم ترین آنها اوقاف، وجوهات شرعی و صدقات بود. با این حال اغلب علما و دانشمندان و نیز طالبان علم از راه کسب و کار مخارج زندگی خویش را تأمین می کردند. برای نمونه مسکویه خود خازن و کتاب دار

در حوزه ری علوم گوناگون از ادبیات گرفته تا دانش قرآن و حدیث و تاریخ و کلام و گاه برخی از علوم عقلی تدریس می شد. در هر يك از این علوم دانشمندان بنامی به ظهور رسیدند. مهم ترین علوم مورد توجه در حوزه ری به قرار زیر است :

ادبیات عرب: ادیبان در این حوزه با تحقیق در دانش صرف و نحو و فصاحت و بلاغت و بدیع و نیز توغل در متون ادبی و نثر و شعر عربی، به مجالس درس خویش رونق می بخشیدند و به ویژه این کار را برای درك زیبایی های ادبی و بلاغی قرآن انجام می دادند. ابن فارس (متوفی 395) مؤلف کتاب مجمل اللغة و مقایس اللغة از جمله ادیبان مشهور حوزه ری بود. وی استاد مجدالدوله بویه ای و صاحب بن عباد در علوم ادبی به شمار می رفت. ابن بابویه، ضمن نقل روایتی از احمد بن فارس او را ادیب و از اصحاب حدیث خوانده است. ابن عمید و شاگردش صاحب بن عباد از وزرای مشهور آل بویه در ری، از مشاهیر ادب عربی در دوره خویش بودند. مسکویه نیز از ادیبان حوزه ری بود. وی در ادب پارسی و عربی استاد بود و تألیفاتی در این زمینه دارد. کمال الدین بُنّدار بن ابی نصر رازی (متوفی 401) نیز از ادبا و شعرای شیعه در این دوره است. وی زبان های عربی و فارسی را نیک می دانست و صاحب بن عباد در تربیت او نقش مهمی داشت. پیش از این از ابوسعید منصور بن حسین آبی وزیر دانشمند آل بویه سخن رفت. کتاب نثرالدر، نشانه روشنی از بلاغت و فصاحت و اشراف وی بر ادب عربی است. ابوالحسین محمد بن عبدالله نحوی رازی نیز ادیبی بود که در جامع ری تدریس می کرد. ظهور شاعران و ادیبان بزرگی چون ابوالفتوح رازی، شیخ عبدالجبار بن عبدالله بن علی رازی و ابوالحسن علی بن محمد رازی و بسیاری دیگر در دوره سلجوقیان، گواه رونق بازار شعر و ادب در شهر ری بوده است. شمس الدین ابوالمفاخر، معروف به ملك الفضلاء، دیگر ادیب و شاعر دوره سلجوقی در ری است. وی شعر معروفی به فارسی در مدح امام رضا سروده است. عبدالجلیل قزوینی رازی خود از ادبای بزرگ ری در سده ششم است که افزون بر ادبیات عرب در ادب فارسی نیز سرآمد بود.

علوم قرآنی: قرآن و دانش های مرتبط با آن از دیگر موضوعات مهم در برنامه آموزشی حوزه علمیه ری بوده است. محمد بن حسان رازی از اصحاب امام هادی (ع)، کتاب هایی به نام ثواب القرآن و ثواب انا انزلناه داشته است. شیخ صدوق در رساله الاعتقادات، موضوعات

بنیادین اعتقادی را از منظر اهل بیت و بر محور قرآن بررسی کرده است. محمد بن احمد بن جنید اسکافی رازی از بزرگان فقها و علمای شیعه، چندین رساله قرآنی، از جمله امثال القرآن تألیف کرد. او رساله ای به نام «ایضاح خطأ من شتّع علی الشیعة فی امر القرآن» داشته است که گویا موضوع آن پاسخ به این اتهام بوده است که شیعه، قائل به تحریف شدگی قرآن است. ابوسعید منصور بن حسین آبی در کتاب نثرالدر، نخستین فهرست موضوعی آیات قرآن را نوشت. منتجب الدین رازی و عبدالجلیل قزوینی رازی نام برخی از مفسران شیعه را در ری ذکر کرده اند. تفسیر ابوالفتوح رازی به خوبی بیان گر رواج این دانش در حوزه علمی ری در سده ششم است.

حدیث: حوزه ری از آغاز شکل گیری از کانون های مهم حدیثی شیعه به شمار می رفته است. محمد بن یعقوب کلینی و شیخ صدوق، بخش عمده فعالیت های علمی خویش را در ری به سامان رساندند. از آنجا که در میان اصحاب ائمه (ع) و راویان احادیث ایشان جمع زیادی از دانشمندان ری دیده می شوند، احادیث حوزه ری، به قلت واسطه با معصومین (ع) شهرت دارند. به علاوه تلاش محدثان حوزه ری به نوآوری هایی در جنبه های مختلف دانش حدیث انجامید. تبویب احادیث و نظم و ترتیب دادن به آنها، یکی از این نوآوری ها است. کلینی و صدوق از پیشگامان این راه به شمار می روند و کتاب های حدیثی این دو از نظر تبویب و ترتیب و جمع آوری موضوعی احادیث، قابل توجه است. همچنین ابومحمد جعفر بن احمد بن علی رازی، محدث مشهور امامی قرن چهارم، در گردآوری حدیث، ابتکارهایی داشته است؛ مثلاً «الاعمال المانعة من دخول الجنة»، شامل روایاتی درباره اعمالی که بازدارنده فرد از ورود به بهشت است؛ «جامع الاحادیث» مشتمل بر هزار حدیث نبوی به ترتیب الفبایی است؛ «الغایات» مشتمل بر احادیثی که با افعال تفضیل آغاز شده اند؛ «المسلسلات» یا «الاخبار المسلسلة» حاوی احادیث مسلسل است؛ «نوادیر الأثر فی علی (ع) خیر البشر» در بردارنده هفتاد طریق برای حدیث نبوی «علی خیر البشر».

منتجب الدین رازی به اسامی تعدادی از محدثان و حافظان شیعی ری اشاره کرده است که از رونق دانش حدیث در این شهر خبر می دهد.

تاریخ: در میان دانشمندان حوزه علمی ری، مورخان بزرگی نیز ظهور کرده اند که بعضاً تألیفات مهم و مفصّلی در تاریخ نگاشته اند.

مسکویه رازی صاحب کتاب تجارب الامم و تعاقب الهمم از جمله آنان است. ابوسعید آبی نیز کتابی در تاریخ ری داشته است. شیخ منتجب الدین هم کتابی به نام تاریخ الری نوشته است که ابن حجر عسقلانی در لسان المیزان، بارها از آن نام برده است.

کلام: حضور پیروان ادیان و مذاهب گوناگون در ری، موجب رواج دانش کلام در حوزه این شهر شده بود. معتزله، حنابله، شافعیان، شیعیان اسماعیلی و نیز یهودیان و مسیحیان گروه های دینی و مذهبی در این شهر بودند. هر يك از صاحبان این مذاهب آزادانه به ترویج باورهای خود می پرداختند. متکلمان مذاهب گوناگون در مساجد و مدارس در جمع مردم می نشستند و با يك دیگر مناظره می کردند. یهودیان و مسیحیان نیز برای اثبات عقاید خویش به مناظره با عالمان مسلمان مشغول بودند. در یکی از این مناظره ها عالمی یهودی به نام رأس الجالوت درباره اعجاز قرآن و تقلیدناپذیر بودن آن با صاحب بن عباد مناظره کرد و مغلوب شد. مناظرات ابوحاتم رازی، داعی اسماعیلی در منطقه ری، با محمد بن زکریای رازی در بحث نبوت، در همین شهر روی داد؛ کتاب اعلام النبوة گزارش ابوحاتم از همین مناظرات است. باورها و شعائر مکتب امامیه به ویژه موضوع غیبت امام دوازدهم، مورد اعتراض و مناقشه مشترک متکلمان معتزلی و زیدی قرار داشت و علمای شیعه نیز به تشریح و تبیین باورهای خویش در این زمینه و پاسخ به شبهات می پرداختند. ابن قبه رازی (متوفی پیش از 319) متکلمی که ابتدا معتزلی بود و سپس شیعه شد، چند کتاب در همین مباحث نگاشت. کمال الدین و تمام النعمه اثر شیخ صدوق نیز از مهم ترین کتاب های همین دوره است. علی بن محمد رازی معروف به علان کلینی کتابی به نام اخبار القائم تألیف کرد و محمد بن یعقوب کلینی نیز در رد قرامطه کتابی نوشت. علی بن محمد خزاز قمی ساکن ری از فقیهان و متکلمان قرن چهارم، در دفاع از باورهای شیعه کتاب هایی چون الايضاح فی الاعتقاد و الکفایة فی النصوص (کفایة الاثر فی النص علی الائمة الاثنی عشر) تألیف کرد. حسین بن علی برادر شیخ صدوق کتابی به نام التوحید و نفی التشبیه نوشت. در دوره سلجوقیان نیز متکلمان بزرگی در شهر ری ظهور کردند. سدیدالدین حمّصی از فقها و متکلمان مشهور سده ششم است. وی کتاب هایی چون بدایة الهدایة، التبیین و التنقیح فی التحسین و التنقیح، المنقذ من التقليد و المرشد إلى التوحید تألیف کرد. کتاب بعض مثالب

النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض (معروف به نقض) تألیف عبدالجلیل قزوینی رازی در نیمه دوم قرن ششم به روشنی حاکی از رواج مباحث کلامی در حوزه ری در این دوره است.

فقه: دانش فقه نیز از دروس و تعالیم رایج حوزه ری بوده است. در منابع به نام بسیاری از فقهای حوزه ری و آثار و تألیفات فقهی آنها اشاره شده است. ابن جنید اسکافی (متوفی 381) از فقهای نامور اهل ری، بیش از پنجاه رساله در فقه و علوم قرآن تألیف کرد. تهذیب الشیعة لأحكام الشریعة و الاحمدی فی الفقه المحمدی از آثار او است. وی مسائل فقهی را به صورت موضوعی با تقسیم بندی جدید تدوین کرد. او پس از بیان آرای فقهای مذاهب، نظر علمای شیعه را نیز بیان کرده و سپس رأی مختار خود را توضیح داده است. ابن قبه رازی نیز علاوه بر کلام، در فقه نیز صاحب نظر بود. دیدگاه او درباره خبر واحد که بیشتر در حوزه فقه کاربرد دارد، شهرت فراوان یافت و به شبهه ابن قبه معروف شد. ابوطیب رازی، شیخ موفق الدین معروف به خواجه آبی، حسن بن اسحاق بن عبید رازی، ابوالحسن علی بن عبدالله رازی، سید کمال الدین عبدالعظیم، تاج الدین محمود بن حسن ورامینی و فخرالدین محمد بن علی استرآبادی، برخی دیگر از فقهای حوزه ری بوده اند.

منبع: دانشنامه جهان اسلام، ج 1، ص 6636.

حوزه علمی ری (جدید)

شهری، زمانی دارای حوزه های بسیار بوده و مرکزی علمی محسوب می شد. یکی از عوامل آن نیز هم جواری با مرقد سه امامزاده، به ویژه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است. در دوره معاصر حوزه علمی شهر ری با دو مدرسه قدیم و جدید، در شمار حوزه های فعال کشور است. از آنجا که در مجموعه حاضر، مدارس علمی شهر ری، از مدخل های مستقل برخوردار است، در اینجا به توضیح مختصر درباره آنها و نیز مرکز خدمات حوزه شهر ری بسنده می شود:

1. حوزه علمی حضرت عبدالعظیم (ع). در شهریور 1359، بنای مقبره رضاخان تخریب و به جای آن حوزه علمی آستان حضرت عبدالعظیم (ع) احداث شد. در 1366 حدود هفتاد طلبه برای سال اول ثبت نام کردند. از آن تاریخ تا اکنون بیش از 1500 طلبه در این حوزه به تحصیل اشتغال داشته اند.

2. حوزه علمی برهان: مدرسه برهانیه (عتیق) در جوار حرم حضرت عبدالعظیم (ع) است و قدمت آن به دوران سلجوقیان

ص: 389

می‌رسد. در 1364 ق. تجدید بنا شد و حجة الاسلام علی اکبر برهان تهرانی از سوی آية الله العظمی سید ابوالحسن اصفهانی، بازسازی آن را بر عهده گرفت.

3. مرکز خدمات حوزه علمیه شهر ری: این مجموعه که شعبه ششم مرکز خدمات حوزه های کشور است، عهده دار خدمات رفاهی و درمانی طلاب، روحانیان و ائمه جماعت جنوب تهران، ورامین، قرچک، پاک دشت، حسن آباد قم، باقرشهر و اسلام شهر است و 1200 خانوار را پوشش می‌دهد. مهم ترین خدمات این مرکز بدین شرح است: خدمات و بیمه درمانی؛ صندوق قرض الحسنه امام خمینی؛ طرح حمایت از خانواده های مرحومین و ازکارافتادگان و بازنشستگان؛ طرح معیشت (اهدای هدایا و سبد کالا در طول سال)؛ فروشگاه تعاونی؛ تعاونی مسکن؛ طرح امداد و حوادث.

منبع: محدث، بهمن و اسفند 1385، ش 4.

حیری 8592 سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان

ص: 390

خالد بن عتاب بن ورقاء ریاحی

از عمّال حجاج در ری بود که مغضوب او شد و به شام، نزد زفر بن حارث کلابی گریخت. وی در جنگ با خوارج، بسیار کوشا و مؤثر بود. یکی از برادران او نیز بر ری ولایت یافت. مؤلف الاخبار الموفقیات نوشته است: یکی از برادران خالد بن عتاب بن ورقاء بر شهر ری ولایت یافت. کاتب وی به او گفت: تو بر ولایت ری منصوب شده ای که مرزی از مرزهای مسلمانان و راه مردم خراسان است. چرا برای مردمان خطبه نمی خوانی؟ گفت: وای بر تو! برای ایرانیانی خطبه بخوانم که دانشی ندارند؟ کاتب گفت: چاره ای نیست. امیران باید اهل خطابه باشند. پس بر منبر رفت. نخست خدا را حمد گفت و بر رسول خدا درود فرستاد؛ اما پس از حمد و ثنا از سخن بازماند و از منبر فرود آمد.

منابع: الاخبار الموفقیات، ص 205؛ الاغانی، ج 16، ص 41.

خاله حسنی 8592 صادقی، حسنیه

خانلق

از دهات بخش فشافویه شهرستان ری، واقع در جنوب غربی ری. این دهکده در جلگه قرار دارد و از آب و هوای معتدل برخوردار است. آب روستا از قنات تأمین می شود و محصول آن غلات و صیفی و میوه های باغی و چغندر قند است. در روستای خانلق 90 خانواده زندگی می کنند. بیشتر جوانان روستا برای کارگری به شهرک صنعتی شمس آباد یا تهران می روند. دامداری نیز در منطقه رواج دارد. به دلیل کمبود امکانات، به ویژه مدارس و درمانگاه، جمعیت روستا در حال کاهش است. ریشه مردم این روستا

ص: 391

سمایی است. کشتارگاه بزرگ حسن آباد و زندان بزرگ حسن آباد تقریباً جزئی از همین روستا است.

منابع: آبادی های کشور جمهوری اسلامی ایران، ج 38، ذیل عنوان؛ فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1، ذیل عنوان.

خانه ایرانی

انجمن جمعیت دانشجویی - مردمی امام علی (ع). این انجمن از سال 1378 در کشور و در سال 1384 در ری، برای مقابله با معضلات اجتماعی تأسیس شد و از مراکز رسمی مجوز گرفت. کاهش معضلات اجتماعی، کمک به خانواده های نیازمند، امداد رسانی به کودکان بی سرپرست، مشاوره، اشتغال زایی و... جزء اهداف این جمعیت است. هزینه ها و نیروی انسانی خانه ایرانی از محل کمک های مردمی تأمین می شود.

منبع: وب سایت جمعیت خیریه امام علی (ع)

خانه ملك شهرری

از خانه های دوره قاجار در ری. در تاریخ 01/07/1382، در فهرست آثار ملی، به شماره 10407، ثبت شده است. نشانی: شهرستان ری، خیابان شهید فدائی، کوچه باغ ملك.

خاورشهر

محله و شهرک، واقع در شهرستان ری و منطقه پانزده شهرداری تهران و در ضلع جنوب شرقی تهران، همسایه شهرک های عباس آباد، قاسم آباد و محمودآباد. از شمال به کوه های لپه زنک و از جنوب به زمین های کشاورزی ورامین و از شرق به جاده تونک و از غرب به سه راه ورامین محدود می شود. سابقه این منطقه مسکونی به حدود پنجاه سال پیش می رسد و 100 هکتار مساحت و دو فاز دارد. فاز یک به خاورشهر نامبردار است و سرمایه گذار نخستین آن سازمان صنایع دفاع است. فاز دو موسوم به شهرک امام رضا (ع)، در سال 78 آماده بهره برداری شد. اکنون بیش از پنج هزار خانوار (حدود 25 هزار نفر) در فازهای یک و دو زندگی می کنند.

خجندی رازی، حامد بن خضر، ابومحمود

منجم و ریاضی دان. میل دایرة البروج (میل کلی) و عرض جغرافیایی ری را اندازه گیری کرد. برای رصد ستارگان، دستگاهی ساخته بود که نام آن را «سُدس فخری» گذاشته و به فخرالدوله دیلمی تقدیم کرده بود. از تألیفات او است: «رسالة الصحیفة الآفاقیه فی الاسطرلاب» و «العمل بالذرقاله». در حدود سال 390 درگذشت. به یاد این دانشمند، رصدخانه ای به سبک رصدخانه ری باستان در مجموعه مرکز نجوم آستانه حضرت

ص: 392

عبدالعظیم ساخته اند که دارای اطاقی شش ضلعی و گنبدی به قطر حدود شش متر است. در این مجموعه، وسایل رصدی قدیمی، مانند ربع جداری (زمان سنج) و ذات الشعبتین (دستگاهی برای اندازه گیری ارتفاع اجرام آسمانی) و کره فلکی و اسطرلاب نگه داری می شود.

منبع: گاهنامه سید جلال الدین تهرانی (1311 ش)، ج 1، ص 110.

خضر بن محمد بن علی رازی حبله رودی نجفی، نجم الدین

دانشمند، فقیه و متکلم شیعی قرن نهم. در چندین دانش تبحر داشت. در شیراز نزد میر سید شریف جرجانی (علی بن محمد حسینی) شاگردی کرد و کتاب های او را آموخت و سپس بر برخی از آنها شرح نوشت. در سال 828 ق. به عراق رفت و پس از مدتی تردد میان حله و کربلا، در نجف رحل اقامت افکند.

مهم ترین کتاب او التوضیح الأنور بالحجج الواردة لدفع شبه الأعور است که در رد کتاب یوسف بن مخزوم واسطی اعور نوشته است. کتاب واسطی اعور، در حدود سال 700 ق. و در رد عقاید امامیه نوشته شده است. از دیگر تألیفات او است: کاشف الحقایق فی شرح «رسالة دزة المنطق»؛ جامع الدقایق فی شرح «رسالة غرة المنطق»؛ جامع الدرر فی شرح الباب الحادی عشر؛ التحقيق المبين فی شرح نهج المسترشدين فی اصول الدین؛ جامع الاصول فی شرح رسالة الفصول؛ تحفة المتقین فی اصول الدین؛ خلاصة الاصول و المیزان. در نسخه خطی التوضیح الأنور، حبله رودی خود را «ملازم خزانه مشهد غروی و کتابدار کتابخانه این مشهد» می خواند. درگذشت وی در حدود سال 850 ق. است.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 9، ص 103-105؛ امل الآمل، ج 2، ص 110؛ کشف الحجب و الاستار، ص 145-146 و 151 و 326 و...؛ الذریعه، ج 14، ص 162 و ج 16، ص 33-34؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 102؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 323.

خلاد بن خالد رازی احول، ابو عیسی

محدث، اهل سنت، از امامان علم قرائت و یکی از چهار راوی قرائت حمزه. او را با نام «خلاد بن عیسی» و لقب های شیبانی، صیرفی، احول و ابن یزید نیز خوانده اند. صاحبان اعیان الشیعه و طرائف المقال و برخی دیگر بعید ندانسته اند که او همان خلاد سندی باشد. از خارجه بن عبدالله بن سعد بن ابی وقاص، حسن بن صالح بن حی، زهیر بن معاویه، کدینه بن مغیره و محمد بن عبدالعزیز

ص: 393

تیمی حدیث شنیده است، و ابوزرعه، برقی، یونس بن عمران و ابوحاتم رازی از او روایت کرده اند. ابن جوزی او را از بزرگان علم قرائت خوانده است، و ابوحاتم رازی و دیگران وی را در حدیث توثیق کرده اند. قرائت را نزد حمزه آموخت و قرآن را نزد او و سلیم بن عیسی قاری کوفی قرائت کرد. ابوبکر محمد بن شاذان جوهری و ابوالاحوص محمد بن هیثم عکبری و محمد بن یحییٰ خنسی و قاسم بن یزید وزان نزد او قرائت حمزه و غیر آن را آموختند. شیخ طوسی در کتاب فهرست می گوید: او کتابی داشته است که صفوان و ابن ابی عمیر از آن نقل کرده اند و همین بر وثاقت او دلالت می کند. در سال 220 ق. در کوفه درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 368 و ج 4، ص 215؛ الاعلام، ج 2، ص 309؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 141-142 و ج 20، ص 152 و ج 21، ص 263-264؛ الوافی بالوفیات، ج 13، ص 233-234؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 328؛ الفهرست طوسی، ص 123؛ نقد الرجال، ج 2، ص 197؛ طرائف المقال، ج 1، ص 454؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 334-335؛ معجم رجال الحدیث، ج 8، ص 62؛ تهذیب المقال فی تنقیح کتاب رجال النجاشی، ج 5، التاریخ الکبیر، ج 3، ص 189، پاورقی.

خلقی طهرانی رازی، میرزا علی

شاعر. در آغاز عهد صفویان به امور دیوانی اشتغال داشته است. این مطلع از او است:

بر گل روی تو از سنبل نقاب افتاده است *** یا نقاب از مشک تر بر آفتاب افتاده است؟

منبع: تحفه سامی، ص 158.

خلیل بن علی بن ابراهیم بن علی رازی تهرانی

طیب، ادیب و مشهور به «طیب مرده زنده کن». در سال 1180 ق. به دنیا آمد و در سال 1280 ق. درگذشت. از تألیفات او است: أرجوزة فی نصیحة الأطباء. دو پسر او به نام های میرزا علی و میرزا حسین از فقهای بزرگ نجف بودند. میرزا علی محدث، فقیه، زاهد، رجالی و از مشایخ اجازه در قرن سیزدهم هجری و استاد محدث نوری بود. پسر دیگرش، میرزا حسین خلیلی تهرانی، از اوتاد نجف بود که پس از درگذشت میرزای شیرازی، مرجعیت عام یافت و نخستین فقیه نجف بود که مشروطه را امضا کرد. او و آخوند خراسانی و شیخ عبدالله مازندرانی، سه مرجع بزرگ نجف (مراجع ثلاث) بودند که در حمایت از مشروطه بسیار کوشیدند.

منابع: معجم المؤلفین، ج 4، ص 124 و ج 5، ص 89؛ فوائد الرضویه، ص 292-298؛ الذریعه، ج 12، ص 135 و ج 6، ص 39، ج 7، ص 11 و 152-153 و ج 13، ص 150 و 152 و 326 و 387 و ج 16، ص 56 و 338 و ج 23، ص 173؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 615 و ج 10، ص 147؛ معارف الرجال فی تراجم العلماء و الادباء، ج 1، ص 9-277؛ تاریخ

ص: 394

بیداری ایرانیان، بخش دوم، ص 8-245.

خلیلی رازی، حسین

شاعر و خوش نویس. خط نستعلیق را خوش می نوشت. در عهد شاه طهماسب صفوی (930-984 ق.) در ری می زیست. این مطلع از او است:

کی نسبت قدّ تو به شمشاد توان کرد *** صد سرو به بالای تو آزاد توان کرد.

منابع: احوال و آثار خوش نویسان، ج 1، ص 153؛ ری باستان، ج 2، ص 301.

خموشی طهرانی رازی

از شاعران ری در عهد صفوی. در مجمع الفصحاء این رباعی از او نقل شده است:

ای درد تو سرمایه درمان کسی

وی جمع ز تو دل پریشان کسی

فریاد ز دست تو که از سنگدلی

یکدم نکنی گوش به افغان کسی

منبع: مجمع الفصحاء، بخش 4، ذیل عنوان.

خواجه امام رشید رازی، مدرسه و کتابخانه

از مدارس و کتاب خانه های معتبر شیعی، در محله جاروب بندان ری. این مدرسه و کتابخانه آن در عهد سلطان محمد سلجوقی بنا شده و در سال 556 ق. معمور و مسکون بوده است. صاحب نقض می نویسد: «از دوستان دانشمند معتبر، درس دین و اصول و فقه و علم شریعت خواندند که علامه روزگار خویش بودند، نه در عهد دولت سلطان سعید محمد - رحمة الله علیه - کردند که هنوز معمور است و مسکون و در آنجا درس علوم می خوانند و هر روز ختم قرآن و منزل صلحا و فقها است و کتبخانه ها دارد، و به همه انواع مزین است؟»

دروازه جاروب بندان، در جنوب غربی ری بوده است.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 534 و 550؛ نقض، چاپ دارالحدیث، ص 41؛ «تاریخچه کتاب و کتابخانه در ایران»، دوره 4-7، ش 53 و 54، اسفند 45 و فروردین 46، ص 15-20.

خواجه شرف مرادی، مدرسه و خانقاه

ابن اسفندیار در تاریخ طبرستان، در وقایع سال 582 ق. از این مدرسه و خانقاه یاد کرده است: «شرف مرادی گفتند خواجه ای داشت که

هنوز به ری مدرسه و خانقاه و دخمه او باقی است، زن را بر تعرض ولایات شاه اردشیر حریص می کرد.»

منابع: نقض، ص 41؛ ری باستان، ج 1، ص 533 و 536.

خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه

این مدرسه در زمان ملکشاه و برکیارق، برای شیعیان احداث شده بود و همان زمان

ص: 395

چهارصد طالب علم از سرزمین های مختلف در آن درس دین می آموختند. صاحب نقض گفته است: «مدرسه خواجه عبدالجبار مفید که چهارصد مرد فقیه و متعلم و متکلم از بلاد عالم در آن مدرسه درس شریعت آموختند، نه در عهد مبارك سلطان ملشکاهی و روزگار برکیارقی - رحمة الله علیهما - کردند و این ساعت معمور و مشهور است، و جایگاه درس علوم و نماز به جماعت و ختم قرآن و نزول اهل صلاح و فقهاء باشد؟ همه به برکات همت شرف الدین مرتضی است که مقدم سادات و شیعه است.» دانسته نیست که این مدرسه در کدام محله ری بوده است.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 41؛ ری باستان، ج 1، ص 536.

خانقاه ریان / زنان

مدرسه. نام این مدرسه در برخی نسخه بدل های کتاب نقض، «زنان» ثبت شده است. محقق کتاب مذکور، احتمال داده است که «ریان» مخفف «رییان» باشد؛ یعنی مدرسه منسوبان به ری. صاحب کتاب نقض در شرح این مدرسه گفته است: «دیگر مدرسه ای که میان این دو مدرسه [مدرسه تاج الدین محمد کیسکی، و مدرسه شمس الاسلام حسکا] است که تعلق به سادات کیسکی دارد، که آن را خانقاه ریان گویند، و مصلحان در وی مقیم باشند، نه هم در عهد سلطان محمد - نور الله قبره - فرموده اند؟» محل این خانقاه و مدرسه سید تاج الدین کیسکی، به حکم نزدیکی به مدرسه شمس الاسلام حسکا، ظاهراً در جنوب ابن بابویه، و در مشرق بقعه امامزاده عبدالله بوده است.

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 40 و پاورقی همان صفحه؛ ری باستان، ج 1، ص 533.

خواجه لهراسب

شاعر عهد صفوی و برادر امیدی رازی. مدتی ریاست بخشی از تهران را بر عهده داشت. مناظره های منظوم و هزل آمیز او به نام های «ترك و گیلک» و «چغندرنامه» شهرت یافت. این بیت از او است:

من چه کردم که مرا از نظر انداخته ای *** برده ای دل ز من و با دگران ساخته ای.

منبع: تحفه سامی، ص 76.

خورایین

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 26 نفر (5 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

ص: 396

خوی رازی / خوی ری

ناحیه. در قدیم، در آن حدود که قلمرو قم به منطقهٔ ری می پیوست، ناحیه ای وسیع به نام خوی وجود داشت که بخشی از آن به ری و بخشی دیگر به قم تعلق می گرفت. در تاریخ قم در باب دیه های خوی قم چنین آمده است: «خوی قمی - سوی الرازی - سی و دو دیه... به حقیقت و درستی که از ری باقم بیشتر رستاق خوی اضافه کرده اند، و کتاب [مالیات] ری بدین ناطق است.»

منبع: ری باستان، ج 3، ص 531.

خیرآباد 8592 مبارک آباد

ص: 397

دارالاماره

نام این کاخ امیرنشین، در ذیل کتاب تجارب الامم، در واقعه شکست ابوعلی بن حموله وزیر، از قابوس و قیام دیالمه و مردم برای دستگیری وی، ذکر شده است. ابن اثیر نیز در وقایع سال 434 ق. از آن خبر می دهد. در تاریخ گزیده، در باب طغرل ذکر شده است: «در خانه مجدالدوله رستم همچین نهانخانه ها یافت...»

شهری در زمان آل بویه، پایتخت بوده است. شاهان معمولاً در شهرها در سویی قصر و دارالاماره خود را احداث می کرده اند که هم موقعیت دفاعی آن در برابر حمله احتمالی دشمن، مناسب باشد و هم از لحاظ آب و هوا. در شهر باستانی ری در شمال ری برین این شرایط فراهم بوده است. دارالاماره مذکور در ذیل تجارب الامم و تاریخ ابن اثیر با خانه مجدالدوله مذکور در تاریخ گزیده بی شک همان قصر فخرالدوله است. این دارالاماره نیز در شمال ری و در همان محل دز رشکان واقع بوده است، و گفته یاقوت در باب تعمیر قلعه ری قدیم به دست فخرالدوله این نظر را تأیید می کند.

در فرهنگ آندراج آمده است: «فخرالدوله دیلمی بر گرد کوه ری حصار کشیده، در آن عمارات و قصور موفور قرار داده، آن را فخرآباد نام نهاد.» مراد، همان کوه رشکان، میان کارخانه گلیسیرین و کارخانه سیمان است. محله فخرآباد ظاهراً تا حدود خرابه خانه صاحب بن عبّاد (در شمال غربی ابن بابویه) امتداد می یافته است، و گسترش محله دز رشکان نیز تا همین حدود بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 352.

ص: 399

دارالبطیخ

میدان میوه فروشان در ری قدیم. مقدسی، ضمن شگفت خواندن این میدان در ری، آن را نزدیک مسجد جامع دانسته است. لسترانج در سرزمین های خلافت شرقی می گوید: «مقدسی به دو ساختمان مهم ری اشاره کرده است: یکی دارالبطیخ یا خربزه خانه (اسمی که معمولاً به بازار میوه فروشان شهر اطلاق می شد)؛ دیگری دارالکتب؛ یعنی کتابخانه که زیر محله روزه (روده) در کاروانسرای واقع بوده است؛ اگرچه به گفته او کتاب های زیادی در آن نبوده است.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 338.

دارایی رازی، میرزا محمدباقر

شاعر، متخلص به دارایی، صاحب «طرفه در مدایح».

منبع: الذریعه، ج 9، ص 312.

دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری

این دانشگاه، فعالیت خود را در خرداد سال 1364 ش. در یک دفتر استیجاری 300 متری واقع در طبقه فوقانی مسجد فیروزآبادی شهر ری، با 100 دانشجو در چهار رشته الهیات، کشاورزی، الکترونیک و مکانیک

ص: 400

آغاز کرد. در بهمن سال 1368 ش. مساحت ساختمان شماره يك دانشگاه، 17 هزار متر مربع و ساختمان شماره دو حدود 10 هزار متر مربع بوده است. این واحد دانشگاهی اکنون بیش از 20000 دانشجو در رشته ها و گرایش های مختلف دارد.

منبع: پایگاه مجازی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهر ری.

دانگه استره، مزرعه

نام این مزرعه در فرمانی از شاه طهماسب، به سال 950 ق. هجری، درج شده است.

منابع: ری باستان، ج 3، ص 533؛ آستانه ری، ص 78.

داهر بن یحیی احمري رازی، ابوجعفر

مقری، محدث امامی، مجهول. نام او «محمد» و «داهر» لقبش بوده است. پسرش، عبدالله بن داهر، معروف به «احمري» و محمد بن حمید رازی از او روایت کرده اند و او از لیث بن ابی سلیم و عبدالله بن عبدالقدوس رازی و اعمش. او را «اهل الرأی» و «صالح الحدیث» خوانده اند. شیخ طوسی از طریق محمد بن حمید، از او نقل کرده است. بیشتر محدثان اهل سنت (مانند عقیلی و ذهبی)، او را به غلو و رفض متهم کرده اند.

منابع: الضعفاء، ج 2، ص 46-48؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 453؛ لسان المیزان، ج 5، ص 224؛ الوافی، ج 4، ص 153، الیقین، ص 368؛ بحار الانوار، ج 32، ص 349 و ج 37، ص 330؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 3، ص 370؛ علل الدارقطنی، ج 5، ص 185؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 42، ص 42-43؛ المغنی فی الضعفاء، ج 1، ص 327؛ میزان الاعتدال، ج 2، ص 3؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 365.

در رشکان / دز رشکان / در رشقان

محلّه، دروازه و دژ. این دژ، هسته قلعه ری بوده است که محافظت از شهر را بر عهده داشتند. مواد به کار رفته در آن، ساروج و سنگ است. در تاریخ رویان، «در رشکان»، و در تاریخ طبرستان و کتاب نقض، «در رشقان» آمده است. دز یا دژ رشکان نیز به آن گفته اند. مکان این دژ و محلّه، شمال «ری برین» (در حدود کارخانه های سیمان و گلیسیرین، و تپه های چشمه علی و ابن بابویه و برج طغرل، تا راه آهن کهنه عبدالعظیم) بوده است. محلّه مذکور، مخصوص شیعیان بوده و در نقض آمده است: «لشکر آل مرتضی که باشند... جوانمردان در مصلحگاه و معتقدان در رشقان.» مرعشی در تاریخ طبرستان می نویسد: «و از آن زمان (عهد منوچهر) شهر ری مقابل گنبد فخرالدوله دیلمی که بعد از آن ساخته اند، بود و اهل ری آن موضع را دز رشکان گفتندی.»

ص: 401

در اینکه این هر سه، نام يك مکان است تردیدی وجود ندارد، چون اولیاء اللّٰه و ابن اسفندیار و مرعشی، هر سه تن، آنجا را آن بخش از ری دانسته اند که برابر گنبد فخرالدوله قرار داشته، و صاحب نقض نیز آن را در ردیف بخش های شیعه نشین ری ذکر کرده است. به کار رفتن دو حرف قاف و کاف به جای هم در نام ها سابقه دارد؛ چنانکه ابن اثیر قلعه طبرک را طبرق هم آورده است. اختلاف «در» و «دز» نیز - اگر تصحیف و سهو نساخ نباشد - بدان سبب است که در آن نقطه هم دروازه و هم دزی (دژی) عظیم بنیاد یافته بود، که گاه آنجا را به دروازه و دیگر گاه به دز نسبت می داده اند. «دز رشکان» به حکم سوابق تاریخی و قرائن و شواهد، منسوب به اشکانیان، و کلمه «رشکان» در اصل «ارشکان» بوده است. از مستشرقان و سیاحان خارجی، ژاک موریر و سر اوزلی و کرپرتر و جاکسن و اشمید، این محل را از نزدیک دیده و مشهودات خود را در سفرنامه های خود نقل کرده اند. موریر از آن با لفظ شاتو (Chateau) که به معنی قصر شاهانه است، یاد کرده است. کرپرتر گفته است: «دزی سخت استوار بر فراز صخره ای بلند پی افکنده شده است، که به

میزان قابل ملاحظه ای از مرتفعات اطراف برجسته تر است. در طول کناره های عمودی این بلندی به آسانی پی های بناهای جنگی آن را کشف کردیم، و مستقیماً از پایه آن يك رشته خط سنگربندی هویدا می گردید، که به سوی جنوب امتداد می یافت.»

در مقاله مندرج در «اطلاعات ماهانه»، وصف قلعه بدین گونه آمده است: «(قلعه، بر بالای کوه ساخته شده و قسمت هایی هم در جلگه جنوب کوه ضمیمه قلعه شده است، و باروهای خشتی عظیم در بالای کوه و در کف جلگه قلعه بوده است، که ضمن خاک برداری و کوه بری برای کارخانه سیمان مدتی نمودار می شود، و به مرور ضمن سایر عملیات از میان می رود.» کرپرتر در وصف پهنه دامن قلعه از سوی جنوب، که احتمالاً محل کاخ سلطنتی بوده است، می نویسد: «در پای دماغه بزرگ که تاج قلعه سنگربندی برج های محافظ است، يك رشته باروی استوار دیگر وجود دارد که پهنه ای فراخ را در بر می گیرد، و دژی کوتاه تر می سازد که احتمالاً در درون آن قصر سلطنتی و دیگر بناهای دولتی قرار داشته است.» در ضمن کوه بری و خاک برداری، نمونه های بسیار ارزنده ای از گچ بری های قدیمی به دست آمده، که نشان می دهد این محل اطاق های بسیار مجلل و شاهانه داشته است. این نمونه ها در موزه ایران باستان محفوظ است. همچنین آثار حمام در سوی غربی قلعه در بالای کوه، و استخر آب در قسمت شرقی هنوز به چشم می خورد. بناهای شاهانه در دامن دز را سه باروی عظیم به صورت سه قلعه متداخل حفاظت می کرده است، و در موقع جنگ اگر قلعه بیرونی تسخیر می شد، مدافعان در قلعه دوم سنگر گرفته به دفاع می پرداختند، و اگر آن نیز سقوط می کرد، به قلعه درونی پناه می بردند، و تسخیر قسمت اخیر، که انواع لوازم زندگی در آن فراهم بوده است، به آسانی امکان نداشت.

بنای دز از بالای کوه به سوی دامنه جنوبی امتداد می یافته، و در قسمت بالا از مغرب به مشرق، برج های استواری داشته است. سوراخ های اطراف دیوار برج غربی، که از آنجا به سوی دشمن در جهت شمال تیر می انداخته اند، هنوز برجهاست. در قسمت شرقی، نزدیک دامنه کوه، آثار چند گور باستانی باقی است. نزدیک آثار گورها، سردابی به ابعاد تقریبی دو متر و نیم در دو متر ساخته بودند و شاید لاشه های مردگان را در آن به امانت می گذاشتند. در مشرق این کوه آثار برجی خشتی مشهود است.

گودال خندق مانند دامن جنوبی این دز مستحدث است، و وقتی کارخانه سیمان

را می ساخته اند، خاک آنجا را که برای ساختمان مناسب می نمود، از راه نقبی که به زیر کوه حفر کرده بودند، به محل ساختمان برده اند. قبل از بنای کارخانه سیمان تمام این پهنه صاف و هموار بوده است.

از دیگر بخش های دز، نقب ها و ثقبه ها و راهروهای زیرزمینی بود، که گویا معبرهای سرری در زیرزمین برای مواقع خطر بوده است. در قسمت فوقانی، چاهی بوده است که احتمالاً به راه ها و نقب های زیرزمینی منتهی می شده است. مردم ری در نقب زدن، از قدیم معروف بوده اند. در خاک برداری های دامن کوه و خراب کردن آثار بازمانده دز برای فراهم آوردن سنگ برای ساختن کارخانه سیمان، آثار و اسباب و وسائل جنگی کهنه، فراوان به دست آمده است که بسیاری از آنها به موزه ایران باستان منتقل گردید. این آلات و وسایل در نشان دادن هنر مردم ری پیشین نمونه هایی ارزنده اند.

این مکان را آبی فراوان و هوایی خوش بوده، و ظاهراً بناهای مجاور چشمه علی که آثار خرابه های آن هنوز باقی است، از فروع بناهای این محله بوده است. دو محله فخرآباد و نصرآباد در همین منطقه بوده است؛ چنانکه یاقوت گفته است: «فخر الدولة دیلمی، قصری

نو در ری قدیم ساخت.» این خبر، نشان دهنده آن است که اعراب در واقعه فتح ری، شهر و قلاع آن را خراب کرده بودند. قلعه ری قدیمی مذکور در قول یاقوت، غیر از طبرک است؛ زیرا حوادث طبرک در زمان فخرالدوله و قبل از وی در کتب مذکور است، که نشان می دهد در آن زمان آباد بوده است.

در عهد اشکانیان و سراسر دوره ساسانیان، آنجا را «دز رشکان» می گفته اند. در عهد عباسیان به سبب اقامت نصر بن عبدالعزیز والی ری از سوی سفاح در این محل و تعمیر قسمتی از آن، به نام وی، «نصرآباد» نامبردار بود. در زمان آل بویه، فخرالدوله، قلعه و بناهای آن را از نو ساخت، و آن دز و محله را فخرآباد نامید. در عهد سلجوقیان و پس از آن مجدداً به همان نام باستانی «دز رشکان» شهرت یافت.

حدود محله بزرگ دز رشکان، از سوی شمال، تا حدود خیابان سیمان، از سوی مشرق تا مسافتی پس از باروی کهنه باستانی، از سوی جنوب، تا پیرامون ابن بابویه و برج طغرل، از سوی مغرب، نزدیک راه آهن کهنه عبدالعظیم حسنی (ع) پیش از خیابان شهر ری بوده است. این پهنه وسیع خود به چند محله کوچک تر تقسیم می شده است. دروازه این محله بزرگ که به سوی دولاب باز می شد و

از آنجا به طبرستان می رفتند، به مناسبت دز رشکان به نام «در رشکان» یا «در رشقان»، و به مناسبت دولاب، «دروازه دولاب» نام گرفت. این دروازه، ظاهراً در حدود پل کارخانه سیمان فعلی قرار داشته است. کوهی که دز رشکان بر بالای آن بود، در عصر ما به کوه سرسره موسوم است و سبب این تسمیه آن است که به امر فتحعلی شاه برای سر خوردن و بازی و تفریح خاندان سلطنتی، سرسره ای در آنجا احداث کرده بودند.

در دامنه جنوبی این کوه، سنگی بوده است که بر روی آن تصویری نقش بسته بود. این تصویر مردی را در حال تاختن نشان می داد که کلاهی کره ای شکل بر سر، و نیزه ای به حالت خوابیده و متوقف در دست، و گوی مانندی بر روی هر یک از دو شانه داشت. طرح دیگری از صورتی بر روی همین سنگ ترسیم شده بود، و نشان می داد که کار این نقش، ناقص و ناتمام است. فتحعلی شاه دستور داد تا آن تصویر را محو و به جای آن صورت وی را نقر کنند. در این نقش، فتحعلی شاه در حالی که تاجی بلند بر سر دارد، شیری را با نیزه هدف قرار داده است. تصویر عهد ساسانی را قبل از محو آن، چند تن از مستشرقان و سیاحان دیده و آن را وصف کرده اند. کرپرتر نوشته است: «در ضمن بالا رفتن از دماغه صخره که بی گمان قلعه اصلی و یا قصر در آنجا قرار داشته، کاپیتان ویلوک (Captain Willock) مرا به نقطه جالبی هدایت کرد. در این سوی صخره، نقشی بزرگ و ناهموار و ناتمام وجود داشت. این نقش، سواری را با ساز و برگ نشان می دهد که نیزه بلند او در حال خواباندن است، و چیزی همانند کلاه عهد ساسانی در بالای سر او قرار دارد. در روی شانه چپ وی شیء گوی مانندی و مشابه آن در بالای گردن اسب کمی عقب تر از گوش ها به نظر می رسید. اندام و چهار پای اسب تا زانو به صورت محو و سبک در روی سنگ ترسیم شده است... من حدس می زنم که احداث این نقش به فرمان یکی از شاهان ساسانی بوده است، و احتمالاً وی جز همان قهرمانی که اشکانیان را منقرض کرد و این سلاله را بنیاد نهاد نیست.» بر طبق گفته موریر و اوزلی، از میان سیاحان خارجی، نخستین بار، گردن (Gordon) این تصویر را کشف کرده است. این تصویر هر چند از عهد ساسانیان باز مانده است، انتساب آن به یکی از شاهان آن سلسله و انطباق آن با وی، خالی از غرابت نیست؛ زیرا بعید است که شاهنشاهی بزرگ، همچون اردشیر یا شاپور یا بهرام کاری بدین خردی را آغاز کند و آن را ناتمام بگذارد. چنین می نماید که صاحب نقش، سلطانی بوده که دولتی مستعجل

صخره ای که این تصویر بر آن منقوش بوده است، بر اثر کوه بری کارخانه سیمان از جای کنده شده، و به پای تپه سقوط کرده است. تصویر فتحعلی شاه ظاهراً در سال 1246 ق. منقور شده و دو سال پس از آن، نقش مظهر چشمه علی حک گردیده است.

محمود غزنوی، هنگام تسخیر ری، گویا در نظر داشت که خود از راه در رشقان (دروازه دولاب) که قصر مجدالدوله در آن محل واقع بود، به شهر حمله کند، و پسرش مسعود از راه دروازه بلیسان. در تاریخ بیهقی در این باب چنین آمده است: «چون به ری رسیدند امیر محمود به دولاب فرود آمد، بر راه طبرستان نزدیک شهر، و امیر مسعود به علی آباد لشکرگاه ساخت، بر راه قزوین، و میان هر دو لشکر مسافت نیم فرسنگ بود.» هم دولاب و هم علی آباد که در قرن چهارم هجری وجود داشته اند، امروز نیز آباد و دایرند. نیم فرسخ مسافت بین دولشکرگاه سلطان محمود و سلطان مسعود در آن زمان، اکنون شامل محله دروازه خراسان تهران و خیابان های حول و حوش چهارراه لرزاده، و خیابان صدرالاشراف و ساختمان ها و تأسیسات بیرون دروازه عبدالعظیم حسنی (ع)، و گورستان معروف به چهارده معصوم و دهکده فخرآباد است. علی آباد نیز که اکنون در جنوب غربی فرح آباد، کنار کیلومتر چهار خط راه آهن شمال واقع

گشته است، آبادی معظم و پررونقی است که قسمت اعظم آن به ورثهٔ مجدالدوله تعلق دارد، و به نام علی آباد مجدالدوله خوانده می شود، و در سطح اراضی پست و بلند جنوبی آن قطعات سفال های قرون اول هجری و آثار قدیم نمودار شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 283 و 192 و 538.

در شهرستان 8592 باب المدینه

در سون آباد 8592 ترسنا باد

در عابسی

بازار، دروازه و محله. در عابسی یا در غایش یا در عابش یا در غابش یا در عانش، از مناطق مهم شیعه نشین در ری بوده و ظاهراً در فاصلهٔ جنوبی حرم عبدالعظیم حسنی (ع) تا خرابهٔ قلعه گبری فعلی قرار داشته است. حدود ده بار در کتاب نقض، از این برزن یاد شده است. از صاحب فضایح الروافض در طعن و طنز مردم این محل، نقل می کند: «لشگر این علویان دانی که باشند؟ کفشگران در غایش و دباغان آوه و عوانان قم.» نیز: «بویکر و عمر و عثمان و همهٔ صحابه و تابعین را به دوزخ فرستد، و کفشگران در غابش و کلاه گران آوه... به بهشت فرستد!» در مدح این محل و مردمان آن می گوید: «اولاً لشکر آل مرتضی که باشند؟ شیر مردان فلیسان باشند و سپاه سالاران در عابش و سادات در زامهران.»

از صورت های مختلف عابسی، غایش، عابش و غیره در این کلمه، ظاهراً فقط «عابسی» صحیح است و باقی تصحیف است؛ زیرا به قرینهٔ باب هشام و بلیسان و حنظله بی گمان این مکان شیعه نشین نیز به بزرگی از شیعیان منسوب بوده است، و تنها «عابسی» به صورت نام شخص در منابع به چشم می خورد. در رجال مامقانی و غیره احوال چند تن از رجال موسوم بدین نام درج است، از جمله عابسی بن ابی شیبب الشاکری که در واقعهٔ طف شهید شده، و مقامی فوق وثاقت داشته است.

ظاهراً صورت اصلی نام این مکان «دز عابسی» بوده باشد؛ چنانکه در رشقان را «دز رشکان» ثبت کرده اند. چنین احتمالی در سخن محشی کتاب نقض نیز آمده است: «محتمل است که صحیح، دز عایش یا دز عابسی باشد.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 243 و 194.

در کنده

محله و دروازه. نام این محلهٔ سنی نشین، سه بار در کتاب نقض آمده است: «و هنوز که ناجی سلمان و بوذر و مقداد و عمّار باشند،

ص: 408

بهتر از آنکه قماربازان در کنده و رهالان باطن.» «طرفه تر آن است که گمان می برد... درنده در کنده... همه به بهشت روند.» «نه مستی دوغ [کذا] بازی سیاه قفا... چون قماربازان در کنده.» درباره این مکان، نشانی و اطلاعات دیگری در دست نیست، اما به قرینه صورت کلمه، شاید دروازه ای بوده است که درهای آن را کنده بوده اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 247 و 194.

در مصلحگاه / در مصلحکان / در مصلی گاه / در مسلخگاه / در مصلحت گاه

محلّه و دروازه. این برزن از اماکن بزرگ شیعیان بوده است. یاقوت در معجم البلدان گفته است: «مصلحکان بالحاء المهمله و کاف و آخره نون محلّة بالزّی.» اشکال این کلمه آن است که به جای پسوند گاه، کان در آن به کار رفته است. احمد کسروی در کتاب نام های شهرها و دیه های ایران در باب پسوند «کان» نوشته است: «ظاهر آن است که کان عوض شده از گان باشد؛ چنانکه عوض شدن کاف و گاف به یک دیگر در پارسی معروف است، و مثل های فراوان دارد. ولی می توان آن را کلمه ای جداگانه هم پنداشت. در این صورت نیز چون کان که در لغت به تنهایی به کار می رود، به معنای گونه ای جایگاه است؛ زیرا «کان زر» که می گوئیم خود به معنای جایگاه زر است یا جایی که زر در آنجا انبوه و فراوان باشد. از این رو کان را در آخر نام های آبادی نیز به آسانی می توان به معنای جایگاه گرفت.» بنابراین مصلحکان با مصلحگاه از لحاظ معنا تفاوتی ندارد.

در کتاب نقض دوازده بار از این مکان یاد شده است؛ از جمله می گوید:

«[حسن صبح] نه به در مصلحتگاه *** مصلحگاه نشست و نه به در زادمهران؟»

«سادات در زامهران و جوانمردان در مصلحگاه و معتقدان در رشقان...» «علی بن مجاهد به در مصلحگاه بود که او را به پدرش بازخوانند که رازی بود.» «و از محلت های ری در مصلحگاه و زادمهران باشد.» به گزارش راحة الصدور، در شعر شمس الدین لاغری، شاعر سنی، ذکر مصلحگاه بدین صورت آمده است:

«پس فراهان بسوز و مصلحگاه *** تا چهارت ثواب گردد شش.»

این در، و محلّه منسوب بدان در شمال غربی ری، در مغرب ری برین، در جنوب بازار بلیسان و محلّه زامهران، واقع بوده است. در کتاب نقض در احوال حسن صبح مقیم کوچه صوفی روده، در باب خانه دیگر وی در یک نسخه خطی که مورد استفاده و محل اعتماد مصحح آن قرار داشته، چنین ذکر شده است: «در شهر ری خانه داشت به در

مصلحگاه، به کوی جنوبی دیرینه قبه به در رادمهران [کذا].» این نسخه بدل در تعیین محل در مصلحگاه، و اینکه «دیرینه قبه» زادمهران از سوی جنوب به مصلحگاه می رسیده است، دلیلی روشن است. ظاهراً کوی جنوبی دیرینه قبه حدود امامزاده عبدالله فعلی بوده است؛ زیرا چنانکه در نقشه شهر مشهود است، دو محله زادمهران و مصلحگاه در این نقطه به هم می پیوسته اند. به احتمال قوی، مقصود از قبه همان قبه امامزاده عبدالله است.

مصلحگاه یا مصلحتگاه، گویا در اصل «مصلحگاه» یا «مصلحتگاه» بوده، و مسلحه در لغت به معانی موضع السلاح و جای دیدبان و مردم مسلح آمده است، و جمع آن مسالِح است. از میان این معانی، «مسلحه» به معنای قومی سلاح ور، و مسالِح که جمع آن است، به معنای پادگان نظامی، مناسب تر است. این نوع تبدیل حروف در اسامی اماکن و غیر اماکن سابقه ای فراوان دارد. در کتاب الرسالة الثانیة تألیف ابی دلف مسعر بن المهلهل، در وصف مفازة میان ری و قم، نسخه بدل «مسالِح»، به همین معنای پادگان، به صورت «مصالِح» آمده است. مسالِح را مینورسکی نیز به معنای پادگان و اسلحه خانه ترجمه کرده است، که کمال مناسبت را با مقام دارد. از همین دست است کلمات اصپهبد به جای اسپهبد و صحنه به جای سحنه. این گونه تبدیل ها در نام اماکن، تنها در صاد و سین نیست، و گاه در حروف قریب المخرج دیگر نیز مشهود است؛ همچون عنزلی به جای انزلی و طار به جای تار.

دلیل دیگری که وجه مصلحگاه را تأیید می کند، ذکر این کلمه است به صورت مسلخگاه. محقق نقض، محدث ارموی، پس از بحث مستوفی در این باره می نویسد: «بعد از تأمل و تدبیر در پیرامون کلمه، و ملاحظه قرائن خارجییه... قویاً محتمل است که این کلمه به حای مهمله بوده باشد، و از سلاح که به معنای حربیه و آلت جنگ است، اخذ شده باشد.» لغت دانان یکی از معانی مسلحه را «قومی سلاح ور» ذکر کرده اند. از این رو مصلحتگاه، مفهومی نزدیک پادگان نظامی امروزی داشته است؛ به ویژه آنکه می دانیم ری از روزگار باستان تا پایان عهد آبادی، پیوسته قرارگاه سپاه بوده است.

اما صورت های مصلی گاه و مصلحکان را نیز ظاهراً محملی است. مصلی نام عرصه ای در جهت غربی مدینه یا شهرستان، در محل صلحگاه بوده است. گویا مدینه یا شهرستان میان صحرای ازدان و مصلی قرار داشته است، و گویا صحرای ازدان در مشرق شهر

واقع بوده که بعدها مرداویچ جیل آباد را در آن نقطه پی افکند. وجه این احتمال آن است که عمر بن علا گاه در ری و دیگرگاه در رویان می زیسته، و معبر مستقیم این دو نقطه، دروازه کوهکین بوده است. بنابراین جوسق وی و به تبع صحرای ازدان، باید در مشرق شهرستان واقع باشد. شیعیان که سراسر مغرب شهر ری را در اختیار داشتند، در مصلاّی اهل سنت نماز عید و آدینه نمی گزارده اند؛ چنانکه صاحب فضائح الروافض گفته است: «بگفته ایم که رافضیان نماز آدینه و نماز عید به مصلاّی گاه مسلمانان نکنند.» و آنان را بالاستقلال از خود مصلاّی بوده است؛ چنانکه در نقض آمده است: «و مدرسه شیخ حیدر مکی به در مصلی گاه.» این مصلاّی، در مغرب شهر ری واقع بوده است و می دانیم که عمده بخش شیعه نشین ری، همان ری برین باستانی و قسمت جنوبی آن بوده و شهرستان ری در مشرق و متصل به آن قرار داشته است. از این رو ممکن نبوده است که مصلاّی اهل سنت در این محل واقع باشد. به این قرینه محل مصلاّی با مصلحگاه انطباق پیدا می کند، و مصلی بخشی از مصلحگاه می شود. این مصلاّی گاه در ری غیر از آن است که در قول صاحب فضایح در نقض آمده و گفته است: «رافضیان نماز آدینه و نماز عید به مصلی گاه مسلمانان نکنند.» چون آن مکان به قول وی از آن سنّیان بوده است، و سنّیان در نیمه شرقی ری می زیسته اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 249 و 194 و 260.

دروازه آهنین 8592 باب الحرب

دز

مزرعه. نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب، به سال 961 ق. در ضمن بیان موقوفه های آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) آمده است: «... مزرعه دز واقع در بلوک غار ری.»

منابع: آستانه ری، ص 33؛ ری باستان، ج 3، ص 534.

دستبی / دشتبی / دشتوه ری

در قدیم بر دشتی پهناور میان ری و همدان اطلاق می شده است که از انضمام آن دو به یک دیگر، قزوین پدید آمده است. در برخی کتب جغرافیای قدیم، «دستبی» یا «دشتبی» ثبت شده است که معادل و معرّب «دشتپی» یا «دشت آبی» یا «دشت آوه» است، چنان که قرچانلو و یاقوت حموی نوشته اند. صاحب تاریخ قم گفته است: «چنانچه دو رستاق دستبی، که یکی را دستبی ری می خوانند، و آن دیگر را دستبی

ص: 411

همدان، و هر دورا موسی بن بغا جمع کرده و هر دورا يك كوره گردانید و غزوين [كذا] نام نهاد.» ظاهراً دشتی ری معمور و وسیع تر از دشتی همدان بوده و قریب نود دیه داشته است. در قرن سوم عمارتی مشهور به نام قصر جابر در دشتی وجود داشته که ذکرش در منابع آمده و در کتاب مختصر البلدان ابن فقیه به آن اشاره شده است. دشتی را «دستوه» نیز نوشته اند، چنانکه در مجمل التواریخ آمده است: «یزدجرد، شروین پرنیان را که رئیس روستای دستوه بود به حدّ قزوین، به روم فرستاد.»

منبع: ری باستان، ج 3، ص 538.

دماوندی رازی

شاعر، متخلص به «سائل». در دماوند و همدان زیسته است. نویسنده تحفه سامی، شعر و انشای او را ستوده است. در تذکره آذر، در شمار شعرای ری آمده است. در سال 940 ق. بر اثر بیماری مالیخولیا یا اختلال دماغ درگذشت. رباعی زیر از او است:

کار ما در شهر با شوخی بلا افتاده است *** عاشقیم و کار عاشق با خدا افتاده است

دل به دستم بود و می گشتم به گرد کوی دوست *** بی خبر بودم نمی دانم کجا افتاده است.

منابع: تحفه سامی، ص 122؛ مجمع الخواص، ص 180؛ آتشکده آذر، ص 218؛ قاموس الاعلام، ج 4، ص 2529؛ هفت اقلیم، ج 3، ص 88.

دورا 8592 تاریخ ری

دوریست / درست / دَرشت / طَرشت، آبادی

دوریستی، خاندان حسن بن جعفر بن محمد دوریستی

دولت آباد، خانه فرهنگ

واقع در شمال شرقی شهر ری، در شهرک دولت آباد. در سال 1374 ش. ساخته شد. شهرک دولت آباد، در سال 1350 ش.

در کنار قلعه دولت آباد بنا گردید. خانه فرهنگ دولت آباد، دو بخش فرهنگی - هنری و آموزشی دارد و از جمله فعالیت های شاخص این مرکز، کارگاه آموزش خانواده، با همکاری انجمن مددکاران ایران است. برگزاری کلاس های ادبی و قرآنی و جشن های مذهبی از دیگر فعالیت های این مجموعه است. بخش دوم فعالیت های این مرکز، برگزاری دوره های آموزشی تربیت مربی، قالی بافی، خیاطی، فوریت های پزشکی و امداد و کامپیوتر، با هدف خوداشتغالی و کارآفرینی است.

دولت آباد قیصریه

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری. این روستا در دهستان عظیم آباد، در جنوب

غربی شهر ری، در کنار راه آهن قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 920 نفر (230 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

دو توهه پایین

روستا، از توابع غار شرقی بخش کهریزک شهرستان ری. هوای آن، گرم و خشک است و کوه الله اکبر در شمال آن واقع است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 867 نفر (212 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

ده توهه بالا

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 126 نفر (31 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

ده خیر 8592 آبه غار

ده نو

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 276 نفر (65 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

دهقانی رازی

شاعر. در آغاز عهد صفویان در ولایت ری می زیسته و شغل مکتب داری داشته است. بر اثر بیماری جوع درگذشت. این بیت منسوب به او است:

لعل لب تو جانا جامی است پر ز باده

یا رب بود که بینم لب بر لب ت نهاده

منبع: تحفه سامی، ص 162.

دهک

روستایی در ری باستان. نام این دیه را سمعانی و یاقوت به فتح حرف اول ضبط کرده اند، و به کسر نیز گفته اند. چند تن از راویان حدیث، از جمله سندی بن عبدالله و علی بن ابراهیم دهکی بدانجا منسوبند. در باب محل آن، اطلاعی در دست نیست، اما می توان احتمال داد که نام بازار دهک نو در ری، برگرفته از نام آن باشد و این بازار گویا در شمال غربی ری بوده است. در شهر ری، اماکنی که به نام دیه های اطراف بوده، زیاد

ص: 413

است؛ مانند دروازه دولاب. و چون این اماکن در شهر، در جهتی بوده است که آن دیه ها قرار داشتند، شاید دهک نیز در مغرب ری بوده است؛ چنانکه اکنون در شهریار که در مغرب و جنوب غربی ری باستان واقع است، روستایی به نام «دهک» وجود دارد، و بعید نیست که همان دهک باستانی باشد.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 549.

دیرینه قبه

محل. در کتاب نقض، درباره خانه حسن صباح، در نسخه بدل، چنین آمده است: «در شهر ری خانه داشت به در مصلحگاه به کوی جنوبی دیرینه قبه به در راد مهران [کذا]». این نقطه، در محل تلاقی محله های مصلحگاه و زادمهران، در نزدیکی امامزاده عبداللّه واقع بوده است. و ظاهراً مراد از قبه نیز همان قبه امامزاده عبداللّه است.

منبع: ری باستان، ج 1 ص 196.

دینار

محل، کوچه. حسین بن علی دیناری رازی، منسوب به این محل است. به قرینه نام، احتمالاً ضربخانه ری در آنجا بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 228.

ذوالمنقب بن طاهر بن ابی طالب حسینی رازی

عالم و مورخ شیعی مذهب ری. منابع و تراجم، او را فاضل و صالح خوانده و چندین کتاب به وی نسبت داده اند؛ از جمله: التواریخ؛ المنهج فی الحکمه؛ الرياض؛ السیر.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 62-63؛ بحارالانوار، ج 102، ص 231؛ جامع الرواة، ج 1، ص 314؛ امل الآمل، ج 2، ص 116؛ معجم رجال الحدیث، ج 8، ص 161؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 437.

ص: 414

راجیس 8592 تاریخ ری

راجیش 8592 تاریخ ری

راجیک 8592 تاریخ ری

راز 8592 تاریخ ری

رازوک 8592 تاریخ ری

الرازی 8592 احمد بن اسحاق رازی

رازی 8592 تاریخ ری

رازی، خانه فرهنگ

در سال 1373 ش. افتتاح و راه اندازی شد. ارائه خدمات فرهنگی، آموزشی، هنری و... از فعالیت های آن است. بخش آموزش این مرکز، شامل کلاس هایی در رشته های علوم قرآنی، هنرهای دستی و تزئینی، هنرهای تجسمی، دوره های کامپیوتر، دوره های زبان و مهد کودک است. خانه فرهنگ رازی، در کنار فعالیت های آموزشی، برنامه های مختلفی از قبیل بزرگداشت اعیاد ملی و مذهبی و مناسبت های انقلابی، همایش ها و سمینارها، ایستگاه های طراحی و نقاشی و... برگزار می کند.

راژس 8592 تاریخ ری

راک 8592 تاریخ ری

راکس 8592 تاریخ ری

راکیا 8592 تاریخ ری

راگ 8592 تاریخ ری

راگا 8592 تاریخ ری

راگای 8592 تاریخ ری

راگز 8592 تاریخ ری

راگس 8592 تاریخ ری

راگو 8592 تاریخ ری

راگیبا 8592 تاریخ ری

راگيانا 8592 تاريخ رى

رام اردشير 8592 تاريخ رى

رام بيروز (رام فيروز)،

ص: 415

رام فیروز 8592 فیروز بهرام

راورپس 8592 تاریخ ری

رای 8592 تاریخ ری

رائی 8592 تاریخ ری

ربیعی، ملامحمد

ملا محمد ربیعی، فرزند آخوند ملا ربیع، متولد سال 1237 ش. از دانشمندان و ائمه جماعت زاویه مقدسه و صحن مطهر بود.

ملا محمد، پس از خواندن مقدمات و ادبیات نزد پدر و علمای شهر ری به تهران رفت و در مدرسه فخریه مروی ساکن شد و سطوح را از علمای آن زمان فرا گرفت و پس از آن از محضر میرزا حسن آشتیانی استفاده فقهی و اصولی کرد. سپس به ری بازگشت و به اقامه جماعت در صحن مطهر و تدریس در مدرسه عتیق و مدرسه امینیه پرداخت. در ربیع الثانی 1349 ق. (شهریور 1309 ش.) در سن هفتاد و دو سالگی درگذشت و در مقبره دربانی مدفون گردید.

منبع: اختران فروزان ری و طهران، ص 165.

رحیمی طهرانی رازی

شاعر. در اوائل عهد صفویان در تهران می زیست. با علم نجوم اندکی آشنایی داشت. این مطلع از او است:

طمع ز وصل بریدم به هجر خو کردم *** وداع خوشدلی و ترک آرزو کردم.

منبع: تحفه سامی، ص 162.

رشیدالدین رازی دوعی

از فقهای شیعی مذهب ری. نامش در پاره ای از منابع آمده است.

منبع: فهرست منتجب الدین، ص 92-93.

رشیدالدین بن عباس بن علی رازی ورامینی

از وکیلان امام زمان (عج) در غیبت صغری، در شهر ری.

منبع: الکلینی و الکافی، ص 147.

رغه 8592 تاریخ ری

رقاشی، فضل بن عبدالصمد

فضل بن عبدالصمد مولی رقاش، شاعر اهل ری، هم عصر ابونواس. در شعر، طبعی پاکیزه و روان داشت و با شعر ابونواس مقابله کرده و ابونواس نیز در بیتی او را ستوده است:

«وجدنا الفضل أكرم من رقاش *** لأن الفضل مولاه الرسول.

یعنی فضل بن عبدالصمد، برتر از آن است که مولای (بنده) بنی رقاش باشد. مولای او رسول خدا (ص) است که فرمود: من مالک کسی هستم که مملوک کسی نیست (أنا مولی من لا مولی له). وی از ثناگویان هارون الرشید و برامکه بود و تا آخر به آل برمک

ص: 416

وفادار ماند و در این راه به زندان نیز افتاد. پس از سرنگونی برامکه، در رثای آنان شعر گفت. پس از انقراض برامکه به خراسان رفت و به طاهر بن حسین پیوست. رقاشی، هجویات نیز گفته است که برخی از آنها در میان مردم عرب زبان، بر سر زبان ها بوده است.

منبع: الاغانی، ج 16، ص 429-432.

رقی 8592 عباس بن اسماعیل رازی طیالسی

رک 8592 تاریخ ری

رکن الدین ابوالمظفر 8592 برکیاروق

رکن الدین رازی

شاعر قرن ششم، برادر فخر رازی. خاقانی شروانی در قصیده ای، او را ستوده است. وی در ماجرای موسوم به «فتنه کرامیه» در فیروزکوه پایتخت غوریان، در سال 595 ق. جانب کرامیه را گرفت.

منبع: الذریعه، ج 27، ص 382.

رگ 8592 تاریخ ری

رگا 8592 تاریخ ری

رگس 8592 تاریخ ری

رگه 8592 تاریخ ری

روح بن محمد بن احمد رازی شافعی، ابوزرعه اصغر

قاضی و فقیه شافعی مذهب، محدث، شاعر، ادیب، از مشایخ خطیب بغدادی، معروف به ابوزرعه اصغر، نواده حافظ ابی بکر ابن سنی دینوری. نیای او از موالی عبدالله بن جعفر بن ابی طالب بوده است. در اصفهان عهده دار شغل قضا بود و در سال 413 ق. از راه حج، به بغداد رفت و مدتی در آنجا حدیث گفت. بغدادی می گوید علاوه بر بغداد، در سال 421 ق. در کرخ نیز او را دیدم و آنجا نیز از او حدیث نوشتم. از ابوهیثم احمد بن عمر بن محمد ابیوردی، احمد بن محمد بن جمان، ابوالفضل عباس بن حسین صفار، جعفر بن عبدالله بن یعقوب قنکی، ابن فارس لغوی، علی بن محمد بن عمر فقیه معروف به قصار رازی (راوی عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی)، ابوزرعه احمد بن حسین رازی، ابواحمد حسین بن علی تمیمی نیشابوری، ابوالحسن علی بن ابراهیم زیات، اسحاق بن سعد بن حسن نسوی، جعفر بن عبدالله فناکی، اسحاق بن سعد بن حسن نسوی و دیگران روایت کرده است. شماری از راویان او عبارتند از: خطیب بغدادی، ابوالقاسم عبدالرحمن بن محمد و محمد بن احمد بن حسین. خطیب بغدادی او را صدوق، ادیب، شاعر و دانا خوانده است. ذهبی می گوید: در علم حدیث، سه تن به ابوزرعه رازی شهرت دارند: کبیر (از اقربان بخاری)، اوسط و اصغر که روح

بن محمد، قاضی اصفهان، سبط حافظ ابی بکر ابن سنی است. بیش از هشتاد سال زیست و به سال 423 ق. در اصفهان درگذشت. کتابی به نام «مجموع جم الفوائد» داشته است.

منابع: تاریخ بغداد، ج 7، ص 458 و ج 8، ص 409 و 448 و ج 10، ص 159 و 326-327 و ج 14، ص 141 و 188؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 5، ص 215-216 و ج 13، ص 458 و ج 25، ص 209 و ج 32، ص 419 و...؛ طبقات الشافعیه، ج 3، ص 455 و ج 4، ص 378-379؛ تذکره الحفاظ، ج 3، ص 1000؛ سیر اعلام النبلاء، ج 16، ص 256 و ج 17، ص 50-52؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 15، ص 231؛ الانساب، ج 3، ص 325؛ البدایه و النهایه، ج 12، ص 43؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 174.

روحی رازی

شاعر عهد صفوی، برادر «نیستی رازی» که او نیز شاعر بود. این مطلع از او است:

نشان دهند رقیبان من مرا از تو *** ندیده ام من بیدل به جز جفا از تو.

منبع: ری باستان، ج 2، ص 305.

رود شور / شور فشاپویه

رود طولانی شور با جهت شمال غربی - جنوب شرقی که عرض شهرستان ری را طی می کند. رود شور از استان زنجان سرچشمه گرفته و پس از عبور از استان قزوین و جنوب غرب استان تهران و شهرستان زرندیه، به شهرستان ری می رسد. شاخه های مشهور این رود عبارتند از: خررود، ابهررود، کردان و سرود.

این رود از شش کیلومتری جنوب حسن آباد فشاپویه عبور می کند و به شوره زار شرق حوض سلطان قم می ریزد. رود شور در بخشی از شهرستان ری به موازات رود کرج و در جنوب آن و با فاصله متوسط ده کیلومتری روان است و با طی یک قوس بزرگ راستگرد از فشاپویه ری خارج و به دهستان قمرود شهرستان قم وارد می شود. این رود، دائمی است و 420 کیلومتر طول دارد.

منابع: جغرافیای ری؛ فرهنگ جغرافیایی آبادی های کشور (تهران)، ج 38، ص 166 و 248؛ رودها و رودنامه ایران، ص 307.

روده / روده

بازار، محله، مسجد. اصطخری در المسالك در مقام شرح بازارها، روده را از مراکز مهم تجاری ری شمرده است.

در ترجمه فارسی مسالك آمده است: «روده از همه آبادان تر است و کاروانسراها و بازارها و بازرگانی های بسیار آنجا باشد.» ابن حوقل، بازار روده را بزرگ ترین بازار ری و بسیار آباد شمرده است. در قصیده ابن کربویه رازی آمده است:

و کم بروذۀ من مستشرف حسن

این بیت نشان می دهد که روده تا بدانجا که از سوی جنوب به شارع باطان می پیوسته، سخت معمور و آباد بوده است. یاقوت نیز در معجم البلدان و المشترك به محله و بازار روده اشاره می کند. چشمه علی فعلی یا سورین باستانی از میان این بازار می گذشته و در کنار این نهر و تپه های مجاور آن نخستین بنای شهر ری پی افکنده شده است. از این رو بازار روده را باید قدیم ترین بازار ری شمرد. این بازار طولانی در ری برین قرار داشته و قسمت علیای آن را سر روده یا رأس الروده، و میانه آن را قطب روده یا وسط روده، و پایین آن را اسفل روده می گفته اند. با نظر داشت قرائن می توان گفت که این محله بر قسمت علیای روده (حوالی بقعه ابن بابویه) اطلاق می گردیده است. در کتاب نقض آمده است: «مناقب خوانان در قطب روده... همان خوانند که به دروازه مهران.»

ظاهراً بازار بزرگ روده، از سمت جنوب شرقی تا مسافتی پس از برج طغرل، قطب روده نام داشته است. از دلائلی که مکان بازار روده را معین می سازد، این است که اصطخری و ابن حوقل ادعا کرده اند که قلّه دماوند را از وسط بازار دیده اند. در پهنه این شهر به سبب قرار داشتن کوه بزرگ ری و تپه های بلند در اطراف آن کوه در شمال، قلّه دماوند تنها از گوشه شمال غرب (محل قطب روده) قابل مشاهده بوده است.

محلّه روده، سنی نشین بوده است. عبدالجلیل رازی قزوینی در نقض می نویسد: «از شهرهای اعظم در عالم یکی ری است لابد، و در او جامعی به روده هست از آن اشعری مذهبان.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 219 و 241 و 196 و 598.

روغنی، سید داوود 8592 شاطر داوود

رویان

محله ای در ری قدیم. معجم البلدان، به نام این محله در ری اشاره کرده و گویا مکان آن، جیل آباد بوده است؛ زیرا دروازه کوهکین که از آنجا به طبرستان و رویان و مازندران می رفته اند، در این پهنه بوده و مردم شمال از آنجا وارد شهر ری می شدند. در قدیم، مهاجران نزدیک دروازه شهری که وارد آن می شدند، اقامت می کردند، و برای خویش کوی و برزن می ساختند و احتمالاً نام رویان را اهالی اهل شمال بر این محله نهاده اند. همچنین جیل آباد ری را مرداویج گیل ساخته است، و به احتمال، همراهان این سردار که اهل گیلان و مازندران بوده اند، در

بخشی از جیل آباد اقامت داشته، و آنجا را به نام موطن خویش، رویان نامیده اند.

منبع: ری باستان، ج 1 ص 197.

الرّی / ری 8592 تاریخ ری

ری اردشیر 8592 تاریخ ری

ری برین / ری علیا

بخش نخستین شهر ری که در جنوب چشمه علی، میان باروی عظیمی که پیش از اسلام احداث شده بود، قرار داشته و به تدریج از سوی جنوب شرقی گسترش یافته است. ری مذکور در کتب مقدس و کتیبه داریوش همان ری برین است.

قید «برین» و «زیرین» به مناسبت شیب طبیعی زمین است که قسمت علیای آن را «برین» و سفلی آن را «زیرین» خوانده اند. ازین رو باید «ری زیرین» در سوی جنوب شرقی ری برین باشد. در شمال این بخش که در عصر اسلامی معمور بوده، کوه قرار داشته است. حمدالله مستوفی در نزهة القلوب گفته است: «ری، شهری گرمسیر است و شمالش بسته... قلعه طبرک به جانب شمال در پای کوه افتاده است.» صاحب ریاض السیاحه نیز همین گزارش را تأیید می کند. بخش اصلی شهر ری در دوره اسلامی در جنوب کوه بی بی شهربانو قرار داشته است. ری برین نیز بسیار کهنه و قدیمی است، و به هنگام فتح ری به فرمان نعیم آن را خراب کردند. در دائرة المعارف اسلامی بنای ری جدید به فرخان بن زینبی (زینبد) نسبت داده شده است. در فتوح البلدان، به جای زینبی، نام پسرش فرخان آمده است. گویا این پدر و پسر هر دو در واقعه فتح ری شرکت داشته اند.

ری برین در دوره های پسین که شهر ری وسعت و جمعیت بیشتر یافت، به ویژه در عهد دیالمه، از نو آباد شد. این بخش در قرون پیش از اسلام بسیار آباد و در عهد اشکانیان پایتخت بوده است. در سوی شمال شرقی آن صخره مرتفع مستطیلی قرار دارد (کوه سرسره) که بر فراز آن دژی استوار و بلند بنیان داشت، به نام «دز رشکان» مخفف «دز ارشکان» کارخانه سیمان در همان نزدیکی در سوی شمال، به تدریج سنگ های آن را در کوره های آتشین خود به سیمان مبدل و آن را دو نیم کرده است. در جنوب این صخره نیز کارخانه گلیسیرین واقع است. اینکه برخی، آثار دژ این صخره را با قلعه طبرک منطبق می دانند، نادرست است. جز دز رشکان، دزهای دیگری نیز از سوی جنوب و جنوب غربی و شمال غربی از ری برین حمایت می کرده است.

«ری برین» تمام عظمت و شوکت باستانی

خود را در قرون اسلامی به «ری زیرین» داد، و خود به صورت گوشه ای از ربض شهر درآمد، و شارسستان و کهن دژ و باقی ربض شهر همه در «ری زیرین» قرار گرفت. شیعیان شهر بیشتر در «ری زیرین» مقیم بوده اند. در عهد ما نیز آنچه از ری باستانی آباد است، همان ری برین است و آثار ری زیرین به کلی محو گردیده و از میان رفته است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 167.

ری در شعر کهن فارسی

یافتن نام و یاد ری در پیشینه ادب فارسی، کاری چندان دشوار نیست؛ به ویژه آنکه ری در ادوار گوناگون تاریخ ایران، همواره اهمیت ویژه خود را در بُعد سیاسی، اقتصادی، علمی و نیز مذهبی حفظ کرده است. اگرچه نامی از ری در ابیات بازمانده از شاعران قرن سوم دیده نشده است، اما تاریخ نگاران و جغرافی نویسان یک قرن بعد، همگی درباره عظمت و آبادانی آن سخن گفته اند (ر. ک: حدود العالم من المشرق الی المغرب، ص 142). همچنین اگرچه نمی توان بر اساس ابیات اندک و پراکنده ای که از روزگار پدر شعر فارسی، رودکی سمرقندی، بر جای مانده است، تحلیل و قضاوتی به سامان در باب موضوعی خاص به انجام رساند، اما از همان چند بیتی که رودکی در آن از ری یاد کرده است، می توان دریافت که ری تا قرن چهارم هجری - و به گواهی قوانین بسیار، تا قرن های بعد - منزلگاه شادی و سرور بوده است؛ چراکه رودکی در قصیده مشهور خود که با مطلع

«مادر می را بکرد باید قربان *** بچه او را گرفت و کرد به زندان»

آغاز می شود، می گوید:

وانك به شادی یکی قدح بخورد زوی *** رنج نبیند از آن فراز و نه احزان

انده ده ساله را به طنجه رماند *** شادی نورا زری بیارد و عمان

نیز در جایی در وصف محبوب خود، او را «طرفه ری» معرفی می کند؛ پیدا است که در تصور شاعر، ری معدن نفایس و مخزن طُرفه ها بوده است:

ای قبله خوبان من، ای طرفه ری *** لب را به سپیدرگ بکن پاك از می

(سپیدرگ: بخشی از آستین، نیز دستارچه)

از آنچه بر زبان متقدمین درباره ری رفته است، برمی آید که ری از چنان عظمتی برخوردار بوده است که در طول تاریخ «صاحب ری»، به معنای صاحب قدرت و شکوه تمام بوده است؛ چنانکه انوری، فیروز شاه و مجدالدین را این گونه مدح می کند:

آنجا که ذکر صاحب ری رفت و ذکر تو *** بر عهد دولت تو دعا کرد روزگار

نیز در مدح خواجه محمد جعفر علوی می گوید:

ای به درگاه تو بر قصه رسان صاحب ری

ره نشین سر کوی کرمت حاتم طی

سوزنی سمرقندی در مدح صفی الدین سروده است:

تورا به صاحب ری گر کسی قیاس کند

ورا بود نه تورا، اندرین قیاس جمال

در مدح محمود بن عبدالکریم نیز گوید:

مر تورا با صاحب ری گر قیاس آرم به فضل *** دور نبود گر حیات آید بدان عظم رمیم

و در مدح علی (ع) می گوید:

در نرمندی ست گویی صاحب ری را خلف *** در جوانمردی ست گویی حاتم طی را بدل

از این دست ابیات در ادب کهن پارسی، کم نیست که در آنها «صاحب ری» نماد و سمبل صاحب شوکت و قدرت و هنر بوده است.

گاهی ذکر ری در ابیات شاعران نامی، به دلیل شکل و شمایل ساختمان ها و نیز راه های زیرزمینی و مخفی در این شهر بوده است. مرتضی راوندی، نویسنده تاریخ اجتماعی ایران نوشته است: «ظاهراً عده ای از مردم ری، به علت اختلاف شدید مذهبی که با هم داشتند و به حکم مقتضیات عصر، و جنگ های فنودالی، برای حفظ جان و اموال خویش خانه های خود را در زیرزمین بنا می کرده اند و راه ورود را دشوار و سخت و ظلمانی می ساخته اند؛ چون سپاه دشمنان به زور و گاه دوستان به غصب، خانه های ایشان را در تصرف می گرفته اند... مولانا در دیوان شمس تبریزی، در بعضی از غزلیات، به این معنی اشاره کرده است:

عمارتی است خراباتیان شهر مرا *** که خانه هاش نهان در زمین چوری باشد.

و یا:

عاشقان سازیده اند از چشم بد *** خانه ها زیر زمین چون شهر ری.

مردم ری را از دیرباز در احوادث راهروهای زیرزمینی و حفر و نقب، تخصصی بسزا بوده است.»

مولوی در مثنوی نیز بارها از ری یاد کرده است؛ از جمله در داستان مسجد آدم گش در شهر ری. آغاز آن حکایت در مثنوی چنین است:

یک حکایت گوش کن ای نیک پی

مسجدی بُد در کنارِ شهرِ ری

هیچ کس در وی نخفتی شبِ ز بیم

که نه فرزندش شدی آن شبِ یتیم

بس که اندر وی غریبِ عور رفت

صبح دم چون اختران در گور رفت

بر پایهٔ منابع تاریخی، مسجد مهمان کُش یا آدم کُش یا غریب کُش شهرِ ری، همان مسجد ما شاء الله است که در قبرستان ابن بابویه و

ص: 422

مجاور دیوار به دیوار ضلع غربی بقعة امامزاده هادی است. بدیع الزمان فروزانفر در کتاب مأخذ قصص و تمثیلات مثنوی، در تعیین محل این مسجد، می نویسد: «مطابق روایات مردم شهر ری و پیران زمان، مسجد مهمان کش، همان مسجد ماشاءالله است که در شمال ابن بابویه واقع است.» در افسانه های کهن نیز آمده است که در شهر ری مسجدی بوده است که هر کس در آن بیتوته می کرد، فردا جنازه او را بیرون می آوردند. تا اینکه شبی غریبه ای شجاع در مسجد می خوابد و نیمه شب صدایی می شنود؛ اما چون ترسی به دل راه نمی دهد به سمت صدا حمله ور می شود. با حمله او بخشی از دیوار مسجد فرومی ریزد و گنجی از درون آن هویدا می گردد. شخصی به نام ماشاءالله، مسجد را بازسازی می کند و نام خود را بر آن می نهد.» نهاوندی در کتاب راحة الروح، اصل داستان را این گونه شرح می دهد: «در نزدیکی ابن بابویه، مسجدی بود که معروف شده بود به مسجد آدم کش؛ زیرا هر کس، شب را در آن مسجد می گذراند، فردا جنازه اش را بیرون می آوردند. مردم شهر، خواستند که آن مسجد را خراب کنند، اما عده ای گفتند خانه خدا، محل عبادت بندگان و آسایش مسافران است. نباید آن را خراب کرد؛ بلکه بهتر این است که شب در مسجد را قفل کنید و بر روی در بنویسید: اگر کسی غریب است و خبر ندارد، شب در این مسجد نخوابد و توقف نکند، زیرا هر کس شب در اینجا خوابیده، صبح جنازه اش را بیرون آورده اند. مردم شهر، چنین کردند. شبی، گذر دو مسافر به مسجد افتاد و آن

نوشته را دیدند. یکی از آن دو گفت: من امشب باید در این مسجد بخوابم تا ببینم چه رازی است. در را باز کرد و داخل شد. نیمه های شب، صدایی مهیب شنید که او را تهدید به مرگ می کرد. مرد مسافر برخاست و ایستاد. صدا بلندتر شد. مسافر گفت: اگر راست می گویی خود را نشان بده. ناگاه دید که دیوار مسجد شکافت و زر و سیم بسیار به زمین ریخت. معلوم شد آنجا را طلسم کرده بودند و این صدا طلسم گنج بوده است و دلیری مرد مسافر، طلسم را شکست.»

مولوی در دفتر اول در حکایت طوطی و بقال، به مناسبتی از ری یاد کرده، آن را نماد منطقه ای از جهان یا منطقی متفاوت می خواند:

گرچه هر دو بر سر يك بازی اند *** هر دو با هم مروزی و رازی اند

مروزی و رازی، دو چیز دور از هم و مخالف هم است. شاید از آن رو که مرو و ری در دو سوی مشرق و مغرب واقع بوده اند یا به لحاظ تعصب اهل مرو در تسنن و تعصب اهل ری در تشیع.

از میان شاعران پارسی گوی سده های پیشین، شاید بیش از همه خاقانی شروانی به گونه های مختلف از ری یاد کرده است؛ گاهی به مدح و گاهی به قدح:

با این بیان ز وصف تو امروز عاجزم *** کو جنتی است آمده ز افلاک بر زمین

پشت عراق و روی خراسان، ری است *** پستی چه راست دارد و رویی چه نازنین

از سین سحر نکتۀ بکر آفرین منم *** چون حق تعالی از ری بر رحمت آفرین

بر صناعی که روی بهشت آفرید و ری *** خاقانی، آفرین خوان، خاقانی آفرین

و نیز:

گه گه اگر زکات لب بوسه دهی به بنده ده *** تا به خراج ری زخم لاف عطای چون تویی

یا:

کو آن خراج ری ز عراق آوردنش *** کو آن مصاف غز به خراسان شکستش

خاقانی، در چندین قصیده از وبای شهر ری به تلخی یاد کرده و آنجا را «وباخانه» خوانده است:

چه نشینم به وباخانه ری *** به خراسان شوم ان شاء الله

او در قصیده ای با ردیف «ری»، ضمن ارج نهادن به ساکنان و به ویژه دولتمردان مکارم نمای ری، از آب و هوای جانگزای آن، شکوه سر می دهد:

خاک سیاه بر سر آب و هوای ری *** دور از مجاوران مکارم نمای ری

از خاص و عام ری همه انصاف دیده ام

جوړ من است ز آب و گلِ جانگزای ری

ص: 424

میر منند و صدر منند و پناه من *** سادات ری، ائمه ری، اتقیای ری

هم لطف و هم قبول و هم اکرام یافتم

ز احرار ری و افاضل ری و اولیای ری

از بس مکان که داده و تمکین که کرده اند

خشنودم از کیای ری و از کیای ری

دیدم سحرگهی ملک الموت را که پای

بی کفش می گریخت ز دستِ وبای ری

گفتم تو نیز؟ گفت چوری دست برگشاد

بویحیی ضعیف چه باشد به پای ری

از دیگر اسباب ذکر ری در ادب فارسی، وسوسه انگیزی و شهره بودنِ خراجِ ری و نواحی آن بوده است:

هم اکنون به خروار دینار خواه *** ز گنج ری و اصفهان باژ خواه

(شاهنامه)

صحبت حور ارت باید کینه رضوان مجوی *** تختری خواهی خلاف تاج اصفهان مکن

(سنایی)

خوار صحبت مباش تا باشی *** صاحب صد هزار صاحب ری

گه گه اگر زکات لب بوسه دهی به بنده ده

تا به خراجِ ری زخم لاف عطای چون تویی

کو آن خراجِ ری ز عراق آوریدش

کو آن مصافِ غز به خراسان شکستش

(خاقانی)

اشاره به خراجِ هنگفتِ ری، گاه به قصد نشان دادن ثروت و قدرت اهل ری بوده است و گاه با توجه به سابقه تاریخی و مذهبی آن. شهر

ری به سال 23 ق. در زمان خلافت عمر بن خطاب به دست قرظة بن کعب انصاری به تصرف مسلمین درآمد و شورش بزرگ آن شهر در سال 25 ق. به دست سعد وقاص فرو نشست. سعد و فرزندانش مزّه شیرین شهد ری را چشیده و ثروت و خراجش را دیده بودند. بی سبب نبود که عبیدالله بن زیاد، بهترین پیشنهادی که برای حضور پسر سعد (عمر بن سعد بن وقاص) در سپاه کوفه و جنگ با حسین بن علی (ع) به وی داد، حکمرانی بر ولایت ری بود؛ چنانکه شاعر نیز گفته است:

یثرب به باد رفت به تعمیر ملک شام *** بطحا خراب شد به تمنای ملک ری

یکی از شاعرانه ترین اشارات به ری در ادب فارسی، در میان ترانه های باباطاهر همدانی است؛ آنجا که پس از تشبیه چشمان خمارانگیز و خونریز یار به پیاله پر از می، زلف های ایمان سوز او را خراج ملک می خواند:

دو چشمنت پیاله پر ز می بی *** دوزلفونت خراج ملک ری بی

همی وعده کنی امروز و فردا

ص: 425

از این اشارات چنین برمی آید که خراج ری، برای اشاره به ثروتی بی حد زبازد بوده است و همین، حکایت از پهناوری و آبادانی ملک ری می کند. بهار در بخشی از یک ترکیب بند به این موضوع تصریح می کند:

چون سرِ سامانیان از ماوراء النهر خاست *** هم خراسان و ری و گرگان مر او را گشت راست

گفت یک تن ای ملک، سنگ خراج ری جداست

هم فزون است از دگر معیارها، وین کی رواست

پادشاه دادگر معیار ری را باز خواست

با دگر معیارها سنجید و افزونیش کاست

ماجرای لشکرکشی سلطان محمود غزنوی به ری و قتل عام بزرگان دیلم و برانداختن حکومت دیالمه نیز از دریچه های ورود نام ری به ادبیات فارسی است. بهانه سلطان محمود برای کشتن بزرگان ری، اتهام بددینی و رفض بود؛ چنانکه صاحب مجمل التواریخ و القصص آورده است: سلطان پس از آنکه از ری خواسته و اموال فراوان گرد آورد و نزد خلیفه القادر بالله فرستاد، دستور داد تا بزرگان دیلم را به دار آویختند. عده ای را در پوست گاو دوخت و به غزنین فرستاد... و مقدار پنجاه خروار از دفتر روافض و باطنیان و فلاسفه از سراهای ایشان بیرون آورد و زیر درخت های آویختگان بفرمود سوختن.» ابوالفضل بیهقی نیز در تاریخ بیهقی، درباره این کشتارها می نویسد: «اگر بوحنیفه به علم بودی، او نگاه نکردی و بر دار کشیدی و بیش از صد هزار کس را از بددینان بدین علت از جهان برداشته بود.» در تاریخ گردیزی، فاجعه ری چنین ثبت شده است: «خبر آوردند امیر محمود را که اندر شهر ری و نواحی آن، مردمان باطنی مذهب و قرامطه بسیارند؛ بفرمود تا کسانی را که بدان مذهب متهم بودند، حاضر کردند و سنگریز کردند و بسیار کس را از اهل آن مذهب بکشت و بعضی را بیست و سوی خراسان بفرستاد، تا مردند اندر قلعه ها و حبس های او بودند.» درباره این لشکرکشی، شاعران و مورخان دربار غزنوی نیز سخن ها گفته اند. منوچهری دامغانی در مدح محمود غزنوی، به اقتدار و سلطه او بر ری، اشاره می کند:

چون قصد به ری کرد و به قزوین و به ساوه *** شد بوی و بها از همه بویی و بهایی

ای سپاهت را سپاهان، رایتت را ری مکان *** ای ز ایران تا به توران بندگانت را وثاق

فرخی سیستانی، یکی دیگر از شاعران دربار محمود، این وقایع را چنین شرح می دهد:

ای ملک گیتی، گیتی تو رواست

حکم تو بر هر چه تو گویی رواست *** ملک ری از قرمطیان بستدی

میل تو اکنون به منا و صفاست

آنچه به ری کردی هرگز که کرد

یا به تمنا که توانست خواست...

حاجب تو چون به در ری رسید

هیچ کس از جای نیارست خاست...

تهنیت آوردن نزدیک تو

از قبل مملکت ری، خطاست

تهنیت گیتی گویم تو را

زانکه همه گیتی چون ری تو راست

فرخی سیستانی در جایی دیگر، از کشتار هزار هزار قرمطی در ری، چنین یاد می کند:

ری را بهانه نیست، ببايد گرفت پس *** وقت است اگر به جنگ سوی ری کشد عنان

اینجا همی یگان و دوگان قرمطی کشد

زینان به ری هزار بیابد به یک زمان

اما ناصر خسرو قبادیانی، به این فتح و فتوحات محمود و به این رجزخوانی های شاعران دربار او، به گونه ای دیگر نگریسته و آن را دست مایه پند و عبرت کرده است:

به ملک تُرک چرا غرّه اید، یاد کنید *** جلال و عزّت محمود ز اولستان را

چو سیستان ز خَلَف، ری ز رازیان بستد

وز اوج کیوان سر بر فراشت ایوان را

فریفته شد و می گشت در جهان و بلی

چنو فریفته بود این جهان فراوان را

شما فریفتگان پیش او همی گفتید

هزار سال فزون باد عمر، سلطان را

کجاست اکنون آن قرّ و آن جلالت و جاه

که زیر خویش همی دید برج سرطان را

بریخت چنگش و فرسوده گشت دندانش

چو تیز کرد بر او مرگ، چنگ و دندان را

گزارش منظوم این بلایا از زبان ملك الشعراى بهار چنین است:

شد چو محمود غزنوی سوی ری *** مردم ری شدند تابع وی

شهر بی جنگ و کینه شد تسلیم

زانکه بودند مردمان حکیم

لیک شه دارها به پا فرمود

بر حکیمان ری جفا فرمود

بر درِ ری دویست دار افراشت

کرد بر دار هر که نامی داشت

وز حکیمان و از خردمندان

کرد خلقی عظیم در زندان

همه در قلعه ها هلاک شدند

خاک بودند و باز خاک شدند

فرّخی فتح ری به نظم آورد

در رهش فرش تهنیت گسترد

وز سخن های فرخی پیداست

کاین جفاهای بی عدد ز کجاست

مردم رازی و عراقی را

ص: 427

به جز اقلیم شرق باقی را *** قرمطیشان گهی نهاده لقب

گاه بی دین و گاه بدمذهب

همه را خوانده مستحق دمار

لایق تیغ تیز و در خورِ دار

بُد در آن سال مرگ زاینده

میر غزنی عظیم نالنده

مرض سل گرفته حلقومش

کرده از خورد و خفت محرومش

با چنان دردهای بی درمان

داد بر قتل عالمی فرمان

دردِ خود را ز کینه درمان یافت

پس به غزنی رسید و فرمان یافت

داشت در سینه کینِ دیرینه

دیر باید چو کهنه شد کینه

خواست زان قتل عام، قرب خدای

وای از این قربۀ الی اللّٰه، وای

کینه زردهشتی و شمّنی

شد مبدّل به شیعی و سنی...

ملك الشعراى بهار همچنين به برخى عادات اجتماعى و مذهبى درى، با بيانى كه گاه نشانى از انتقاد دارد، اشارات و تعريضاتى داشته است:

در محرم اهل ری خود را دگرگون می کنند *** از زمین آه و فغان را زیب گردون می کنند

گاه عربان گشته با زنجیر می کوبند پشت

که کفن پوشیده فرق خویش پر خون می کنند

مطلب دیگری که نظر مرحوم بهار را به ری معطوف داشته و موجب ذکر ری در برخی قصاید وی گشته است، تمرکز قدرت و ثروت و سیاست در ری یا در واقع، تهران امروز است. گویا از قدیم الایام، همهٔ تصمیم ها را در ری می گرفتند و دولتمردان نیز به رفع نیازهای مردم ری بیشتر رغبت نشان می دادند:

مدد مردم ری باید تا همتشان *** سازد اموات فتن را چو دم عیسی، حی

راستی را که به احیای ولایات بود

چون دم عیسی مریم، مدد مردم ری

تا نسوزد دلِ ری، دردی درمان نشود

هست آری به مثل، آخر هر درمان کی

شهرک آمل ویران شد و یکباره بسوخت

گر نسوزد دلِ ری اکنون، کی سوزد، کی؟

ری در امثال و حکم

1. ترکت الرأی بالری. در تاریخ سیستان آمده است: «[ابومسلم خراسانی] تا به ری آمد، رای و خرد آنجا بگذاشت و به همدان شد.

آنکه می افراخت سر چون خیمه بر گردون به ری

شد اسیر خواری و مستوجب چندین عذاب

کرد روبر آسمان کای آسمان تدبیر چیست

آسمان گفتش ترکت الرأی بالری در جواب»

(امثال و حکم، ج 1، ص 545)

ص: 428

2. فراوانی خر در بازار ری.

سعدی:

خر به بازار ری فراوان است *** باخبر باش تا تنه نخوری

(همان، ج 2، ص 724)

سنایی:

گرد هر شهر هرزه می گردی *** خر در آن ره طلب که گم کردی

خر اگر در عراق دزدیدند *** پس تو را چون به یزد و ری دیدند

(حديقة الحقیقه و شریعة الطریقه، الباب الاول: در توحید باری تعالی)

3. رازی را چه کار با مروزی یا مرغزی:

کمال و دانش او کور دید و کر بشنید

به نظم و نثر چه در پارسی چه در تازی

برون ز حکمت و انواع آن که در هر باب

تورا رسد که کنی با فلک هم آوازی

تورا چه نسبت با دیگران و این مثل است

که مرغزی را هرگز چه کار با رازی

ظهیر:

تو ملک بردی و دشمن به گرد تو نرسد

که این سخن مثل مرغزی است با رازی

به چاره سازی با خصم تو همی کوشم

که مروزی را کار اوفتاده با رازی

سوزنی:

وفاق عدوی تو با دوستانش

کم از خدعه مرغزی باد و رازی

مختاری:

بی دست و دلش مردمی و مردی کردن

چون شعبده مرغزی و حیلۀ رازی است

چون تواند ز حد ایشان جست

خصم کین مروزی و آن رازی است

(همان، ص 857)

منابع: حدود العالم من المشرق الی المغرب، ص 142؛ دیوان انوری، ص 147، 288، 451 و 460؛ ری باستان، ج 1، ص 124-125؛ تاریخ اجتماعی ایران، ج 5، ص 293؛ مثنوی، دفتر سوم، ابیات 3922-3924؛ گنجینه دانشمندان، ج 4، ص 599-600؛ مآخذ قصص و تمثیلات مثنوی، ص 122-123؛ دیوان خاقانی شروانی، ص 153 و 405-44 و 797؛ دیوان انوری، ص 460؛ دیوان فرخی، ص 18-20 و 264؛ دیوان ناصر خسرو، ص 117؛ دیوان بهار، ج 2، ص 98-99 و ج 1، ص 329 و 322؛ آثار تاریخی طهران، ص 163؛ بناهای آرامگاهی، ص 214؛ مزارات ری، ص 499-500

ری در تاریخ معاصر

شهر ری به دلیل هویت مذهبی، نزدیکی به پایتخت و نیز وجود آستان عبدالعظیم حسنی (ع) در آن، موقعیتی ویژه در تاریخ معاصر ایران یافت. حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در تاریخ معاصر ایران، کانون برخی از مهم ترین حوادث اجتماعی ایران، به ویژه در سال های مشروطه خواهی است؛ به طوری که می توان این شهر را زادگاه مشروطه خواند.

ص: 429

تحصن سید جمال الدین اسدآبادی، کشته شدن ناصرالدین شاه و نیز مهم ترین تحصن ها و بست نشینی های سیاسی، از حوادث مهم تاریخ معاصر ایران است که در این شهر رخ داد.

1. تحصن سید جمال الدین اسدآبادی

آوازه و اعتبار جهانی سید جمال الدین اسدآبادی، عالم نواندیش و تجددخواه، ناصرالدین شاه را واداشت که او را به حضور در ایران دعوت کند. دعوت او به ایران، برای کمک به دربار در انتشار روزنامه و تحریر تاریخ بود.

توصیه های میرزا صنیع الدوله، وزیر انطباعات، در این دعوت و راضی کردن شاه به آن، مؤثر بود. اما سید در نخستین دیدارش با ناصرالدین شاه، سخنانی می گوید که درباریان را به هراس می اندازد؛ از جمله اینکه خود را شمشیری برنده و کارآمد معرفی می کند و از شاه می خواهد که از این شمشیر برای اصلاح دولت ها استفاده کند. بر اثر سعایت درباریان، شاه از میزبان سید جمال (امین الضرب) در تهران می خواهد که او را به رفتن از ایران تشویق یا مجبور کند. سید جمال الدین بنا به دعوتی که داشت، راهی مسکو می شود؛ اما ناصرالدین شاه در سفر دیگرش به فرنگ، بار دیگر آوازه سید را در کشورهای خارج می شنود و دوباره او را برای اجرای برخی اصلاحات به ایران فرامی خواند. سید نیز می پذیرد و به ایران باز می گردد، و بر خلاف پیشنهاد دربار، این بار نیز خانه امین الضرب را برای سکونت برمیگزیند. سید جمال در خانه امین الضرب، دولت مرد و تاجر مشهور پایتخت، با طبقات مختلف مردم و عالمان شهر دیدار می کند و برای آنان از خطر استعمار و دلایل عقب ماندگی کشور می گوید. سخنانی های او برای مردم، درباریان و به ویژه صدراعظم و کامران میرزا را نگران می کند. پس از سعایت های بسیار، شاه راضی به صدور فرمان اخراج سید از تهران و سکونت در قم می شود. فرمان شاه در 23 ذی قعدة 1307 ق. به دست سید می رسد؛ اما

سید نمی پذیرد و پس از سخنانی تند علیه شاه و دربار، پس از سه ماه اقامت در تهران، برای تحصن در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) راهی شهر ری می شود. در ایام بست نشینی، وی از هر موقعیتی برای گفت و گو با مردم سود می جست و از این رهگذر، مخاطبان بسیاری از میان مردم ری و تهران یافت. همچنین اعلامیه های تند و بیانیه های شدید اللحنی علیه امتیازدهی دربار به دولت انگلیس صادر می کرد. هم زمان اعلامیه هایی در شهر علیه شخص شاه و سلطنت منتشر شد که اگرچه امضایی نداشت، درباریان در انتساب آنها به سید جمال تردید نداشتند.

سرانجام مأموران حکومتی و مأموران حاکم بلده ری از او خواستند که از صحن حرم بیرون بیاید. اما وقتی با مقاومت سید جمال رویه رو شدند، او را با ضرب و شتم از صحن بیرون کشیده، راهی تبعید کردند. سخنرانی های سید در دوران تحصنش در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و نیز رفتار مأموران حکومتی با او، تأثیر فراوانی در گسترش آگاهی های اجتماعی داشت و می توان آن را از نخستین جرقه های مشروطه خواهی در ایران دانست.

2. ترور ناصرالدین شاه

میرزا رضا کرمانی، پسر حسین عقدایی، از جمله کسانی بود که سخت تحت تأثیر سخنرانی ها و شخصیت سید جمال الدین اسدآبادی قرار گرفته بود و به صراحت از شاه و دستگاه او انتقاد می کرد. وی در مدتی که سید جمال در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) تحصن کرده بود، پیوسته به دیدارش می رفت و با او گفت و گو می کرد. وقتی خبر ضرب و شتم سید را شنید، به کوچه و بازار رفته، فریاد می زد: «ای مردم، شما امامزاده مرده را زیارت می کنید، اما امامزاده زنده را رها کردید تا او را با آن وضع از حرم بیرون بیاورند.

فردا جواب جدش را چه می گوید؟» او را نیز گرفتند و مدتی در قزوین و تهران در حبس بود. پس از آزادی از زندان، تصمیم گرفت که

شاه را بکشد.

میرزا رضا روز دوم شوال 1313 ق. / 1275 ش. وارد حرم شد و در بالاخانه ای میان صحن و مدرسه، کمین کرد. هنگامی که ناصرالدین شاه در آستانه جشن های پنجاهمین سال سلطنتش، به قصد زیارت وارد حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) شد، میرزا رضا با شلیک تپانچه، به حکومت پنجاه ساله شاه پایان داد.

تصویرسازی ترور ناصرالدین شاه در روزنامه فرانسوی « 1894، Le Petit Parisien » م

وی در اعترافاتش در زندان می نویسد: «روز پنجشنبه شنیدم که شاه به عبدالعظیم حسنی (ع) می آید. در خیال عریضه به صدارت عظمای بودم که امنیت بخواهم. عریضه را هم نوشته و در بغل داشتم. رفتم در بازار منتظر صدراعظم بودم و از خیال دادن عریضه منصرف شدم و یک مرتبه به این خیال افتادم و رفتم منزل، تپانچه را برداشتم آمدم از درب امامزاده حمزه رفتم توی حرم، قبل از آمدن شاه. تا اینکه شاه وارد شد. آمد حرم زیارت نامه مختصری خواند، خواست به طرف امامزاده حمزه بیاید، دم در یک قدم مانده که داخل امامزاده حمزه بشود، تپانچه را آتش دادم.»

3. تحصن علیه مسیو نوز

ژوزف نوز، مشهور به مسیو نوز بلژیکی، در سال 1278 ش. در دوران سلطنت مظفرالدین شاه قاجار و صدارت میرزا علیخان امین الدوله، مدیرکل گمرکات ایران شد تا به

ص: 432

وضع آشفته و بی نظم واردات سامان بدهد. یک سال بعد، پس از سفر شاه و صدراعظم به فرنگ، نوز به وزارت کل گمرکات منصوب شد. در این سال، تعرفه های گمرک ایران را تغییر داد و درآمد اداره گمرکات را به نفع خزانه دولت، بهبود بخشید. پس از آن مستشاران بلژیکی بیشتری وارد ایران شدند و سازمان هایی مانند پست نیز به آنان سپرده شد.

نوز، با موافقت امین الدوله و سپس عین الدوله، صدراعظم های وقت، امور و عایدات گمرک ایران را از تحت نظارت حکومت بیرون آورد. سیاست های گمرکی وی آسیب های شدیدی بر بازار داخلی وارد ساخت و تجارت را به ورطه نابودی کشاند. گرانی تعرفه ها، بیگانه بودن نوز و برخی تبعیض ها، اندک اندک اعتراض بازرگانان و مردم عادی و برخی روحانیان را برانگیخت. بازاری ها و بازرگانان، در اعتراض به تعارف شراب در جلو یک مشروب فروشی به یک روحانی، دو روز بازار را بستند و به خانه های خود رفتند.

در ماه محرم 1323 ق. / 1284 ش. عکسی از نوز به دست آمد که در میهمانی بالماسکه، لباس روحانیون ایران را پوشیده بود و عمامه به سر داشت. این عکس که تکثیر و پخش شده بود، اعتراض ها را وارد مرحله ای جدید کرد. آیه الله سید عبدالله بهبهانی، به این ماجرا واکنش نشان داد و در بالای منبر، خواستار برکناری نوز و عین الدوله شد. وی در محرم 1323 ق. در خانه خویش نیز به منبر رفت و از وضع گمرک و قوانینی که نوز برای دریافت عوارض مقرر داشته و نیز استخدام یهودیان به جای مسلمانان در گمرک انتقاد کرد. در همان سخنرانی به عکس مذکور اشاره کرد و گفت «مسلمانان را به استهزاء گرفته» و «کمر اسلام را شکسته». در پایان از شاه خواست که نوز را اخراج کند.

پاسخ عین الدوله به این اعتراض ها، ادامه حمایت از نوز و مستشاران بلژیکی بود و حتی گفت: «چون ملاها خواهان عزل او هستند، او را نگه می دارم.» بازرگان ها در اعتراض به رفتار عین الدوله، به حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) رفته، بست نشستند. تحصن از روز 18 ربیع الاول 1323 ق. آغاز شد و متحصنان در باغ سراج الملك اجتماع کردند. پس از

مدتی محمدعلی میرزا (ولی عهد)، آیه الله سید عبدالله بهبهانی را قانع کرد که نوز برکنار خواهد شد. مقامات سفارت انگلیس نیز از برکناری نوز حمایت کردند. اما متحصنان تا تعهد رسمی درباره، به ادامه تحصن اصرار داشتند. آنان برای تقویت خود، از شخصیت های ملی و مذهبی تهران و شهر ری تقاضای همراهی کردند که با استقبال نسبی آنان روبه رو شد. میرزا نصرالله ملك المتكلمین، خطیب مشهور پایتخت نیز به آنان پیوست. او، قبالة خانه اش را در تهران و اصفهان رهن گذاشت و مقداری نیز قرض کرد و از این طریق 16 هزار تومان پول تهیه کرد و در اختیار متحصنان گذاشت. حضور برخی نامداران کشوری، مانند جلال الممالک ایرج میرزا، سید محمدرضا مساوات، صحاف باشی و عبدالخالق سدهی در میان متحصنان بر روحیه آنان افزود. در همان ایام شایعه ای در میان متحصنان پخش شد که سران تحصن، قصد معامله با صدراعظم دارند و دلیل آن نیز گفت وگویی مسالمت آمیز سید احمد طباطبایی، فرزند آیه الله سید محمد طباطبایی با عین الدوله بود. واکنش بست نشینان به این گفت وگو شدید بود و به همین دلیل، صدای سازش با درباره در نطفه خفه شد.

در جلسه سران تحصن در یکی از حجرات حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در هشتم ذی قعدة 1323 ق. تصمیم گرفتند که درخواست های خود را به این شرح برای شاه بفرستند: عزل علاءالدوله (حاکم تهران)؛ عزل شاهزاده ظفرالسلطنه (حاکم کرمان)؛ عزل و تنبیه مأمورانی که در ضرب و شتم و قتل اهل بازار، دست داشتند؛ تأسیس مجلس شورا و تغییر سلطنت مطلقه به سلطنت مشروطه. اما گروهی از متحصنان که با کلمات مجلس و شورا و مشروطه، هیچ آشنایی نداشتند و از سوی دیگر، از طولانی شدن دوران تحصن به ستوه آمده بودند، خواستار حذف درخواست هایی مانند مشروطه شدند. سرانجام پس از چندین دور مذاکره مستقیم و غیر مستقیم با عین الدوله و رسیدن خبر تحصن به گوش شاه، از سوی مظفرالدین شاه دست خطی برای متحصنان رسید که در آن به طور اجمال قول مساعدت و همکاری داده بود. دودستگی میان متحصنان موجب شد که سرانجام تحصن بدون نتیجه ای ملموس و قطعی پایان پذیرد و مردم در 16 ذی قعدة 1323 ق. به شهرها و خانه های خود بازگردند. کالسکه های درباره نیز برای سوار کردن متحصنان سرشناس، به حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آمدند. این کالسکه ها

که در بین راه با استقبال و شادی مردم روبه رو شدند، به ارك دولتی رفتند تا سران تحصن، همراه عین الدوله و مشیرالدوله، به حضور شاه برسند. شاه در این دیدار از میل قلبی خود برای تأسیس عدالت خانه سخن گفت و از آنان خواست که ارتباط خود را با او قطع نکنند.

این واقعه و چند رویداد دیگر، آیه الله سید محمد طباطبایی را به آیه الله بهبهانی نزدیک تر کرد و اتحاد این دو عالم، از عوامل مهم در شروع نهضت مشروطه بود.

ناظم الاسلام کرمانی در کتاب تاریخ بیداری ایرانیان، ماجرای اعتراض به مسیو نوز و بست نشینی در حرم حضرت عبدالعظیم را با جزئیات بسیاری نقل کرده است که خلاصه ای از آن، بدین شرح است: «روز 22 صفر 1323 ق. انجمن در خانه آقا سید برهان تشکیل و انعقاد یافت. يك راپورت خوانده شد که جمعی از تجار پناه برده اند به زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم و می گویند: مسیو نوز بلژیکی که رئیس گمرک ایران و مستخدم سلطان است، زیاده از آنچه تعرفه گمرکی قرار داده است، از مال التجاره اخذ می کند و عمالش در سرحدات اجحافات فوق الطاقه و خلاف قانونی وارد می آورند. عین الدوله هم به صرافت و لجاجت با علما و ملاحظه پوی که از نوز می گیرد، جوابی به تجار نمی دهد، تا آنکه آخرین عریضه که تجار به توسط سعدالدوله در خصوص شکایت از نوز دادند، عین الدوله نخوانده، جواب داد که این لوطی بازی ها چیست که تجار می کنند؟ تمامشان را دهنه توپ می گذارم. این حرف بر وزیر تجار که سعدالدوله است، گران آمده، گفته است: پس خوب است مجلسی در دربار تشکیل دهید و به عرایض تجار رسیدگی کنید. عین الدوله خواهی نخواهی به تشکیل مجلسی اذن داده، مجلس در دربار منعقد گردید. هفت نفر از تجار حاضر شدند. از رجال درباری هم چند نفری از قبیل وزیر مخصوص و علاءالملک و دبیر حضوری و جمعی دیگر حاضر بودند. مسیو نوز را حاضر کردند. يك نفر از تجار چند قطعه پارچه به عنوان مستوره و نمونه در دست گرفته، آن نقطه و محلی را که رئیس گمرک سرحد مهر کرده و تعیین گمرک آن پارچه را نوشته، به زیر دست خود گرفته، طرف دیگر آن پارچه را به نوز نشان داده و گفت: گمرک این پارچه چقدر است؟ نوز نگاهی به آن کرده و نظر به کتابچه نموده و گفت این پارچه مثلاً سی شاهی است... تجار مهر و خط رئیس محل را ارائه دادند که خیلی تفاوت داشت... پس از تحقیقات و صدق ادعای تجار، نوز حالش دگرگون شده، چند

کلمه مهمل تکلم نمود.... بالجمله علاءالملک که در آن وقت از رجال دولت و وزیر علوم و از سادات طباطبایی و مقرب در نزد مظفرالدین شاه بود، رو کرد به سعدالدوله و گفت هنوز هم ملاحظه می کنید؟ سعدالدوله وزیر تجار جواب داد: چه بگویم! این مردک عین الدوله خودش شنید.... عین الدوله از شدت حرص به پول و طمع، به مسامحه و بی اعتنایی گذرانیده، اهل مجلس متفرق شدند. تجار که حقانیت خود را مدلل نموده و کسی به عرایض و تظلمات آنها گوش نداد، عازم شدند بروند و ملتجی به زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم بشوند. روز بعد از آن را برای اتمام حجت و گرفتن دستورالعمل و تحریک اجزای انجمن مخفی رفتند منزل آقای آقا میرزا سید محمد طباطبایی. جنابش را مسبوق و مطلع بر واقعه نمودند و از عزم خود آگاه ساخته. سعدالدوله از این قصد تجار با خبر شده، یک مجلد کلام الله برای آنها فرستاده و آنها را قسم داد که یک روز دیگر به او مهلت دهند، بلکه در این خصوص طریق اصلاحی دست آرد و خودش به دربار رفت که شاید به عین الدوله بگوید که در دفع این غائله چاره نماید. قریب چهار ساعت منتظر جواب شد که شاید جوابی کافی بشنود. عین الدوله به مسامحه و ماطله گذرانیده، واقعه را اهمیت نداد و وقعی بر آن نهاد. تجار که از همه جا مأیوس شده، روز سه شنبه نوزدهم ماه صفر 1323 ق. به زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم پناهندند. سعدالدوله وزیر تجارت برای آوردن تجار به شهر چند دفعه خودش و چندین مرتبه واسطه اش، نزد تجار رفت که بلکه تجار را عودت دهد که این خبر به سایر شهرهای ایران منتشر نشود و باعث هیجان عامه نگردد. چه تجار سایر بلدان چندین مرتبه در مقام تشکی و تظلم برآمده بودند و مواد هم مستعد بود که به اندک بهانه مشتعل می شدند؛ خصوصاً در این ایام که شاه عازم بود بر مسافرت به فرنگ. لکن تجار متقاعد نشده و جواب دادند که جز رسیدگی به محاسبات نوز و احقاق حق ما و رفع ضرر ما دیگر علاجی نیست. تا اینکه ولیعهد محمدعلی میرزا، چند نفر از رؤسای تجار را خواست و گفت که اعلی حضرت شاهنشاه پدر تاجدارم، خیال مسافرت به فرنگ دارند. امروز نمی توانیم دست به کار نوز بزنیم؛ لکن من قول می دهم تا چند ماه دیگر عزل نوز را از شاه استدعا نمایم و حتماً به عرایض و تظلمات شما رسیدگی می نمایم. تجار هم محض ضمانت ولایت عهد و خواهش وزیر تجارت از زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم مراجعت به شهر تهران نمودند.»

مرگ مظفرالدین شاه و مخالفت جانشین او (محمدعلی شاه) با مشروطه و به توپ بستن مجلس شورای ملی، کشور را به وضعیت پیش از مشروطه برگرداند؛ اما قیام ستارخان و تسخیر پایتخت، به سال های استبداد صغیر پایان داد و مشروطه خواهان دوباره بر اوضاع مملکت مسلط شدند. در این ایام، برخی مخالفان مشروطه محاکمه و اعدام شدند و شیخ فضل الله نوری، از آن میان است.

شیخ فضل الله نوری در طول توقف در قم تا زمان صدور فرمان مشروطیت از سوی مظفرالدین شاه و بازگشت مهاجرین از قم، با آنان همدستان بود، اما پس از بازگشت از قم و انعقاد مجلس شورا و مطرح شدن نگارش قانون اساسی، به تدریج از صف رهبران نهضت جدا شد و بنای مخالفت گذاشت. مخالفت او بیشتر با برخی آزادی ها و مساوات حقوقی شهروندان بود و نیز مجلس متشکل از مردم عادی را برای قانونگذاری، خلاف اسلام می دانست. اختلافات او با مشروطه خواهان آنگاه جدی تر شد که مسئله بررسی قانون اساسی و تطبیق آن با شرع، توسط علما آغاز گردید. شیخ فضل الله نوری در این باره با اشاره به قانون اساسی می نویسد: «فرقه ای که زمام امور حلّ و عقد مطالب و قبض و بسط مهامّ کلیه به دست آنها بود مساعدت نمی کردند، بلکه صریحاً و علناً گفته [بودند] که ممکن نیست مشروطه منطبق شود با قواعد الهیه و اسلامیه و با این تصحیحات و تطبیقات دول خارجه ما را به عنوان مشروطه نخواهند شناخت.» در رساله حرمت مشروطه نیز می نویسد: «بدان که حقیقت مشروطه عبارت از آن است که منتخبین از بلدان به انتخاب خود رعایا در مرکز مملکت جمع شوند و این ها هیأت مقننه مملکت باشند و نظر به مقتضیات عصر بکنند و قانونی مستقلاً مطابق با اکثر آراء بنویسند موافق مقتضی عصر به عقول ناقصه خودشان بدون ملاحظه موافقت و مخالفت آن با شرع اطهر، بلکه هر چه به نظر اکثر آنها نیکو و مستحسن آمد او را

قانون مملکتی قرار بدهند، مشروط به اینکه اساس تمام مواد آن قانون به دو اصل مشؤوم که مساوات و حریت افراد سکنهٔ مملکت است، باشد. و سوای این، آنچه به تو گفته اند کذب محض است.»

سرانجام وی در اعتراض به قانون اساسی مشروطه، در سوم تیر 1286 ش. همراه پانصد نفر دیگر در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) تحصن کرد. یکی از خواسته های وی در ایام تحصن، نظارت فقها بر قوانین و نیز افزودن قید «مشروع» به «مشروطه» بود که به خواست او توسط مجلس شورا تصویب شد و در متمم قانون اساسی، منظور گردید. در روزهایی که در حرم بست نشسته بود، با سخنرانی های پی در پی و انتشار اعلامیه های متعدد، موضوع مشروطهٔ مشروعه را طرح کرد و آزادی های مصرح در قانون اساسی را مخالف اسلام دانست. پس از فتح تهران به دست مشروطه خواهان و تبعید محمدعلی شاه، از شیخ فضل الله نوری خواستند که برای تأمین جانی و مالی به سفارت روس پناهنده شود، اما وی نپذیرفت. در روز هشت مرداد، در شرایطی که کشور به دست «هیئت مدیرهٔ موقت» اداره می شد، گروهی از مشروطه خواهان، خانهٔ او را محاصره کردند و سرانجام در روز یازده مرداد پس از محاکمه ای کوتاه به قضاوت قاضی شرع تهران آیه الله میرزا ابراهیم زنجانی، شیخ فضل الله نوری را برای اجرای حکم اعدام به میدان توپخانه برده، به دار آویختند.

خانوادهٔ او پیکر وی را مخفیانه به منزل بردند و در یکی از اتاق ها دفن کردند. پس از هجده ماه جسد را از آن اتاق درآورده، مخفیانه به قم انتقال دادند و در مقبره ای در صحن حرم حضرت معصومه به خاک سپردند.

5. تحصن آیه الله شاه آبادی در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)

آیه الله میرزا محمدعلی شاه آبادی در

ص: 438

پدرش آیه الله میرزا محمدجواد اصفهانی حسین آبادی از علمای اصفهان و مشهور به اخلاق و معنویت بود. آموختن علوم دینی و دروس حوزه را در اصفهان آغاز کرد. دوازده ساله بود که ناصرالدین شاه، پدرش را به تهران تبعید کرد. او نیز همراه پدرش به تهران آمد و ساکن محله شاه آباد (حوالی میدان بهارستان) گردید. در سال 1320 ق. به اصفهان بازگشت و طی دو سال اقامت در این شهر، کتاب قانون در طب و زبان فرانسه را آموخت. در سال 1322 ق. هنگامی که 30 سال داشت، همراه مادر، همسر و پدر همسر خود به نجف رفت تا از محضر آخوند خراسانی بهره برد. در سال 1329 ق. رحل اقامت به سامرا افکنده، در درس میرزای دوم حضور یافت. در سال 1330 ق. به ایران بازگشت و در تهران اقامت گزید. وی از مخالفان به قدرت رسیدن رضاخان بود و علیه سیاست های تجددطلبانه او یازده ماه در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) بست نشست.

وی از علمای دیگر نیز برای اعتراض به رضاخان دعوت به تحصن در حرم کرد و شماری از روحانیون تهران نیز نخست به دعوت او پاسخ مثبت دادند؛ اما يك روز پیش از تحصن، منصرف شدند و بیش از دو نفر او را همراهی نکردند.

آیه الله شیخ محمدعلی شاه آبادی

آیه الله شاه آبادی در ایام تحصن در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، علیه حکومت وقت تبلیغ می کرد؛ به ویژه در محرم همان سال، در مجالس عزاداری. در آخرین روز در سخنرانی اش گفت: «خدایا، تو شاهد باش که من به علمای اعلام در نجف، قم، مشهد، اصفهان و سایر بلاد نوشتم و بر آنان اتمام حجت کردم و در این ده شبانه روز هم اگر این مرتبه بگویم جمعاً سی مرتبه گفته ام و برای اقشار مختلف نیز اتمام حجت کرده ام که این چاروادار [رضاخان] با من دشمنی و عناد ندارد، او با اسلام و قرآن مخالف است و

چون من و امثال مرا حامی و حافظ اسلام و قرآن می داند، مخالفت می کند و اگر به او مهلت داده شود، اسلام و قرآن را در این مملکت از ریشه خشک خواهد کرد.» در مدتی که آیه الله شاه آبادی در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) متحصن بود دولت رضا شاه کوشید که وی را راضی به خروج از حرم و شکستن تحصن کند و حتی برای برگرداندن او، کالسکه شاهی فرستادند، اما وی نپذیرفت. پس از یازده ماه تحصن، آیه الله مدرس و عبدالنبی نوری و برخی دیگر از علمای تهران، به حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) رفته، خواستار خاتمه دادن به تحصن شدند. بدین ترتیب آیه الله شاه آبادی به تحصن خود پایان داد؛ اما به تهران بازنگشت و قم را برای ادامه زندگی برگزید. در سال 1347 ق. / 1307 ش. وارد شهر قم شد.

6. نهضت ملی شدن نفت و قیام سی تیر

در دوره کوتاه و پرتلهاب سال 1329 تا سال 1332 ش. که به دوره نهضت ملی شدن صنعت نفت به رهبری دکتر مصدق شهرت دارد، بسیاری از شهرهای ایران نقش آفرینی کردند؛ به ویژه مردم تهران و شهر ری با حضور در تظاهرات 30 تیر 1331 ش. این راهپیمایی مؤثر که به بازگشت مصدق به منصب نخست وزیری انجامید، در اعتراض به تصمیم مجلس و استعفای محمد مصدق رخ داد. انتخابات دوره هفدهم مجلس ملی به دلیل دخالت های ارتشیان و دربار، به گونه ای پیش می رفت که مصدق و طرفداران انتخابات آزاد از آن راضی نبودند. از این رو پس از انتخاب 80 نماینده، مصدق دستور توقف انتخابات را در حوزه های باقی مانده صادر کرد. سپس برای جلوگیری از کارشکنی های ارتش و دربار، از محمدرضا شاه خواست که اختیار وزارت جنگ را به دولت بدهد. این درخواست از طرف شاه رد شد.

مصدق نیز در 25 تیرماه 1331 ش. از نخست وزیری استعفا کرد و به زادگاهش احمدآباد کرج رفت. مجلس، قوام السلطنه را به نخست وزیری برگزید و او با صدور بیانیه ای

شدیدالرحمن، نخست وزیری خود را اعلام کرد. آیه الله سید ابوالقاسم کاشانی، با صدور اعلامیه ای با تصمیم مجلس و نخست وزیری قوام مخالفت کرد. در روز 29 تیرماه کاشانی اعلام کرد که اگر قوام نرود، اعلام جهاد کرده، کفن پوش به خیابان می آیم. در سی ام تیرماه بازار تهران در استقبال از دعوت آیه الله کاشانی، تعطیل شد و مردم به خیابان ها ریختند و خواستار برکناری قوام السلطنه شدند.

کارخانه سیمان ری

در شهر ری، کارگران کارخانه سیمان ری در روز یکشنبه (1331/4/29 ش) در کلوپ کارگران اجتماع و در قطعنامه ای، خواسته های زیر را مطرح کردند:

1. حکومت قوام السلطنه که به دست عمال امپریالیزم که برای جلوگیری مبارزه ضد استعماری ملت ایران روی کار آمده است، ساقط گردد.

2. حکومت نظامی در تمام شهرها لغو و اعلام و آزادی مطبوعات و تظاهرات در تمام کشور تأمین شود.

3. کارشناسان امریکایی باید از ارتش و ادارات دولتی اخراج گردند.

ارتش به آشوب های خیابانی واکنش نشان داد و تعدادی از تظاهرکنندگان را در تهران به گلوله بست. پس از چهار روز تظاهرات در حمایت از دکتر مصدق، که به کشته شدن بیش از صد نفر در سراسر ایران انجامید، دولت قوام السلطنه سقوط کرد. شاه ناچار دوباره به نخست وزیری دکتر مصدق رضایت داد. از شهدای 30 تیر آماری دقیق در دست نیست. طبق برخی گزارش ها، مجموعاً 63 نفر کشته شدند. نیمی از آنان از مردم تهران بودند و مابقی از شهرهای کرمانشاه، اهواز، اصفهان و همدان. بیش از این تعداد نیز مجروح شدند. بیشتر شهدای سی تیر در گورستان ابن بابویه دفن شدند. دکتر مصدق نیز وصیت کرده بود که در کنار آنان دفن شود، ولی با مخالفت شاه، او را در خانه اش در احمدآباد به امانت به خاک سپردند. مجلس بعد از قیام 30 تیر 1331 ش. و احیای دولت مصدق، عنوان شهید راه وطن را برای کشتگان 30 تیر در سراسر کشور تصویب کرد و در تهران برای آنها محوطه ای در گورستان ابن بابویه ساختند. در این محوطه 25 قبر وجود دارد.

در 30 تیر 1331 ش. مردم منطقه شهرری نیز به سوی صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) راه افتادند و در صحن ناصرالدین شاه، شعار دادند.

اجتماع مردم بر مزار شهیدان 30 تیر

از حوادث دیگر مربوط به شهرری در قیام سی تیر مراسم تدفین شهدای قیام در ابن بابویه شهرری و مراسم بزرگداشت برای آنها بود. در شهرری مراسمی جهت سوگواری و بزرگداشت شهدای سی تیر برگزار شد. آیه الله سید رضا فیروزآبادی در اطلاعیه ای در تاریخ دوم مرداد 1331 ش. مردم را به حضور در مراسم سوگواری در حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) دعوت کرد. به مناسبت هفتمین شب شهادت شهدای سی تیر بیش از 200 هزار نفر از مردم تهران و ری، در ابن بابویه حضور به هم رساندند. در این مراسم، سید مصطفی کاشانی، به نمایندگی از طرف پدرش آیه الله کاشانی، مولایی از طرف مجمع مسلمانان مجاهد، داریوش فروهر و پزشک پور از طرف حزب ملت ایران، خسرو قشقایی به نمایندگی از ایل قشقایی، مهندس حسینی از طرف حزب ایران، لاجوردی از طرف دانشگاه، جلالی از طرف هیئت تحریریه روزنامه شاهد، سید شمس الدین قنات آبادی رهبر جمعیت مسلمانان مجاهد، مظفر بقایی رهبر حزب زحمتکشان ملت ایران و مهندس رضوی به نمایندگی از طرف وکلای طرفدار نهضت ملی سخنرانی کردند. مراسم چهلم شهدای سی تیر نیز در ابن بابویه برگزار شد. اولین سالگرد شهدای سی تیر نیز در ابن بابویه برگزار شد. مراسم با حضور هزاران نفر در بعدازظهر 1332/4/29 ش. آغاز شد و دکتر مصدق نیز در آرامگاه شهدای سی تیر در ابن بابویه حضور یافت و پس از خواندن فاتحه و تقدیم گل در دفتر یادبود مزار شهدا نوشت: «... به یادبود شهدای ملی قیام مقدس سی ام تیر ماه 1331 ش. به روان تابناک آن رادمردانی که جان خود را در راه حفظ استقلال و اعتلای کشور نثار نموده و دیباچه و فصل نوینی که در تاریخ حیات اجتماعی ما گشوده است، به خون رنگین ساخته اند، مراتب تکریم و تجلیل و احترام قلبی خود را تقدیم می دارم و به پاس همت مردانه آن شهیدان راه حریت و آزادی در ادامه مبارزه و نیل به هدف مقدسی که

آن مجاهدین در راه حصول آن شربت شهادت نوشیده اند، هیچگاه از بذل جان دریغ ندارم. شادی ارواح پاک شهیدان آزادی و توفیق عموم هموطنان را در خدمت به وطن از خدای بزرگ مسئلت می نمایم. 29 تیر ماه 1332، دکتر مصدق.»

از حوادث مهم تاریخ نهضت ملی شدن نفت، مواضع حزب توده است که تضعیف مصدق را دنبال می کردند. این حزب با استفاده از آزادی در دوران حکومت مصدق، تشکیلات خود را توسعه داد و نفوذ فراوانی در میان کارگران یافت. با توجه به محیط کارگری شهر ری، حزب توده در این شهر از پایگاهی گسترده برخوردار بود. مواضع حزب توده موجب شد تا جمعی از اهالی شهر ری با صدور اعلامیه ای، از دولت درخواست کنند تا با اختیارات خود کلیه تشکیلات علنی و مخفی حزب توده ایران را منحل کند. خلاصه متن اعلامیه بدین شرح است: «این جانبان امضاکنندگان زیر که ساکن شهر ری هستیم و در راه نهضت ملی جانفشانی نموده ایم، مراتب نفرت و انزجار خود را از عمل خائنانه بازپرس و دادیار دادگستری در برائت سران خائن حزب غیر قانونی توده ابراز داشته و جداً از دولت خواهانیم کلیه تشکیلات علنی و مخفی بلشویک ها را منحل کرده و یکباره دست عمال اجانب شمالی را نیز مانند اجانب جنوبی از ایران قطع نماید... ما اهالی شهر ری هر چه زودتر در انتظار این اقدام قانونی دولت هستیم.»

مزار شهیدان 30 تیر

7. انقلاب اسلامی ایران

اگرچه تهران و قم، کانون های اصلی در وقایع انقلاب اسلامی بودند، شهر ری نیز به دلیل ساختار اجتماعی و هویت مذهبی اش، نقشی مهم در پیروزی انقلاب اسلامی ایران داشت. حرم حضرت عبدالعظیم الحسنی (ع) و نیز نزدیکی ری به شهرهای قم و تهران و بافت دینی شهر، از دیگر عوامل همراهی چشم گیر مردم ری با نهضت اسلامی از دهه چهل تا سال 1357 ش. بود. برخی از اقدامات و مبارزات مردم ری در سال های پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران تا سال 1357 بدین شرح است:

تظاهرات ضد دولتی فرهنگیان شهر ری: در

ص: 443

روز دوازدهم اردیبهشت 1340 ش. اعتصاب معلمان به علت کمی حقوق در تهران و تمام شهرستان ها آغاز شد. در آن روز معلمان در میدان بهارستان گرد آمدند و ضمن ایراد سخنرانی، خواستار ملاقات با نمایندگان مجلس شدند. شریف امامی رئیس دولت وقت، به رئیس کلاتری میدان بهارستان دستور داد که آنان را متفرق کنند. نیروهای پلیس به معلمان حمله کردند که در این هجوم عده ای مجروح و یکی از فرهنگیان به نام ابوالحسن خانعلی کشته شد. در واکنش به این واقعه، تظاهراتی از طرف دانش آموزان دبیرستان عظیمیه در میدان شهری صورت گرفت. شعارهای دانش آموزان در این گردهمایی، عبارت بود از: «مرگ بر جلادان، زنده باد فرهنگیان»، «مرگ بر امپریالیسم»، «زنده باد همبستگی فرهنگیان شهر ری با تهران». حوادث مربوط به این اعتراض، شریف امامی را مجبور به استعفا کرد و دولت بعدی، به سرعت به اصلاح حقوق معلمان اقدام کرد و روز دوازدهم اردی بهشت را نیز «روز معلّم» نامید.

حمایت از اعتصابات مبارزان ایرانی در پاریس: گروهی از دانشجویان مبارز ایرانی به نشانه اعتراض به رژیم پهلوی، در تاریخ نهم مهر 1356 ش. به مدت يك هفته در کلیسای سن مری پاریس دست به اعتصاب غذا زدند. این اعتراض، در ایران با حمایت گسترده ای روبه رو شد. به همین مناسبت روز پانزده مهر همان سال، گروهی از مردم و روحانیون در صحن مطهر عبدالعظیم حسنی (ع) تجمع کردند. به گزارش ساواک در تاریخ بیست و چهارم مهر 1356 ش، 500 نفر از اعضای گروه های جبهه ملی و نهضت آزادی و مردم، دانشجویان و روحانیون در این اجتماع شرکت کرده و شعارهایی به نفع آیه الله خمینی و دکتر علی شریعتی داده اند. مردم به تدریج از صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) خارج شده، به خیابان آمدند.

بازتاب فوت آیه الله مصطفی خمینی: آیه الله سید مصطفی خمینی در روز یکشنبه اول آبان 1356 ش. در چهل و هفت سالگی در نجف به طور ناگهانی درگذشت. با انتشار خبر درگذشت وی، بازار تهران و شهرستان ها نیمه تعطیل و مجالس ختم و بزرگداشتی برگزار شد. روحانیون مبارز شهر ری نیز همراه روحانیون تهران، اعلامیه تسلیت دادند.

این اقدامات در آن سال ها که مقارن با اوج قدرت و ثبات سیاسی رژیم بود، فضای کشور را سخت لرزاند. برگزاری نخستین اربعین فوت سید مصطفی خمینی، سرسلسله چهلم هایی شد که به سقوط

رژیم پهلوی در سال 1357 ش. انجامید. شهر ری نیز از شهرهایی بود که در آن، مراسم باشکوهی برای گرامی داشت فرزند امام خمینی در مسجد صدوق (ره) و مسجد خاتم النبیین (ص) برگزار شد.

وقایع سال 1357: با آغاز سال 1357 ش. مبارزات انقلابی علیه رژیم پهلوی اوج گرفت. در این سال، مبارزه در قالب تظاهرات بزرگ و اعتصابات فلج کننده، شعارنویسی و پخش اعلامیه و مانند آن گسترش یافت. در شهرری نیز فعالیت های گسترده ای صورت گرفت که بسیاری از آنها در روزنامه ها و اخبار ساواک منعکس شده است؛ از جمله این فعالیت ها می توان به اعتصاب دانشجویان دانشسرای تحصیلی شهر ری به مناسبت چهلمین روز شهدای یزد و جهرم و اهواز، اعتصابات کارگری مهر 1357 ش. در شهر ری، تظاهرات دانش آموزان شهرری در مهر و آبان 1357 ش. و صدور ده ها اعلامیه جمعی از سوی روحانیون شهر ری و تهران در ارتباط با موضوعات و مسائل روز اشاره کرد. اعلامیه گروهی از روحانیون تهران و شهر ری به مناسبت های چهلم شهدای قیام 29 بهمن تبریز، محاصره منزل امام در نجف اشرف، هجرت امام به فرانسه، فاجعه مسجد جامع کرمان در مهر 1357 ش. حمله به حرم امام رضا (ع)، فواخوانی مردم برای شرکت در راهپیمایی روزهای تاسوعا و عاشورا، پشتیبانی از اعتصاب کارکنان صنعت و ده ها مناسبت دیگر از جمله فعالیت های صورت گرفته توسط روحانیون و فعالان مذهبی شهر ری در سال 1357 ش. بود.

واقعه 18 دی: در دی 1357 ش. وقایع بسیاری در شهرری روی داد که مهم ترین آنها حادثه 18 دی و سرنگونی مجسمه شاه بود.

مردم انقلابی شهر ری ساعت 9 صبح روز 18 دی، در صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) گرد آمدند و با شعارهایی علیه رژیم، به سمت مرکز شهر راهپیمایی کردند. پیشاپیش جمعیت، برخی علمای شهر، همچون آیات و حجج اسلام محمد لاله زاری، ابوالقاسم موسوی همدانی، مهدی فضیلت، عبدالرحیم کنی، عبدالکریم کنی و عبدالعلی کنی حضور داشتند. پس از عبور از بازار و خیابان حرم، در حالی که تمام اصناف مغازه های خود را تعطیل کرده بودند و صفوف

راهپیمایان هر لحظه فشرده تر می شد، مأموران در میدان مرکزی شهر از ادامه حرکت آنان به سوی کلانتری جلوگیری کردند و سیر حرکت به سمت خیابان بیست و چهار متری زکریا ادامه یافت. موج جمعیت از طرف حرم به سوی میدان شهر به راه افتاد. هنوز نیمی از مردم در خیابان بیست و چهار متری و نیمی دیگر در خیابان حرم بودند که تیراندازی عوامل رژیم شروع شد. نخستین شهید قاسم سبزه‌علی بود. شهیدان علی کوهی نژاد و عباس ملکی از دیگر شهدای قیام هجده دی بودند. بدین ترتیب مردم متفرق شدند؛ اما مراسم شهدای هجده دی شهر ری، در شهرهای مختلف ایران، از جمله در تبریز برگزار شد و خبرها به روزنامه‌ها راه یافت.

صحنه ای از تظاهرات مردم در سال 1357

ری در تاریخ کهن 8592 تاریخ ری

ری زیرین / ری سفلا

بخش دوم یا ری متأخر که در جنوب شرقی بخش نخستین و جنوب کوه بی بی شهربانو پی افکنده شد. مؤلف مجمل التواریخ، در ذکر بناهای منوچهر پیشدادی، می نویسد: «و در جمله شهر ری بود، و منوچهر بدین جایگاه از نو بنا نهاد که عمارت آن هیچ نمانده بود، و از نو آسان تر بود کردن، و آن را ماه جان نام کرد و آن خرابه را ری برین خواندندی، و دیگر ری زیرین. مهدی امیرالمؤمنین در آن بیفزود، محمدیه خواندند.» در جای دیگر این کتاب آمده است: «پسر منصور، مهدی، به فرمان پدر آنجا رفت بر عزم خراسان، و دیوار شهر بفرمود کردن و بسیاری زیادت اندر گرفت و قصرها کرد و شهرستان و مسجد جامعه و به نام خود، محمدیه نام کرد این جایگاه که اکنون ری زیرین است و شهر قدیم اول خراب گشت و اینجا عوض کردند چنانکه یاد کردیم، و ابتداء این عمارت در شهر سنه اثنین و خمسین و مائه بود و بعد سال ها تمام گشت.» در گرانند آنسیکلپدی به زبان فرانسوی مذکور است که «مهدی خلیفه عباسی، به اندک فاصله از ری عتیق، شهری بساخت که جغرافی نویسان و مسافران عرب در قرون وسطی آن را شرح داده اند.» در مشرق ری زیرین مرداوایج زیاری محله جدیدی بنیان نهاد.

تردیدی نیست که داستان عمارت منوچهر در شهر ری که در مجمل التواریخ آمده است، ارزش علمی ندارد؛ اما تقسیمی که در باب ری

در سال 520 ق. که سال تألیف آن کتاب است، نقل کرده و آن را به «ری برین» و «ری زیرین» منقسم دانسته است، با ارزش و مهم است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 167.

ری شناسی، مرکز

نخستین مرکز تخصصی ری باستان، وابسته به شهرداری منطقه 20 تهران، واقع در میدان شهید مدرس، ضلع غربی حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). از برنامه های اصلی این مرکز، معرفی اماکن تاریخی و فرهنگی ری به علاقه مندان از راه برپایی تورهای ری گردی، احداث کتابخانه تخصصی ری باستان (حقیقی و مجازی)، برگزاری نشست های علمی و نمایشگاه های صنایع دستی ری و کارآفرینی در این حوزه است. کتابخانه مرکز ری شناسی، حدود ده هزار جلد کتاب را در دسترس علاقه مندان و پژوهشگران قرار داده است.

منبع: rayshenashi.com

ری شهر 8592 تاریخ ری

ص: 447

زادمهران 8592 زامهران**زارع، عبدالله**

مربی کشتی و ملقب به پدر کشتی شهرری. حمید سوریان، قهرمان کشتی جهان، از شاگردان او است. در سال 1304 در یکی از محلات قدیمی شهرری به دنیا آمد. کشتی را زیر نظر علاءالدین معینی و با مربیگری احمد اعتمادی شروع کرد و در عمر ورزشی خود توانست چندین بار مقام دوم و سوم کشتی کشور را به دست آورد. در جوانی، به دلیل آسیب دیدگی، از ورزش قهرمانی کناره گرفت و از سال 1338 به عنوان مربی کشتی در شهرری فعالیت ورزشی خود را ادامه داد. در سال 1364 رئیس تربیت بدنی شهرری شد و ریاست هیئت کشتی شهرری و سرپرستی تیم منتخب شهرری، از دیگر خدمات او به ورزش کشتی در شهرری است. در سال 2009 م. از سوی اتحادیه جهانی کشتی به عنوان مربی برتر دنیا انتخاب شد و همان زمان، شاگرد وی، حمید سوریان، پنجمین مدال قهرمانی را کسب کرد. در سال 1394 در نودسالگی درگذشت.

منبع: همشهری محله 20، دوشنبه 29 تیر 1383.

زامهران / زادمهران

بازار، دروازه و محله. مهران با نسخه بدل های زامهران، زادمهران، آزادمهران،

ص: 449

از اماکن مشهور و معروف ری باستان، و از مراکز شیعیان آن شهر بوده است. دروازه و محله زامهران، از آبادترین برزن های شمال غربی ری برین در عصر ساسانیان و قرون اسلامی بوده و خاندان مهران که سال ها مرزبانی ری را بر عهده داشتند، در این محله مقیم بوده اند. در کتاب نقض شش بار نام این مکان آمده است؛ از جمله: «مناقب خوانان در قطب روده و به رسته نر مه و سر فلیسان و مسجد عتیق همان خوانند که در دروازه مهران، و مصلحگاه.» «لشکر آل مرتضی که باشند شیر مردان فلیسان... و سادات در زادمهران/ آزادمهران.» نیز از قول صاحب فضایح: «رافضی بیشتر عوانان باشند و در شهرهایی که به ایشان موسوم است چون قم و کاشان و آبه و سیزوار و زامهران (نسخه بدل: دروازه مهران، آزادمهران) و مصلحگاه هرگز علم دین نخوانند.» در تاریخ طبرستان ابن اسفندیار، قسم سوم در احوال نصیرالدوله شاهنشاه غازی رستم بن علی آمده است: «به جهت سید دیگری از قزوین که کمال الدین مرتضی گفتند و برادر او سید قوام الدین، منتهی صد و بیست هزار دینار زر داد، تا به ری به محله در زامهران مدرسه ای کردند.» «ظہیرالدین مرعشی در همین مورد آورده است: «در ری در محله زادمهران صد و بیست هزار دینار خرج کرده برای ملک [رستم بن علی] مدرسه و عمارت عالی کردند، و از امهات قرای ری هفت پاره دیه خریده، وقف آن عمارت کردند.» اولیاء اللہ در تاریخ رویان نیز در همین مقام نوشته است: «در ری محله در زان مهران [کذا] صد و بیست هزار دینار خرج کرده، برای ملک مدرسه ای عمارت کردند.» چنانکه ملاحظه می شود در سه کتاب فوق این نام در یک موضوع به سه صورت نقل شده است. محدث ار موی در مقدمه نقض (ص 77) نه مورد از موارد ذکر درب زامهران را، از کتاب بشارة المصطفی لشیعۃ المرتضی، تألیف عمادالدین طبری نقل کرده است.

وجه تسمیة این دروازه، دانسته نیست، اما گویا این نام منسوب است به دیه مهران، واقع در قصران خارج سابق و شمیران فعلی، که بنا به نقل تاریخ بلعمی، خاندان بزرگ مهران مقیم ری نیز بدان دیه منسوب بوده اند. دیه مهران از آبادی های کهنه و قدیم جلگه ری بود. در تاریخ بلعمی در احوال قباد آمده است: «پس قباد حیلت کرد، و او را سپهبدی بود به ری، شاپورنام، از دهی نام آن مهران.» در آثار متأخران نیز نام دیه مهران به چشم می خورد. در جلد نهم ملحقات روضة الصفاء، تألیف هدایت ثبت است: «تهران و مهران، در این

اراضی دو قریه بودند و بعد از خرابی ری بازماندگان این نواحی به تهران جمع شدند.» در مجلد اول مرآة البلدان نیز نام مهران درج شده است. در عصر ما مهران به کلی اهمیت پیشین خود را از دست داده است؛ با این حال باغ مهران در جاده شمیران در حدود سه راه ضرابخانه معروف است. بی گمان صورت های زامهران، زادمهران و آزادمهران، همه مصحف و یا مخفف و یا معرّب دروازه مهران است؛ مانند در باطن و ماطا برای دروازه همدان و باب بلیسان به جای باب بلاشان و در رشکان عوض در ارشکان.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 198 و 303.

زبیده خاتون، بقعه 8592 بی بی زبیده، بقعه

زردشت

بهرام پژدو

اخترشناس، زبان دان، شاعر زرتشتی، سراینده زراتشت نامه به سال 677 ق. (647 یزدگردی)، معاصر سعدی. بهرام پژدو نام پدرش بود که در کرمان می زیست. او ذوق شاعری داشت و منظومه ای به نام بهاریات در 330 بیت، از وی بر جای مانده است که در وصف بهار و نوروز و توصیه به پرهیزگاری است. زراتشت در سال 677 ق. در ری «ارداویراف نامه» را از پهلوی به نظم فارسی برگرداند و در پایان سده هفتم هجری درگذشت.

منابع: مزدیسنا و ادب فارسی، ج 2، ص 211؛ تاریخ ادبیات در ایران، ج 3، ص 337-338؛ «ادبیات زردشتی به زبان فارسی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، س 79، ش 1 و 2.

زعفران جای

محلّه. این مکان ظاهراً جایی بوده است در ری قدیم که شیعیان در آن مراسم عزاداری برگزار می کردند. در کتاب نقض چنین آمده است: «[در مجلس تعزیه داری شهاب مشاط سنّی] بسی مردم جامه ها چاک کردند، و خاک پاشیدند، و سرها برهنه کردند، و زاری ها نمودند، حاضران می گفتند که زیادت از آن بود که شیعه به زعفران جای کنند.» قوامی

ص: 451

رازی در مرثیه ای گفته است:

بنگر چه صعب درد بود درد قتل اوی

کان تیره شب ز روز درفشنده آورد

آرد به زعفران جا هر سال گریه ها

آن زعفران که خاصیتش خنده آورد

اکنون هیچ گونه اطلاعی از این مکان در دست نیست؛ اما شاید در فاصله میان حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) تا امامزاده عبدالله باشد؛ زیرا معمولاً عزاداری ها را نزدیک اماکن مقدسه برگزار می کنند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 198.

زکریا بن مسعود اشقر خواری رازی، ابویحیی

محدث. به گرگان وارد شده و از علی بن حرب موصلی روایت کرده است و ابوالحسین محمد بن عمران بن موسی و ابومحمد عبدالله بن محمد بن عبدالله بن محمد بن عبدالله بن زر خواری از او حدیث نقل کرده اند.

منابع: معجم البلدان، ج 2، ص 479؛ اکمال الکمال، ج 3، ص 213-214؛ تاریخ جرجان، ص 214.

زکریا عبدی کوفی رازی

محدث و قاضی. در کرمان مسند قضاوت داشت و از ابوجعفر رازی حدیث شنیده است.

منبع: تاریخ الکبیر، ج 8، ص 264.

زلف آباد / دلف آباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 38 نفر (12 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

زمان آباد

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری، در شرق بزرگ راه تهران - ورامین. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت این روستا 2343 نفر (584 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

زیاد بن علی سُرّی رازی

محدث. از احمد بن صالح حدیث شنیده و ابوعبدالله محمد بن ابراهیم بن محمد قصار رازی و ابن ابی حاتم رازی از او روایت کرده اند. سمعانی، مؤلف الانساب، و دیگران وی را صدوق و ثقه دانسته اند. وی خواهرزاده محمد بن مسلم بن واره بوده است.

«سُرّی» از قرای ری بوده و عالمان دیگری نیز از آن برخاسته اند.

ص: 452

منابع: توضیح المشتبه، ج 5، ص 81؛ تاج العروس، ج 6، ص 512؛ الجرح و التعديل، ج 3، ص 541؛ اللباب فی تهذيب الأنساب، ج 2، ص 116.

زيد بن واقد بصرى ابوعلی سمتی

محدث و ساکن ری. اصل او از بصره بود و از حمید الطویل و سدی و داوود بن ابی هند و ابوهارون عبیدی روایت کرده است، و سهل بن زنجله و پدرش، از وی.

منبع: الجرح و التعديل، ج 3، ص 575.

زيدیان

مدرسه. در کتاب نقض درباره مدارس زیدی آمده است: «زيدیان طائفه ای اند از مسلمانان و از ائمه محمد (ص) که به عدل و توحید خدای و به عصمت انبیا معترف باشند، و بعد از مصطفی (ص) امام به حق، علی مرتضی (ع) را دانند و نصّ خفی گویند... و در شهر ری مدرسه های معروف دارند.»

منبع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 457.

زينبدي / زين پدی

قلعه. ذکر این حصن، نخستین بار در کتاب فتوح البلدان بلاذری، در بیان واقعه فتح ری آمده است. به موجب سخن بلاذری، کارگزاران ری در زمان عثمان، به حصن زينبدي وارد می شدند. حصن زينبدي به گفته بلاذری در محمدیه و بر طبق گفته ابن فقیه در مختصر کتاب البلدان، در مدینه یا شارسستان ری قرار داشته است. محمدیه بر مجموع کهندژ و شارسستان گفته می شد و بر مسجد مهدی و دارالاماره اشرف داشته است. مسجد مهدی، در فاصله میان کوه نقاره خانه و تقی آباد فعلی واقع بوده است. بدین ترتیب محل حصن زينبدي را نیز در همان حوالی باید پنداشت.

کلمه زينبدي را بهار در تعليقات مجمل التواريخ، فارسی و به معنی «اسلحه دارباشی» دانسته است. اما زينبدي لقب عارین (معرب آرين) نیز بوده است. طبری در بیان فتح ری این نام را «الزینبی» نوشته است. در ترجمه فارسی سرزمین های خلافت شرقی آمده است: «به گفته یاقوت قلعه آن موسوم بوده به زبیدیه، و این همان قصری است که مهدی عباسی هنگام اقامت در ری در آن سکونت داشت.»

تغییر لفظ «زينبدي» به صورت «زبیدیه» و «زینبی» و «ری بندی» بر طبق قاعده شایع در تصحیف است، که همیشه اخفی را به اجلی و مجهول را به معروف برمی گردانند؛ همانند تصحیف «مسلح» به «مصلح».

بر طبق پاره ای قرائن، حصن زينبدي همان طبرک است؛ بدین شرح: 1. هر دو قلعه بر مسجد و دارالاماره مشرف بوده اند؛ 2. مرمت و

عمران هر دو قلعه به دست رافع بن هرثمه بوده است؛ 3. در مرآة البلدان نیز احتمال رفته است که طبرک همان ری بندی (زینبندی) باشد؛ 4. جرج مایلز امریکایی مؤلف کتاب تاریخ سکه شناسی ری نیز دز طبرک و قلعه زینبندی و قلعه فرخان را یکی دانسته است. با این حال نشانی هایی که از مکان های این دزها در دست است، اتحاد آنها را نمی رساند، و چنانکه گفته شد، محل قلعه زینبندی را در مدینه یا شارستان محمدیه ری، و طبرک را بر فراز کوه طبرک نوشته اند، و مکان دز فرخان نیز در «سَر» بوده است. و نیز در فتوح البلدان و مختصر کتاب البلدان که هر دو از منابع قدیمی است، حصن زینبندی و قلعه فرخان هر کدام به صورت دزی جداگانه درج افتاده است؛ مگر آنکه قائل به نوعی تساهل و تسامح در نقل قدما باشیم که گاه در آثار پاره ای از آنها مشهود است، و فی المثل چنین بپنداریم که مراد بلاذری از محمدیه و ابن فقیه و ابودلف و یاقوت از مدینه در باب محل حصن زینبندی، همان نقطه از فصیل یا کهندز بوده که کوه طبرک آنجا بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 517-52.

زیوان

روستا، واقع در جنوب شرقی شهرستان ری و در یک کیلومتری شهر حسن آباد، از توابع بخش فشافویه و دارای 1077 نفر سکنه. این روستا پیشینه ای دراز دارد و در روزگارهای پیشین، کشاورزی و فعالیت های اقتصادی در آن رونق داشته است. از آثار باستانی روستا، قلعه حاجی، امامزاده سید اسماعیل، حمام سنتی و گورستان است. دانشگاه پیام نور در این روستا شعبه دارد.

این روستا بیشترین ریزش جمعیت را به داخل حسن آباد داشته است و اکنون به روستای متروکه شبیه تر است. طایفه های معروف زیوان، عبارتند از: طاهری ها، محسنی ها و تاجیکی ها.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385؛ سایت دهیاری زیوان.

ص: 454

ساربانان / سربانان / سرابان / سربان

بازار و محله. این محله، از اماکن آباد سنی نشین ری بوده، و بازار ساربانان در آنجا قرار داشته است. نهر جیلانی یا گیلانی و قنات شاهی، از آنجا به شارستان می رفته اند. این محله، طبق قرائنی، در فاصله میان کارخانه گلیسیرین (باروی کهنه) و خیابان برج طغرل واقع بوده و از سوی مشرق تا حدود تقی آباد فعلی امتداد داشته است.

به گفته طبری، محل جنگ در فتح ری دامنه کوه ری (در مغرب کوه نقاره خانه) بود. مسلمانان نام دروازه شرقی ری برین (در جنوب شرقی کارخانه گلیسیرین جنب باروی کهنه) را باب الحرب نهاده بوده اند؛ زیرا بزرگ ترین جنگی که در آن نقطه رخ داد، همان نبرد فتح ری بود. پیش از واقعه فتح ری، و خرابی ری باستان، و احداث شهر جدید، آنجا را دروازه خراسان می گفتند؛ چنانکه در ترجمه تاریخ طبری در ذکر این واقعه، در مدد رساندن زینبی به سپاه عرب چنین ذکر شده است: «مدد سپاه بیاورد از پس کوه طبرک به پهلوی [در] خراسان به شهر اندر آورد.»

این سخن علاوه بر ذکر نام دروازه، میدان نبرد را نیز نشان می دهد که در فاصله میان کوه طبرک (نقاره خانه فعلی) و شهر بوده است. ظاهراً پس از آنکه برای ری عهد اسلامی دروازه خراسان جدید را ساختند، دروازه سابق را باب الحرب نامیدند.

قرینه دیگر آن است که در ترجمه فارسی اصطخری در ذکر آب های ری آمده است: «کاریزی هست کی آن را کاریز شاهی خوانند، بر ساربانان گذرد، و کاریز دیگر را گیلانی خوانند و گیلانی بر کوی ساربان گذرد.» به موجب قول دیگر، کاریز شاهی و گیلانی هر دو از ساربانان می گذشتند، و به موجب قول دوم قنات نصرآباد و قنات شاهی هر دو به میانه

شهر می رفته اند. ازین رو هر سه کاریز از ساربانان به شارسستان جاری بوده اند. و چون امتداد مسیل حسین آباد از مشرق ری زیرین می گذرد، می توان گفت شارع ساربانان به سوی دروازه هشام در مشرق ری، و یا نزدیک آن امتداد داشته است. بازار ساربانان نیز از جنوب دز رشکان آغاز می شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 222 و 198.

ساسان

کوچه. نام این کوچه در قصیده ابن کربویه رازی، پس از ذکر پهنه نصرآباد این گونه آمده است:

«و کم بسکة ساسان اذا ذکروا *** من ابن فاجرة نصّ و قرنان.»

ابن کربویه در ضمن این قصیده به مردم ری درود فرستاده، آنان را دعای خیر کرده است، مگر آن جمع را که بازماندگان یاغیان زمین و منکران دین حق دانسته و گفته: چه بس زنازادگان و بدکاران و بی حمیتانی که در پهنه نصرآباد و به کوچه ساسان فرود آمده اند، و اینانند که مرا از اهل و دیار دور کرده اند. از این گفته به خوبی پیدا است که وی والیان و مرزبانان ستمکار ری را اراده کرده که در حدود کوچه ساسان مقیم بوده، و او را به ترك وطن خویش مجبور کرده بودند. نصرآباد، در شمال ری در حدود دز رشکان قرار داشته و بی گمان کوچه ساسان نیز آنجا واقع بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 228.

سالم بن صالح رازی

محدث و از نوادگان عبدالرحمن بن عوف: سالم بن صالح بن ابراهیم بن عبدالرحمن بن عوف. ابوالفرج ابن جوزی، او را مجهول می خواند. سالم از پدرش روایت کرده است و ابراهیم بن سعد از او.

منبع: میزان الاعتدال، ج 2، ص 111.

ساوتکین

قطب الدین عمادالدوله، مشهور به سرهنگ ساوتکین، از امرای الب ارسلان و ملکشاه که بر فارس و کرمان و بخشی از عراق فرمانروایی کرد. وی بانی جامع جدید ری (در مقابل جامع عتیق) بود. مؤلف نقض می نویسد: «در آن تاریخ که سرهنگ ساوتکین جامع جدید می کرد، برای اصحاب حدیث که ایشان را در ری مسجد آدینه نبود.»

منابع: نقض، چاپ دارالحدیث، ص 40؛ ری باستان، ج 1، ص 539.

سائلی طهرانی رازی

زین الدین سلطان، شاعر. در تهران در آغاز دوره صفویان متولد شده و در شعر «سائلی» تخلص می کرده است.

منبع: تحفه سامی، ص 163.

ص: 456

سایل همدانی رازی

شاعر و عالم. اصل او از ری بود و در نهاوند سکونت داشت و در یزد به سال 940 ق. درگذشت. با شاعران عصر خود به منازعه برخاست.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 2، ص 427.

سحری طهرانی رازی

شاعر عهد صفوی. به زبان محلی طهرانی شعر می گفت.

منبع: مجمع الفصحا، بخش 4، ص 38.

سدید الدین محمود بن... حمصی رازی 8592 محمود بن...، سدید الدین

سرتخت

از محلات قدیمی شهرری، واقع در جنوب غربی شهر و غرب حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). این محله به لحاظ موقعیت جغرافیایی از شمال به میدان شهید بروجردی، از جنوب به بلوار بسیج، از شرق به شهرک شهید رجایی و از غرب به خیابان فداییان اسلام محدود می شود؛ با وسعت $1/287609$ کیلومتر مربع. بر اساس آمار سرشماری نفوس و مسکن سال 1390، جمعیت محله 34843 نفر (51/14 درصد مردان و 48/86 درصد زنان) است. محله سرتخت از قدمت 50 ساله برخوردار است. اولین خط آهنی که تهران را به شهرری متصل می کرد، از این محله می گذشت. از امکانات فرهنگی محله، می توان به کتابخانه و خانه فرهنگ شیخ صدوق اشاره کرد که در سال 1375 احداث شد و بیش از 20000 عنوان کتاب را در خود جای داده است.

دو کلینیک پزشکی نیز در محله وجود دارد؛ به نام های کلینیک تخصصی - عمومی بوستان (واقع در خیابان شهید غیوری) و کلینیک خیریه تخصصی و تشخیصی حضرت علی اصغر (ع). در محله سرتخت یازده مسجد، شش حسینیه، ده پایگاه بسیج، هفت بوستان وجود دارد و کل فضای سبز محله 99329 متر مربع است. چهار مرکز پیش دبستانی، ده ابتدایی، پنج مدرسه راهنمایی، پنج مدرسه متوسطه، پنج مرکز پیش دانشگاهی و چهار هنرستان، مهم ترین بخش های آموزشی محله سرتخت است.

منبع: پایگاه مجازی محله.

ص: 457

خیابان، ناحیه و آبادی. نام این خیابان در منابع، همواره با نام سربان (ساربانان) همراه است. در پی هم آمدن نام سُرّ و سربان بی دلیل نیست. وقتی دو خیابان در کنار هم و به موازات هم قرار گیرند، معمولاً نامشان به دنبال هم ذکر می شود. پس احتمالاً سُرّ و سربان در کنار هم قرار داشته اند.

سُرّ، نام قریه یا ناحیه رستاقی نیز در ری بوده است. چون جلگه ری از سوی مشرق و جنوب شرقی به مفازه یا کویر می رسد، می توان گفت سُرّ در این سو بوده است. ظاهراً این مکان تا شهر ری فاصله ای اندک داشته است؛ زیرا قلعه فرخان که از قلاع استوار ری در صدر اسلام بوده است، در این محل قرار داشته و در واقعه فتح ری، امیر عرب پس از پیروزی بر مدافعان شهر، در آن منزل کرده است. موضوع اقامت سردار عرب در قلعه فرخان در فتوح البلدان بلاذری نیز آمده است. ناگفته نماند که در شهر ری نام پاره ای از اماکن، از نام ناحیه یا دیهی که در آن سو قرار داشته اقتباس شده است؛ مانند دروازه دولاب و رسته نرمه و دروازه مهران. بدین قرار بی گمان نام خیابان سُرّ از نام قریه یا رستاق سُرّ اقتباس شده و شارع سُرّ در امتداد راه آبادی سُرّ، از مشرق به مغرب یا از شمال به جنوب شرقی امتداد داشته است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 231 و 232 و 563.

سرای ایالت

محله و از بناهای حکومتی دوره سلجوقی. در کتاب نقض در مقام برشمردن مدارس ری آمده است: «مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه، که پیر این طایفه بود، که نزدیک است به سرای ایالت.» منظور از «حسکا»، شیخ اجل حسن بن حسین بن حسن بن بابویه قمی رازی، جد شیخ منتجب الدین است.

«ایالت» در عرف تاریخ نویسان به معنای امارت و حکومت است. بنابراین سرای ایالت یا سرای امارت، همان دارالاماره سلجوقیان است. این بنا در آن بخش از شهر بوده است که اکنون برج طغرل در آنجا است و نزدیک بقعه ابن بابویه است. از آنجا که مؤلف کتاب نقض در عهد سلجوقیان می زیسته است، در عهد او سرای ایالت، عمارتی بوده که پادشاهان این سلسله و کارگزاران ایشان در آن اقامت داشته اند؛ زیرا شهر ری چندی پایتخت آن سلسله بوده است. به تصریح تاریخ گزیده، طغرل اول در آغاز کار، ری را به پایتختی برگزیده بود. پس از مرگ طغرل، الپ ارسلان در سال 455 ق. در این شهر خود را سلطان خواند. برکیارق نیز در ری به

ص: 458

پادشاهی رسید. از قرائن دیگری که نشان می دهد سرای ایالت همان کاخ سلجوقیان است، این است که سلطان یا والی شهر در آن اقامت می کرده است. مؤلف نقض می نویسد: «امیر حاجبی از آن امیرعباس [والی ری] پیامد با جماعتی... سید فخرالدین را گفتند: امیر می فرماید که علما و متکلمان مذهب خود را بیاورید... علما در خدمت سید فخرالدین به سرای ایالت رفتند.»

طغرل اول و همسر وی، و طغرل سوم که در ری مدفون اند، مدفنشان در سرای ایالت واقع بوده و برج طغرل بازمانده آرامگاه آنان است. در مجمل التواریخ است: «سلطان طغرل بیک [را] به شهر ری وفات رسید، و تربش آنجا بر جای است.» طغرل را در ری مسجدی بزرگ نیز بوده است و گویا این مسجد در حدود محله سرای ایالت، یعنی حدود خیابان طغرل فعلی (خیابان ظهیرآباد) که برج طغرل آنجا قرار دارد، واقع بوده است؛ زیرا در لب التواریخ مذکور است: «[طغرل] هر وقت خواستی که از جهت خود خانه سازد، اول مسجدی ساختی، بعد از آن به عمارت پرداختی.»

منبع: ری باستان، ج 1 ص 199 و 362.

سردابیه

گروهی از غلات شیعه در ری که خروج مهدی را از سرداب ری انتظار می کشیدند. به گفته مؤلف تاج العروس: «سردابیه، گروهی از غلات رافضی بودند که خروج مهدی را از سرداب ری انتظار می کشیدند و از این رو، جمعه ها بعد از نماز، اسبی آماده با زین و لجام را با خود به آنجا می بردند.»

در روزگار ما [= دوره تألیف جلد نخست ری باستان] نیز برخی از مردم عامی، نامه هایی به نام امام زمان (ع) به درون قنات حوالی بی بی زبیده می اندازند و حاجت می خواهند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 213.

سرداب ری

در محله هاشم آباد، در جنوب حرم، در کوچه حضرتی واقع بوده است. پیشتر در انتهای این کوچه باغی بوده است که به اعتقاد اهالی محل، سردابی در وسط آن قرار داشته و مدتی محل اختفای حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) بوده است.

سرهنگ ساوتکین 8592 ساوتکین

سعد الحق، میرنصیبی طرشتی رازی

متکلم اهل سنت و از سادات نوربخشیه طرشت (درشت). در جوانی از ری به شیراز رفته و از جلال الدین دوانی استفاده کرده است. سال وفاتش 914 ق. است.

منبع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1112.

سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، معین الدین، ابوالمکارم

متکلم و فقیه امامی، مشهور به نجیب رازی. نام وی در کتاب نقض در شمار علمای متأخر شیعه آمده و منتجب الدین نیز احوال وی را به اختصار در کتاب فهرست آورده و گفته است با او مجالست داشته ولی حدیث از او نشنیده است. سعد از عمویش عبدالجلیل بن عیسی بن عبدالوهاب، علی بن محسن بن متروک کاتب و ابونجم محمد بن عبدالوهاب بن سمان روایت کرده و ابوعبدالله محمد بن مسلم بن ابی الفوارس رازی، از او حدیث گفته است. از تألیفات او است: سفینه النجاة فی تخطئة البغاة؛ علوم العقل؛ مسألة الاحوال؛ الموجز؛ نقض مسألة الرؤية لابی الفضائل سعد بن محمد بن محمود المشاط. در سال 547 ق. درگذشت.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 107-108؛ نقض، ص 189؛ فهرست منتجب الدین، ص 68؛ جامع الرواة، ج 1، ص 352؛ امل الآمل، ج 2، ص 125؛ معجم رجال الحدیث، ج 9، ص 53؛ الذریعة، ج 12، ص 327 و ج 20، ص 382 و...؛ اعیان الشیعة، ج 7، ص 220.

سعد بن احمد بن عبدالعزیز رازی، ابوالمعالی

ادیب. ابوسعید آبی وزیر، از او در تاریخ ری یاد کرده و او را از خاندان رؤسا شمرده است. ابیاتی نیز در وصف او سروده است.

منبع: فهرست منتجب الدین، ص 318

سعد بن سعید بن مسعود بزاز حنفی رازی، ابوالفتوح

محدث و از مشایخ منتجب الدین رازی. به گفته رافعی، وی در سال 552 ق. در قزوین از ابوطاهر محمد بن عبدالعزیز بن ابراهیم زعفرانی، روایت کرده است. شیخ منتجب الدین روایت سوم از کتاب الاربعون حدیثا را از او نقل کرده است.

منابع: التدوین، ج 3، ص 34؛ الاربعون حدیثا، ص 21؛ اعیان الشیعة، ج 7، ص 223؛ مستدرکات اعیان الشیعة، ج 2، ص 191.

سعد بن عثمان رازی دشتکی

محدث، جد عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی و حمدون رازی. فرزندش عبدالله بن سعد دشتکی از او روایت کرده و ابن حبان او را ثقة دانسته است. از او نقل شده است که در بخارا مردی را دیدم که عمامه سیاه بر سر داشت و می گفت: این عمامه را رسول الله (ص) بر سر من بسته است. می گویند آن مرد عبدالله بن خازم سلمی، از شجاعان عرب و امیر خراسان بوده است. این خبر را ابوداوود و ترمذی و نسایی در کتاب های خود آورده اند.

ص: 460

منابع: الجرح و التعديل، ج 1، ص 577 و ج 4، ص 90؛ تهذيب الكمال، ج 10، ص 292 و ج 14، ص 441-442؛ ميزان الاعتدال، ج 2، ص 124؛ تقريب التهذيب، ج 3، ص 415.

سعد بن محمد بن محمود مشاط رازی، ابوالفضائل

فقيه شافعی، متکلم اشعری، واعظ و مفسر. به سال 479 ق. در ری به دنیا آمد و در همان شهر زیست. در شناخت مذاهب، اختلاف آرای کلامی و مناظره تبحر داشت. از قاضی ابوالمحاسن رویانی و پدرش ابوجعفر محمد بن محمود مشاط و محمد بن محمود قزوینی طبری، حدیث شنیده است. کتاب حلیة الاولیاء را از پدرش سماع کرده است و او از مؤلف (ابونعیم اصفهانی). ابوسعید سمعانی در کتاب التبحیر می گوید: «در جدل قوی بود و از مذهب اشعری دفاع می کرد و در مسائل خلاف، دانا بود. او را در ری دیدم که جامه حریر پوشیده و محاسنش را خضاب کرده بود و شمشیر حمل می کرد. شیوة او را در ری نمی پسندیدند.» در چهاردهم رمضان سال 546 ق. درگذشت و در مدرسه اش در ری دفن گردید. کتابی به نام «مسئلة الرؤیه» داشت و ابوالمکارم سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، کتابی در نقد آن نوشته است، به نام نقض مسئلة الرؤیه لابی الفضائل سعد بن محمد بن محمود المشاط.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 11-12؛ تاریخ الاسلام، ج 37، ص 242؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ج 2، ص 191؛ طبقات الشافعیة الكبرى، ج 7، ص 90، ش 786؛ الوافی بالوفیات، ج 15، ص 112-113.

سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان

محدث، فقیه، مفسر، واعظ، عارف، مشهور به حیری. در سال 230 ق. در ری به دنیا آمد و در میان سالی به نیشابور رفت. در ری نزد یحیی بن معاذ رازی شاگردی کرد و در نیشابور به طریقت ابوحفص نیشابوری درآمد. سلمی در طبقات الصوفیه و خراسانی کرباسی در اکلیل المنهج فی تحقیق المطلب می گویند تصوف در نیشابور از طریق او منتشر شد. عبدالله بن محمد بن عبدالرحمن رازی می گوید: من، جنید و یوسف بن حسین و ابوعلی جوزانی و بسیاری دیگر از مشایخ طریقت را دیده ام و کسی را به اندازه ابوعثمان حیری عارف به طریق الی الله نیافتم. حاکم نیشابوری می گوید: مشایخ ما اجماع داشتند که ابوعثمان حیری مستجاب الدعوه بود و همه عالمان او را تعظیم می کردند. کلاباذی، نام او را در شمار کسانی آورده است که در فقه، تألیفی داشته اند و سپس بر فضل و دانش آنان گواهی داده است. ابوالفتوح رازی در

ص: 461

روض الجنان از او نقل قول کرده است؛ از جمله در تعریف «ظالم» از قول او نقل می کند: «ظالم آن بود که به زبان توحید گوید و عملش موافق قولش نباشد، و مقتصد آن بود که به زبان توحید گوید و به جوارح طاعت کند و عملش به اخلاص بود.»

در ری از محمد بن مقاتل رازی و موسی بن نصر، و در عراق از حمید بن ربیع و محمد بن اسماعیل احمسی و در مکه از ابوالفضل جعفر بن فضل وزیر و گروهی دیگر حدیث شنید. همچنین از ابن خزیمه، ابوعمر و خفاف، عبدالله بن شیرویه، حسن بن سفیان، و حسن بن مقسم روایت کرده است. یحیی بن سعید، ابوعمر و احمد بن نصر، اسماعیل بن نجید، حاکم نیشابوری و... از او روایت کرده اند. کتاب هایی در تفسیر و حدیث و غیر آن دو تألیف کرده است. کتاب حدیثی او «الصحيح المخرج علی صحيح مسلم» نام دارد. در سال 298 ق. در نیشابور درگذشت.

منابع: تهذیب الکمال، ج 24، ص 381-384؛ التعرف لمذهب اهل التصوف، ص 32-33؛ شعب الایمان، ج 2، ص 316؛ فیض القدیر، ج 4، ص 149؛ کشف الخفاء، ج 2، ص 220-221؛ روض الجنان و روح الجنان، ج 16، ص 112؛ شواهد التنزیل، ج 1، ص 42؛ اکلیل المنهج فی تحقیق المطلب، ص 586؛ الکنی و الالقاب، ج 1، ص 123؛ طبقات الصوفیه، ص 120 و 169-170 و 191-192 و 504-505؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 103 و 114-115؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 25، ص 86؛ تذکره الحفاظ، ج 2، ص 721؛ سیر اعلام النبلاء، ج 14، ص 62-66 و ج 16، ص 65-66؛ طبقات الشافعیة الکبری؛ ج 3، ص 43؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 13، ص 119-121.

سعید بن جبیر

مفسر، تابعی. در سال 45 ق. در کوفه به دنیا آمد، اما حبشی الاصل است. پدرش، او را به مدینه فرستاد تا از محضر بزرگان و صحابه رسول (ص) بهره ببرد. بسیاری از مورخین، سعید را یکی از شاگردان امام سجاد (ع) نیز ذکر کرده اند. فضل بن شاذان می گوید: در اوائل دوران امام سجاد (ع)، اصحاب خاص امام فقط پنج نفر بودند: سعید بن جبیر، سعید بن مسیب، محمد بن جبیر بن مطعم، یحیی بن ام الطویل و ابو خالد کابلی.

شیخ طوسی در کتاب خود روایتی از امام صادق (ع) آورده است که سعید بن جبیر به امام سجاد (ع) ارادت خاصی داشت و حضرت نیز وی را تحسین می کرد. برخی از نویسندگان به سعید، لقب فقیه بگاء (گریان) داده اند که دلیلی بر شب زنده داری و عبادت او است. سعید بن جبیر، از ابن عباس، علی (ع)، ابومسعود بدری، ابن عمرو، ابوموسی اشعری، عبدالله بن مغفل، عدی بن حاتم و ابی هریره روایت نقل کرده است. البته بیشتر

مرقد سعید بن جبیر در شهر حی عراق

روایات خود را از ابن عباس آموخته است.

با به حکومت رسیدن عبدالملک بن مروان و ولایت حجاج بن یوسف ثقفی بر عراق، وی مجبور به فرار به دیگر مناطق اسلامی شد. پس مدتی نویسنده عبدالله بن مسعود بود، سپس برای همکاری با ابن اشعث به اصفهان رفت و در آنجا پناه گرفت. بعد از آن به قم رفت و پس از شش ماه اقامت در قم، به ری و آذربایجان رفت. در ری ضحاک مفسر با وی ملاقات کرد و شماری از احادیث تفسیری را از وی نوشت. سعید بن جبیر در ماه شعبان سال 95 ق. به دستور حجاج کشته شد.

منابع: الاعلام، ج 8، ص 109؛ تاریخ الاسلام و وفيات المشاهیر و الأعلام، ج 6، ص 366؛ رجال الطوسی، ص 90؛ قاموس الرجال؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوك، ج 7، ص 6؛ مسند الامام السجاد ابی محمد علی بن الحسین (ع)، ج 2، ص 456؛ تاریخ کامل بزرگ اسلام و ایران، ج 13، ص 185؛ معجم البلدان ص 564.

سعید بن داوود بن ابی زبیر

محدث. اصل او از مدینه بود. در بغداد سکونت کرد و در ری حدیث گفت. از مالک بن انس حدیث شنیده است و احمد بن

ص: 463

منصور رمادی، محمد بن علی بن داوود بغدادی، محمد بن فرج ازرق، ابرهیم حربی، ابوجعفر احذب (برادرزن ابوحاتم رازی) محمد بن قارن رازی، زبیر بن بکار، محمد بن علی بن مروان، محمد بن عمار بن حارث رازی، و بخاری در کتاب الادب المفرد از او روایت کرده اند. او یکی از راویان الموطأ مالک، و پدرش نیز وصی مالک بوده است. ابن جوزی برخی احادیث او را منکر دانسته و ابن معین گفته است که او نزد من ثقة نیست. ابوحاتم او را در حدیث، ضعیف شمرده است. پس از سال 220 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 18، الامالی مفید، ص 217؛ فتح الباری، ص 207 و 342؛ الاستذکار، ج 5، ص 230-231؛ التمهید، ج 2، ص 202 و ج 4، ص 193؛ کشف المشکل، ج 4، ص 259؛ الجامع لاحکام القرآن، ج 15، ص 108؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 60، ص 43؛ سیر اعلام النبلاء، ج 1، ص 351-352؛ لسان المیزان، ج 7، ص 228؛ الانساب، ج 3، ص 167.

سعید بن ربیع رازی

محدث. از سفیان بن عیینه (راوی عمرو بن دینار که او نیز راوی ابن عباس است) روایت کرده، و محمد بن جریر طبری در تفسیر جامع البیان از او فراوان نقل کرده است.

منبع: جامع البیان، ج 2، ص 389 و ج 3، ص 24 و ج 6، ص 121.

سعید بن سعد بن ایوب بخاری رازی، ابوعثمان

عابد، حافظ و محدث قرن سوم. در ری می زیست و از مسلم بن ابراهیم، عبدالله بن مسلمة قعنبی، ابوحنیفه موسی بن مسعود، هیشم بن خارجه، ابونعیم فضل بن دکین، عمرو بن مرزوق، مخول بن ابراهیم، عبدالرحمن بن شریک نخعی، ابوغسان مالک بن اسماعیل نهدی و محمد بن روبین حدیث گفته است. ابن ماجه، علی بن ابراهیم قطان (مصاحب ابن ماجه) و عبدالرحمن بن ابی حاتم رازی از او روایت کرده اند. در اینکه ابن ماجه از او روایت کرده است یا نه اختلاف است. مزی و برخی دیگر می گویند: نام او از طریق ابوالحسن بن سلمه قطان (مصاحب ابن ماجه) در استدراکات سنن ابن ماجه آمده است، نه در آنچه ابن ماجه مستقیم نقل کرده است. ابن ابی حاتم، بخاری، ابن حبان و عده ای دیگر به صدوق و ثقة بودن او گواهی داده اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 32 و ج 5، ص 167؛ تهذیب الکمال، ج 10، ص 460-461 و ج 16، ص 185؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 354؛ تهذیب التهذیب، ج 4، ص 32 و ج 6، ص 41؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 355.

ص: 464

سعید بن سنان برجمی شیبانی کوفی قزوینی رازی، ابوسنان

فقیه و محدث. اصلش از کوفه بود و در قزوین وری اقامت داشت و در ری درگذشت. ابن سعد در الطبقات الکبری، نام او را در شمار فقیهان و حدیث دانان قرون نخست اسلامی آورده است. در طریق صدوق در کتاب توحید واقع شده و از علقمة بن مرثد، ضحاک بن مزاحم (راوی ابن عباس)، حبیب بن ابی ثابت، ثابت بن جابان، ابواسحاق همدانی، وهب بن خالد، موسی بن ابی کثیر انصاری، سعید بن جبیر، حماد بن ابی سلیمان، لیث بن ابی سلیم و... روایت کرده است. مهران بن ابی عمرو رازی، اسحاق بن سلیمان کوفی رازی، ابویحیی، معاویة بن یحیی صدفی، محمد بن سعد، اسحاق بن یوسف ازرق، سفیان ثوری، وکیع بن جراح، اسباط بن محمد، زید بن حباب، احمد بن حنبل، محمد بن سلمه، ابونعیم فضل بن دکین، شریک، جریر، یحیی بن ضریس، حکم بن بشیر، ابواحمد زبیری، عبدالرحمن بن دشتکی، ابوداوود طیالسی، یعلی بن عبید، بکر بن بکار، عبدالله بن ابی جعفر رازی و... از او حدیث شنیده اند.

درباره او گفته اند فاضل، صالح و عابد بود و هر سال حج می گزارد، اما خُلقی تنگ داشت. ابن شاهین، مؤلف تاریخ أسماء الثقات، ابن معین، ابن حبان، نسایی و دیگران، او را توثیق کرده اند، اما احمد بن حنبل که از راویان او است، وی را در حدیث، قوی نمی دانست.

منابع: الطبقات الکبری، ج 7، ص 380؛ السنن الکبری، ج 4، ص 48 و ج 10، ص 204؛ تخریج الاحادیث و الآثار، ج 2، ص 321؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 65؛ تاریخ ابن معین، ج 1، ص 391-329؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 450 و ج 4، ص 27؛ تاریخ أسماء الثقات، ص 97؛ تاریخ بغداد، ج 9، ص 66-67؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 21، ص 420-421 و ج 39، ص 498؛ تهذیب الکمال، ج 10، ص 492-495؛ مسند احمد، ج 5، ص 182؛ المعجم الصغیر، ج 1، ص 108؛ الاستیعاب، ج 3، ص 1155؛ جامع البیان، ج 28، ص 75؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 3، ص 2362؛ سیر اعلام النبلاء، ج 6، ص 406.

سعید بن عباس رازی، ابوعثمان

محدث. از ابن کاسب روایت کرده است.

منبع: ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 222.

سعید بن محمد بن حسن نیشابوری، ابورشید

متکلم و محدث معتزلی (345-415 ق.). زادگاه او نیشابور است، اما بخش مهمی از عمر خود را در ری گذرانده است. در نیشابور حلقه درس داشت و از مکتب معتزلی بغداد که در خراسان و ماوراءالنهر رایج بود،

ص: 465

جانب داری می کرد.

در میان سالی به ری سفر کرد تا از عبدالجبار معتزلی، مکتب معتزلیان بصره را بیاموزد. در آنجا اعتزال بصری را پذیرفت و به خواهش استاد، کتاب دیوان الاصول را نوشت. سپس به نیشابور بازگشت و در میانه راه مدتی نیز در گرگان اقامت گزید. در سفر دوم به ری، و پس از مرگ عبدالجبار معتزلی، ریاست معتزلیان پیرو مکتب بصره را بر عهده گرفت. وی راوی حدیث نیز بود. ابوسعید سمان رازی، محدث مشهور، احادیثی از او نقل کرده است.

از تألیفات او است: المسائل فی الخلاف بین البصریین و البغدادیین؛ الجزء؛ النقص علی اصحاب الطباع؛ التذکره، مسائل الخلاف بیننا و بین المشبهة و المجبرة و الخوارج و المرجئة.

منابع: دانشنامه ایران و اسلام، ج 8، ص 1040-1039؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 230.

سعید بن محمد حمای رازی، ابونجیب

فقیه، محدث امامی. در ری به سال 460 ق. به دنیا آمد و از قاضی ابوالمحاسن رویانی، ابوخلیف فقیه رازی و ابوالفرج محمد بن ابی حاتم قزوینی روایت کرده است، و سمعانی، منتجب الدین (صاحب الفهرست) در کتاب الاربعین و اسماعیل بن یوسف طالقانی قزوینی و پسرش از وی حدیث نقل کرده اند. پسرش اسعد بن سعید نیز محدث بود. درباره سعید گفته اند: صالح، صدوق، ثقه و کثیر العباده بود و بسیار قرآن می خواند. چندین مسجد بنا یا تعمیر کرد.

سمعانی، می گوید: در مسجدی در شهر ری، کتاب اللؤلؤیات را از او - به روایت استادش ابن ابی حاتم قزوینی - شنیدم. در سال 537 ق. در ری درگذشت.

منابع: ادب الاملاء و الاستملاء، ص 55؛ التحییر، ج 1، ص 309؛ خاتمه مستدرک الوسائل، ج 1، ص 175؛ الاربعون حدیثا، ص 23؛ مجله تراثنا، ج 1، ص 103.

سعید بن وجیه بن طاهر، ابوعبدالرحمن

محدث. وی را در حدیث، ضعیف دانسته اند. به گواهی ابوالحسن بن بابویه در کتاب تاریخ ری، در سال 575 ق.

در ری بوده است. از پدرش روایت کرده است.

منابع: لسان المیزان، ج 3، ص 50؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 1، ص 280.

ص: 466

سفیان بن عیینه رازی

محدث. در سال 107 ق. به دنیا آمده و به سال 178 ق. درگذشته است. ابوحصین بن سلیمان رازی و سهل بن زنجله رازی، از مشایخ شیخ مفید، از او روایت کرده اند.

منابع: العقائد الاسلامیه، ج 2، ص 229؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 6، ص 1805؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 175؛ الثقات، ج 8، ص 291؛ الاعلام، ج 3، ص 143 و 209؛ الجرح والتعديل، ج 4، ص 443.

سِکَّةُ الْمَوَالِی

کوچه. سِکَّةُ الْمَوَالِی یا کوچهٔ دوستان / اربابان / بندگان، نام کوچه ای بوده است که حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به هنگام ورود از طبرستان به ری، به آنجا نزول کرد. صاحب بن عبّاد در رساله ای که در احوال آن حضرت فراهم آورده است، می گوید: «عبدالعظیم وارد ری شد و در محلهٔ ساربانان، در خانهٔ مردی شیعه در کوچهٔ الموالی سکنا گزید.» صاحب جنة النعیم می نویسد: «گویا سِکَّةُ الْمَوَالِی نامیدند آن کوچه را برای آنکه حضرات شیعه که دوست داران اهل بیت بودند در آن منزل و مأوی داشتند، و در کوچه های دیگر، حضرات حنفیه و شافعیه خانه های عالیه بنا نموده بودند.» برای این وجه تسمیه دلیلی وجود ندارد و احتمال های دیگر (موالی به معنای بندگان یا اربابان) قوی تر است. سِکَّةُ الْمَوَالِی در ری به موجب گفته های بالا، در مکانی از شارع ساربانان بوده که تقاطع محله های سه فرقهٔ حنفی و شافعی و شیعه بوده است. چنین مکانی، در حدود مغرب مسجد جامع مهدی و مشرق بازار ساربانان، مقابل گنبد فخر الدوله واقع بوده است. این کوچه تا پیش از بازسازی های جدید حرم و شهر ری، به نام کوچهٔ حضرتی وجود داشت و سرداب معروف ری در همین کوچه بود.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 229؛ کتاب های لغت، ذیل کلمهٔ «مولی».

سلطان محمد، مدرسه

این مدرسه ظاهراً از آن اهل سنت و جماعت بوده است؛ اما دانسته نیست که مراد از سلطان محمد کیست. در ذیل عبارتی در کتاب شدّ الازار احتمال رفته است که مراد سلطان محمد بن ملکشاه سلجوقی (498-511) یا نوادهٔ وی محمد بن محمود بن محمد بن ملکشاه (547-554) باشد.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 540.

سلمان آباد

روستا، از توابع بخش فساپویه شهرستان

ص: 467

ری. این روستا در دهستان حسن آباد قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385، جمعیت آن 938 نفر در 225 خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385

سلم بن میمون خَواص رازی

محدث و از بزرگان صوفیه. در رمله ساکن بود. از ابوخالد ال-حمر سلیمان بن حیان، مالک و ابن عیینه روایت کرده است و یونس بن عبدالاعلی، عمرو بن اسلم طرسوسی، موسی بن سهل، محمد بن عوف و سعد بن عبدالله بن عبدالحکم از وی حدیث گفته اند. در حدود 220 ق. درگذشت.

منابع: الضعفاء، ج 2، ص 165-166؛ الجرح والتعديل، ج 4، ص 267-268؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 177-178.

سلمة بن بشیر نیشابوری، ابوالفضل

محدث اهل سنت در قرن سوم. ساکن ری بود و از عبدالعزیز بن ابی حازم و هشیم روایت کرده است. ابوحاتم و ابوزرعۀ رازی از او روایت کرده اند. او خود گفته است که در ری چهل هزار حدیث شنیدم.

منابع: الجرح والتعديل، ج 4، ص 157؛ تاریخ الاسلام، ج 15، ص 178.

سلمة بن خطاب براوستانی از دُورقانی قمی رازی، مجدالملک

عالم و محدث امامی در قرن سوم. براوستانی، منسوب به یکی از قریه های (قلاع) قم است که هنوز براوستان یا براوسون یا براسون نامیده می شود و در شمال امامزاده شاه جمال غریب و قبرستان بقیع واقع است. اَزْدُورْقَان در فهرست شیخ طوسی و نضدالایضاح علم الهدی در ذکر سلمة بن خطاب ابوالفضل براوستانی اَزْدُورْقَانی، از قرای ری خوانده شده است. در نقد الرجال و هدیه العارفین نیز در ذکر سلمة بن خطاب، قریه ای از ری شناخته شده است، اما در تاریخ قم در ردیف آبادی های رودآبان آن شهرستان درج شده است. اَزْدُورْقَان (ازورقان) امروزه وجود دارد و در بخش مرکزی قم و نزدیک شهر قنوات است.

مشایخ قم از جمله محمد بن حسن صفار و حمیری و احمد بن ادريس و دیگران از وی روایت کرده اند و او از منصور بن عباس رازی. نجاشی از پانزده کتاب وی نام می برد؛ از جمله: ثواب الاعمال؛ عقاب الاعمال؛ وفات النبی (ص)؛ مقتل الحسین (ع)؛ ثواب الحج؛ المواقیب؛ تفسیر سوره یس. او در ری، وزارت داشته است. وفات او را در سال 270 ق. ثبت کرده اند.

ص: 468

منابع: اختیار معرفة الرجال، ص 328؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 289؛ الذریعه، ج 24، ص 332؛ رجال ابن داوود، قسم دوم، ص 458؛ رجال الطوسی، ص 475؛ رجال النجاشی، ج 1، ص 422؛ الفهرست للطوسی، ص 159-158؛ ایضاح المکنون، ج 1، ص 180؛ ری باستان، ج 3، ص 483.

سلمة بن فضل ابرش رازی انصاری، ابو عبدالله

محدث امامی، صوفی و قاضی ری در قرن دوم، راوی کتاب المغازی. از ابراهیم بن طهمان، ابراهیم بن محمد بن ابی یحیی اسلمی، اسحاق بن راشد جزری، اسماعیل بن مسلم مکی، ایمن بن نابل مکی، جراح بن ضحاک کندی، حجاج بن ارطاط، زکریا بن سلام عتبی، ابوخیثمہ جعفی، سفیان ثوری، سلیمان بن قرم، عبدالله بن زیاد بن سمعان، عزرة بن ثابت، عمرو بن ابی قیس رازی، عمران بن وهب طائی، ابوزهره مبارک بن مجاهد خراسانی، علی بن مهران رازی، ابوسلیمان شامی، ابوجعفر رازی، ابوحمزة سکری و محمد بن اسحاق یسار (کتاب المغازی و المبتدأ را) روایت کرده است. محمد بن حمید رازی (شیخ طبری)، ابراهیم بن مصعب مروزی، حسن بن عمر بن شقیق جرمی بصری، حسین بن عیسی بن میسرہ رازی، عبدالله بن عمر بن ابان کوفی، عبدالله بن محمد مسندی، یوسف بن موسی و چندین راوی دیگر، از او روایت کرده اند. با عبدالرحمن بن سلمه رازی و عثمان بن محمد بن ابی شبیه و علی بن بحر بن بری و علی بن هاشم بن مرزوق رازی و عمار بن حسن نسایی و عمرو بن رافع قزوینی و محمد بن حمید رازی و... مکاتبه داشته است.

ابن معین و ابوحاتم رازی و ابن سعد در طبقات وی را توثیق کرده اند. ابوزرعه در کتاب المیزان می گوید: به دلیل مذهبش، در ری از او استقبال نشد. بیهقی در السنن الکبری، او را متهم به نقل روایات ناشناخته (منکر) می کند. بخاری و ابن مدینی و نسایی و عده ای دیگر نیز او را ضعیف دانسته اند. عمری دراز یافت و در ری به سال 191 ق. درگذشت.

منابع: المسترشد، ص 147؛ الامالی طوسی، ص 581؛ مناقب علی بن ابی طالب، ص 38؛ المستدرک، ج 3، ص 160؛ السنن الکبری، ج 10، ص 58؛ مجمع الزوائد، ج 1، ص 153؛ المعجم الکبیر، ج 6، ص 215؛ سنن الدارقطنی، ج 1، ص 359؛ الضعفاء و المتروکین، ص 184؛ الثقات، ج 8، ص 287؛ تهذیب الکمال، ج 11، ص 305-309 و ج 25، ص 162؛ المغنی من الضعفاء، ج 1، ص 430؛ میزان الاعتدال، ج 2، ص 191-192 و ج 4، ص 193؛ تهذیب التهذیب، ج 1، ص 135-136؛ الوافی بالوفیات، ج 15، ص 200؛ الطبقات الکبری، ج 7، ص 381؛ الکنی و الأسماء، ج 2، ص 56 و ص 63. رجال الشیعة فی اسانید السنه، ص 151.

ص: 469

سليک بن مسحل رازی

محدث قرن اول، کوفی. از عمر بن خطاب و سعد بن ابی وقاص و حذیفه بن عمر و عبدالرحمن بن عوف روایت کرده است. صلة بن زفر، بلال بن یحیی و حلام بن صالح از او حدیث شنیده و نقل کرده اند. معتمد و قلیل الحدیث بود.

منابع: تعجیل المنفعة، ص 162؛ المصنف، ج 5، ص 483؛ الطبقات الکبری، ج 6، ص 151؛ تاریخ الکبیر، ج 4، ص 206؛ الجرح و التعديل، ج 4، ص 308.

سليم بن ابراهيم رازی

محدث. نصر بن ابراهيم از او روایت کرده است و او از طاهر بن محمد بن سلیمان.

منبع: تاریخ مدینة دمشق، ج 9، ص 339.

سَلِيم بن ایوب بن سَلِيم شافعی رازی، ابوالفتح

ادیب، فقیه، مفسر و محدث شافعی. اهل ری بود و برای تحصیل به بغداد رفت و مدتی نیز در شام زیست و درس گفت. در آغاز عمر، فنون ادب و لغت را به کمال آموخت و پس از چهل سالگی به فقه روی آورد. در بغداد شاگرد ابوحامد اسفراینی بود و پس از مرگ استاد، بر کرسی تدریس او نشست و ریاست شافعیه به او رسید. در ذیل تاریخ بغداد آمده است: وقتی پدر او شنید که فرزندش ریاست مذهب را در بغداد بر عهده دارد، به آنجا رفت تا او را ببیند. وقتی به بغداد رسید، پسرش را دید که برای کودکان درس می گوید. پس از فراغت پسر از تدریس، گفت: اگر قرار است در بغداد، کودکان را درس بیاموزی، چرا به ری نمی آیی که هم نزد ما باشی و هم به کودکان شهر خود، درس دین دهی؟ سلیم، پدر را به خانه برد و پس از گفت و گو با وی، بغداد را به قصد شام ترک کرد و به اصحاب خود گفت: به پدرم بگویید هر چه در خانه من است، به فرمان تو است [و چون من در خانه نیستم، در فرمان تو نیستم]. گفته اند هنگامی که سلیم در بغداد تحصیل علم می کرد، نامه هایی که از ری برای وی می رسید، نمی خواند تا مبادا اخبار وطن او را از تحصیل بازدارد.

از محمد بن عبدالله جعفی، محمد بن ابی جعفر تمیمی، محمد بن احمد بن قاسم محاملی، احمد بن عبدالله اصفهانی، احمد بن محمد بن حسین بصیر رازی، احمد بن محمد بن موسی و... روایت کرده است. برخی از راویان او عبارتند از: نصر مقدسی، کتانی، ابونصر طریثی، عبدالرحمن بن علی کاملی، سهل بن بشر اسفراینی.

سَلِيم، عمر خویش را به تدریس برای طلاب علوم دینی گذراند، و نسبت بدانان شفقت

بسیار داشت. در سفر مکه پس از اعمال حج، در سال 447 ق. در ساحل جدّه در دریای قُلزَم غرق شد. از تألیفات او است: الاشارة، غریب القرآن، التقریب. امام الحرمین جوینی و ابوحامد غزالی از کتاب التقریب او در آثار خود نقل کرده اند.

منابع: شذرات الذهب، ج 3، ص 275؛ طبقات الشافعية الكبرى، ج 4، ص 387-391؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 37، ص 205؛ ذیل تاریخ بغداد، ص 93-94؛ تاریخ الاسلام، ج 30، ص 151-154؛ الوافی بالوفیات، ج 15، ص 207؛ انباء الرواة، ج 2، ص 69؛ العبر، ج 3، ص 213؛ هدیة العارفين، ج 1، ص 409؛ الاعلام، ج 3، ص 116؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 243.

سلیمان بن عمر بن ابی هودّه بلخی رازی

محدث. از عمرو بن ابی قیس و حماد بن سلمه روایت کرده است. اسحاق بن ابراهیم بن محمد مروزی و موسی بن مبارک رازی، از او روایت کرده اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 2، ص 211 و ج 8، ص 164؛ بیان خطأ البخاری، ص 81؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 5، ص 63.

سِنّ

ناحیه، آبادی. اصطخری سِنّ را از نواحی مشهوری دانسته است. سمعانی در الانساب در ذکر هشام بن عبیدالله رازی سِنّی، از این محل به «دیه» یاد کرده است. سِنّ، گویا از آبادی های واقع در جنوب شرقی یا مشرق ری بوده است؛ زیرا در کتاب مختصر البلدان، در تمام موارد ذکر «سَرّ» نسخه بدل آن، به صورت «سِنّ» درج آمده است و چون در آن پهنه، از آبادی ای به نام «سِنّ» در منابع یاد نشده است، می توان گفت که این کلمه همان «سِنّ» مورد بحث است، و اگر این احتمال درست باشد، باید چنین تصور کرد که این دو آبادی هر دو در یک سوی ری قرار داشته، و کاتبان متصرف گاه یکی و گاه دیگری را می نوشته اند، و چون «سَرّ» در مشرق و جنوب شرقی ری واقع بوده است، محل سِن نیز باید در همان حدود باشد. دلیل دیگر آن است که هشام بن عبیدالله رازی که در مشرق شهر ری اقامت داشته و ظاهراً دروازه خراسان را به نام وی باب هشام گفته اند، اهل سِنّ بوده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 564.

سندی بن عبدویه دهکی رازی، ابو هیثم

سهل بن عبدالرحمن ذهلی / کلبی، محدث، قاضی ری و قزوین. از «دهک ری» و از روایت معروف و معتبر بوده است. از عمرو بن ابی اویس، علی بن علی حمیری (قاضی ری)، ابراهیم بن طهمان، عمرو بن ابی قیس، زهیر بن معاویه، جریر بن حازم، مندل بن علی، ابوبکر نهشلی و بسیاری از روایت مدینه و عراق حدیث

ص: 471

شنیده است. محمد بن حمّاد طهرانی، طبرانی، اسماعیل بن یزید (عموی ابوزرعه)، عمرو بن نافع، حجاج بن رجاء، اسحاق بن عبدالله بن عبدالرحمن (اسحاق بن ابی حمزه)، عبدالله بن سالم بزّاز رازی، محمد بن موسی بن واضح، ادريس بن علی، محمد بن عمار و احمد بن فرات از او روایت کرده اند. ابوحاتم رازی، او را دیده و سخنش را شنیده است. ابولید طیالسی می گوید: در ری کسی را عالم تر از سندی بن عبدویه و یحیی بن ضریس ندیدم. ابن حبان و بسیاری دیگر از تراجم نگاران به وثوق او شهادت داده اند. در سال 204 ش. در بغداد درگذشت.

منابع: اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 1، ص 519؛ الجرح و التعديل، ج 2، ص 205 و 228 و ج 5، ص 77 و ج 6، ص 197 و ج 8، ص 84؛ الثقات، ج 8، ص 304؛ اکمال الکمال، ج 3، ص 404؛ تهذیب الکمال، ج 23، ص 345؛ سیر اعلام النبلاء، ج 6، ص 243-244؛ میزان الاعتدال، ج 1، ص 170؛ تاریخ الاسلام، ج 14، ص 185-186؛ تهذیب التهذیب، ج 1، ص 173؛ الانساب، ج 2، ص 516 و ج 3، ص 321؛ الوافی بالوفیات، ج 15، ص 296.

سنگ تراشان

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 120 نفر (32 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

سورن / سورنا

از خاندان های بزرگ عهد اشکانیان و ساسانیان. در کتاب درر التیجان آمده است: «بعد از پادشاه بالاترین مناصب و مراتب، منصب سورنا بود که سپهسالاری باشد. خانواده سورنا از حیث مکنت و قدرت يك درجه از پادشاه کمتر بود.» در همین کتاب است: «اما لفظ سورنا یا سورن، هنوز نمی دانیم اسم خاص و علم شخص بوده یا لقب؛ همین قدر می دانیم که از اول سلطنت اشکانیان خانواده سورنا منصب سپهسالاری داشته و این منصب از پدر به پسر می رسیده است. از کارویژه های سپهسالارها این بود که هر وقت یکی از سلاطین اشکانی به تخت سلطنت جلوس می کرد، سورنا می آمد و تاج سلطنت را به سر او می گذاشت.» نویسنده ایران باستان، در باب سورنا سردار معروف عهد اشکانیان نوشته است: «سورنا از حیث نژاد و ثروت و نام بعد از پادشاه مقام اول را داشت. از جهت شجاعت و حزم در میان پارتی ها اول کس بود... وقتی که مسافرت می کرد هزار شتر بار و بنه او را حرکت می داد، دوپست ارابه حرم او را نقل می کرد، و هزار سوار غرق آهن و

ص: 472

پولاد و بیش از آن سپاهیان سبک اسلحه همراه او بودند...»

به قرینه اینکه شاهان اشکانی فصل بهار را در شهر ری می گذرانده و آن را پایتخت بهاره خویش قرار داده بوده اند و به حکم موقعیت و مقام سران خاندان سورن که می بایست ملازم دربار ایشان باشند، و تصریح کریستن سن به اینکه رودی در حوالی ری و قریه ای در نیشابور به نام سورن بوده، و با توجه به اینکه رود مهران پارس را نیز منسوب به خاندان مهران می دانند، انتساب «روده» یا «چشمه علی» فعلی ری به خاندان سورن مسلم است و گویا این خاندان در کنار مظهر این چشمه در دامنه جنوبی صخره چشمه علی، کاخ داشتند و این نسبت از آنجا حاصل شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 130.

سورین 8592 چشمه علی

سورینی 8592 چشمه علی

سه برادران، امامزاده

بقعه این امامزادگان نزدیک قلعه خورائین، کنار باقرشهر و غرب شهر ری قرار دارد. قلعه خورائین، بنایی آجری و کاهگلی است که سقف های گنبدی دارد. این بنا متروک است و کاربری تجاری یافته است.

امامزاده سه برادران

ص: 473

اهل محل اعتقاد دارند که این سه امامزاده، از همراهان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در سفر به شهر ری بودند و در همین مکان زندگی و فوت کرده اند. برخی کتاب های انساب، نسب این امامزادگان را با ده واسطه به امام حسن مجتبی (ع) رسانده اند؛ بدین ترتیب: سید قاسم، سید علی کیا و سید جوان شیر ابناء محمد ابی القاسم بن علی بن محمد امیرکا بن احمد بن علی بن احمد الافقم بن علی الزانکی بن اسماعیل بن حسن بن زید بن امام حسن (ع). این سه برادر، از سادات حسنی در قرن پنجم هجری بودند. نخستین شخص از این خاندان که به ری مهاجرت کرد، سید علی الزانکی بن اسماعیل حسنی است که به زانک دماوند رفت و فرزندش احمد در شهر ری سکونت گزید. از نوادگان احمد بن علی الزانکی، سید علی کیا و سید جوان شیر و سید قاسم و سید ناصر و سید حسن بودند که در شهر ری و ورامین زندگی می کردند.

بقعه امامزادگان، سه چهارطاقی دارد و هر چهارطاقی روی یکی از قبرها قرار گرفته است. طاق های اصلی دارای قوس تیزه دار است و قوس طاق نماها و طاقچه ها، تخت یا کمانی است. سه سنگ قبر با فاصله تقریبی سه متر از یک دیگر در یک امتداد و در وسط حرم قرار دارد. بالای قبر اول از شمال، گنبدی وجود داشته است که در سال 1374 ش. فرو ریخته و پس از بازسازی در سال 1384 ش. گنبدی برای آن ساخته نشده است. بالای دو قبر دیگر نیز گنبد وجود دارد. روی قبرها را با کاشی های جدید پوشانده اند. یک صندوق فلزی، برای جمع آوری نذور در شمال گنبدخانه نصب کرده اند.

منابع: مزارات ری، ص 181-185؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 166-167؛ لباب الانساب، ج 2، ص 661-660.

سه دختران، امامزاده

بقعه این امامزادگان در خیابان سلمان فارسی شهر ری، در بوستان دانش (میان باغ صفائیه و ابن بابویه) واقع شده است. به اعتقاد اهل محل، شخصیت های مدفون در این بقعه، سه بانو، به نام های کبری، خدیجه و صغری است و از نوادگان موسی بن جعفر (ع) هستند؛ اما برخی از پژوهشگران، صاحبان این قبور را با شش واسطه به امام حسن مجتبی (ع) می رسانند؛ بدین ترتیب: «سیده خدیجه و فاطمة الصغری و فاطمة الکبری بنات عبدالرحمن بن القاسم بن ابی عبداللّه محمد البطحانی بن القاسم بن الحسن بن زید بن الامام الحسن (ع).» این سه خواهر از سادات و

ص: 474

از بیت نقابت بوده اند. جدّشان ابو عبدالله محمد، به علو مقام و عظمت شأن معروف بود و پدران وی نیز جملگی از مشاهیر فقهای مدینه به شمار می رفتند.

سید ابو عبدالله محمد به جهت سکونت در بطحا به بطحانی ملقب گشت و صاحب هفت فرزند پسر بود که یکی از آنان سید قاسم نام داشت. سید قاسم از بزرگان سادات و فقهای مدینه شد. اکثر پسران وی شهرهای ایران را برای سکونت برگزیدند و سه دختران از نوادگان عبدالرحمن بن محمدند. منابع موجود اشاره ای به علت مهاجرت این سه خواهر به شهر ری نکرده اند، اما پسرعموی ایشان در شهر ری سکونت داشته و حسن بن زید داعی (مؤسس دولت علویان طبرستان) از عموزادگان آنان بوده است. وفات این سه خواهر باید در نیمه نخست قرن چهارم هجری باشد.

منابع: مزارات ری، ص 189؛ ری باستان، ج 1، ص 403؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 105؛ امامزاده ها و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 168-169؛ الشجرة المبارکه فی انساب الطالبیه، ص 65؛ منتقلة الطالبیه، ص 155؛ اطلاعات ماهنامه، شماره 51، خرداد 1331 ش. و شماره 55 مهر ماه 1331 ش.

سهل بن ابراهیم بن هشام رازی

محدث اهل سنت. احمد بن عبید قزوینی و ابوالحسن غازی از او روایت کرده اند و او از جد خود، هشام بن عبیدالله رازی. نام او در طریق سید بن طاوس در کتاب اقبال الاعمال

ص: 475

از طریق شیخ طوسی آمده است. «حدیث افتراق» را از جد خود، هشام بن عبیدالله رازی و او از مکرم بن یوسف و او از یاسین و او از یحیی بن سعید و او از انس بن مالک و او از رسول الله (ص) روایت کرده است.

منابع: اقبال الاعمال، ج 2، ص 46؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 170.

سهل بن زنجلة رازی اشتر خیاط، ابو عمرو

محدث و حافظ، صاحب سنن، معروف به سهل اشتر. برای کتابت و استماع حدیث، بسیار سفر کرد. از سفیان بن عیینه، ابومعاویة ضریح، جریر بن عبدالحمید، ابوبکر بن عیاش، ولید بن مسلم، حفص بن غیاث، ابن نمیر، صباح بن محارب تیمی کوفی، عبدالله بن ابی اویس بن مالک، عبدالرحمن بن مغراء، وکیع بن جراح و مکی بن ابراهیم حدیث شنیده و گفته است. ابن ماجه، ابوزرعه، ابن جنید، یوسف بن عاصم رازی، علی بن سعید بن بشیر رازی، ابراهیم بن اسحاق حرابی، احمد بن سری بن سنان، ادیس بن عبدالکریم مقری، موسی بن هارون، محمد بن بشر بن مطر، ابوحاتم رازی، علی بن حسن بن بیان باقلانی، عبدالکریم بن محمد، ابی یعلی موصلی، روح بن عبدالمجیب، احمد بن حسن بن عبدالجبار صوفی و... از او روایت کرده اند. در طریق شیخ مفید در کتاب امالی واقع شده است. در بغداد به سال 231 ق. حدیث گفته و کتاب السنن را در حدیث تألیف کرده است. شیخ مفید و ابوحاتم رازی او را صدوق خوانده اند. در سال 231 ش. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 9، ص 116-119؛ تذکرة الحفاظ، ج 2، ص 451-452؛ سیر اعلام النبلاء، ج 10، ص 691-693؛ هدیه العارفین، ج 1، ص 411؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 175؛ الثقات، ج 8، ص 291؛ الجرح و التعديل، ج 4، ص 198؛ مستدرک الوسائل، ج 1، ص 167؛ الامالی مفید، ص 21 و 252؛ عمدة عیون صحاح الاخبار فی مناقب امام الابرار، ص 166؛ السنن الکبری، ج 2، ص 439؛ مسند ابی یعلی، ج 8، ص 306؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 398-399؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 283؛ الاعلام، ج 3، ص 143 و 209.

سهل بن زیاد آدمی رازی، ابوسعید

محدث، از اصحاب امام هادی (ع) و از عالمان امامی. او را از صحابه امام جواد (ع) و امام حسن عسکری (ع) نیز دانسته اند. سکونت او در ری، پس از تبعیدش از قم بود. نام او در اسناد بیش از 2300 روایت ذکر شده است. سهل به وسیله محمد بن عبدالحمید عطار در نیمه ماه ربیع الاخر سال 255 ق. با امام حسن عسکری (ع) مکاتبه کرده است که آن را احمد بن علی بن نوح و احمد بن حسین نقل کرده اند. مکاتبه او با امام حسن

ص: 476

درباره وثوق وی، میان رجال شناسان قدیم و جدید اختلاف شدیدی است. احمد بن محمد بن عیسی اشعری، رئیس شیعیان قم در عصر امامت، به غلو و دروغگویی او شهادت داده و او را از قم بیرون کرده است. صدوق، نجاشی، ابن شهر آشوب، ابن داوود، تفرشی (صاحب نقد الرجال)، سید نعمت الله جزایری و... او را در حدیث - به دلیل نقل روایات مرسله و مجهوله - ضعیف و غیر قابل اعتماد می دانند و ابن غضائری گفته است: «به جد ضعیف و دچار فساد مذهب و روایت است.» فضل بن شاذان، اعتماد به روایات او را به هیچ روی صلاح نمی دانست و از تعبیری تند در حق او استفاده کرده است. شیخ طوسی، درباره او چندگونه رأی دارد: در جایی او را ثقه و در چندین جا - از جمله الفهرست - ضعیف خوانده است. وحید بهبهانی، محدث نوری و بحر العلوم نیز در شمار کسانی اند که او را توثیق کرده اند. برخی از رجالیون متأخر - مانند مؤلفان مستدرکات علم رجال الحدیث و اعیان الشیعه - در توثیق او کوشیده اند؛ اما آیه الله خویی در معجم رجال الحدیث با آن که در نظریه قدما درباره سهل قائل به تفصیل شده، در نهایت، وی را ضعیف شمرده است.

از حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ابوعبدالله جامورانی، ابوالقاسم کوفی، ابوهاشم جعفری، ابن ابی نجران، ابن ابی نصر، ابن اسباط ابن رئاب، محمد بن سنان، ابن فضال، ابن محبوب، ابن مهران، ابراهیم بن عبدالحمید، ابراهیم بن عبدالرحمن، ابراهیم بن عقبه، ابراهیم بن محمد همدانی، احمد بن اسحاق رازی، احمد بن بشر برقی، احمد بن بشیر، احمد بن عبدالعزیز، احمد بن محمد برقی، احمد بن عبدوس، احمد بن محمد بن ابی نصر بزندی، احمد بن محمد بن خالد، احمد بن محمد بن قلانسی، احمد بن محمد بن موفق مدینی، ادیس حارثی، اسماعیل بن منصور، اسماعیل بن مهران، بکر بن صالح، جعفر بن محمد اشعری، جعفر بن محمد بن بشیر، حسن بن عباس بن حریش، حسن بن علی بن عثمان، حسن بن علی بن نعمان، حسن بن محبوب، حسن بن موسی خشاب، حسین بن بشار واسطی، حمزه بن محمد، ریان بن صلت، سعید بن جناح، سلیمان بن

سماعه، ابن ابی عمیر، صفوان بن یحیی، عثمان بن عیسی، علی بن اسباط، علی بن ریان، علی بن سعید برقی، علی بن مهزیار، قاسم بن محمد زیات، محمد بن حسن بن شمون، محمد بن حسن صفار، یحیی بن مبارک، نوفلی و بیش از اینها روایت کرده است. و روایت کرده اند از او: ابوالحسن اسدی، محمد بن ابی عبدالله کوفی، محمد بن نصیر، محمد بن یحیی، محمد بن حسن صفار، محمد بن احمد بن یحیی، ابن ابی نجران، احمد بن عبدالکریم، احمد بن محمد، احمد بن ابی نصر، احمد بن محمد بن عیسی، احمد بن محمد بن موفق، محمد بن سنان، جعفر بن محمد بن علی اشعری، علی بن مهزیار، محمد بن حسن بن شمون، محمد بن حسین و...

از تألیفات او است: النوادر و التوحید.

منابع: جوابات اهل الموصل، ص 21؛ روضة المتقین، ج 11، ص 88؛ الفوائد الطوسیة، ص 221؛ كشف الاسرار فی شرح الاستبصار، ج 2، ص 159؛ کتاب الصلاة، شیخ انصاری، ج 1، ص 71؛ الکافی، ج 1، ص 14-16؛ رجال البرقی، ص 60؛ رجال الطوسی، ص 371-375؛ الفهرست طوسی، ص 142؛ رجال ابن الغضائری، ص 59؛ معالم العلماء، ص 92؛ نقد الرجال، ج 2، ص 81؛ جامع الرواة، ج 1، ص 393-394؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 175-176؛ معجم رجال الحدیث، ج 9، ص 354-371؛ المنهج الرجالی و العمل الرائد، ص 175-182؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 322؛ تعلیقه علی منهج المقال، ص 198؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 5، ص 230-215؛ الفوائد الرجالیة، ج 3، ص 25؛ رجال الکشی، ص 349؛ معجم المؤلفین، ج 4، ص 284؛ ثواب الاعمال، ص 52؛ مسند سهل بن زیاد الآدمی.

سهل بن عبدالرحمن رازی، ابوالهیثم

محدث، ادیب و لغوی قرن سوم. از عبدالله بن عبدالله مدینی روایت کرده است و محمد بن حماد طهرانی از او. مؤلفات نصیر بن ابی نصیر نحوی رازی (شاگرد کسایی و اصمعی) را نزد او خوانده و در هرات برای متعلمان بازگفته است. سکری (ابوسعید حسن بن حسین بن عبدالله) از او روایت کرده و کتاب الانواء او را به خط خود نوشته است. از دیگر آثار او است: الشامل فی اللّغة، زیادات معانی القرآن، الفاخر فی اللّغة. مؤلف إنباه الرواة علی أنباه النحاة می گوید: گفتار و بیان شفاهی ابوالهیثم رازی بهتر از تصنیفات او بود. سال وفات وی را 276 ق. نوشته اند.

ص: 478

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 43، ص 199؛ اسد الغابه، ج 1، ص 196؛ الفهرست ابن الندیم، ص 86؛ تاریخ الاسلام، ج 20، ص 499؛ إنباه الرواة علی أنباه النحاة، ج 3، ص 132 و 347 و ج 4، ص 187-188.

سهل بن عبدویه رازی

از محدثان متقدم. از عمرو بن ابی قیس روایت کرده است، و احمد بن ابراهیم نرمقی رازی از او.

منابع: معجم البلدان، ج 4، ص 775؛ تهذیب الکمال، ج 2، ص 311.

سهل بن عثمان عسکری کندی، ابومسعود

حافظ، محدث اهل سنت و یکی از ائمه حدیث. در سال 220 ق. از اصفهان به ری رفت و سپس در عراق رحل اقامت افکند و در عسکر مکرّم درگذشت. از حسن بن سفیان، عبدالرحیم بن سلیمان رازی، شریک بن عبدالله، حماد بن زید، عبدالوارث، ابراهیم بن سعد، ابی احوص، عبدالرحمن بن عبدالملک بن ابجر، زیاد بن عبدالله، علی بن مسهر، یزید بن زریع، ابن مبارک و یحیی بن ابی زائده روایت کرده است. حفص بن غیاث، ابوزرع، ابوحاتم رازی، علی بن احمد بن بسطام زعفرانی، عبید الغزال، جعفر بن احمد بن فارس، عبدالرحمن بن محمد بن سلم رازی، احمد بن محمد بن ابی سلمه رازی و عبدان اهوازی از وی روایت کرده اند. ابن حبان و ابوحاتم رازی و دیگران، او را صدوق خوانده اند.

پیش از سال 240 ق. درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 203 و ج 5، ص 314-315؛ الثقات، ج 8، ص 292؛ العبر، ج 1، ص 414؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 189-190؛ الوافی بالوفیات، ج 16، ص 15.

سهل بن موسی رازی

محدث اهل سنت. از یحیی بن ضریس، ولید بن مسلم، حجاج بن مهاجر، عبدالرحمن بن مغراء، وکیع بن جراح، ابن نمیر و ابن ابی فدیك - و او با دو واسطه از ابن عباس - روایت کرده است. حارث بن مالک و ابن جریر طبری، از او نقل حدیث کرده اند.

منابع: جامع البیان، ج 2، ص 534 و ج 15، ص 187 و...؛ تاریخ طبری، ج 2، ص 59؛ تفسیر القرآن العظیم، ابن کثیر، ج 3، ص 470.

سیاوخش رازی

سردار ساسانی. سیاوش / سیاوخش بن مهران بن بهرام چوبین، از سرداران ساسانی بود که به هنگام حمله سپاه عمر به ری، از سوی یزدگرد سوم سرداری لشکریان ایران را در زادگاه

ص: 479

خود بر عهده داشت. در سال 22 ق. خلیفه وقت (عمر بن خطاب)، نعیم بن مقرن را به ری فرستاد. پیش از رویارویی نعیم بن مقرن با سیاوخش، یکی افسران ایرانی که با فرمانده خود دشمنی داشت، نزد نعیم آمد و به نعیم پیوست. او سپاه عرب را از راه پنهان به شهر ری وارد کرد و شهر به آسانی به دست مسلمانان افتاد.

طبری او را «الزینبی ابوالفرخان» نامیده، ولی شاید زینبی مصحف «زین پدی» است. «زین پد» لقبی است که تا این اواخر نیز در ایران بود و معنای آن «اسلحه داربازی» است؛ زیرا زین به معنای اسلحه و پد (پد / بُد) به معنای رئیس است، و در داخل حصار ری، قلعه کوچکی بوده است که آن را «زینبندی» می گفته اند و دز فرخان نیز ظاهراً همان قلعه بوده است. بنابراین شاید نام این مرد، فرخان و لقبش زینبند یا زینبندی منسوب به قلعه مزبور بوده و «زینبی ابوالفرخان» که در تاریخ طبری آمده است، مصحف «زینبندی الفرخان» باشد. زیرا نام زینبی به هیچ روی با اسامی فارسی تطبیق نمی شود؛ اما با نام قلعه مذکور و وجه تسمیه آن و اینکه این مرد هم از مردم ری و از بزرگان و پایه وران ایران است درست و راست می آید.

منابع: تاریخ کامل بزرگ اسلام و ایران، ج 9، ص 33؛ تجارب الامم، ترجمه، ج 1، ص 359؛ تاریخ طبری، ج 2، ص 607؛ ری باستان، ج 1، ص 232.

سیدآباد

قصر. این قصر را سیده شیرین دختر اصفهبد رستم، زن فخرالدوله و مادر مجدالدوله، به سال 394 ق. در ری بنا کرد. در باب محل این قصر هیچ گونه ذکری در منابع به نظر نرسید، اما احتمالاً در همان محله فخرآباد بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 354.

سیدآباد

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

سید ابوالعباس هاشمی 8592 احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس

سید تاج الدین محمد کی

سگی، مدرسه

این مدرسه را در عهد طغرل اول در محله کلاه دوزان، از محله های شیعه نشین ری ساختند. در کتاب نقض آمده است: «مدرسه بزرگ سید تاج الدین محمد کیسگی

ص: 480

- رحمة الله عليه - به کلاه دوزان که مبارك شرفی فرموده است و قریب نود سال است که معمور و مشهور است، و در آنجا ختمات قرآن و نماز به جماعت هر روز پنج بار و مجلس وعظ هر هفته يك بار و دوبار و درس علوم و موضع مناظره و نزول مصلحان در آنجا که مجاورند از اهل علم و زهد و فقها و سادات و غریب که رسند و باشند بوده است و هست، نه در عهد طغرل بزرگ - سقاہ الله رحمتہ - کردند؟» مدرسۀ سید تاج الدین کیسکی، به حکم نزدیکی به مدرسۀ شمس الاسلام حسکا، ظاهراً در جنوب ابن بابویه، و در مشرق بقعۀ امامزاده عبدالله بوده است. محل کنونی آن باید حوالی میدان مجسمه باشد.

منابع: ری باستان، ج 1، ص 533 و 531؛ نقض، ص 40.

سید جعفر بن محمد نوربخش، خواجه اصغر

شاعر، پسر سید محمد نوربخش (قطب نوربخشیه) و برادر شاه قاسم انوار. زادگاه و خاستگاه خاندان نوربخش، ری بوده است. سمرقندی، زادگاه او راقائن دانسته است. یکی از ممدوحان او در شعر، سلطان حسین میرزا بایقرا بود. از آثار او، مثنوی کشف الحقیقة فی الکثرة والوحدة است که چاپ شده است. به گفته امیرعلیشیر نوایی در تذکرة مجالس النفائس، وی تا پایان عمر، پیرو پدر خویش بود.

منابع: مجالس النفائس، ص 96؛ الذریعه، ج 9، ص 1229.

سید طاهر 8592 طاهر، امامزاده - قلعه نو

سید عبدالله ابیض، مزرعه

نام این مزرعه در فرمان سال 961 ق.

شاه طهماسب، در ضمن بر شمردن موقوفه های آستانۀ حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، چنین ذکر گردیده است:

«مزرعۀ سید عبدالله ابیض النصف، که میر غیاث الدین محمود میرکمال وقف نموده... و مزرعه مذکوره در بلوک غار واقع است.» ظاهراً این مزرعه در حدود امامزاده عبدالله واقع بوده است.

منابع: آستانۀ ری، ص 31 و ص 88؛ ری باستان، ج 3، ص 566.

سیده ملکه خاتون

همسر فخرالدوله دیلمی و اولین زنی که پس از استقرار اسلام در ایران به حکومت رسید. شیرین، مشهور به سیده ملکه خاتون و ام الملوک و ملقب به ام رستم، دختر رستم بن شروین (از سپهبدان خاندان باوند در مازندران) و همسر فخرالدوله دیلمی (حکومت: 387 ق. - 366 ق) بود. پس از فوت

فخرالدوله، فرزند چهارساله او - بنا بر روایتی، یازده ساله - به نام ابوطالب رستم ملقب به مجدالدوله بر تخت نشست؛ اما سیده خاتون به دلیل صغر سن مجدالدوله و نیز بر عهده داشتن نیابت سلطنت همسرش در زمان حیات او، به کمک دو تن از وزرای مشاور خود، بر قلمرو شوهر فرمانروایی کرد. او ولایتعهدی و حکومت همدان را به برادر کوچک تر مجدالدوله به نام خسروداد، ملقب به شمسالدوله سپرد و حکومت اصفهان را به پسر دیگرش ابوشجاع عینالدوله داد و پسردایی خود را به سرپرستی او گماشت. در دوران پادشاهی سیده ملکه خاتون، دربار او محل تجمع دانشمندان، ادبا و فلاسفه بود. ابوعلی سینا نیز مدتی را در دربار سیده ملکه خاتون گذراند.

در 397 ق. مجدالدوله به مخالفت و رقابت با مادر برخاست و موجب ناراحتی مادر شد و در این زمان بود که به روایتی سیده خاتون به قلعه طبرک در نزدیکی ری رفت و طبق روایت های دیگر مجدالدوله مادر را دستگیر و در قلعه طبرک زندانی کرد. چندی نگذشت که به علت بی کفایتی فرزند، اوضاع کشور آشفته شد. پس از مدتی ملکه خاتون از زندان گریخت و پیاده عازم کردستان شد و نزد بدر بن حسنویه که با فخرالدوله دوستی

داشت، رفت. بدر، سپاهی فراهم آورد و با او روی به ری نهاد. در میانه راه، در همدان، شمس الدوله نیز به مادر پیوست. در درگیری میان مجدالدوله و مادر، مجدالدوله دستگیر و زندانی گشت. به گفته ابن اثیر، سیده ملکه خاتون، شمس الدوله را به شاهی نشانده و خود اختیار امور را در دست گرفت. پس از گذشت يك سال سیده خاتون، شمس الدوله را عزل کرده، به همدان فرستاد و از مجدالدوله خواست که به نزد وی در ری بیاید. در سال 405 ق. شمس الدوله به کمک بدر برای تصرف ری آمد و مجدالدوله و سیده خاتون رهسپار دماوند شدند؛ اما لشکریان شمس الدوله بر وی شوریدند و وی به همدان گریخت. در این هنگام سیده خاتون با شورش ابن فولاد دیلمی که به تحریک منوچهر پسر قابوس زیاری که از سوی محمود غزنوی حمایت می شد، مواجه گشت.

سیده که همواره راه مذاکره را بر جنگ ترجیح می داد با وی مصالحه کرد. در این اوضاع، سلطان محمود غزنوی در صدد برآمد ری و نواحی مجاور آن را به قلمرو خود درآورد و بر گنج های با ارزش دیالمه دست یابد. پس با نامه ای که به سیده خاتون نوشت به او پیام داد که «باید خطبه و سکه به نام من کنی و خراج فرستی؛ و الا جنگ را آماده باشی.» سیده خاتون، به سفیر سلطان گفت: اگر نپذیرم، چه خواهد شد؟ سفیر گفت: حکمدار بزرگ، ملک شما را جبراً و قهراً به تصرف در خواهد آورد. سیده گفت: «در عهد شوهرم، همیشه می ترسیدم که سلطان محمود، کشور ما را به تصرف خود درآورد، ولی اکنون بیمی ندارم؛ زیرا گمان نمی کنم که محمود غزنوی بر روی زنی شمشیر بکشد. اگر او بر من غالب شود، چندان هنر نیست و اگر من بر او غالب شوم، برای او خفت بسیار است.» پاسخ سیده خاتون سبب شد که محمود در حیات خود به ری حمله نکند.

سیده ملکه خاتون در آداب ملک داری بسیار کوشا و توانا بود؛ چنانکه سرزمین های بسیاری را آباد کرد و هفته ای پنج روز در شهر ری بار عام می داد، به وضع لشکریانش توجه خاص می کرد، با وزرا و کارگزارانش بی واسطه سخن می گفت و پاسخ قاصدان را در سراسر کشور به شایستگی می داد.

وی پس از هشتاد سال زندگی در 419 ق.

در ری درگذشت. او از سادات نبود؛ اما بقعه وی که در نزدیکی امامزاده علی در خیابان خاوران در شرق تهران قرار دارد، زیارتگاه مردم است.

منبع: فصلنامه تخصصی بانوان شیعه، سال پنجم، شماره 16.

سیروان

قریه، واقع در مغرب یا جنوب غربی شهر ری. مهدی پسر منصور دوانیقی، آن هنگام که به دستور پدر عازم دفع فتنه خراسان گردید، هنگام ورود به ری به آنجا فرود آمد و بناهایی ساخت، و هادی فرزند وی نیز به سال 146 ق. در همین دیه از مادر به دنیا آمد. آتشکده قدیم ری، در فاصله میان ری تا سیروان واقع بوده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 567.

سیزده آبان، خانه فرهنگ

واقع در شمال غربی شهر ری، در کوی 13 آبان، غرب جاده تهران - ری، بزرگراه شهید رجایی. مساحت آن حدود 250 متر مربع در دو طبقه و دارای چهار کلاس آموزشی است. خانه فرهنگ 13 آبان، از سال 1385 ش. فعالیت خود را آغاز کرد و روزانه خدمات متنوع آموزشی در رشته های مختلف برای همه مقاطع سنی (کودک، نوجوان و بزرگسال) ارائه می دهد.

منبع: <http://vela.farhangsara.ir>

سیمان ری

اولین کارخانه سیمان در ایران، واقع در هفت کیلومتری جنوب تهران، نزدیک کوه های بی بی شهربانو و سرسره.

در سال 1307 ش. مطالعات و بررسی های لازم برای احداث این کارخانه آغاز شد و در سال 1309 ش. قراردادی با شرکت دانمارکی اف ال اسمیت برای ساخت آن، با سرمایه دولت دانمارک، منعقد گردید. سرمایه اولیه کارخانه را دولت وقت از محل عایدات قند و شکر تأمین کرد. در 8 دی ماه 1312 ش. اولین کوره سیمان ایران با ظرفیت 100 تن در روز، به بهره برداری رسید. واحد دوم کارخانه، با ظرفیت 200 تن در روز در سال 1314 ش. از شرکت پولیزیوس آلمان خریداری شد. کار ساخت این خط در سال 1315 ش. آغاز و در

ص: 484

1316 ش. به مرحله تولید رسید. برای راه اندازی این کارخانه، 18 میلیون ریال هزینه شد.

در سال 1317 ش. سومین خط تولید را با ظرفیت 300 تن در روز به آلمان سفارش دادند. اما با وقوع جنگ جهانی دوم، کشتی حاوی ماشین آلات کارخانه، در کانال سوئز توقیف و مصادره شد. یازده سال بعد، در سال 1330 ش. با عقد قرارداد متمرپی با شرکت پولیزیوس، ادامه کار خط تولید سوم شرکت سیمان ری از سر گرفته شد و در سال 1334 ش. به بهره برداری رسید.

سین

بازار و دروازه. باب سین در جنوب ری واقع بوده و از آنجا به قم و اصفهان و شیراز می رفته اند. بازار باب سین در مقابل این دروازه قرار داشت.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 206.

سینرین

محلّه. مؤلف معجم البلدان، آن را از «محال ری» شمرده است. جز این، اطلاع دیگری در دست نیست.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 206.

سینک

مزرعه. نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب، مکتوب به سال 961 ق. در ردیف رقبات موقوفه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آمده و یکی از پنج مزرعه و شانزده رقبه مذکور در فرمان شاه طهماسب است که تا این زمان باقی است.

منبع: آستانه ری، ص 31 و 33.

ص: 485

شاپور طهرانی رازی، ابوبکر

شاعر، خواجه شرف‌الدین (ارجاسب) تهرانی رازی، از سُرّاریندگان دوستدار اهل بیت (ع) در عهد صفوی. در آغاز شاعری «فریبی» یا «قریبی» یا «قریبی» و سپس «شاهپور» و «شاپور» تخلص کرد. شاپور از نوادگان امیدی تهرانی شاعر نام آور آن زمان است. وی دو سه بار از ایران به هندوستان مسافرت کرد و در آنجا از توجه و عنایات شاه سلیم و اکبر شاه و میرزا جعفرخان آصف قزوینی بر خوردار شد. در کنار سبک هندی، سبک خراسانی، عراقی و مکتب وقوع نیز بر شعر او تأثیر گذاشت. بنابراین سبک او تلفیقی از سبک‌های رایج زبان فارسی است و مرحله گذر شعر فارسی از سبک عراقی به سبک هندی را می‌توان در شعر او دید. مثنوی‌ای به تقلید از خسرو و شیرین دارد. در سال‌های اخیر، دیوان شاپور طهرانی با تصحیح دکتر حسین کاردگر، تصحیح و منتشر شده است. از او است:

اگر دلدار بی مهر است من هم غیرتی دارم

گر او رفت از نظر من نیز خواهم رفت از یادش

منابع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1082؛ مجمع الفصحا، بخش 4، ص 44؛ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، شماره بازیابی 18142-5.

شاطر داوود

نانوا و مؤلف کتابی درباره نان سنگک. نام او سید داوود روغنی بود و در سال 1301 ش. در محله نقرآباد شهر ری به دنیا آمد. یک ساله بود که پدر و مادرش را از دست داد. تا کلاس ششم ابتدایی درس خواند و در هجده سالگی، به شغل پدر که نانوايي سنگکي بود، روی آورد و یکی از شاطرهای معروف شهر ری شد. وی از حافظه‌ای قوی و

ص: 487

علاقه ای شدید به مطالعه برخوردار بود و چندین هزار بیت در خاطر داشت. همچنین در قنات شناسی و تعمیر آسیاب های آبی ماهر بود. در سال 1356 ش. به تشویق و راهنمایی دکتر جواد صفی نژاد، استاد جامعه شناسی و مردم شناسی دانشگاه تهران که با شاطر داوود هم محل بود، کتابی نوشت به نام «مجموعه معارف و فرهنگ نانوایی سنگگی و نان سنگگ» که قرار بود آن را مرکز مردم شناسی وزارت فرهنگ و هنر چاپ کند، اما مرگ شاطر داوود در خرداد 1357 ش.

مانع چاپ آن شد؛ تا اینکه در سال 1385 ش. به چاپ رسید. کتاب، به وضعیت نان سنگگ پزی در شهر ری در بین سال های 1320 تا 1330 خورشیدی می پردازد. وی در این کتاب، سابقه نان سنگگ را به دوران صفویه و ابتکار شیخ بهایی می رساند و عقیده دارد که با تحولات سال 1330 ش. نان سنگگ به افت کیفیت دچار شد.

منبع: فرهنگ نانوایی سنگگی و نان سنگگ، مقدمه، 1385 ش.

شافعیه، محله

یاقوت حموی که در سال 617 ق. در ری بوده است، در شرح خرابی ری، از قول يك شافعی می گوید که این محله، از کوچک ترین محله های ری بوده است.

گرچه حدود این محله معلوم نیست، به قرینه اینکه باب هشام (باب خراسان) در مشرق ری، ظاهراً منسوب به هشام بن عبیدالله رازی، فقیه حنفی متوفی به سال 201 ق. مدفون در ری است و جز وی هشام دیگری در تاریخ و حوادث ری به نظر نرسیده است که وی را شهرت و ذکری باشد، و محمد بن حسن شیبانی فقیه بزرگ حنفی نیز در همان حدود، در مقبره خاندان هشام به خاک رفته است، به احتمال نزدیک به یقین مشرق ری، مخصوص حنفیان بوده است، و نیز مسلم است که نیمه شمال غربی و مغرب و جنوب و جنوب شرقی نیز به شیعیان اختصاص داشته است. از این روی تردید محله شافعیان در مشرق و جنوب و مغرب شهر واقع نبوده است، و باید جایی برای آن در مرکز شهر به سوی شمال فرض کرد. از سوی دیگر، در احوال حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) آورده اند که در ساریانان، در سکه الموالی منزل داشت و در کوچه های

دیگر آن محل، شافعیان و حنفیان مقیم بوده اند. بنابراین محله شافعیان نباید از ساریبانان و مسجد جامع دور بوده باشد. با توجه به اینکه شافعیان از دو فرقه شیعیان و حنفیان کمتر بوده اند، می توان گفت که شافعیان در مرکز به سوی شمال، در حوالی ساریبانان، در محله ای که از سوی مشرق به محله مسجد جامع، و از سوی مغرب به حدود سرای ایالت می رسیده است، در فاصله تقی آباد تا برج طغرل ساکن بوده اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 206.

شامی رازی

محدث. شیخ صدوق از محمد اسدی نقل کرده است که وی از وکلای امام زمان (ع) در ری بوده است. مؤلف ربیع الشیعه نیز این انتساب را تأیید کرده است. نام او را «سامی» و «بسامی» نیز ثبت کرده اند.

منابع: کمال الدین و تمام النعمه، ص 442؛ الکلینی و الکافی، ص 147؛ نقد الرجال، ج 5، ص 286؛ هدیه الامه، ج 8، ص 562؛ منتهی المقال، ج 1، ص 21 و ج 7، ص 350 و 393؛ قاموس الرجال، ج 12، ص 11 و 45.

شاه رضا

شاعر و خلف شاه بهاء الدوله، از سلسله نوریخشیه و فاضل ترین فرزندان شاه قاسم نوریخش. از او است:

به روز وصلت از آن خاطری غمین دارم *** که دشمنی چو فراق تو در کمین دارم.

منبع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1078.

شاهزاده حسین 8592 حسین، امامزاده - پاکدشت

شاه عبدالعظیمی، آخوند ملا رضاقلی

فقیه. در شهر ری به دنیا آمد و پس از خواندن مقدمات و سطوح، در درس خارج میرزا محمدحسن آشتیانی حاضر شد. در مدرسه مروی اقامت داشت و به زهد و ورع شهره بود. در آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در مسجد میرزا محمد اندرمانی، اقامه جماعت کرد. در سال 1326 ق. راهی عتبات شد و در کاظمین (ع) درگذشت.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 160.

شاه عبدالعظیمی، سید حسن

فقیه اصولی و شاگرد سید حسین کوهکمری. تقریرات درس استاد خود را نوشت و «الذخیره» نام نهاد. در سال 1350 ق. درگذشت.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 210.

شاه عبدالعظیمی، سید زین العابدین

سید محمدعلی حسینی شاه عبدالعظیمی نجفی. مقدمات علوم حوزوی را نزد فضلالی نجف آموخت و به درس خارج فقه و اصول پدرش و دیگران حاضر شد. سپس روی به سفر آورد. هند، امریکا و افریقا و برخی کشورهای شرقی، شماری از کشورهای است که او موفق به سیاحت در آنها شده است. سرانجام به نجف بازگشت و سال های پایانی عمر را به عبادت گذراند. در 12 شوال 1342 ق. بر اثر سل، در شصت سالگی درگذشت و در مقبره خانوادگی در صحن شریف علوی خاکسپاری شد.

دکتر سید محمد هاشمی استاد دارالمعلمین بغداد، دکتر سید علی هاشمی، استاد مشهور بغداد و دکتر محمود هاشمی (چشم پزشک) سه تن از پسران او هستند.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 157.

شاه عبدالعظیمی، علی

شاعر قرن دهم. برادرش میر هدایت الله عظیم نیز شاعر بود. ابیاتی از اشعار وی در تحفه سامی نقل شده است.

منابع: الذریعه، ج 9، ص 759؛ تحفه سامی، ص 42.

شاه عبدالعظیمی، سید محمدباقر

عالم پارسا. وی فرزند سید محمدعلی، و از نوادگان میرزا هدایت حسینی (جدّ متولّی باشی و هدایتی های آستانه مبارکه) بود و به سال 1286 ق. در نجف به دنیا آمد. نزد پدر (سید محمدعلی)، میرزا محمدتقی شیرازی و سید ابوالحسن اصفهانی درس خواند. در سال 1355 ق. از دنیا رفت و در ایوان طلا کنار پدر و علامه حلی دفن شد.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 110 و 111.

شاه عبدالعظیمی، سید محمدتقی

عالم پارسا و فرزند سید محمدعلی شاه عبدالعظیمی. در نجف از محضر پدر، آخوند ملا حسینقلی همدانی و میرزا حسین خلیلی طهرانی استفاده کرد و در طوریریج (چهار فرسخی کربلا به سمت نجف) سکنا گزید. وفات او در روز جمعه آخر ماه شوال 1357 ق. اتفاق افتاد و در ایوان طلای نجف، کنار قبر پدر و برادرش دفن گردید.

پسر بزرگ او، سید محمد در سال 1371 ق. در مکه معظمه از دنیا رفت و در همان جا خاک سپاری شد. پسر دیگر او سید مرتضی شاه عبدالعظیمی است که بعد از وفات پدرش، در طوریریج به وظایف دینی و معنوی اشتغال داشت.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 111.

شاه عبدالعظیمی، سید محمدحسین

فقیه اخلاقی و فرزند سید محمدعلی و از نوادگان میرزا هدایت حسینی شاه عبدالعظیمی، متولّی و سرسلسله هدایتی های آستانه مبارکه. در سال 1280 ق. در نجف اشرف متولد شد. مقدمات و ادبیات و سطوح را در محضر فضلالی نجف آموخت و سپس در درس عموی مادرش، میرزا حسین خلیلی و آخوند خراسانی حاضر شد.

در اخلاق و عرفان نیز شاگرد آخوند ملاحسین قلی همدانی بود. آیه الله خلیلی او را به طوریریج اعزام کرد تا در آنجا امور دینی مردم را بر عهده گیرد.

سرانجام در ماه رجب 1343 ق. از دنیا رفت و جنازه اش را در نجف اشرف به خاک سپردند. او از خود سه فرزند به جای گذاشت: سید علیرضا شاه عبدالعظیمی که در جوانی درگذشت، سید عبدالرسول شاه عبدالعظیمی نجفی طویریجی و سید علی که او نیز در زمان حیات پدر درگذشت.

منبع: مجموعه آثار کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 17، ص 112.

شاه عبدالعظیمی، سید محمدرضا

دانشمند، ادیب و کوچک ترین فرزند سید محمدعلی شاه عبدالعظیمی. در سال 1304 ق. در نجف به دنیا آمد. در مدت کوتاهی توانست دوره مقدماتی علوم حوزوی را طی کند. پس از آن در درس خارج پدرش و دیگر بزرگان نجف حاضر شد. نه ماه بعد از پدرش در سال 1334 ق. از دنیا رفت و در صحن شریف دفن شد. از تألیفات او است: 1. اللؤلؤ المرتبه (در اخبار برامکه و آل مهلب که در سال 1328 ق. در نجف چاپ شده است). 2. ملهی الحیب (درباره دوست یابی). 3. مصباح الداعی (در ادعیه و اذکار مأثوره).

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 157.

شاه عبدالعظیمی، سید محمدعلی

فقیه اخلاقی، فرزند سید میرزا محمد، فرزند میرزا جان شاه عبدالعظیمی نجفی (معروف به میرزا هدایت حسینی، متولّی آستانه مبارکه و سرسلسله هدایتی های آستانه)، سرسلسله بیت شاه عبدالعظیمی. در 17 جمادی الاولی سال 1258 ق. در بیت تولیت آستانه مبارکه عبدالعظیم حسنی (ع)، در شهر ری به دنیا آمد. پدر بزرگ او میرزا هدایت حسینی، از نوادگان سید حسین خاتم المجتهدین، داماد محقق کرکی صاحب جامع المقاصد بود. پس از واگذاری منصب تولیت آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) به دومین فرزند خاتم المجتهدین

ص: 491

از سوی پادشاه صفوی، این منصب در پسران او تداوم یافت.

سید محمدعلی، مقدمات را در ری آموخت و سپس در سال 1272 ق. در چهارده سالگی به نجف رفت. در نجف، محضر شیخ مرتضی انصاری را درک کرد و در روز وفات آن بزرگوار، در سال 1281 ق. بیست و سه ساله بود. پس ایشان به درس علی خلیلی حاضر شد و تا پایان عمر استاد، از او جدا نشد. نیز دختر او را به همسری برگزید. پس از وفات علی خلیلی در سال 1297 ق. به سامرا رفت و محضر محمدحسن مجدّد شیرازی را درک کرد. سپس به نجف بازگشت و در این شهر، شهرت علمی و اخلاقی یافت. امامت نماز در صحن مطهر علوی و تألیف و تدریس، مشاغل او تا پایان عمر بود. وی از مشایخ اجازه بسیاری از دانشمندان، از جمله علامه تهرانی، صاحب الذریعه است.

وفات او در ماه رمضان سال 1334 ق. هنگام بازگشت از کربلا رخ داد و در ایوان طلای نجف، در جوار مرقد علامه حلّی دفن شد. برخی آثار چاپی وی به این شرح است:

1. الایقاد. در سال 1330 ق. مکرّر به طبع رسیده است.

2. الایقاد. چهل حدیث در اخلاق و مواعظ. در سال 1314 چاپ شده است.

3. اربعین حدیث.

4. موعظة السالکین.

5. الجوهره. منتخبی از کتاب های الکافی و التهذیب و وسائل الشیعه.

6. حلیة الزائرین.

7. حلیة المعاشرین.

8. منتخب الخلاصه. در رجال.

9. منتخب الاعمال. به زبان فارسی.

10. منتخب کتاب سلیم بن قیس هلالی.

11. وجیزه در فضائل ضیافت.

12. لبّ التفسیر.

13. غرفة المعجزات.

14. مسلك الذهب الی ربّ الارباب.

15. منتخب كتب رجال. برگزیده ای از آثار رجالی شیخ طوسی و نجاشی و کشی.

آثار مخطوط: جامع المتفرقات؛ تذكرة الطالبین؛ حلیة المصلّین؛ حلیة المزکین؛ حلیة الراعیین؛ رساله التکمله؛ رساله ای در استصحاب؛ رساله توضیح؛ منتخب صحاح السنّه؛ منتخب اقبال؛ منتخب مهج الدعوات؛ وجیزه در فضائل حسنین (ع)؛ مستند الجرح؛ عبرة اولی الابصار؛ هداية الطالبین؛ کلم الانصاف؛ حقیقة نور الابصار؛ غرفة الفضائل؛ لطائف ربیعیه؛ لطائف الهجریه؛ تلخیص الاعلام؛ شرح القوانین؛ وجیزة السعاده؛ وجیزة الرضوان.

ص: 492

فرزندان: سید محمدحسین؛ سید محمدرضا؛ سید محمدتقی؛ سید محمدکاظم؛ سید زین العابدین؛ سید محمدباقر؛ سید احمد.

منابع: طبقات الاعلام الشیعه، ص 1531؛ دائرة المعارف تشیع، ج 9، ص 509.

شاه عبدالعظیمی، شیخ جواد

عالم، نسب دان و کلیددار آستانه عبدالعظیم حسنی (ع). در شهری به دنیا آمد و نوه دختری ملاعلی کنی بود. پس از خواندن مقدمات و سطوح در ری و تهران به نجف اشرف، مهاجرت و از محضر حاج میرزا حسین خلیلی تهرانی و آخوند خراسانی استفاده کرد. پس از آن به ری بازگشت و بعد از فوت برادرش، آغابزرگ در مسجد صحن به اقامه نماز جماعت و ترویج دین پرداخت. شیخ جواد سال 1355 ق. در شهری درگذشت و در ایوان آینه حرم مطهر حضرت عبدالعظیم (ع) دفن شد. از آثار او است: نورالافاق، الخصائص العظیمیه و تذکره الأنساب. قبرش در رواق شریف واقع است.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 78.

شاه عبدالعظیمی، شیخ محمد طاهر

فقیه. پس از طی مقدمات در اصفهان، به نجف رفت و از دروس محمدفاضل ایروانی و میرزا حبیب الله رشتی و شیخ زین العابدین مازندرانی استفاده کرد و به درجه اجتهاد رسید. سپس به ایران بازگشت و در زاویه مقدسه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) رحل اقامت افکند و به تدریس و امامت جماعت و نشر احکام پرداخت. در سال 1310 ق. درگذشت و در صحن حضرت عبدالعظیم دفن شد.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 161.

شاه عبدالعظیمی، شیخ محمدعلی

عالم و زاهد. وی معاصر شیخ انصاری در نجف بود و در حدود 1312 ق. درگذشت.

منبع: اختران فروزان ری و تهران، ص 210.

شاه عبدالعظیمی، ملا علی

علی بن محمد جواد بن محمد مهدی بن رجبعلی شاه عبدالعظیمی نجفی رازی، مشهور به بحرالعلوم، فاضل و ادیب. مدتی خزانه دار آستانه عبدالعظیم حسنی (ع) بود. از کتاب های او است:

التحفة البحرية فی القواعد الصرفية؛ الفوائد البحرية فی القواعد المنطقية.

کتاب نخست را در سال 1325 ق. تألیف کرده است.

منبع: تراجم الرجال، ج 2، ص 204.

این مدرسه نیز از مدارس معروف شیعه بوده است که شاهنشاه غازی، رستم بن علی بن شهریار، پنجمین پادشاه از فرقه ثانیة آل باوند ملوک طبرستان، در محله زامهران ری در آخر عهد سلاجقه بزرگ، پس از شکست سنجر از غزان، پی افکند.

در تاریخ طبرستان آمده است: «به جهت سید دیگری از قزوین که کمال الدین مرتضی گفتند و برادر او سید قوام الدین منتهی، صد و بیست هزار دینار زر داد تا به ری به محله در زامهران مدرسه ای کردند، و هفت پاره دیه که از امهات قرای ری است، بخريدند و بر این مدرسه وقف کردند. و به مازندران از قصعه و قصبه و حصیر تا برنج و شکر و نبات و روغن برسم پدید آورد، و هر سال تشریف به جهت متولی مدرّس و فقها می فرستاد و اگر کسی آن وقفنامه به ری مطالعه کند، بداند که همت آن پادشاه تا کجا برسد در شرایط آن وقف، و بحمد الله هنوز آن مدرسه باقی است و تاقیامت باد. و فرزندان آن سادات و دویت و اند نفر دیگر علویان قزوینی از خیرات او با بهره ای تمامند... و امروز به در زامهران آن مدرسه برقرار است که بحث علم می رود، و مدرّسی بزرگوار، سید ضیاءالدین - سلمه الله - که در صلاح و ظلف و استیعاب انواع علوم، بی نظیر است، و شاگرد سدید محمود حمصی متکلم امامیه، و متولی سید صالح قوام الدین علی بن منتهی و فقها برقرار و همه وقت به تعلیم و تعلم مشغول، به چندین ولایت که این ضعیف رسیده است به هیچ بقعه از بقاع اهل اسلام آن جمعیت و حرص فقها و صلاح و تعلم و تکرار ندید که در آن مدرسه. ان شاء الله همچنان مانده باشد.» ابن اسفندیار خود این مدرسه را دیده، و از کتابخانه آن بهره برده، و در مقدمه تاریخ طبرستان در این معنی چنین آورده است: «روزی در دارالکتب مدرسه شهنشاه غازی رستم بن علی بن شهریار در میان کتب، جزوی چند یافتیم در ذکر گاویاره نبشسته.»

نام محله این مدرسه، در پاره ای از منابع ثبت شده و چنانکه در تاریخ طبرستان مذکور است، در عهد آبادانی، در کثرت طالبان علم و تعلیم درس و تعلم و تکرار علوم نه در ری، بل در بسیاری از شهرهای اسلامی بی نظیر بود. مرعشی نیز در تاریخ طبرستان خود در باب این مدرسه گفته است: «در ری در محله زامهران صد و بیست هزار دینار خرج کرده برای ملک مدرسه و عمارات عالی کردند، و از امهات قرای ری هفت پاره دیه خریده، وقف آن عمارت کردند، و سدید الدین محمود حمصی را که متکلم مذهب امامیه است،

بدانجا مدرّس تعیین رفت، و علی بن بابا متولی بود.» اولیاء اللّٰه نیز در تاریخ رویان گفته است: «در ری در محله در زان مهران [کذا] صد و بیست هزار دینار خرج کرده، برای ملك مدرسه ای عمارت کردند، و هفت پاره دیه از امّهات قرای ری به زر حلال خریده، بر آنجا وقف فرمود، و سدیدالدین محمود حمصی که متکلم امامیه است، در آنجا به مدرسی معین شد، و علی بن منتهی متولی بود.» محل مدرسه زامهران، طبق قرائن، در شمال غربی شهر، نزدیک بقعه بی بی زبیده بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 550 و 534.

شاهک، ام اسحاق

زنی دف نواز در ری. ابراهیم موصلی، عاشق او شد و با او ازدواج کرد. اسحاق بن ابراهیم موصلی فرزند او است.

منبع: الاغانی، ج 5، ص 179.

شاهی / شهی

کاریز. درباره این قنات در ترجمه فارسی مسالك اصطخری مذکور است: «و کاریزی هست که آن را کاریز شاهی خوانند. بر ساربانان گذرد.» از این خبر، چنین برمی آید که این آب نیز به نهر جیلانی می ریخته و به ناچار مظهر آن در محله دز رشکان بوده است؛ چون تنها این حدود است که به دلیل شیب زمین، آب آن به ساربانان و از آنجا به شارستان می رسد. پادشاهی که قنات به نام او است باید از دیالمه، و به احتمال قوی رکن الدوله باشد که در سال 335 ق.

بر ری استیلای قطعی یافت، و فقط سلطان این خاندان را در آن تاریخ شاه می گفته اند.

از این نکته که قنات شاهی از ساربانان به وسط شارستان می رفته، چنین برمی آید که دارالاماره رکن الدوله در شمال ساربانان در محله دز رشکان بوده، و این قنات برای آن ساخته شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 147.

شاهی

مزرعه. نام این مزرعه در فرمان شاه طهماسب، مکتوب به سال 961 ق. در باب موقوفه های حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، این گونه ذکر شده است: «مزرعه شرقی مشهور به مزرعه شاهی.»

منابع: آستانه ری، ص 32؛ ری باستان، ج 3، ص 568.

شجره

مسجد. در شهر ری، «شجره» علم است برای آن درخت سیب که حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) را در کنار آن دفن کرده اند. مسجد آنجا را مسجد شجره، و گورستان آن را

گورستان شجره گفته اند. در روضه الشهداء آمده است: «امام عبدالعظیم که در مسجد الشجره به نواحی ری آسوده...» در کتاب زندگانی حضرت عبدالعظیم به نقل از الرّواشح السماویه تألیف میرداماد نیز ذکر دفن آن حضرت در مسجد الشجره ثبت شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 328.

شروانشاه بن محمد رازی، موفق الدین

حافظ و محدث شیعی. به تقوا و درست کاری شهره بود.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 71؛ امل الآمل، ج 1، ص 131-132؛ جامع الرواة، ج 1، ص 399؛ بحار الانوار، ج 102، ص 239.

شرف مرادی

مدرسه. نام این مدرسه در تاریخ طبرستان ابن اسفندیار آمده است: «شرف مرادی گفتند خواجه ای داشت که هنوز به ری مدرسه و خانقاه و دخمه او باقی است.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 536.

شریف آباد

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 31 نفر (7 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

شریف رازی، محمد

مورخ دینی و صاحب آثار برجسته در تاریخ حوزه. وی در ماه رمضان 1340 ق. / 1300 ش. در شهر ری، در خانه آخوند ملا علیجان کاشانی به دنیا آمد. در سیزده سالگی پدرش را که از وعظ شهر ری بود، از دست داد و پس از آن به کار و کسب و تحصیل علوم جدید و مقدمات علوم دینی پرداخت. در سال 1357 ق. به قم آمد و ادبیات را از میرزا محمدعلی ادیب تهرانی و سطوح عالی فقه و حکمت را از محضر آیات عظام، نجفی

ص: 496

مرعشی، گلپایگانی، میرزا محمد مجاهدی و روح الله خمینی فراگرفت. در سال 1362 ق. به نجف رفت و مدتی از درس آیه الله سید ابوالحسن اصفهانی و شیخ غلام حسین اردبیلی بهره برد. در سال 1363 ق. به ایران آمد و در مشهد مقدس از دروس آیه الله میرزا مهدی اصفهانی به مدت هشت ماه، استفاده کرد و در 1364 ق به قم بازگشت و در درس فقه و اصول حضرات آیات عظام، حجت کوه کمری و بروجردی حاضر شد. در سال 1374 ق. به شهر ری بازگشت و در تأسیس مدرسه علمیّه برهانیه با آیه الله علی اکبر برهان همکاری کرد و در مدیریت و تدریس آن سهم داشت. پس از پنج سال، دوباره به قم رفت و در آنجا به تألیف و تحقیق و تبلیغ دین در داخل و خارج کشور اشتغال ورزید. ضبط تاریخ حوزه های علمیه و بزرگان شیعه، از اشتغالات دائمی او تا پایان عمر بود. تألیف آثار الحجّه و گنجینه دانشمندان، در احیا و بزرگداشت نام و یاد علمای شیعه، مهم ترین خدمت و یادگار او است. آثار الحجّه، اولین دائرة المعارف حوزه علمیّه قم و کتابی است به فارسی درباره تاریخ حوزه علمیّه قم از ورود حاج شیخ عبدالکریم به قم در سال 1340 ق. تا زمان حیات مؤلف. همچنین از شرح حال مراجع تقلید و عالمان، مدرسان، خطیبان بنام، ادیبان و شاعران نامدار حوزوی و نیز بعضی حوادث مهم و تاریخی، گزارش هایی در این اثر دیده می شود.

مشارکت در تألیف «تعلیقات احقاق الحق» و بنیان گذاری مسجد امام حسین (ع) در حسن آباد تهران، از دیگر خدمات علمی و فرهنگی او است. برخی از آثار وی بدین شرح است: 1. آثار الحجّه یا دائرة المعارف حوزه علمیّه قم، دو جلد؛ 2. گنجینه دانشمندان، نه جلد (شرح زندگی علمای معاصر شیعه در شهرهای مختلف ایران و عراق)؛ 3. زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و امامزادگان مجاور؛ 4. اختران فروزان ری و تهران؛ 5. کرامات صالحین؛ 6. بستان الرازی، در علم کلام و فقه و اخلاق (شرح الفیه آیه الله سید محمدحسن آل طیب)؛ 7. چرا شیعه شدم؟ (در اثبات حقانیت مذهب شیعه، به شیوه مناظره)؛ 8. تحفه قدسی، ترجمه غیبت شیخ طوسی؛ 9. گوهر وزین، ترجمه الدر الثمین، نوشته آیه الله شیخ محمدرضا طوسی؛ 10. مشاهیر دانشمندان اسلام، ترجمه جلد سوم الکنی و الالقاب از محدث قمی و مستدرک آن؛ 11. شرح زندگی آیه الله سید ابوالقاسم کاشانی؛ 12. التقوی، شرح زندگی آیه الله شیخ محمدتقی بافقی؛ 13. برهان ما، شرح زندگی آیه الله شیخ علی اکبر برهان؛

14. تعلیقه بر وسائل الشیعه، از اول کتاب العتق تا آخر دیات و شرح رجال آن (5 ج)؛ 15. تعلیقه بر بحار الانوار، مجلد اجازات، از جلد 101 تا جلد 107 (6 ج)؛ 16. تعلیقه بر تنزیه القمیین، از شیخ ابوالحسن فتونی عاملی؛ 17. تعلیقه بر معادن الحکمه فی مکاتیب الائمة علم الهدی فیض کاشانی (2 ج)؛ 18. مقابر قم (تذکره القبور)؛ 19. تاریخ ری و تهران (مخطوط)؛ 20. دیده ها و شنیده های من (مخطوط).

وی در سن هشتاد سالگی، در هفتم محرم الحرام 1420 ق. / 25 فروردین 1379 ش. بدرود حیات گفت و پس از تشییع و نماز آیه الله محمدتقی بهجت، در قبرستان شیخان قم دفن گردید.

مؤلف در جلد دوم آثار الحجّه، در سی و سه سالگی، زندگی نامه خود را نوشته است.

منابع: آینه پژوهش، سال 11، ش 11، فروردین و اردیبهشت 1379 ش. ص 106-107؛ آثار الحجّه، جزء دوم، ص 393-396؛ دائرة المعارف تشیع، ج 1، ص 10؛ دانشنامه دانش گستر، ج 1، ص 89.

شرف محمد طهرانی رازی

شاعر عهد صفوی. «صبری» تخلص می کرد و این مطلع از او است:

ماه من، تا علم حسن برافراخته ای *** خوب رویان همه را خاک نشین ساخته ای.

منبع: تحفه سامی، ص 138.

شعیب بن خالد رازی بجلي

قاضی ری و محدث. در ری، قاضی اهل ذمه و دهقانان بود. از عاصم بن بهدله، سماک بن حرب، حنظله بن سبره، زهری، اعمش، ابواسحاق سبیبی، سلمة بن کهیل و جبر بن علی روایت کرده است، و حجاج بن دینار واسطی، نعیم بن میسره، زهیر بن معاویه، عمرو بن ابی قیس، یحیی بن علاء رازی (خواهرزاده شعیب) و حکام بن سلم از او حدیث شنیده و گفته اند. مغیره بن زیاد می گوید: از سفیان ثوری سؤالی کردم. گفت: از کدام شهری؟ گفتم: ری. گفت: از من سؤال می کنی در حالی که شعیب بن خالد نزد شما است؟

در جوانی درگذشت.

منابع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 344؛ المستدرک، ج 1، ص 553 و ج 2، ص 500-501؛ التاريخ الكبير، ج 4، ص 221؛ الثقات، ج 6، ص 438-439؛ تاریخ بغداد، ج 7، ص 413؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 42، ص 581؛ الاکمال فی ذکر من له رواية فی

ص: 498

شعیب بن سهل بن کثیر رازی، ابوصالح

محدث، قاضی رصافه در اوایل عهد معتصم و معروف به شعبویه قاضی. از صباح بن محارب، حدیث شنیده و جز برادرزاده اش (محمد بن کثیر بن سهل رازی) کسی از او روایت نکرده است. وی معتقد به خلق قرآن و نفی صفات و رؤیت حق تعالی بود و جزء عالمان جهمی به شمار می آمد. مردم رصافه، درب خانه اش را آتش زدند. همچنین قصد داشتند که به مسجد او رفته، کتابی را که درباره قرآن نوشته و در آن از خلق قرآن دفاع کرده بود، بسوزانند؛ اما خادم او آنان را راند و شعیب نیز فرار کرد. به گفته خطیب بغدادی، او نخستین قاضی در جهان اسلام است که در خانه اش را سوزاندند. به سال 228 ق. از قضا معزول شد.

منابع: تاریخ بغداد، ج 3، ص 412 و ج 9، ص 242-244؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 23، ص 105-108؛ لسان المیزان، ج 3، ص 147-148؛ المنتظم فی تاریخ الامم و الملوک، ج 11، ص 346؛ الاعلام، ج 3، ص 244؛ تاریخ بغداد، ج 3، ص 194.

شعیب بن عبدالله بن احمد رازی

محدث اهل سنت. از احمد بن حسن بن اسحاق رازی و او از مقدم بن داوود رعینی و او از عبدالله بن محمد بن مغیره و او از موسی بن عبیده بن جمهان و او از ابوهریره روایت کرده است.

منبع: مسند الشهاب، ج 1، ص 163.

شعیب، امامزاده - خمارآباد

بقعه امامزاده شعیب، در يك كيلومترى شمال شرقى روستای خمارآباد، در دهستان کلین بخش فساپویه و در 22 كيلومترى شهرستان رى قرار دارد. اطلاع موثقی درباره این امامزاده در کتاب های معتبر نیامده است. برخی منابع غیر معتبر، وی را از نوادگان امام باقر (ع) شمرده اند که صحیح نیست.

طرح کنونی بقعه، دارای يك گنبدخانه و يك ايوان ورودی در شرق آن است. در غرب و جنوب گنبدخانه نیز دو ايوان دیده می شود که راهی به درون گنبدخانه ندارند و فضای ورودی محسوب می شوند. بنا در فضایی باز قرار دارد و مساحت بقعه، حدود 160 متر مربع است. نمای شرقی، آجرکاری است و گویا طاق نماهای آن مازہ دار بوده است که اکنون اثری از آن نیست. این نما به صورت متقارن رخ می نماید. در این نما سه طاق دیده می شود که طاق میانی بزرگ تر است و حکم ايوان ورودی اصلی بقعه را دارد. نمای شمالی، صاف و کاهگلی است. نمای جنوبی (سمت

قبله) آجرکاری، و در آن سه طاق نما جای گرفته است. طاق نمای میانی بزرگ تر و تیزه دار است و طاق نماهای دو طرف آن، قوس نیم دایره دارند. کنار بقعه، چند حجره و استراحتگاه ساخته اند.

طول و عرض حرم 5 * 6 متر و ارتفاع آن پنج متر است و مرقد در شمال شرق حرم آجری قرار دارد و ابعاد آن 1 * 2 متر و با ارتفاع سی سانتی متر است.

منابع: مزارات ری، ص 194-196؛ امامزاده و تربت برخی از پاکان و نیکان، ج 1، ص 225.

شعیب، امامزاده - فیروزآباد

بقعه این امامزاده در روستای فیروزآباد در مسیر جاده ورامین و در حدود ده کیلومتری شهر ری قرار دارد. امامزاده شعیب نزد مردم محل، به امامزاده غیبی نیز معروف است؛ زیرا مشهور است که وی از دست حاکم وقت می گریزد و وقتی به این مکان می رسد، غیب می شود و دست فرستادگان حاکم به وی نمی رسد.

تابلوی منصوب در حرم امامزاده، مدفون در آن مکان را فرزند موسی بن جعفر (ع) می خواند و ادعای خود را به کتاب بحر الانساب مستند می کند که اعتباری ندارد. مؤلف ری باستان نوشته است: «در قریه فیروزآباد، بقعتی قدیمی وجود دارد که اهل محل آنجا را با نام بقعه امامزاده شعیب، فرزند امام کاظم (ع) می شناسند. با توجه به این حقیقت که آن

ص: 500

حدود در قدیم هرگز شیعه نشین نبوده است تا فرزندى از امام را در آنجا مدفون سازند و نیز ظاهراً در کتب رجال و انساب و تراجم احوال، ذکری از فرزندى بدین نام از آن امام بزرگوار که در شهر ری مدفون شده باشد درج نیامده و از سویی محمد بن حسن شیبانی، فقیه بزرگ حنفی و یار ابوحنیفه در آن حدود مدفون شده است، می توان چنین پنداشت که پس از آغاز خرابی و متروک ماندن ری و رواج مذهب شیعه، اندک اندک کلمه شیبانی به شعیب که قرابت مختصر لفظی دارند، تصحیف یافته است. اگر این حدس روی در صواب داشته باشد باید مدفن بسیاری از بزرگان سنی مذهب مدفون در ری، همچون هشام بن عبدالله و محمد بن زکریا را در آن حدود جستجو کرد.»

در گذشته ساختمان امامزاده کاهگلی و دورتادور آن مخروطیه یا زمین های کشاورزی بوده است. بنا راه پله ای داشته که امروزه از آن اثری نیست. بنای اولیه فقط شامل حرم بوده است که هنوز هم وجود دارد، اما پیش فضا و فضاهای جانبی در سال های بعد اضافه شده است. غسلخانه ای در جنوب بقعه قرار داشته که آن را خراب کردند و در قسمت شمالی، غسلخانه ای جدید ساختند. اولین ضریح، چوبی مشبک ساده بوده و تقریباً حدود دو متر ارتفاع داشته است. سال 1358 ش. ضریح کنونی را جایگزین کردند.

طرح بقعه از يك گنبدخانه، پیش فضا و دو فضای جانبی تشکیل شده است. پیش فضای ورودی در سمت جنوب غربی و فضاهای جانبی در دو طرف جنوب شرقی و

شمال غربی گنبدخانه قرار گرفته اند. نمای اصلی بقعه، نمای جنوب غربی است که تقریباً متقارن است. در این نما، ورودی پیش فضا در میانه ورودی های فضاهای جانبی در دو طرف قرار گرفته است. روی قبر، سنگ مرمر سفیدی به ابعاد $2/55 * 1/22$ و ارتفاع 43 سانتی متر قرار داده و روی آن نوشته اند: «مرقد مطهر امامزاده شعیب بن موسی بن جعفر علیه السلام، یکی از گل های آل محمد صلی الله علیه و آله. کاظم (ع) به هشام بن حکم فرمود: خداوند را در بین مردم دو حجت است: یکی ظاهری و آن دیگری باطنی. حجت ظاهری خداوند رسولان و انبیاء و ائمه هستند و حجت باطنی عقل های مردم است.»

گفتنی است که بقعه امامزاده شعیب فیروزآباد با شماره 3377، جزو آثار ملی به ثبت رسیده و از سال 1381 ش. مرمت آن، تحت نظارت میراث فرهنگی آغاز شده است.

منابع: مزارات ری، ص 197-203؛ ری باستان، ص 434؛ بقاع متبرکه استان تهران، ص 106.

شغال تپه

از تپه های باستانی ری، مشهور به تپه شغالی، واقع در غرب ری که در دامنه شمال غربی تپه های طبیعی شهر پیشوا واقع شده است. با خشت خام و چینه ساخته شده و اشیای سفالی و ابزار سنگی زیادی در حفاری های تپه کشف شده است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 355.

شمس آباد

شهرک صنعتی و روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان حسن آباد قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 2278 نفر (717 خانوار) بوده است.

شهرک صنعتی شمس آباد در کنار این روستا است. این شهرک، شامل کارخانه ها و صنایع فلزی، ریخته گری، غذایی، برق الکترونیک، نساجی و پوشاک، شیمیایی و

ص: 502

پلاستیک، سلولزی و خدماتی است. ساخت آن در سال 1369 ش. به مساحت 2891 هکتار تصویب شد و زمین صنعتی آن، 1306 هکتار است.

از تأسیسات زیربنایی آن، 15 حلقه چاه آب، تأسیسات برق رسانی، مرکز 5000 شماره ای تلفن، ایستگاه تقلیل فشار گاز با ظرفیت 180000 متر مکعب در ساعت، تصفیه خانه، باسکول 60 تنی نیمه الکترونیک، اینترنت، پست برق 63 کیلو ولت اختصاصی، فضای سبز به مساحت 247 هکتار با شبکه آبیاری قطره ای، محل دپوی زباله با حدود 50 هکتار است.

منابع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش؛ <http://www.shamsabad.net>

شمس الاسلام حسکا، مدرسه

منسوب به فقیه امامی قرن پنجم، حسن بن حسین بن حسن... بن بابویه قمی رازی، مشهور به حسکا، جدّ منتجب الدین رازی. حسکا، نزد ابو جعفر موفق (استاد صدوق)، سلار بن عبدالعزیز و ابن براج، فقه و حدیث آموخت و در نجف، شیخ طوسی را نیز درک کرد. عبدالجلیل قزوینی رازی در نقض در وصف مدرسه ای که در ری به نام او است، می نویسد: «مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه که پیر این طایفه بود که نزدیک است به سرای ایالت و در آنجا نماز به جماعت و قرائت قرآن و تعلیم قرآن کودکان را و مجلس وعظ و طریق فتوی و تقوی ظاهر و معین بوده است و هست، نه در عهد این دو سلطان (ملک شاه و محمد) کردند؟»

درباره «حسکا» مؤلف ری باستان توضیح می دهد: «در ری معمول بود که حرف آخر اسامی را حذف می کردند و لفظ "کا" را به آخر آن می افزودند، مثلاً علی و حسن و احمد را علکا و حسکا و حمکا می گفتند، و در احمد الف را نیز می انداختند.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 42 و 43؛ مسند الشهاب، ج 1، 95؛ الهدایه، ص 42؛ تنقیح المقال، ج 2، ص 42؛ النهایه، ص 13-14؛ المهذب، ج 1، ص 9؛ موسوعة الفقهاء، ج 6، ص 68-70؛ معانی الاخبار، ص 86؛ خاتمه مستدرک الوسائل، ج 2، ص 432؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 465؛ نقض، ص 47؛ روضات الجنات، ص 389؛ ری باستان، ج 1، ص 531.

شمس الأئمه 8592 احمد بن مظفر رازی کردی

شهاب الدین رازی، علی

شاعر، فاضل و متولی امامزاده ابوالحسن در آغاز قرن دهم. پدران او نیز تولیت امامزاده ابوالحسن را در اندرمان ری، بر عهده داشتند. این بیت از او است:

ص: 503

بگذشت بهار و لب جوئی نگرفتیم *** در پای گلی دست سبویی نگرفتیم.

منبع: ری باستان، ج 2، ص 334 و 311.

شهاب الدین شافعی رازی

شاعر و عالم در آغاز قرن دهم. در ری می زیست و قصائد و غزل بسیار سرود. این مطلع از او است:

بی خبر از سرم آن سروروان می گذرد *** من به جان کندم و عمر دوان می گذرد.

منبع: تحفه سامی، ص 136.

شهرستان / شارستان / مدینه

مدینه داخله یا شهرستان، در عهد اسلامی بر آن بخش از ری اطلاق می شده است که مهدی عباسی در «ری زیرین»، در مشرق بناهای پیشین پی افکنده بود. تقی آباد امروز تا مسافتی از اراضی مزروع اطراف در سه سوی جنوب و مشرق و مغرب، در آن پهنه افتاده است. در مجمل التاریخ آمده است: «و [مهدی] زان پس (پس از شکست عبدالجبار بن عبدالرحمن الازدی) به ری باز آمد، و شهرستان ری را بنا نهاد و آن را محمدیه نام نهاد.» آغاز این بنا، بر طبق روایت مجمل التواریخ، سال 152 ق. بوده است. در ترجمه فارسی المسالك ذکر گردیده است: «و در شارستان وی مسجد آذینه است؛ و گرد بر گرد شارستان دیوار است؛ و شارستان بیشتر خراب است، و ربض آبادان است.» ابودلف در الرسالة الثانية نقل کرده است که در میانه ری، مدینه ای است شگفت، با درهای آهنین و دیوارهای بزرگ و مسجد جامع. در فتوح البلدان و مختصر البلدان و معجم البلدان ذکر شده است که مهدی در پیرامون شهر خندق احداث کرد؛ اما ترجمه کهن فارسی اصطخری و نیز الرسالة الثانية و مجمل التواریخ می گویند به گرد شارستان دیوار بوده است. در مجمل التواریخ صریحاً ذکر شده است که «و دیوار شهر بفرمود کردن.» احتمال دارد مراد از دیوار یا سور همان باروی بزرگ قدیمی ری باستانی باشد که شارستان تنها از سوی مغرب بدان اتصال داشته و از سه سوی دیگر به خندق محدود می شده، و مهدی پیش از محمدیه آن را تعمیر کرده است. احتمال دیگر آن است که هم دیوار و هم خندق هر دو را با هم، و یا دیوار را پس از خندق ساخته باشند، و این امر در زمان های پیشین سابقه داشته است؛ چنانکه طهران در آغاز پایتختی و در زمان فتحعلیشاه چنین حالتی داشت. ژنرال گاردان، مأمور ناپلئون در ایران در سال های 1222-1224 هجری، در ضمن گزارشی در باب این شهر چنین می نویسد: «در طهران جلو

ص: 504

هر دروازه ای از 200 تا 300 قدم برجی گلی ساخته اند، و روی آن را اندود کرده و خندقی نیز گرداگرد طهران هست که هیچ قسمت آن از قلعه دیده نمی شود.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 174.

شهمردان بن ابی الخیر رازی مستوفی

دبیر، مستوفی و منجم قرن پنجم. جزئیات زندگی او مانند سال و محل تولد و وفات او بر ما معلوم نیست. تنها از راه بررسی دو کتاب موجود او، روضة المنجمین (تألیف در 466 ق.) و نزهت نامه علایی (تألیف در 490-495 ق.) و اشارات مختصری که در سایر منابع به او رفته است، می توان احتمال داد که اندکی پس از ربع اول قرن پنجم به دنیا آمده است؛ چنانکه برخی تولد او را در حدود 425-420 ق. دانسته اند. با این حساب شهمردان در هنگام تألیف نزهت نامه علایی و تقدیم آن به علاءالدوله ابوکالیجار در حدود هفتاد سال داشته است. از نسبت شهمردان به ری برمی آید که زاده ری یا پیرامون آن است. در شیعه بودن او تردید است، اما با توجه به یادکرد غدیر خم و ذکر خطبه پیامبر (ص) در آن روز، در روضة المنجمین (ص 48) و ذکر «حکومت ها/ قضاوت ها» ی علی بن ابی طالب (ع) در نزهت نامه علایی (ص 363-367) می توان او را به اقلیت شافعی ری منسوب کرد.

با تسلط سلطان محمود غزنوی بر ری در 420 ق. برخی دانشمندان، فیلسوفان و متفکران مورد آزار و شکنجه واقع شدند. شاید در همین دوران خانواده شهمردان از ری به گرگان و استرآباد، که دور از قلمرو امرای غزنوی بود، کوچیده باشند. شهمردان خود از زندگی در گرگان و استرآباد و اشتغال به دبیری و استیفا یاد کرده است. او ضمن نقل و تعبیر خوابی که دیده است، از گریز خود و کسانش از استرآباد خبر داده است. پس از گریز، بیشتر میان اصفهان، یزد و ری در رفت و آمد بوده است. تا پیش از 443 ق. یک چند در التزام شمس الملک فرامرز (متوفی 443 ق.)، از امرای آل کاکویه، در اصفهان گذراند. ظاهراً پس از عزیمت شمس الملک فرامرز به یزد، شهمردان نیز بدان دیار رفت و در آن شهر در تدوین کتابی درباره تاریخ قدیم ایران مشارکت کرد. از آنجا که در آثار شهمردان اشاره ای به دوران حکومت جانشین شمس الملک فرامرز در یزد نشده، چنین احتمالی روا است که او یزد را به قصد ری ترک کرده باشد.

شهمردان در 466 ق. در ری نگارش روضة المنجمین را آغاز کرد. از اشارات او در این کتاب چنین برمی آید که آن را در دوران

ص: 505

«عطلت» زندگی خود نوشته است. سال 475 ق. را در کاشان گذرانده و خود شاهد صاعقه ای مهیب در آن شهر بوده است.

ابوالحسن علی بن احمد نسوی، منجم مشهور آن روزگار، یکی از استادان او بود. او همواره از این استاد با عنوان «استاد مختص» یاد کرده است. شهردان، علاوه بر دو اثر مذکور، صاحب چند اثر دیگر نیز بوده است که تنها نام یا بخش هایی از آنها در خلال دو کتاب دیگرش بر جای مانده است؛ این آثار عبارتند از: 1. حل الرموز السماویة من اجل الكنوز الدنیویة (حل رازهای آسمان از برای گنج های دنیایی). کتابی است درباره خواص اعداد يك تا ده. بخشی از فصل نهم این اثر، به نام «گفتار اندر حال مردم و حال نفس» در نزهت نامه علایی آمده است؛ 2. کتاب البدایع؛ 3. کتابی درباره تاریخ؛ 4. کتابی درباره کیمیا.

روضه المنجمین کتابی است به زبان فارسی در پانزده مقاله، در مقدمات هندسه، حساب، هیئت، نجوم. مؤلف که از این تألیفش با نام روضه المنجم نیز یاد کرده است، آن را به خواهش حکیم علی بن ابراهیم کرمانی و زیر نظر نسوی نوشته است. انگیزه اصلی تألیف، شرح احکام موالید، تحویل سال ها و آموختن فنون نجومی بوده است. اکثر مردم آن روزگار، احکام نجوم را ثمره علوم ریاضی می دانستند و بیش از سایر علوم خواهان داشت. پس مؤلف ناچار شده است که برخی از فنون مقدماتی دیگر را نیز در کتاب خود بگنجاند. در روضه المنجمین از منابع گوناگون، همچون مَجَسَطی و اربعه، اثر بطليموس، التفهيم بیرونی، زیج و مُجمل الاصول کوشیار گیلانی، صور الكواكب عبدالرحمان صوفی رازی و قرانات بازیار استفاده شده است. شهردان خود منابع اثرش را بیش از صد عنوان دانسته است. در باب های ششم و هفتم کتاب، رساله «استخراج ضمیر» استاد ریاضیدانش ابوالحسن نسوی را عیناً نقل کرده است. تا پیش از تألیف روضه المنجمین، به ندرت آثاری به زبان فارسی در این زمینه تألیف شده بود. التفهيم بیرونی تنها کتابی است که از لحاظ حجم و گستره محتوایی قابل قیاس با روضه المنجمین است. این کتاب، از دیدگاه زبان شناختی و واژه پژوهی نیز حائز اهمیت است. مقاله سوم روضه المنجمین نیز درباره روزها و جشن های ملل مختلف، از جمله پارسیان است که از مهم ترین بخش های این کتاب است. کهن ترین دستنویس تاریخ دار روضه المنجمین مورخ 610 ق. به شماره 3605 در کتابخانه ملک نگهداری می شود. فراوانی نسخ خطی روضه المنجمین و تلخیص های

متعدد آن، نشان دهنده محبوبیت درازمدت این کتاب در تاریخ نجوم است.

نزهت نامه علایی، دومین اثر مهم شهردان، دانشنامه ای است به زبان فارسی که به نام علاءالدوله ابوکالیجار، از پادشاهان آل کاکویه اصفهان نگاشته شده است. نزهت نامه کتابی است در یک مقدمه، دو قسم، دوازده مقاله و یک خاتمه، و موضوع اصلی آن شناخت انواع علوم طبیعی است؛ از گیاه شناسی و کشاورزی تا منطق و روان شناسی و احکام نجوم. شهردان در تألیف آن از آثار متعددی، از جمله از دانشنامه علایی، اثر ابن سینا و تهذیب الاخلاق، اثر ابن مسکویه، بهره برده است. او رساله آثار علوی، اثر حکیم اسفزاری را بی کم وکاست و تنها با افزودن پیوست هایی در کتاب خود نقل کرده است. دو بار از اشعار رودکی در کتاب آورده است که بسیار ارزشمند و مهم است. نزهت نامه در بخش هایی که به ذکر داستان های اساطیری و حماسی ایرانیان پرداخته، اهمیت شایانی می یابد، از آن رو که مؤلف در تنظیم اخبار مربوط به تاریخ حماسی ایران به منابعی از شمال ایران، متعلق به نگارش های غربی آن و بسیار متفاوت با روایت های شاهنامه، که از نگارش های شرقی و خراسانی بهره مند بوده، دسترسی داشته است. رستم لارجانی، وقایع نگار دربار شمس الملک دیلمی، شخصی ایرانی به نام پیروزان معلم و شهردان، مسئول تدوین کتابی متفاوت با شاهنامه درباره تاریخ ایران بوده اند. شهردان تنها به ذکر بخش های اندکی از «پانصد گزاسه»، شاهنامه ای که در اصفهان آماده شده بود، بسنده کرده است. در این بخش از نزهت نامه علاوه بر سعی در تفسیر عقلانی از داستان های اساطیری، روایت هایی متفاوت با حماسه ملی درباره سرشت و سرنوشت پهلوانان ارائه شده است. می نویسد: «هر آنچه عقل نپذیرد، دور کرده ام و هر آنچه دعوی بود یا رمزی و اشارتی وجه آن بگفته ام، چنانکه حال ضحاک و ماران بر دوش او و آن علت سرطان بود و مغز بر آن می نهادند تا درد ساکن گردد، و چنانکه زال و سیمرغ، که سیمرغ نام استاد او بود.»

نزهت نامه علایی، از نخستین کتاب هایی است که درباره علوم طبیعی به زبان فارسی و در قالب دانشنامه نوشته شده است. علاوه بر این، یکی از قدیم ترین نمونه های نثر فارسی به شمار می رود. کهن ترین دست نویس نزهت نامه مورخ 704 ق. / 1305 م. در کتابخانه بادلیان آکسفورد نگهداری می شود. تصحیح انتقادی نزهت نامه علایی در 1362 ش. به کوشش فرهنگ جهانپور به چاپ رسیده است.

منابع: الذریعه، ج 21، ص 393 و ج 24، ص 130؛ تاریخ نظم و نثر در ایران، ص 63؛ معجم البلدان، ص 32؛ دانشنامه زبان و ادب فارسی، ج 4، ص 336-340.

شیخ البلاد 8592 تاریخ ری

شیخ حیدر مکی، مدرسه

در کتاب نقض آمده است: «مدرسه شیخ حیدر مکی به درِ مصَلّی گاه/ مصلحگاه، نه هم در عهد سلطان محمد - رحمة الله علیه - کردند؟» این مدرسه بر طبق قرائنی که محله مصلحگاه را نشان می دهد، پشت امامزاده عبداللّه در جهت شمال غربی بوده است.

منبع: ری باستان، ج 1 ص 532.

ص: 508

صابر رازی، مولانا

شاعر و خطیب عهد صفوی، در قرن دهم. در ری می زیست و با سام میرزای صفوی (م 974)، مؤلف تحفه سامی، هم روزگار بود. این مطلع از او است:

گهی که تیر تو را از دل رمیده کشم *** بدین بهانه که پاکش کنم، به دیده کشم.

منابع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1087؛ الذریعه، ج 9، ص 572.

صاحب الصومعه 8592 محمد بن اسماعیل بن احمد برمکی رازی، ابو عبدالله

صاحب بن عبّاد

ابوالقاسم اسماعیل بن عبّاد بن عباس بن عبّاد طالقانی، دانشمند، ادیب و سیاست مدار شیعی. بیشتر مورخان زادگاه او را طالقان قزوین نوشته اند. پدرش عبّاد، ملقب به «شیخ امین» اهل طالقان قزوین بوده و مدتی وزارت و کتابت رکن الدوله دیلمی را بر عهده داشته است. عباد، از ابوحنیفه فضل بن حباب و برخی دیگر از محدثان بغداد، روایت کرده است، و ابوبکر بن مردویه و جمعی از محدثان اصفهان، از او حدیث شنیده اند. یاقوت حموی درباره او می گوید: «پدر صاحب (عبّاد)، اهل علم و فضل بود... کتابی نیکو در احکام قرآن تصنیف کرد و در آن به یاری مذهب اعتزال برخاست.» وی را تألیفاتی بوده است؛ از جمله رساله ای در آیات الاحکام و نیز رساله ای در احکام القرآن. عباس جدّ صاحب نیز وزیر بوده است. صاحب در چهارم یا شانزدهم ذی قعدة سال 324 یا 326 ق. در طالقان قزوین به دنیا آمد. چند سال در مولد خویش تحصیل کرد؛ تا اینکه پس از فتح ری به دست رکن الدوله (پس از سال 335 ق.) به آنجا رفت. در جوانی در ری به کارگزاران دیوان ابن عمید پیوست و در

حدود 347 ق. کاتب مؤیدالدوله شد و همراه او به بغداد و اصفهان رفت. پس از چندی که او خود را از استادان اصفهان بی نیاز دید، همراه مؤیدالدوله به ری که آن زمان از مراکز علم و ادب بود، مهاجرت کرد و در آن شهر به حلقهٔ درس «ابن عمید» وزیر دانشمند و شهیر آل بویه پیوست. ابن عمید توانایی «صاحب» را در انشای متون ادبی دید و او را برای دبیری در دیوان برگزید. پس از سفری دیوانی به بغداد، توفقی در اصفهان داشت و از اصفهان، سفرنامهٔ بغداد را که روزنامه نامیده بود، برای استاد خود ابوالفضل بن عمید فرستاد که مورد قبول و تشویق استاد قرار گرفت و بدین گونه، هنوز جوان بود که شهرت بسیار یافت؛ تا آنجا که سرآمد اهل ادب و بلاغت عربی گشت.

علت شهرتش را به «صاحب»، مصاحبت با ابن عمید کاتب و وزیر دانسته اند؛ یا مصاحبت و همراهی در جوانی با مؤیدالدوله. همراهی وی با مؤیدالدوله تا آنجا بود که وقتی مؤیدالدوله بر تخت سلطنت نشست، او نیز به وزارت رسید.

صاحب، حدیث را نزد پدر آموخت و ادب را نزد شاگردان احمد بن ابی عبدالله برقی، و ادب و حکمت و نجوم و ترسل را از استاد نامدارش، وزیر اعظم امام ابوالفضل محمد بن حسن قمی معروف به ابن عمید. برخی دیگر از استادان او عبارتند از: ابن فارس، ابوالفضل عباس بن محمد نحوی مشهور به صدام، ابوسعید حسن بن عبدالله سیرافی، ابوبکر محمد بن یعقوب، قاضی ابوبکر احمد بن کامل، ابوزکریا یحیی بن عدی، ابو عمر صباغ.

صاحب بن عبّاد در ترویج محبت و مکتب اهل بیت (ع) بسیار کوشید. سید رضی جامع سخنان علی (ع) در کتاب نهج البلاغه، او را ستوده و در رثای او مرثیه گفته است. شیخ صدوق نیز در ابتدای کتاب عیون اخبار الرضا می نویسد: چون دو قصیده از صاحب بن عبّاد، در مدح امام رضا (ع) دیدم، این کتاب را برای کتابخانهٔ او نوشتم. زیرا او را دوستدار اهل بیت (ع) یافتم... و اکرام و احسان وی به ذریه و شیعیان آنان و من بسیار است.» چنین عباراتی در مدح صاحب، در آثار دیگر صدوق نیز به چشم می خورد. از صاحب، نظم و نثر

بسیاری در ستایش آل ابی طالب باقی مانده است و برخی از سروده های او خالی از غلو نیست. علت اینکه صاحب توانست تشیع را ترویج و علمای شیعه را حمایت کند، قدرت دیلمیان، به ویژه عضدالدوله در آن روزگار بود؛ به طوری که دستگاه خلافت، یارای هموردی با او را نداشت. عضدالدوله نیز در تبلیغ مکتب اهل بیت (ع) اهتمام ویژه داشت و همو مدفن علی (ع) را در نجف آشکار کرد و نخستین گنبد و سقف را بر آن افراشت. با وجود این، برخی از معاصران صاحب، او را معتزلی دانسته اند. ابوحنیفان می گوید: صاحب در اصول پیرو معتزله و در فروع تابع حنفیان بود و به مرام زیدیان تمایل داشت. سید مرتضی در کتاب الانصاف به ردّ وی برخاسته و او را معتزلی خوانده است. شیخ مفید نیز درباره او چنین باوری داشته است.

صاحب بن عبّاد، در مقام وزارت مؤیدالدوله در ری، بزرگان و امرای مملکت را مطیع خود ساخت، تا اینکه پس از وفات مؤیدالدوله، او فخرالدوله را بر تخت سلطنت نشانده و رقبای وی را مغلوب ساخت. بدین ترتیب، امر او بر همه بزرگان کشور و ابنای ملوک و سرداران نافذ شد و همه آنان، دوام عزت و شوکت خود را در پیروی از اوامر او می دیدند.

صاحب، هیجده سال وزارت فخرالدوله را در ری بر عهده داشت و قلمرو و نفوذ معنوی فخرالدوله را گسترش داد. کفایت و توانایی او در تدبیر ملک به قدری بود که بسیاری از سلاطین روزگار، خواستار حضور او در دربارشان شده بودند. به گفته ابوالحسین فارسی نحوی، نوح بن منصور سامانی، محرمانه با صاحب مکاتبه کرد و از او خواست که وی وزارت او را بپذیرد؛ اما صاحب عذر آورد که من چهار صد شتر کتاب دارم که حمل و نقل آن تا پایتخت سامانیان دشوار است. در چندین نامه دیگر نیز سخن از چهار صد شتر می گوید که باید بار کتاب های او را بکشند. صاحب مجالس المؤمنین درباره کتاب خانه صاحبی نوشته است: «آن مقدار از نفایس کتب که او جمع کرده، هرگز هیچ وزیر، بلکه صاحب تاج و سریر جمع نکرده بود؛ چنانکه در سفری از اسفار چهار صد شتر بار بردار کتب او را می کشیدند.»

با همه توفیقاتش در سیاست و وزارت، هیچ گاه از علم و حکمت و ادب و حدیث غافل نشد. کسانی که برای شنیدن حدیث یا آموختن دانش، گرد او جمع می شدند، بیش از کارگزاران دولتی بودند. در عین حال درباره کینه ورزی او با برخی دانشمندان هم روزگارش، همچون ابن مسکویه، گزارش های مستندی در

دست است. اسامی برخی از کسانی که با او مصاحبت داشتند یا ندیم او بودند، بدین شرح است: ابوالحسین سلامی، ابوطالب مامونی، ابوالحسن بندیهی، ابوسعید رستمی اصفهانی، ابوالحسن جرجانی، ابوالقاسم بن ابوالعلاء، ابوالعباس ضبّی، ابومحمد عبدالله بن حسین خازن اصفهانی (خازن کتابخانه صاحب)، سید ابوهاشم علوی، ابوالحسن جوهری، ابن منجم، ابن بابک، ابن قاسانی، بدیع الزمان همدانی (مقامه نویس مشهور)، ابوعلی حسن بن قاسم رازی، اسماعیل شاشی، ابوالعلاء اسدی، ابوالحسن الغویری، ابودلف خزرچی، ابوحفص شهرزوری، ابومعمر اسماعیلی، ابوفیاض طبری، ابوبکر خوارزمی (خواهرزاده محمد بن جریر طبری)، ابوالقاسم زعفرانی، ابوسعید رستمی، ابومحمد خازن اصفهانی. یاقوت حموی در معجم الأدباء می گوید: صاحب بن عبّاد را پانصد شاعر صاحب دیوان مدح گفتند، بالغ بر صد هزار بیت فارسی و عربی. «برخی از مشهورترین شاگردان او بدین شرح است: شیخ عبدالقاهر جرجانی، ابوبکر بن مقری، قاضی ابوطیب طبری، ابوالفضل محمد بن ابراهیم نسوی شافعی، ابوبکر علی ذکوانی.

صاحب در بیشتر ابواب و فنون شعر (مدح، وصف، رثاء، هجاء، هزل، مواعظ و...)، صاحب نظم و شعر است. سروده های بسیاری نیز در وصف و مدح ائمه شیعه، به ویژه امام علی (ع) دارد. 27 قصیده در مدح امام علی (ع) سروده است که در هر یک از آنها، یکی از حروف به کار نرفته است (صنعت حذف). قصیده بیست و هشتم که از حرف واو خالی بود، ناتمام ماند. ابن شهر آشوب در معالم العلماء صاحب را در شمار شعرای شیعی آورده و گفته است: او در اظهار تشیع و علاقه خود به خاندان رسول الله (ص) بی پروا بود. صاحب در فن نویسندگی و کتابت نیز مهارتی کم مانند داشت و صاحب سبک بود. ثعالبی منشئات صاحب را از حیث زیبایی لفظ و معنا، نزدیک به سحر و اعجاز می دانست. صاحب نوشته های خود را به آیات قرآن، امثال و پندها و کلمات و اشعار شعرای مشهور می آراست. جمله «ایّها القاضی بقم قد عزلناک فقم»، خطاب به قاضی متخلف قم، از او مشهور است. علاقه و توجه او را به زبان فارسی می توان از نزدیکی شاعرانی همچون منطقی، غضائری و جنیدی به او دریافت. آنچه از او در نقد و قدح فارسی گرایی نقل شده است، در واقع سرزنش ایرانی گری برخی بزرگان دیالمه است.

صاحب بر دانش هایی همچون علوم قرآن،

تفسیر، حدیث، کلام، لغت، نحو، عروض، نقد ادبی، تاریخ و طب تسلط و تبحر داشت.

صاحب بن عبّاد، در اصفهان خانه ای بزرگ و اشرافی بنا کرده بود که دانشمندان عصر در آن به گفت و گو و مناظره می نشستند. ثعالبی در وصف جلسات صاحب با ادبا و بزرگان می گوید: «در این گونه مجالس ثمرات عقول و افکار و ذوق های مختلف بر صاحب عرضه می شد و از نتایج این اجتماعات بود که سخن صاحب در فصاحت و بلاغت به مرز سحر رسید و داخل در حدّ اعجاز گردید و نظم و نثرش چون خورشید در همه آفاق پرتو افکن شد و شرق و غرب را فرا گرفت.» بسیاری از شاعران و سخنوران عصر، درباره این خانه سخن و شعر گفته اند. در این اشعار و مدایح، آنچه بیش از همه مورد توجه گویندگان قرار گرفته است، دانش و سخاوت مندی صاحب است. درباره بخشش های او به دانشمندان و اهل ادب، حکایات بسیاری در کتب تاریخی ضبط است. افزون بر عیون اخبار الرضا که پیشتر نقل شد، کتاب های زیر نیز به صاحب بن عبّاد هدیه شده است: کتاب رجال، از حسین بن علی بن بابویه (برادر شیخ صدوق)، تاریخ قم، تألیف حسن بن محمد قمی، لطایف المعارف، تألیف ثعالبی (ادیب مشهور)، الصاحبی، اثر ابن فارس، تهذیب، تألیف قاضی عبدالعزیز جرجانی و الحجر، نوشته ابوجعفر احمد بن ابی سلیمان.

صاحب، منتقدان بزرگی نیز داشته است که شاید مهم ترین آنها ابوحنبلان توحیدی است که معاصر وی بوده است. ابوحنبلان، کتابی به نام «مثالب الوزیرین و اخلاق العمیدین» در قدح و ذم ابن عمید و صاحب تألیف کرده و در کتاب دیگرش به نام «الامتناع و الموانسة» صاحب را ذم کرده است. در وصف صاحب می گوید: «وی کثیرالحفظ، حاضر جواب و فصیح بود. از هر ادبی ذخیره ای و از هر فن اندکی بهره داشت. گفتار متکلمان معتزله بر وی غالب و نوشته های او به روش آنان است. با اهل فلسفه و هندسه و طب و نجوم و موسیقی و منطق و حساب سخت ستیزه می کرد. عروض و قافیه را خوب می دانست. به مذهب ابوحنیفه و گفتار زیدیان گرایش داشت. از رأفت و شفقت و رقت قلب حظی نداشت. کيفر او سخت و پاداش

وی کم بود... آنچه صاحب را به غلط انداخت و مغرور ساخت، آن بود که هیچ کس وی را تخطئه نکرد و پیوسته او را ستودند... بیشتر مردم برای جلب رضایت صاحب، مذهب او را اختیار کردند.» ذم صاحب در آثار ابوحیان بسیار است؛ اما یاقوت حموی گفته است که دلیل دشمنی او با صاحب، شخصی بوده است.

حشمت و جلالت قدر او را می توان از مجلس ترحیمی که برای مادرش در ری برگزار کرد، دانست. در مجلس تعزیت مادر صاحب در محرم 304، افزون بر سلطان و امرای کشور، بسیاری از دانشمندان جهان اسلام با پای برهنه بر او وارد شدند. همچنین به گواهی چند تن از مورخان، وقتی جنازه صاحب را در یکی از روزهای صفر سال 385 ق. از خانه اش بیرون آوردند، ناگهان صدای فریاد و صیحه مردم بلند شد و گروهی نیز به خاک افتاده، زمین را می بوسیدند. جنازه او را به مصلاّی ری بردند و سپس، بنا به وصیت او، برای دفن در دهلیز خانه اش، به اصفهان منتقل کردند. ابن خلّکان نوشته است: «اولاد دختری صاحب، از سادات گلستانه اصفهان، در این زمان متولی مقبره جد خویش اند.» در این

مقبره صاحب بن عباد در اصفهان

ص: 514

اواخر آثار انهدام بر آن طاری شده بود و نزدیک بود که مانند قبر ابن مسکویه و شیخ ابومسعود و شیخ یوسف بناء و حافظ ابونعیم و اسعد ابوالفتح محو گردد. محمدابراهیم کلباسی از علمای اصفهان که به زهد و عبادت معروف بود به آنجا توجه کرده، تعمیر آن را عهده دار شد و اغلب به زیارت قبر او می رفت و اثر فعلی قبر صاحب، از اقدامات کلباسی است.» مزار او اکنون در محله طوقچی اصفهان، زیارتگاهی معروف است.

از آثار صاحب در اصفهان، مسجد جوجیر است. اهمیت ارتفاع مناره مسجد، به قدری است که آن را از امتیازات و نشانه های اصفهان شمرده اند. در حدود سال 1060 ق. این مسجد خراب شد، و بنایی دیگر بر آن ساختند که اکنون به مسجد حکیم نامبردار است.

از تألیفات او است: المحيط (در لغت، در هفت مجلد)؛ الابانه عن مذهب اهل العدل؛ التعلیل؛ تفضیل علی بن ابی طالب (ع)؛ الرسایل الصحیبه؛ زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)؛ الزیدین؛ شرح الأسماء الحسنی؛ الشواهد؛ العروض؛ مختصر نهج السبیل؛ نهج السبیل؛ القناع (در علم عروض)؛ الأمثال السائره (در علوم ادبی)؛ التذکره (در کلام و اصول دین)؛ دیوان اشعار؛ عنوان المعارف؛ الفرق بین الضاد و الطاء؛ الکشف عن مساوی شعر المتنبی؛ المنظومه الفریده. برخی از آثار او که همه یا بخشی از آن به دست ما نرسیده است، بدین شرح است: الأنوار؛ روزنامه؛ السفینه؛ نهج السبیل؛ اسماء الله و صفاته؛ الاعیاد و فضائل النیروز؛ الإمامه؛ تاریخ الملوک و اختلاف الدول؛ التعلیل؛ جوهرة الجمهره؛ الحجر؛ الزیدیه؛ الفصول المهدّبة للعقول؛ القضاء و القدر؛ الوزراء؛ الوقف و الابتداء؛ الکافی فی الترسل.

منابع: مجالس المؤمنین، ج 2، ص 448؛ معجم الادباء، ج 1، ص 296 و ج 2، ص 176-280 و 300 و ج 6، ص 221؛ فوائد الرضویه، ج 1، ص 45-51؛ الذریعه، ج 11، ص 37؛ وفيات الاعیان، ج 1، ص 206؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 115؛ صاحب بن عبّاد، شرح حال و آثار، ص 37 و 68-200؛ معجم الادباء، ج 6، ص 221-278. یتیمه الدهر، ج 3، ص 247؛ اعیان الشیعه، ج 3، ص 351؛ هدیه العباد، در شرح حال صاحب بن عبّاد.

صاحب بن عبّاد، سرا

صاحب بن عبّاد در ری برین، در محله دز رشکان (فخرآباد زمان آل بویه) سرابی مجلل و با شکوه داشت. به گفته ابن اسفندیار در تاریخ طبرستان: «شهر در آن تاریخ [زمان منوچهر پیشدادی] مقابل گنبد شهنشاه فخرالدوله بود. این ساعت به ری، آن موضع را

ص: 515

دز رشکان می گویند، و تا به عهد دیالم آل بویه بر همان قرار مانده بود، و سرای صاحب بن عبّاد، توده ای مثل تلّ بود.» اولیاء الله نیز در تاریخ رویمان آورده است: «خانه و سرای صاحب بن عبّاد اکفی الکفات که یگانه جهان بود و در هیچ عهد به مثل او وزیری کافی در مسند وزارت قرار نگرفت و تا اکنون وزرای عصر را به نسبت او صاحب خوانند، مثل تلّی عظیم مانده بود در آن محلّه (دز رشکان).» مرگ صاحب در سال 385 ق. رخ داد، و سال تألیف تاریخ طبرستان ابن اسفندیار، 613 ق. بود. بنابراین سرای صاحب پس از 228 سال هنوز به صورت تلّی عظیم باقی مانده بوده است. این تلّ، اکنون در قسمت اعلاّی ری یا «ری برین» در محلّه دز رشکان قدیم در شمال غربی ابن بابویه و جنوب غربی چشمه علی در مشرق راه آهن سابق حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) با دیوارهای کهنه آجری به چشم می خورد. برای این دعوی، دلالتی است؛ از جمله: 1. سید رضی از اکابر عالمان شیعه در مرثیه ای که در مرگ صاحب ساخته، اشارتی به خانه وی در بخش اعلاّی ری یا «ری برین» کرده است؛ آنجا که می گوید:

«قبرٌ بأعلى الرّی شقّ ضریحه *** لأعزّ حفره الرّدی إعجالاً.»

این بیت به سرایی که صاحب بن عبّاد در آنجا در گذشته است، اشارت دارد. در اسناد معتبر تاریخی مضبوط است که گور صاحب، در اصفهان است، و چون در کتب تواریخ ثبت است که وی در ری وفات یافته است، و نیز چنانکه مؤلف کتاب رساله الارشاد اشارت کرده، سید رضی این قصیده را پیش از به خاک سپردن جنازه وی سروده، باید چنین پنداشت که سید رضی گمان می برده است که صاحب در همان جا که وفات یافته، یعنی سرای خود، در ری به خاک سپرده می شود. 2. اگر تلّ خانه صاحب بن عبّاد، از سال 385 ق. تا زمان ابن اسفندیار (سال 613 ق.) همچنان باقی بوده است، و در سراسر عهد شاهان آل سلجوق که ری سخت آباد شد و آن همه بناها و مساجد و مدارس در آنجا به وجود آمد، در این خرابه هیچ گونه تصرفی نشده است، به جا ماندن آن پس از این عهد نیز که آغاز دوره خرابی و متروک ماندن این شهر است تا به امروز، مقبول تر می نماید. 3. در بخش اعلاّی ری یا «ری برین» که این تل در آنجا افتاده، ذکر خرابه ای از دیگر بزرگان، در منابع وجود ندارد، تا احتمال نسبت این تل را به صاحب ضعیف سازد.

ابوالعباس احمد بن ابراهیم الضبّی از شاعران نامی سده چهارم هجری که پس از مرگ صاحب، به وزارت فخرالدوله رسید، بر در

سرای صاحب بگذشت و این قطعه را انشا کرد:

«أبها الباب لم علاك اکتیاب؟ *** أين ذاك الحجاب الحجاب؟»

قل بلا رهبة و غیر احتشام *** مات مولای فاعترانی اکتیاب

مات من كان يفزع الذهر منه *** فهو الآن في التراب تراب.»

تلّ موجود را در چند نقطه، کلنگ گنج طلبان شکافته و پی پاره ای از دیوارها و گوشه هایی از اطاق ها را نمایان ساخته است. این رسوم بازمانده، چندان وسیع است که از عظمت عهد آبادانی خویش حکایت می کند، و با آنچه در باب بزرگی خانه صاحب از منابع استنباط می شود، انطباق دارد. سرای صاحب چندان پهناور بوده است که به هر شب از شب های ماه رمضان، هنگام افطار هزار تن در آنجا اطعام می شدند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 355.

صاحبی، کتابخانه

ری، هم در محل مدارس و هم خارج از آنها، کتابخانه هایی داشت که ظاهراً از همه مهم تر کتابخانه صاحب بن عبّاد بوده است. ابن اثیر در وقایع سال 385 ق. در ذکر وفات صاحب بن عبّاد نوشته است: «از کتب چندان گرد آورد که جز او هیچ کس بدان حد فراهم نیاورده بود؛ چنانکه برای حمل آن به چهارصد شتر احتیاج داشت.» آرتور پوپ شمار کتاب های کتابخانه صاحب را، در کتاب شاهکارهای هنر ایران این گونه وصف کرده است: «شاید تعداد کتاب های موجود در کتابخانه شخصی مانند صاحب بن عبّاد در قرن دهم میلادی، معادل مجموع کتابخانه های سرتاسر اروپا بوده باشد و بدیهی است کتاب های خوش خط و مذهب اعلی در میان آنها کم نبوده.» در کتاب نقض، ذکر این کتابخانه در دو مورد به چشم می خورد: مورد نخست چنین است: «کتب شیعه اصولیه ظاهر و باهر است، و بیرون از آنکه در سرای های ایشان باشد، نسخت های بسیار در کتب خانه های بلاد اسلام نهاده است؛ به ری در کتب خانه صاحبی، و به اصفهان در کتب خانه بزرگ، و به ساوه در کتب خانه بوطاهر خاتونی.» مورد دوم، در ضمن بیان ترجمه احوال صاحب است که می گوید: «توقیعات و خطوط و رسوم او (صاحب) هنوز مقتدای اصحاب دولت است، و کتابخانه صاحبی به روضه او نصب است، و در تشیع به صفتی بوده است که کتابی مفرد تصنیف او است در امامت دوازده امام معصوم.» اطلاق روضه بر این محلّ، ظاهراً از آن بابت است که جنازه صاحب را پس از تغسیل و تکفین، چندی در آنجا به امانت گذاشته

ص: 517

بودند. درباره شماره کتب کتابخانه صاحبی، در احسن التقاسیم که به سال 375 ق. تألیف یافته است، در نسخه بدلی آمده است: «چندان فراوان نبود.» لکن در یتیمه الدهر و روضات الجناب به نقل از وفیات، و در هر دو از قول ابوالحسین فارسی، و نیز در معجم الادباء یا قوت ذکر شده است که از جمله عذرهای صاحب در ترك امتثال امر نوح بن منصور سامانی که از وی خواست تا به خراسان به خدمت او برود، این بود که کتاب هایش را چهار صد شتر یا بیشتر باید تا حمل کند. در یادداشت های قزوینی مذکور است که صاحب به فخرالدوله نوشت: «ان کتبی تحتاج الی سبع مائه بعیر.» در جلد ششم یادداشت های قزوینی، از معجم البلاد نقل شده است: «فهرست کتابخانه ری ده مجلد بوده است، و سلطان محمود غزنوی هر چه از این کتب در علم کلام بود، سوزانید.» در معجم الادباء ذکر گردیده است که این ده مجلد، فهرست کتب پس از احراق محمود بود. بنا به نقل ابن اثیر، محمود غزنوی از کتب این کتابخانه آنچه در فلسفه و اعتزال و نجوم بود، سوزاند، و به جز آنها صد بار از کتب برداشت. در روضة الصفا مذکور است: «گویند در کتب خانه مجدالدوله کتب بسیار بود، و آنچه مشتمل بود بر سخنان حکما و اهل اعتزال به موجب فرمان سوخته گشت، و باقی را به خراسان بردند.» در مجمع التواریخ نیز چنین آمده است: «و کتب بسیار بود در کتب خانه مجدالدوله. [محمود غزنوی] هر چه فلسفی و مذهب اعتزال و کتب نجومی بود، بسوخت، و باقی صد اشتر بار کرده، به خراسان فرستاد.» نسبت این کتابخانه به مجدالدوله جانشین فخرالدوله، از آن رو است که فخرالدوله پس از درگذشت صاحب، همه خزائن و نفایس وی را در اختیار خویش گرفت. حافظ ابرو در مجمع التواریخ گفته است: «بعد از وفات او (صاحب بن عبّاد) فخرالدوله مجموع هر چه از او مانده بود، به دیوان گرفت، و پس از آن نواب و اتباع او را مصادره کرد، و مال بسیار از ایشان حاصل شد.»

صاحب، کتابخانه خود را وقف عام کرده بود و بسیاری از محققان بزرگ از آن بهره گرفته اند. مقدسی جغرافی دان مشهور در قرن چهارم، بارها به کتابخانه صاحب مراجعه کرده بود. مؤلف تاریخ قم می نویسد: «پیش از صاحب، رسم پادشاهان و وزرا آن بود که کتب خود را همچون زر و سیم نمان می کردند، اما صاحب بن عبّاد این رسم را برانداخت.» کتابخانه صاحب، دو خازندار و کتابدار داشت؛ به نام های ابوبکر محمدبن ابراهیم

بن علوی مقری و ابومحمد عبدالله بن حسن خازن اصفهانی. منابع اولیه این کتابخانه متعلق به ابوالفضل محمد بن ابی عبدالله معروف به ابن عمید (متوفی به سال 360 ق.) وزیر رکن الدوله دیلمی بوده است. بعد از مرگ فرزند ابن عمید در زندان عضدالدوله، همه منابع کتابخانه او را به صاحب بن عباد دادند.

محل کتابخانه، مطابق برخی تحقیقات، گویا در بازار روده در ری برین، در کنار مسیر چشمه علی بوده است. پس از مرگ صاحب بن عباد در شب بیست و چهار صفر 385 ق. تابوتش را با زنجیری از سقف کتابخانه آویزان کردند تا مردم سوگواری، به دیدار جنازه او بیایند. این کتابخانه در حمله سلطان محمود غزنوی به شهر ری، سوخت.

منابع: یتیمه الدهر، ج 3، ص 173؛ ری باستان، ج 1، ص 355 و 543؛ کتابخانه های ایران و کتابخانه های عمومی، ج 2؛ یادداشت های قزوینی، ج، ص 194-197؛ مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، پاییز 1381، ش 51، ص 110-115.

صادق آباد

روستا، از توابع بخش کهریزک شهرستان ری. این روستا در دهستان کهریزک قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 967 نفر (236 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

صادقی، حسنیه

مشهور به خاله حسنی، بنیانگذار تعزیه در قلعه دولت آباد شهر ری، نخستین زن تعزیه گردان در ایران. پس از مرگ ناصرالدین شاه، تعزیه خوانی اندک اندک از رونق افتاد و در زمان رضا شاه، مدتی نیز ممنوع شد. در آن دوره، تعزیه خوانی بیشتر در شهرستان ها و روستاها برگزار می شد. یکی از روستاهایی که تعزیه در آنجا رونق گرفت، روستای دولت آباد ری بود که بنیان گذار تعزیه در آن خانم حسنیه صادقی، مشهور به خاله حسنی است. وی از سال 1316 ش. در خانه اش در قلعه دولت آباد، دور از چشم مأموران شهربانی، هر ساله مراسم عزاداری و تعزیه را برگزار می کرد. به تدریج بر ابعاد مراسم افزود و گروهی از جوان ها را برای این کار تعلیم داد. همچنین زمین های

ص: 519

کشاورزی و بایر اطراف قلعه (شهرک وحدت کنونی) را برای اجرای تعزیه خریداری کرد. در سال 1369 ش. حسینییه ای برای برگزاری مراسم عزاداری و تعزیه در همان محل، ساختند و اکنون یکی از مهم ترین مراسم تعزیه در تهران در این حسینییه برگزار می شود.

منبع: روزنامه شرق، ش 2148، مورخ 1393/8/5 ش. ص 16 و ش 1919 مورخ 1392/10/14 ش، ص 20.

صاعد بن محمد بن احمد بن ابی بکر حنفی رازی

فقیه و نسب شناس. از تألیفات او است: جوامع الفقه؛ الاحساب و الانساب.

منبع: هدیه العارفین، ج 1، ص 421.

صالح آباد

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری. این روستا در غرب کوی سیزده آبان واقع شده و بزرگ راه بهشت زهرا، آن را به دو نیمه شرقی و غربی تقسیم کرده است. بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 5753 نفر (1349 خانوار) بوده است.

منابع: اطلس تهران، گیتاشناسی، ص 200؛ فرهنگ جغرافیایی نیروهای مسلح، ص 216-217؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

صالح بن سلمة بن ابی حماد رازی، ابوالخیر

محدث شیعی. نام وی، زادویه / زادویه یا زادبه بوده است. او را از اصحاب امام جواد (ع) و امام هادی (ع) و نیز امام حسن عسکری (ع) شمرده اند. شیخ طوسی، نام او را در فهرست کسانی می آورد که به دیدار ائمه (ع) توفیق یافته اند، اما حدیثی از آنان روایت نکرده اند. ابن غضائری، ابن داوود، ابن شهر آشوب و برخی دیگر، او را تضعیف کرده اند. کشی می گوید امر او مبهم است و از او هم روایات آشنا نقل شده است و هم روایات غریب و منکر. کشی همچنین از علی بن محمد قتیبی نقل می کند که گفته است: فضل بن شاذان، صالح بن سلمه را صاحب خیر می خواند و از او خشنود بود. علامه حلی در خلاصة الاقوال، درباره او توقف کرده، سخنی در مدح یا ذم او نمی گوید. آیه الله خویی می گوید: «چون وی در اسناد تفسیر علی بن ابراهیم واقع شده است، شاید بتوان وثاقتش را پذیرفت؛ اگرچه در برخی نسخ تفسیر مذکور، نام راوی به غلط "صالح بن ابی عمار" آمده است. به وقوعش در اسناد شیخ نمی توان بر وثاقت او استدلال کرد؛ زیرا از طریق ابوالمفضل است و او جزء ضعفا است. نام او در اسناد 74 روایت، مذکور است.»

ابوالخیر رازی از کسان بسیاری روایت کرده

ص: 520

است؛ از جمله: ابوجعفر کوفی، ابن ابی عمیر، اسماعیل بن مهران، بکر بن صالح، علی بن مهزیار، محمد بن سنان، ابن فضال، ابراهیم بن عقبه، احمد بن جهم خزازی، احمد بن حماد، حسین بن یزید، علی بن حسن بن رباط، علی بن حکم، محمد بن ابراهیم نوفلی، محمد بن ابی حمزه، محمد بن اورمه، محمد بن خالد، محمد بن زیاد، هارون بن مسلم، یحیی بن مبارک، یونس بن عبدالرحمن، و شاء و حجال. از او روایت کرده اند: حسین بن حسن هاشمی، علی بن محمد، علی بن محمد کلینی، محمد بن ابی عبدالله، محمد بن حسن، سعد بن عبدالله و احمد برقی. دو کتاب به او نسبت می دهند: خطب امیرالمؤمنین (ع) و النوادر.

منابع: رجال النجاشی، ص 198؛ اختیار معرفة الرجال، ج 2، ص 837؛ الفهرست طوسی، ص 147؛ رجال ابن غضائری، ص 70-71؛ رجال ابن داوود، ص 250؛ الکلبینی و الکافی، ص 146 و 532؛ خلاصة الاقوال، ص 359-360؛ التحرير الطاوسی، ص 306-307؛ نقد الرجال، ج 2، ص 403-405؛ معجم رجال الحديث، ج 10، ص 58-61؛ تنقیح المقال، ج 2، ص 91.

صالح بن شعیب قاری رازی، ابوبکر

لغت دان و نحوی قرن سوم و اوایل قرن چهارم. از مردم قار (غار) ری بود. در بغداد با ابوالعباس مبرّد مباحثه و مناظره کرده و در بحث های لغوی بر او غالب و در نحو مغلوب شده است.

منابع: معجم البلدان، ج 4، ص 295؛ المشترك، ص 338؛ انباه الرواة علی انباه النحاة، ج 4، ص 100-101؛ تاج العروس، ج 7، ص 426 و 530.

صالح بن ضریس بجلی

محدث قرن چهارم. از برادرش یحیی بن ضریس بجلی رازی (محدث نامدار ری) روایت کرده است.

منابع: تهذیب الکمال، ج 31، ص 383-386؛ سیر اعلام النبلاء، ج 13، ص 499-453.

صالح بن محمد رازی، ابوالفضل

محدث. مدتی در بغداد سکونت داشته است. از حجاج بن حمزه خُشابی، عباد بن موسی ازرق، سریج بن یونس، عاصم بن علی، سهل بن نصر، عفان بن مسلم، معاویه بن عمرو، یحیی بن ایوب، سعید بن سلیمان، عصمة بن سلیمان جرار، سلیمان بن حرب، عبدالاعلی بن حماد، محمد بن عمر قصبی، حسن بن بشر بن سلم، علی بن جعد، حکم بن موسی، خالد بن خدش، یحیی بن ایوب عابد و پدرش روایت کرده است. ابوعمر و بن سماک، احمد بن فضل بن خزیمه، عبدالصمد بن علی طستی، ابوبکر بن کامل،

ص: 521

علی بن حمشاد (شیخ حاکم نیشابوری)، ابوبکر بن اسحاق فقیه (شیخ حاکم نیشابوری)، محمد بن منصور عدل، ابونضر فقیه، ابوسهل بن زیاد قطان و محمد بن عبدالله شافعی از او حدیث شنیده و نقل کرده اند. دارقطنی، به وثاقت او تصریح دارد.

منابع: سنن الکبری للبيهقي، ج 1، ص 96 و ج 2، ص 130 و 189 و ج 5، ص 30 و ج 7، ص 288؛ المستدرک، ج 1، ص 282 و 507 و 574؛ سؤالات الحاکم، ص 120؛ شعب الایمان، ج 3، ص 485 و ج 4، ص 98 و ج 6، ص 488؛ تاریخ بغداد، ج 3، ص 231 و ج 9، ص 320-321.

صبح بن محارب تیمی کوفی

محدث اهل سنت. اصل او کوفی است و در یکی از قرای ری می زیست. از هارون بن عنتره، زیاد بن علاقه، ابوحنیفه نعمان بن ثابت، عمر بن عبدالله بن یعلی، داوود بن یزید اودی، اشعث بن عبدالملک حمرانی، اشعث بن سوار، حمید بن عطاء، سالم بن عبدالواحد مرادی، ابوسنان سعید بن سنان شیبانی، عبدالله بن صهبان، اسماعیل بن ابی خالد، هشام بن عروه، عبدالملک بن ابی سلیمان، محمد بن سوجه، حجاج بن ارطاه، وقاء بن ایاس، سفیان ثوری و... روایت کرده است. شعیب بن سهل بن کثیر رازی، ابن حمید، عبدالسلام بن عاصم رازی، مقاتل بن محمد و سهل بن زنجله، عمر بن ابی بکر کندی اسفذنی و ابن حمید از او روایت کرده اند. ابوزرعه و عبدالرحمن بن حکم و پدرش، او را صحیح الکتاب و صدوق دانسته اند.

منابع: الضعفاء، ج 2، ص 214؛ الجرح و التعديل، ج 4، ص 443؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 7؛ تهذیب الکمال، ج 13، ص 108-109؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 252؛ المغنی من الضعفاء، ج 2، ص 203-306؛ تهذیب التهذیب، ج 4، ص 358.

صبح، حسن 8592 حسن صباح

صحرايي رازی

شاعر و کارگزار دولتی در قرن دهم. شغل او تحصیل مالیات دیوانی بود.

منبع: اثرآفرینان، ج 4، ذیل عنوان.

صدوق / شیخ صدوق، ابن بابویه

ابوجعفر، محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه، ملقب به صدوق، محدث و فقیه نامدار امامیه و مؤلف کتاب من لایحضره الفقیه، یکی از چهار کتاب اصلی شیعه در حدیث. پدر وی علی بن حسین که به صدوق اول نیز نامبردار است، در زمان خویش، شیخ و ثقه و فقیه و پیشوای قمی ها بود و قبرش هنوز در قم زیارتگاه است. علی بن حسین به زهد و پارسایی نیز شهرت داشت؛ چنانکه تا پایان

ص: 522

عمر از طریق کسب و کار در بازار زندگی خویش را اداره کرد. در رشته های مختلف علمی نیز صاحب تألیف بود. ابن ندیم در الفهرست می گوید: «به خط پسرش محمد بن علی در پشت يك جزء دیدم که نوشته است: پدرم صاحب 200 تألیف است.»

سال ولادت شیخ صدوق به طور دقیق مشخص نیست؛ اما از آثار او و دیگران، چنین برمی آید که وی پس از مرگ محمد بن عثمان عمّری (دومین نایب خاص امام عصر) و در اوائل نیابت و سفارت ابوالقاسم حسین بن روح، در قم متولد شده است؛ یعنی در حدود سال 311 ق. خود شیخ صدوق از ابوجعفر محمد بن علی بن اسود نقل می کند که پدرش پس از مرگ محمد بن عثمان عمّری از او (ابوجعفر محمد بن علی بن اسود) خواسته است که از حسین بن روح نوبختی (سومین نایب خاص) بخواهد که او از امام زمان بخواهد که دعا کند تا خدا به او پسری بدهد. ابوجعفر می گوید من نیز از ابوالقاسم درخواست کردم و او این درخواست را به امام زمان رساند. پس از سه روز ابوالقاسم به من گفت که امام برای علی بن حسین دعا کرده است و برای او فرزندی مبارك متولد می شود. شیخ طوسی این داستان را با تفصیل بیشتری نقل می کند: «برخی از مشایخ اهل قم به من گفتند که پدر شیخ صدوق، دخترعمویش (دختر محمد بن موسی بن بابویه) را به همسری برگزید، اما از او صاحب فرزندی نشد. از این رو به ابوالقاسم حسین بن روح عریضه ای نوشت و در آن درخواست کرد که وی از امام زمان بخواهد برایش دعا کند تا خدا به او فرزندی فقیه عطا کند. پس پاسخ آمد که تو از این زن بچه دار نمی شوی و به زودی از کنیزی دیلمی، خداوند تو را صاحب دو فرزند فقیه می کند.» بنابراین ولادت شیخ صدوق پس از سال 305 ق و به دعای امام زمان (عج) بوده است.

محمد بن علی، در محاضر درسی قم، علوم ادبی و شرعی و عقلی را فراگرفت. اسامی برخی استادان و مشایخ او بدین شرح است: پدرش (ابوالحسن علی بن حسین)، ابوجعفر محمد بن حسن بن احمد بن ولید (شیخ فقهای قم)، احمد بن علی بن ابراهیم قمی، ابوالقاسم علی بن عبدالله بن احمد بن ابی عبدالله برقی، محمد بن موسی بن متوکل، محمد بن علی قمی ملقب به ماجیلویه و حسین بن ابراهیم بن احمد بن هشام. شمار مشایخ او را در قم و سایر بلاد تا حدود 200 نفر نوشته اند.

سپس از قم به ری رفت که آن زمان، پایتخت سلاطین شیعی مذهب آل بویه و مرکز

علما و رجال آن طائفه و میدان وسیعی برای تعلیم و تعلم علوم شرعی بود. تاریخ هجرت او به ری معلوم نیست. در سال 352 ق. راهی خراسان شد و مشهد رضوی را زیارت کرد. چندی هم در نیشابور و در مروالروود به سر برد. در سال 355 ق. به بغداد رفت و مجلس تدریس و روایت حدیث در آن شهر دایر کرد و از بغداد به کوفه و سپس به زیارت حج رفت. بعد از بازگشت به ایران سفری نیز به همدان کرد و بین سال های 367 ق. و 368 ق. باز به خراسان سفر کرد. در خراسان دو بار به زیارت مشهد رفت و از شهرهای ماوراءالنهر چون سمرقند، ایلاق و فرغانه نیز دیدار کرد. مدت این مسافرت ها و تاریخ بازگشت او به ری معلوم نیست. در ایلاق از نواحی بلخ آن روز، یکی از رجال شیعه به نام ابوعبدالله محمد بن حسن علوی معروف به نعمت به او پیشنهاد کرد به سیاق کتاب من لا یحضره الطیب محمد بن زکریای رازی (م 311 ق) کتابی در فقه تألیف کند و او نیز کتاب من لا یحضره الفقیه را نوشت. این کتاب که از ارکان فقه و حدیث شیعه است، شامل 5998 حدیث از طریق 500 راوی در 666 باب از مسائل فقه است. صدوق با رکن الدوله دیلمی (م 366 ق.) و صاحب بن عبّاد (م 385 ق.) وزیر رکن الدوله و مؤیدالدوله و فخرالدوله ارتباط نزدیک داشت و آنان مقدمش را گرامی می داشتند. پنج عنوان از مؤلفات او شامل مذاکرات و مباحثات وی در محضر رکن الدوله است که مبادی تشیع را برای او روشن و از مذهب پادشاه در برابر مخالفان دفاع کرده است. کتاب عیون اخبار الرضا را نیز در سیره و احادیث امام رضا (ع) نوشت و به صاحب بن عبّاد هدیه کرد.

صدوق به اجماع علمای شیعه، در وسعت دانش و قوت حافظه و نظم فکری و کثرت تألیفات و جمع احادیث و صحت و اتقان فتاوا در بین سایر علمای شیعه ممتاز است؛ لیکن چون در اظهار عقاید و اجتهادات خود شجاع و صریح بوده و نظراتی از قبیل امکان لقاء و رؤیت خداوند در قیامت و نیز جواز سهو و نسیان برای رسول الله (ص) و امامان - علیهم السلام - را در کتاب من لا یحضره الفقیه و سایر کتب خود اظهار و اسناد و احادیث آنها را نقل کرده است، برخی علما همچون شیخ حرّ در الفوائد الطوسیّه و شیخ اسدالله کاظمی در

کشف القناع و محدث نوری در جلد یازدهم مستدرک الوسائل، - گرچه در عدالت او شکی ندارند - در ثقه بودن او شك کرده اند؛ اما بیشتر فقهای شیعه، ثقه بودن او را پذیرفته اند.

نجاشی در رجال خود، نام 193 اثر را برای او آورده و گفته است: «برخی از این کتاب ها را نزد پدرم علی بن احمد بن عباس نجاشی خواندم. او می گفت شیخ صدوق اجازه روایت همه آنها را به من داده است.» همو درباره صدوق می گوید: «شیخ ما و فقیه ما... که وارد بغداد شد و با اینکه کم سن و سال بود شیوخ طائفه از او حدیث می شنیدند.» شیخ طوسی می گوید: «محمد بن علی بن حسین، حافظ احادیث، آگاه به فقه و رجال و حدیث شناس بود و در حفظ و کثرت علم، مثل او در میان قمی ها دیده نشد.» محمد بن سلیمان تنکابنی در قصص العلماء، 189 اثر از تألیفات صدوق را نام برده است. سعید نفیسی در مقدمه مصادقة الاخوان از 214 کتاب منسوب به صدوق نام می برد. خوانساری در روضات الجنات، 17 کتاب صدوق را نام برده و گفته است: بقیه تألیفات او در دست نیست. این تألیفات، بیشتر در ابواب فقه و اصول و تفسیر و سیره رسول الله (ص) و ائمه و احتجاج و اخبار فضایل اهل بیت و اخبار غیبت و علایم ظهور امام زمان (عج) و آداب زیارت مشاهد مشرفه و پاسخ به سؤالات علمای سایر بلاد، مثل واسط و بصره و کوفه و بغداد و قزوین و مداین و نیشابور و مواعظ و حکم و خصال شیعه و آداب زندگی و پزشکی و علم حدیث و علم رجال و دیدارهای مصنف با مشایخ و رجال حدیث و صورت مذاکراتی است که در دربار رکن الدوله دیلمی (ظاهراً در ری) در شرح عقاید امامیه و دفاع از مذهب اثناعشری بیان شده است. برخی از آنها که به چاپ رسیده است، عبارتند از: التوحید، المقنع، علل الشرایع، ثواب الاعمال، عقاب الاعمال، کمال الدین، معانی الاخبار، جامع الاخبار، مصادقة الاخوان، الخصال، کتاب من لا یحضره الفقیه، عیون اخبار الرضا (ع)، الاعتقادات، الهدایة فی الاصول. قسمتی از کتاب کمال الدین به سال 1901 م.

در هایدلبرگ آلمان به وسیله «مولر» منتشر شد و رساله اعتقادات به انگلیسی ترجمه شده است. بسیاری از علمای معروف محضر درس صدوق را درک و

از او روایت کرده اند. برخی از مشهورترین شاگردان وی عبارتند از سید مرتضی، شیخ مفید، تلعهکبری، ابن شاذان، ابن غضائری، ابوجعفر محمد دوریستی.

وی در سال 381 ق. درگذشت و در شهر ری دفن شد. قبر او امروزه در قبرستان ابن بابویه، معروف و زیارتگاه مردم است. این قبرستان، محل دفن بسیاری دیگر از مشاهیر ایران و بزرگ ترین گورستان تهران، پس از بهشت زهرا است. در عهد قاجار، قبرستان ابن بابویه، باغی بزرگ و سرسبز بود. در سال 1238 ق. قبر و جسد سالم شیخ صدوق در زیرزمین مقبره وی که بر اثر سیلاب شکافته شده بود، رؤیت شد. بر لوح سنگی قبر، این عبارت حک شده بود: «هذا مرقد العالم الكامل المحدث، ثقة المحدثین، صدوق الطایفه، ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه القمی.» محمدباقر خوانساری در کتاب روضات الجنات نوشته است: «در حدود 1238 قمری و در عهد فتحعلی شاه قاجار مرقد شریف صدوق که در اراضی ری قرار دارد از کثرت باران خراب شد و رخنه ای در آن پدید آمد. به جهت تعمیر و اصلاح آن اطرافش را کردند؛ پس به سردابی که مدفن شیخ بود برخوردند، هنگامی که وارد سرداب شدند، با جسدی عریان مواجه شدند. این

ص: 526

خبر به سرعت در تهران منتشر شد و به گوش سلطان وقت رسید. وی با جمعی از بزرگان و امنای دولت به جهت مشاهده حضوری به محل آمدند. جمعی از علما و اعیان دولت داخل سرداب شدند و صدق قضیه را به رأی العین مشاهده کردند. پس از آن وی دستور تعمیر و تجدید بنا و تزئینات آن بقعه را صادر کرد... من خودم بعضی از افراد را که در آن واقعه حضور داشتند، ملاقات کرده ام.»

پس از کشف مقبره شیخ صدوق و احداث بنایی مجلل بر قبر او، زمین های اطراف مقبره، محل دفن مردگان شد.

بقعه ابن بابویه، پنجم دی ماه 1375 ش. با شماره ثبت 1816، به فهرست آثار ملی پیوست. وزارت کشور در سال 1373، دفن مردگان را در این قبرستان ممنوع کرد.

منابع: من لایحضره الفقیه، تصحیح علی اکبر غفاری، مقدمه مصحح، ص 8 و 9؛ روضات الجنات، ج 6، ص 141-142؛ دائرة المعارف تشیع، ج 1 ص 305؛ اعیان الشیعه، ج 6، ص 116-117 و ج 10، ص 24-25؛ رجال النجاشی، ص 184 و 270؛ الفهرست ابن الندیم، ص 196؛ الفهرست طوسی، ص 156 و 238؛ مجالس المؤمنین، ص 190-200 و 390؛ منهج المقال، ص 307؛ منتهی المقال، ص 282؛ نامه دانشوران، ج 1، ص 1-7؛ کمال الدین، ص 276؛ الغیبه، ص 201؛ مقدمه «معانی الاخبار»، ص 72-74.

صفراآباد

روستا، از توابع بخش فشاپویه شهرستان ری. این روستا در دهستان کلین قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن زیر سه خانوار بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

صوفی، کوچه

در کتاب نقض، در ذکر حسن صباح در باب خانه وی آمده است: «خانه در روده داشت در شهر ری به کوچه صوفی.» در احوال حسن صباح نوشته اند که در آغاز پیرو مذهب امامیه اثناعشریه بود. در جهانگشا از قول خود حسن صباح چنین نقل شده است: «من مذهب آباء خویش، مذهب شیعه اثناعشری داشتم.» در تاریخ گزیده آمده است: «در اول شیعی اثناعشری بود، و حاجب سلطان ارسلان سلجوقی.» به دلیل انتساب صباح در بادی امر به سلجوقیان و با توجه به اینکه در قطب روده شیعه نمی زیسته، بر خلاف رأس الروده، احتمالاً کوچه صوفی در اسفل روده، نزدیک دربار سلجوقیان و اقامتگاه شیعیان و محل کتابخانه صاحب بن عبّاد بوده است. گویا حسن صباح را خانه دیگری نیز در

ص: 527

ملتقای محلت زامهران و مصلحتگاه (نزدیک امامزاده عبدالله) بوده است. در نسخه بدلی در کتاب نقض چنین ذکر آمده است: «و در شهر ری خانه داشت به در مصلحتگاه، به کوی جنوبی دیرینه قبه به در زادمهران.»

منبع: ری باستان، ج 1، ص 230.

صیدی طهرانی رازی

میرعلی صیدی طهرانی، از شاعران و سادات تهران در زمان شاه اسماعیل صفوی. در تهران ری به دنیا آمد و در اصفهان تحصیل علم کرد و سپس مانند بسیاری از شاعران عهد صفوی به هندوستان رفت. در سال 1065 ق. ملازم شاه جهان شد و به دلیل قصایدی که در مدح پادشاه و دخترش جهان آرایگم سرود، تقرب یافت. بیشتر مدح و قصیده می گفت. در هندوستان درگذشت و بنا به وصیتش در مشهد رضوی دفن شد.

منبع: آتشکده آذر، ج 3، ص 1089.

صیقل رازی 8592 مخلد بن موسی رازی، ابوالقاسم

ضراب، امیره

از داعیان اسماعیلیه در ری. به گفته عطاءالملک جوینی، حسن صباح، پس از ملاقات با وی در ری، به مذهب اسماعیلیه پیوست. جوینی از زبان حسن صباح می نویسد: «در ری از رفیقان، شخصی امیره ضراب نام دیدم بر عقیدت خلفای فاطمی مصر. احياناً فایده هایی فرمودی؛ چنانکه دیگران پیش از او.» و «من مذهب آباء خویش، مذهب شیعه اثناعشری داشتم. در ری شخصی بود امیره ضراب نام بر مذهب باطنیان مصر، و هر وقت ما را با یکدیگر مناظره می بود و او مذهب مرا کسر می کرد و من مسلم نمی داشتم، اما در دل من آن سخن جای گیر بود. در اثنای آن بیماری مخوف صعب روی نمود. با خویش اندیشه کردم که آن مذهب حق است و از غایت تعصب، تصدیق آن نکردم.»

منبع: تاریخ جهانگشای جوینی، ج 3، ص 186 و 736.

ص: 528

طائری رازی

شاعر. پدرش امیدی تهرانی رازی نیز از شاعران عهد صفوی و شاگرد جلال الدین دوانی بود.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 2، ص 635.

طالب آباد

دهستان، واقع در جنوب قلعه نو و شمال شهر قوچک. این دهستان در بخش قلعه نو شهرستان ری قرار دارد و بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 2530 نفر (616 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

طالب آباد، تپه

تپه تاریخی، واقع در کنار بزرگراه ورامین - تهران. این تپه در روستای طالب آباد قرار دارد. در این کوه، آثاری همچون سفال و آجر و خشت های بسیار قطور یافت شده است که متعلق به زمان ساسانیان است. همچنین دو عدد سکه طلا در آن یافته اند که مربوط به قرن چهارم هجری است و نام فخرالدوله دیلمی بر آن ضرب شده است.

فخرالدوله، 51 سال (366-387 ق.). حاکم نواحی ری بوده است. به گواهی اسناد و مدارک و دست نوشته های باقی مانده از سال 1311 ق. / 1269 ش. روستای طالب آباد در آن سال ها متعلق به فخرالملوک از شاهزاده های قاجاریه بوده است. محوطه باستانی تپه

ص: 529

طالب آباد، به شماره 13362 در آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

منبع: مونوگرافی ده طالب آباد.

طاهر بن احمد بن حمدان رازی لاسکی، ابو عبدالله

محدث. به اصفهان رفت و شصت سال در آنجا زیست. بخشی از تفسیر کلبی را از محمد بن جعفر اشنانی رازی روایت کرده است. ابوبکر احمد بن موسی بن مردویه حافظ در اصفهان از او حدیث شنیده است.

برای لاسک دو معنا ذکر شده است: نوعی لباس که دوزنده آن را «لاسکی» می گویند؛ نام روستایی در شهرستان شفت گیلان.

منابع: الانساب، ج 5، ص 666-667؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 352.

طاهر بن اسماعیل خثعمی رازی

محدث و شاگرد یحیی بن معاذ رازی.

در ری می زیسته و از ابوکریب محمد بن علاء همدانی، عبدالله بن ادريس نرسی و محمد بن عبید نحاس روایت کرده است. احمد بن علی بردعی صوفی، احمد بن حسن قطان (از مشایخ صدوق)، عباس بن حسین بن احمد صفار (از مشایخ و منابع ابن عساکر) و عبدالله بن محمد بن شهرمدان از او حدیث شنیده اند.

منابع: شعب الایمان، ج 1، ص 370؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 14، ص 132 و ج 31، ص 74؛ الخصال، ص 469؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 288؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 2، ص 89.

طاهر بن حسن رازی، ابوالعلاء

محدث. در قزوین، صحیح محمد بن اسماعیل بخاری را از قاضی ابراهیم بن حمیر استماع کرد.

منبع: التدوین، ج 3، ص 104.

طاهر بن حسن رازی، ابوبکر

محدث. از اسماعیل بن علی بن حسین سمان رازی روایت کرده و حسن بن علی بن ابی طالب فرزالی در ری از او حدیث گفته است.

منابع: مقتل الحسین، ج 2، ص 43-44؛ تسلیة المجالس، ج 2، ص 365.

طاهر بن حسن، شحام رازی

محدث. در قزوین از محمد بن سلیمان بن یزید و علی بن احمد بن صالح، حدیث شنیده است و ابواسحاق ابراهیم بن محمد بن حسن بن مخلد از او روایت کرده است.

منبع: التدوين، ج، ص 104.

طاهر بن محمد بن طاهر شيباني مقدسي رازي، ابوزرعه

محدث، عالم و صدوق. به سال 480 يا

ص: 530

481 ق. در ری به دنیا آمد. از مکی بن منصور کرجی، محمد بن احمد کامخی (در ساوه)، عبدوس بن عبدالله (در همدان)، ابوالقاسم بن بیان و ابوالحسن بن علاف، سمعانی، احمد بن علی، عبدالرحمن بن حمد الدونی، احمد بن صالح جیلی، احمد بن طارق، حافظ عبدالغنی، ابومحمد بن قدامه، عبدالعزيز بن اخضر، عبداللطیف بن محمد حرانی، ابوعبدالله بن زبیدی، احمد بن براج، مهذب بن فنیده، علی بن جوزی، ابوفصص سهروردی، انجب حمامی، ابوبکر بن بهروز و ابوتمام بن ابی الفخار و عده ای دیگر (در بغداد) حدیث شنیده است. همچنین سنن النسائی را از عبدالرحمن بن حمد الدونی و سنن ابن ماجه را از ابومنصور محمد بن حسین مقومی روایت کرده است. بارها به سفر حج رفت و مدتی نیز در بغداد زیست و در آنجا حدیث گفت. شماری از راویان قرائتی و اجازتی و سماعی او به این شرحند: ابن سعید بن خازن (در بغداد)، عبدالعزيز بن احمد بن باقا بغدادی، محمد بن مسعود، عبدالواحد بن عبدالوهاب و پدرش، ابوالبقاء عبدالله بن ابی عبدالله عکبری بغدادی و عبدالله بن احمد بن محمد بن قدامه. عمر بن علی قرشی می گوید من سنن ابن ماجه را نزد او قرائت کردم.

منابع: سیر اعلام النبلاء، ج 20، ص 503-505؛ فتاوی السبکی، ج 1، ص 413؛ نهج السعادة فی شرح نهج البلاغه، ج 2، ص 373؛ سؤالات الحاکم، ص 84؛ تعلیق التعلیق، ج 4، ص 282؛ وفيات الاعیان، ج 3، ص 100؛ تهذیب الکمال، ج 10، ص 305؛ ذیل تاریخ بغداد، ج 1، ص 88 و 153.

طاهر، امامزاده

امامزاده مدفون در قسمت شرقی صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع). از سادات، علما و متنفذان اوایل قرن چهارم هجری در شهر ری بوده و با هشت واسطه، نسب به امام سجاد (ع) می رساند؛ بدین شرح: طاهر بن محمد بن حسن بن حسین بن عیسی بن یحیی بن حسین بن زید بن امام زین العابدین (ع). به گفته مؤلف منتقلة الطالبیه، «از کسانی که وارد ری شدند، جناب طاهر بن

ص: 531

محمد مبرقع بن حسن بن حسین مبرقع بن عیسی بن یحیی بن حسین بن زید شهید است.» در جنة النعیم به نقل از ابونصر بخاری مؤلف کتاب سُر السلسلة العلویة آمده است: «این بزرگوار (امامزاده طاهر) از کسانی است که به شهر ری وارد شد و او را پسری به نام مطهر بود و نَسَب او را به امام سجاد (ع) می‌رسانند.» اسماعیل بن احمد مروزی آزدورقانی، نَسَبه قرن ششم، در کتاب الفخری، سکونت اعقاب محمد بن محمد بن حسن بن حسین بن عیسی بن یحیی بن حسین بن زید را در ری، دلیلی می‌داند بر اینکه امامزاده طاهر از نسل محمد بن محمد است؛ چرا که تنها این امامزاده از نسل او در این شهر مدفون است. اکثر منابع دیگر نیز این نسبت را به تقریب تأیید می‌کنند؛ اگرچه برخی منابع، وی را «طاهر بن زید بن حسن بن زید بن حسن (ع)، باجناب عبدالعظیم حسنی (ع) و از همراهان او به شهر ری» قلمداد کرده‌اند.

از قراین و شواهد موجود، چنین برمی‌آید که طاهر بن محمد (امامزاده طاهر) در نیمه نخست قرن چهارم هجری با پدرش، به شهر ری آمده و سکنا گزیده است. در مدت اقامت در ری، به علم و فضیلت شهره گشت و بسیاری از امور مادی و معنوی مردم به دست ایشان بود. مؤلف جنة النعیم، معتقد است که فرزند امامزاده طاهر در کنار پدر مدفون است؛ اما احتمال اینکه فرزند ایشان، همان «امامزاده مطهر» تهران باشد، بیشتر است.

ساخت و ساز بنای بقعه امامزاده طاهر (ع)، در زمان ناصرالدین شاه قاجار و جانشین او و به دستور ظلّ السلطان و به سعی رضاقلی خان، معروف به سراج الملک در سال 1304 ق. شروع شد و تا سال 1320 ق. ادامه داشت. طول و عرض روضه، تقریباً 6 * 6 متر است و در وسط آن، ضریح فولادی بر روی قبر امامزاده نصب کرده‌اند. دیوار روضه، نقاشی و گچ بری دارد و اشعاری نیز در مدح آن حضرت به چشم می‌خورد. بر بالای روضه، گنبدی به ارتفاع پانزده متر وجود دارد.

ضریح قدیمی امامزاده طاهر (ع)

نمای غربی بقعه که در سمت چپ ضلع شرقی صحن عتیق قرار گرفته است، شامل سه ایوان است که به فضای داخلی حرم راه دارند. نمای ایوان سمت چپ، قرینه‌نمای یکی از دهانه‌های فضای ارتباطی ضلع غربی

صحن است که در مقابل آن قرار گرفته است. بدین صورت که نمای بیرونی آن مانند نمای دهنه های ضلع غربی صحن است؛ با این تفاوت که کاشی قاب بالای قوس این دهنه و همچنین سر پایه عمودی راست آن از نوع هفت رنگ است. قرنیز بیست سانتی متری دور تا دور دیوارهای داخلی این ایوان، از جنس سنگ مرمر سیاه است. بالای این قرنیز نمایی از سنگ مرمر به ارتفاع دو متر و نیم دیده می شود و بعد از آن می توان نمایی از آینه کاری روی دیوار دور تا دور این ایوان مشاهده کرد.

نمای بیرونی ایوان اصلی، هم از نظر ارتفاع و هم از نظر نوع و طرح کاشی های هفت رنگ با دیگر نماها متفاوت است و قدیمی تر به نظر می آید. قوس بالای ستون های این نما، تقریباً از نوع شبدری سی درجه است که قوس میانی روی دو ستون به فاصله تقریبی چهار متر و دو قوس طرفین آن که نسبت به محور عمودی این ایوان قرینه است روی دو ستون به فاصله تقریبی دو متر و در ارتفاع پایین تری نسبت به قوس میانی قرار دارد. نمای این ستون های سنگی و گرد در وسط دارای شیارهایی باریک و بلند به صورت عمودی است. این ستون ها در بالا به سر ستون مکعب شکل زیبایی ختم می شود و لبه هایی به صورت منحنی دارد و روی چهار سطح آن نقوشی برجسته از برگ گیاه کار شده است. این ستون ها در پایین نیز به پایه ای سنگی و مکعب با نقوش برجسته منتهی می شود؛ با ابعادی پهن تر از قطر بالای آن.

نمای دیوارهای داخلی این ایوان دارای طرح های متنوعی از کاشی به صورت هفت رنگ و معقلی و گره کشی است. دور تا دور نمای دیوار در پایین به ارتفاع یک متر، کاشی های هفت رنگ بوده است، که به دلیل آسیب پذیری، کنده و نگه داری می شود. بالای این نما در ضلع شمالی ایوان، نمایی از کاشی گره کشی در قابی فیروزه ای با بندهایی به رنگ سیاه کار شده است. درون این قاب قوسی از نوع جناغی دیده می شود که دارای نمایی به صورت هره و طرح کاشی بالای این قوس از نوع معقلی است. قرینه این نما در دیوار ضلع جنوبی این ایوان نیز دیده می شود. البته بخش زیر قوس جناغی آن فاقد کاشی است.

نمای ضلع شرقی این ایوان دارای فرمی متقارن است. این تقارن در نوع کاشی میان قاب های دو طرف آن نیز مشاهده می شود، بدین صورت که در دو گوشه سمت راست و چپ این نما قابی مشابه و هم اندازه قاب نمای شمالی این ایوان وجود دارد. کاشی درون آن به صورت گره کشی اجرا شده و در

میان این دو قاب، چهار پایه عمودی وجود دارد؛ با پهنای تقریبی یک متر.

رواق (فضاهای موجود در ضلع شرقی و شمالی بقعه) از گچ است؛ اما کالبد داخلی رواق شهید حاج اسماعیل رضایی آینه کاری دارد. بخش شمالی فضای بقعه، دارای عرض بیشتر و طول کمتری نسبت به بخش شرقی آن است و اختلاف تناسبات کالبدی بین این دو قسمت کاملاً محسوس است. بخش شمالی، دارای طرح مستطیل متقارن نسبت به محور قبله است که با جرزهای پیش آمده و ستون های موجود در میان آن در راستای شرقی

ص: 534

- غربی به سه قسمت تقسیم شده است. قسمت میانی دارای عرض بیشتری نسبت به قسمت های جانبی است. در ضلع غربی دو در چوبی متقارن نصب کرده اند.

نظیر بسیاری از بقاع و آرامگاه های قدیمی، آرامگاه امامزاده طاهر يك طرح مربع شکل دارد که يك سقف نیم کره ای روی آن نشسته است. چهار ورودی در وسط چهار ضلع این مقبره قرار دارند: دو ورودی در امتداد قبله و دو ورودی عمود بر قبله. ورودی غربی اصلی ترین و نزدیک ترین ورودی این آرامگاه به فضای باز است که از طریق يك ایوان به صحن حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) مرتبط می شود. پس از افزودن فضاهای جدید پیرامون مقبره، اکنون کالبد خارجی آن در کالبد داخلی، ادغام شده است. طرح داخلی مقبره بر خلاف بیرون آن يك هشت ضلعی منتظم است. داخل هر يك از اضلاع، مستطیل است؛ با قوس جناغی در وسط قاب آنها و مقرنس کاری های ظریف.

ضریح مقبره، به پیروی از هندسه داخل، هشت ضلعی منتظم است، با دری از جنس نقره و سقف و لبه هایی از طلا. کتیبه ای با خطی طلایی رنگ در زمینه آبی، دور تا دور بالای ضریح به چشم می خورد.

رواق حاج اسماعیل رضایی، از فضاهای بزرگ این مجموعه محسوب می شود و دارای چند بخش است: این فضا، بین ضلع جنوبی مقبره امامزاده طاهر و رواق آن از يك سو و شبستان بین الحرمین از سوی دیگر قرار دارد و در واقع از سه قسمت تشکیل شده است: ادامه رواق امامزاده طاهر، محوطه ورودی و فضای رواق.

گوشه جنوب شرقی صحن اصلی حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، موقعیت این فضا را در کل مجموعه می نمایاند. در حال حاضر يك زیرگذر در قسمت جنوبی رواق ساخته اند و به همین دلیل قسمت جنوبی دارای عرض کمتری است. ایوان واقع در میانه ضلع شرقی صحن اصلی، ورودی اصلی رواق محسوب می شود. بر خلاف فرم نامنظم و تقسیم بندی داخلی نسبتاً پیچیده، کیفیت کالبدی همه قسمت های این فضا یکسان و مشابه است.

فضای واقع پس از ورودی، از نظر هندسی در مرکز رواق واقع شده است. از آنجا که این نقطه از يك طرف به بقعه حرم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) منتهی می شود و از طرف دیگر به بقعه امامزاده طاهر، هسته مرکزی مجموعه محسوب می شود. چلچراغی بزرگ، بر زیبایی این هسته مرکزی افزوده است. تالو چراغ ها در هزاران قطعه آینه کوچک، روشنایی

و شکوه این قسمت را بیشتر می کند. زیر چلچراغ، بر کف زمین، نقش شمسۀ بزرگی با ردیف های باریک از سنگ سیاه اجرا شده است. در مرکز این شمسه نام «احمدخان معتضد الدوله» و «نقی قاضی تهرانی» و «کوکب آذربال» را حک کرده اند.

محراب واقع در ضلع جنوبی، یک قاب تو رفته در دیوار است که قسمت بالای آن به شکل قوس جناغی با حاشیه ای از کاشی معرق است. در دو طرف قاب، دو قاب مشابه دیگر با ارتفاع کمتر در دیوار دیده می شود. در این قاب که زمینه لاجوردی دارد دو کتیبه، حاوی سوره «شمس» و یک حدیث قدسی وجود دارد. ما بین این دو کتیبه، نقوش گیاهی به رنگ فیروزه ای اجرا شده است. در رأس قوس، بر یک زمینه کوچک سفیدرنگ از جنس کاشی نوشته شده است: «یا قاضی الحاجات».

این محراب، در نقطه انتهایی محوری واقع شده است که در امتداد جهت قبله از بقعه امامزاده طاهر ترسیم می شود. بدین معنی که در صورت خالی بودن فضا از جمعیت، با ایستادن در کنار در ورودی جنوبی بقعه و نگاه کردن در جهت قبله، این نقطه دیده می شود. علاوه بر آن، این نقطه در انتهای محور قبله و رواق بین الحرمین واقع شده است و بدین ترتیب موقعیت و جهت قبله را در داخل فضا نشان می دهد.

منابع: مزارات ری، ص 205-237؛ زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع)، ص 13؛ تهذیب الأنساب، ص 196؛ منتقلة الطالبیه، ص 163؛ جنة النعیم، ص 495-497؛ الفخری، ص 44-45؛ عمدة الطالب، ص 172 و 260-266؛ ری باستان، ج 1، ص 397؛ سرّ السلسله العلویه، ص 23؛ الشجرة المبارکه، ج 22، ص 56؛ منتهی الآمال، ج 2، ص 46 و 136؛ طبقات ابن سعد، ج 5، ص 156 و ج 7، ص 305؛ تاریخ طبری، ج 6، ص 263؛ وفيات الأعیان، ج 2، ص 259 و ج 5، ص 163؛ بحار الأنوار، ج 46، ص 142 و ج 41، ص 191؛ الارشاد، ج 2، ص 138؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 146؛ روضة الصفا، ج 4، ص 101؛ زید الشهدی، ص 8-14؛ مقاتل الطالبیین، ص 127-129.

طاهر، امامزاده - قلعه نو

مشهور به «سید طاهر». بقعه این امامزاده در جنوب غربی روستای قلعه نو واقع است.

بر اساس آنچه روی سنگ قبر حک شده است، امامزاده سید طاهر از نوادگان موسی بن جعفر (ع) است. کتیبه روی سنگ قبر این گونه است: «مقبره امامزاده سید طاهر نوه امام کاظم علیه السلام، عمر طولانی، تاریخ یازدهم جمادی الآخر 93 هجری قمری».

اگر وی از نوادگان امام کاظم (ع) باشد، این تاریخ درست نیست و یا این که افتادگی دارد؛ زیرا ولادت امام کاظم (ع) در سال

طرح بقعه با 68 متر مربع، از گنبدخانه شش ضلعی و ایوان ورودی در شرق گنبدخانه تشکیل شده است. در دو طرف ورودی ایوان، دو دیوار کاهگلی وجود دارد و از بقایای سقف، چنین برمی آید که گهواره ای بوده است. بنای بقعه در مجموع قدیمی است.

منابع: مزارات ری، ص 203-205؛ امامزاده ها و تربت برخی پاکان و نیکان، ج 1، ص 186.

طاهر نیشابوری 8592 عبدالصمد بن احمد بن علی سلیطی، ابو محمد

طاهریه، مدرسه 8592 برهانیه

طبرک / طبرق

قلعه. از اماکن مهم و پرحادثه ری در قرون نخست اسلامی. در تاریخ ری، تا پیش از قرن هفتم کمتر خبری است که در آن نامی از این قلعه به میان نیاید. «طبرک» مصغّر «طبر» است. بنابراین طبرک، همان کوهک و کوهه است. در حبیب السیر آمده است که «طبر، واژه عبری، به معنای کوه است.» از آنجا که در عهد دولت آشور، بخشی از مردم ری یهودی و عبری زبان بوده اند، نظر مؤلف حبیب السیر بعید نمی نماید. سید ظهیرالدین مرعشی در تاریخ طبرستان گفته است که طبر در زبان طبرستانی، کوه را گویند. در مرآة البلدان آمده

ص: 538

است: طبر در لغت فرس، کوه است؛ چنانکه طبرستان به معنای کوهستان است، و طبرک با کاف در فارسی، به معنای کوه کوچک (تپه) است، و چون این قلعه بر روی کوه کوچک واقع شده است، برخی از مورخان قلعه را نیز طبرک نامیده اند.» کسروی در کتاب نام های شهرها و دیه های ایران، طبرک را شکل دیگر تاپورک دانسته است. تاپورک، مردم بومی قدیمی مازندران بوده اند.

در جنوب کوه ری دو کوه کوچک قرار دارد: کوه شرقی که کارخانه سیمان طهران در کنار آن است و به کوهک یا کوهه مشهور است، و کوه غربی که امروز کوه نقاره خانه می گویند. نشانی هایی که از محل قلعه طبرک در منابع مختلف ثبت افتاده است، مسلم می سازد که این دز بر فراز کوه نقاره خانه در شمال تقی آباد کنونی، در فاصله ای نزدیک به دو کیلومتری جنوب غربی بی بی شهربانو، در پای کوه بزرگ ری (کوه بی بی شهربانو) واقع بوده است. این قلعه به سال 588 ق. به امر طغرل سوم خراب و با زمین یکسان شد، و دیگر اثری از آن بر جای نماند؛ مگر مقداری آجر و بقایای استودان بزرگومید زردشتی.

در تاریخ بلعمی در واقعه فتح ری به دست اعراب، ذکر شده است: «زینبی آن لشکر (دو هزار مرد عرب) بر راه روستا ببرد، و از پس کوه بداشت. دیگر روز ایشان به حرب بایستادند، و حرب اندر گرفتند. [زینبی] مدد سپاه بیاورد از پس کوه طبرک به پهلوی [در] خراسان به شهر اندر آورد.» از اینجا معلوم می شود که طبرک در مشرق ری عتیق پیش از اسلام، در کنار راهی بوده است که از دروازه خراسان به شهر می رسیده و از شهر فاصله داشته است. کوه نقاره خانه، با این نشانی مطابقت دارد.

کرپرتز که سفرنامه خود را به سال 1820 م. به طبع رسانده است، در کوه کوچک نقاره خانه آثاری از قلعه ای زیبا دیده است که بر روی سنگ بر فراز قلّه صخره ای مرتفع قرار داشته و به صحرای جنوبی مسلط بوده است. نشانه های فراوان دیگری در دست است که طبرک همان محلی است که اکنون به کوه نقاره خانه نامبردار است و آثار موجود در آن، بقایای گور اینانج، و برج استودان بزرگومید است.

از فراز قلعه طبرک که در کنار جامع مهدی قرار داشته است، بام تمام خانه های ری دیده می شده است؛ چنانکه امروز نیز از فراز تپه نقاره خانه تمام پهنه شهر ری باستانی قابل رؤیت است؛ برخلاف دیگر تپه های موجود در آن حدود.

قلعه طبرک، گویا در عهد اسلامی ساخته

شده است، و شاید بتوان گفت که مسلمانان چون ری باستان را خراب کردند، به تقلید از دز رشکان که بر فراز کوه رشکان بود، قلعه ای بر فراز کوه کوچک (نقاره خانه) ساختند؛ اگرچه در تاریخ افسانه ای ایران بنای این قلعه را به منوچهر فرزند ایرج و نواده فریدون نسبت داده اند. در تاریخ طبرستان آمده است: «افراسیاب آنجا که دولاب و طهران است لشکرگاه کرد، و هر روز بر منوچهر چیرگی می یافت. [منوچهر] بفرمود تا عمارت قلعه طبرک کنند، و اول کسی که بنیاد آن قلعه فرمود او بود. بعد سالی او منهزم شد [و] پناه به طبرک کرد.» از این گونه اقوال در کتاب های دیگر نیز می توان یافت؛ اما مورخان در همزمانی منوچهر با افراسیاب اختلاف دارند. صاحب تاریخ گریده نیز افراسیاب را با نوذر همزمان دانسته است. مجمل التواریخ نیز داستانی نقل کرده است که به موجب آن قلعه طبرک در زمان پادشاهی شاپور اول پسر اردشیر موجود بوده است. اما بیشتر قراین، حکایت از آن دارند که قلعه طبرک از بناهای قرون نخستین اسلامی است؛ زیرا شهر ری در زمان های پیش از اسلام در مغرب طبرک واقع بوده است؛ یعنی در ری برین. معهود در شهرها آن است که کهن دژ یا قلعه مدافع شهر با شهر فاصله ای نداشته باشد؛ چنانکه دز رشکان و دیگر قلاع ری باستانی در جنب ری بوده است. اما طبرک از ری پیش از اسلام فاصله داشته است. نشانه دیگر، آن است که اگر این قلعه در صدر اسلام و در واقعه جنگ عرب وجود می داشت، بی گمان در فتح ری نامش در منابع می آمد؛ چنانکه نام قلعه فرخان و زینبندی آمده است.

اگر قول بنای قلعه ای را به دست رافع بن هرثمه در کوهی در ری دوره اسلامی درست بینداریم، این قلعه بی گمان همان طبرک است. چون تنها این کوه در محمدیه ری آباد به زمان رافع (قرن سوم) قرار داشته است. رافع بن هرثمه بنا به نقل پاره ای از منابع حصن زینبندی را نیز به سال 278 ق. مرمت و تعمیر کرد.

برخی منابع (مانند طبقات الصوفیه) محل گور ابراهیم خواص (م 291 ق.) را در مسجد جامع ری در زیر حصار طبرک ذکر کرده اند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 481-516.

طرائفی 8592 عبدالرحمن بن محمد بن یوسف طرائفی رازی، ابومحمد

طرزی رازی

شاعر و صاحب دیوان. در تذکره نصرآبادی از او یاد شده است.

منبع: الذریعه، ج 9، ق 2، ص 647.

ص: 540

روستا، از توابع بخش کهریزک، در 30 کیلومتری جنوب غربی شهر ری. این روستا با مساحت 14 هکتار، از شمال شرقی به روستای قیصرآباد و از غرب به روستای جلالیه و از شمال به نظام آباد و از جنوب به روستای عبدالآباد منتهی می شود. بخش مسکونی روستا از شمال به جاده کمربندی اسلام شهر - ورامین و غرب اتوبان تهران - قم محدود می شود.

دشت طورقوزآباد، آب و هوای معتدل دارد و آب آن از قنات و رودخانه کن تأمین می شود. از محصول کشاورزی آن، غلات و صیفی و یونجه و چغندر قند است. شغل اهالی روستا، بیشتر کشاورزی است. طبق سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 2803 نفر در 669 خانوار بوده است. تورقوزآباد، اکنون صاحب دهیاری است.

منابع: مونوگرافی روستای تورقوزآباد، پایان نامه کارشناسی حسین حاج رضایی؛ نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش؛ لغت نامه دهخدا؛ فرهنگ جغرافیایی ایران، ج 1.

طغرل اول

محمد بن میکائیل بن سلجوق بن دقاق، ملقب به رکن الدین و الدوله، مکنی به ابوطالب و مشهور به طغرل بیگ، مؤسس سلسله سلجوقی (429 تا 455 ق.). وی رئیس یکی از قبایل ترکمان های سلجوقی بود که در جست و جوی چراگاه، از فرارود وارد ایران و خراسان شد. پس از قدرت گرفتن در خراسان، در آغاز سلطنت سلطان مسعود غزنوی، علیه سلطان شورش کرد. سلطان مسعود که بخشی از سپاه او سرگرم جنگ در هندوستان بود، در دندانتان از سپاه طغرل شکست خورد و بدین ترتیب، سلسله غزنویان منقرض شد. طغرل در آغاز محرم 429 ق. وارد نیشابور شد و در کوشک شادیاخ بر تخت سلطنت نشست و خطبه به نام خود خواند. از آن پس فتوحات سلجوقیان و تسلط آل سلاجقه بر سراسر ایران آغاز شد. طغرل پس از تحکیم قدرت در خراسان، گرگان و طبرستان را به اطاعت خویش درآورد. بعد از آن نیز چندی بر ولایات جبال تاخت و سرانجام در 446 ق. به تسخیر آذربایجان موفق شد. در 445 ق. القائم بامر الله، خلیفه عباسی، ابو محمد هبة الله بن محمد بن حسن بن مأمونه را نزد طغرل فرستاد و او را برای بیعت به بغداد دعوت کند. طغرل که سرگرم پیروزی ها و فتوحات خود بود، مجال رفتن به بغداد نیافت و فرستاده خلیفه، سه سال نزد طغرل باقی ماند؛ تا اینکه در سال 447 ق. عازم بغداد شد. القائم بامر الله، پس از استقبالی گرم و تاریخی، پادشاهی عراق عجم

و عراق عرب را به او بخشید و دستور داد که نام طغرل بیگ را در خطبه بخوانند و سکه به نام او زنند و به او لقب «سلطان رکن الدوله، ابوطالب طغرل بیگ محمد بن میکائیل، یمین امیرالمؤمنین» داد. در ماجرای «بساسیری» که به فرار خلیفه از بغداد انجامید، طغرل خلیفه را با احترام به بغداد بازآورد. خلیفه نیز در سال 452 ق. سیده النساء دختر خویش را به ازدواج او درآورد.

منابع، از جمله تاریخ گزیده و راحة الصدور و مجمع التواریخ نوشته اند که طغرل در آغاز سلطنتش، ری را به پایتختی برگزید و در آبادانی آن کوشید. در تجریش نیز کاخ بیلاقی خود را ساخت. در سلجوقنامه آمده است: «وفاتش (طغرل) در شهر ری به دیه طجرت که خانه او بود.»

طغرل روز جمعه هشتم رمضان سال 455 ق. در تجریش ری در هفتادسالگی درگذشت و جسد وی را به مرو بردند و پهلوی برادرش داوود به خاک سپردند. ابن همدانی و سماعانی گفته اند که طغرل را در خاک ری دفن کردند. برج طغرل در ری، بازمانده مقبره ای است که برای او ساختند. ابن اثیر می گوید همسر طغرل در زنجان درگذشت، اما جنازه او را به ری آوردند و کنار قبر طغرل به خاک سپردند.

منابع: وفيات الاعیان، ج 2 ص 153؛ سلجوق نامه، ص 22؛ حبيب السیر، ج 2، ص 482؛ تاریخ گزیده، ص 437؛ راحة الصدور، ص 111؛ مجمع التواریخ، جزء 3، ص 153؛ ری باستان، ج 1، ص 200 و 204 و 460.

طغرل بن محمد بن ملکشاہ بن ارسلان 8592 طغرل سوم

طغرل بن میکائیل بن سلجوق 8592 طغرل بیک

طغرل سوم

طغرل بن محمد بن ملکشاہ بن ارسلان، پادشاہ سلجوقی (م 528 یا 529 ق.). حدود بیست و پنج سال عمر و سه سال سلطنت کرد. صاحب حبيب السیر می نویسد: «طغرل پادشاہی بود به عدل و سیاست مشهور و از ارتکاب مناهی و ملامتی مهجور و به کرم و شجاعت موصوف و به حیا و مروت معروف، اما زمان کامرانی اش مانند گل اندک بقا بود و چون سه سال به اقبال گذرانید، در همدان به ریاض جنت خرامید. این صورت در ماه محرم 529 ق. به وقوع انجامید. مدت حیاتش در بیست و پنج سالگی به نهایت رسید.» «همو می نویسد: «در همین سال (519 ق.) میان مسترشد خلیفه و دبیس بن صدقه غبار کدورت و نزاع ارتقاع یافته، به قصد یکدیگر

ص: 542

حرکت کردند و حربی صعب اتفاق افتاد. خلیفه را فتح و نصرت دست داد و مسترشد به بغداد بازگشت و دبیس پیش سلطان طغرل بن محمد بن ملک‌شاه رفته، او را بر آن داشت که در سنهٔ تسع عشر و خمسمائه (519 ق.) به عزم تسخیر بغداد متوجه گردد و خلیفه نیز لشکری فراهم آورده، روی به وی نهاد و طغرل و دبیس از نهضت خلیفه خبر یافته، طغرل به طرف بغداد کوچ نمود و دبیس خواست که در برابر خلیفه درآید. در این اثنا تب محرق بر ذات طغرل طاری گشته، بارانی عظیم باریدن گرفت؛ چنانچه سلجوقیان را مجال حرکت نماند و دبیس شبی به قصد خلیفه ایلغار کرده، راه گم کرد و تا صبح اسب رانده در غایت ماندگی به صحرائی منزل گزید و از غرائب اتفاقات آنکه چون سپاه بغداد از عزیمت سلطان طغرل خبر یافتند، طریق فرار مسلوک داشته، پراکنده گشتند و مسترشد در وقت گریز با معدودی چند بر سر دبیس بن صدقه که در آن صحرا به خواب رفته بود، رسیده دبیس سراسیمه برجسته روی نیاز بر زمین نهاد. خلیفه از وی عفو نموده، به جانب بغداد توجه فرمود و دبیس به طغرل ملحق گشته به همدان شتافت.» ابن الاثیر نیز در الکامل فی التاریخ، الحاق دبیس بن صدقه را به طغرل در سال 519 ق. شرح داده، ولی صاحب تاریخ تجارب السلف نوشته است که دبیس خود را در آب فرات انداخت و... پیش سلطان مسعود رفت.

در فرمانی که به سال 960 ق. از طرف شاه طهماسب صفوی صادر شده است، در ضمن برشمردن رقبات موقوفه آستانه، آمده است: «مزرعهٔ مبارک آباد، معروف به خیرآباد غار ری که موقوفهٔ مزار سلطان عبدالعظیم است، و طغرل وقف آستانهٔ منوره نموده، و تولیت آن را به سید شرف الدین ماضی داده...» مؤلف آستانه ری، وی را سلطان طغرل بن محمد بن ملک‌شاه بن آلپ ارسال سلجوقی نامیده است. طغرل اول و همسر وی، و طغرل سوم، در جایی دفن شده اند که برج طغرل فعلی بازماندهٔ آن است. این برج و مقبرهٔ سلاطین در سرای ایالت بوده است. مرگ وی در همدان واقع شد.

طغرل را در ری مسجدی بزرگ نیز بوده است. در نقض آمده است: «و مسجد طغرل است از آن حنفیان.» گویا این مسجد نیز در حدود محلهٔ سرای ایالت، یعنی حدود خیابان طغرل فعلی (ظهیرآباد) که برج طغرل آنجا قرار دارد، واقع بوده است؛ چون در لب التواریخ مذکور است: «[طغرل] هر وقت خواستی که از جهت خود خانه سازد، اول مسجدی ساختی، بعد از آن به عمارت پرداختی.»

این بخش از ری به دلیل آب فراوان و هوای لطیفی که داشت، مورد توجه طغرل واقع گردید، و عمارت و مسجد خود را آنجا پی افکند، و پس از مرگ نیز او را همان جا به خاک سپردند.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 202 و 204.

طلحة بن اعلم جیانی حنفی رازی، ابوالهیثم

محدث. اصل او از کوفه بود و در قریه جی یا جیان ری سکونت کرد. از شعبی روایت کرده است و سفیان ثوری، مروان بن معاویه و جریر بن عبدالحمید، از او.

منابع: المصنف، ج 7، ص 217؛ تاریخ الکبیر، ج 4، ص 349؛ الجرح و التعديل، ج 4، ص 482؛ الثقات، ج 6، ص 488؛ الانساب، ج 2، ص 140؛ معجم البلدان، ج 2، ص 195-196؛ تاریخ الاسلام، ج 9، ص 186.

طیبه

روستایی در ری قدیم. نام این آبادی در منتقلة الطالبیه، در ذکر امامزادگانی که وارد ری شدند، آمده و جنة النعیم به نقل از آن کتاب، طیبه و طولان را از سواد ری خوانده و از امامزادگان ذکری نکرده است.

منبع: ری باستان، ج 3، ص 592.

ص: 544

عارفی رازی

از دهقانان و شاعران قرن دهم هجری. این مطلع از او است:

بی گل روی تو گلگشت گلستان نکنم *** لب ببندم، سخن از غنچه خندان نکنم.

منبع: تحفه سامی، ص 158.

عاصم بن ابراهیم رازی

محدث و ساکن در یکی از قرای ری. از محمد بن سلیمان صنعانی و ابراهیم بن حکم بن ابان روایت کرده و ابوحاتم رازی از او حدیث نوشته و او را صدوق دانسته است.

منبع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 340 و ج 7، ص 267.

عاصم بن محمد بن عاصم رازی

محدث، مجهول. در مصادر و منابع رجالی و تراجم، از او یاد نشده است؛ ولی برخی شرح حال نگاران مانند ابن حجر در التهذیب و ذهبی در تاریخ الاسلام، نام دیگر عاصم بن نصر بن منتشر احوال تیمی را عاصم بن محمد بن عاصم رازی دانسته اند. از معتمر بن سلیمان و خالد بن حارث حدیث شنیده و مسلم و ابوداؤد نیز از وی روایت کرده اند.

منابع: الکاشف فی معرفة من له رواية فی کتب الستة، ج 1، ص 521، ش 2521؛ تهذیب التهذیب، ج 5، ص 51؛ تقریب التهذیب، ج 1، ص 459؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 208.

عاصم بن مضر بن نصری

محدث و امام مسجد جامع. مدتی را در ری زیسته و از سفیان ثوری و جبلة بن سلیمان بن سعید روایت کرده است. یوسف بن موسی قطان، اسماعیل بن ابی الحکم ثقفی، حسن بن عیسی میسره رازی، ابوجعفر احمد بن محمد بن یزید (دایی ابوحاتم رازی)

ص: 545

و محمد بن عمار بن حارث از او روایت کرده اند. عقیلی و نسایی و یحیی قطان و دیگران، حدیث او را معتبر ندانسته اند. ابوحاتم رازی می گوید: وی منکر الحدیث بود.

منابع: الجرح و التعديل، ج 6، ص 351؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 7، ص 2194؛ المعجم الکبیر، ج 12، ص 26؛ الضعفاء، ج 3، ص 337-338؛ المغنی من الضعفاء، ج 1، ص 508.

عاقل خان رازی هندی بلخی

علی میرعسگری، معروف به عاقل هندی یا عاقل خان هندی، شاعر قرن یازدهم ری. به «رازی» تخلص می کرد و در سرودن مثنوی توانا بود. اصل او از سادات خواف است و از همین رو در برخی تذکره ها تحت نام «عاقل خوافی»، از او یاد شده است.

از او چندین مثنوی به جای مانده است؛ از جمله مثنوی عرفانی «مرقع» به اقتضای «مثنوی معنوی مولوی» که حدود 3500 بیت دارد. «مهر و ماه» یا «نغمات العشاق»، در بحر هزج مسدس محذوف، «شمع و پروانه»، در شرح دلدادگی دو عاشق هندی و «نهر بحر معنوی» که گزیده ای از «مثنوی معنوی» است.

منابع: الذریعه، ج 19، ص 314-227؛ فرهنگ سخنوران، ص 610.

عاقل هندی 8592 عاقل خان رازی هندی بلخی

عباد بن احمد کیلینی رازی، ابوصالح

محدث. وی از کیلین ورامین است، که در يك منزلی راه ری به خوار (گرمسار) واقع است. از محمد بن ایوب روایت کرده است.

منبع: معجم البلدان، ج 4، ص 498.

عباد بن شاذ بن عثمان بن عباد مروزی، ابوعمرو

محدث. اصل او از بصره است و در مرو زیسته و مدتی نیز در ری بوده است. از نصر بن شمیل، شاذان بن سعید مروزی و فضل بن خالد و ابومعاذ نحوی و ابووهب محمد بن مزاحم و سلمة بن سلیمان، حدیث نوشته است. ابوحاتم رازی و پسرش نیز از او حدیث نوشته و توثیقش کرده اند.

منبع: الجرح و التعديل، ج 4، ص 392 و ج 6، ص 81.

عباس آباد

روستا، از توابع بخش مرکزی شهرستان ری. این روستا در غرب خلایزیر و پلائین قرار دارد و

ص: 546

بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 5683 نفر (1373 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

عباس آباد علاقند

روستا، از توابع بخش قلعه نو شهرستان ری.

بر اساس سرشماری مرکز آمار ایران در سال 1385 ش. جمعیت آن 1886 نفر (456 خانوار) بوده است.

منبع: نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن 1385 ش.

عباس آباد، محله

در ناحیه شش شهرداری تهران و از جنوبی ترین محله های تهران. پیشتر زمین کشاورزی بوده و از سال 1345 مسکونی شده است. نام آن، برگرفته از کانال عباس آباد است که زمین های زیر کشت را آبیاری می کرد. چندین قلعه کهن و نیز قلعه گبری در شمال آن (محله علائین)، نشان دهنده قدمت محله است. از شمال به تقی آباد، از جنوب به جاده نظامی، از شرق به امین آباد و از غرب به جاده ورامین منتهی می شود. حسینیه قمر بنی هاشم (ع)، حسینیه امام حسن مجتبی (ع)، حسینیه حضرت ابوالفضل (ع)، مسجد امام حسین (ع)، مسجد چهارده معصوم (ع)، زمین های ورزشی بهار، مجموعه ورزشی الزهرا (س)، پارک بهار و درمانگاه فلاحی از مهم ترین اماکن محله است. مهاجران ورامینی، میانه ای و همدانی، بیشترین ساکنان آن را تشکیل می دهند و شغل اکثر آنان کشاورزی در زمین های تقی آباد و کارگری در ساختمان ها و کارخانه های اطراف محله است. جمعیت ساکن در محله، حدود 20000 نفر است؛ با 17 بیکار و 40 بی سواد.

منبع: پرتال محله عباس آباد.

عباس بن اسماعیل رازی طیالسی

محدث، معروف به رقی. در ری می زیست و از حکام بن سلم و یحیی بن ضریس و مهران (شاگرد سفیان ثوری) و ابوزهیر عبدالرحمن بن مغراء و سلیمان بن حسان شامی روایت کرده است و ابوحاتم رازی از او. ابوحاتم رازی، او را صدوق خوانده است.

منبع: الجرح والتعديل، ج 6، ص 215-216.

عباس بن حسین بن احمد صفار رازی، ابوالفضل

محدث. از طاهر بن اسماعیل خثعمی رازی (در ری) و ابراهیم بن یوسف بن خالد

ص: 547

هسنجانی روایت کرده است و محمد بن ابومعروف فقیه و محمد بن احمد بن محمد جارودی از او حدیث شنیده اند.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 7، ص 282 و ج 14؛ شعب الایمان، ج 7، ص 271؛ الفضائل العددیه، ص 178.

عباس بن عبدالله اقطع رازی

محدث. به بغداد رفت و در آنجا از هارون بن سعید ایلی حدیث گفت، و عبدالصمد بن علی طستی از او روایت کرده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 12، ص 149.

عباس بن علی بن علویه ورامینی رازی، رشید الدین

محدث و خطیب. شیخ منتجب الدین، وی را «واعظ و صالح» خوانده است. برادرش، حسن بن علی نیز از عالمان دین بوده است.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 85؛ جامع الرواة، ج 1، ص 433؛ امل الآمل، ج 2، ص 141؛ بحار الانوار، ج 102، ص 249.

عباس بن فضل بن شاذان بن عیسی رازی، ابوالقاسم

مقری، محدث و فقیه اهل الحدیث در قرن چهارم. وی و پدر و جدش، ائمه علم قرآن بودند. علم قرائت را از پدرش آموخت، و از محمد بن حمید رازی، محمد بن علی بن شقیق، احمد بن ابی شریح رازی، وهب بن ابراهیم استماع حدیث کرد، و ابوالحسن قطان و سلیمان بن یزید و محمد بن اسحاق کیسانی و ابوعمر و بن حمدان از او حدیث شنیدند. محمد بن حسن نقاش و ابن مجاهد و گروهی دیگر، از او قرائت آموختند. شیخ صدوق، روایاتی در فضل امام علی (ع) و اهل بیت - علیهم السلام - در امالی خود از طریق عباس بن فضل بن شاذان آورده است که وی آنها را از احمد بن حسن قطان و علی بن فرات اصفهانی و ابوزرعۀ رازی نقل کرده است. در سال 311 ق. در ری درگذشت.

منابع: التدوین، ج 3، ص 294-295؛ الفهرست طوسی، ص 151، غایة النهایه فی طبقات القراء، ج 1، ص 352؛ طبقات اعلام الشیعه، ج 1، ص 145؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4، ص 354.

عبدالباقی بن احمد بن عبدالله خومینی رازی، ابوطیب

محدث قرن پنجم. خطیب بغدادی می گوید: وقتی به بغداد آمد، جوان بود. با ما حدیث می شنید و از مشایخ ما حدیث می نوشت. برای من از عبدالله بن محمد بن احمد بن سماء رازی فقیه حدیث گفت. صدوق بود. پس از سال 420 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ بغداد، ج 11، ص 90-91؛ معجم البلدان، ج 2، 407؛ الانساب، ج 2، ص 418؛ اللباب فی تهذیب الأنساب، ج 1، ص 471.

ص: 548

متکلم، مفسر، فقیه شافعی، قاضی القضاات ری، از بزرگان مکتب کلامی معتزله، مشهور به قاضی عبدالجبار معتزلی.

در سال 324 ق. در اسدآباد همدان به دنیا آمد. به گفته ابوحنیفه توحیدی، پدرش برزگر بود. برای تحصیل علوم دینی، به همدان و قزوین و اصفهان سفر کرد و در بصره به مکتب اعتزال پیوست. مهم ترین استاد معتزلی او ابواسحاق ابراهیم بن عیاش است. همت و کوشش او برای آموختن و نوشتن، زبانزد است. صفدی می نویسد: عبدالجبار روغنی برای مالیدن بر پوستش خریده بود تا بیماری پوستی اش درمان شود. اما وقتی هوا تاریک شد، روغن را در چراغ ریخت تا آن شب را نیز به مطالعه و نوشتن بگذراند.

تألیف را در بغداد با نوشتن کتاب «متشابه القرآن» آغاز کرد. سپس در رامهرمز که یکی از مراکز مهم معتزله بود، اثر بزرگ کلامی خود یعنی «المغنی فی ابواب التوحید و العدل» را املا کرد. نسخه ای از این کتاب را برای صاحب بن عباد به ری فرستاد. صاحب بن عباد برای او نوشت: «بسم الله الرحمن الرحیم. لطف و مرحمت خداوند شامل حال قاضی القضاة باد. زیرا که او کتاب خود المغنی را تمام کرد، کتابی که گنجینه ای برای موحدان و غم و اندوهی برای ملحدان است.»

در زمانی که او در رامهرمز بود، استادش ابو عبدالله بصری که استاد صاحب بن عباد وزیر نیز بود، از او خواست که به ری، نزد صاحب بن عباد برود؛ زیرا صاحب برای او نوشته بود: «می خواهم کسی را نزد من روانه کنی که مردم را بیشتر با عقلش دعوت کند تا با علم و عملش. ابو عبدالله، عبدالجبار را نزد او روانه کرد و صاحب دید که وی کوهی از علم و اخلاق است.» عبدالجبار در سال 360 یا 367 ق. وارد ری شد تا بر مسند قاضی القضاات بنشیند. از او در ری استقبال شایانی شد. عبدالجبار در کتاب «المغنی» پیوسته از حضورش در مجالس صاحب بن عباد سخن می گوید و او را می ستاید. صاحب، چندین بار بر اختیارات و حوزه نفوذ عبدالجبار افزود. در یکی از احکامی که برای عبدالجبار صادر

می کند، می نویسد: «مرکب و مسیر او زهد است. غایت و نشانه او راستی است. من از کلمات حکمت آمیز او درباره درستی مذهبش (یعنی معتزله) بهره مند شده ام. من علم او را می ستایم. مؤیدالدوله، به فرمان امیرالمؤمنین الطائع لله - که خداوند به او عمری دراز دهداد - تربیتی داد تا امر قضا در سرزمین های جرجان، طبرستان و اعمال (توابع) آن نیز به قاضی عبدالجبار احاله شود؛ افزون بر آنچه پیشتر بر عهده داشت.»

با مرگ صاحب بن عباد، موقعیت عبدالجبار نیز تغییر کرد. فخرالدوله امیر آل بویه او را از مقام قاضی القضاتی خلع کرد و ثروت عظیم او را بازگرفت. از سه دهه پایان عمر او، اطلاعات چندانی در دست نیست، جز اینکه در ری و اصفهان و قزوین تدریس کرد. رافعی در کتاب التدریس می گوید: عبدالجبار در قزوین به سر می برد و محمد بن ابوالحسن عدلی نیز در آنجا یکی از شاگردانش بود. خطیب بغدادی، که پس از مرگ عبدالجبار وارد ری شده بود، نقل می کند: «عبدالجبار قبل از اینکه من در مسیر سفر به خراسان وارد ری شوم، فوت کرد و این در سال 415 ق. رخ داد. به حساب من مرگ او در آغاز سال بود.» رافعی و سبکی نیز همین سال را ذکر می کنند. سبکی می افزاید عبدالجبار در ری وفات کرد و در املاک خود به خاک سپرده شد.

عالمان نامداری از شاگردان او به شمار می آیند؛ از جمله: سید مرتضی علم الهدی، سید رضی، شیخ طوسی و ابوالقاسم تنوخی. حتی شیخ مفید در مجلس درس او حاضر می شد و در یکی از همین مجالس، به مناسبت نظر قاضی درباره حدیث غدیر و آیه غار، میان آن دو گفت وگویی درگرفت.

قاضی آثار مهمی در فقه، کلام، حدیث و تفسیر نوشت؛ همچون: الامالی، تنزیه القرآن عن المطاعن، متشابه القرآن، طبقات المعتزلة، المغنی فی ابواب التوحید و العدل، الاصول الخمسة، تثبیت دلائل النبوة، علم الکیما، العمدة فی اصول الفقه، تفسیر القرآن، المجتبی فی القراءت. ردیه ها و شبهات او بر مبانی شیعه در کتاب های المغنی و تثبیت دلائل النبوة چنان بود که سید مرتضی، کتاب الشافی فی الامامه را در پاسخ به انتقادهای او نوشت.

منابع: الاعلام، ج 4، ص 47؛ الانساب، ج 1، ص 136؛ ايضاح المكنون، ج 1، ص 329، 478 و ج 2، ص 430؛ تاريخ ادبيات در ايران، ج 1، ص 49؛ تاريخ بغداد، ج 11، ص 113-115؛ روضات الجنات، ج 5، ص 16-18؛ ريحانة الادب، ج 4، ص 415-416؛ سير اعلام النبلاء، ج 17، ص 244-245؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 202-203؛ الكامل في التاريخ، ج 7، ص 315؛ كشف الظنون، ص 1107؛ الكنى واللقاب، ج 3، ص 53؛ لسان الميزان، ج 4، ص 211-213؛ معجم المؤلفين، ج 5، ص 78-79؛ الوافي بالوفيات، ج 18، ص 31-34.

عبدالجبار بن عبدالله بن ابراهيم اردستاني جوهرى رازى، ابوالفتح

محدث، واعظ، تاجر. در سال 378 ق. در رى به دنيا آمد و بيشتر عمر خود را در دمشق گذراند. به خراسان، عراق و شام سفر كرد و سرانجام در اصفهان سكنى گزيده و در آنجا درگذشت. به دليل تجارت جواهر، به «جوهرى» نيز شهرت داشت. از على بن محمد بن عمر قصار رازى (در رى)، ابوطاهر بن محمش زيادى، عبيدالله بن يوسف بن بامويه اصفهاني، محمد بن احمد غورى (در بغداد)، على بن محمد بن على زيدى نيشابورى (در حران)، حسن بن شهاب عكبرى (در عكبر)، عبدالملك بن ابى عثمان واعظ، ابى عبدالرحمن سلمى، ابوالقاسم بن بشران، حسين بن محمد بن حامد قرقويى، غالب بن على رازى، محمد بن يحيى بن فقيه رازى، محمد بن حسين بن مرزبان اردستاني، محمد بن عمرو بن مهدى نقاش، حسين بن احمد بن سلمه مالكى و سلامة بن اسحاق فارقى روايت كرده است. هبة الله بن احمد اكفانى (در دمشق)، احمد بن على بن ثابت خطيب و ابن ماكولا، عمر دهستاني، على بن طاهر نحوى، سهل بن بشر اسفراينى، احمد بن محمد بن بغدادى، اسماعيل بن على بن حسين حمامى اصفهاني، از او حديث شنوده اند.

نود سال زيست و در سال 468 ق. در اصفهان درگذشت.

منابع: اكمال الكمال، ج 1، ص 238-239 و 430؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 6، ص 61-62 و ج 7، ص 443 و ج 33، ص 409 و ج 34، ص 19-22؛ الانساب، ج 1، ص 320-321؛ اللباب فى التهذيب، ج 1، ص 138؛ المنتظم فى تاريخ الامم والملوك، ج 16، ص 173؛ تاريخ الاسلام، ج 31، ص 254-255؛ العبر، ج 3، ص 267.

عبدالجبار بن عبدالله بن على رازى 8592 مفيد رازى، ابوالوفاء

عبدالجبار بن عبدالله بن يزده رازى

محدث قرن ششم. در اصفهان مى زيست و ابوسعده واعظ اصفهاني از او حديث

ص: 551

شنیده است.

منبع: الوافی بالوفیات، ج 7، ص 212.

عبدالجبار بن عبدالوهاب رازی

وی در ری صاحب باغی بود که حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) را پس از وفات در آنجا به خاک سپردند و از آن پس، آن باغ وقف اموات شیعیان شد.

صدوق و دیگران نوشته اند: ابو عبدالله غضائری روایت کرده است از علی بن حسین سعدآبادی، از جعفر بن محمد بن قولویه، از احمد بن محمد بن خالد برقی که گفت عبدالعظیم، پس از فرار از حاکم زمان به شهر ری وارد شد و در سردابی در خانه مردی از شیعیان در محله غرباء منزل کرد... شیعیان تك تك از او خبر می یافتند تا اینکه بیشتر شیعیان آن ناحیه با وی آشنا شدند؛ تا اینکه مردی از آنان در خواب رسول الله (ص) را دید که به او فرمود: مردی از فرزندان من جنازه اش را از محله غربیان خواهند آورد و در باغ عبدالجبار بن عبدالوهاب در کنار درخت سیب دفن خواهند کرد، و به آن مکان با دست اشاره کرد. مرد چون برخاست، به سوی باغ عبدالجبار رفت تا محل قبر و آن درخت سیب را از او خریداری کند. صاحب باغ پرسید این را برای چه می خواهی؟ قصه را گفت. صاحب باغ (عبدالجبار بن عبدالوهاب رازی) گفت: من خود نیز چنین خوابی دیده ام. این درخت و همه باغ را وقف آن سید و شیعیان کرده ام تا در آن دفن شوند.

منابع: من لا یحضره الفقیه، ج 4، ص 463-464؛ رجال النجاشی، ص 248؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 4، ص 405-406؛ الکلینی و الکافی، ص 147.

عبدالجبار بن علی بن منصور نقاش رازی، ابومسعود

از زاهدان و فقهای امامیه در قرن پنجم و ششم. کتاب الأمالی صدوق را نزد علی بن محمد بن حسین قمی قرائت کرد و در نیمه محرم سال 508 ق. اجازه نقل داشت. عبدالله افندی تبریزی احتمال داده است که استاد و شیخ اجازه ابومسعود نقاش رازی، نجم الدین علی بن محمد بن حسن بن حسین بن بابویه باشد.

منابع: موسوعة طبقات الفقهاء، ج 6، ص 130؛ طبقات اعلام الشيعة، ج 1، ص 153؛ ریاض العلماء، ج 4-194؛ فهرست منتجب الدین، ص 135، ش 302.

عبدالجلیل بن ابی الحسین بن ابی الفضل قزوینی 8592 عبدالجلیل قزوینی رازی

عبدالجلیل بن مسعود بن عیسی رازی، رشیدالدین، ابوسعید

فقیه، متکلم، عالم اصولی شیعی در عهد

ص: 552

سلجوقی و از مشایخ ابن شهر آشوب و استاد منتجب الدین. در محله دروازه جاروب بندان، مدرسه ای داشته است که در آن بیش از دوست دانشمند معتبر درس دین و اصول فقه و علم شریعت خوانده اند. عبدالجلیل قزوینی رازی صاحب نقض و منتجب الدین، وی را استاد علمای عراق در علم اصول و اهل مناظره با مخالفان دانسته اند. از کتاب های او است: *نقض التصحیح* (نقد کتاب ابوالحسین بصری)؛ *الفصول فی الاصول علی مذهب آل الرسول*؛ *جوابات الإستراپادی*؛ *مسئله فی الامامه*؛ *مسئله فی المعدوم*؛ *مسئله فی الاعتقاد*؛ *مسئله فی نفی الرؤیه*.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 77 و 285؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 3، ص 67؛ نقد الرجال، ج 3، ص 32؛ جامع الرواة، ج 1، ص 438؛ امل الآمل، ج 2، ص 144؛ معجم رجال الحديث، ج 10، ص 288-289؛ الذریعه، ج 24، ص 286؛ تعلیقات نقض، ص 25.

عبدالجلیل قزوینی رازی

متکلم شیعی و مؤلف کتاب نقض. عبدالجلیل قزوینی رازی، فرزند ابوالحسین محمد بن ابی الفضل قزوینی ساوی است. از تاریخ و محل تولد او اطلاع دقیقی در دست نیست؛ اما احتمالاً در اواخر سده پنجم به دنیا آمده است؛ چنانکه محدث ارموی گفته است: «می توان از ملاحظه آنچه نقل شد، حدس زد که تولدش اواخر قرن پنجم بوده است؛ زیرا در سال 533 ق. کتاب معروفش تنزیه عایشه را تألیف نموده که مورد تقریظ مفتی شرق و غرب قاضی القضاة عمادالدین ابومحمد حسن استرآبادی قرار گرفته است، به نحوی که اصل کتاب را به خزانه امیر ملحدکش معروف عباس غازی انتقال داده اند».

خاندانش به روزگار خود، از خاندان های مهم و تأثیرگذار در ری و قزوین بود. از اشاره ها و گاه تصریحات عبدالجلیل قزوینی رازی در کتاب نقض می توان به جایگاه و موقعیت این خاندان در آن روزگار پی بُرد. خود وی از سخنوران بنام و با نفوذ ری بود و چنان که می گوید برای سخنرانی به مجالس بزرگان دعوت می شد و در پای سخنانش افراد زیادی از فرّق مختلف حضور می یافتند. شرکت افراد مختلف از فرّق گوناگون در خطابه های عبدالجلیل، از قدرت سخنوری، نفوذ کلام و جایگاه علمی او حکایت می کند. منتجب الدین، او را «الشیخ الواعظ» می خواند و خود او در نقض می گوید: «روزی که مرا به سرای سید فخرالدین - رحمه الله - نوبت مجلس بود... ما مجلس به آخر آوردیم.»

برادر بزرگ وی، اوحدالدین حسین، در

ص: 553

زمان تألیف کتاب نقض، در شهر ری، مفتی و به تعبیر عبدالجلیل، پیر طایفه بود. وی، زودتر از دیگران به وجود کتابی به نام بعض فضائح الروافض علیه شیعه در شهر ری و اطراف آن پی برد و آن را مطالعه کرد؛ اما آن را از برادرش پنهان کرد؛ از بیم آنکه مبادا پاسخی تند و تش آفرین دهد و بر مشکلات بیفزاید.

سه تن دیگر از فرزندان اوحدالدین نیز از عالمان این خاندان بودند؛ به نام های قطب الدین محمد، جلال الدین محمود و جمال الدین مسعود. منتجب الدین در باره آنان می نویسد: «همه آنان از فقیهان و صالحان هستند.»

از استادان عبدالجلیل قزوینی رازی، اطلاعات روشنی به دست نیامده است. وی در کتاب نقض، به مناسبت گاهی به استادان خود اشاره می کند که مهم ترین آنان، برادر بزرگش اوحدالدین است. درباره وی می نویسد: «حدّثنا الأخ الإمام اوحدالدین ابو عبدالله الحسین بن ابی الحسین بن ابی الفضل القزوینی سماعاً و قراءتاً.» این احتمال وجود دارد که استاد دیگر وی، فردی به نام ابومنصور مظفر عبادی باشد؛ زیرا در نقض نام او را آورده و گفته است: «أخبرنا الأمير ابومنصور المظفر العبادی.» از تعبیر «الامیر»، احتمال داده اند که وی از مقامات سیاسی وقت و از خاندان های حاکم نیز بوده است.

از شاگردان عبدالجلیل قزوینی رازی، می توان به شرف الدین منتجب بن حسین سروری اشاره کرد. نیز سید واثق بالله احمد بن حسین حسینی که زیدی مذهب بود و با تحصیل در نزد شیخ عبدالجلیل قزوینی رازی، مذهب شیعه دوازده امامی را پذیرفت.

عبدالجلیل قزوینی رازی، افزون بر فعالیت های کلامی و برگزاری مجالس و نشست های علمی، چندین کتاب نیز نوشت که از آنها فقط نامشان باقی مانده است. تنها کتابی که از وی در دسترس است، کتاب بعضی مآلّب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض، مشهور به نقض است. بنا به گزارش خود وی در کتاب نقض و دیگرانی که شرح حالش را نوشته اند، آثاری بدین شرح داشته است: تنزیه عایشه عن الفواحش العظیمه؛ البراهین فی إمامة امیر المؤمنین؛ السؤالات والجوابات؛ مفتاح الراحة فی فنون الحکایات؛ رساله ای در ردّ ملحدان.

دانشوران کلام، عبدالجلیل قزوینی رازی را بسیار ستوده اند. ادیبان نیز کتاب نقض را با توجه به اینکه به زبان و ادبیات پیش از یورش مغول است و از سلاست و روانی فراوانی برخوردار است، بسیار ارج می نهند. کتاب نقض، نشان می دهد که مؤلف آن، به روزگار

خود ادیبی سرآمد و بسیار دان بوده است. به همین خاطر، کتاب وی از نگاه ادیبان، یکی از غنائم ارزشمند زبان فارسی است. محدث ارموی در تعلیقات خود بر فهرست منتجب الدین، در ذیل نام عبدالجلیل، سخنان نویسندگان و علمای پیشین و تجلیل های آنان را درباره وی آورده است. رافعی در التدوین، سال وفات او را 585 ق. ثبت کرده است.

نقض: ظاهراً تنها اثر برجای مانده از عبدالجلیل کتاب نقض است. این اثر افزون بر دفاع از باورهای شیعی، منبعی مهم در شناخت ری قدیم است. نام کامل کتاب «بعض مثالب النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض» است. نقض، مجموعه ای ارزشمند از ادبیات و تاریخ و کلام و فرق و حدیث و انساب و رجال و جغرافیای سیاسی مذهبی ایران است. پیشتر، جز گزارش هایی پراکنده از آن در برخی آثار مانند «مجالس المؤمنین» سید نورالله شوشتری در دسترس نبود، تا آنکه محمد قزوینی و اقبال آشتیانی، به تصحیح آن همت گماشتند. اما آن دو در میان راه، کار را به محدث ارموی سپردند و او توانست بر پایه نسخه های متعدد، تصحیحی منقح از آن را همراه دو جلد تعلیقات به چاپ برساند.

بنا به گفته مؤلف در مقدمه، وی در ماه ربیع 556 ق. از وجود کتابی به نام «بعض فضائح الروافض» در نقض ورد مذهب امامیه مطلع می شود. می نویسد: «دوستی مخلص نسختی از آن را به امیر سید رئیس کبیر جمال الدین علی بن شمس الدین حسینی که رئیس شیعه است برد و او مطالعه کرد به استقصای تمام و پیش برادر مهترم اوحدالدین حسین، مفتی و پیر طایفه فرستاد و از من پوشیده داشتند، از خوف آنکه مبادا در جواب و نقض آن تعجیلی کنم.» سرانجام وی به نسخه ای از کتاب دست می یابد و بی درنگ، ردیه ای برای آن می نویسد. آغاز نگارش «بعض فضایح» بنا بر تصریح نویسنده، در زمان سلطنت محمد بن محمود سلجوقی است که در سال 547 ق. بر تخت نشست و در ذی قعدة 554 ق. از دنیا رفت. زمان اتمام آن نیز طبق بیان خود نویسنده در محرم سال 555 ق. بود و در سال 556 ق. در دسترس عموم قرار گرفت.

کتاب نقض، کلامی و از نوع ردیه نویسی است، اما به سبب گزارش ها و اخباری که از

اوضاع سیاسی - اجتماعی عصر نگارش خود می دهد و آداب و رسوم مردم و جامعه دینی دیار ری را منعکس می کند، اهمیت تاریخی نیز دارد. اطلاعات تاریخی آن به قدری است که به راحتی می توان وضعیت تشیع را در روزگاران سلجوقی دانست و حتی از جغرافیای شیعه در سرزمین های اسلامی آگاه شد. مؤلف، ضمن پاسخ به دعاوی خصم، نام بسیاری از شهرها و محله های ایران و مدارس و مساجد را در سده های نخستین ذکر می کند. همچنین دانسته می شود که شیعه در آن دوره، بر خلاف دوره نخست حکومت سلجوقیان، از عزت و اقتدار بیشتری برخوردار بوده و در عرصه های مختلف سیاست، علم و تبلیغ، فعالیت داشته است. به دلیل ارتباط مباحث کلامی با برخی وقایع صدر اسلام، اشارات فراوانی نیز به تاریخ عصر رسالت و امامت در کتاب وجود دارد؛ اما از آنجا که مخاطب کتاب، عموم مردم فارسی زبان است، مؤلف از ارجاع به سند و منابع و مباحث تخصصی در آن خودداری کرده است. برخی اطلاعات تاریخی مهم که از این کتاب به دست می آید، بدین قرار است: اسامی شهرها و مناطق مهم اهل سنت (اصفهان، همدان، ساوه، قزوین و آذربایجان) و شیعیان (قم، کاشان، آبه، مازندران و سبزوار)؛ اوضاع سیاسی نامناسب گذشته شیعیان؛ بهبود وضع شیعیان در زمان تألیف کتاب؛ قدرت و توانایی سیاسی - اقتصادی شیعیان ری؛ نام عالمان و بزرگان آنان؛ رویارویی مردم و حکومت با فتنه اسماعیلیان الموت؛ نام فرق و مذاهب اسلامی موجود در ری؛ محله های ری؛ مساجد و کتابخانه های ری، مانند کتابخانه صاحبی و در دیگر شهرها مانند کتابخانه بزرگ اصفهان و کتابخانه بوطاهر خاتونی در ساوه؛ مدارس معروف شیعی، مانند مدرسه بزرگ سید تاج الدین محمد کیسکی در محله کلاوه دوزان، مدرسه شمس الاسلام حسکا بابویه، مدرسه خانقاه زنان، مدرسه ابوالفتح، مدرسه فقیه علی جاسبی در کوی اصفهانیان، مدرسه خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه کوی فیروز، مدرسه خواجه امام رشید رازی در دروازه جاروب بندان، مدرسه شیخ حیدر مکی در مصلحگاه؛ کتاب های فقهی متداول آن زمان (مقنعه، عویص، فرائض، مصباح مرتضی، شرایع علی حسینان، کتاب من لا یحضره الفقیه، علل الشرایع، عمل یوم و لیل، هدایة المسترشد، المراسم العلویة فی الاحکام النبویة، الجمل و العقود، المغنی فی الفقه، فقه القرآن، مناسک الزیارات، عروض العدوی، وفاق العامة و الخاصة، المذهب،

تهذیب الاحکام، المبسوط؛ آداب و رسوم مردم، مانند سنت «منقبت خوانی» در میان شیعیان، در کوچه و بازار و مناطق پررفت و آمد؛ تاریخ پیدایش شیعه؛ نام برخی از راویان مشهور ائمه (مانند ابوبصیر، زید شحام، علی بن یقین، سدیر الصراف، معلی بن خنیس، معاویه بن عمار، جابر جعفی، عمار الدهنی، محمد بن الصلت، هشام بن حکم، ابوجعفر بصری)؛ جمعیت فراوان شیعه و تأثیرگذاری آنان، به ویژه در ری؛ قدرت سیاسی حاکمان و فرمان روایان سنی مذهب سلجوقی.

درباره مؤلف «بعض فضائح الروافض» آگاهی چندان در دست نیست. اما دانسته است که در سال 555 ق. تألیف شده است. عبدالجلیل در مقدمه نقض می نویسد: «بر پشت مجموعه نام مصنف نباشد.» افندی در ریاض العلماء، در شرح حال عبدالجلیل رازی، مؤلف «بعض فضائح الروافض» را شهاب الدین تواریخی رازی از خاندان بنی مشاط، حدس می زند. ابوالفضل مشاط نیز از همین خاندان است و کتابی به نام زلة الانبياء در نقد تنزیه الانبياء سید مرتضی نوشته است. مؤلف «بعض فضائح الروافض» در کتاب خویش از اثر دیگرش به نام «تاریخ الایام و الانام» یاد می کند که عبدالجلیل نیز با آن آشنا بوده است.

نقض، با خطبه ای مشتمل بر حمد و سپاس خدا، آغاز می شود و در ادامه، مؤلف به سبب نگارش آن اشاره می کند و سپس در هر باب، بخشی از کتاب «بعض فضائح» را که آن نیز به فارسی است، نقل و نقد می کند. به تقریب، همه کتاب بعض فضائح (شصت و هفت فضااحت)، در نقض نقل می شود و بدین ترتیب، یک اثر تاریخی دیگر در آن احیا و ماندگار می شود. درباره زمینه تألیف این کتاب، ذبیح الله صفا، با استفاده از تعلیقات و مقدمه محدث ارموی، می نویسد: «در اوایل نیمه دوم قرن ششم که بازار مناقشات مذهبی در بلاد ایران گرم بود، مردی سنی که در آغاز مذهب شیعه داشته و سپس از این مذهب گردیده بود، کتابی در طعن بر مذهب تشیع و ذکر مطاعنی بر پیروان این مذهب نوشته بود، به نام بعض فضائح الروافض. ذکر کلمه "فضائح" در اینجا به آن سبب است که در دوره مناقشات مذهبی مسلمین، هر یک از فرق می کوشید تا موارد ضعف فرقه های دیگر را بنا بر نظر و طریقه خود بجوید و آنگاه آنها را بزرگ و واژگونه کند و اگر لازم می دانست پیرایه هایی بر آنها ببندد و هر یک از آن موارد را به عنوان فضااحت (رسوایی) در کتاب ها معرفی کند. این است که در کتب مربوط به مذاهب اسلامی به ذکر فضایح، بسیار

باز می خوریم و استعمال این اصطلاح در مورد یادشده در فوق، تازه نیست. مؤلف کتاب که به قول صاحب کتاب نقض، اول، شیعی بوده و بعد سنی مُجَبَّری و مُسَدِّبِهی گشته بود، بعد از تغییر مذهب، که آن هم در آن روزگار نظایر بسیار داشت، در سال 555 ق. کتاب خود، یعنی بعض فضائح الروافض را به پایان برده است... مؤلف کتاب در شهر ری اقامت داشته و کتاب خود را در عهد سلطنت سلطان محمد بن محمود سلجوقی (547-554 ق.) نوشته است... يك سال بعد از آنکه کتاب بعض فضائح الروافض نگاشته و منتشر شد، شیعیان ری بر آن وقوف یافتند و در اندیشه نقض آن افتادند و از این راه چند سال بعد کتاب نقض، مشهور به بعض مثال النواصب فی نقض بعض فضائح الروافض پدید آمد.»

کتاب نقض، همچون بسیاری از آثار شیعه در سده های پنجم و ششم، رویکردی اعتدالی دارد و می توان آن را نقدی بر غلات شیعه نیز دانست. عناوینی همچون حشویه و غلات که در آثار متقدمان شیعه، مانند شیخ مفید در تصحیح الاعتقادات و سید مرتضی در مجموعه رسائل و شیخ صدوق در کتاب من لا یحضره الفقیه به کار رفته است، در کتاب «نقض» نیز فراوان به چشم می خورد. روش عبدالجلیل در نقد کتاب «بعض فضائح الروافض» تکیه بر اصول و مبانی مشترک میان فرق اسلامی است. گویا دو اصطلاح اصولی و اخباری، نخستین بار در کتاب «نقض» به کار رفته است. مؤلف، شیعه اصولیه را پیرو عقل گرایان پیشین، همچون شیخ مفید و سید مرتضی و شیخ طوسی و مرحوم طبرسی و ابوالفتوح رازی می داند و از جماعتی با عنوان «حشویه» نیز یاد می کند که باورهای شبیه «اخباری ها» در قرون بعد داشتند. دیدگاه های اعتدالی و تقریبی عبدالجلیل نیز در نقض فراوان به چشم می خورد. وی در تمام کتاب، نشان می دهد که مخالف خشونت مذهبی، تکفیر و تفسیق و تهمت های مذهبی است. همچنین به نوعی مدارا و رواداری بر پایه توحید و عدل تمایل نشان می دهد؛ مانند آنجا که می نویسد: «مذهب و مقالات اسلامیان مختلف است و پادشاه، راعی رعیت باشد و راعی را با آفتاب مشابَهت کرده اند که بر همه بقاع به نیک و بد تافته شود و نیک و بد به دنیا به حجت ظاهر شود، و به قیامت پدید آید محق از مبطل و تقی از شقی و موافق از منافق.» (ص 64-63) افزون بر آن، اعتقاد به اصول کلی عدل و توحید و تنزیه و محبت اهل بیت و پرهیز از جبر و تشبیه را برای نجات کافی می داند؛ چنانکه می نویسد: «امام بوحنیفه کوفی -

رضی الله عنه -... فضیلاى اصحاب او را معلوم است که او را منصور کشت به سبب دوستی و پیروی آل رسول... از بزرگان تابعین است و چند صحابی بزرگ را دیده است؛ چون جابر عبدالله و انس مالک... و همه روایت از محمدباقر و جعفر صادق کند و موحد و عدلی مذهب بوده است و به آل مصطفی تولا کرده است... و با رحمت به جوار خدای شد.» (ص 159) عبدالجلیل کتابی با نام «تنزیه عایشه» نیز نوشته است که اکنون در دست نیست. در خطبه نقض و در میانه کتاب نیز بر وی درود می فرستد؛ اگرچه توبه را از مخالفت با علی (ع)، بر او واجب می شمارد و او را به دلیل ممانعت از دفن امام حسن (ع) در کنار پیامبر (ص) سرزنش می کند. احترام به صحابه و خلفا و پرهیز از لعن و ناسزاگویی به آنها و حتی ستایش آنها در نقض فراوان است. وی آنان را «بزرگان دین» و «السابقون» می خواند و شیعه را از مدح ابولؤلؤ و شتم صحابه بری می داند. اما می پذیرد که گروهی از پیروان تشیع (اخباری و حشوی) بر خلاف شیعه اصولی، به راه غلو و خطا رفته اند. در نقض، ضمن احترام به صحابه و خلفا، موضع شیعی به طور کامل حفظ شده است: «مذهب شیعت در حق صحابه، کفر و شرک نیست. آن است که با وجود امیرالمؤمنین علی - علیه السلام - بوبکر و غیر بوبکر را استحقاق امامت نیست، به فقد شرایط موجب.» (ص 257) عبدالجلیل همچنین در لابه لای نوشتار خویش، حوادث و رویدادهای مهمی از صدر اسلام را بازگو می کند که بر ارزش و اهمیت کتاب می افزاید. به گفته عباس اقبال آشتیانی: «کتاب شیخ عبدالجلیل قزوینی، اگرچه مذهبی و در نقض کتاب یکی از علمای سنت است که بر شیعه تاخته بوده، لیکن از آن لحاظ که یکی از متون قدیم فارسی است که فقط چند سالی بعد از چهار مقاله نظامی عروضی و مقامات حمیدی تألیف شده و مشتمل بر بسیاری از مطالب مهم تاریخی و ادبی است، نسخه ای بسیار نفیس و گران بها است.» محمد قزوینی نیز در نامه ای که برای علی اصغر حکمت نوشته است، از این اثر با تعبیر «کتاب بسیار بسیار نفیس مهم مفید متمتع دل کش، ضالّه [= گم شده] منشوده چندین ساله این حقیر، یعنی کتاب مستطاب جلیل القدر عظیم الشأن نادر الوجود اعزّ از کبریت احمر» یاد می کند.

نثر کتاب نقض، میان نثر مرسل و نثر فنی است و بلکه - به رغم اکثر نثرهای قرن ششم - به نثرهای مرسل، مانند مقدمه شاهنامه ابو منصور، حدود العالم، قابوسنامه و سفرنامه ناصر خسرو نزدیک تر است. از نشانه های نثر

فنی در نقض، کلمات عربی، حذف افعال به قرینه، اطناب و استشهاد به آیات و روایات و مثل های عربی است. به گفته صفا در تاریخ ادبیات فارسی: «کتاب نقض با انشایی بسیار روان و پخته و در عین حال عالمانه و استوار و مستدل نوشته شده است. در پاره ای از موارد این کتاب شیوه بیان و عاظ که نثری شبیه به نثر مسجع و یا بهتر بگوییم از قبیل نثر موزون است، به کار رفته، ولی این گونه موارد کمیاب است. اگرچه لحن نویسنده کتاب بر اثر استدلال و استشهاد به احادیث و اخبار و روایات در برخی موارد خشک است، اما در پاره ای موارد که در راه دفاع از هم کیشان خود است، نفسی مؤثر و کلامی جالب و دل انگیز می یابد. روی هم کتاب نقض از جمله متون خوب نثر پارسی در قرن ششم و در زمره کتب درجه اول آن قرن است.»

دکتر سید جلال الدین حسینی، معروف به محدث ارموی، پس از قریب به سی سال تحقیق و پژوهش، در سال 1328 ش. تصحیح این کتاب را به اتمام رساند. چاپ و انتشار نخست کتاب، با حجم 743 صفحه وزیری، به ضمیمه پانزده صفحه مقدمه مصحح، در سال 1331 ش. بود. مصحح، سپس، کتاب کوچکی با نام مقدمه نقض و تعلیقات آن در 160 صفحه در سال 1335 ش. و نیز نوشته دیگری با عنوان کلید نقض و تعلیقات آن به سال 1336 ش. منتشر کرد.

در تصحیح مجدد، تعلیقات کتاب را به دوهزار صفحه (حدود سه برابر اصل کتاب) رساند و در سال 1358 ش. کتاب را در سه جلد (یک جلد متن کتاب و دو جلد تعلیقات) آماده نشر کرد؛ اما هنگام تنظیم مقدمه آن، روی در نقاب خاک کشید و کتاب، چند روزی پس از رحلت وی منتشر شد. در سال 1391 ش. مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، به مناسبت کنگره بزرگداشت عبدالجلیل قزوینی رازی، چاپی منقح از تصحیح محدث ارموی را با ویرایش و تحقیق جدید، همراه خلاصه تعلیقات ارموی و نیز نمایه موضوعی، در مجموعه آثار کنگره بزرگداشت عبدالجلیل رازی قزوینی منتشر کرد. این مؤسسه، در سال 1395 نیز «بازنگاشت نقض» را منتشر کرد که بازنگاری دکتر سید علی موسوی گرمارودی از همان اثر پیش گفته به زبان امروز بود.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 264 و بخش تعلیقات، ص 290؛ اعیان الشیعه، ج 10، ص 16؛ بحار الانوار، ج 102، ص 281 و 251؛ «معرفی و بررسی کتاب نقض» مجله سخن تاریخ، تابستان 1387 ش. ش 3، ص 56-73؛ نقض، چاپ دارالحدیث، مقدمه؛ مجله سخن، دوره چهارم، شماره 3، بهمن ماه 1331 ش.، ص 239-241.

عبدالجلیل رازی، مدرسه

عبدالجلیل بن ابی الحسین بن ابی الفضل

ص: 560

قزوینی، مؤلف کتاب نقض به تصریح خود، در شهر ری مدرسه ای داشته است: «مرا در شهر سنهٔ خمسین و خمسّمائه به روز آدینه بعد از نماز به مدرسهٔ بزرگ خود نوبت مجلس بود، و در آن به مذهب اباحتیان طعن می رفت.» ظاهراً قید «بزرگ» در عبارت «به مدرسهٔ بزرگ خود» می رساند که جز این مدرسه، مدرسهٔ دیگری نیز داشته است.

منبع: ری باستان، ج 1، ص 537.

عبدالحسین بن عبدالعزیز رازی

مستسخ کتاب در قرن نهم. نسخه ای از نهج البلاغه به خط او در کتابخانهٔ آستان قدس امام رضا (ع) نگهداری می شود که تاریخ فراغت از آن 885 است. خطاط، خود را این گونه معرفی کرده است: «کتبه الفقیر عبدالحسین بن عبدالعزیز الحافظ الرازی.»

منابع: دراسة حول نهج البلاغه، ص 147؛ مجلهٔ تراثنا، ج 7، ص 27.

عبدالحسین بن مهدی بن حسن بن خلیل بن علی رازی حلی

طیب، ادیب، شاعر و از نوادگان طیب مشهور، خلیل بن علی بن ابراهیم بن علی رازی تهرانی (1180-1280 ق.). جدّ خاندان بزرگ خلیلی تهرانی. وی در نجف به دنیا آمد و در حله درگذشت. از تألیفات او است: تعالیق علی شرح ابن نفیس فی الطب؛ أرجوزة فی النبض؛ حواش علی القانون. اشعار بسیاری نیز از او بر جای مانده است.

منبع: معجم المؤلفین، ج 4، ص 124 و ج 5، ص 89.

عبدالرحمن بن ابراهیم رازی

محدث اهل سنت. یحیی بن ابی طالب از او روایت کرده است و او از فرات بن سائب و او از میمون بن مهران و او از ضبة بن محصن و او از عمر، خلیفهٔ دوم.

منبع: تفسیر السمرقندی، ج 2، ص 59.

عبدالرحمن بن ابی بکر رازی

محدث قرن سوم. از عباس بن محمد بن حاتم دوری (م 271 ق.) و زعفرانی روایت کرده است.

منبع: الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 1، ص 98 و 172 و 266 و ج 2، ص 116 و ج 7، ص 265.

عبدالرحمن بن ابی حازم رکاب رازی، ابوالقاسم

فقیه و محدث قرن پنجم. در ری می زیست و برای نشر حدیث به قزوین رفت. از ابو منصور بن زیاد (در سال 467 ق.) محمد بن حجاج و ابو معمر جعفر بن علی وزان حدیث شنیده است. عبدالله بن محمد بن جعفر، ابونجیب

سعید بن محمد بن ابی بکر حمامی (از مشایخ منتجب الدین) و محمد بن اسماعیل بخاری (در سال 493 ق.) از او روایت کرده اند.

منابع: خاتمة مستدرک الوسائل، ج 1، ص 175-176؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 246؛ لسان المیزان، ج 5، ص 83.

عبدالرحمن بن احمد بن حسن بن بندار عجلی رازی، ابوالفضل

محدث، مقری، ادیب و زاهد. اصل او از ری بود، و بنا بر قولی، در مکه به دنیا آمد. در ری از جعفر بن عبدالله بن یعقوب بن فناکی، و در نیشابور از سلمی (مؤلف آداب الصحبه)، و در مکه از ابن فراس و ابوالحسن احمد بن ابراهیم بن قریش، و در مصر از ابومسلم محمد بن احمد بن علی (کاتب بغدادی)، و در دمشق از ابوالحسین کلایی حدیث شنید. قرائت ابن عامر و علی بن عبدالله بن مجاهد را در دمشق آموخت. همچنین در این شهر، کتاب آداب الصحبه سلمی را بر علی بن محمد حنائی و عبدالعزیز کتانی و محمد بن علی حداد املا کرد. از روایان او ابوبکر خطیب، هبة الله بن عبدالوارث شیرازی، ابوسهل محمد بن ابراهیم بن سعدویه، ابوعبدالله خلال و فاطمه بنت محمد بن احمد بغدادی است.

ابن عساکر از روایان اخبار نقل می کند که وی، در مسجدی گمنام مأوا داشت و هرگاه که مردم، از جای او باخبر می شدند، به مسجدی دیگر می رفت. ذهبی درباره او می نویسد: «امام زاهد، جلیل القدر، مقری فاضل، کثیر التألیف و خلوت گزین بود. بر خود سخت می گرفت و بیشتر عمر خود را به علم قرائت گذراند. تنها و بسیار سفر می کرد.» از آثار او است: جامع الوقوف و اللوامح فی القراءات. در سال 454 ق. در نیشابور درگذشت.

منابع: تاریخ مدینه دمشق، ج 3، ص 285؛ تاریخ الاسلام، ج 30، ص 361-365؛ الوافی بالوفیات، ج 18، ص 60؛ شذرات الذهب، ج 3، ص 293-120؛ معجم المؤلفین، ج 5، ص 116؛ هدیة العارفین، ج 1، ص 517.

عبدالرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی رازی، ابومحمد

محدث شیعی، حافظ، واعظ و معروف به مفید نیشابوری. در ری می زیست و برای شنیدن حدیث از موافق و مخالف، به غرب و شرق جهان اسلام سفر کرد. در ری، سمت استادی و پیشوایی اصحاب حدیث را داشت. او عموی پدر ابوالفتوح رازی بود و نزد شریف رضی و برادرش علم الهدی و شیخ طوسی و کراجکی و سلال و ابن براج تحصیل کرد. سید مرتضی و سید مجتبی فرزندان داعی حسینی و برادرزاده اش ابوالفتوح

ص: 562

رازی از او روایت کرده اند. در سال 445 ق. درگذشت. از آثار او است: سفینه النجاة فی مناقب اهل البيت؛ العلویات الرضویات؛ الامالی؛ عیون الاخبار؛ مختصرات فی المواعظ و الزواجر.

منابع: فهرست منتجب الدین، ص 75؛ اعیان الشیعه، ج 7، ص 464؛ الکنی والألقاب، ج 3، ص 199-200.

عبدالرحمن بن حسین بن حسن رازی

محدث اهل سنت در قرن سوم. از علی بن مدینی، روایت کرده است.

منبع: التعذیل و التجریح، ج 1، ص 300.

عبدالرحمن بن سعد بن یحیی رازی

محدث قرن سوم. در قزوین از ابوالحسن حسن بن علی بن زنجویه قطان قزوینی رازی (راوی سلیمان بن یزید در ری) حدیث نوشته است.

منبع: التدوین، ج 3، ص 145.

عبدالرحمن بن سنان مقری رازی، ابویحیی

محدث و مقری. از عبدالعزیز بن ابی رواد و نعیم بن میسر و معاویه بن حبیب روایت کرده است و یحیی بن عبدك قزوینی، ابوزرعه، عطیه عوفی، ابوحاتم رازی و فضل بن شاذان از او. ابوحاتم رازی او را تصدیق کرده است. در ری با محدث نامی، احمد بن داوود صیدانی همسایه بوده است.

منابع: الجرح و التعذیل، ج 5، ص 242 و ج 3، ص 13 و ج 2، ص 50 و ج 8، ص 388؛ التعذیل و التجریح، ج 1، ص 296-297؛ تاریخ الاسلام، ص 255-256.

عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد دشتکی رازی، ابومحمد

محدث و مقری. اصل وی از مرو بود، اما همراه پدرش در ری اقامت داشت. پدر و جدش نیز از محدثان بودند. روایت کرده است از: پدرش، جریر بن عبدالحمید، ابوسلمان شیبانی، زهیر بن معاویه، ابن سنان، ابوجعفر رازی، عمرو بن ابی قیس، ابراهیم بن طهمان، ابویحیی زکریا عتبی، عبدالله بن علاء بن خالد، عیسی بن ضحاک کندی (برادر جراح بن ضحاک) و یعقوب قمی. از او روایت کرده اند: احمد بن ازهر، محمد بن حمید رازی، احمد بن فرات، محمد بن بکیر حضرمی، محمد بن مهران جمال، یوسف بن موسی قطان، ابوغسان محمد بن عمرو، احمد بن ابی سریج، عثمان بن محمد انماطی، عبد بن حمید، هارون بن حیان قزوینی، یحیی بن موسی، محمد بن مهران حمال، احمد بن سعید رباطی، و حجاج بن حمزه خشابی، محمد بن عمار بن حارث، و پسرانش (عبدالله

و احمد بن عبدالرحمن، مشهور به حمدون رازی) و بسیاری دیگر از محدثان ری.

منابع: الجرح و التعديل، ج 1، ص 577 و ج 2، ص 59 و ج 4، ص 90، و ج 5، ص 254-255؛ معجم الكبير، ج 1، ص 136؛ الضعفاء، ج 1، ص 190؛ الثقات، ج 8، ص 372؛ تاريخ مدينة دمشق، ج 28، ص 7؛ تقريب التهذيب، ج 1، ص 40؛ تهذيب التهذيب، ج 6، ص 188؛ تاريخ الاسلام، ج 14، ص 229-233.

عبدالرحمن بن عمر سهل صوفی رازی، ابوالحسین

منجم، اهل ری. عالم به علم افلاك و منجم عضدالدوله دیلمی بود. از مؤلفاتش الكواكب الثابتة است که مبتنی بر کتاب مجسطی بطلمیوس است، اما به متابعت از آن بسنده نکرده است؛ بلکه خود ستارگان را رصد و اندازه و مکان آنها را معین کرده است. از دیگر آثار او، مطارح الشعاعات، الصور السمائية، المعمول فی الصور، و ارجوزة فی الفلك است. صاحب مفتاح الكرامه عقیده دارد کتاب های او در علم نجوم، بی مانند است. در سال 376 ق. در پنجاه و شش سالگی درگذشت.

منابع: مفتاح الكرامه، ج 12، ص 249؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ج 2، ص 45؛ الاعلام، ج 4، ص 93؛ معجم المؤلفین، ج 5، ص 162.

عبدالرحمن بن محمد بن ادریس بن منذر تیمیمی حنظلی رازی، ابومحمد، ابن ابی حاتم

شیخ الاسلام، محدث، فقیه شافعی، مفسر، حافظ، رجالی، تراجم نگار و از دانشمندان بنام ری، مشهور به ابن ابی حاتم رازی. پدر او، محمد بن ادریس، معروف به ابوحاتم رازی، از بزرگان و دانشمندان ری بود. در ری، دروازه و مسجدی به نام او وجود داشت. در سال 240 ق. به دنیا آمد و به سال 327 ق. درگذشت. عراق، مصر، دمشق و خراسان، مقصد سفرهای علمی او بوده است. مشهورترین استادان او، پدرش و ابو زرعه رازی، جعفر بن منیر رازی، احمد بن سنان قَطَّان، احمد بن منصور رمادی، یونس بن حبیب اصفهانی، ابوالحسین احمد بن محمد بن ابی سلم رازی، ابوبکر محمد بن فضل موسی قسطنطینی رازی، ابوسعید اشج، علی بن منذر طریقی، حسن بن عرفه، یونس بن عبدالاعلی، محمد اسماعیل آحمسی، حجاج بن شاعر، محمد بن حسان ازرق، محمد بن عبدالملک

ص: 564

ابن زنجویه، محمد بن مسلم بن واره، صالح بن احمد بن حنبل، احمد بن اصرم، علی بن جنید و مسلم بن حجاج است. از محمد بن یعقوب دمشقی، یزید بن محمد بن عبدالصمد، سعد بن محمد بیروتی، ابوالعباس عبدالله بن محمد بن عمر بصری، ابوزرعۀ رازی، محمد بن مسلم بن واره، احمد بن حنبل و پدرش و بسیاری دیگر از محدثان قرن چهارم روایت کرده است. از فضل بن شاذان نیشابوری نیز قرائت قرآن آموخت. در عراق، که در آن روزگاران کانون فقه و حدیث بوده است، شهرت و منزلت علمی بسیار می یابد.

برخی از راویان او عبارت اند از: ابوالحسین محمد بن عبدالله، ابوالعباس احمد بن محمد بصیر، ابواحمد حسین بن علی بن محمد تمیمی نیشابوری، ابوالحسین احمد بن جعفر بحیری، یوسف بن قاسم میانجی و برادرش احمد، علاء بن حملویه، ابوالعباس احمد بن محمد رازی، ابوالقاسم ابراهیم بن محمد نصرآبادی، ابوسعید عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب رازی، حسینک تمیمی، ابوالشیخ عبدالله بن محمد بن حیان اصفهانی، ابواحمد حاکم، عبدالله بن محمد اسد، حمد بن عبدالله اصفهانی، ابراهیم و احمد، دو فرزند محمد بن یزداد، علی بن قصّار، علی بن عبدالعزیز بن مدرک و ابوحاتم بن حبان بستی.

ابن ابی حاتم رازی در طریق شیخ طوسی در کتاب الامالی قرار گرفته است و شیخ صدوق، به واسطه، از او در کتاب های الامالی، علل الشرائع و عیون اخبار الرضا (ع) روایت کرده است. مهم ترین آثار او عبارتند از: الجرح و التعديل، آداب الشافعی و مناقبه، علل الحدیث، کتاب الزهد، کتاب الکنی، الفوائد الکبیره، الرد علی الجهمیه، ثواب الأعمال، المراسیم، تفسیر القرآن العظیم (معروف به تفسیر ابن ابی حاتم). در میان آثار او، الجرح و التعديل، اهمیت بیشتری دارد و بارها چاپ شده است. این کتاب، راویان حدیث و گروهی از تابعین را جرح و تعدیل کرده و از منابع مهم اهل سنت در علم رجال است.

منابع: تذکرة الحفاظ، ج 3، ص 26؛ طبقات المفسرین، ص 17؛ شذرات الذهب، ج 2، ص 308؛ الاعلام، ج 4، ص 99؛ هدیة العارفین، ج 1، ص 513؛ ری باستان، ج 1، ص 239 و 328؛ مستدرکات علم رجال الحدیث، ج 4،

ص 381. تاریخ مدینه دمشق، ج 35، ص 357-366؛ سیر اعلام النبلاء، ج 19، ص 164؛ میزان الاعتدال، ج 2، ص 587؛ طبقات الشافعیه، ج 3، ص 324؛ الوافی بالوفیات، ج 18، ص 228.

عبدالرحمن بن محمد بن سلم رازی اصفهانی، ابویحیی

محدث، حافظ کبیر، امام جامع اصفهان و مصنف مسند و تفسیر. از عبدالعزیز بن یحیی، یحیی بن ضریس، ابوسعید اشج، عبدالله بن جعفر مقدسی خزاعی، سلمة بن شیبب، سهل بن عثمان، محمد بن ابی عمر عدنی، حسین بن عیسی زهری و دیگران روایت کرده است، و قاضی ابواحمد عسال، عقیلی (صاحب ضعفاء العقیلی)، ابوالقاسم طبرانی (صاحب المعجم الکبیر)، ابوالشیخ بن حیان، عبدالرحمن بن سیاه، ابوعبدالله صفار و دیگران از او حدیث شنیده اند. در سال 291 ق. در اصفهان درگذشت.

منابع: المعجم الکبیر، ج 5، ص 151؛ الضعفاء، ج 2، ص 31 و 329 و ج 4، ص 234؛ طبقات المحدثین بأصبهان، ج 3، ص 530-532؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 21، ص 40600؛ سیر اعلام النبلاء، ج 13، ص 530-531؛ تاریخ الاسلام، ج 22، ص 194-195؛ ذکر اخبار اصبهان، ج 1، ص 149 و ج 2، ص 112؛ الوافی بالوفیات، ج 18، ص 135؛ تذکره الحفاظ، ج 2، ص 690-691؛ معجم المؤلفین، ج 5، ص 174-175.

عبدالرحمن بن محمد بن یوسف طرائفی رازی، ابومحمد

محدث قرن چهارم، معروف به طرائفی. در سال 391 ق. از راه حج به بغداد رفت، و از محمد بن عیسی بن محمد وسقندی، محمد بن هارون زنجانی، حامد بن محمد هروی، سلیمان بن احمد طبرانی، احمد بن بندار اصفهانی، عبدالرحمن بن محمد بن بلخی و میسره بن علی قزوینی و گروهی دیگر، حدیث گفت. احمد بن محمد عتیقی (از مشایخ خطیب بغدادی) از او حدیث شنیده است.

منبع: تاریخ بغداد، ج 10، ص 300 و ج 13، ص 39.

عبدالرحمن بن مغراء بن عیاض بن حارث دوسی رازی، ابوزهریر

محدث. در یکی از قرای ری می زیست. مدتی در اردن قضاوت کرد و سپس به دمشق و عراق رفت. جد او حارث بن عبدالله، همراه پدر و هفتاد نفر دیگر به مدینه رفت و پس از دیدار با رسول الله (ص)، اسلام آورد. حارث تا پس از ارتحال حضرت در مدینه ماند. برخی از مشایخ عبدالرحمن بن مغراء در حدیث بدین شرح است: اعمش، اسماعیل بن ابی خالد، یحیی بن سعید انصاری، محمد بن سوجه، عبدالملک بن سعید بن ابجر، عبیدالله بن

ص: 566

عمر عمری، محمد بن اسحاق یسار (صاحب المغازی)، مجالد بن سعید، فضیل بن غزوان، اجلح بن عبدالله کندی، فطر بن خلیفه، عطیة بن حارث حمدانی، عقبه بن ابی عیزار، رشدین بن کریب، خالد بن مغراء (برادرش) و مغراء بن عیاض بن حارث (پدرش). روایت کرده اند از او: سلیمان بن عبدالرحمن، محمد بن عائد، محمد بن مبارک صوری، محمد بن حمید، عیسی بن ابی فاطمه، ابراهیم بن موسی الفراء، محمد بن عمرو زنیج، یوسف بن موسی قطان، علی بن میسرۀ رازی، مقاتل بن محمد رازی، فیض بن وثیق بصری، عبدالله بن عمران اصفهانی، عمرو بن رافع قزوینی، محمد بن عبدالله بن ابی حماد قطان، سهل بن زنجله رازی، عمر بن علاف رازی، عباس بن اسماعیل رازی طیالسی، عبدالسلام بن عاصم رازی جعفی هسنجانی رازی و...

ابن عدی او را از ضعفاً شمرده، ولی ابوزرعہ تصدیقش کرده است. پیش از آغاز قرن سوم درگذشت.

منابع: تاریخ الکبیر، ج 5، ص 355؛ المعجم الکبیر، ج 7، ص 161؛ الجرح و التعدیل، ج 6، ص 216؛ تاریخ الاسلام، ج 13، ص 278 و ج 17، ص 252؛ الاستیعاب، ج 1، ص 293؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 4، ص 289؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 35، ص 455-460؛ سیر اعلام النبلاء، ج 9، ص 300-301.

عبدالرحیم بن سلیمان کوفی رازی، ابوعلی

محدث ثقة امامی، حافظ، مصنف و از اصحاب امام صادق (ع). از قبیلۀ طی بود و در کوفه سکنا داشت. ابوحاتم رازی، او را «صالح الحدیث»، و وکیع حدیث وی را در کمال صحت می دانست. ابن معین نیز توثیقش کرده است.

از اشعث بن سوار، حمید بن ابی دهره، عاصم احول، اسماعیل بن ابی خالد، سلیمان اعمش، عبدالاعلی بن ابی مساور جرار، مختار بن لفل و واصل بن سائب روایت کرده است. سهل بن زنجله، محمد بن سعید بن اصفهانی، ابوبکر بن ابی شبیه، ابراهیم بن موسی، سهل بن عثمان عسکری، عبدالله بن هاشم کوفی و عبدالحمید بن شیبانی از او روایت کرده اند. با حفص بن غیاث هم درس بوده است. در 187 ق. درگذشت.

منابع: تاریخ الکبیر، ج 6، ص 102؛ الجرح و التعدیل، ج 5، ص 339، و ج 6، ص 26؛ منهج المقال، ص 193؛ شذرات الذهب، ج 1، ص 315؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 8، ص 127-128؛ الثقات، ج 8، ص 412؛ میزان الاعتدال، ج 4، ص 22؛ تاریخ الاسلام، ج 12، ص 267 - 268؛ الوافی بالوفیات، ج 18، ص 197؛ نقد الرجال، ج 3، ص 57؛ الطبقات الکبری، ج 6، ص 57؛ معجم المؤلفین، ج 5، ص 205.

ص: 567

عبدالرحیم بن مظفر بن عبدالرحیم بن علی حمدونی رازی، ابومنصور

محدث قرن پنجم. از خاندانی اهل حدیث بود و از پدرش و ابوبکر اسماعیل بن علی بن احمد بن محمد بن یوسف خطیب نیشابوری و ابوطاهر محمد بن عبدالعزیز بن ابراهیم اصم و ابوالفضل ظفر بن داعی بن مهدی علوی حدیث شنید. ابن عساکر - چنانکه در معجم شیوخش گفته - در ری نزد او شاگردی کرده است. منتجب الدین رازی حدیث 38 از کتاب اربعین را از او شنیده است. او راوی صحیفه الرضا است و آن کتاب را نزد قاضی ابوالمحاسن عبدالواحد بن اسماعیل رویانی (مقتول در 502 ق.) قرائت کرده است.

منابع: الأربعون حدیثا، ص 70؛ التحبیر، ج 1، ص 214؛ موسوعة طبقات الفقهاء، ج 5، ص 150؛ خاتمة مستدرک الوسائل، ج 1، ص 219؛ الجواهر السنیة، ص 583؛ تاریخ مدینه دمشق، ج 39، ص 396؛ مستدرکات اعیان الشیعه، ج 2، ص 192.

عبدالسلام بن عاصم جعفی هسنجانی رازی

محدث. از احمد بن حنبل، ادریس بن محمد روذی، اسحاق بن اسماعیل رازی جبویه، حکم بن محمد طبری، زید بن حباب، شجاع بن ولید، عبدالله بن نافع زبیری، عبدالرحمن بن حکم بن بشیر، عبدالرحمن بن عبدالله دشتکی، عبدالرحمن بن مصعب بن قطان، عبدالمجید بن عبدالعزیز بن ابی رواد، علاء بن عبدالجبار عطار، محمد بن اسماعیل بن ابی فدیك، حریر بن عبدالحمید و صباح بن محارب و عبدالرحمن بن مغراء، معاذ بن هشام دستوائی، معن بن عیسی بن جعفر جمال، یحیی بن ضریس رازی، یزید بن هارون، یوسف بن یعقوب صفار و... روایت کرده است. ابن ماجه، احمد بن جعفر جمال، احمد بن خلیل ختن مهران، اسحاق بن محمد بن حسن رازی، جعفر بن احمد بن خلیل رازی، حسن بن عباس رازی، ابویحیی عبدالله بن احمد بن ابی مسره مکی، علی بن حماد، علی بن صالح بزاز، قاسم بن ابراهیم بن حسن همدانی، ابوحاتم محمد بن ادریس رازی، محمد بن ایوب بن ضریس رازی، محمد بن عباس بن بسام رازی، محمد بن عبدالله بن سلیمان حضرمی، محمد بن عمار بن عطیه رازی، علی بن حسین بن جنید رازی، عبدالرحمن بن مغراء دوسی رازی، محمد بن شعیب بن خطاب رازی مؤدب (تاجر ساکن استرآباد) و... از او نقل حدیث کرده اند. ابوحاتم رازی او را از مشایخ حدیث خوانده است.

ص: 568

هسنجان یا هسنگان، از قرای مهم ری بوده است، و دانشمندانی از آن برخاسته اند. حسین کریمان، مؤلف ری باستان، احتمال داده است که دیه سنگان که اکنون از توابع شمیران است، همان هسنگان قدیم باشد که تخفیف شده است؛ به قیاس رشکان و ارشکان، ولاسگرد و بلاسگرد، رنبویه و ارنبویه، فریدون و آفریدون، فراسیاب و افراسیاب، مرداد و امرداد...

منابع: تهذیب الکمال، ج 3، ص 82-84؛ تهذیب التهذیب، ج 6، ص 287؛ معجم البلدان، ج 4، ص 974؛ تاریخ جرجان، ص 407؛ الجرح و التعديل، ج 6، ص 216؛ تاریخ الاسلام، ج 17، ص 252؛ معجم المؤلفین، ج 1، ص 131؛ ری باستان، ج 3، ص 639.

عبدالسمیع یزدی رازی حائری

فقیه اصولی امامی. کتاب مناہج الاسرار فی شرح نتایج الافکار را در علم اصول، در سال 1260 ق. نوشت.

منبع: الذریعه، ج 22، ص 342.

عبدالصمد بن احمد بن علی سلیطی، ابومحمد

حافظ و محدث، معروف به طاهر نیشابوری، در ری به دنیا آمد و در آنجا بالید. از ابوعبید صخر بن محمد طوسی در ری و عبدالکریم بن احمد مطری در ساوه و عبدالملک بن عبدالغفار بصری و گروهی دیگر در همدان و از ابوعلی بن مذهب و قاضی ابوطیب و ابوالقاسم تنوخی در بغداد حدیث شنید. ابن طیوری و ابن بدران حلوانی و محمد بن حسین مرزوقی از او حدیث شنیدند. در همدان سکونت گزید و در آن شهر در سال 482 ق. درگذشت. شیرویه او را صدوق و کثیر الرحله (در کسب حدیث) دانسته و یحیی بن منده او را یکی از حفاظ صحیح النقل خوانده است.

منبع: تذکره الحفاظ، ج 4، ص 1223-1224.

عبدالصمد بن عبدالعزیز مقری رازی

محدث. از عمرو بن ابی قیس روایت کرده است و او از بشیر بن عاصم و او از عثمان بن یقظان و او از زاذان و او از عبدالله و او از رسول الله (ص). حسن بن علی بن مهران متوئی، عتاب بن اعین کوفی و علی بن سهل رازی و محمد بن خالد رازی از او روایت کرده اند.

منابع: معجم الکبیر، ج 2، ص 124؛ الجرح و التعديل، ج 1، ص 46 و ج 3، ص 12 و ج 7، ص 12 و 245؛ الکامل فی ضعفاء الرجال، ج 6، ص 323.

عبدالصمد بن محمد الدعوی، رشیدالدین رازی

از فقهای شیعی مذهب ری. نامش در پاره ای از منابع شیعی آمده است.

ص: 569

عبدالعزیز بن ابی عثمان رازی

محدث. از سفیان ثوری، محمد بن مسلم طائفی، موسی بن عبیده، فضیل بن عیاض و حماد بن دلیل (قاضی مدائن) روایت کرده است. برخی از روایان او بدین قرارند: مؤمل بن اسماعیل، زهیر بن عباد الرواسی، عبدالرحمن بن حکم بن بشیر، علی بن میسره، هارون بن اسحاق همدانی، ابوهشام رفاعی و محمد بن حمید.

ابوحاتم رازی او را ثقه دانسته و نقل شده است که وکیع، دیگران را به شنیدن حدیث او دعوت می کرده است.

منابع: الجرح و التعديل، ج 1، ص 69 و ج 5، ص 390؛ سنن الدارقطني، ج 1، ص 217؛ ابن ابی حاتم رازی، تفسیر القرآن العظیم، ج 5، ص 1439 و ج 8، ص 2769-2770؛ ابن کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج 1، ص 320؛ تاریخ مدینة دمشق، ج 32، ص 109؛ تاریخ الاسلام، ج 13، ص 290-291؛ الثقات، ج 8، ص 396؛ الضعفاء، ج 1، ص 56.

عبدالعزیز بن عبدالله بن عبدالرحمن اصفهانی رازی، ابوالقاسم

محدث. در ری زندگی و تجارت می کرده است. از حمزة بن عبیدالله بن احمد مالکی و ابوحاتم محمد بن عیسی وسقندی روایت کرده و ابوبکر احمد بن حسین بیهقی، مؤلف السنن الکبری در ری از او حدیث شنیده است.

منابع: سنن الکبری، ج 2، ص 96 و ج 3، ص 212 و ج 10، ص 269؛ تاریخ الاسلام، ج 28، ص 226.

عبدالعزیز بن عبدالله قرشی نرمقی رازی، ابویحیی

محدث. از یحیی بکاء روایت کرده است و حسن بن عمر بن شقیق رازی، ابویزید رازی و عمرو بن رافع قزوینی و محمد بن حمید رازی و نعیم بن یعقوب بن متد از او روایت کرده اند. ابن حجر و ابوحاتم رازی، او را منکر الحدیث خوانده اند. ترمذی و ابن ماجه، بیش از یک حدیث او را در کتاب های خود نیآورده اند.

منبع: تقریب التهذیب، ج 1، ص 605 و ج 6، ص 309؛ الجرح و التعديل، ج 5، ص 386-387؛ المعجم الاوسط، ج 4، ص 249؛ تهذیب الکمال، ج 18، ص 163-164 و ج 35، ص 27؛ المغنی من الضعفاء، ج 1، ص 630؛ الکاشف فی معرفة من له رواية فی کتب السنه، ج 1، ص 656.

عبدالعزیز بن محمد نصرآبادی رازی

محدث. از محله نصرآباد ری بود، و ابوحاتم رازی (محمد بن ادريس) و ابوعمر و محمد بن عبدالله نصرآبادی از او حدیث شنیده اند. ابوحاتم رازی عقیده داشت که از

نصرآباد ری کسی بلندمرتبه تر از او پدید نیامد.

منابع: الانساب، ج 5، ص 493؛ معجم البلدان، ج 5، ص 287.

عبدالعزيز بن مغيرة بن امي (اميه) منقري صفار، ابو عبدالرحمن بصرى

محدث اهل سنت، ساکن ری. از حماد بن زید و مهدی بن میمون و ابو هلال راسبی و جریر بن حازم و مبارک بن فضاله و یزید بن ابراهیم تستری و عبدالواحد بن زیاد روایت کرده است و ابوغسان تستری و یحیی ابن عبدک قزوینی و ابوزرع و عبدالملک بن ابی عبدالرحمن، ابن واره و ابوحاتم از او روایت کرده اند. ابن ابی حاتم می گوید پدرم او را صدوق و برتر از عبدالله بن عاصم می شمرد.

منابع: الجرح و التعديل، ج 5، ص 397؛ تهذيب الكمال، ج 18، ص 208-209؛ تاريخ الاسلام، ج 15، ص 269؛ تقريب التهذيب، ج 1، ص 608؛ تهذيب التهذيب، ج 6، ص 320.

عبدالعزيز بن يحيى بن عبدالعزيز بن سعد مدائني، ابو محمد / ابو عبدالرحمن

محدث قرن سوم، ساکن ری. مدتی نیز در نیشابور زیست. الموطأ را از مؤلف آن (مالک بن انس) روایت کرده است.

سلیمان بن بلال، عبدالعزیز بن محمد درآوردی، لیث بن سعد، عطف بن خالد، سعید بن بشیر، عبدالله بن وهب، علی بن سعید بن شداد رقی، مجمع بن یعقوب انصاری، محمد بن اسماعیل بن ابی فدیك، محمد بن سلیمان بن سلیط انصاری نیز از مشایخ وی در حدیث بودند. علی بن سعید بن بشیر رازی، عبدالله بن ابی سعد وراق، ابراهیم بن حسین بن دیزیل همدانی، ابراهیم بن فهد بن حکیم، ابراهیم بن محمد بن سعید صیدلانی، احمد بن داوود مکی، احمد بن سلمه نیشابوری، ابو عمرو احمد بن مبارک مستملی، جعفر بن سلیمان نوفلی مدنی، ابو یحیی زکریا بن داوود خفاف نیشابوری، سلمه بن شیب، صالح بن علی نوفلی حلبی، عتاب بن خلیل، عصمة بن ابراهیم زاهد، علی بن حسن بن ابی عیسی هلالی، علی بن حسین بن شهریار، عمر بن مدرک رازی قاص، محمد بن ایوب بن یحیی بن ضریس، ابوبکر محمد بن زنجویه بن هیثم قشیری، محمد بن سهل بن ایوب اهوازی، محمد بن عبد وهاب فراء، محمد بن علی بن زید صائغ مکی، محمد بن یونس کدیمی، مهزم بصری، موسی بن اسحاق بن موسی انصاری، یحیی بن محمد بن سکن و یعقوب بن یوسف اخرم از او روایت کرده اند. ابوحاتم رازی و ابوزرع و عقیلی و بخاری، او را در حدیث، ضعیف شمرده اند.

منابع: الجرح و التعديل، ج 5، ص 400؛

عبدالعزيز رازی

صوفی. احوال وی به درستی معلوم نیست؛ جز اینکه در زمان خود از مشایخ ری بوده و با ابوالقاسم رازی و نابلسی مصاحبت داشته است.

منبع: طبقات الصوفیه، ص 312.

عبدالعظیم حسنی (ع) / شاه عبدالعظیم

اشاره

عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب (ع)، معروف به شاه عبدالعظیم، از بزرگان و شخصیت های مهم علمی و اخلاقی در جهان تشیع است. غیر از مقام علمی و جایگاه ممتاز در نزد اهل بیت (ع)، اهمیت دیگر ایشان، مجموعه ای از حوادث تاریخی و علمی است که به نوعی به زندگانی پر فراز و نشیب ایشان مربوط می شود. با وجود این، اطلاعات تاریخی درباره جزئیات زندگی ایشان، فراوان نیست؛ اگرچه همه منابع رجالی شیعه، بیش و کم به شرح زندگانی او پرداخته اند. آنچه در پی می آید، مهم ترین رخدادهای زندگانی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است که در منابع معتبر و کهن به چشم می خورد.

1. تبار و فرزندان

نسب حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) با چهار واسطه، به سبط اکبر رسول الله (ص)، امام حسن مجتبی (ع) می رسد. نجاشی درباره نسب وی می نویسد: «هنگامی که جنازه او را برای غسل برهنه می کردند، در جیب لباس وی نوشته ای یافتند که در آن، نسبش، این گونه ذکر شده بود: من ابوالقاسم، عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن علی بن حسن بن علی بن ابی طالب هستم.» (رجال النجاشی، ج 2، ص 67، ش 651). بر اساس این نسخه از رجال النجاشی، در نسب ایشان، میان وی و امام حسن (ع)، پنج نفر واسطه وجود دارد؛ اما در

ص: 572

نسخه های معتبرتر این کتاب، میان «زید»، جدّ سوم ایشان، و امام حسن (ع)، شخص دیگری واسطه نیست (ر. ک: معجم رجال الحدیث، ج 10، ص 46، ش 6580). بنابراین، نیاکان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به ترتیب، عبارتند از:

یک. عبدالله بن علی، پدر عبدالعظیم حسنی (ع). عبدالله، در زمان حیات جدّش، حسن بن زید، متولد شد و چون قبل از تولّدش، پدرش (معروف به علیّ سدید/ شدید) در زندان درگذشت، جدّش کفالت او را بر عهده گرفت (ر. ک: سرّ السلسله العلویه، ص 24، عمده الطالب، ص 94). عبدالله در کنار جدّش، که دستی در حکومت داشت، قواعد حکومت داری را آموخت و در آن مجرب شد. شهرت او به «قافه» به این دلیل است که او از کنیز پدرش و پس از مرگ پدر به دنیا آمد و طبق سنت، قیافه شناسی برای تأیید شباهت او به پدرش آوردند و «القافه» به معنای فنّ قیافه شناسی است. عبدالله و پدر بزرگش، سرانجام مغضوب حکومت شدند. از او پنج پسر (عمده الطالب فی انساب آل ابی طالب، ص 94) و به نقلی، نه پسر (منتهی الآمال، ص 1، ص 466) بر جای ماند که یکی از ایشان عبدالعظیم حسنی (ع) است.

دو. علی بن حسن. نام جدّ اول حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، علی و لقب او «سدید» یا «شدید» (عمده الطالب، ص 93 و 70) است. او بسیار عظیم المنزله و جلیل المرتبه و از مبارزان علوی در عصر عباسی بود. وی همراه پسرعمویش عبدالله محض (پدر محمد، نفس زکیه) و گروهی دیگر از سادات حسنی، در دوران خلافت منصور بر ضدّ عبّاسیان قیام کرد. جمعی از آنان و از جمله وی، دستگیر و به بغداد منتقل شدند. او پس از مدّتی در زندان وفات یافت (سرّ السلسله العلویه، ص 22؛ عمده الطالب، ص 70 و 94). براساس روایتی از امام حسن عسکری (ع)، حرمت و جایگاه بلند علی شدید به اعتبار وجود عبدالعظیم حسنی (ع) در نسل او است: «لولا عبدالعظیم الحسنی لقلنا ما اعقب علی الشدید؛ اگر عبدالعظیم حسنی در نسل علی شدید نبود، بی گمان می گفتیم که او عقیم بود و اولادی نداشت.» (جنة النعیم، ص 109).

سه. حسن بن زید. جدّ دوم عبدالعظیم حسنی (ع)، «حسن» نام داشت و به حسن الامیر شهره بود. وی تنها پسر زید بن حسن بود و از بزرگان عصر خودش به شمار می رفت، و در بین بنی هاشم، به کرم، سخاوت و خدمت به محرومان شهرت داشت. مشهور است که وی

نخستین علوی است که در دستگاه حکومت بنی عباس منصب گرفت؛ زیرا پسر عمهٔ سفاح، نخستین خلیفهٔ عباسی بود. حسن بن زید، همچون عباسیان، لباس سیاه می پوشید و پنج سال از طرف منصور عباسی حاکم مدینه و مکه شد؛ اما پس از چندی، به دلیل حمایت علنی از علویان، مغضوب خلیفه گردید و به زندان افتاد (تاریخ الإسلام، ج 4، ص 414) و در سال 168 ق. در هشتاد یا هشتاد و پنج سالگی در مدینه از دنیا رفت (سّر السلسله العلویه، ص 21؛ عمدة الطالب، ص 70).

چهار. زید بن حسن (ع). جدّ سوم حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، زید فرزند بزرگ امام حسن مجتبی (ع) است. وی با لبابه دختر عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب و همسر حضرت ابوالفضل (ع)، که در کربلا به شهادت رسید، وصلت کرد و از این طریق با جدّ عباسیان خویشی یافت. در دوران بنی امیه، مردم مدینه به سبب شرافت نسب و سبب، به او توجه می کردند و مدتی نیز از سوی برخی از خلفای بنی امیه، مسئولیت امور صدقات رسول الله (ص) را بر عهده داشت؛ اما وقتی سلیمان بن عبدالملک به خلافت رسید، او را از آن منصب برکنار کرد (عمدة الطالب، ص 70). زید به جلالت قدر، کرامت طبع، عزّت نفس و کثرت نیکوکاری، وصف شده است. شاعران، او را ستوده اند و مردم از هر سو برای برخورداری از فضلش به وی روی می آوردند (الإرشاد، ج 2 ص 21). در یک صد سالگی یا اندکی کمتر از آن، چشم از جهان فرو بست (سّر السلسله العلویه، ص 22؛ عمدة الطالب، ص 69 و 91)، و در محلی به نام «حاجز» در چند منزلی مدینه دفن شد (سّر السلسله العلویه، ص 20). زید بن حسن دو فرزند از خود بر جای گذاشت؛ به نام های نفیسه و حسن. نفیسه از زنان متقی و عارفه و عروس امام صادق (ع) بود و در قاهره زیست. مردم مصر که بیشتر شافعی مذهب اند، برای مزار او ضریح و گنبد و بارگاهی باشکوه ساخته اند و او را «سّتی نفیسه» می خوانند. «مقام نفیسه» از زیارت گاه های نامدار در شهر قاهره است و مردم، صاحب آن را مستجاب الدعوه می دانند (ر. ک: مجموعه مقالات کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 2، «شرح حال نفیسه خاتون»، ص 217-240).

نگاهی گذرا به زندگی نامه نیاکان و خاندان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) نشان می دهد که این خاندان، دارای دو ویژگی برجسته بودند: نخست، مبارزه و پیکار با حاکمان وقت (چنان که پدر عبدالعظیم حسنی (ع) در زندان از دنیا رفت و ایشان پدر خود را ندید و

جدّ ایشان نیز مدتی در زندان به سر برد، دوم، کرامت طبع، عزّت نفس و خدمت به محرومان. ملقب شدن عبدالعظیم به حضرت «السید الکریم»، ریشه در این ویژگی خانوادگی دارد. لقب مشهور و متأخر ایشان در میان ایرانیان و فارسی زبانان معاصر، یعنی «شاه» نیز به دلیل جایگاه معنوی و حشمت گنبد و بارگاه ایشان در شهر ری بوده است. در گذشته، در عرف عامّه مردم، کلمه «شاه» برای تجلیل و احترام به کار می رفت؛ چنان که به امیر مؤمنان، علی (ع)، «شاه مردان» و به امام حسین (ع)، «شاه شهید» یا «شاه شهیدان» می گویند. درباره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) کلمه شاه، در کتاب های سده سیزده به کار رفته است.

عبدالعظیم حسنی (ع) در جوانی با دخترعموی پدرش، خدیجه دختر قاسم بن حسن بن زید بن حسن ازدواج کرد و با امامزاده طاهر (مدفون ری) باجناق بود (تذکره العظیمیه، ص 38؛ سفینه البحار، ج 2، ص 121). نتیجه این ازدواج فرزندی به نام محمد بود (عمده الطالب، ص 90). محمد، همه عمر خویش را در زهد و عبادت گذراند و بدون فرزند از دنیا رفت (همان، ص 49). برخی گفته اند که قبر وی همان مزار معروف به سید محمد، نزدیک سامرا است. دو پسر دیگر نیز در تاریخ برای او نوشته اند، به نام های قاسم و احمد که از همسر دیگرش (فاطمه بیت عقبه بن قیس حمیری) هستند. بنابراین نسل حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) از طریق محمد ادامه نیافت و سادات «عظیمی» گیلان و عراق و شام، از نسل قاسم و احمدند. اعقاب او از جانب دخترش ام سلمه باقی ماندند. ام سلمه با محمد بن ابراهیم بن حسن ازدواج کرد و سه پسر از خود باقی گذاشت (همان، ص 49).

2. تاریخ تولد و وفات

تاریخ دقیق تولد و وفات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) مشخص نیست؛ اما برخی منابع متأخر، روز پنجشنبه چهارم ماه ربیع الآخر سنه 173 ق. مطابق 25 تیر ماه 158 یزدگردی، در زمان هارون الرشید را تاریخ تولد ایشان دانسته اند. همین منبع، محل تولد را خانه جدّش امام حسن مجتبی در مدینه ذکر کرده است (ر. ک: مجموعه مقالات کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 3، ص 181، به نقل از: رساله عراضة الاخوان، سفرنامه محمدعلی معلم حبیب آبادی). همو می نویسد: «پس از 79 سال و شش ماه و یازده روز قمری، در روز آدینه پانزدهم شوال المکرم سنه 252 ق. مطابق سیزده مهر ماه سنه 235 یزدگردی، در زمان المعترّ بالله عبّاسی به سرای

آخرت رحلت نمود.» (همان) همچنین در برخی منابع متأخر و نامعتبر، نقل شده است که ولادت حضرت عبدالعظیم (ع) پنج شنبه چهارم ربیع ثانی سال 173 ق. در مدینه و وفاتش در پانزدهم شوال 252 ق. بوده است (ر. ک: شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، رساله «الخصائص العظیمیه»، نوشته جواد شاه عبدالعظیمی، ص 273). جواد شاه عبدالعظیمی در سال 1343 ق. در کتاب نور الآفاق نیز، به نقل از منبعی مجعول، تاریخ های مذکور را برای ولادت و وفات عبدالعظیم آورده است. (درباره اعتبار این منبع و اخبار آن، ر. ک: رضا استادی، مجله نور علم، ش 50-51، فروردین - تیر 1372 ش. ص 297-301، «آشنایی با حضرت عبدالعظیم علیه السلام و مصادر شرح حال او»)

نظر به اینکه در منابع کهن و معتبر، تاریخ تولّد و وفات ایشان ذکر نشده است، این گزارش ها فاقد اعتبارند؛ اما از آنجا که ثقة الاسلام کلینی در الکافی، از حضرت عبدالعظیم (ع)، از هشام بن حکم، روایت آورده است (الکافی، ج 1، ص 424، ح 63)، و چون می دانیم تاریخ وفات هشام بن حکم، سال 199 ق. یا پیش از آن است (معجم رجال الحدیث، ج 19، ص 270، ش 13329)، و احتمالاً حضرت عبدالعظیم هنگام نقل روایت، کمتر از بیست سال نداشته است، درمی یابیم که تولّد ایشان باید سال 180 ق. یا اندکی پیش از آن باشد. همچنین بر اساس روایتی از امام هادی (ع) که ثواب زیارت قبر حضرت عبدالعظیم (ع) را همانند زیارت مرقد سید الشهداء (ع) شمرده است، دانسته می شود که وی در دوران امام هادی (ع) و پیش از شهادت ایشان از دنیا رفته و از آنجا که دوران امامت ایشان از سال 220 ق. تا 254 ق. بوده است، وفات حضرت عبدالعظیم (ع) پیش از سال 254 ق. اتفاق افتاده است.

گفتنی است که در جلسه 628 شورای انقلاب فرهنگی، مورّخ 26/5/1389 ش. چهارم ربیع الثانی را به عنوان «روز ولادت حضرت عبدالعظیم» تصویب و نامگذاری کردند.

3. درك محضر امامان

بر اساس آنچه در تاریخ تولّد و وفات عبدالعظیم حسنی (ع) گذشت، ایشان دوران حیات پنج امام از امامان اهل بیت (ع)، یعنی از امام کاظم (ع) تا امام حسن عسکری (ع) را درك کرده است؛ اما دلیلی در دست نیست که نشان دهد وی به محضر همه این امامان (ع) در دوران امامتشان رسیده باشد. البته امام حسن عسکری (ع) را نیز پیش از

امامتشان درك کرده و از اصحاب ایشان به شمار نمی آید؛ زیرا در حیات امام هادی (ع) از دنیا رفته است. در عصر امام کاظم (ع) نیز کودکی خردسال یا نهایتاً نوجوانی ده ساله بوده است. آنچه قطعی و مسلم است، این است که ایشان محضر امام جواد (ع) و امام هادی (ع) را درك و از آنان روایت کرده است (رجال الطوسی، ص 401، ش 5875؛ شرعة التسمیه، ص 45). به علاوه، مسلم است که سال های طولانی پیش از امامت امام رضا (ع) در دوره اقامت ایشان در مدینه، در این شهر زیسته است.

نخستین زمانی که از او در متون و منابع به عنوان یکی از مصاحبان ائمه و راویان حدیث آنان یاد می شود، که البته آن نیز مستظهر به شواهد متقن و قابل اعتمادی نیست، در رجال الطوسی است؛ اما در این اثر، نام ایشان در میان اصحاب امام رضا (ع) و امام جواد (ع) ذکر نشده و تنها در زمره اصحاب و راویان امام هادی (ع) و امام حسن عسکری (ع) یاد شده است (رجال الطوسی، ص 415). اما بر پایه روایتی که امام هادی (ع) زیارت عبدالعظیم حسنی (ع) را برابر با زیارت امام حسین (ع) دانسته اند، ممکن نیست ایشان از اصحاب امام حسن عسکری (ع) نیز باشد. این احتمال وجود دارد که چون لقب عسکری برای امام هادی (ع) نیز به کار می رفته، برخی گمان کرده اند که ایشان از اصحاب امام حسن عسکری نیز بوده است؛ چنانکه در روایت صدوق در ثواب الاعمال، درباره فضیلت زیارت حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، نام ایشان با لقب عسکری آمده است. به هر روی، روایتی از امام حسن عسکری (ع)، از طریق ایشان به ما نرسیده است. همچنین اگر به روایت کتاب الاختصاص منسوب به شیخ مفید اعتماد کنیم، حضرت عبدالعظیم (ع) در دوره امامت امام رضا (ع) نیز به محضر ایشان نیز رسیده و از ایشان روایت کرده است (معجم رجال الحدیث، ج 10، ص 49، ش 6580).

یکی از دو حدیثی که ایشان از امام رضا (ع) نقل کرده و بسیاری بر پایه آن پنداشته اند که وی در دوره امامت ایشان از اصحاب آن حضرت بوده، به گفته شیخ مفید در الاختصاص این گونه است: «یا عبدالعظیم ابلغ عنی اولیائی السلام و قل لهم أن لا يجعلوا للشیطان...؛ ای عبدالعظیم سلام من را به دوستانم برسان و به آنان بگو که برای نفوذ شیطان در خویش راهی را بازنگذارند. آنان را به راستگویی در سخن و امانت داری و ادار کن و به آنان دستور ده تا در مسایل دین بیهوده بحث و جدل نکنند و سکوت پیشه سازند،

به هم نزدیک شوند و از تفرقه بپرهیزند و به معاشرت با هم انس گیرند؛ زیرا این عمل موجب تقرب و محبوبیت نزد من می گردد. ای عبدالعظیم، دوستان و یاران من نباید وقت خود را صرف مخالفت و سرکوب یک دیگر کنند و من با خود عهد کرده ام هرکس مرتکب این گونه اعمال مخرب و بنیان برانداز شود و حتی یکی از دوستانم را به خشم آورد، از خدا بخواهم که او را در دنیا گرفتار سخت ترین عذاب ها کند و در آخرت نیز از زیانکاران باشد. به آنان بگو خداوند نیکوکاران را آمرزیده و از بدکاران در گذشته است، به جز کسانی که شرك آورده یا موجب تجاوز و اذیت به یکی از دوستان من شده یا عداوت و کینه آنان را در دل داشته باشند.» (الاختصاص، ص 241-247). برخی گفته اند محتمل است این خطاب از جانب ابوالحسن ثالث یعنی امام هادی (ع) باشد که کسانی به خطا آن را ابوالحسن علی الرضا تصور کرده اند (معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 53).

حدیث دیگری که عبدالعظیم از امام رضا (ع) روایت می کند، مربوط به مکاتبه او با امام درباره ایمان ابوطالب است. امام (ع) در پاسخ وی نوشته اند: «إن شککت فی ایمان ابي طالب کان مصیرک إلى النار؛ اگر در ایمان ابوطالب شك کنی، سرانجامت دوزخ خواهد بود» (ایمان ابي طالب، فخار بن معد، ص 81؛ بحار الانوار، ج 35، ص 111). این دو روایت، قرینه هایی هستند که پذیریم او به همراه انقلابیون بنی الحسن به دیلم مهاجرت کرده و چنان که ابن طباطبا می گوید (منتقلة الطالبية، ص 57) قبل از مهاجرت به ری، سالیانی را در طبرستان و دیلم زندگی کرده است. عبدالعظیم حسنی (ع) در دوران امامت امام هادی (ع)، یعنی در نیمه اول قرن سوم هجری به ری مهاجرت می کند. با این همه، برخی از رجال شناسان، از جمله آیه الله خویی و علامه شوشتری نیز او را از اصحاب امام رضا (ع) نمی دانند (همان؛ قاموس الرجال، ج 6، ص 193).

با وجود این، برخی از محققان، صحابی بودن حضرت عبدالعظیم را برای امام رضا (ع) بعید نمی دانند؛ به این دلیل که تولد ایشان در سال 173 ق. و وفاتش در سال 250 ق.

تا 252 ق. بوده، و با توجه به اینکه شهادت امام کاظم (ع) در سال 183 ق. است، دوران کودکی عبدالعظیم، مقارن با دهه آخر عمر امام کاظم (ع) بوده، و دوره امامت امام رضا (ع) را که شهادتش در سال 202 ق. یا 203 ق. بوده است، درك کرده است (ر. ک: عبدالعظیم الحسنی حیات و مسنده، ص 63).

عبدالعظیم حسنی (ع)، احادیث فراوانی از امام هادی (ع) نقل کرده است (جامع الرواة وازاحة الاشتباهات عن الطرق و الاسناد، ص 460؛ الامالی، صدوق، ص 38؛ مسند الامام الهادی (ع)، ص 345). بنا بر برخی اخبار، امام هادی (ع) شیعیان را برای اصلاح عقاید خود به حضرت عبدالعظیم ارجاع داده اند. صاحب بن عبّاد در رساله ای که در شرح حال حضرت عبدالعظیم نوشته است، در وصف ایشان می گوید: «ابوتراب رویانی، روایت کرد که شنیدم ابوحمّاد رازی می گفت: خدمت امام هادی در سامرا رسیدم و مسائلی از حلال و حرام از ایشان پرسیدم. امام به پرسش های من پاسخ داد و هنگامی که خواستم از ایشان خداحافظی کنم، به من فرمود: یا ابا حمّاد! إذا أشکلَ عَلَیکَ شَیْءٌ مِنْ أَمْرِ دِینِکَ بِناحِیتِکَ فَسَئَلْ عَنْهُ عَبْدِالعَظِیمِ بْنِ عَبْدِاللهِ الحَسَنِی وَ أقرِئْهُ مِنِّی السَّلَام؛ ای ابوحمّاد، هنگامی که چیزی از امور دینی در سرزمین تو، برای تو مشکل شد، از عبدالعظیم بن عبدالله حسنی پرس و سلام مرا به او برسان.» (شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، «مجموعه رساله های خطی و سنگی: صاحب بن عبّاد، رساله فی فضل عبدالعظیم (ع)»، ص 23. گفتنی است که رساله صاحب، در سال 516 ق. به خط یکی از بنی بابویه استنساخ شده است. ر. ک: خاتمة مستدرک الوسائل، ج 4، ص 404، ش 173). این توصیه بدان سبب بود که وقتی حضرت عبدالعظیم در مدینه و سامراء خدمت امام هادی (ع) بود، طی جلسات متعددی در محضر آن امام همام، اعتقادات و اندیشه های دینی و مذهبی خود را عرضه داشت و همه آنها از سوی ایشان تصدیق و تأیید شد (روضات الجنات، ج 4، ص 208؛ جنة النعیم، ص 319-340). این واقعه تاریخی از زبان عبدالعظیم حسنی (ع)، این گونه نقل شده است: «بر امام خویش، علی بن محمد بن علی بن موسی بن جعفر بن محمد بن علی بن حسین بن علی (ع) در آمدم. چون مرا دید فرمود: ای ابالقاسم، تو به حق دوست مایی. گفتم ای پسر رسول الله، می خواهم دینم را بر تو عرضه کنم که اگر تصدیق فرمایی بر آن استوار باشم تا به دیدار خدایم بشتابم. چون عقیده خود عرضه کردم، فرمود: ای ابالقاسم، به خدا سوگند این دین خدایی است که برای بندگانش خواسته است. پس بر آن استوار باش که خداوند تو را به گفتار ثابت در دنیا و آخرت استوار گرداند.» (کمال الدین، ج 2، ص 379-380؛ بحار الانوار، ج 3، ص 41).

درباره مقام اخلاقی و معنوی حضرت

عبدالعظیم، گزارش های دیگری نیز در کتب تاریخی و روایی آمده است. احمد بن محمد بن خالد برقی که معاصر و راوی آن حضرت است، می گوید: «عبدالعظیم در حال خوف و فرار از خلیفه، وارد شهر ری گردید و در سرداب منزل یکی از شیعیان ساکن شد. وی در آن زیرزمین که مخفیگاه او بود، روزها روزه دار بود و شب ها به نماز می ایستاد (زندگانی حضرت عبدالعظیم بن عبدالله حسنی، ص 27). صاحب بن عبّاد در رساله پیش گفته می نویسد: «از من نسب عبدالعظیم حسنی (ع) را که در مقبره شجره مدفون است، پرسیدی و خواستی که تو را از حالات، عقاید، دانش، فضل، کمال و زهد او مطلع کنم. من اکنون به توفیق الهی به اختصار درباره او سخن می گویم: وی ابوالقاسم عبدالعظیم بن عبدالله بن علی بن حسن بن زید بن حسن بن علی بن ابی طالب است. پرهیزگار و صاحب مذهب و اعتقاد پاک و روشن و صحیح بود و از اهل عبادت به شمار می رفت و به امانت و درستکاری و صداقت شهره بود. عبدالعظیم در امور دین آگاه و مطلع، و به مسائل مذهبی و کلام قرآن آشنا بود و حقایق دینی را درک می کرد؛ به عدل و توحید، که مذهب اهل حق است، اعتقاد داشت. احادیث بسیاری از امام جواد (ع) و امام هادی (ع) روایت کرده است.» (مستدرک الوسائل، ج 3، ص 614؛ جنة النعیم، ص 39)

این تعبیرات، نشان می دهد که عبدالعظیم حسنی (ع) در عصر خود، فراتر از يك محدث، مجتهدی توانمند و مورد وثوق ائمه (ع) و دانشمندان دینی نیز بوده است. این در حالی است که در ایران، ایشان را بیشتر يك امامزاده می دانند و مردم عامی کمتر به وجوه دیگر شخصیت وی توجه می کنند. در برخی از متون درباره حضرت عبدالعظیم آمده است. «هو المحدث الزاهد صاحب المشهد فی الشجرة بالری و قبره یزار.» (منتقلة الطالبیه، ص 157). در زیات نامه ایشان نیز می خوانیم: «السلام عليك ايها المحدث الکریم.»

مهم ترین نشانه عظمت معنوی و مقامات باطنی حضرت عبدالعظیم (ع)، برابری فضیلت زیارت مزار وی در ری، با فضیلت زیارت سید الشهداء (ع) در کربلا- است. شیخ صدوق، از محمد بن یحیی عطار که در ری می زیست، نقل کرده است: خدمت امام هادی (ع) رسیدم. از من پرسید: «کجا بودی؟» گفتم: حسین بن علی (ع) را زیارت کردم. امام (ع) فرمود: «أما إنك لو زرت قبر عبدالعظیم عندكم كنت كمن زار الحسين بن علی (ع)؛ بدان که اگر قبر عبدالعظیم را در شهر خودت زیارت کنی، مانند کسی هستی که

حسین بن علی - علیه السلام - را زیارت کرده باشد.» (ثواب الأعمال، ص 124). با توجه با ثواب و فضیلتی که در روایات برای زیارت قبر حضرت امام حسین (ع) در کربلا ذکر شده است، آشکار می شود که زیارت عبدالعظیم در ری، نزد ائمه (ع)، فضیلتی ویژه داشته است. چنین فضیلتی برای هیچ يك از امامزادگان، در روایات ذکر نشده است.

اما آیا زیارت حضرت عبدالعظیم (ع) به طور مطلق همتای زیارت امام حسین (ع) است، یا در شرایطی خاص، از چنین فضیلتی برخوردار است؟ بر پایه قرائن حالی و مقالی، گویا مقصود امام هادی (ع) در حدیث پیش گفته، مقید به وضعیتی خاص و برای افرادی خاص (مثلاً اهالی ری) است؛ زیرا پذیرفتنی نیست که زیارت کسی برتر از زیارت قبر معصوم (ع) به طور مطلق باشد؛ خاصه امام حسین (ع) که زیارت مزارشان، جایگاهی ویژه در تشیع دارد. احادیث دیگری نیز در فضیلت زیارت حضرت عبدالعظیم (ع)، در کتاب های روایی نقل شده است که اعتماد به همه آنها ممکن نیست (ر. ک: مجموعه مقالات کنگره حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ج 3، رضا استادی، «زیارت حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)»، ص 11-44). مؤلف قاموس الرجال، روایات منقول از معصوم (ع) را درباره فضیلت زیارت قبر عبدالعظیم، مربوط به حضرت معصومه می داند و معتقد است که ناقل به اشتباه آن را درباره حضرت عبدالعظیم دانسته است (قاموس الرجال، ج 5، ص 345-347)

5. آثار

نجاشی، دو کتاب، به نام های «خطب امیرالمؤمنین» و «یوم و لیلۃ» به حضرت عبدالعظیم نسبت داده است (رجال النجاشی، ج 2، ص 66 نیز ر. ک: خلاصه الاقوال، ص 13 و الذریعه). این احتمال وجود دارد که این کتاب از مصادر نهج البلاغه بوده و سید رضی آن را دیده است. کتاب خطب امیرالمؤمنین، اگرچه اکنون در دست نیست، اما دو خطبه آن موجود است: یکی در امالی شیخ صدوق و دیگری در امالی شیخ طوسی. در روایتی که در امالی شیخ صدوق آمده است، جریان خانه خریدن شریح قاضی به هشتاد دینار نقل شده است که پس از آن، امام علی (ع) او را بازخواست و موعظه می کند و از دنیا طلبی باز می دارد (الامالی، ص 388). این روایت در نامه های نهج البلاغه نیز موجود است (نهج البلاغه، نامه 3). روایت دیگر که در امالی شیخ طوسی آمده است، در نهج البلاغه نیست. آن روایت نیز به نقل از شریح قاضی است که موعظه امام علی (ع) را برای اصحابشان درباره

یاد آخرت و دوری از مال پرستی و بیان حالات انسان پس از مرگ نقل می کند (الامالی، ص 652).

کتاب «یوم و لیلۃ» نیز که در رساله صاحب بن عبّاد یاد شده است، درباره اعمال عبادی يك مسلمان در شبانه روز است (مستدرک الوسائل، ج 3، ص 613). این عنوان (یوم و لیله) معمولاً نام کتاب هایی بوده است که اعمال عبادی بندگان را در شبانه روز بیان می کرده است. در رساله صاحب بن عبّاد، سندی برای این کتاب نیامده است. شیخ طوسی در الفهرست می گوید: «له کتاب». سپس سند خودش را به احمد بن ابی عبداللّه برقی، راوی حضرت عبدالعظیم می رساند (الفهرست، ص 193). اما ذکری از نام و محتوای کتاب به میان نمی آورد.

افزون بر آن، وی روایات متعددی از امام جواد و امام هادی (علیهما السلام) نقل کرده است و علمای رجالی و فقهای نامداری چون شیخ صدوق، شیخ طوسی و ابن داوود حلی، روایات او را قابل اعتماد و معتبر دانسته اند (برای نمونه ر. ک: رجال ابن داوود حلی، ص 130؛ کتاب من لایحضره الفقیه، ج 2، ص 80؛ رجال الطوسی، ص 415). احمد بن محمد بن خالد برقی نیز احادیث صحیح ایشان را در کتاب خود ذکر کرده و او را ستوده و گفته است: «و کان عبدالعظیم مرضیاً» (المحاسن، ج 1، ص 92؛ معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 52). شیخ صدوق نیز به نقل روایتی شاذ و نادر از او پرداخته و با این حال اعتماد خود را نسبت به آن روایت بیان کرده است (کتاب من لایحضره الفقیه، ج 2، ص 80؛ عقاب الاعمال، ص 92).

روایاتی که از امام رضا (ع) تا امام هادی (ع)، به نقل از وی در کتاب های شیعی آمده است، بالغ بر هشتاد حدیث است، که همه آنها در کتاب های جنّۃ النعیم، عبدالعظیم حسنی (ع) مسنده و حیات، و التذکرۃ العظیمیه آمده است. شماری از روایاتی که از طریق ایشان به ما رسیده است، به این قرار است:

یک. از امام رضا (ع):

- «إِنَّا أُمَرْنَا مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ بَانَ نَكَلِمِ النَّاسِ بِقَدْرِ عَقُولِهِمْ وَ أَمَرَنِي رَبِّي بِمَدَارَاةِ النَّاسِ كَمَا أَمَرْنَا بِإِقَامَةِ الْفَرَائِضِ.» (الاختصاص، ص 241)

- «المرض لا اجر فيه و لكنّه لا يدع على العبد ذنباً الا حطّه و انما الاجر في القول...» (الامالی، ص 6-3).

- «من لم يشكر المنعم من المخلوقين، لم يشكر الله عز و جل.» (همان، ص 30).

- حدیث معراج، به نقل از امام جواد (ع) که از پدر خویش شنیده است (عیون اخبار الرضا، ج 1، ح 24).

ص: 582

- اندرزنامه امام رضا (ع) به مأمون عباسی (الاختصاص، ص 95).

- حدیث طولانی امام رضا (ع) در نفی تجسیم و تشبیه (من لایحضره الفقیه، ج 1، ص 272).

- «و المسلم الذي يسلم المسلمون من لسانه و يده، ليس منا من لم يأمن جاره بوائقه.» (عیون اخبار الرضا، ج 1، ح 3).

- «يا عبدالعظیم أبلغ عني أوليائي السلام و قل لهم أن لا يجعلوا للشيطان...» (الاختصاص، ص 247. بیشتر گفتیم که این توصیه و سلام، به احتمال، از سوی امام هادی (ع) است که یکی از کنیه های ایشان ابوالحسن ابن الرضا بوده است).

دو. از امام جواد (ع):

- «السنة سستان، سنة في فريضة الأخذ بها هدى، و تركها ضلالة و سنة في غير فريضه، الأخذ بها فضيلة و تركها إلى غير خطيئه.» (امالی شیخ طوسی، ص 24).

- شرح و تفسیر گناهان کبیره (الكافي، ج 2، ص 287).

- «ضمنت لمن زار أبي بطوس عارفاً بحقه الجنة على الله تعالى.» (عیون اخبار الرضا، ج 1، ح 7).

- «لا يزال الناس بخير ما تفاوتوا، فإذا استتوا هلكوا.» (همان، ص 204).

- «أفضل أعمال شيعتنا انتظار الفرج.» (كمال الدين، ج 1، باب 36).

- «إن الله عز و جل بعث...» (بحار الانوار، ج 15، ص 319).

سه. از امام هادی (ع):

- «إن الله عز و جل اتخذ ابراهيم خليلاً لأنه صلى على محمد و آل محمد.» (علل الشرايع، ج 1، ص 34).

- «لا ينبغي لمؤمن أن...» (همان، ص 514)

- «أهل قم و أهل آبه مغفور لهم لزيارتهم لجدي علي بن موسى الرضا بطوس (عیون اخبار الرضا، ج 1، ح 22).

از میان روایات، محدثان و فقیهان به چند حدیث حضرت عبدالعظیم اهمیت ویژه و بر پایه آن فتوا داده اند؛ از جمله: کبایر در قرآن، جایگاه امامت در اسلام، حدیث معراج و زنان معذب، حکمت های امیرالمؤمنین (ع)، پیام امام رضا (ع) به شیعه، پرسش های موسی (ع) از خدا، عرض دین بر امام هادی (ع)، روایت لوح،

دعای امام جواد (ع) در شب اول ماه مبارک رمضان پس از نماز مغرب، روایت امام سجاد (ع) درباره امامت و امامان، و روایت تفسیر اضطرار و اقسام غیر مذکی.

6. بررسی روایات حضرت عبدالعظیم (ع)

بخشی مهم از کتاب هایی که در شرح حال حضرت عبدالعظیم (ع) تألیف شده است، به ذکر روایاتی اختصاص دارد که ایشان در سلسله سند آنها قرار گرفته است؛ مانند کتاب جنات النعیم (نوشته اسماعیل فدایی کزازی، م 1263 ق.) حاوی شصت روایت؛ روح و ریحان (نوشته محمدباقر کجوری، م 1313 ق.) شامل 57 روایت؛ التذکره العظیمیه (تألیف محمدابراهیم کلباسی، م 1362 ق.) شامل چهل روایت؛ عبدالعظیم الحسنی حیاة و مسنده (نوشته عزیزالله عطاردی، معاصر) 78 روایت؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، شامل 120 روایت.

ناگفته نماند که کتاب های مذکور، حاوی همه روایات حضرت عبدالعظیم (ع) نیست. صاحب بن عبّاد، ایشان را «کثیر الحدیث و الروایة» خوانده و در رساله کوتاه خود، ایشان را چنین می شناساند: «ذو وَرَعٍ و دین، عابدٌ مَعْرُوفٌ بِالْأَمَانَةِ و صدقِ اللّٰهَجِه، عالمٌ بِأُمُورِ الدین، قائلٌ بِالتَّوْحِيدِ و العَدْلِ، کثیرُ الحدیثِ و الروایة؛ [عبدالعظیم]، شخصی پرهیزگار و دیندار بود. اهل عبادت بود و به امانت داری و راستگویی شهرت داشت. به امور دینی دانا بود. توحید و عدل را باور داشت و بسیار حدیث و روایت نقل می کرد.» (شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، صاحب بن عبّاد، «رسالة فی فضل عبدالعظیم (ع)»، ص 21).

روایاتی که حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، بی واسطه یا با واسطه از معصومین (ع) روایت کرده است، بیشتر حول موضوعات زیر است:

بی واسطه: 1. کبایر در قرآن؛ 2. تفسیر و تأویل قرآن؛ 3. درباره غیبت و ظهور امام زمان (عج)؛ 4. در فضیلت زیارت امام رضا (ع)؛ 5. جایگاه امامت و ولایت؛ 6. معراج رسول الله (ص)؛ 7. شانزده حکمت از کلمات امام علی (ع)؛ 8. سیره سلمان و ابوذر؛ 9. نهی از افراط در غضب؛ 10. کراهت ازدواج و آمیزش جنسی در برخی زمان ها؛ 11. دلیل خلت حضرت ابراهیم (ع)؛ 12. علت بوی بد در مدفوع انسان؛ 13. معنای رجیم؛ 14. پیام امام رضا (ع)؛ 15. خطبه ازدواج؛ 16. انتساب گناه به بنده؛ 17. توصیه های رسول الله (ص) به امام علی (ع) در آستانه سفر تبلیغی به یمن؛ 18. مدارا با مردم؛ 19. سنت واجب و سنت مستحب؛ 20. بیماری و آمرزش گناهان؛

21. مناجات موسی (ع)؛ 22. عرض دین بر امام هادی (ع)؛ 23. دعای رؤیت هلال ماه رمضان؛ 24. دعای تعویذ برای فرزند؛ 25. داستان پیامبران؛ 26. فضیلت دیدار با دوستان؛ 27. چهار سخن امام علی (ع) که آیاتی از قرآن در تأیید آنها نازل شده است؛ 28. ایمان ابوطالب.

با واسطه: 1. آیات احکام؛ 2. تفسیر و شأن نزول برخی آیات قرآن؛ 3. شکر مخلوق؛ 4. پندهای امیر المؤمنین (ع)؛ 5. حدیث لوح؛ 6. قضا و قدر الهی؛ 7. وجوب روزه رمضان با رؤیت هلال و حکم روزه یوم الشک؛ 8. مدح آب کشی از چاه زمزم؛ 9. سکوت از لغو؛ 10. کشندگان پیامبران؛ 11. درباره زنان؛ 12. کشتن شتر مریض؛ 13. علت مخالفت با شیعه؛ 14. انواع نشستن؛ 15. نماز در مکان تصویردار؛ 16. زکات؛ 17. تحریف زدایی از اخبار؛ 18. محبت به خدا، پیامبر و خویشان وی؛ 19. نور امام در دل های مؤمنان؛ 20. نام های حضرت زهرا (س)؛ 21. ارزش انتظار؛ 22. نصیحة الملوک؛ 23. معنا و مصداق اولی الامر؛ 24. وجوب اطاعت از امام؛ 25. ترجیح حدیث امام اخیر؛ 26. خواب دیدن ام سلمه؛ 27. درباره قم و اهل آن؛ 28. نماز؛ 29. مؤمن و ایمان واقعی....

1-6. بررسی موضوعی روایات عبدالعظیم حسنی (ع)

موضوعات مهمی که در روایات عبدالعظیم حسنی (ع) بازتاب یافته است، عبارتند:

یک. خدا و صفات وی: پنج حدیث در این حوزه از آن حضرت روایت شده است که مهم ترین آنها حدیث عرض دین است. در این حدیث، شریک، جسمانیت و صورت مندی از خداوند نفی شده است (صدوق، الامالی، ص 419؛ روضة الواعظین، ص 31؛ کفایة الاثر، ص 286؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 219 و 220، ح 83).

در روایتی که با واسطه از امام رضا (ع) نقل کرده اند، ضمن انکار نزول خداوند به زمین، حقیقت مطلب را نزول ملائکه در شب جمعه بیان کرده اند (صدوق، التوحید، ص 176؛ الامالی، ص 495؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ص 116؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 200، ح 67). موضوع سوم درباره عقیده مجبّره و کسانی است که قایل به جبر خداوند و مجبور بودن بندگان خداوند در اعمالشان است. حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به واسطه از امام رضا (ع) و ایشان از امام صادق (ع) در این باب نقل می کنند که هر کس قایل به اجبار بندگان بر گناه از سوی خداوند باشد و نیز معتقد به اجبار اعمال غیر

ص: 585

مقدور باشد، زکات دادن به وی، خوردن گوشت حیوانی را که وی ذبح کرده است، قبول شهادت او و اقتدا به او در نماز، جایز نیست (وسائل الشیعه، ج 8، ص 312 و ج 9، ص 417).

دو. نبوت: حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در حدیث مهم عرض دین، به نبوت رسول الله (ص) و خاتمیت و کمال شریعت وی اذعان می کند. اصول استناد به سنت رسول الله (ص) را نیز از امام جواد (ع) نقل کرده اند، که تمسک به سنتی که از ایشان در واجبات وارد شده است، هدایت و ترک آن، ضلالت است، و تمسک به سنتی که در غیر واجبات باشد، فضیلت و ترک آن، خطا است (طوسی، الامالی، ص 589؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 158، ح 30).

سه. امامت: برخی از روایات ایشان، منزلت و جایگاه امامت را حکایت می کند و برخی دیگر به امامت خاصه و یکایک ائمه می پردازد. همچنین بر مرجعیت علمی ائمه اطهار (ع) در این روایات صحه می گذارد. عبدالعظیم حسنی (ع) در حدیث عرض دین پس از اقرار به الهیت و توحید خداوند و نبوت رسول الله (ص) به شمردن ائمه اهل بیت (ع) پرداخته و یکایک ایشان را تا امام هادی (ع) که امام زمانش بود، برمی شمارد (ثواب الاعمال، ص 205 و 206؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 160 و 212 و 218 و 220 و 240 و 242، ح 96؛ الکافی، ج 1، ص 195؛ صدوق، الامالی، ص 419؛ روضة الواعظین، ص 31؛ کفایة الاثر، ص 286؛ کمال الدین، باب 28، ح 3). روایاتی نیز در منزلت امام علی (ع) از ایشان نقل شده است.

چهار. تفسیر قرآن: در روایات عبدالعظیم حسنی (ع) گذشته از تأویل آیات، در مواردی هم نقل قول ائمه اطهار (ع) در تفسیر و تبیین معانی الفاظ قرآنی و مفاهیم آیات دیده می شود. همچنین آن حضرت، روایتی را با سند متصل از امام علی (ع) نقل کرده که امیر مؤمنان چهار حکمت از کلماتشان را مورد تصدیق قرآن و تطبیق آیات قرآنی دانسته اند که به نوعی تفسیر آن آیات شمرده می شود (طوسی، الامالی، ص 494؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 252، ح 106؛ الکافی، ج 1، ص 147؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 130 و 132 و 134 و 138؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج 2، ص 113 و ج 1، ص 59).

پنج. احکام شرعی: بخشی از روایات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، در موضوع احکام شرع، حکمت برخی از آنها، فضایل و ثواب برخی اعمال عبادی وارد شده است. در

موضوع طهارت، حدیث مشهور «لا صلوة إلا بطهور؛ هیچ نمازی بدون طهارت پذیرفته نیست» (بحار الانوار، ج 8، ص 238؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 262، ح 118) را آن حضرت از امام جواد (ع) نقل کرده است. فضیلت وضو (مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 176، ح 40)، عدم جواز تیمم با خاک راه که بر لباس مانده (همان، ص 214، ح 78)، ثواب نماز اول وقت (همان، ص 176، ح 39 و ص 178، ح 41)، حکم نماز در مکانی که در آن تصویر وجود دارد (همان، ص 194، ح 63)، ملاک بودن رؤیت هلال در اثبات ابتدای ماه رمضان و انتهای آن و تعبیر مشهور «صم للرؤية و أفطر للرؤية» (همان، ص 180، ح 47)، حکم روز شك در ابتدای ماه رمضان، حکم تارك زكات (همان، ص 194، ح 64)، تفسیر استطاعت و تفسیر آیات احکام حج، جواز استفاده از آب زمزم (همان، ص 184، ح 51) و احکام ازدواج و خطبه عقد نکاح (همان، ص 186 و 188، ح 56) از آن جمله است.

روایات فقهی عبدالعظیم حسنی (ع) گرایش آشکاری به آیات احکام و تفسیر آنها دارد. گفت وگویی وی با امام جواد (ع) درباره ذبیح و میتة و احکام قرآنی آنها از نمونه های روشن این گرایش است (کتاب من لایحضره الفقیه، ج 3، ص 343؛ تهذیب الاحکام، ج 9، ص 83؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 122 و 124، ح 1). نمونه دیگر، گناه کبیره شمردن قتل نفس با نظر به آیه مربوطه است (علل الشرایع، ج 2، ص 478؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 130، ح 7). از همین دست است حدیث طولانی منقول از امام جواد (ع) که در آن یکایک گناهان کبیره را به استناد آیات قرآنی برشمرده اند (الکافی، ج 2، ص 285؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج 2، ص 257؛ علل الشرایع، ج 2، ص 391 و 480؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 144-148، ح 25 و ص 150، ح 26).

شش. اخلاق: اخلاق نیز در میان روایات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، جایگاهی مهم دارد. جامع ترین حدیث اخلاقی که آن حضرت نقل کرده است، از امام ابوالحسن الرضا (ع) است، که در آن پس از ابلاغ سلام، شیعیان را به نفی سلطه شیطان بر خود، صداقت و ادای امانت و ترك مجادله و اختلاف، زیارت و حفظ آبروی يك دیگر توصیه کرده اند (الاختصاص، ص 247؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 182 و 184، ح 50). بخش هایی از این پیام اخلاقی - اجتماعی در روایت دیگری از امام جواد (ع) به درخواست عبدالعظیم حسنی (ع)، به نقل از

امام علی (ع) آمده است. در آن حدیث شریف، پانزده کلام حکمت آموز در حوزه اخلاق اجتماعی، از آن حضرت نقل شده و هر یک از این حکمت ها پس از تکرار درخواست حضرت عبدالعظیم ذکر شده است (صدوق، الامالی، 53؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 202-208، ح 69). گذشته از این دو روایت جامع، روایت هایی نیز در برخی موضوعات اخلاقی از عبدالعظیم حسنی (ع) نقل شده است، از جمله:

1. مسئولیت در همنشینی با اشخاص در گفتن ها و شنیدن ها (مسایل علی بن جعفر، ص 343؛ علل الشرایع، ج 2، ص 605؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 126، ح 3).

2. منشأشناسی معصیت ها و لزوم دوری از آنها و اهل معصیت (التوحید، ص 96؛ عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ص 37؛ تحف العقول، ص 411؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 134، ح 13).

3. ترك دنیا و مال پرستی (طوسی، الامالی، ص 652؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 152-156، ح 28).

4. مدارا و ملاقات با برادران ایمانی و شکرگزاری از بندگان خدا (مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 168، ح 36 و ص 210، ح 71 و ص 182، ح 49).

5. ثواب اعمال و اخلاق نیک (همان، ص 172-180، ح 39-46).

6. نصایح و مواعظ حکمت آموز برای موقعیت های گوناگون (همان، ص 184 و 186، ح 54 و ص 214، ح 80 و ص 238 و 240، ح 94 و ص 258، ح 112).

هفت. زنان: در روایات عبدالعظیم حسنی (ع)، گذشته از احکام زنان، روایاتی نیز در شأن و جایگاه آنان و اشاراتی به راه سعادت و شقاوت زنان دیده می شود. در روایتی، وجه نامگذاری حضرت زهرا (س)، به فاطمه، جدایی ایشان از هر گونه شری، قلمداد شده است (علل الشرایع، ج 1، ص 178؛ صدوق، الامالی، ص 688؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 218، ح 82). درباره زنان حامله فرموده اند: اگر مرتکب گناه نشوند و نماز بگذارند، داخل بهشت می شوند (صدوق، الامالی، ص 85؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 184 و 186، ح 54).

از مهم ترین روایات درباره زنان، روایتی طولانی است که عبدالعظیم حسنی (ع) به نقل از امام جواد (ع) و ایشان با ذکر سند از پدران و اجدادشان از امام علی (ع) نقل کرده اند که من و فاطمه بر رسول الله (ص) وارد شدیم و ایشان می گریستند. وقتی سبب را پرسیدم، آن حضرت نقل کرد که در معراج،

زنانی از امتم را دیدم که عذاب می شدند و... پس حضرت فاطمه پرسید: چه اعمالی موجب این عذاب ها است؟ و آن حضرت یکایک گناهانی را که موجب عذاب آن زنان بود، برشمرد (عیون اخبار الرضا (ع)، ج 1، ص 13؛ مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ص 196، ح 66).

2-6. انواع احادیث حضرت عبدالعظیم حسنی

در روایات عبدالعظیم حسنی، مانند بسیاری از روایات شیعی، در موارد نقل از واسطه ها و راویان، از لفظ «عن» که ظهور در نقل سماعی از مروی عنه دارد، استفاده شده است؛ اما گاهی با لفظ «قال» و «سمعت» آمده است که نوع تحمل حدیث را تعیین می کند. طریق های زیر در روایات عبدالعظیم حسنی (ع) به عنوان انواع احادیث ایشان، قابل ذکر است:

1. مکاتبه: چندین نامه به ایشان منسوب است که مخاطب آنها امام جواد (ع) است. گویا این نامه نگاری ها پیش از استقرار ایشان در ری بوده و پس از آن دوره، به خدمت امام هادی (ع) هم رسیده اند.

2. مسائل: روایاتی را که حاوی پاسخ امام به سؤال راوی است، «مسائل» می گویند. شماری از روایات عبدالعظیم حسنی (ع)، پاسخ های امام جواد به پرسش های او است (ر. ک: مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، ح 15 و 27 و 93). در نمونه دیگری، گفت و گوی ایشان با امام جواد (ع) درباره قائم آل محمد (ص) نقل شده است (همان، ح 27 و 93).

3-6. مسانید حضرت عبدالعظیم حسنی

«مسند»، حدیثی است که به سند متصل به رسول الله (ص) برسد و شیعیان اتصال سند به معصوم را کافی می دانند. مجموعه روایات اصحاب رسول الله (ص) یا اصحاب هر يك از ائمه (ع) مسند هر يك از ایشان به شمار می آید. از دیرباز، گروهی از عالمان، به تألیف مسندهایی از روایات عبدالعظیم حسنی (ع) اقدام کرده اند، که تاکنون چهار عنوان از این نوع کتاب ها شناخته شده است:

يك. جامع کتاب اخبار عبدالعظیم بن عبدالله الحسنی، تألیف ابوجعفر، محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی، مشهور به شیخ صدوق (م 381 ق). نجاشی در کتاب

رجالش از این کتاب در ضمن تألیفات شیخ صدوق نام برده و سند خود را نیز به تمامی کتاب های وی از طریق پدرش نقل کرده است (رجال النجاشی، ص 392، رقم 1049). این کتاب به دست ما نرسیده است.

دوم. عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده یا زندگانی حضرت عبدالعظیم (ع)، تألیف عزیزالله عطاردی قوچانی. این کتاب در پنج بخش تنظیم شده است: شرح زندگانی عبدالعظیم حسنی (ع)؛ آبا و اجداد حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)؛ اخبار و روایات حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)؛ مشایخ و اساتید حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)؛ راویان و شاگردان عبدالعظیم حسنی (ع). مجموع روایاتی که در این کتاب از عبدالعظیم حسنی (ع) گرد آمده، بالغ بر 79 حدیث است. نخستین بار این کتاب در سال 1342 ش. با مقدمه و تقریظ آیه الله سید شهاب الدین مرعشی نجفی و میرزا ابوالحسن شعرانی با فهرست های مختلف و عکس در 320 صفحه منتشر شد.

سه. الشریف المعتمد شاه عبدالعظیم الحسنی حیاته و مسنده، تألیف عبدالزهراء عثمان محمد. این کتاب دارای يك بخش مقدماتی به عنوان «مدخل» است که اطلاعات زندگی عبدالعظیم حسنی (ع) را از مصادر رجالی و روایی و تاریخی نقل کرده است. بخش اصلی کتاب شامل 179 حدیث است. مؤلف، احادیث را در ده موضوع کلی سامان داده است: 1. توحید، 2. نبوت، 3. امامت، 4. قائم آل محمد، 5. فرائض اسلام، 6. احکام، 7. اخلاق، 8. وصایای ائمه، 9. تفسیر قرآن، 10. حکمت ها.

چهار. مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)، تألیف عزیزالله عطاردی و علی رضا هزار. این کتاب در دو بخش «درآمد» در 121 صفحه و مسند حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) در 132 صفحه سامان یافته است. نویسندگان در ابتدا بحث های مقدماتی، معنای مسند، تاریخچه مسندنویسی، و تاریخ زندگی عبدالعظیم حسنی (ع) را آورده اند. در بخش مسند، 118 حدیث همراه با ترجمه فارسی آنها آمده است.

7. توثیق حضرت عبدالعظیم حسنی

روایاتی که در توثیق حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) وارد شده است، فراوان و ویژه است. این روایات، افزون بر مقام علمی،

شخصیت معنوی و جایگاه اجتماعی ایشان را نیز ستوده اند. برای کمتر کسی از اصحاب ائمه (ع)، می توان عباراتی یافت شبیه آنچه درباره او صادر شده است؛ عباراتی همچون: «مرحباً بك يا أبا القاسم، أنت وليّنا حقّاً» و «هذا والله دين الله الذي ارتضاه لعباده فأثبت عليه» و «ثبتك الله بالقول الثابت في الحياة الدنيا وفي الآخرة». همچنین نوشته اند: هنگامی که نزد امام حسن عسکری (ع)، سخن از عبدالعظیم حسنی (ع) به میان آمد، فرمود: اگر عبدالعظیم نبود، می گفتم که علی بن حسن بن زید بن حسن فرزندی از خود باقی نگذاشته است. «(عزیز الله عطاردی قوچانی، عبدالعظیم حسنی (ع) حیات و مسنده، ص 25).

میرداماد، در الرواشح السماویه، ص 86، درباره وثاقت حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) نوشته است: «شایع است که سند روایتی که در آن ابوالقاسم عبدالعظیم بن عبدالله حسنی مدفون در مسجد شجره ری، باشد، حسن است؛ زیرا عبدالعظیم ممدوح است، ولی تصریحی به وثاقت وی نشده است. من بر این باورم که ناقد بینا و روشندل آگاه، این سخن را زشت می داند و به جد تقبیح می کند. اگر نبود جز همان روایت عرض دین و گفته امام هادی ابوالحسن ثالث (ع) درباره او، برای وثاقت او کافی است. امام هادی (ع) فرمود: "یا ابوالقاسم، توبه حق ولی ما هستی". افزون بر این، عبدالعظیم حسنی (ع)، نسبی روشن و شرافتی آشکار دارد؛ چراکه سلاله نبوت و طهارت، همچون دیگران نیست؛ اگر ایمان و تقوا پیشه سازد و در نزد پدران پاکش پسندیده افتد.»

روایاتی که دین او را نزد امامان (ع)، پسندیده می خوانند، شاهد دیگری بر وثاقت او در گفتار است.

درباره عبدالعظیم حسنی (ع) در بیشتر کتب رجالی شیعه، اظهار نظر شده است؛ از جمله:

1. نجاشی از غضنیری، به سند معتبر، جریان ورود حضرت را به ری از احمد بن محمد بن خالد برقی، نقل کرده، گفتار او را شاهی بر مدح و ستایش آن حضرت دانسته است (رجال النجاشی، ص 348، رقم 653).

2. شیخ طوسی در کتاب رجال خود، عبدالعظیم حسنی (ع) را از اصحاب امام هادی (ع) شمرده، می گوید: «عبدالعظیم بن عبدالله الحسنی رضی الله عنه.» (رجال الطوسی، ص 387، رقم 5706). همین عبارت را در ضمن اصحاب امام حسن عسکری (ع) هم آورده است (همان، ص 401، رقم 5875).

3. شیخ صدوق در مشیخه کتاب من لایحضره الفقیه، ضمن ذکر سندش تا

عبدالعظیم حسنی (ع)، درباره ایشان می گوید: «و کان مرضیاً». (من لایحضره الفقیه، ج 4، ص 468). این تعبیر را در کتاب صوم از من لایحضره الفقیه تکرار می کند (همان، ج 2، ص 80، رقم 335). در برخی روایات عبدالعظیم حسنی (ع) در کتب شیخ فخار بن معد موسوی و شیخ صدوق، در تعبیر واسطه بین عناوین اسناد، جمله معترضه «کان مرضیاً» آمده است که گویا تصحیف «کان مرضیاً» است؛ زیرا اشاره به بیماری راوی در میانه ذکر اسناد، معمول نبوده و همچنین تعبیر «کان مرضیاً» در آثار صدوق، فراوان دیده می شود. معنای «کان مرضیاً» در کتاب های حدیثی، آن است که اصحاب به حدیث وی عمل می کرده و از وی راضی بوده اند (ر. ک: روضة المتقین، ج 14، ص 165).

4. علامه حلی در شرح حال وی می گوید: «کان عابداً ورعاً، له حکایة تدل علی حسن حاله، ذکرناها فی کتابنا الکبیر؛ وی عابد و پارسا بود و برای وی حکایتی است که دلالت بر نیکویی حال وی دارد. ما این حکایت را در کتاب مفصل تر خود ذکر کرده ایم.» (خلاصة الاقوال، ص 226، رقم 755). به نظر می رسد که مراد وی از «له حکایة تدل علی حسن حاله»، داستان عرض دین است.

5. محدث نوری از رساله صاحب بن عبّاد که در شرح حال عبدالعظیم حسنی (ع) و به خط برخی از بنی بابویه در سال 516 ق. تحریر شده است، نقل می کند که امام هادی (ع) به ابوحماد رازی گفته است: «اگر چیزی از امور دینت در دیار شما برای تو مشکل افتاد، از عبدالعظیم بن عبدالله حسنی پرس و سلام من را به او برسان.» (خاتمة مستدرک الوسائل، ج 4، ص 406). این روایت مرسل است.

6. آیه الله خوبی نیز که در توثیق رجال، سختگیر است، پس از پذیرفتن روایتی که عبدالعظیم حسنی (ع) بی واسطه از امام رضا (ع) نقل کرده، می نویسد: «والایمی مقام عبدالعظیم حسنی (ع) و ایمان و ورع وی نیاز ندارد که ما برای اثبات آن، به این روایات ضعیف تمسک جویم.» (معجم رجال الحدیث، ج 11، ص 54).

7. عبدالنبی جزایری در کتاب حاوی الأقوال، عبدالعظیم حسنی (ع) را در بخش صحاح آورده است (حاوی الأقوال، ج 2، ص 153-155، رقم 506).

8. شیخ عبدالله مامقانی در تنقیح المقال می نویسد: علت اینکه محدثان و فقها به توثیق وی تصریح نکرده اند، این است که جلالت و بزرگواری وی، بیش از آن بوده که از تعبیر «ثقه» برای ایشان استفاده کنند. (تنقیح المقال، ج 2، ص 157).

عبدالعظیم حسنی (ع)، مشایخ و استادانی نیز داشته است که شمار آنان به بیست و پنج نفر می رسد (عبدالعظیم حسنی (ع) مسنده و حیات، ص 199). یکی از آنان، علی بن جعفر، مشهور به «علی عریضی» است. وی فرزند امام صادق (ع) و برادر امام کاظم (ع) و از زاهدان عصر خویش بود، و به ولایت و امامت برادر و برادرزادگانش تا امام هادی (ع) باور داشت. خضوع او در پیری، در برابر امام جواد (ع)، نشانه ای از این اعتقاد قلبی است. علی عریضی، از پدر، برادر و برادرزاده اش، یعنی امام رضا (ع) روایت کرده است. عریضی، در منطقه ای که به همین نام در مدینه مشهور شد، به خاک سپرده شد.

از دیگر مشایخ عبدالعظیم حسنی (ع)، هشام بن حکم، محدث و متکلم نامدار شیعه است. هشام در کوفه به دنیا آمد، در واسط رشد کرد و در سال 199 ق. به بغداد رفت و در آنجا درگذشت (رجال النجاشی، ص 433). هشام از شاگردان امام صادق (ع) و مورد اعتماد ایشان بود. وی نخستین کسی است که مباحث امامت را به شیوه متکلمان مطرح، و با مخالفان احتجاج کرد. تألیفات وی اکنون در دست نیست؛ اما علمای شیعه او را از راویان ثقه و صادق و شجاع امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) دانسته اند.

ابواحمد محمد بن ابی عمیر، یکی دیگر از مشایخ حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است. وی نیز از ثقات و بزرگان شیعه و از اصحاب موسی بن جعفر (ع)، امام رضا (ع) و امام جواد (ع) است و از آنان حدیث شنیده و نقل کرده است. علمای رجال، نسابه و فقها به اخبار و روایات او اعتماد کامل دارند و وی را در نهایت وثوق می دانند. ابن ابی عمیر از زاهدان و عابدان عصر خویش بود. گفته اند خلیفه وقت او را مدتی به زندان انداخت و سپس به منصب قضاوت در سرزمینی دیگر فرستاد. مشهور است که او از بیم سلطان، همه نوشته های خود را از بین برد. در سال 217 ق. درگذشت (همان، ص 326).

حسن بن محبوب معروف به «سرار» یا «زرار» از دیگر مشایخ حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است. وی از راویان و مشایخ ثقه و بزرگ شیعه و از اصحاب امام کاظم (ع) و امام رضا (ع) است که عمدتاً از امام رضا (ع) روایت کرده است. در سال 234 ق. از دنیا رفت (رجال الطوسی، ص 334).

صفوان بن عیسی، یکی دیگر از مشایخ عبدالعظیم حسنی (ع)، از ثقات و اصحاب امام کاظم (ع)، امام رضا (ع) و امام جواد (ع) است که همه علمای امامیه، او را توثیق

کرده اند. او از ائمه عصر خود و از صحابه امام صادق (ع) نیز نقل روایت کرده است. حدود سی کتاب نوشته و امام جواد (ع) هنگام مرگش در سال 210، برای وی حنوط و کفن به مدینه فرستاد (رجال النجاشی، ص 197).

راوی ثقة، عمر بن محمد بن عبدالله معروف به ابن اذینه، از دیگر مشایخ روایی حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) است. او از اصحاب امام صادق (ع) و امام کاظم (ع) و از مشایخ و بزرگان شیعه در بصره بود و کتابی در فرائض تألیف کرد. ابن اذینه، از بیم عباسیان، از بصره به یمن گریخت و در همان جا درگذشت (همان، ص 254).

حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) از سلیمان بن سفیان، ملقب به مستدق، نیز روایت کرده است. رجال و فقهای شیعه او را به بزرگی یاد کرده و بر توثیق او هم داستان اند. فضل بن شاذان از علمای نامدار شیعه نیز از روایان او است. وفات مستدق را در سال 130 ق.

ذکر کرده اند.

یکی دیگر از مشایخ او، یحیی بن سالم الفراء، محدث و مؤلف زیدی مذهب است که نزد اهل حدیث، جایگاه بلندی دارد (همان، ص 444).

سلیمان بن جعفر بصری از بزرگان و ثقات و از فرزندان جعفر طیار، نامی دیگر در فهرست مشایخ عبدالعظیم حسنی (ع) است. او را از اصحاب امام هفتم و هشتم ذکر کرده اند و علمای رجالی بر توثیق او اتفاق نظر دارند. وی کتابی نیز تألیف کرده است. (رجال الطوسی، ص 216).

شماری دیگر از مشایخ عبدالعظیم حسنی (ع) عبارتند از: سلیمان بن حفص مروزی، از علمای بزرگ خراسان و از اصحاب امام رضا (ع) و امام هادی (ع) و امام حسن عسکری (ع)؛ ابراهیم بن ابی محمود، از اصحاب مورد اعتماد و ثقة امام کاظم (ع) و امام رضا (ع)، و از بزرگان و روایان خراسانی؛ علی بن اسباط از اصحاب و روایان امام رضا (ع) و امام جواد (ع) و از محدثان بزرگ مورد اعتماد آن دو امام؛ حرب بن طلحان.

گروهی نیز از حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) روایت کرده اند؛ از جمله: منهل بن زیاد رازی، احمد بن مهران قمی، سهل بن جمهور، ابراهیم بن علی، محمد بن خالد برقی، صالح بن فیض عجلی، عبدالله بن محمد عجلی، عبدالله بن موسی راویانی، حسن بن ابی زیاد، حسن بن ابراهیم علوی، حسین بن زید نوفلی، احمد بن حسن، ابراهیم بن هاشم، حمزة بن قاسم، احمد بن محمد بن خالد برقی (عبدالعظیم حسنی (ع) مسنده و حیات، ص 275).

ص: 594

جزئیات و علل مهاجرت عبدالعظیم حسنی (ع) به شهر ری، مشخص نیست؛ لیکن می توان گفت که سابقه خاندان آن بزرگوار، و نیز شخصیت علمی و جهادی و ارتباط بسیار نزدیک عبدالعظیم حسنی (ع) با اهل بیت (ع)، موجب شد که ایشان در سال های پایانی عمر، مغضوب حکومت گردد. از برخی اخبار تاریخی نیز چنین برمی آید که عبدالعظیم حسنی (ع)، مغضوب سلطان بود. صاحب بن عبّاد می نویسد: «عبدالعظیم حسنی (ع) از بیم سلطان به گردش در شهرها در کسوت پیک پرداخت. آنگاه پس از سالیانی سکونت در طبرستان (منتقلة الطالبيّة، ص 157) به ری آمد و در محله ساربانان در خانه مردی شیعی در سَدِّكَه المَوالی سکونت کرد و در سرداب خانه او به عبادت خدا مشغول شد. روز را روزه می گرفت و شب به عبادت برمی خاست. و پنهان و ناشناس از خانه بیرون می آمد و به زیارت قبری می رفت که امروز رو به روی قبر ایشان است و میان این دو قبر راه است. و می فرمود: این، قبر مردی از فرزندان امام کاظم (ع) است. و این چنین خبر عبدالعظیم حسنی (ع) به شیعیان رسید؛ تا آنکه اکثر شیعیان از حضور ایشان باخبر شدند.» (خاتمة مستدرک الوسائل، رساله صاحب بن عبّاد).

ابن طباطبا در کتاب منتقلة الطالبيّة، حضرت عبدالعظیم حسنی را از «منتقلة طبرستان» - یعنی ساداتی که ساکن طبرستان بوده اند، اما از آن کوچ کرده اند - یاد کرده است.

بر پایه اخبار و منابع دیگر، به دستور متوکل عباسی، وی را از مدینه به سامرا منتقل کردند (مروج الذهب، ج 2، ص 11). مدتی در آنجا بود و سپس به توصیه امام علی النقی (ع) در دوران خلافت متوکل (همان) یا المعتر بالله (جنة النعیم، ص 302)، او هراسان و ترسان (رجال النجاشی، ص 248) به ری مهاجرت کرد. حدیث و سخن یادشده از امام هادی (ع) خطاب به اباحمد رازی، مربوط به زمانی است که عبدالعظیم حسنی (ع) از سامراء به ری رفته بود و در آنجا می زیست. اباحمد رازی نیز از شیعیان آن امام و ساکن ری بود و برای دیدار امام به سامرا رفت (عمدة الطالب، ص 112؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 261). برخی بر این باورند که علت تبعید وی، دیدار با امام هادی (ع) بوده است (جدة النعیم، ص 328)؛ برخی نیز هجرت ایشان را تبلیغی و برای بسط بیشتر تشیع در ایران دانسته اند (ر. ک: معارف اسلامی، ش 26، ص 87؛ تاریخچه وقف در اسلام، ص 67).

درباره آشکار یا پنهان بودن سفر ایشان به ری نیز اختلاف است. گروهی آن را مخفیانه و همراه با بیم و هراس و در لباس نامه رسان دانسته اند (منتقلة الطالبیه، ص 157، جنة النعیم، ص 328). این احتمال وجود دارد که بیرون آمدن عبدالعظیم حسنی (ع) از سامراء مخفیانه نبوده، اما زندگی ایشان در ری، در خفا بوده است.

عبدالعظیم حسنی (ع) در شهر ری در مکانی به نام «سربان/ ساربانان» رحل اقامت افکند و در سرداب خانه یکی از پیروان اهل بیت (ع) در محله ای که «سکه الموالی» نامیده می شد، سکونت یافت. بنا بر گفته یاقوت حموی، سربان در آن تاریخ، یکی از مناطق زیبا و تفریحی و خوش آب و هوای ری و شاه راهی بوده است که شهر ری را به دو نیم تقسیم می کرده است (معجم البلدان، ج 3، ص 205).

عبدالعظیم حسنی (ع)، روزها روزه بود و شب ها عبادت می کرد و گاه به صورت مخفیانه از خانه ای که در آن ساکن بود، خارج می شد و به زیارت قبری که هم اکنون در مقابل مزار او قرار دارد، می رفت و می فرمود: این، قبر مردی از فرزندان موسی بن جعفر (ع) است (رجال النجاشی، ص 248؛ جنة النعیم، ص 399). گویا مراد او حمزة بن موسی بن جعفر است که مزار وی هم اکنون نیز در جوار مرقده عبدالعظیم حسنی (ع)، زیارتگاه است. حضور او در ری اگرچه مخفی بود، ولی خبر آن به گوش بسیاری از علاقه مندان و شیعیان ری رسید. بدین رو فراوان به دیدارش می رفتند و با وی گفت و گو می کردند (جامع الرواة و ازاحة الاشتباهات عن الطرق و الاسناد، ص 461). حدیث ابوحماد از امام هادی (ع) مربوط به همین هنگام است که به او فرمود سلام مرا در ری به عبدالعظیم برسان و اگر مشکلاتی در امور دین دشتی از او بپرس (عمدة الطالب، ص 112؛ مستدرک الوسائل، ج 3، ص 612).

دانسته نیست که عبدالعظیم حسنی (ع) چند سال در شهر ری سکونت داشته است. مشهور (بنا بر گفته نجاشی و صاحب بن عبّاد، در منابع پیشین)، این است که ایشان به قدری در این شهر بوده است که بیشتر شیعیان ری، به تدریج با ایشان آشنا شده بودند، و با در نظر گرفتن اینکه ایشان تقیه می کرده است، می توان حدس زد که مدت اقامتشان در ری، بیش از دو سال بوده است. همین ارتباطات نشان می دهد که وی در این مدت، فعالیت های مؤثری نیز داشته است.

10. سبب وفات

بر پایه گزارش نجاشی و صاحب بن عبّاد، عبدالعظیم حسنی (ع)، بر اثر بیماری و به مرگ

طبیعی از دنیا رفته است (ر. ک: رجال النجاشی، ج 2، ص 67، ش 651؛ شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، «رسالة فی فضل عبدالعظیم (ع)»، ص 22). هنگامی که بدن او را برای غسل برهنه کردند، در جیب ایشان ورقه ای یافتند که در آن، نسب خود را تا امیر مؤمنان (ع) نوشته بود (رجال النجاشی، ج 2، ص 67، ش 651).

در کتاب الشجرة المبارکة (تألیف فخر رازی) درباره سبب وفات عبدالعظیم حسنی (ع) آمده است: «وَقُتِلَ بِالرَّيِّ وَ مَشْهُدُهُ بِهَا مَعْرُوفٌ وَ مَشْهُورٌ؛ [عبدالعظیم حسنی] در ری کشته شده و مزار او در آنجا معروف و مشهور است.» (الشجرة المبارکة، ص 64). همچنین طریحی در المنتخب می نویسد: «قِيلَ: وَ مِمَّنْ دُفِنَ حَيًّا مِنَ الطَّالِبِينَ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْحَسَنِيِّ بِالرَّيِّ؛ گفته اند از جمله کسانی که از خاندان علی بن ابی طالب زنده به گور شد، عبدالعظیم حسنی (ع) در ری است.» (المنتخب، ص 7). بنا بر گزارشی از کتاب مفقود مشجرات ابن مَعِيَه، ایشان را با زهر به شهادت رسانده اند (ر. ک: شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، ص 141).

این دست اخبار به دلیل ضعف اسناد، قابل اعتماد نیست؛ به ویژه کتاب طریحی که اخبار ضعیف و نادرست در آن فراوان است. در مقابل این آثار و اخبار منفرد، گزارش صاحب بن عبّاد و نجاشی، که به قرن های چهارم و پنجم مربوط می شود، پذیرفتنی تر است.

11. مدفن عبدالعظیم حسنی

بر پایه گزارش صاحب بن عبّاد که با اندکی اختلاف، در رجال النجاشی نیز آمده است، در شب وفات عبدالعظیم حسنی (ع) یکی از شیعیان ری، رسول الله (ص) را در عالم رؤیا می بیند که به او فرمود: «مردی از فرزندان مرا فردا از سَکَةِ الْمَوَالِي می آورند و در باغ عبدالجبار بن عبدالوہّاب، در کنار درخت سیب، دفن می کنند.» آن شخص نزد صاحب باغ می رود تا آن درخت و باغ را از صاحب آن خریداری کند. صاحب باغ به او می گوید: این باغ و درختش را برای چه می خواهی؟ او جریان رؤیای خود را می گوید. صاحب باغ می گوید: من نیز همین خواب را دیده ام. پس درخت و همه باغ را وقف سادات و شیعیان می کنم تا اموات خود را در آن دفن کنند.» (رجال النجاشی، ج 2، ص 66-67، ش 651؛ شناخت نامه حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) و شهر ری، صاحب بن عبّاد «رسالة فی فضل عبدالعظیم (ع)»، ص 22). بنا بر این گزارش و با توجه به اینکه باغ های آن دوران،

معمولاً بزرگ بوده است، می توان حدس زد که تا شعاع قابل توجهی در اطراف مرقد عبدالعظیم حسنی (ع) وقف دفن سادات و پیروان اهل بیت (ع) بوده است.

شیخ صدوق در ثواب الاعمال با سند خود از امام حسن عسکری (ع) نقل می کند که ثواب زیارت عبدالعظیم حسنی (ع) همچون ثواب زیارت امام حسین (ع) است (ثواب الاعمال، ص 124، ح 1). این روایت که حاوی مدح و ستایشی کم مانند است، مستند برخی در توثیق و تعدیل عبدالعظیم حسنی (ع) قرار گرفته است؛ اما به دلیل مجهول بودن راوی از امام حسن عسکری (ع) ضعیف است.

منبع: حکمت نامه حضرت عبدالعظیم (ع).

ص: 598

فهرست مدخل های جلد 1

آب انبار آراد

آبه غار

آپامه آ (Apamea/ āpāme)

آتشکده بهرام 8592 تپه میل

آتشکده ری 8592 تپه میل

آخُر رستم

آراد/ اراد

آراد، روستا 8592 آب انبار آراد

آرساسیا 8592 تاریخ ری

آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)

آسمان ری

آسیاب ری

آل دوریستی

آل رازی کیسکی

آوه (aavah)

آوینی، سید مرتضی / کامران

ابراهیم آباد

ابراهیم بن ابوبکر رازی، ابومحمد

ابراهیم بن احمد بن اسماعیل خواص بغدادی، ابواسحاق 8592 ابراهیم خواص

ابراهیم بن احمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق

ابراهيم بن بشير رازی

ابراهيم بن خالد رازی

ابراهيم بن سفیان رازی، ابواسحاق

ابراهيم بن علان کلینی

ابراهيم بن علی بن عیسی رازی

ابراهيم بن علی بن محمد مقری رازی، ابومنصور

ابراهيم بن عمر علاف رازی

ابراهيم بن عیسی سنّی رازی

ابراهيم بن قاسم بن علی

ابراهيم بن محمد بن عبدالله رازی، ابواسحاق

ابراهيم بن محمد بن مسلم بن عثمان رازی، ابواسحاق/ ابن واره

ابراهيم بن مختار تیمی رازی، ابواسماعیل

ابراهيم بن مصعب رازی

ابراهيم بن موسی بن یزید تمیمی رازی، ابواسحاق

ابراهيم بن نصر بن عبدالعزيز رازی، ابواسحاق

ابراهيم بن هلال رازی

ص: 599

ابراهیم بن یحیی رازی، ابواسحاق

ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق

ابراهیم بن یوسف بن خالد رازی هسنجانی، ابواسحاق

ابراهیم خواص

ابراهیم رازی

ابراهیم، امامزاده اندرمان

ابراهیم و اسحاق، امامزاده آراد

ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه دولت آباد

ابراهیم و اسماعیل، امامزاده قلعه شیخ

ابروهه

ابن ابی بکر رازی عجلی جرجانی 8592 معروف بن محمد بن زیاد بن معروف، ابومحمد

ابن ابی حاتم رازی 8592 عبدالرحمن بن محمد بن ادريس بن منذر تمیمی حنظلی رازی، ابومحمد

ابن ابی کامل 8592 احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس

ابن اقلیدس 8592 ابراهیم بن یعقوب بن محمد رازی، ابواسحاق

ابن بابویه، گورستان

ابن خاموش رازی

ابن خیاط بغدادی 8592 حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی / ابوصالح

ابن رازی، جعفر بن احمد قمی ایلاقی

ابن رزین

ابن سنی 8592 احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر

ابن صینی محمد بن عبدالله بن ابراهیم رازی 8592 ابوالحسن

ابن عمید، ابوالفتح

ابن عمید، ابوالفضل

ابن فارس

ابن قبه رازی

ابن قصار 8592 علی بن محمد بن عمر قصار رازی، ابوالحسن

ابن کابلی 8592 علی بن مجاهد بن مسلم بن رفیع کابلی رازی، ابومجاهد

ابن کربویه رازی

ابن مسکویه رازی

ابن وارث 8592 محمد بن حسن بن عبدالرحمن رازی خراسانی، ابوبکر

ابن واره

ابواسحاق دولابی رازی

ابوالحسن، امامزاده آب اندرمان

ابوالحسن علی بن حمزه 8592 کسائی

ابوالحسین احمد بن فارس بن زکریا بن حبیب 8592 ابن فارس

ابوالفتح رازی

ابوالفتوح رازی

ابوالفتوح، مدرسه

ابوالقاسم، امامزاده - غار

ابوالمفاخر رازی

ابوبکر بن احمد بن معاذ رازی

ابوحاتم رازی، احمد

ابوحسین رازی / موسی بن ابوحسین رازی

ابوحصین بن یحیی بن سلیمان رازی

ابوزرعۀ رازی

ابوطیب رازی

ابوعلی رازی

ابومحمد رازی

ص: 600

ابوهلال رازی

ابویحیی رازی

اثنا عشری، سید حسین حسینی شاه عبدالعظیمی

اجاق، بقعه عبدالله آباد

احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس

احمد بن ابراهیم بن علان کلینی رازی

احمد بن ابراهیم نرمقی رازی

احمد بن ابی شریح رازی

احمد بن احمد بن ابراهیم رازی

احمد بن ادريس رازی، ابوعلی اشعری قمی

احمد بن اسحاق رازی

احمد بن اسماعیل بن ابی ضرار رازی

احمد بن اسماعیل رازی

احمد بن ثابت بن عتاب رازی فرخوی

احمد بن جعفر رازی

احمد بن جهنم کوفی رازی، ابوعلی

احمد بن حاتم بن ابراهیم بن زادن رازی، ابوالعباس

احمد بن حسن بن احمد، جلال الدین، ابوالمفاخر

احمد بن حسن بن بُندار رازی، ابوالعباس

احمد بن حسن بن حیده رازی

احمد بن حسن رازی

احمد بن حسن رازی، ابوعلی

احمد بن حسن / حسین بن اسحاق بن عتبه رازی مصری، ابوالعباس

احمد بن حسن مادرانی / مادرایی

احمد بن حسین بن احمد نیشابوری خزاعی، ابوبکر

احمد بن حسین بن ابوالقاسم بن بابا رازی قصرانی، ابوالعباس

احمد بن حسین بن علی ابراهیم بن حکم رازی، ابوزرعۀ رازی صغیر

احمد بن حسن بیلی رازی

احمد بن حسین فتّاک رازی، ابوالحسین

احمد بن حمدان بن احمد 8592 ابو حاتم رازی، احمد

احمد بن خالد رازی حروری

احمد بن خلیل رازی، ابوالعباس

احمد / حسن بن داود صیدنانی رازی، ابوالحسین / ابوالعلاء

احمد بن سعید رازی

احمد بن عبدالرحمن بن خالد قلانسی رازی، ابوالعباس

احمد بن عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد بن عثمان دشتکی رازی، حمدون رازی

احمد بن عبدالعزيز رازی

احمد بن عبدالله بن سلیمان رازی، ابوالحسن

احمد بن عبدالله بن علی فرائضی رازی، ابوالعباس

احمد بن عجلویه بن عبدالله کرجی رازی، ابوالعباس

احمد بن علی بن ابراهیم بن هاشم قمی، ابوعلی

احمد بن علی بن احمد رازی، ابو حامد

احمد بن على بن اسماعيل رازى اسفذنى، ابوالعباس

احمد بن على بن عباس خَضِيب الأيادى رازى، ابوالعباس

احمد بن على بن عمر بن حبش رازى اشعري، ابوسعيد

احمد بن على بن عيسى بن مالك رازى، ابوعبدالله

احمد بن على بن محمد بن عبدالرحيم رازى، ابوعلی

احمد بن على حافظ رازى اسفراينى، ابوبكر

احمد بن على رازى، ابوبكر 8592 جصاص

احمد بن على رازى، ابوالفتاح

ص: 601

احمد بن عمر علاف رازی، ابوجعفر / ابوسعید

احمد بن عیسی بن علی بن ماهان رازی، ابوجعفر

احمد بن فرات رازی، ابومسعود

احمد بن محمد بن ابی سلمه رازی، ابوالحسین

احمد بن محمد بن اسحاق دینوری ابوبکر

احمد بن محمد بن جمان جوالیقی رازی، ابوسهل

احمد بن محمد بن حسن بن زیاد رازی، ابوبکر

احمد بن محمد بن حسین بن حمك رازی، ابوبکر

احمد بن محمد بن حسین رازی ضریر / بصیر، ابوالعباس

احمد بن محمد بن حمزه، فرائضی رازی

احمد بن محمد بن درّاج قطان، ابوجعفر

احمد بن محمد بن عتبه رازی، ابوالفوارس

احمد بن محمد بن عمر ناطقی طبری، ابوالعباس

احمد بن محمد بن عمرو رازی، ابوالحسین

احمد بن محمد بن عیسی رازی

احمد بن محمد بن معاویه کاغذی رازی، ابوالحسین

احمد بن محمد بن مقاتل رازی، ابوبکر

احمد بن محمد بن مهران رازی

احمد بن محمد بن نصر، سمسار رازی

احمد بن محمد بن هیشم عجلی

احمد بن محمد بن یحیی شحام رازی، ابوالعباس

احمد بن محمد بن يعقوب بن مسكويه، ابوعلی 8592 ابن مسكويه رازی

احمد بن محمد رازی، ابوالحسین

احمد بن محمد رازی، ابوزرعه

احمد بن محمد بن ابی بكر رازی، ابوبكر

احمد بن مظفر رازی كردی

احمد بن موسی رازی کنانی قرطبی، ابوبكر

احمد بن یعقوب رازی

احمدخان بیگ افشار

احمدچۀ رازی

ادریس بن علی رازی

ادریس بن محمد رودی رازی، ابواحمد

ادهم رازی

اربابی، خانه

ارساگیا 8592 تاریخ ری

ارشکیه 8592 تاریخ ری

ازدان، صحرا

اَزْدُوْرَقان / اَزُوْرَقان

اُسامة بن علی بن سعید رازی، ابورافع

استاد مختص 8592 علی بن احمد نسوی، ابوالحسن

استاذ افزون

استاذ خرد

اسحاق بن ابراهيم بن محمد مروزی طویل، ابویعقوب

اسحاق بن ابراهيم رازی

اسحاق بن احمد بن یعقوب رازی

اسحاق بن اسماعیل بن یزید رازی حبویه/ حیویه، ابویزید

اسحاق بن حجاج رازی طاحونی، ابویعقوب

اسحاق بن حمزه رازی

اسحاق بن خراز رازی

اسحاق بن سلمان رازی، ابویعقوب

اسحاق بن سلیمان کوفی رازی، ابویحیی

اسحاق بن عاصم رازی

اسحاق بن عمرو بن حصین رازی

اسحاق، قصر

اسدآباد

اسد السنه 8592 منصور بن محمد بن عینه رازی، ابوالسری

اسعد بن ابراهیم مقری رازی

اسعد بن سعد بن محمد، حمامی رازی

اسلام آباد

اسماعیل بن بهرام بن یحیی همدانی خَبَدَعی و شاء خزاز کوفی

اسماعیل بن توبه ثقفی قزوینی رازی، ابوسلیمان / ابوسهل

اسماعیل بن حمدون مزکی رازی، ابوالقاسم

اسماعیل بن سلیمان رازی

اسماعیل بن عبّاد بن عباس بن عبّاد طالقانی، ابوالقاسم 8592 صاحب بن عبّاد

اسماعیل بن علی بن حسین سمان رازی، ابوسعد

اسماعیل بن علی خطیب نیشابوری، ابوبکر

اسماعیل بن محمد ضریر زعفرانی، ابوبکر

اسماعیل و عبدالله، امامزاده - کریم آباد

اسماعیل، امامزاده - زیوان

اِشْتِهَازان

اشرف آباد / اسلام آباد

اصفهانیان، کوی

اعین رازی، ابومعاذ

اقدسیه

اکبری، قاسم

الپ ارسلان

الکای ری

امیدی طهرانی رازی

امیر اقبالی، خانقاه و مدرسه

امین آباد

امین احمد رازی

اندرمان / آندرمان

اندرمانی رازی، محمد

اندرمانی، محمود

انیس آباد

اوحالدین رازی

اورپایا اوریس

اورپا 8592 تاریخ ری

اورپس 8592 تاریخ ری

اورپوس 8592 تاریخ ری

اوشانی ها، خانه

ایاس بن قتاده عبشمی بکری نمیری

ایرین

ایلمان / الیمان

اینانج خاتون

اینانج، گنبد

ایوب و یوشع، امامزاده - کوشک

اُوروپوس 8592 تاریخ ری

باب الجبل / دروازه کوهک / کوهین / کوهکین

باب الحرب / دروازه آهنین

باب سین / باب الصین

باب الصین 8592 باب سین

باب طاق 8592 باطان

باب الطبرین

باب ماطاق 8592 باطان

باب المدینه / در شهرستان

باب هشام / دروازه خراسان

باروت کوی / شهدا، محله 8592 شهادت / گود عرب ها، محله

باروی ری

ص: 603

بازار شهری

باطاق 8592 باطان

باطان

باغ توتی / طوطی

باغ ملك

باقر بن محمد كاظم طهرانی رازی

بالغ آباد

بانك

بت رازیكایه 8592 تاریخ ری

بدرالدین قوامی رازی 8592 قوامی رازی

بدر، گروه توحیدی

براء بن عازب، ابوعمارہ

برکیارق

برج طغرل

برهان، علی اکبر

برهان الدین رازی هروی

برهانیه / برهان

برهانیه

بزرجومید (بزرگ امید)، استودان

بسا 8592 فساپویه

بست نشینی 8592 تاریخ معاصر ری

بکر بن صالح رازی ضیبی

بکر بن عبدالله بن حبیب مزنی

بکیر بن حسن بن عبدالله رازی، ابوالقاسم

بوالقیطاس

بلنکومی، صحرا

بلیسان

بند کردن

بندار بن احمد بن عبدالله رازی یزار

بندار بن ابونصر خاطری رازی، ابوالفتح 8592 بندار رازی

بُندار رازی

بهاءالدوله رازی

بهاءالدین رازی

بهرام بن بهرام 8592 بهرام چوبین

بهرام چوبین / چوبینه

بهزان

بهشت زهرا

بهشتی، محله

بیچین بالا

بی بی زبیده، بقعه

بی بی شهربانو، کوه

بی بی شهربانو، بقعه

بی بی مریم

پردیس شهید مفتاح، دانشگاه فرهنگیان

پژوهشگاه صنعت نفت

پهلوان محمد

تاجکی / باجکی

تاریخ حدیث در ری

تاریخ کلام در ری

تاریخ ری

تپه سیف

تپه گبری 8592 کوه طبرک

تپه میل

ترسناباد

تقی آباد

تقی بن طاهر بن هادی حسنی، نقیب رازی

تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر بجلی رازی، ابوالقاسم

تمام رازی 8592 تمام بن محمد بن عبدالله بن جعفر

ص: 604

بجلی رازی، ابوالقاسم

تولیت آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) 8592 آستان حضرت عبدالعظیم حسنی (ع)

ثابت بن یحیی بن یسار رازی، ابوعباد

ثعلبة بن سهیل طهوی، ابومالك

جاجرود

جاروب بندان

جال کولی / چال کولی

جامع جدید

جامع طغرل

جامع عتیق / جامع مهدی

جبار بن علی بن جعفر حدقه رازی، ابومحمد

جریر بن عبدالحمید بن جریر ضببی کوفی رازی، ابوعبدالله

جصاص

جعفر بن احمد بن خلیل رازی

جعفر بن احمد بن علی قمی، ابومحمد 8592 ابن رازی

جعفر بن احمد بن عیسی رازی، ابوالفضل

جعفر بن احمد بن محمد صوفی رازی، ابوالقاسم

جعفر بن احمد بن وندک رازی، ابوعبدالله

جعفر بن علی ادک خواری رازی

جعفر بن غازی قزوینی رازی

جعفر بن محمد بن ابی زید رازی

جعفر بن محمد بن احمد دوریستی رازی، ابو عبدالله

جعفر بن محمد بن حسن بن زیاد رازی زعفرانی، ابویحیی

جعفر بن محمد رازی خواری، ابو عبدالله

جعفر بن منیر مدائنی قطان، ابو محمد

جعفر بن میسرۃ اشجعی رازی، ابوالوفاء

جعفر بن یحیی بن علاء رازی، ابو محمد

جغرافیای ری

جلال آباد غار ری

جوانمرد قصاب رازی

جوانمرد قصاب، قریه / محله

جوسق

جوسق خلیفه

جیلاباد / گیلاباد

جیلان

جیلانی

چشمه علی

چوبینه 8592 بهرام چوبین

چهار سوق / چارسوق / چهار بازار

چیت سازی ری

حاجی آباد

حارث بن بسُخْتَر

حارث بن مسلم روذی رازی

حاکم رازی

حامد بن محمود بن علی اطاور فہری رازی، ابونصر

حبال رازی 8592 عبداللہ بن محمد بن خالد رازی، ابوبکر

حیب رازی

حبہ رود

حجاج بن حمزہ خُشابی عجلی رازی، ابویوسف

حسکا، شمس الاسلام

حرش بن احمد بن حریش رازی

حسن آباد فشافویہ

حسن بن ابی حلیمہ

حسن بن احمد بن انوشروان رازی حنفی، حسام الدین، ابوالفضائل

حسن بن احمد بن لیث رازی، ابوعلی و ابوفاطمہ

ص: 605

حسن بن احمد بن محمد بن هيثم عجلي رازی، ابومحمد

حسن بن احمد بن محمد رهوردی رازی، ابومحمد

حسن بن اسحاق بن عبید قاضی رازی، ابومحمد

حسن بن اسماعیل رازی، نصره الدین

حسن بن جعفر بن محمد دوریستی رازی

حسن بن حُذَّان رازی

حسن بن حسین بن حسن، ابن بابویه قمی رازی 8592 حسکا، شمس الاسلام

حسن بن حمزة بن قاسم علوی رازی، ابوطاهر

حسن بن خزیمه رازی

حسن بن عاصم رازی

حسن بن عباس بن ابی مهران رازی، ابوعلی

حسن بن عبدالله رازی تمیمی، ابومحمد

حسن بن علی بن احمد رازی تمیمی واعظ، ابوالفرج

حسن بن علی بن زیاد رازی، ابومحمد

حسن بن علی بن مهران متوئی

حسن بن عمر بن شقیق جرمی بصری رازی، ابوعلی

حسن بن عیسی بن میسره حارثی رازی

حسن بن محمد بن احمد استرابادی، ابومحمد

حسن بن قاسم رازی، ابوعلی

حسن بن محمد بن حسن، موفق الدین خواجه ابی رازی

حسن بن محمد بن سلمه رازی

حسن بن مظفر بن ابراهیم رودی رازی، ابوعلی

حسن بن یحیی رازی

حسن بن یوسف بن ابی المنتاب رازی

حسن صَبَّاح

حسین آباد

حسین آباد گردنه

حسین بن ابراهیم بن احمد مؤدَّب رازی، ابو محمد

حسین بن ابی الحسین هموسه، رشید الدین ورامینی رازی

حسین بن احمد بن محمد بن سعید رازی، ابو عبدالله

حسین بن تمیم اصفهانی

حسین بن جهم بن بکیر بن اعین رازی

حسین بن حسن حسنی رازی اسود

حسین بن حسن رازی، ابومعین

حسین بن خلیل بن علی رازی تهرانی

حسین بن خزیمه بن مجیب بجلی رازی، ابو عبدالله

حسین بن داود صیدنانی رازی، ابوالحسین / ابوالعلاء

حسین بن شاهمیر حسینی رازی

حسین بن عاصم رازی

حسین بن عبدالرحیم طهرانی رازی اصفهانی

حسین بن علی بن حماد بن مهران ازرق رازی، ابو عبدالله

حسین بن عیسی خلیل رازی، ابوعلی

حسین بن قعاره مزروح حسینی رازی

حسین بن فرج خیاط بغدادی، ابوعلی / ابوصالح

حسین بن محمد اشنانی رازی، ابو عبدالله

حسین بن محمد بن بکر رازی، ابوعلی

حسین بن محمد بن عبدالله نجار رازی، ابو عبدالله

حسین بن محمد رازی

حسین بن محمد رازی، ابو عبدالله

حسین بن هیشم بن ماهان رازی کسائی، ابوریع

حسین بن یزید بن محمد نوقلی

حسین بن محمد بن ابراهیم عطار رازی، ابو محمد

حسین رازی

ص: 606

حسین، امامزاده - قلعه نو

حسین، امامزاده - کلین

حسین و یار حسین، امامزاده - پاکدشت

حسینی میلانی، سید نورالدین

حسینیه های قدیم شهر ری

حصار چوپان

حصین بن مجاهد رازی

حفص بن ثابت رازی

حفص بن عمر بن عبدالرحمن مهرقانی رازی، ابو عمر

حفص بن عمر رازی، ابو عمران نجار

حکّام بن سلم رازی کنانی، ابو عبدالرحمن

حکمی، حسین

حلیمی طهرانی رازی، میر محمد

حماد بن نجیح رازی

حمد الله رازی

حمدان بن اعین رازی

حمزه آباد، محله

حمزه بن اسماعیل رازی

حمزه بن حسین عباسی رازی

حمزه بن علی بن طلحه بن یوسف رازی بغدادی، کمال الدین

حمزه، امامزاده / شاهزاده

بقعه امامزاده حمزه

حوزه علمیه ری (قدیم)

حوزه علمیه ری (جدید)

حیری 8592 سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان

خالد بن عتاب بن ورقاء ریاحی

خاله حسنی 8592 صادقی، حسنیه

خانلق

خانه ایرانی

خاورشهر

خجندی رازی، حامد بن خضر، ابومحمود

خضر بن محمد بن علی رازی حبله رودی نجفی، نجم الدین

خلاد بن خالد رازی احول، ابوعیسی

خلقی طهرانی رازی، میرزا علی

خلیل بن علی بن ابراهیم بن علی رازی تهرانی

خلیلی رازی، حسین

خموشی طهرانی رازی

خواجه امام رشید رازی، مدرسه و کتابخانه

خواجه شرف مرادی، مدرسه و خانقاه

خواجه عبدالجبار مفید، مدرسه

خانقاه ریان/ زنان

خواجه لهراسب

خورائین

خوی رازی / خوی ری

دارالاماره

دارالبطیخ

دارایی رازی، میرزا محمدباقر

دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهر ری

دانگه استره، مزرعه

داهر بن یحیی احمری رازی، ابوجعفر

درِ رشکان / دز رشکان / درِ رشقان

درِ شهرستان 8592 باب المدینه

دُرسون آباد 8592 تُرْسُناباد

درِ عابِس

درِ کَندِه

درِ مصلحگاه / درِ مصلحکان / درِ مصلی گاه / درِ مسلخگاه / درِ مصلحت گاه

ص: 607

دستی / دشتی / دشتوه ری

دماوندی رازی

ده نو

دهقانی رازی

دِهَك

دیرینه قبه

دینار

ذوالمناقب بن طاهر بن ابی طالب حسینی رازی

راجیس 8592 تاریخ ری

راجیش 8592 تاریخ ری

راجیک 8592 تاریخ ری

راز 8592 تاریخ ری

رازوک 8592 تاریخ ری

الرازی 8592 احمد بن اسحاق رازی

رازی 8592 تاریخ ری

رازی، خانه فرهنگ

راژس 8592 تاریخ ری

راک 8592 تاریخ ری

راکس 8592 تاریخ ری

راکیا 8592 تاریخ ری

راگ 8592 تاریخ ری

راگا 8592 تاریخ ری

راگای 8592 تاریخ ری

راگز 8592 تاریخ ری

راگس 8592 تاریخ ری

راگو 8592 تاریخ ری

راگیا 8592 تاریخ ری

راگیانا 8592 تاریخ ری

رام اردشیر 8592 تاریخ ری

رام پیروز (رام فیروز)،

رام فیروز 8592 فیروز بهرام

ربیع، ملا محمد

رحیمی طهرانی رازی

رشیدالدین رازی دوعی

رشیدالدین بن عباس بن علی رازی ورامینی

رقاشی، فضل بن عبدالصمد

رگه 8592 تاریخ ری

روح بن محمد بن احمد رازی شافعی، ابوزرعه اصغر

روحی رازی

رود شور / شور فشاپویه

روده / روژه

رویان

الرّی 8592 تاریخ ری

ری اردشیر 8592 تاریخ ری

ری برین/ری علیا

ری در شعر کهن فارسی

ری در تاریخ معاصر

ری زیرین/ری سفلا

ری شناسی، مرکز

ری شهر 8592 تاریخ ری

زاد مهران 8592 زامهران

زامهران / زاد مهران

زبیده خاتون، بقعه 8592 بی بی زبیده، بقعه

زردشت بهرام پُژدو

زعفران جای

زکریا بن مسعود اشقر خواری رازی، ابویحیی

زکریا عبدی کوفی رازی

زلف آباد/دُلف آباد

زمان آباد

زیاد بن علی سُری رازی

ص: 608

زید بن واقد بصری ابوعلی سمتی

زیدیان

زینبندی / زین پدی

زیوان

ساربانان / سربانان / سرابان / سَرَبان

ساسان

سالم بن صالح رازی

سرتخت

سُرّ

سرای ایالت

سردابیه

سرداب ری

سعد الحق، میرنصیبی طرشتی رازی

سعد بن ابی طالب بن عیسی رازی، معین الدین، ابوالمکارم

سعد بن احمد بن عبدالعزیز رازی، ابوالمعالی

سعد بن سعید بن مسعود بزّاز حنفی رازی، ابوالفتوح

سعد بن عثمان رازی دشتکی

سعد بن محمد بن محمود مشاط رازی، ابوالفضائل

سعید بن اسماعیل رازی نیشابوری، ابوعثمان

سعید بن جبیر

سعید بن داوود بن ابی زنبر

سعید بن ربیع رازی

سعید بن سعد بن ایوب بخاری رازی، ابوعثمان

سعید بن سنان برجمی شیبانی کوفی قزوینی رازی، ابوسنان

سعید بن عباس رازی، ابوعثمان

سعید بن محمد بن حسن نیشابوری، ابورشید

سعید بن محمد حمامی رازی، ابونجیب

سعید بن وجیه بن طاهر، ابو عبدالرحمن

سفلا 8592 تاریخ ری

سفیان بن عیینه رازی

سِكَّةُ الْمَوَالِي

سلطان محمد، مدرسه

سلیمان آباد

سلم بن میمون خواص رازی

سلمة بن بشیر نیشابوری، ابوالفضل

سلمة بن خطاب براوستانی آزدورقانی قمی رازی، مجدالملک

سلمة بن فضل ابرش رازی انصاری، ابو عبدالله

سلیک بن مسحل رازی

سلیم بن ابراهیم رازی

سُلَیْم بن ایوب بن سُلَیْم شافعی رازی، ابوالفتح

سلیمان بن عمر بن ابی هوذة بلخی رازی

سندی بن عبدویہ دہکی رازی، ابوہیثم

سنگ تراشان

سورن / سورنا

سورین 8592 چشمہ علی

سورینی 8592 چشمہ علی

سه برادران، امامزادہ

سه دختران، امامزادہ

سهل بن ابراهیم بن هشام رازی

سهل بن زنجله رازی اشتر خیاط، ابو عمرو

سهل بن زیاد آدمی رازی، ابوسعید

سهل بن عبدالرحمن رازی، ابو الہیثم

سهل بن عبدویہ رازی

سهل بن عثمان عسکری کندی، ابومسعود

سهل بن موسی رازی

سیاوخش رازی

ص: 609

سیدآباد

سیدآباد

سید ابوالعباس هاشمی 8592 احمد بن ابراهیم حسنی رازی، ابوالعباس

سید تاج الدین محمد کیسکی، مدرسه

سید طاهر 8592 طاهر، امامزاده - قلعه نو

سید عبدالله ایض، مزرعه

سیده ملکه خاتون

سیروان

سیزده آبان، خانه فرهنگ

سیمان ری

سین

سینرین

سینک

شاپور طهرانی رازی، ابوبکر

شاطر داوود

شافعیه، محله

شامی رازی

شاه رضا

شاهزاده حسین 8592 حسین، امامزاده - پاکدشت

شاه عبدالعظیمی، آخوند ملا رضاقلی

شاه عبدالعظیمی، سید حسن

شاه عبدالعظیمی، سید زین العابدین

شاه عبدالعظیمی، علی

شاه عبدالعظیمی، سید محمدباقر

شاه عبدالعظیمی، سید محمدتقی

شاه عبدالعظیمی، سید محمدحسین

شاه عبدالعظیمی، سید محمدرضا

شاه عبدالعظیمی، سید محمدعلی

شاه عبدالعظیمی، شیخ جواد

شاه عبدالعظیمی، شیخ محمدطاهر

شاه عبدالعظیمی، شیخ محمدعلی

شاه عبدالعظیمی، مُلاً علی

شاه غازی، مدرسه و کتابخانه

شاهی

شجره

شروانشاه بن محمد رازی، موفق الدین

شریف رازی، محمد

شریف محمد طهرانی رازی

شعیب بن خالد رازی بجلی

شعیب بن سهل بن کثیر رازی، ابوصالح

شعیب بن عبدالله بن احمد رازی

شعیب، امامزاده - خمراآباد

شعیب، امامزاده - فیروزآباد

شغال تپه

شمس الاسلام حسکا، مدرسه

شمس الائمه 8592 احمد بن مظفر رازی کردری

شهاب الدین رازی، علی

شهاب الدین شافعی رازی

شهرستان / شارسرستان / مدینه

شهمردان بن ابی الخیر رازی مستوفی

شیخ حیدر مکی، مدرسه

صابر رازی، مولانا

صاحب الصومعه 8592 محمد بن اسماعیل بن احمد برمکی رازی، ابو عبدالله

صاحب بن عبّاد

صاحب بن عبّاد، سرا

صاحبی، کتابخانه

صادق آباد

صادقی، حُسنیه

ص: 610

صاعد بن محمد بن احمد بن ابی بکر حنفی رازی

صالح آباد

صالح بن سلمة بن ابی حماد رازی، ابوالخیر

صالح بن شعیب قاری رازی، ابوبکر

صالح بن ضریس بجلی

صالح بن محمد رازی، ابوالفضل

صباح بن محارب تیمی کوفی

صباح، حسن 8592 حسن صباح

صحراپی رازی

صدوق / شیخ صدوق، ابن بابویه

صفرآباد

صوفی، کوچه

صیدی طهرانی رازی

صیقل رازی 8592 مخلد بن موسی رازی، ابوالقاسم

ضراب، امیره

طائری رازی

طالب آباد

طالب آباد، تپه

طاهر بن احمد بن حمدان رازی لاسکی، ابوعبدالله

طاهر بن اسماعیل خثعمی رازی

طاهر بن حسن رازی، ابوالعلاء

طاهر بن حسن رازی، ابوبکر

طاهر بن حسن، شحام رازی

طاهر بن محمد بن طاهر شیبانی مقدسی رازی، ابوزرعه

طاهر، امامزاده

طاهر، امامزاده - قلعه نو

طاهر نیشابوری 8592 عبدالصمد بن احمد بن علی سلیطی، ابومحمد

طاهریه، مدرسه 8592 برهانیه

طبرک / طبرق

طرزی رازی

طورقوزآباد / تورقوزآباد

طغرل اول

طغرل بن محمد بن ملکشاه بن ارسلان 8592 طغرل سوم

طغرل بن میکائیل بن سلجوق 8592 طغرل بیک

طغرل سوم

طیبه

عارفی رازی

عاصم بن ابراهیم رازی

عاصم بن محمد بن عاصم رازی

عاصم بن مضرس نصری

عاقل خان رازی هندی بلخی

عاقل هندی 8592 عاقل خان رازی هندی بلخی

عباد بن احمد كيلينى رازى، ابوصالح

عباد بن شاذ بن عثمان بن عباد مروزي، ابوعمرو

عباس آباد

عباس آباد علاقہ بند

عباس آباد، محلہ

عباس بن حسين بن احمد صفار رازى، ابوالفضل

عباس بن عبيدالله اقطع رازى

عباس بن على بن علويه ورامينى رازى، رشيد الدين

عباس بن فضل بن شاذان بن عيسى رازى، ابوالقاسم

عبدالباقي بن احمد بن عبدالله خومينى رازى، ابوطيب

عبدالجبّار بن احمد بن عبدالجبّار اسدآبادى معتزلى

عبدالجبّار بن عبدالله بن ابراهيم اردستانى جوهرى رازى، ابوالفتح

ص: 611

عبدالجبّار بن عبدالله بن علی رازی 8592 مفید رازی، ابوالوفاء

عبدالجبّار بن عبدالله بن یزده رازی

عبدالجبّار بن عبدالوهاب رازی

عبدالجلیل بن مسعود بن عیسی رازی، رشیدالدین، ابوسعید

عبدالجلیل قزوینی رازی

عبدالجلیل رازی، مدرسه

عبدالحسین بن مهدی بن حسن بن خلیل بن علی رازی حلی

عبدالرحمن بن ابراهیم رازی

عبدالرحمن بن ابی بکر رازی

عبدالرحمن بن ابی حازم رکاب رازی، ابوالقاسم

عبدالرحمن بن احمد بن حسن بن بندار عجلی رازی، ابوالفضل

عبدالرحمن بن احمد بن حسین نیشابوری خزاعی رازی، ابومحمد

عبدالرحمن بن حسین بن حسن رازی

عبدالرحمن بن سعد بن یحیی رازی

عبدالرحمن بن سنان مقری رازی، ابویحیی

عبدالرحمن بن عبدالله بن سعد دشتکی رازی، ابومحمد

عبدالرحمن بن عمر سهل صوفی رازی، ابوالحسین

عبدالرحمن بن محمد بن ادیس بن منذر تمیمی حنظلی رازی، ابومحمد، ابن ابی حاتم

عبدالرحمن بن محمد بن سلم رازی اصفهانی، ابویحیی

عبدالرحمن بن محمد بن یوسف طرائفی رازی، ابومحمد

عبدالرحمن بن مغراء بن عیاض بن حارث دوسی رازی، ابوزهیر

عبدالرحيم بن سليمان كوفي رازي، ابو علي

عبدالرحيم بن مظفر بن عبدالرحيم بن علي حمدوني رازي، ابو منصور

عبدالسلام بن عاصم جعفي هسنجاني رازي

عبدالسميع يزدي رازي حائري

عبدالصمد بن محمد الدعوي، رشيدالدين رازي

عبدالعزيز بن ابي عثمان رازي

عبدالعزيز بن عبدالله بن عبدالرحمن اصفهاني رازي، ابو القاسم

عبدالعزيز بن عبدالله قرشي نرمقي رازي، ابو يحيى

عبدالعزيز بن محمد نصرآبادي رازي

عبدالعزيز بن مغيرة بن امي (اميه) منقري صفار، ابو عبدالرحمن بصري

عبدالعزيز بن يحيى بن عبدالعزيز بن سعد مدائني، ابو محمد / ابو عبدالرحمن

عبدالعزيز رازي

عبدالعظيم حسني (ع)

ص: 612

بسمه تعالی

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه موفق به تولید نرم افزارهای تلفن همراه، کتابخانه های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملاً مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارک امام علیه السلام پشتیبانی می شود.

برای خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوئیم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آواده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک 129/34 - طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 021 - 88318722

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

